KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

ÁLOM ÉS ÓLOM

AZ ÍRÁSOKAT ÖSSZEGYŰJTÖTTE
RÉZ PÁL

TARTALOM

KARÁCSONYI ÉNEK
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
A MAGÁNY
HETI LEVÉL
APRÓ MESÉK A HALÁLRÓL
A JÁTÉKRÓL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
HETI LEVÉL
AZ ÁRKÁDOK ALATT
APRÓ MESÉK
ANTIDEISTÁK
HETI LEVÉL
A MUNKA NAPJA
ZIGÁNY, AZ ÍRÓ
A BETEGEKRŐL
MAGISTRA VITAE
SZEMLÉLŐDÉSEK
AZ ÚJSÁGÍRÁSRÓL
A KACÉRSÁG
A KÁRTYASZENVEDÉLY ALAPJA
SZELLEMEK
A JÓZAN FRANCIÁK
A KLASSZIKUSOKRÓL
BOHÓCOK VILÁGA
EGY VILLAMOS-AFFÉRRŐL
SZIESZTA
HEROIKUS NŐK
A GYÁVA KIRÁLY
KÉT PROFESSZOR
A DICSŐSÉG ÁZSIÓJA
AZ ÉLET MÁSOL
NYÁR
VASÁRNAPI STRÓFÁK
AZ ANARCHISTÁK
AZ ÉLET CSENDJE
FIÚK ÉS LEÁNYOK
A TÖRVÉNYKEZŐ CSELÉD
DAL ÉS GYÓGYSZER
KÖNYVTÁRAK
A NAGY PÖR
AZ ÉHSÉG JOGA
A PERC MŰVÉSZETE
A FORRADALOM
FEHÉREK ÉS FEKETÉK
A DÁN KOSZORÚSLÁNY
AZ ORVOSNÖVENDÉK
TÍZ FILLÉR MIATT
AZ ORVOS
BORRAVALÓ
ÉGŐ KÖNYVTÁR
A GONDOLKOZÁS HALOTTJA
OLVASNI SZEM NÉLKÜL...
BUDAPEST GYOMRA
A NÉMA SZOBOR
A LÁZADÓK
A LÉG VÁNDORA
A SÍNEK MELLETT
RÁKÓCZI
TENGEREN TÚLI ROMANTIKA
SIRATÓ
A BETEG TÜKRE
SCIENTIA MILITANS
KÖLTŐ-PROTEKTOROK
A HALÁL AUTOMOBILJA
AZ ORVOS JOGA
LEGENDAFEJTŐK
KÉT TITKOS HATALOM
HARCOLÓ SZOBROK
TUDÓS FEJEDELMEK
A GYERMEK ARCA
STRÓFÁK A JÁRVÁNYRÓL
LOGICAL INSANITY
A BÖRTÖN
ÉN ÉS A FESTŐ
DANSE MACABRE
PESTI TAVASZ
CIRCENSES!
SZEKUNDÁK ALKONYÁN
KÖRBE-KÖRBE
NYARALÓ BÚTOROK
MAGYAR VILÁG TÖRÖKORSZÁGBAN
ÍRÓK ELLENSÉGEI
A JÓ VIDÉK
JÓSNŐK
APÁK ÉS FIÚK
MÉCS
JÓ EMBEREK
ÁLOM ÉS ÓLOM
KARÁCSONYFAERDŐ
JÉGARABESZKEK
LELKEK RENGÉSE
A TITOKZATOS SZÁM
A GUILLOTINE
EGY VÉRES EMBER AZ UTCÁN
FARSANGI GLOSSZÁK
ÉJJELI MENEDÉKHELY
ÁRVÍZI CSENDÉLET
TOROKLOB
EZER CSICSERGŐ BÉLYEG
A GYERMEK
TAVASZI GYÁSZ
VAKOK KÖZÖTT
RÉGIEK ÉS ÚJAK
JÚLIUS 17-e
KÉT LEVÉLRŐL

A FINN DIÁK
PIHENNI
ORVOSI PROFILOK
ÍRÓK ISKOLÁJA
CSEVEGÉS AZ UTAZÁSRÓL ÉS AZ UTASOKRÓL
CSENDES SZEPTEMBERI ESTÉK
A LEVEGŐ ÜNNEPE
AZOKRÓL, AKIKNEK ÍRUNK
VILÁG VÉGE
SZERELMES LEVELEK
FANYAR FARSANG
PÁRIZS, A ROMANTIKUS
APRÓHIRDETÉSEK
A KIS GYILKOS
ELEVEN REKLÁM
VIDÉK
PETŐFI ZOLTÁN
VÁLASZ EGY GLOBETROTTERNEK
KOZMETIKA ÉS HALÁL
HOFRICHTER
A REPÜLŐ HÉROSZ
NYÁRI POLITIKA
A MÁSODPERC MŰVÉSZETE
FRANCIÁK ÉS MAGYAROK
A FEHÉR KOCSI
ADRIA
A PÜSPÖKÖK A KORMÁNY ELLEN
KÖNYVTÁRI CSEND
ALFÖLDI POR
MAGYAR CSEVEGŐK
CHAVEZ ÁLMA
ISKOLATÁRSAK
FUTÓ KIRÁLY
BUDAI SÉTA
TEMETŐK
PILVAX
KUTYAHIT
A SZÍN-EMBER
PÉNZ
TEA
HÁROM MESE ROSSZ GYERMEKEKNEK
PILLANATKÉP EGY ÉRZÉSRŐL
SKÁLA
MONOLÓG A SZEMETESLÁDA ELŐTT
BÉCS
A MINDENHATÓ BACILUS ELŐTT
MOZGÓKÉPEK A MOZIRÓL
ÉLETRAJZOK
HÁROM APRÓ JEGYZET
A CINKOTAI BÁDOGOS
HÁZMESTER-KISASSZONYOK
BORZADÓ TÖMEGEK
KALAP ÉS KESZTYŰ
MÉG EGY ERŐFESZÍTÉS
ÚJ IGE
LÉGY
A BOT
EGY ÉRZÉS DIAGRAMMÁJA
NAPFÜRDŐ ÉS HOLDFÜRDŐ
AZ UTOLSÓ NYARALÓ
A FEJETLEN SZOBOR
A FEKETE MACSKA
A LEVELET!...
A CSÁSZÁR
ÖLD MEG!
A SOFŐR HALÁLA
NE REPÜLJETEK!
KIS ANGOLOK ÉS NAGY ANGOLOK
APRÓ BOSSZÚSÁGOK
A TERASZ
A BELGA SZOBOR
A GYILKOS
COOK HÍVŐT KERES
A KÁRTYÁS PÉNZE
„A PORNOGRÁF ÍRÓ”
TITÁNOK HAJÓJA
1912. MÁJUS 23
MAGYAR SZIMFÓNIA
SZOBORMOSDATÁS
GYÖRGY HERCEG
ÜNNEPEK ÜNNEPE
ÍVLÁMPA ÉS MÉCS
HALOTTAK
HÁBORÚS STRÓFÁK
LAPP ATYAFIAK
A SZERB NEMESEK
TRAGIKUS BANDITÁK
A PESTI GYILKOS
TÖRTÉNELEMVÁRÓK
RÓZSAVÍZ
HAMIDIE
A SÜKETNÉMA VÁROS
DER, DIE, DAS
NIKITA
KOLDUSOK
MONOLÓG
PESTI MULATÓ NAPFÉNYNÉL
MADÁR A HÁZ FÖLÖTT
HOMUNCULUS
VÉR
AZ IDEGEN
A KÖVÉR CSALOGÁNY
AZ ÁZSIAI BÖLCSŐ
KÉT KIS BARNA ÜVEG
CSENGETTYŰ
HAJDU ÚR

KARÁCSONYI ÉNEK

Járok a karácsonyi világban, és úgy érzem, minden léptemmel tisztább és igazabb leszek. Valami csendesség van ma a világban, kenetteljes, mély komolyság és bibliai egyszerűség, s láthatom azt, amit köznapokon oly sokszor keresek és sohasem találok: az életet. Ma beszélhetek az embertársaimmal, s ha jó vagyok hozzájuk, talán meg is hallgatják bánatomat és örömömet, mert ma mindnyájan megváltoztunk. A hitetlenből hivő, a keményszívűből nyájas, az ostobából bölcs lett. A felszabadulás pillanatában fáradt izmaink kellemes bizsergése közt nézünk a titokzatos élet mélyére, s még a kiábrándult is megtanul könnyezni, még az élcelődő is költő lesz. A szobák illatos félhomályában roskadó gallyakkal áll a karácsonyfa, s ezüst tükörből nézdegéli magát titokzatosan suhogva, s ringatja kevély derekát, mint egy rátartó nő. A vén tálak kikerülnek a záros fiókokból, s a hasas üvegek telhetetlen öble megtelik feketevörös és topáz-sárga borral. Este a kisgyerekek dobogó szívvel szorítják fülüket az ablakokhoz, s tisztán hallják a nagy, fehér angyalok szárnyának suhogását. Egy pillanat múlva előttük áll az égből hozott fa gyémántos csillámával, üveg-jégcsapjaival, színes gyertyáival, s az ártatlanok még látják a fenyőgallyakon a zúzmara ezüst porát, mely a sötét éjszakában reáhullongott.

Ó, ne higgyétek, hogy ezt a ragyogó örömet csak mi adtuk nekik! Állítsatok elénk ily fát, s sötét szemekkel állunk a sziporkázó fényáradatban, csalódottan, kiábrándultan és elfásulva! Mert a mi dióink régen megkoptak, s a mi aranyunk megfakult. A nagy bölcsesség és tudás minden aranylomra ráöntötte maró savát, s kielégítette kíváncsiságunkat, megtudtuk, hogy e káprázatos ragyogás merő hazugság, s a szén, a salak, a roncs a való. A gyermekek azonban még tudatlanok, legalább így nevezzük őket mi, tudók. Hisznek a fénynek, amely az égből jött. Mi már nem.

De gondoljuk csak el, mily harmónia, mily gondolat és érzelemegység kell ahhoz, hogy minden kétség megoldását oly röviden intézzük el, mint ők, s nyomban másképpen beszélünk. Mily tisztán áll előttük minden dolog, mily másvilági világításban! Mi rátaláltunk a fogalmakra, ismerjük a tárgyakat a legtávolabbi vonatkozásokban, talányokat fejtünk és könyveket írunk, de ők, igen, csak ők az igazi költők! Milyen hazug minden költemény, még a legőszintébb is, ahhoz mérve, amit egy gyermek érez. Minden dolog alatt csodát sejt. Reggel nézi, mint kel fel a nap misztikusan, rózsás arany párázatban, látja az égboltot, s azt hiszi, belől nem üres. Mondhatatlan érzelmekkel merül bele a körülötte levő világ szemléletébe, s szilárdítja az összekötő kapcsokat közte és maga közt, költeményeket alkot, de nem tudja leírni, sem kikiáltani, mert még nem beszél a mi nyelvünkön. Később, mikorra megtanul, nagyon is bölcs lesz ahhoz, hogy költő lehessen.

Ha sohasem éreztük a tudomány csődjét, ily napokon, mikor az egész emberiség összeforr, mint egy érző család, meg kell éreznünk, hogy a hideg kétszerkettő nem töltheti be életünket: az ember bölcseje és koporsója közti arasz egyenlőséggel és hipotézisekkel, tudományos találgatásokkal és sejtelmekkel szebbé nem tehető, ma válik előttünk bizonyossá. Íme, ez a nagyon durva ember, ki kérges tenyerével a bányák szikláin csüngött egy álló évig, vagy az őserdők izmos fáival birkózott, vagy tollával a múltak fantazmagóriáját terítette le, ma ledobja pörölyét, szekercéjét és tollát, s felkiált: élni akarok, szemlélődni és gondolkozni. Soha sincs több alkalmunk a gondolkozásra, mint ilyenkor. A gépek megállnak, a rabszolgamunka, a

lealjasuló járomhordás ma megszűnik, egy pillanatra fellélegzünk. Meglátjuk, hogyan kellene élnünk mindenkoron.

Mi vagyok én ebben az érzelemvilágban! Hová tűnnek az én szépen elrendezett elveim, adataim, évszámaim, írástervei. Mind szétzüllenek, mint a viharban a porszemek.

Sokáig kerestem világosságot, s íme, most egy karácsonyi gyertya áhítatos sugárzata fényt vet sötét keresztutamra. A nap nem volt elég világos, de ez most eléggé sugárzik nekem.

Látom, hogy erősebbek vagyunk az értésben, mint a gondolkozásban. És nagyobbulunk is általa.

Minden nagynak a forrása az érzelem. Platón, akinek ideáit *A tiszta ész kritikájá*-nak írója is átvette, írt egy fizikát. De nem tudta befejezni. Az atomok rideg világába betolakodtak a régi istenek, a mitológiai nimfák és nixek, és Platón - letette a tollat.

Ma újra hivő vagyok. Az éjszakában titkos suhogást hallok, s látom magam előtt a rongyos viskót, hol egy sugárzó arany csillag világol. Benn a barmok között fekszik az isteni fiú.

Az egész világon ünnep van ma. A kékes, éjszakai derengésben kigyúlnak a templom ablakai, s vörösen, sárgán sugárzanak ki a sötétbe. A szalmát elhintik a szobákban. Éjfélkor az oktalan barmok megszólalnak s az istállók homályos odvában jósolnak. A gerendákon surranva gördül el az égi követ arany szekere.

Ó, mennyi titok, mennyi szépség!

Boldog, aki hinni tud mindebben! És én hiszek, mert ma újra hivő lettem. Hivő vagyok. Hogy is ne hinnék neked, te hallgatag kedvesem, fehér arcú arám, ó, Költészet!

Bácskai Hírlap, 1904. december 23.

HETI LEVÉL

Az új év fiatal reggelén én is bekopogtatok ismerőseiddel, barátaiddal, levélhordóiddal, gázlámpa-gyújtogatóiddal s kéményseprőiddel együtt. Mélyen meghajlok, de nem kívánok boldog új évet. Egy ígéretet teszek ugyanis, amely talán nem a legszervesebb összefüggésben van a boldogság fogalmával, s ezzel együtt az inkonzekvencia veszélye nélkül bizony nem mondhatom el szíves köszöntésemet is: E lapban minden héten találkozni fogok veled, kedves olvasó.

A mai napot az emberek a felejtésnek szánták. Nem keresem, hogy badar dolog e határfákat és mérföldoszlopokat állítani életünkbe s illuzórikus andalgással megállani előttük.

De ma csakugyan valami acélos frisseség járja át tagjainkat. Hátunk megett egy év, amely immár ránk nézve nem létező, aztán sok, sok elmúlt másik év, több évtized, s egy nagy örökkévalóság, amely születésünk előtt folyt el, előttünk a bevetetlen és szántatlan jövendő: fönséges érzés! Ma még semmi sem múlt el abból az időből, amely reánk van bízva, hogy kamatoztassuk. Ma az ideák hónában élünk, s ha kissé gondolkodunk, nyomban megértjük, hogy ez az újévi könnyűség azonos az alkotó művész gyönyörérzetével. Ma egy szempillantás alatt végigéljük az egész évet tökéletesen, a tökéletesebben, akaratunk szerint. Megalkotjuk, és képzelmünk szabadon mozoghat, mert előtte egy minden reménnyel kecsegtető lehetőség van, s háta megett nincs az elmúlt dolgok nehéz tudata. A boldogság, a megkönnyebbülésnek isteni pillanatai.

Ne is tekintsünk, legalább ma ne, a porba roskadt vén világ ősz szakállú és köhögős bölcseire, a XIX. század sűrűvérű pesszimistáira. Éljünk ma a sejtelmekben, abban a második valóságban, mely fejünk fölött lebeg, s érezzük át egész teljességében az átalakuló ideák valóra válásának egész fölséges kéjét. Aki értékelni tud, nem sokat fog habozni, hogy melyik világot válassza. Az egyik poros, a másik napfényes; az egyik zavar, a másik harmónia. S mily tökéletes harmónia! Minden a legjobban van elrendezve benne. A mai napon mindnyájan számítunk és nyerünk. A hadvezér ebben az évben megnyeri minden csatáját, a politikus győzelemre viszi minden eszméjét, s a költő megalkotja sokáig vajúdó remekművét - képzeletben. S mily erőteljes és páratlan minden ilyen terv, mily káprázatosan ragyogó minden gondolat, mily életre gerjesztő minden ily sejtelem. Valóban, a gondolkozó és érző embernek nagyobb diadalát sehol sem láthatom jobban kifejezve, mint éppen e tervezési vágyában, e tökéletességre való törekedésében: az akaratban.

A cselekvés, az alkotás, az eszméknek a valóságra való átváltása már inkább kudarc, mint győzelem. Valahol Echegeray felsóhajt, hogy van-e nagyobb tragédia, van-e valami szomorúbb dolog, mint egy kivésetlen márványtömb, egy üres vászon, egy sima, fehér papírív. S én ma e kérdésre szeretnék *igenlően* felelni. Igenis van: a kivésett márványtömb, a befestett vászon s a teleírt papírív.

Míg kezünk az alkotás forró kéjétől remeg, addig igenis ott van az üres papíron teljes álomvilágunk a legtökéletesebb rajzolatban, a legpompásabb kivitelben. Amint azonban hozzányúlunk a tollhoz s rögzíteni akarjuk gondolatainkat, minden eltűnik, s csak az elszállt sejtelmek halvány aranyfüstje tapad írásunkhoz. A sejtelem, a terv: a tökéletesség, a diadal; a kivitel, a tentás ákombákommal bekarmolászott papíros: a megváltozhatatlan, fekete valóság.

Ezek jutottak eszembe az új év első órájában, aki elegybelegy írásaimat figyelemmel fogja kísérni, mindig ezeket az elveket látandja kidomborítva leveleimben, bármiről is fogok írni. Aki nem egyezik velem, az forduljon el tőlem, nem bánom. Nincs hozzá semmi közöm!

Bácskai Hírlap, 1905. január 1.

HETI LEVÉL

Egy bosszantóan érdekes s aktualitását soha el nem vesztő kérdésről szeretnék egyet-mást elmondani, azon problémák egyikéről, melyről mindenki beszél, melyről annyian vitatkoznak, s melyben végleges megállapodás a mai napig sem jött létre: a tekintély kérdéséről. Azt hiszem, hogy a legműveletlenebb embernek is van valamelyes fogalma róla, kezdve a másolásból élő diurnistától föl egészen a legszebben fésülködő osztálytanácsosig. Az ily kérdések a gondolkozó emberiség közprédái, s mindenki ront vagy javít valamit rajtok. Mert, mellesleg megjegyzem, az ember bármily elaljasodott, parlagi és műveletlen, mindég édestestvére a gondolkozásnak. Nem tud nem gondolkozni, mert megélhetésével és boldogulásával függ össze, hogy működtesse agysejtjeit. Az első gondolat talán a monda-ember paradicsomból való kiűzetése után szülemlett meg, akkor, mikor az élet megkezdődött. Csak szellemi életünk finomságáról, a gondolkozási tényezők kiválasztásáról beszélhetünk, pangásról soha. Azok a magasröptű, gondolatdús művek, melyek a szellemvilág legmagasabb régióiban mozognak, mélyen vágják be gyökerüket az élet zsíros televényföldjébe.

De most nem ilyen ideákról van szó. Nagyon is a földön csúszó eszmékről, nagyon is silány és értéktelen dologról: a *ma* szentnek hirdetett abszolút tekintélyről. Megvallom, e szó ma már unalmas előttem, mert eljutottam ama pontig, hogy inkább meghajlok az ostobák előtt, semhogy vitatkozzam velök; s hogy tollamra veszem, egyedüli oka az, hogy rámutassak azon rothasztó hatásra, amelyet a társadalom minden rétegére gyakorol.

Sokan emlegetik például, hogy a társadalom tekintélyek elismerése nélkül anarchiává változnék, de nagyon kevesen gondolnak arra, hogy az összes aljas ösztönök, a hipokrizisek kiválogatott finomságai, a gyáva hódolatok ezerféle nemei a tekintélynek való sunyi kódolásban lelik forrásukat. Egy ember elém áll, s azt állítja magáról, hogy tévedhetetlen, mindentudó, gáncstalan, s akármit mondok, neki van igaza. S jaj nekem, ha véletlenül éppen én találnék - minden jó akaratom ellenére - igazat mondani, mert pusztán az ő monopóliuma a tudás. Vele szemben minden tiltakozó szónak el kell némulnia. Mert ő egy testület diplomás tagja, mert ő a tudományos pöffeszkedés tudatlan képviselője, mert ő a tekintély. Ebben az egy szóban összpontosítja összes becsvágyát, s ez egyben támadó fegyvere és pajzsa neki. Ez a szó, mely elkülönözi a többi halandótól, s megvédi a velök való lealacsonyító érintkezéstől, az a bűvös szaiszi fátyol, mely alatt a tudatlanság és üresség lappang.

Igazán nem tudom, ki erkölcstelenebb, az az egyén, ki a józan ész ellenére ily bástyafallal övezi magát körül, vagy azok a cikkelyek, melyek a mai romlott társadalmat ily kerülő utakon igyekeznek kormányozni. Végig kell csak tekintenem az egyetemeken, s látnom kell egyes tanárok aprócska elméleteit és nevetséges követelődzéseit, vagy jól szemügyre kell csak vennem néhány öntelt, gőgös félistent, ki szentségtörésnek tartja, ha kétes értékű igazságaitól csak egy betűt is eltérek, vagy ha oly merész vagyok, hogy szerényen, de határozottan az én igazamat védem, s lehetetlen meg nem győződve lennem, hogy ez az erény a legsilányabbaknak privilégiuma. De ez még nem veszedelmes, inkább érdekes és mulattató. Az azonban, hogy a társadalom ily hamis bálványoknak hódol, s ily rossz gyógyszerrel akarja meggyógyítani súlyos hibáit: végzetes, szörnyűséges tévedés.

A tekintélyek keresése és az előttük való meghódolás örökemberi. Mindnyájunknak vannak hősei, kiket legszentebbnek és legnagyobbnak tartunk. Egyiknek Jézus, másiknak Buddha, Mohamed, másnak ismét Shakespeare, Goethe, Dante. Ez az a nagy érzelem, melyet Carlyle *hero worship*-nek, hőstiszteletnek nevez. Mindez természetes és erkölcsös. Az azonban, hogy a társadalom intézményeinek rozzant alkotmányát olyatánképpen próbálja toldozni-foldozni,

hogy egyeseket hivatalosan hősökké avat, s a tiszteletet törvényekbe cikkelyezi, erőszakos és természettelen. Az egyén pedig, aki e védfal mögé búvik, s nem igyekszik a többivel való versenyt keresni, gyáva és üres, s nem érdemli meg, hogy kalapot emeljünk előtte.

Akinek komoly igénye van a tiszteletre, minden esetben megkapja azt. Lehetetlen, hogy egy igazán nagy embert ne tiszteljenek! Az ok mindég meghozza az okozatát, s a tudás a nagyságra más felelet, mint a mély tisztelés és őszinte elismerés nem lehet. Az iskolákban a legtudatlanabb és erőszakosabb lurkók is elnémulnak, ha látják föllebbvalójuk imponáló tudását. A fő azonban az, hogy a hódolatot sohase *követeljék* meg, hanem *idézzék* elő a birtokukban levő sokféle eszközzel. A lázadókat győzzék le a nagyoknak fegyverével: a tudással, s hassanak avval az erővel, melyet Goethe valahol világhatalomnak nevez: a tapintattal. Jaj azoknak, akik a végsőkhöz folyamodnak s megfutnak az alattvalókkal való harctól!

Ilyeténképpen az egész nehéz és bonyodalmas kérdés békés és boldog megoldást nyerne. A legfontosabb az, hogy az egyének jogait eltipró intézmények keretébe igazán nagy emberek kerüljenek, kik a tekintély vaskorlátait maguk rontják szét. Nyugodt, világosfejű emberek, kik mindenkinek megadják a tudás jogát, s harcra szállanak a kevesebb tudásúakkal. Igen, én azokról a zsenikről álmodom, kik megírják *Hamlet*-jüket, s levetve minden komolykodó feszt, tombolva hemperegnek túláradó örömükben a dolgozószobájuk szőnyegén...

De elég. Csak arra akartam rámutatni, hogy mi a palliatív gyógyszere ama nagy betegségnek, melyet a tekintély idéz elő a mai társadalom testében. Mert egy időre, míg az általános műveltség korszaka el nem következik, fenn kell még állnia, mint szükséges rossznak, hogy a tajtékzó igaztalanság ellen vértül szolgáljon. De csak ezen célra és csak addig. A bölcs ember úgysem él vele sohasem. Az igazi tekintély ott végződik, ahol a nevét kiejtik. Az igazi tekintély természetes erő, békés hatalom. Ölő, gyilkos kard, melyet sohasem szabad használni.

Bácskai Hírlap, 1905. január 8.

HETI LEVÉL

Mindenki ismeri a katonatemetést. Elöl megy a halottkocsi minden különösebb dísz nélkül, azután az elhunyt százada szigorú, katonai pompában. A száz legény a parancsoló tiszt szavára egyszerre megmerevedik, a puskájához kap, s a gyászzene elhallgat. Egy pillanat múlva vörös tűz sugárzik ki a puskák fekete csőüregéből, s az ég visszhangzik az érces dörejtől. A század az eltávozott bajtárs után küldi szárnyas ólomgolyóját. Aztán kemény vezényszóra megfordul az oszlop, s harsogó trombitaszóval, ujjongó indulóval járja be a várost.

A múltkor ilyenforma gyászszertartást néztem végig egy barátommal, aki a katonáék brutalitásán igen nagyon megbotránkozott. Kérdezte tőlem, nem kegyetlenség-e ily germán hadi nyerseséggel végigsiklani a fájdalom mélysége felett, sőt Dante szép szavait is idézte, melyek azt mondják, hogy semmi sem fájdalmasabb a búban, mint az öröm tudata. Mindenesetre furcsa az ilyen víg gyászceremónia, s be kell vallanom, hogy mikor először láttam, reám is visszásan hatott kissé. De mikor tovább gondolkoztam rajta, nagyon ésszerűnek, szépnek, sőt magasztosnak tetszett. Ma meg, ha nem is kívánok nyomban katonailag eltemettetni, a legnépszerűbb intézménynek tartom, ami a mi síránkozó, tömjénszagú Európánkban egzisztál.

Először is kétségbevonom, hogy egy igazán jól játszott induló, melyben az öröm halhatatlansága harsog, nem képes felvidítani a legszomorúbb kedélyt is. Bánataink és örömeink nincsenek ok nélkül. Kedélyünk arrafelé billen, ahol nagyobb az érzelemadag. Ha meg vagyok terhelve szenvedésektől, bánatoktól, keresem a szórakozást, hogy ez ellensúllyal bizonyos egyensúlyt tudjak létrehozni zavart lelkiállapotomban. Ez lélektani tény, és ez a katonáék mellett szól.

De ha magasabb szempontból tekintjük a tárgyat, akkor sem ítélhetjük el őket. Ők egy bevégzett dolgot zárnak le katonás finálével. A merev test mellől felszárnyal az örök dal, harcias marconasággal, kevély nyakassággal, mint a szakállas gótok pajzsba búgott szilaj harcdala, melyet Odinhoz küldtek fel. A bánatról nem tudnak semmit sem. És végre az örök öröm, a kéj mindig több volt, mint a sopánkodás, s a melankolikus tétlenség. Ez ismét egy szempont. De legfőképpen egy másik nézőpontból szeretném bemutatni Mars fiainak bölcsességét. Azt hiszem, hogy midőn a temetéseken sírván-sírunk, inkább pár lényegtelen külső körülmény, az alkalom ünnepélyessége s főleg az önzés csalja szemünkbe a könnyet, mint az elhunyt iránt való feltétlen szeretet. Pár napig felfüggesztettük rendes életmódunkat, fekete posztós szobában jártunk-keltünk, látogatókat fogadtunk, kik lehetőleg komor arcot igyekeztek felölteni; mi természetesebb, mint hogy kicsordul szemünkből a könny? Nem akarom sérteni az ember fájdalmát. Nem a könny drága gyöngyét sem! De váltig szeretném a nemes nedűt a pszichológia görebjébe önteni, melegíteni, elpárologtatni, szóval analizálni, s bizony mondom, nagyon sokan megdöbbennének, látván, mily kevés van abban a könnyben az igazi bánatból s mily sok esztelenség, mily sok ösztönszerűség és mily tömérdek önzés van benne!

Mit bánt hát bennünket, ha felharsog a trombita, s csattog a cintányér, és a dobról levonják a gyászfátyolt, miután eltűnt szemünk elől a koporsó? Azt hiszem, ez reánk, de még a halott legközelebbi rokonaira nézve sem lehet sértő. Gyönge érvnek tekintve azt is, hogy a halál szörnyűséges és komoly dolog, a legkomolyabb, ami e földtekén létezik, mert ez csak reánk vonatkoztatva az, s ez sem mindenkoron. Tudjuk, milyen a halál? Mért fogjuk rá, hogy éppen szomorú, mikor talán éppen az ember legnagyobb diadala? Nem, a koporsó mellől elhangzó diadalének valami mély szimbólum, mely rezgésbe hozza minden idegemet, s heves gyönyörre dobbantja szívemet!

A rejtélyt megoldani nem tudjuk, miért hát sírnunk? Ahol a mi sokat gúnyolt, de valóban nagyon hatalmas elménk semmire sem megy, ott a gyenge könyü sem fog segíteni. Semmi esetre sem, mert nagyon is erőtlen és természettelen! A halál legmegrázóbb ábrázolásait nem azokon a képeken leltem meg, hol az ember tomboló fájdalmát láttam dühöngeni a kihűlt porhüvely felett. Egy ember, ki merev és élettelen testvérére reátekint tágra nyílt szemmel és fehérülő ajakkal: íme, ez a halál reánk gyakorolt természetes hatása. Nem könyü, nem nevetés, csak végtelen szótlanság, talányos hallgatás, melynek éppen úgy nincs megfejtése, mint az elmúlásnak orvossága.

Miért nevezzük erkölcstelenségnek hát örömünk kitörését, hogy a földi bajok végre elmúltak? Ez nem oly természetes-e éppen, mint a bánat tombolása?

Igen, generális úr, mély elismeréssel jelentem be önöknek alázatos és keveset érő civil hódolatomat. Önök megoldották a legnagyobb problémát, ha nem is teljesen, legalábbis annyira, mint gondolkozóink és költőink. Szóljon tehát a zene, az öröm dala, s a test távozzék a sírba! Ön, százados úr, adjon jelt a kardjával, s a trombitás nagy tüdejéből fújja át az összes életkedvet a rézinstrumentumba, és zúgjon a mindent megoldó öröm mélységes akkordja. S azután azt sem bánom, ha ön, ó, százados úr, e mély filozófiai cselekedete előtt megvizsgálja, kinek nincs nyakkendője, és ki nem tisztította ki ünnepi kabátja gombjait...

Bácskai Hírlap, 1905. január 15.

HETI LEVÉL

Tény, hogy nincs elviselhetetlenebb dolog, mint az ízléstelenség. Több rokonszenvvel nézek egy nagystílű gyilkosra, ki bizonyos esztézissel csinálta hóhérmesterségét, mint a szatócskodó középszerűség enyhén büntetendő lopásaira, egyáltalán büntetés alá nem eső baklövésére, mely azonban több kárt csinál intézményeinkben, mint az erőszakosak markos vandalizmusa. Szóval, minden tekintetben tűrhetetlen látvány az, ha ízléstelen ember cselekszik; nála csak egy bántóbb van talán: ha a tapintatlan ízléses és eredeti akar lenni. Ez egyszerűen szörnyűséges.

Hát még ha az otromba és ügyetlen tömeg fel akar emelkedni az átlagemberek nézetei fölé! Ha az a test, amely egy nyugodtan emésztő, lomha kolosszus lassúságával mozgott évezredeken át, egyszerre szárnyra akar kapni s túl próbálja repülni a sast és a sólymot! Mondanom sem kell, hogy evvel a kísérlettel kétszeresen nevetséges leszen a tehetetlen ezerfejű szörny.

Ha magamban vagyok, gondolkozhatok, járok a saját eszem után. De ha a tömeg magához ragad, minden másképpen lesz. A kölcsönös megalkuvás révén egy rugóvá vagy csak egy kerékfoggá válok gépezetében, s akarva, nem akarva elvesztem egyéniségemet: megyek arra, amerre a többiek.

A tömegpszichológiának ilyfajta jelenségét észleltem az utóbbi időben, mióta az orosz-japán háború tart. Mindnyájan japánbarátok vagyunk, mert ez így illik. A háború megkezdésekor nem a hadüzenés körülményeit vettük tekintetbe, hanem a harcoló felek számát, s rokonszenvünk önkéntelenül a gyengébb fél javára billent el. A tömeg nagylelkűsködött. Pártját fogta a gyámoltalanabbnak, vele küzdött, vele érezett, úgy, amint a sakknál is mindenkoron a gyöngébb játszó oldalára állunk, ha két előttünk indifferens egyén verekszik. S azóta tart e japánbarát-láz. Azóta hirdetik újságjaink, hogy essünk térdre a ferde szemű, teaivó sárgák előtt, s menjünk Ázsiába tanulni művészetet, tudományt, azóta tapsolunk kárörvendően, ha olvassuk, hogy Mandzsúria hegyein az orosz csapatok tönkrementek. Kiszínezzük az apró sárga emberkék önfenntartási ösztönből vívott élethalálharcát, de megfeledkezünk arról a számos hőstettről, melyet a szerencsétlen orosz katonák napról napra véghezvisznek. Az oroszok tudniillik rettenetes emberek: halzsírt isznak, faggyúgyertyát esznek, nyers bőrökből készült bundákat hordanak, melyekből talán még csöpög is a megölt állat vére, bozontos szemöldökük alatt sunyin villog a szemük. Egyszóval mind műveletlenek. A cár, a fehér cár pedig márványtermekben sétál, örökösen zord és hallgatag, s jól ápolt kezéről lebűzlik az undorító vérszag. A japán nép meg minden tekintetben tökéletes.

Ilyen téveszmék után indultunk mindannyian, s alig hiszem, hogy van közülünk egyetlenegy is, ki elmondhatná magáról, hogy e gondolatok sohasem villantak át agyán. S ez nagyon is érthető; az első pillanatban támpontot kerestünk magunknak, s a legközelebbihez kapaszkodtunk. Ma azonban illő, hogy hideg fejjel nézzünk a dolgok káoszába, s erősen devalváljuk a sárga emberkék értékét, kik Európa etikett-asztalán valóságos zsuzsukká váltak. Aki a kultúrtörténetet s Japán históriáját csak felületesen is ismeri, az mindenesetre nekem ad igazat.

Mit tett ez a nép az emberiségért, milyen férfiai voltak, kik kiváltak a tipegő karikatúraalakok közül, s helyet foglaltak a kultúra versenyében; elhatott-e hozzánk egyetlenegy nagyobb művészi alkotásuk híre, s hatott-e az ő Kose-no Kanaoka festőjük és Csurajuki költőjük csak egyetlen gyümölcse is? Bizonyosan nem. A japánok építészetüket, festészetüket, irodalmukat pusztán az európaiaktól kölcsönözték, s tudományuk jelenleg glosszáriumok készítésére, egyes tőlünk átvett rendszerek magyarázására szorítkozik. Költőik legnagyobb része pedig

kizárólag fordító. Üvegfestésük, kézimunkájuk inkább kuriózum, mint nagybecsű művészeti alkotás.

Nem szabad tehát elvakultaknak lennünk! S ezerszer nem szabad elfelednünk, hogy az oroszoknak olyan kultúrájuk van, hogy vele csak az angol vagy német mérkőzhetik. Most, hogy ezeket a sorokat írom, elfog valami mélységes elérzékenyedés, s eszembe jut az a pillanat, mikor Puskint és Turgenyevet először olvastam. Egy más világ tündöklő pompája áradt ki belőle felém; a mélységes, melankolikus szláv lélek végtelen melegségét éreztem, mert az ő írásuk csakugyan végtelenül egyéni és végtelenül orosz. Tolsztoj Elek, Nyekraszov Miklós, de főleg Lermontov Mihály költeményes füzetei azon könyvek közé tartoznak, melyeket naponta forgatok. Mindegyik könyvükből erőteljes és izmos gondolatok áradnak felém; mindegyik sorukból érezem az orosz tél zúzmarás frisseségét és egy örökké élő humor csendes mosolyát. Istenem, ki tud úgy mosolyogni, mint Gogol! Ki tud oly harmóniát teremteni, mint a moralista Tolsztoj!

S most erre a népre agyarkodunk, és egy európai színvonalra még nem is emelkedett, minden intézményében minket utánzó ázsiai fajt becézgetünk esztelen szeretetünkkel? Micsoda célja van az ily hókuszpókusznak? Nem fonák és visszás dolog, hogy elhúzunk attól a néptől, mellyel rokonok vagyunk a vérségnél is erősebb szellemi közösség révén? Tépést kell tennünk az orosz sebesült tátongó oldalára, nem szúró tövist!

Ám legyenek japánbarátok, az intelligenciának az orosz fegyverek győzelmét kell kérni. Ha nem is a csatatéren, azon a másikon, melyen egykor a legnagyobb diadalát vívja ki a győzelmes szláv nép. Mert Oroszországban minden lélek csatakész, a fiatal írónemzedéktől kezdve a legnyomorultabb munkásig. Az aknák kék derengésű odvain a kanócok már füstölögnek. S az lesz aztán a hajnal, a feltámadás, ha majd a vér, a tűz s a felkelő nap izzó sugárzatában testvéresülve talpra áll a művelt, jóságos, óriási orosz nép!

Bácskai Hírlap, 1905. január 22.

HETI LEVÉL

Legutóbb átutaztam Budapesten. Gyönyörű volt ez az ifjú város a januáriusi reggel fehér tündöklésében. Ezer és ezer kereszt villogott a téli napfényben, az óriási aranyos kupolák rózsaszín ködbe burkolództak, és a térhódító, kemény és hatalmas magyar szó diadalmas tengerzúgásként csapkodta a házak falait. Mámoros gyönyörrel jártam az utcák során. Köröttem ismert rendben haladtak el a város jól ismert típusai, s nagyban forrt már a politika erjedő mustja is. A hirdetőtáblákon nagy betűs meghívók kiáltottak rám, s a jogászvilág szokottnál elevenebb vitatkozása is rendkívüli dolgokat jelentett. Csupa tetterő, érdeklődés és várakozás vett körül. S én mégis elvonultam a tömegtől, elkalandoztam ismeretlen kőpalota-szegélyes utakon, és kerestem egy szobrot. És ezt a szobrot nem találtam meg!

Igazán éppen akkor jutott eszembe, hogy Kossuth Lajos ércbe öntött mása még nem áll Budapesten. A pénz régen együtt van, a jegyzőkönyvet lezárták, az elszámolásokat elvégezték, s az életében száműzött Kossuth arra van kárhoztatva, hogy halála után is idegen földön legyen, s Amerikában, idegen nyelvű nép között álljon, hirdetve egy hosszú élet nagy szenvedéseit s egy nagy kor nagy diadalait. Nem vagyok barátja a külsőségeknek. Tudom, hogy az ő nevéhez mi, törpe epigonok, nem sokat adhatunk. Mi neki a mi szobrunk, ki tisztább volt itt lenn az aranynál, keményebb a vasnál és szívósabb az acélnál? S lesz-e olyan szoborművész, ki méltóképpen kiönti dicső alakját? Ki tudja hideg kőbe vésni ezt a szót: Kossuth? Ki tudja oly fölségesre formálni életének mozzanatait, amilyen valóban volt? Igen, itt a művészet és valóság sorsa megfordul; szobrász száll majd le hozzá, és tőle koldul ihletet, hogy méltóképpen kiformázhassa művészi és olyannyira egész életét. Azt hiszem, ha a mindnyájunk lelkében felbuzgó tűzpatak alkotó erővé válnék: csakis akkor tudnánk egy hozzá méltó szoborképet faragni. Nem egy ember, de az egész magyarság, az egész nemzet.

E nemzetért veszem ajkamra Kossuth nevét. Mert rám nézve nem fontos, hogy ott lássam fővárosunk utcáján az ő szilárd, intő alakját. Egész élete elevenen él a lelkemben. Minden mozzanata egy-egy szoborcsoport. Hisz minden tette oly klasszikus volt s oly szoborszerű!

Az egyszerű ügyvéd, aki az országgyűlést elbűvöli varázsos beszédével: ime, az egyik szobor. S aztán sok, sok más. A tüzes újságíró, kinek szavára egy nemzet les visszafojtott lélegzettel; a börtönbe zárt politikus s végül az a sápadt alak, ki fekete köpenyben, láztól égő szemekkel, összefont karral leborul a nemzet nagysága előtt. Aztán a menekülő, a megtört, de le nem tört emigráns, és végre a legfájóbb kép! - az agg patriarcha, ki Torinóban idegen vánkosra hajtja le leroskadó fejét.

Valóban, az ily élet mintázására nem kell szobor. Mert maga is az.

De nem őróla van szó, hanem a nemzetről, melynek nagy szüksége volt és leszen rája. Nem azért, mert lelkéből lelkedzett fia volt, hanem mert igazán nagy ember volt. Vasember. Ércember.

Mi természetesebb tehát, mint hogy ezt az alakot megörökítsük? Mi természetellenesebb, mint a késedelem?

Az ő neve messze idegenbe elhat. James Russell Lowell, északamerikai költő, Emerson szellemi rokona, egy gyönyörű ódát szentelt az ő emlékezetének. Az emberiség büszke arra, hogy élt a földgolyón egykoron egy oly ember, kit Kossuth Lajosnak hívtak.

Mi pedig késedelmezünk, jegyzőkönyveket írunk, szerződéseket kötünk, megbízásokat adunk és veszünk, csakhogy elhalaszthassuk szent kötelességünk teljesítését. Mindnyájunk kívánná

látni a nemzethőst, és mégsem jelenik meg halála után az örökkévalóság mezében; a vérünket, aranyunkat adjuk oda szobrára, s a neki szánt tér pusztaságos és üres. Valami titkos szellemkéz köti meg munkálni vágyó karunkat, valami érthetetlenül misztikus lidérc fekszi meg a keblünket, s ha felemlítjük dacos haraggal telt szavunk, selypítő hangok titokzatos meséket mondanak egy szomorú öregemberről, ki beteges és gyakorta sír...

És ezzel el kell hallgatnunk. A nemzet, a tízmillió szemben áll egy szomorú öregemberrel tehetetlenül, közönyösen, vállát vonva. Vár valami véletlenre, de egy hang sem hagyja el ajkát. S ez az, ami leverő és megbélyegző mindannyiunkra nézve.

Ha hőseinket nem tiszteljük, nagy vétket követünk el; a tisztelet elhalasztásának minden perce egy gyilkos döfés önmagunk ellen: de a közöny szégyen reánk és gyalázat utódainkra. Mert ezerszer nem oly megbélyegző a nem akarás, mint a tétlen apátia. Aki valamit nem akar, igenlő választ is ad bizonyos tekintetben. Azt mondja, hogy ne legyen meg valami tíz parancs. De az, aki semmit sem akar, az gyenge és gyáva. Az a nemzet pedig, aki nagyjai iránt ennyire közönyös, nem érdemli meg a jobb jövendőt.

Mondják ki hát, hogy Kossuth szobrát nem akarják felállítani egy bizonyos időpontig, követve elveit, amelyekért száműzött lett. Azt mondta, hogy addig, míg az az uralkodó ül Magyarország trónján, kit ő egykoron ledöntött onnan, nem lép hazája földjére. Ezt ő mondotta és megtartotta. A nemzet hozzáteheti, hogy ő még bronzban sem állíthatja fel legszentebb ereklyéjét addig.

Ez férfias és nyílt elbírálása a kérdésnek, olyan, amely a magyar nemzethez és Kossuth Lajos nevéhez illik. A másik azonban alattomos és megvetendő; szentségtörés a legnagyobb hős ellen, ki Magyarországért élt és halt. A világtörténelem tanúsága szerint mindég győz a nagyság; ha ma nem, holnap. Az a szellemnépes éjszaka, az a lidércteli szürkület, mely most megbénítja kezeinket, előbb-utóbb szétfoszlik. S akkor feleletet kapunk kérdésünkre, s görcsösen összeszorított öklünk előtt áll majd a szelleméjek főrendezője.

Szomorú gondokkal hagytam el a fővárost. Láttam, hogy a szép föld még mindég a szellemek hazája, s véghetetlen sok megmagyarázhatatlan és láthatatlan erő mozgat bennünket. Úgy éreztem, hogy a tündéri város csak félig otthonunk; egyik felében mi tanyázunk, a másikban a villik, a manók és lidércek laknak. Aztán lassan eltűnt előlem a káprázatos perspektíva. S mikor vonatom a határ felé robogott, s én a kupé ablakából kihajoltam, hogy búcsút intsek hazámnak, már nem láttam semmit sem. Lassan leszállt az éj a szellemektől szorongatott Magyarországra.

Bácskai Hírlap, 1905. január 29.

A MAGÁNY

Sajgó idegekkel, zúgó fejjel gyakran futunk a magányba. Izgatott, izzó délelőttökön, mikor egy nyomorult kintorna is untat, ingerel, búsít, szomorúan kapunk fel a gyorsvonatra, s bús örömmel megyünk a legelső faluba, a rengetegbe, a patakpartra s megfürdünk a magány csendes hullámaiban. *Any where but out of the world.* Valami démoni hatalom hajt, hogy az emberektől megszabaduljunk s végre-valahára igazán magunkra legyünk. Az erdők zöld éjszakájában bolygunk, kezünkben egy könyvvel, leheverünk a pázsitra, s tétlenkedve, révedezve halott költők lelkével beszélgetünk.

Minden poéta megénekelte a magány halk, illatos homályát, a szentet, a sebgyógyítót, a könnyapasztót, a gondolattermőt. Csokonai Vitéz Mihály, a legbűvösebb magyar álmodó, ezüst líráján csodálatos álomhangok zokogtak fel az áldott magánosságról. Ma is mindnyájan áhítattal járulunk még a kisasszondi szőke gyertyának templomi árnyaiba. Látjuk magunk előtt a mohos bükkfák tövét, hová a holdsugár ezüstös borzongással özönlik, halljuk az elszorult szív mély sóhaját. És megszeretjük a költőt, a dalt, a magányt. A behízelgő verseknek elhisszük, hogy az egyedüllét csakugyan olyan áldott, amint a költő mondja. A poétának azonban éppen akkor van igaza, mikor nem az igazságot énekli...

Csak a poézis magánya szép. Csak a talmi magány üdítő. Az igazi nem szent, nem gondolattermő, hanem áldatlan, elviselhetetlen, prózai, minden borzalom és szomorúság fészke. Átok mindenkire nézve. A költőre leginkább.

Az a poéta, ki egy ihletes órában kacér játékot űz félelmes zordságával, mosdóvizes tálban játszik tengert. A magány csak a partnál édes, amíg habcsókja lágyan cirógatja körül a tagjainkat, míg sekély vize álmodozva fecseg, és a kábult fej játszva bukdácsol ártatlan hullámaiban, távolabb kopár, kietlen hullámai harsogó vízfalakká csapódnak össze, gyűrűivel megfojt, összeroppant s túlvilági dübörgéssel temet el bennünket.

A művész átka meg éppen mindig az volt, hogy nem lehetett eleget hozzája méltó emberek között. A magány hiánya még egy költőt sem némított el. Sokat beszéltek oly művekről, melyek a magányban jöttek létre, de elfelejtették feljegyezni, hány gondolatot és érzelmet fojtott el halálos csendjével, fagyos egyformaságával. A rajongó, alkalmatlankodó, a változatos és költői ember mindig mélységesen érdekelte a nagy költőket és gondolkozókat, a változás e született kaméleonjait, s ha olykor embergyűlölő iszonnyal futottak tőle, csak pihenni vonultak el, alkotni mindig visszatértek hozzája.

Az egész irodalom ezt tanúsítja. Az üldözött géniusz magányába temetkezik, hogy megírja remekművét. De vajon nem éppen azok az emberek ihletik meg ilyenkor is, akik elől elfutott? Rousseau, az ermenonville-i remete, szűz magányában indulatos, véres pamfleteket ír az emberek ellen s az emberekhez...

A magányszeretők költői lelkesedése mögött valami színpadi póz, valami végzetes hazugság lappang.

Nekünk, kik évezredek óta az egymásra utaltság boldog közösségében éltünk, nemcsak elmetompítónak, kínzónak, elernyesztőnek és természetellenesnek látszik a magány, a teljes, a feltétlen magány, az emberektől való tökéletes elvonatkoztatottság, az egyénnek egy viszonytalan, testtelen, hideg ponttá való degradálása, hanem egyszerűen elképzelhetetlen és érthetetlen. A rabot a tömlöc fenekére vetjük, a fényt elzárjuk tőle, látogatót nem engedünk hozzá,

ámde ott van mellette mindig a börtönőr, a porkoláb. Ha írtatlan őserdőn megyünk át, bármelyik pillanatban ránk törhet egy haramia, előbukkanhat egy kotnyeles mókus. Sehol sem vagyunk teljesen elszigetelve, mert mindenütt megvan a lehetősége annak, hogy valaki utunkba jöjjön, s ez nemcsak elképzelhetetlenné teszi a teljes egyedüllétet, hanem egyúttal mutatja, mennyire természetellenes, mennyire nem emberi.

A lelkünk mélyén, nagy titokban, mindnyájan imádjuk az embert. Ez alól még a világ- és embergyűlölő pesszimisták sem alkotnak kivételt, kik elvileg az egész emberiséget utálják. A környezetet, az embernek hozzánk való viszonyát szeretjük, s akár érdeklődnek irántunk, akár tudomást sem vesznek rólunk, mindig könnyebbségünkre van az a tudat, hogy élőlények környeznek. A nagy, közös testből való kiszakadás elbágyaszt. Észre akarjuk magunkat vétetni, hatni kívánunk a többiekre. A cselekvés kifelé, másokra irányul, s ha megmozgatott pár emberi ideget, elérte a célját. Mások mosolyából, könnyéből ismerjük meg ennen szükségünket, mások tetteinek tükrében nézzük lelkünk arcát. A mozdulatlan bazaltsziklák, a fenyőrengetegek, a vizek meredten, hidegen bámulnak ránk s semmit sem felelnek örömünkre és bánatunkra. A magány holt.

Az embernek pedig sok beszélnivalója van. Valóságos hangorkán tombol benne, mely kitörni, zengeni kíván. Ennek a szükségletnek tesz eleget a síró csecsemő, a megszólaló süketnéma, ki az élet természetes ösztönével mindjárt beszélni, kiabálni s ordítozni kezd, s nem nyugszik el addig, míg végre egy artikulált s értelmes hang nem jön torkából, és mi is, mikor napközben olyan sokat s oly fontoskodva beszélünk az időről, percre szóló terveinkről, aprócseprő bajainkról, pillanatnyi szükségeinkről, s háromszor is elmondjuk ugyanazt, hogy a különböző egyénekre gyakorolt hatásában gyönyörködjünk. Cselekedni akarunk. S minden szó egy cselekedet.

Szomjasan lessük beszédünk hatását, a szem kíváncsian dőzsöl az idegek izgalmán, az izmok rándulásán. A magunk szemlélése elvégre, bármily értelmi fokon is vagyunk, egy időben terhessé válik. Ha benézünk a titkok titkába, s kíméletlenül boncolgatjuk lelkünk rejtélyeit, fáradtság és gyengeség fog el. Ilyenkor azután mindnyájan egyformán menekülünk el akár a gondolkozás unt nyűgétől, akár az unalomtól, s szerényen kopogtatunk be a családos szobák ajtain.

Locke, a nagy angol empirista, inkább volt egy gyerek társaságában, mint magában.

Kevesen merjük ezt ily tisztán és egyszerűen bevallani. A legtöbben, miután pár pillanatra száműzték magukat a magányba, már hiszik is, hogy nélkülözhetik, megvethetik az embert, s nem tudják, hogy ők csak a magányosság előízét érezték, s távol, nagyon távol jártak attól az idegzsibbasztó, élettelen, tökéletes magánytól, melyet csak a halál ad meg egészen. A mi magányunk csak füst, lenge álom, festett kép az igaziról; mi csak azt a csöndet szeretjük, melyet zaj szakíthat meg. A mi Ermenonville-ünk gyűlölő, szerető, forró emberektől van sövényezve. Az egyedüllétben, az embernélküliségben is az ember vígasztal meg bennünket, akit oly félve kerülünk. A csönd, a magány beteg fejünk pihentető párnája, sajgó sebünk írja csupán, igazi táplálékunk a zaj, a társas együttlét, a bánattal, örömmel teljes zajos élet, ami természetesen legkevésbé sem jelenti azt, hogy a felszínes, örökösen hajbókoló piperkőc, a fecsegő nyárspolgár reprezentálja számunkra az emberideált, csak arra céloz, hogy társas voltunknak varázsköréből sohasem szabadulhatunk ki, s fejlődésünk legmegfelelőbb médiuma nem az egyedüllét, hanem a zajos, nyugtalan, egészséges, érzelem- és eszmeadó élet.

Az ember, ha nem is társasági lény, mindenesetre - visszatérünk a görög bölcs mondására - társas lény.

Bácskai Hírlap, 1905. február 12.

HETI LEVÉL

Annyi szent, hogy ez a vén s nekünk olyannyira kedves Bécs meg volt rökönyödve! Minden szó, amit írtak az újságok, igaz volt, s ezennel felkérem önöket, ez egyszer higgyenek a magyar sajtónak. Szentigaz volt az egész városnak sejtelmes suttogása, gyáva találgatása és pipogya gúnya; minden úgy történt, ahogy megírták. A bécsi nyárspolgárok mosolyogva biztatgatták egymást, mint olyan ember, aki maga sem hisz szavában; csendesen összeültek kettecskén egy vén kávéház fülkéjében, s próbálgattak másról beszélgetni, de sehogy sem sikerült nekik. Végtére mégiscsak visszatértek politikai világhajózásuk kezdőpontjára, arra az eseményre, amelyre oly félelemmel tekintettek.

S az nap, mikor Kossuth a Burgba lépett, éppen meghúzódott a hízott nyárspolgáriság. A jó osztrákok pökhendisége varázscsapásra alábbhagyott, s ugyancsak felszökött a magyarok ázsiója. Egy jókedvű barátom, kinek állításaiért azonban semmiképpen sem vállalok felelősséget, váltig állítja, hogy az audiencia napján földig hajoltak előtte a pincérek, feltetézett porciókat kapott, s alig akartak tőle pénzt elfogadni, mikor fizetésre került a dolog. Azt hitték, hogy most már végleg mi leszünk az urak a császárvárosban.

Azért a szóért azonban magam is állok, hogy az osztrák sajtó a legnevetségesebben viselkedett. Mindenféleképpen fonák és szokatlan volt, amint szokott epés gúnyát és halva született élceit félretéve az engedékenység hangján próbált beszélni. Hunyász alamuszisággal hízelgett nekünk és veregette vállunkat. Kossuth megérkezésekor meg éppen szeretetre méltó volt. Tetőtől talpig leírta a nagy magyar urat, s váltig biztatgatta magát, hogy nem látszik olyan veszedelmesnek, mint amilyennek gondolják. Többek között erősen hangsúlyozta embonpointjét, s egy belletrista író által is megirigyelhető elevenséggel rajzolta le szelídeden gömbölyödő tokáját. Az ily ember csak nem veszedelmes! - kiáltotta a rémüldöző közvéleménynek. Az ily emberek nem konspiráló Cassiusok, kik az osztrák kamarillának titkos vezéreit megölik, az ilyenek nem tervelnek, hanem éjjel alszanak. S ezzel még nem elégedett meg az osztrák zsurnaliszta.

Keményen aláhúzva azt is kinyomatta, hogy az arcán egyáltalában semmi magyar vonás sem vehető észre. Nincsen tehát semmi baj!

Ilyen hangon beszélt minden lap, kezdve a legelőkelőbbtől le egészen az illusztrált néplapokig. A népnek bemutatták Kossuth arcképét; sőt, az audiencia jelenetét is megörökítették, de úgy, hogy a lojalitáson csorba ne essék. Valamelyik osztrák „művész" leleményes ötlete szerint a császárt kétszer akkorának ábrázolták, mint a kihallgatásra váró pártvezért, hogy így mindenkinek szemébe ötöljék a két halandó közti tetemes különbség. A közönség kevés kétkedés után csakugyan elhitte, hogy az ama magyar úr, mert a sajtó már eleve értesített mindenkit, hogy sem fütyköst, sem karikás ostort, sem fokost nem hoz magával.

Ily szánalmas nép közé utazott fel Kossuth Ferenc. Mi azonban, midőn a bécsi pályaudvarban leszállt, csendes örömmel és mély meghatottsággal tekintettünk reája. Fáradtnak és a rendesnél is melankolikusabbnak látszott, amint utazó plédjét kezében tartva, kocsijához sietett. S ebben a pillanatban elfelejtve minden politikát, az embert kerestem benne, aki küzd és szenved. A nyugodt, komoly férfiú, ki a tudományban és a művészetben találja egyedüli gyönyörét, egyszerre a homloktérbe került. Egy nemzet nevében jött szót emelni, s úgy látszott, mintha csakugyan nyomta volna felelősségének tudata. Talán a bécsi út előtt nagy lelki harcokat is vívott; talán sokat is háborgatta ifjúsága és emlékei... azért volt olyan levert. S mikor ezt elgondoltam, megundorodtam attól, hogy ő most a köztársulat tárgya csupán és nem

több. Én ebben a percben hideg nyugodtságában, csendes mélázásában óriásinak láttam! Nem méltatlannak ahhoz a dicső előképhez, akit ő minden lépésében követ. Mert ő is megértette az idők szellemét.

Nem mondom el a másik nap történetét, önök úgyis tudják, csupa szorongás volt, csupa édes-fájós sejtelem. Íme, mondottuk, a hatvanhét éves Kossuth a 67-es kiegyezés ferdén rakott alapköveit jött bontogatni, ő, a nyugodt tudós, biztos kezű mérnök. A lánglelkű apa nagy alkotását a nyugodt fiú fogja betetőzni, s az emberi szívnek összes lángja, viharos honszerelme, megfontolása a Kossuth névhez fog csatolódni.

A bécsiek nagyon csalódni fognak Kossuth Ferencben. A magyar alkotmány klasszikus torzóját, melyet apja vérzivatarban, tűzpoklokon át mentett ki az enyészetből, s karddal és szablyával vésett ki, ő fogja befejezni, a mérnök, a művész, az európai műveltség angol vésőjével. Ez az első, amit mondani akarok a jó bécsieknek. A második az, hogy ha Kossuth arcán ama veszedelmes magyar vonásokat nem is veszik észre, a politikáján mindenesetre észre fogják venni. Harmadsorban pedig azt tudatom velük, hogy ő mindig magával hordozza fokosát, ha selyemkesztyűs kézzel is kezeli, ha szalonkabát alá is rejti - még a király tanácskozószobájában is. Az ily *fokosch*-ra nekünk, magyaroknak tudniillik mindenkoron szükségünk lehet.

Bácskai Hírlap, 1905. február 19.

APRÓ MESÉK A HALÁLRÓL

AZ ALTRUISTA HALÁLA

Az altruista, aki nyilvános ünnepélyek alkalmával dörgedelmesen hirdette az önzetlenség igéit, hagymázba esett. Példátlan nyugalma, bölcs érvelése egyszerre elhagyta, s a világ összes orvosait szerette volna ágya köré csődíteni: szolgái lóhalálában futottak szerteszét, s a fél ország gyógyszertárát szobájába hozták. Jött azonban agg orvosa, kivel sokat szoktak volt beszélgetni a földi dolgok hiúságáról, s az önfeláldozás magasztosságáról. Felvilágosította, hogy a betegség nem mindenkire nézve halálos, s a hagymázosok negyven százaléka hal meg csak. Erre az altruista felugrott, táncolni kezdett az ágyában, s nem törődve azzal, hogy ő ebben a negyven százalékban foglaltatik, bölcsen szem előtt tartva az emberiség közjavát, nyugodtan lefeküdt, összetörte az orvosságos üvegeket, és kacagva várta a halált.

- Én meghalok - szólott -, de a többiek életben maradnak! Pompás, nagyszerű!

A LEVÉLHORDÓ BÚCSÚJA

A levélhordó haldoklott. Igénytelen, szánalmas emberke volt, egérszemecskéi szűk homloka alatt szánalmasan pislogtak. Az arca állandóan sárga volt, a ruhája kopottabb, mint a többi társaié. Egyetlen dologban mindég önálló maradt, folytonosan mosolygott, ha jól ment a dolga, ha rosszul - talán a maga igénytelenségén is.

A szegény ember félve bújt be párnáiba, mintha szerénykedett volna itten is, kétkedvén, van-e joga a meghaláshoz. Egész életében megszokta, hogy minden előnyt mások élveznek. Ez egyszer azonban embertársai meghagyták neki nem éppen irigylendő jogát: szemei üvegesedtek.

A család körülállotta ágyát. A pap várta, hogy meghaljon. Elérkeztek az utolsó percek.

A sovány emberke erőlködve kinyújtotta jobb kezét, azzal visszadőlt az ágyára. A család meg volt hatva, íme, elbúcsúzott. És milyen szépen! Kitárta karjait, mintha magához akarta volna ölelni minden kedvesét.

Az igénytelen emberek azonban ebben is csalódtak. A szegény levélhordó deliriumában is szolgálatban volt, s az utolsó levelet akarta átnyújtani egy valakinek...

Bácskai Hírlap, 1905. február 19.

A JÁTÉKRÓL

Thury Zoltánnak van egy gyönyörű karcolata, amelyben a játszó embert rajzolja meg. Az apa, egy elkérgesedett lelkű hivatalnok, hazamegy, és játékot csinál a fiának. Papírtölcséreket vagdos a szappanbuborékfujáshoz, habot ver fel, időközben azonban maga is megszereti a lucskos mulatságot, s a végén kisül, hogy ő sokkal nagyobb gyerek, mint a fia. A történetke hőse így összeveszik a fiával, nyakra-főre szabja az új tölcséreket, és nézi a szappangömbök szivárványos táncát. A gyermek végre is sírva fakad, az apa összeszólalkozik a feleségével, és - tovább játszik.

A játszó apának s a játszani akaró fiúnak ebben a zseniális és bizarr szembeállításában benne van a játék egész pszichéje, hozzánk-láncoltságának és reáutaltságának minden fatális komolysága. A művész szeme egy érdekes igazságot látott meg, amit mások éppen egyszerűsége miatt nem vettek észre. A játék nem hagy el bennünket a gyerekkorral, hanem követ az egész életen át, a bölcsőtől a koporsóig, mert nem pusztán a gyerekek kedvtöltő előjoga, hanem édes mindnyájunknak szükséglete, annyira, hogy az is vitás marad, ki a nagyobb játékos: a felnőtt vagy a gyerek?

Minden vitatkozás helyett nézzünk meg egy játszó gyereket. Mennyi komolyság, öntudat van a mozdulataiban, milyen sok önérzet egész viselkedésében. Arcáról leolvashatjuk, hogy ő tulajdonképpen nem is játszik, hanem egy nagyon is komoly kötelességet teljesít, élni tanul. A kezében levő játékszerek nem valami henye élvezetnek eszközei csupán, hanem fegyverek is egyúttal, melyekkel az élet játékcsatáját vívja, s jövője felé küzd. Valóban megható az a szokás, hogy a gyermek koporsójába játékait is berakják, mint ahogy az elesett hőst is fegyvereivel és trófeumaival temetik el.

A gyermekeknél a játék nem céltalan, s sem az üdülés, sem a szórakozás gondolata nem lappang mögötte, hanem a tanulásnak, az emberlétért való vágynak szívós küzdelme. Áhítatos arccal, papi méltósággal veszik kezükbe játékszereiket, s jobban féltik és gondozzák, mint a legértékesebb tárgyat. A homokvár felépítésénél sokszor több lelkiismeretességet tanusítanak, mint a monumentumokat építő mérnök. Ha boltost játszanak, előzékenyebbek, mint a legédesebb szavú segéd, s rézfilléreiket eldobják, míg játékpénzöket fontoskodva megőrzik. Az életet nemcsak mintázzák, hanem eszményítik is. Komolyabban játsszák, mint ahogy mi éljük.

S ne higgyük azt sem, hogy ez rájuk nézve olyan könnyű dolog, mint ahogy első percben a felületes szemlélőknek látszik. A ki nem fejlődött értelem teljes energiával dolgozik, hogy a száguldó fantázia által teremtett képeket rendezze, kiselejtezze, s végre az akarat megvalósítsa. Ezért van mindig a játszó gyermek édesen mosolygó arcán egy tiszteletet parancsoló, merev vonás. Jaj azoknak, kik a játék szent perceit megzavarják, százszor jaj a fitymálóknak s a nevetőknek! Egy pillanat alatt kegyvesztettek lesznek a kicsiny emberkék szemében, és méltán, hisz a játék becsületét sértették meg, melybe ők egész tudásukat és művészi kedvüket fektették. A gyermek halálos szeretettel ragaszkodik hozzá, ha kell, vérzik is érte, nemegyszer meg is hal. A miatta kapott sebeket pedig boldogan viseli, mint a hős, és hallgat. Bálványait, melyeket ő faragott magának, tiszteli.

Ezzel szemben azonban mondhatlanul nagy ellenértéket kap a játszó gyerek. A játékban úgyszólván az egész világ mélységes rejtelme megnyílik előtte. Számára, mint Théophile Gautier magáról mondta, igazán létezik a külvilág. Tágra nyílt szemekkel jár ezer és ezer új benyomás között, s a tárgyakról, melyek szemében mély szimbólummá magasulnak, felé fuvall a költé-

szet borzongása és ifjító életkedve. Lelke, melyen sem az akarat, sem a gondolkozás nem hagyott még durva redőket, frissen fogadja be a titkos áramlásokat, s a mesevilág minden költészetében tobzódik, mikor a körülötte levő tárgyak légies formákká karcsulnak, s egyénisége egy másikká alakul át. Igazán nem lehet csodálni, ha a saját boldogságától gőgös és ittas gyerek a felnőttek szokásait és egész életét gúnyolja, s játékéletének eszmei tisztaságától elragadtatva csak ennek valódiságában és komolyságában hisz. Az ő fapuskájában csakugyan benne szunnyadozik a militarizmus minden öldöklő iszonya, vére és könnye, az élet, jellemének hajlandósága, egész sorsa s jövőjének minden tartalma. A nagy Goethe gyerekkorában bábszínházzal játszott...

A gyermek játéka a tökéletesedés felé való szívós, fájdalmas küzdelemnek fegyvere.

Ámde nemcsak a gyermekek játszanak, hanem a felnőttek is, a szakállas férfiak, a boldog és boldogtalan családapák, az élemedett aggok, a fiatal és öregedő asszonyok egyformán, s ha jól megfigyeljük őket, nyomban átlátjuk, hogy a játék igazi lényegét tisztán az ő édes szórakozásaikban találjuk meg, vagyis ők gyerekebbek a gyermeknél is. A felnőttek játékában nincsen semmi küzdelem, ez tiszta üdülés és szórakozás. Ez az igazi játszás, s ennek a valóban céltalan játéknak felettébb nagy szerepe van minden ember életében. Gondoljuk csak el, naponta mennyiszer hintázzuk magunkat a széken, hányszor babrálgatunk el egy-egy apróságot; gondoljunk aztán a kávéházak biliárdjaira, a mulatóhelyek tekepályáira, a sport őrjöngő kedvteléseire, akár a tisztes nyárspolgárok ebéd utáni barátmalmozásaira is. Mindnyájan játszunk, s lelkünkre csak emelőleg hat a játékmozgás. A nagy Byron, mikor fáradt volt, vad lovasrohamokkal, céllövéssel és bokszolással pezsdítette fel elernyedt fantáziáját. Spencer Herbertnek pedig minden huzamosabb szellemi tevékenység után kriketteznie kellett, hogy a munkában el ne lankadjon. A játék fontos élettani szükséglet, melynek mindnyájan alá vagyunk vetve.

Ámde van egy mélyebb, lélektani jelentősége is. Az ember idővel ösztönszerű sejtéssel megérzi, hogy cselekedete csak a külső hatások határozmánya, s ő maga rab az okláncolat vasketrecében. Ebből azután próbál kimenekülni. Megun szolgaian reagálni a külvilág benyomásaira, nem *akar* és nem *gondolkozik,* hanem lelkében valami holt nyugalom jő létre, melyet a legkisebb túlerő is megbolygat. Ilyenkor az ember megindul, elmosolyodik és játszik. A logikus és praktikus hajlamok egy pillanatra elbágyadnak, s a világban minden érdek nélkül gyönyörködünk. A gyermek a játék eme magaslatára nem képes felemelkedni. A felnőtt igen.

Ebből a nézőpontból valószínűleg már nem látszik oly bizarrnak Thury Zoltán fentebb említett nagyszerű rajza, mely az itt kifejtetteknek legtökéletesebb költői kifejezése.

Minden igazságban van valami paradoxonszerűség. A játéknak ez értelmezésében is. A gyermek küzd, a felnőtt pedig üdül és játszik. Ezek az ellentétek azonban csakhamar kiegyenlítődnek a játéknak abban a művészi értelmezésében, melyet Schiller *Spieltrieb*-nek nevez, Spencer művészeti elméletének alapjául vesz fel, és amelyre Kari Groos egy egészen önálló elméletet épít. A játék nemcsak hogy nem lealacsonyító, hanem a legnemesítőbb minden ösztön közül, mert belőle a művészet csírái fejlődnek ki. Valamint a gyermek általa a felnőttek komolysága felé küzd, a férfi kalauzolása mellett a művészet magaslataihoz halad. A tétován babráló ujjak egyszerre csak egy dallamos húrba markolnak, s a lelketlen ércből a művészet fájdalma zokog fel. A révetegen húzódozó test nekilendül, ütemes mozgásba jő, táncol. A művész más személyében kezd beszélni, nem érzett szenvedélyeket mímel, megszületik az első színész. A játszadozó ember, mint egykor az alkimista, céltalan bolyongásaiban az igazi művészet nagy felfedezését teszi meg. Azért mondotta Schiller: „Az ember legnagyobb, mikor játszik”.

Csakugyan nagy lelki fejlődésen kell átmennie az embernek, míg az állójából kinő, megkomolyodik és - újra megtanul játszani. Eleinte körültekint a világban, megméri a vizek végtelenségét, a csillagok sugarainak távolságát, megismeri a földet. Ezzel azonban nem éri be. Játszani is akar vele. A komoly ember szorító pólyáit széttépi, s a művészet felé néz. A zúgó életvásárba, a munkálkodó embermilliók közé jő egy nagy homlokú angol, s azt mondja, hogy ez a kézzel tapintható, szemmel látható és füllel hallható világ nagyon is parlagi, és mint egy játszó és alkotó isten felkiált, hogy legyen egy másik. Azután nem levő álomkirályokról, titkos bánatok felhullámzásáról mond regét, megsiratja az álmodott fülemilefüttyös, sóvárgásos szerelmes éj álmodott bánatát, ezüst ködből és holdsugárból leányokat alkot, véres, gyilkos, harangkongásos ködről, sápadt emberekről álmodik, akiket sohasem ismert, de számára mégis inkább éltek, mint a szilárd föld egész alkotmánya.

Szeme a testtelen légbe meredt. Ha kérdezték volna tőle - mint Hamletjétől -, kikkel társalog, kikről beszél, nem tudta volna nekik megmutatni.

A reszkető világ terhe ráesett szívére. Az eszméktől felhős homlokkal leült a poézis fényes arany homokjába és játszott.

Minden nagy ember sorsa a játék, akár a tollal, akár az ecsettel, vésővel vagy a hangszerekkel. S valamint a komoly embernél többet fejez ki a bölcsen mosolygó, a dolgozó ember felett magasan felül áll a játszó, gyereklelkű, alkotó és gondolkozó ember: a művész, ki az élettel nem számol, csak mímeli, formálja és játszik vele, mint a gyerek.

Bácskai Hírlap, 1905. április 16.

HETI LEVÉL

Most, hogy a Schiller-ünnep frázisai végigzúgtak egész Európán, eszembe jut, hogy a legnagyobb germánt milyen sokáig nem szenvedhettem még magam is. De nem az volt ennek oka, hogy írásait diákkoromban tették elém. Azt hiszem, hogy a nagy alkotások szépségének érdemleges részét akármilyen zsenge diákelme is felfoghatja; az ehhez való képességet ugyanis titkos örökségképpen hozzuk magunkkal a másvilágból. Szellemi indiszpozíciónknak gyökere más volt: a németgyűlölet. Uralkodott ez rajtunk, rabul ejtette tanárainkat, s közösen nevettünk az egész stúdiumon. Az órákon szidtuk a németet, ha költő volt, ha nem, s jóízűket kacagtunk a hosszú német mondatokon. Gyűlöltük a póklábú gót betűket, s lelkünk mélyéből lenéztük Schillert, és ha csak tehettük, csúfot űztünk belőle. Arra, ami örökszép, azt mondtuk, hogy avult.

Nem a németgyűlölet dicséretes szokása ellen akarok kikelni. Kár volna, ha ez kiveszne belőlünk. Ez a mi éltetőnk, büszkeségünk megőrzője, reménységünk táplálója.

Fajunkon ősidőktől fogva rajta ül a germán átok, s nincs más orvosságunk ellene, mint az a bölcs, magyar parasztlogika, hogy a világ legelső népe a magyar, a legutolsó meg a német. Ez természetes dolog. Hirdetem és érzem én is és mindenki, aki nem rongyember. Jaj lenne nekünk, ha valaha belátnánk, hogy nincsen így.

De hát, kedves feleim, ezek után azt is beláthatjuk, hogy a magyar közművelődés ilyeténképpen kátyúba jutott. Fiaink a gyűlölt, nehéz német szót törik kerékbe a középiskolákban, de megbarátkozni nem tudnak vele sehogy sem. Átpuskázzák magukat a vizsgálatokon, aztán elégetik a könyveiket, s elfelejtik azt a nyomorúságosan csekély nyelvismeretet, amit a tanár verejtékes fáradással vert beléjük. A németet nem veszi be a magyar gyomor se szóban, se másképp. Ennek pedig végtelen szomorú eredménye van. A mi nemzetünknek értelmisége nincs összeköttetésben egyetlenegy nagy, nyugati kultúrnemzettel sem. Tudósaink német példa után járnak, de az elmagyarosodott középosztály nem tud egy idegen nyelvet sem, s csak magyarul olvashat. A német szót nálunk senki sem tekinti a közművelés terjesztőjének, hanem politikai fegyvernek. Így jött létre azután az a furcsa állapot, hogy általa elszigetelődtünk a műveltség forrásaitól, sőt még azt a szemernyi ismeretet is, melyet tőlük kaptunk, eltorzítottuk, elektelenítettük és soha sem tudtuk magunkévá tenni. Abból, ami német, sohasem lesz magyar; aminthogy a magyar sem válik németté.

Nagyon világos, hogy ebben az országban a német alapon nyugvó műveltség sohasem verhet gyökeret. Kárt okozunk vele magunknak, ártunk vele a németeknek is; miért nem töröljük el tehát a német nyelvet? Miért nem taníthatjuk a franciát?

Erre a kérdésre nem tudunk felelni. Pedig mérhetetlen előnyökkel járna a gall műveltségnek s nyelvnek meghonosítása. Mindenekelőtt mindnyájan nagyobb kedvvel tanulnók meg a könnyű, folyamatos és édes franciát. Sok kötőszavas mondatszerkezetei azonegyek a magyaréval; olyan világos s átlátszó, mint a mi beszédünk. Nyoma sincs benne a dróttal és cérnaszállal összerótt német mondatszerkesztésnek. A francia nyelv tiszta, mindig érthető; olyan, mintha mindnyájunk anyanyelve volna. Egyik mondat magával húzza a másikat, s ha tisztán egymás mellé rakjuk a szavakat, úgy, amint azt a józan ész parancsolja, már jól beszélünk.

Ne mondja senki se, hogy történelmi tények bizonyítják, hogy germán műveltség alapján kell állanunk. Azt mondhatom, hogy éppen ellenkezőleg!

Mi magyarok állandóan érintkezésben állottunk a román fajjal, s az írásművészettől kezdve a francia forradalom hármas jelszaváig mindent tőlük kaptunk.

De ha nem is említem Petrus Pictaviensis nevét, meg a magyar architektúrában érvényesülő erős francia befolyást, mindenki tudja, hogy e két nép vérmérséklete azonegy. Hevességük, lovagiasságuk testvérekké teszik őket. S ez főleg az irodalmukban látszik meg. Irodalmi, politikai újjászületésünkben egyaránt a franciák jártak elöl. A legmagyarabb költőnek, Petőfinek kedvenc költője, Beranger, szintén a *grande nation*-ból való volt.

Nincs semmi ok sem, hogy a németekhez forduljunk, s megkérdezzük, vajon helyes lesz-e a nagyszerű, nemzeti metamorfózis. Ők, természetesen, találni fognak okokat, s váltig féltenek majd, hogy idegen országokban nem értik meg a gallus szót. Ez azonban el ne ijesszen bennünket. A francia beszéddel mindég tovább jutunk, mint a némettel! Az irodalmukban pedig mindég bő kárpótlást lelhetnénk a németért; én legalábbis többre tartom Molière-t mint Kotzebuet, s inkább olvasom Victor Hugót, mint Blumenthalt.

A múltkori magyar-német ünnepségen ily francia műveltségű Magyarországról álmodoztam. Azt hiszem, hogy ez előbb-utóbb el fog érkezni, s ha Oroszország és Románia nem látta kárát, mi sem fogjuk megkeserülni. Szinte látom magam előtt, mint vetkezi le a magyar tudományosság középkori, vastag német köntösét, s mily édes folyamatossággal ontja a francia nyelven kicsiszolt gördülékeny magyar szót. És látom még a jövő magyar kultúremberét is, aki, midőn egy naiv német bácsi bajoskodva fordul feléje, és itt németül kér tőle felvilágosítást, mosolyogva emel kalapot a furcsa idegen, s előzékenyen feleli neki:

- Monsieur, on ne parle pas ici allemand!

Bácskai Hírlap, 1905. május 14.

HETI LEVÉL

Amint most a halálbüntetés és a kivégzés irtóztatóan részletes leírását olvasom, borzadva ejtem ki kezemből a könyvet. Előttem állanak a legelső elméknek átgondolt érvei, tömörítve, osztályozva, sorba osztva, s mégis olykor-olykor sápadtan teszem le a vastag kötetet, és kitör belőlem az érző ember iszonyata. Hiába beszél nekem Bentham az ő okos, nyugodt angol flegmájával, hogy ennek így kell lennie. Az én paraszt eszem mást mond. Olvasom a halálra-ítéltek nyilatkozatát, s azt látom, hogy mind emberfeletti kínokat állt ki a vesztőhelyen, s szinte előttem van a zavart nézetű gyilkos, ki csontvázzá soványodva, kék karikákkal a szeme alatt támolyog a zsámolyhoz. Talán nem is tud magáról semmit sem. Egy pillanatra azonban észbe kap, s felgyullad benne az életkedv fellobogó lángja, s birokra kel a hóhérral. S küzd addig, míg a pribékek le nem teperik.

Érdekes jobban szemügyre venni a képet. A vad dulakodásban emberek küzdenek. Egyik egészen magára van hagyva, a többi pecsétekkel ellátott okmányok alapján gyűri le őt. Az egyik gyilkolt, a többiek gyilkolni akarnak.

Ez a vad barbárság már a XVIII. században is szemet szúrt, de még mai napig sincs végérvényesen tisztázva a halálbüntetés nagy kérdése. Mindenütt próbálják módosítani, korlátozni, de azért az egész művelt világon általános. Én azonban azt hiszem, hogy minden ízében jogtalan; nemcsak azért, mert a bíró vagy az esküdtek tévedhetnek, azért sem, mert egyik embertársunk legyilkolása semmi utilitáris előnyt nem nyújt nekünk, hanem mert visszaélünk az erősebb jogával, s mi, az élet titkának nem ismerői, szétromboljuk a természet templomát. Igen, kioltjuk az emberi test szentélyének lángját, melyet meggyújtani sohase tudunk. S ez oly súlyos érv, oly vérlázító gazság, hogy ellene egy szavunk sem lehet. Elrettentés? Lehet-e ilyenről beszélni, ha a természet meggyalázásával érhetjük el?

A mai társadalom belátta ezeket a dolgokat, de mint sok más nagy igazságot, nem meri nyíltan bevallani. Amerikában nem akasztanak, hanem elektromossággal gyilkolnak. Az áram vagy jól működik, vagy nem, mert a váltakozót könnyen kibírja a testünk. Hasonlóképpen vagyunk a mi kivégzési módunkkal is; a hóhér sokszor egy negyedóráig is elügyetlenkedik - a díszes közönség legnagyobb örömére.

Nézetem szerint a legfontosabb az, hogy a fenevaddá elfajzott embert eltávolítsuk közülünk. Ezt kívánja az igazi utilitarizmus is. A legelső: édesmindnyájunk biztonsága, s ezt mások szabadsága és boldogsága árán is fenn kell tartanunk. Ha van közöttünk egy ember, ki társát megölte, távolítsuk el, zárjuk el, hogy ne öljön meg egy másikat. A törökök ugyanezen elvből indultak ki, mikor annak a lehetőségét is megakadályozták, hogy a nagy gonosztevők fajukat szaporítsák.

De még a halálbüntetést is meg lehetne tartani, ha éppen szükségesnek mutatkoznék, mindenesetre azonban nem a mai modern formájában. Mondanom sem kell, hogy ez a legbarbárabb. Az elítélttel huszonnégy órával előtte tudatják sorsát. Gondoljuk el, mit állhat ki ezen idő alatt! A gondolatoknak, az érzelmeknek, a dühnek mily örvényes forgataga ostromolja őt e fél nap alatt? S mily céltalanul. Mert azt csak senki sem mondhatja, hogy ez megjavítja a többieket; hisz azok, akik nincsenek halálra ítélve, sohasem érezhetik át az elítélt fagyos félelmét és hitetlen reménykedését.

Főleg azonban magának a kivégzés rémületes kegyetlenségének kellene véget vetnünk. Ám öljük meg embertársunkat, mint ártatlant, de egy újjal se nyúljunk hozzá. A gyilkos, a haramia is csak ember, s azzal, hogy megragadjuk, mint egy gyáván vakogó barmot, csak a mi ember-

méltóságunkat alázzuk meg. Mondjuk meg neki, hogy köteles magát elpusztítani, mert nem tűrjük, hogy egy leget szívjon velünk. Parancsoljuk meg neki az öngyilkosságot, s engedjük meg neki, hogy legalább halálában legyen ember, ha életében nem is volt az. A kínai császár selyemzsinórt küldött az alkalmatlankodó politikusoknak, s bizony mindegyik felkötötte magát, mert tudta, hogy másképpen mások cselekszik meg majd helyette. A gyilkosaink is elpusztítják magukat, ha beküldjük cellájukba a töltött forgópisztolyt vagy a kéksavas palackot, mert tudják majd, hogy ha a kiszabott egy órán belül nem végeznek, rögtön belép a katonaság, s kíméletlenül, gyorsan elbánik velük. Erre azonban, azt hiszem, sohasem lesz szükség. Az elítélt, mint excentrikus ember, mindig hajlamos az öngyilkosságra, s hiúsága is nagymértékben ösztökéli majd, hogy legalább utoljára emelkedjék fölül magán.

Ez eljárásmód ellen nem szól semmi sem. Az öngyilkosságról bármi is a nézetünk, ez esetben feltétlenül helyeslendő. Minden bűnös tettével hirdesse, hogy az, ami gonosz, önmagát semmisíti meg. A büntetés így teljes lesz, de azért az elítéltre mindenki úgy tekinthet majd, mint emberre. S ez végtelenül fontos szempont. A halál előtt az illető talán rettenetesebb harcot vív, de nem kegyetlenül fojtogató pribékmarkokkal, hanem a saját bűnének monstrumával, és végre is belátja majd, hogy az igazság követeli halálát. Irtózatos ez is, de nem olyan mint a mai gyepmester-procedura. Lelkierő kell hozzá.

Ha belátnók ezt mindnyájan, akkor a törvény bizonyára nem csavarná ki a rab kezéből a pisztolyt, hanem inkább kezébe adná. S ezzel egyúttal utolsó jogát is adná meg neki.

Bácskai Hírlap, 1905. május 21.

HETI LEVÉL

Most, az ébredő tavasz fényáradatában ismertem meg csak ezt a hatalmas, különös Bécset teljesen. Mi akik a Lajtán túl lakunk, szeretjük ezt a nagy kőkolosszust úgy elképzelni, mint egy szűk utcát, óriási területet, ahol sok ember sürög-forog, folyik a sör s a magyarszidás százados szokása - s mily helytelenül gondolkozunk ilyenkor! Ez a város az ellentétek helye; egy örökké átalakuló Proteusz, egy helyét szüntelenül változtató amphibion, amely hol a múltak pocsolyájában, a nyárspolgárság sarában fetreng, hol meg a napfényes jövő felé emeli arcát. Itt ölelkezik a múlt s a jövendő.

A minap láttam csak az ünnepi örömtől megkergült vén Bécset, az ibolya ünnepén. Az emberek összelökdösték egymást, veszekedtek a villamosokon, sört ittak és szalámit ettek, ácsorogtak a fabódéknál, s mindezt a mennyei gyönyörűséget elnevezték ibolyaünnepnek. Ugyanezt a tömeget látja az ember aztán a Práterben is, amint ünnepnapokon dévaj, német léhasággal lovagol a körhintákon, nevet a paprikajancsikon, szopogatja a sörös korsóját, s sikoltoz, kiabál, fütyül, mint valamilyen jámbor, gyönge eszű óriás. Ez a vén Bécs, melyet mindnyájan ismerünk. De van egy másik Bécs is, melyről mi vajmi keveset tudunk. Ez a fiatal, előretörő Bécs, mely megifjodott a művészetek illatos viharaiban, s új életre serkent a legújabb műirányok tavaszi tobzódásában.

Végigjártam a tavaszi tárlatokat, s sehol sem szereztem oly sok és értékes benyomást az új művészetek értékére nézve, mint éppen itten. Az, aki kétkedő mosollyal fogadja manapság a legszélsőbb szecesszió furcsaságait, itt feltétlenül hivő lesz. Az ember a legnagyobb mesterek vásznai előtt hirtelen elnémul, eltűnik arcáról a kétkedés, s bámuló tiszteletté változik. A jövő templomában érezi magát. Van ebben az új művészet kemény magatartásában is sok megható és sok elragadó. A márványtemplomokból elűzöttek, az eretnekek, a kicsúfoltak megalkották a saját szentélyüket. A tetején messze látszó aranygömb fennen hirdeti, hogy a művészetek csarnokába lépsz; az architektúra meg előre jelenti, hogy mily emberek vásznait fogod látni, s ha makacs, vaskalapos vagy, előre is óv a belépéstől. Olyan egyszerű, oly különös s oly szép maga az épületük is, akárcsak három egymás mellé állított selyempapirossal bélelt hófehér skatulya.

Benn meg orgonacsokrok között állanak a szobrok s a festmények. Egy-egy híresebb kép előtt halkan piszmogva fest egy borzas fejű óriás. A templom egy jövendő papja. Néha-néha leteszi ecsetjét, s gúnyos mosollyal hallgatja a mai laikus közönség megjegyzését, amely nem érti meg, hogy lehet a rét kék s az ég zöld. Szegények, gondolhatja magában.

A szecesszió mostani tárlatán különösen a szobrászati művek keltettek nagy figyelmet. A festett szobrok itt napirenden vannak. Mindenki meg tudja érteni, hogy lehet a Minotaurus szeme fekete és fehér márványból, és senki se ütközik meg azon, hogy egy asszonyt majolikából mintázott meg a szobrász. De valóban van egy műalkotás, melyet mindnyájan egyformán bámulunk: a szegény gebének a faszobra, és aztán még egy: a *Timor dei.*

E két szoborművet a dekadencia legjelesebb alkotásai közé sorozom. Nem a szorosan vett művészi értékükért pusztán, hanem azért, mert látom, hogy alkotójuk teljesen kiforrott ember, aki tisztában van a saját céljával s a dekadencia mivoltával. Ez a műirányzat a pesszimizmus századában keletkezett, mikor mindnyájan kétségbeesve tördeltük kezeinket, s nyakra-főre káromkodtunk az életre. Lényege mindenkoron az volt, hogy a dolgokat a legsötétebben fogta fel s már eleve elvetette. Az, hogy sok furcsaságot mondott, s néha nevetségességig ment el, melyért oly sok gúnyt és dicséretet kellett elszenvednie, mind csak esetleges volt. Olyannyira,

mint hogy sokszor nevetséges és különös fintorvonás jelenik meg annak az arcán, ki lobogó hajjal, összeszorított ököllel, eget hasító sikollyal sír élete romján.

Nagyon veszedelmes és kétes értékű vállalkozás dekadens művésznek felcsapni. Nem a különlegesség hajhászata, a boszorkányok és macskák szeretete kell hozzája, hanem óceánmély kedély, nagy elme és nagy költői tehetség. Azok, akik rosszul sikoltoznak, füttyöt kapnak a silány színészkedésökért! A fintorarcokat kinevetjük, ha nincs alattuk a bánat mélysége, az élet nagy kínjainak megértése. Ha azonban a művész ezt ki tudta fejezni, kétszeresen megérdemli a tapsot, s akkor bűn különbséget tenni közte s a művészettörténelembe becikkelyezett nagyok között. Akkor csak művészekről beszélhetünk.

Ilyenek Luksch és Meštrovič; ilyen volt a nagy Baudelaire is. Meg kell csak néznünk a tárlat sovány, siralmas gebéjét. Hogy lesír róla az éhség, fáradtság, az elhajszolt állatok örök nagy bánata. A *Timor dei*-ben is ez a gondolat jut kifejezésre, csakhogy hatalmasabban és harsogóbban! Egy óriás, görcsös ököl, az örök szükségesség jelképezője reásujt az emberekre, a csókolózó szerelmesekre, a gyermeküket szoptató anyákra, az imádkozó aggokra, s nyitott szájjal, égre forgó szemekkel tehetetlenül buknak hátra. Felséges alkotás! Úgy hat rám, mint egy rémült, esztelen, céltalan segélysikoly...

Ezek mellett van egy nagyon érdemes, tetszésemet legjobban megnyerő dekadens festmény is, egy középkori német mesének a festői ábrázolása. A művész egészen behatolt a középkor szellemébe, teljesen megértette velem azt. Emlékeztet a festmény a dekadensek rimes latin verseire; a középkor naivitása s a modern művészet tudatos és akart egyszerűsége ölelkeznek benne. S ez nagyon helyesen van. Nekünk stilizálnunk kell a múltat, hogy beléhatolhassunk. A jelen szemüvegén kell mindent néznünk. Másképp a múltat sem érthetjük meg.

Ezt a felfogást látom a tárlat számtalan más képén is, hol a dagadó, gerjedő elpusztíthatatlan életkedvet akarják jelképezni a művészek. Mindnyájan a modern ember fantáziájához fordulnak, s nem a művészet egyszerű eszközeivel hatnak, mint Rubens egykoron. Az egyik festő egy coterie mulatását ábrázolja. A nyár örömét akarja megérzékíteni. A színes ruhák villogásában, a színfoltok valóságos exploziójába odafest egy óriási gyümölcsöstálat ormótlanul nagy sárga barackokkal, majdnem megrepedő almákkal. S ezt megértem: ez a nyár. Így látom megifjulni a Belvederében a régi pogány és keresztény festészetet is Klinger és Böcklin vásznain. Krisztus tojássárga palástban, a sok szenvedéstől elfáradva, bágyadtan, de mégis hatalmasan lép az Olymposzra. A meztelen, izmos alakok ijedten ejtik ki kezükből a serleget. Ugyanaz az eszme, melyet a mi Reviczkynk oly gyönyörűen kifejezett.

Sokáig álltam a hatalmas festmény előtt, s nem győztem betelni a kép ódon kereszténységével s mégis hatalmas modernségével. Aztán elgondoltam, hogy mit szólnának a régi keresztény piktúra héroszai, ha eléje vezetnék őket. Ez azonban nem zavart művészi áhítatomban. Nézetem szerint a legfontosabb az, hogy mit szólunk hozzá mi.

Bácskai Hírlap, 1905. május 28.

HETI LEVÉL

Nézetem szerint túlságosan erősen kelnek ki az újságok a matúra ellen. Ilyenkor, a nyár küszöbén, a rendes újság-meteorológiai jelenségek közé tartozik, hogy a sajtó ádázul csattog és mennydörög az ártatlan vizsgálat ellen. Hamarjában több rosszat mondanak el róla, mint az inkvizícióról a történelem. Ez pedig felettébb igaztalan dolog.

Teljesen egyezem az urakkal, akik kijelentik, hogy a vizsgálat a legkevésbé alkalmas egy ember szellemi értékének megállapítására; azt is tudom, hogy a legtöbb esetben maga a vizsgáló bizottság is halálosan unja komoly és életbevágó ténykedését: de ezek alapján egyformán kelhetünk ki minden, véletlenségen forgó vizsgálat ellen. Kétségkívül az ideális állapot az lenne, ha mélyen a jelölt lényébe hatolhatnók, ha megfigyelhetnők gondolkozásának menetét, szellemi képességeit, s ezen dolgok alapján utasítanók vissza, vagy adnánk kezébe diplomát. De ez a követelmény jelenleg csak utópia, s előreláthatólag az is marad.

Ha lelkiismeretesen megfigyeljük a vizsgálati feleleteket, sok érdekes tapasztalatra jutunk. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy a jelölt egyáltalában nem ad semmit sem a maga lényéből, de még a tudásából sem. Szellemi képessége a legnagyobb izgalomban van, idegei túl vannak feszülve, mi sem természetesebb, mint hogy egész temperamentuma megváltozik, sőt tehetsége is átalakul, s vagy magasabbra szökik, vagy lejjebb süllyed, de sohasem marad a rendes vonalon. Az idegesség, a félelem, a sejtett öröm kellemes vegyületében sokszor a leggyöngébb tehetségű is saját érdemén kívül célt talál, míg a komolyan gondolkozó s a dologban jártas nagyon gyakran csak hebegve kapkod. Mind a két esetben azonban gondolkozásról alig van szó. A produktív erő, amelyre az élet minden pályáján mindenkinek szüksége lesz, egyáltalában nem játszik semmi szerepet. Csak a reprodukáló képesség működik az automata biztosságával vagy bizonytalanságával. A lélekhez azonban nem férkőzhetünk. Természetes virágot sem szedhetünk, csak az idegesség lázában, a túlfűtött agy forró televényéből fakadt borszeszvirágokat vehetünk szemügyre.

Mindezeket tudván-tudom és alá is írom, de úgy találom, hogy ezek a dolgok mégsem szólanak a vizsgálatok ellen.

A társadalom a vizsgálatokkal csak kiválasztást, selejtezést, elkülönítést akar elérni, s ezért a követelmények minimumánál állította fel a visszaadó képesség teljes és tökéletes bírását. Aki ezt ügyesen és tűrhetően kezeli, megjutalmazza; a többit kirekeszti közösségéből, mert nem felel meg céljainak. Igaz, hogy ezen rendszer gyakran fonákságokat szül, letiporja a zsenit, s a legmagasabb polcra emeli a nyárspolgárt, de ez a társadalomra nézve nem pótolhatatlan baj, mert célját, a középszerű átlagemberek termelését elérte. S ebből a szempontból mindig igazat kell adnunk a mi korhadt társadalmi rendünk erkölcspandúrjainak, legalábbis addig, míg a jövő ideálja, a *túlemberek* társadalma meg nem valósul. Ez azonban még a merész álmok honában várat magára.

Ezek után, ha a vizsgálatokról beszélünk, mindig csak a követelmények sekélyességét vethetjük fel s nem - mint szokás - az akadályok lebírhatatlan voltát, a vizsgázók túlterhelését. Az érettségiről is ugyanezt mondhatjuk. Egész mivoltában igen megfelelő szerepet tölt be a mai társadalom organizmusában, s helytelen dolog lenne letörülni addig, míg az egész társadalom más, új alapon nem szervezkedik. Megszüntetésével csak hézag keletkeznék a dolgok természetes rendjében, s semmi előnyt sem kapnánk fejében. Aztán meg nem is oly irtózatos az a vizsgálat. Minden diák mosolyogva, jókedvvel megy neki a felszabadulás kellemes várakozásában. Éppen ez tette oly fontossá, várttá és - hírhedtté.

A tény meg az, hogy azon legcsekélyebb minimumot sem követelik meg szigorúan. Csak a legsilányabbakat vetik vissza, az átlag, amely szintén elvetendő lenne, mindig bizonyosan lépkedhet hivatalnoki asztala felé. S ne érjen senkit se vád, hogy engedékeny volt, mikor élhetett volna parancsolt jogával. Az ember olyan különös lény. Van világosan látó esze. De van szíve is. S ez a szív megmutatja neki a legnagyobb igazságot, s ő odatalál az ész szavának ellenére is, és belátja, hogy mindnyájunknak egyformán van jogunk élni, hogy mint a természet egyforma gyermekei, egyforma mértékben lakmározhassunk a föld hatalmas asztalán. Ez a szózat igaz, s ennek a nyomán tudni fogjuk, mily mértékben legyünk engedékenyek. S a vizsgálat tiszta formalitássá - emelkedik.

Szilárdan állítom, hogy igenis formalitássá kell válnia, de mint ilyennek, mint társadalomszervező orgánumnak meg kell maradnia. Eltörlése önmagunk ellen való vétek lenne. A tanulóifjúság, ha mást nem is, tanul általa nélkülözést, önfegyelmezést, erőt és akaratot.

Bácskai Hírlap, 1905. június 4.

HETI LEVÉL

Lehet-e csodálkozni azon, hogy bennünket mindenütt háttérbe szorítanak a külföldön? Szabad elszörnyülködnünk azon, hogy hazánk határán túl mint legalázatosabb osztrák alattvalóval beszél velünk a nagy nemzetek fia? Megbotránkoztató-e az erős, kemény fajok gyermekének irántunk való idegenkedése, lenézése és nagy közjogi tudatlansága, ha magyar dolgokról van szó? Nem jogtalan-e a mai ellenfelünknek megvető kicsinylése? Mindenre azt felelem, hogy nem, nem és nem. Miért? Azért, kérem alázattal, mert mindezen háttérbe szorításnak, lenézésnek, közjogi tudatlanságnak, megvető kicsinylésnek mi magyarok vagyunk az okai.

Mostanában jó ismerőseim és barátaim egy nagy nyaláb könyvet hordtak össze asztalomra, melyben a külföld mindenféle nyelven véleményét adja le rólunk. Mindenki gyaníthatja, milyen tónusban. A jó barátok gondoskodtak róla, hogy a magyargyűlölet szülte minden írás csatornapiszkát felém zúdítsák. S én hálával tartozom nekik, mert megtudtam, hogy miképpen gondolkoznak rólunk külföldön. Jórészben kegyesek felfedezni, hogy mi is létezünk a világon, aztán hozzáteszik, hogy lovas és barbár nép vagyunk. Ezek a békességes indulatú auktorok véleményei. Van azonban egy nagyobb csomó könyv és újság, mely a fekete gyűlölet s az indulat bősz háborgásában született. Itt van például Grillparzer írása, melyben kimutatja, hogy bennünket a német kéz rántott ki a halál torkából, nincs kultúránk, irodalmunk, s azt a kegyes tanácsot adja, hogy felejtsük el a nyelvünket, s legyünk tetőtől talpig németekké. Ilyennel, természetesen, nem lehet szavunk. Itt nem a nagy német költő beszél, hanem az osztrák. Okos dolgot teszünk azonban, ha egy kissé elgondolkozunk rajta.

Ilyen dolgot semmi esetre se lehet rólunk mondani, ha nem engedjük meg. Mi azonban megengedtük! Sohasem fejeztük ki kellően tiltakozásunkat, ha túlnan reánk támadtak! Nem tartottunk össze, mint egy kis család, hogy összetegyük a magunkét, hanem mindent a németnek adtunk. Azt hittük, hogy ami odajut, arannyá válik, s a becsületünkre szolgál majd.

Nem említek fel mást, csak a múzeumokat. A magyar ember, aki a magyar fővárosból jő, irigykedve lép be a pompás, hatalmas bécsi múzeumba, s pirulva gondol a honira. Úgy érezi, hogy erődben van, a tudomány és a művészet márvány bástyafala alatt, s káprázó szemét egy pillanatra lecsukja, hogy elleplezze könnyeit. Eszébe jut az otthon, a mi szegényes, rossz lépcsőjű, kaszárnyaszerű múzeumunk, az egyre fogyó honvédek, kik mogorván járkálnak a termekben, meg sok más.

Tudom, hogy szegények vagyunk, s nem lehet lehetetlent kívánnunk a nemzettől. De rossz is az, amiről szólni akarok. Elszomorítóbb az, hogy Bécs Magyarországot itt is teljesen kizsákmányolta, s örök szégyen ránk nézve, hogy magyar emberek szolgáltatták ide a magyar földön, magyar pénzen talált műkincseket.

Az archeológiai múzeumban nem tehetek két lépést, hogy magyar leletet ne látnék. Vöröspatak, Ószőny neve lépten-nyomon szemembe ötlik. Van itt kövület, van itt római bronzedény, karperec, van itt korsó, függő, képviselve van itt a neolit, a paleolit, mintha legalábbis kötelesek lettünk volna ide szolgáltatni legértékesebb leleményeinket. Ez azonban még nem minden. Nálunk is van ilyesmi. De történelmi emlékeinket is elhurcolták. Itt van a mi szerencsétlen Lajos királyunk vaspáncélja. Itt van az archeológia bámulatos leletje, az Attila kincse, a mi hun ükapánk tíz aranykorsaja, melyeket a mi földünkből ástak ki. Bécsben Attila! Az a nagy szakállú, izmos király, kiről a székely góbé még ma is tud mesélni, akinek a fiát még ma is várjuk mindnyájan, aki ott nyugszik valahol a mi szőke Tiszánkban... De ez mégsem minden. A világ legnagyobb meteorja, az ég ajándéka, mely a mi földünkre esett le, szintén, itt

van, mintha nekünk nem is lenne mennyezeti kincstárunk. A francia régész ezek után egész természetesnek találja, hogy a magyarok még mindég rabló kalandokra járnak, s az angol tanuló a természettudományi órán vígan darálja le, hogy a Hungaryban talált meteort annak fővárosába, Viennába vitték. Kinek lehet még ezek után is szava?

Kik voltak az adományozók? Magyar emberek: bankárok, akik még egy milliót akartak szerezni, s főhadnagyok, akik aranygallérra aspiráltak. Rövid időn belül biztosan betelt a kívánságuk.

Nem nagyképűsködés, ha azt mondom, hogy ezek a jelenségek végtelenül elszomorítók. Az ily haladásakadályozó, nemzetbénító apróságok hatnak azután oda, hogy bennünket mindenütt kisemmiznek és lenéznek, anélkül hogy egy szót szólhatnánk. Teljesen igazuk van a külföldieknek! Ők rámutattak az útra-módra, melyen haladnunk kell. Az ilyen főhadnagyokat és bankárokat ki kell korbácsoltatni az országból, s levágott füllel és orral bújdosásnak kell engedni; hadd hirdessék ezek a modern gyászmagyarkák, hogy él még az ázsiai náció. S világért sem kell megijednünk, hogy barbároknak neveznek majd odakünn: mindég azért szenvedtünk, mert nem voltunk eléggé azok. Nekünk félnünk kell a teuton veszedelemtől, s nyersen, bátran, kíméletlenül kell ellenségeinkkel elbánni. Ezt a természetes, becsületes, őszinte erőnket ma is ismerik mindenütt, s ezért tisztelnek minket, és - úgy szűr alatt - félnek is tőlünk. Ha azonban ellanyhulunk, nem félnek tőlünk. De nem is tisztelnek majd!

Bácskai Hírlap, 1905. június 11.

HETI LEVÉL

Nagyon igaztalanul támadott rá egy igen előkelő magyar írónő a modern irodalomra.

Ez a kiváló hölgy, ki mellesleg mondva a mostani író magyar nők között a legelső, szeretetteljes, asszonyos humorával és nyájas szatírájával pellengérre próbálta állítani a jelenkor klasszikusait, s azokat - beszéljünk nyíltan! - minket, kik a ma ragadó áradatában élünk, s utáljuk az ósdiságokat. Erre a kedves, pirongó cikkre, mely annyira elüt az irodalmi bagolyvárak rozsdás lovagjainak durva kapcáskodásától s otromba ripakodásától, nekem is lenne néhány szavam.

Azt mondta a jeles úri hölgy, hogy a jelen irodalma reklámüzlet a szívérzésének minden jele nélkül; tetszéshajhászat, divatkórság, mely tisztán a különcök és az átlagemberek megvesztegetését tűzi ki alantas céljául; elcsépelt, sekélyes problémák visszakérődzése, néhány reklámember regényes életének s furcsa írásának művészi vegyülete. Azt állította továbbá, hogy a jelen irodalmi hőseiben hiányzik az, ami az embernek is megbecsülést adna; az írók minden megindulás és ihlet nélkül dolgoznak, s semmit sem kívánnak, mint azt, hogy a könyvük hatást érjen el; az életet sutba vetik, s könyvükben egész más világot alkotnak, anélkül hogy a valóságra fordítanák a szemüket.

Ez végtelenül érdekes távlatot nyit minekünk, s valósággal ösztönöz, hogy jobban latra vessük az érveket.

Nálunk, Magyarországon, végtelenül otthonosak az egyszersmindenkorra alkalmas esztétikai frázisok, melyek az önképzőkörtől kezdve az egyetemig nagy kedveltségnek örvendenek. Ilyenek közé tartozik az az otromba közhely, hogy az író átérezte a költeményét, vagy hogy az életéből merítette a tárgyat. Jaj lenne neki is, munkájának is, ha nem így lenne! Összetépnők a könyvét, bármi jó is lenne. Nem olvasnók az írásait, bármennyire is vonzóak lennének. Mert első az esztétika, az irodalomtörténet, mely azt mondja, hogy az irodalmi munkálkodás s az élet párhuzamosan futnak egymás mellett. A kettőnek nem szabad hazugságot énekelni. Az, aki nem boldogult a szerelemben, ne próbálja elénk állítani Ámor kegyenceinek üdvét. De, hozzáteszik, ha akarná, sem tudná lefesteni. S itt van a fatális tévedés.

Az élet s a költészet, az ember s a költő e monisztikus felfogása a legnagyobb ostobaságok közé tartozik, mit valaha az idők méhe szült. Egykor talán az emberi fejlődés legalacsonyabb lépcsőjén igaz lehetett. Ma azonban merő hazugság!

Ma az, aki tollat forgat, az, aki vérbeli író, az életet mindenkor az írás szempontjából szemléli. Az, hogy felkel a nap, az ő életére nézve csak egy esetleges esemény, a lényeges benne a színhatás, a hangulat, mondjuk röviden: az egész napfölkelte egy dal; a háború vérfolyamaival, vagyis iszonyával ránézve egy tragédia és semmi más. Azt, amit a többiek életnek neveznek, ő nem érti; ránézve teljesen másodlagos jelentőségű lesz. A tárgyak az ő szemében írástárgyak lesznek. Az élet örömeivel, könnyfacsaró szenvedélyeivel és szenvedéseivel a szemében pusztán egy írásmassza. A hamisítatlan életet nem látja, mert ha látná, már eleve hiányoznék ama képessége, hogy elénk állítsa. Akkor nyárspolgárnak kellene lennie. Ezzé meg nem lehet. Elénk állítja tehát az öntudatosan szemlélt világról szerzett benyomásait. Az öntudatlan művészet kora réges-régen elmúlott. S az életről beszéltek neki, azt kívánjátok, hogy fantáziáját az élet vasvágányain száguldtassa? Nevetséges együgyűség! Az ő élete az írás, az, amit ír, azt általéli, s az alkotás varázskohóján igaz lesz a hazugság, és az élet csak a legdurvább formákat szolgáltatja az alkotáshoz. Amit a mai író, a jó, a nagy író az írás tüzében mond, az mind a szívből jön, az mind *heart song*, ha jó az alkotás. Ha rossz - ki törődik a rossz alkotásokkal?

E tekintetben nagyon érdekes jelenség a nagy Verescsagin, ki az óceán hullámain, az ágyúk füstfelhőiben is csak színhatásokat keresett. Mily mellékes volt neki maga, az élete! Ilyen jelenség Goethe is, ki Itáliát akkor festi legtalálóbban, mikor még nem is látta, vagy a bort nem szerető Petőfi, aki mámoros, féktelen bordalokat ír. Az élet, a hazugul bálványozott igazság mellékes volt előttük is. De ez nem baj. Az irodalomban nincs igazság és hazugság, ott pusztán jó és rossz alkotás van.

S hogy rajzolhatták azt, amit nem láttak? Hogy tudta Petőfi a részeg embert oly művészettel beszéltetni, mikor sohasem volt részeg? Én azt mondom erre - éppen azért sikerült neki annyiszor költeménye! A valóság, a röggel való durva érintkezés elriasztja az ideáinkat. Az, aki tűzbe teszi mezítelen lábát, bizonyára nem dalol himnuszt a tűz tiszteletére. Akkor, mikor írunk, nem az érzelmek s a tárgyak hatása alatt kell lennünk, hanem éppen emancipálnunk kell magunkat alóluk, bizonyos hidegségre kell szert tennünk, mely lehetővé teszi a sziget művészi elrendezését. Ebben áll az ihlet és egy arkhimedészi pontnak, egy szálnak a keresése, melynek segítségével egész témánkat legömbölyítjük, egy szó, egy jelző fellelése, alkalmas technikai diszpozíció - és semmi egyéb. Azok a mesés hazugságok, melyeket a naiv szélhámosok kolportálnak, csak nevetségesek. Az az egy szó azonban, mely felidézi az egész gondolatot, szent. Arra hallgatni kell a költőnek. Az az égből jön.

A költő mindig ezt választja vezérfonálul s nem sokat törődik az unalmasok kifogásaival és tárgytalan szemrehányásával. Akkor, mikor írásról van szó, minden latolgatás fölösleges. Ha az írónak vígságában egy pillanatra a mélabú, a szenvedés sugall egy dalt, egy novellát - feltétlenül írja meg. Ne szégyellje kisebb szenvedései benyomásait, s ragadja meg az alkalmat, hogy megértesse velünk, mi a szenvedés lényege. A körülmény lehet bármi kicsinyes, az ihletés s a belőle fakadt remekmű mindég szent.

Ezért tartom helytelennek azt az álláspontot, mely szerint az írót külső élettörténete után kell megítélnünk. Melyik az a biográfus, ki engem kielégít? Ki mutat rá a szenvedések s az ihlet kútforrására? Hányszor volt egy remekműnek a sugallója egy kis fejfájás, egy kis pénzzavar? Ki tudja az élet ily apró-cseprőségeit felhajhászni? Senki, senki. Ideje tehát, hogy felhagyjunk a régi, lomtárba való szólásmódokkal, s ha az íróról van szó, ne sandítsunk az irodalomtörténetekbe, hanem tisztán írásaira szögezzük szemünket. Ne azt kérdezzük, hogy élt az író, ihletett volt-e, mikor dolgozott, hanem arra feleljünk, jó-e a könyv vagy nem.

Ezek után pedig a kigúnyolt Oscar Wilde-et és Kierkegaard-t bátran sorozom a klasszikusok közé.

Bácskai Hírlap, 1905. június 18.

HETI LEVÉL

A német könyvpiacon most Andrejev Leonyidnak *Vörös kacaj* című könyve kelt itt nagy feltűnést. Ritkán is olvas az ember ennél szebbet, igazabbat, vérfagyasztóbbat. Önkéntelenül felkiáltunk, íme, a mai kor Homérosza, íme, a háború összes iszonyatai, a szegesdrótokba gombolyodott katonák, a tűzben vöröslő vértócsák, a rémület s az őrület halk vigyorgása, a sápadt arcokból kibuggyanó bíbor patak, mely gúnyul fröccsen fel az égre, a vörös kacaj, íme, a modern trójai háború. Aztán elfulladunk a dühtől, az iszonyattól, s ökölbe szorul a kezünk.

De egyúttal el is csodálkozunk. Hogyan, kérdezzük, a nagy orosz író, ki eddig a modern patológiás életnek volt utolérhetetlen festője, sorompóba áll a csatatéri tudósítókkal, a szocialistákkal s az újságírókkal? A nagy belletrista szolid művészete az iránykölteszetbe csapott át?

Úgy van, úgy van, de nem kell rajta csodálkoznunk, s még kevésbé megbotránkoznunk, mert ez a lépés haladás és nem esés, sőt ma, mikor a tartalmatlan üresség tobzódik a költészet berkein, valóságos érdem. A dekadencia csenevész gyermekei végképpen kipusztultak, s a vérbő élethez kell fordulnunk. Újra felvetődik a századokig vitatott, eldöntetlen probléma, az iránykölteszet kérdése, s újra száz hitehagyottja lesz az eddig bálványozott irányzatnak, mely elszigetelte magát az élet termékeny ihletésétől és lemondott minden nagy célról. Ez a jövendő nagy kérdése lesz, éppen nem olyan *chose jugée,* mint azt egy modern magyar szemle feltünteti.

Legkevésbé sem kelek a közönséges iránykölteszetnek védelmére. Utálattal vetek el minden oly munkát, amelyben valamilyen kirívó, otromba tendencia van. Munkások élelmezését szorgalmazó verseket nem szeretek olvasni. Minden olynemű írást megvetek, mely nem elsősorban az esztétikai célért íródott. Van azonban egy bizonyos feltétel, mely az irányeszmét nemcsak megengedhetővé, hanem az alkotás érdemévé teszi.

Nem az írói feldolgozás az, mint sokan vélik. Nézetem szerint az nem változtat semmit sem a dolgon, ha egy problémát akarok kifejteni, s egy célt törekszem elérni, hiába igyekszem munka közben eltüntetni a célomat. A nemes iránykölteszet nem itt keresendő, hanem tisztán a sujet-ben. Eszményt kell dalolnunk és megírnunk, mely testté válhat: ez a talány kulcsa.

Az eszmény azonban örökké változik a korral. Az emberiség halad, lépést lépésre tesz a fejlődés létráján: az, ami egy század előtt ideálunk volt, ma a történelem lomtárába került, s mi csak mosolyogni tudunk rajta. Egykor ideál volt, ma valóság; egykor költészet volt, ma történelem.

Mit kívánjunk tehát az iránykölteőtől, a jelen váteszétől, az igazi nagy embertől? Egyetlenegyet: azt, hogy modern legyen, s megértse korát, dalolja ideáljait a megvalósítás minden igénye nélkül, pusztán azért, hogy szépen daloljon, s eszméket adjon az emberiségnek. Ezeké a jelen, ezek a jó, a megértett, a nagy költők. Ők belátnak a dolgok mélységébe, s míg törpe kortársaik az egyszerű jelenségek mellett kacagva, könnyelműen mennek el, ők éppen ezekben lelnek érdekességet, talányosságot és értelmet.

Az iránykölteszet e magyarázatára hosszú gondolkozás és küzdelem után a történelem segélyhívásával jutottam. Tekintsünk csak a múltba! Nézzük meg egy Pázmány, egy Dévai Bíró Mátyás alakját: milyen nagyok, mily igazak s milyen hasonlatosak a jelen nagy embereihez. Mindnyájan más-más ideát követnek, de egymással megegyeznek abban, hogy korukat megértik, s az emberiséget a fejlődés egy magasabb fokára akarják emelni. Az a Sebastianus

Brand, aki ostorozza a nem imádkozó keresztényeket, nagyon hasonlatos a ma legnagyobb költőjéhez, Ibsenhez, ki az egyéniség jogait hirdeti.

Íme, Ibsenhez jutottunk. Ő az, akit ma imádunk, ő mindnyájunk bálványa s ő a legnagyobb irányköltő, ki a nagyok erényét hirdeti. S mégis mily erős, viharos és hatalmas az ő művészete! Mikor az ő páratlan alkotását látjuk, úgy tetszik, mintha a nagy tanítómester dühösen tomboló lépéssel járna a deszkaszínpadon, mint valami modern prédikátor. S milyen a stílje? Csupa kérdő- és felkiáltójel, rövid, szakadozott mondatsor, a fogalmazás minden szépsége nélkül valóságos telegramstílus. Darabjaiban alig hal meg valaki, sőt véres összeütközés is alig van bennök, de a cselekmény szövése mindig érdekes, s halálos izgalommal, lihegő érdeklődéssel várjuk a katasztrófát. E titok feloldása, mint már rámutattam, a probléma újságában s a kor megértésében van.

Ma a társadalmi kérdések foglalkoztatnak mindnyájunkat. Ma egy egyén fennmaradásával többet törődünk, mint a nemzetek sorsával; Petőfi honfibúját a lelkünkben érezzük, de jobban szeretünk oly költeményeket olvasni, melyek az egyén jogát követelik.

A régi írók, természetesen, mindig jobban eltávolodnak tőlünk, anélkül, hogy az örök művek elvesztenek értéküket. A költészetben van bizonyos elpusztíthatatlan aranyállomány, mely minden idők rozsdájának ellenáll; van azonban benne sok homokszerűen változó mozgó elem is, mely az évekkel is megsemmisül. A teljes megértés babérját azonban csak a jelen költője kaphatja meg.

El tehát a kétértelmű szólamokkal. Van nemes, nagy irányköltészet, mely mindig a legmagasabbra tör. A költő egykoron egyúttal pap és orvos is volt. Ma is annak kell lennie. Járjon a tömeg előtt, prédikálja a nagy ideákat, s gyógyítsa a társadalom sebeit. Mutasson a legmagasabb sziklafokra, és fújja meg a riadót!

Bácskai Hírlap, 1905. július 2.

AZ ÁRKÁDOK ALATT

Újra megérkeztem hozzátok, ti komor oszlopok, ti nyugalmat lehelő római bolthajtások, ti végtelenbe nyúló, hideg, sötét csarnokok. Sokáig nézlek benneteket, s a lelkem is oly sötét, nyugodt lesz, mint ti vagytok. A márványcsarnokokon átsuhanó fagyos lehelet újra reáfuvall homlokomra, lassan-lassan kijózanulok az élet kába lázából, s égő szemeimben is felszikkad az utolsó könnycsepp, melyet a küzdés vad tülekedésében sajtolt ki belőlem a fájdalom.

Mily gyönyörű a lét itten; itt minden nyugalmas és kihalt; csak a lépteim visszhangoznak elhalón, amint a csarnok kövein ide s tova járkálok, egyébként csend van. Távolban a szerelmes, csókos nyári éjjel száll le a partokra, s a szökőkutak holdfényes vize gyémántport szór a kékes derengésbe. Előttem a dicsőség zordon nagyjai kős ércmezben egykedvűen virrasztják a végtelenség hosszú éjjelét. Zordon homlokukra a holdfény fon ezüst koszorút.

Nagyon elfáradtam az egyhangú napi munkától, s leülök egy szobortalapzatra. Reátok függeszteni a szemeimet, szerelmes, gyönyörű szobraim, miket oly sokszor néztem, mikor átmentem télen a csarnokon. Akkor hózivatar rázta meg az egész épületet, s süvöltött a kéményekbe tévedt szél, az üvegtányérokon táncoltak a gázlángok, de akkor is ilyenek voltatok, ti komor, mosolygó, élő kövek. Akkor is ilyen meredten néztetek reám. S akkor is így irigyeltelek benneteket...

Most is félve közelítek csak hozzátok, én, a halott, tihozzátok, akik örökké éltek; suhanva lépek szoborállványotok mellett, éjjel jövök, mint a kísértetek mihozzánk, a föld gőgös lakóihoz.

Azelőtt, mikor még zárva volt előttem a nagy titkok könyve, hivalkodva csaptam pihegő, szeles mellemre, s mosolyogva kérdeztem, ki hatalmasabb nálam. Van-e nagyobb jó az életnél, van-e hatalmasabb annál, ami van? Hivalkodva kiáltottam, hogy a szemünk, a kezünk, a fülünk födi fel a nagy talányokat, s nem hittem a kísértetekben. Nincs lélek, nincs nemlátható, erősgettem. De most más idő jött reám. Meglátogatott az a gondolat, mely a legnagyobbakat háborgatta az ihlet, a szellemkéj önkívületében. Mindent a talányosság fátyolán át nézek, s remegve kérdem, álmaim-e a valók vagy ez az álommá foszló megingó, ködlő valóság. Ismétlődött az én metamorfózisomban az, amit lépten-nyomon észlelünk a gondolkozás történetében. Mert csodálatosak vagyunk mi mindnyájan, kik gondolkozunk s a nagy valóság titkait kutatjuk. A büszke ember már a bölcselkedés ábécéskönyvében megtagadta a látható valóságot, s a nem-létezőt ismerte csak el. Később sok századnak kellett elmúlnia, míg egy másik iskola ki tudta mutatni, hogy a durva göröngy is van, s nemcsak az, amit mi nem látunk. A nem-látható azonban mindég volt.

Ez a gondolat járja által minden agysejtemet, s e pillanatban megráz, megfagyasztja a véremet, úgyhogy a forró nyári éjszakában fázni kezdek. A szobrok közönyösen bámulnak reám. Az emléktáblákon két dátum van, a születésé és az a másik...

A csend irtóztató, szinte hallom zúgni a fülemben. Künn egészen megszűnt az élet zaja.

Milyen világosan látszik most előttem az élet! Mily tartalmatlan, kába bukdácsolás minden dicső cselekmény, minden hatalmas harc. Kigyullad az arcunk, szívünk, fogcsikorgatva küzdünk, gyűlölködünk, és jön az a másik dátum. Akkor aztán vége mindennek. Akkor megsemmisül a világ, melyet fejünkben hordtunk. Eltűnnek az erdők, a patakok, az ismerős arcok, a gondolatok, az érzelmek, s az arcunk kővé dermed. Esetleg kapunk egy emlékkövet, ahova felvésik azt a két évszámot, s az erdők tovább zöldellnek, a patakok és tengerek tovább zúg-

nak, a könnyes arcok redői újra kisimulnak, új eszmék forronganak: utolsó gondolatunkban is csalódunk. Minden úgy lesz, mint ahogy előbb volt. A halál pillanatában mindnyájan azt hisszük, amit Ibsen drámai hőse, ki halottas ágyánál álló hőseit szólongatja, hogy ne menjenek el szemei elől. Azt gondolta, hogy elhagyták őt - pedig csak látóereje veszett el. Az elmúlás pusztító közeledésére azt hitte, hogy a világgömb távozott el tőle - pedig csak ő ment el innen.

Megrémülök ezen gondolatomtól, s alig merem kifejteni magam előtt is. Megakad a nyelvemen a szó: csakugyan így van ez? Honnan jöttem ide, miért és hová megyek? Ez az utolsó kérdés az, amely éjjel-nappal marcangol. Farkasverembe dobtak, feneketlen kút mélyére vetettek, honnan nem menekülhetek ki; a legnagyobb rettenet elől nem bújhatok el. Bezárkózhatom egy várba, szolgámmá tehetem az egész világot, hogy lessék leheletemet, virrasszák álmomat, de egy napon a szív szivattyúja, mely éjjel-nappal hajtotta a vér tüzes folyamát, megáll, s én üveges szemekkel bámulok az üres levegőbe. És kialszik a nap. És nem követ senki se, oda mindnyájan magunk megyünk.

A földi határon túl nincs mit keresnünk, mindenünk ez életben van. Ebben az életben. Ez értéktelenben, e semmisben, e tökéletlenben, hol a vágyak kínpadjára feszítve jajgatunk, kacagunk, s a szenvedélyek rabláncain szilaj táncot ropunk. A halott oroszlánról és a füle körül döngő légyről szóló régi mese azonban igaz. A picinyke légy az úr.

De nem, még sincs igazam. Az oroszlán mindég nagyobb, mint egy dünnyögő féreg. Ennek a létnek nincs semmi értéke. Van nekünk egy más hazánk.

Végigtekintek a holdfényben csillogó szoborsoron. A sok érctömb közül kiemelkedik a nagy orrú görög mosolygó ércmása, a nyájas Platón szobra, reátekintek, s pironkodva gondolok előbbi kétségeimre. Vajon nem élnek-e az ő ideái mostan is, nem mozgatják-e e pillanatban is gondolkodóképességemet, nem költözött-e egy szemerje belém, nem fejlődik-e velem éjjel-nappal, mint élő test? S nem érkezett-e ő révbe, az ideák honába?

Úgy van, a mi életünk nem olyan vigasztalan utazás. A sír felé megyünk, de nem sorvadunk halálra, hanem megérünk reá. Itt mi örökkön változunk. Testünk az ellentétes erők irtózatos harctere. Ha a mellemre szorítom a kezemet, szenvedélyes, kétségbeejtő küzdelmet érzek ott benn. A szív mint egy görcsösen összeszorított ököl, dühösen küszködik az életért. Az agyvelő nyugtalanul hullámzik, a tüdők folytonosan kapkodnak a levegőért. Ezen jelenségek összetalálkozása alkotja az én testemet. Minden pillanatban változom. Egy-egy gondolatom, egy-egy cselekvésem egész mássá alakít át, mint voltam az előző pillanatban. Az étel elálmosít, a bor jókedvre hangol. Nyugtalanul működő erőviharok bősz civódása az, amit mi nagyzolva *én*-nek nevezünk. Egy élő, az elmúlás ellen tiltakozó forró hús vagyok, mely kihűl, kimondott hang, mely elhal, lobogó láng, mely elalszik. Az ily lét elvesztéséért nem kell könnyeznünk.

Mily boldogok vagytok ti, zordon bölcsek, kik már szoborruhában nézhetitek az élet nevetséges táncát. Ti elvégeztétek feladatotokat, szoborba öntötték az életeteket. Minden gondolatotok összpontosul egy érctömbben. Ott van Platón, ott van Hume, ott van Schopenhauer, ott az örök Shakespeare. Most már nem változnak, nem könnyeznek, nem mosolyognak; meghaltak, bejutottak az örök élet komor tárcsarnokába, s onnan méltóságos mosolygással nézik a szoborállványok alatt folyó tülekedést. De nemcsak ők boldogok. Minden halott él, velök együtt. A halál merevsége szoborrá formál minden halandót, betetőzi az életet, s mi éppen azáltal látjuk az élet eszméjét. Míg élnek a mi kedveseink, magunk sem ismerjük őket. Ma barna a hajok, pár évre megőszülnek, vonásaik eltorzulnak, hátuk meggörbül, erük megvastagszik, egy jelenségcsoport változik pusztán előttünk. De az emlékök mindég egész, örök, megváltozatlan. Azon nem ejt csorbát az idő. Az örökké van, mert volt. Meghalt, mondjátok

ti. Megszületett az örökkévalóság számára - kiáltok én. Most már nincs elmúlás előttem. A sír szája az örök élet diadalkapujává változik, s nem érezek félelmet, csak kimondhatatlan vágyódást ama csendes partok felé.

A csarnok egészen elsötétült már. A hold tarjagos fellegek mögé rejtette ezüst arcát. Az éjszaka fülledt és szomorú volt, mintha minden hang és szív megsemmisült volna, s az egész világ egy végtelen szürkeségbe, egy hangtalan, kietlen csendbe halt volna el. És ekkor én hittel, végtelenül nyugodtan lehajtottam a fejemet egy szoboralapzat márványpárnáira, mint az, aki a hosszú napi törődés után álmot, mély, nyugasztó, csendes álmot vár.

Szegedés Vidéke, 1905. július 7.

APRÓ MESÉK

1
A KUTYA ÉSZREVÉTELE

A kölyökkutyák boldogan dőzsöltek anyjuk tején az ól hűsében. A csendet egyszerre egy férfinak gyönyörű, mély basszushangja zavarta meg. A kutyuskák ijedten lapultak anyjukhoz s nyöszörögni kezdtek.

- Vonít, hallod anyám, hogy vonít... - mondta az egyik.

- Ugat - szólalt meg a másik.

- Csahol - nyöszörgött föl a harmadik.

Az anyjuk helyreigazította őket.

- Ez, kutyuskáim, emberhang. Ne bújjatok el, elég kellemesen cseng. Majdnem olyan szép, mint a kutyaugatás...

2
A MATEMATIKUS

Mogorva, szótalan, magába zárkózott ember volt, mint minden mesebeli és élő matematikus. Reggel bement a laboratóriumába, s csak késő éjjel távozott onnan.

Egyszer, hogy az esthajnal gyönyörű csillagát, a Venust akarta messzelátóval megnézni, egy csodálatos esemény történt meg vele. Az ingadozó cső egy fiatal leány rózsás arcára irányult s ő aznap elfelejtette megnézni a Venus csillagát...

Másnap újra megjelent ablakában az ismeretlen leány. A zord tudós újra a Venus csillagot akarta megnézni, s újra odatévedt a messzelátó remegő csöve.

Ez ismétlődött mindennap. Az alkonyat barna-vörös visszfényében oly gyönyörű volt a fehér arcú leány szőke haja, mintha valami visszahárult napsugár halvány sugárzása lett volna. A mogorva ember kipirulva bámulta arcát, haját, szemeit, az ő új csillagait. Mikor azután feljöttek az ég fénygömbjei, szótlanul félretette a műszert, s fütyürészve ment ki a nyári éjszakába.

Barátai csodálkoztak rajta, hogy éppen akkor megy a csillagvizsgáló toronyba, mikor a csillagok nem láthatók. Azt hitték, megzavarodott. Ő azonban boldogan mosolygott magában, mert érezte, hogy fölfedezte azokat a csillagokat, melyek életcéljához vezetik el. Szánakozva nézett a szegény asztrológusokra.

3
AZ ÖREG JÁNOS

Az öreg János egy időben fiatal is volt. Az ember alig tudja elhinni. De tényleg így volt.

Abban az időben szerette a muzsikát, a nótát meg a leányokat. Vidám hejehujázó legény volt; öregemberek mesélik, hogy párja sem volt két határban.

Egyszer azonban, mi történt vele, mi nem, ráunt a dalra, leányra meg erre a nagy ostoba világra; parasztszivében végtelen keserűség gyülemlett össze. Összetörte a poharát, földhöz vágta a furulyáját, s beszegődött pásztornak a tehenek meg az ökrök mellé. Azóta alig beszélt emberfiához.

A teheneket azonban megszerette. Velük élt, mellettük hált, betegségükben gondoskodott róluk. Sokszor órák hosszáig nézett okos, nyugalmas szemükbe, s ha valamelyik megütötte magát, szeretetteljesen megsimogatta, s a sajgó helyet megcsókolta.

Így múlt el az ő élete. Hamar megöregedett, de nem törődött össze, csak napról napra nyugodtabb lett. Nem sokat mozgott, csak annyit éppen, hogy kivezethesse a csordát a legelőre. Akkor aztán lehasalt a harmatos fűbe, s nézte a napot, az eget, a füvet, de egy szót sem szólott. Talán el is felejtett beszélni.

Egészen a nyugalmas, szelíd állatok szokását vette fel. Nem dohányzott, bort nem ivott, nem evett erős ételeket, még a húst sem igen kívánta. A faluban váltig is csúfolták, hogy egészen kivetkőzött az emberformájából.

Furcsa is az öreg, amint fehér ingében és gatyájában elterül a mezőn a legelésző tehéncsordában. A kasznárt sokan kérik, mutassa meg őt, mert valósággal csudájára járnak. Ilyenkor aztán a kasznár összehúzza a szemöldökeit, ernyőt csinál a kezéből, s a messzeségbe néz. Mikor aztán a távolból sem tudja kivenni az öreget, ki egészen összeolvad a fehér csordával, mosolyogva von vállat, s így szól:

- Bizony én sem tudom megmondani, *melyik* az.

Szeged és Vidéke, 1905. július 9.

ANTIDEISTÁK

Hiába gúnyolódnak a francia sajtónak konzervatív, fizetett képviselői: nagyon nagy eseménynek tekintem a *libre penseur*-öknek Párizsban tartott utolsó összejövetelét. A gúny, természetesen, mindenhez hozzáférkőzhetik. Ott, ahol más fegyverünk nincs, mosolygunk. Tagadhatatlan, ez is egy fegyver. A legyőzött vívó, ki széttört karddal, halálra sebezve fekszik a harcporondon, még egyszer mosolyoghat a véres csetepatén, még egyszer győzhet. Arra a szívós és öntudatos biztossággal folytatott világküzdelemre azonban, melyet a gondolkozás hősei az egész földkerekségén egyforma energiával viselnek, nem lehet felelet egy csipkelődő, gyáva gúnymosoly.

A szabadgondolkozók legutóbb a köztudatba jogtalanul begyökeredzett helytelen istenfogalom tarthatatlanságát szögezték le s minden sallangos póz nélkül kijelentették, hogy ennek tovaterjedése ellen tűzzel-vassal küzdeni fognak nemcsak a tudomány, hanem a társadalom terén is. Ezt a kijelentést minden nagyobb emfázis nélkül tették, a gondolkodó ember rideg bizonyosságával. Elhatározták, hogy a tankönyvekből kitöröltetik az *isten* szót s a *legfőbb értelmet, fölényt* tétetnek helyébe - egy időre. A rombolás munkája ugyanis korántsem oly könnyű, mint sokan hiszik. Ez esetben meg valóban nehezebb, mint alkotni. Mert a kisded makkot könnyen elültethetem a televényföldbe. De ki tépi ki fél kezével a föld mélyébe kapaszkodó, hatalmasan elágazó tölgyet?

A szabadgondolkozók nemesebb és nagyobb dolgot nem mívelhettek ennél. Nekik egy időre rombolniok kell. Ha azt akarják, hogy a tudomány a társadalom legalsó rétegeibe is elhatoljon, mindenekelőtt azon kell lenniök, hogy legalább negatív eredményei közkeletűek legyenek. Új igazságokat nem adhatunk, de legalább az őshazugságok paréját és bozótokká sokasodó gyomjait kell kigyomlálnunk. Ez a legkevesebb, amit tehetünk. De ez kötelesség.

S ennek a nyílt kimondását határtalanul nagy horderejű eseménynek tekinteni az emberiség fejlődésére. Tetszik nekem a harcosok szuverén nyugalma. Az ülésen nem szikrázott és pattogott a vérmes francia vehemencia. Sőt, egy gúnyolódó lapjuk megjegyzi, hogy kedélyes pohárköszöntők kíséretében detronizálták a legfőbb urat. S ebben valami nagyon komoly világeseményt látok. Mindenesetre nagyobb, mint a francia forradalom őrülete, mely az oltárt, mások meggyőződésének trónját, oly undorítóan meggyalázta, s pár óra alatt nyugdíjba küldte a nagy szakállú öregurat, és helyetteséül hamarjában egy frivol chanteuse-t nevezett ki. Ez egy elhamarkodott színpadi hatásjelenet volt, semmi más; nem volt benne semmi meggyőződés, csak lihegő rombolásdüh, mely, miután a polgárok házát üszökké és korommá változtatta, az Isten házára vetette magát. Ebben a világtörténelmi eseményben csak az öntudatlan kezdés érdemét látom, egyébként inkább nevetséges, mint komoly. A tömeg is félreértette. Otromba jókedvre kerekedett, tombolt és őrjöngött. A párizsi esemény azonban sokkal nagyobb és komolyabb. Egy régi, eltorzult fogalmat írnak körül s nevezik azt örök szükségességnek, mely nem egyéb, mint szavakba való foglalása tudatlanságunknak, a Montaigne-féle *que sais*-je?-nek. A boldogságot nem a mákonnyal való butításban keresik. Megmutatják az ember talányos sorsát, s küzdésre hívják, hogy ereje legyen az igazság terhét elviselni. Az ily nagy és komoly kijelentésre nem a dőzsölés féktelensége következik, de egy józan világkor, egy egyszerű, szürke és dicsőséges dolognap. Az ember fölveszi a tollat s a pörölyt, s új ideálbálványt alkot.

Az oltár azonban üresen marad.

Szeged és Vidéke, 1905. július 30.

HETI LEVÉL

Tudják, kérem, mi az a *körmös*? A régi iskolamesterek nevezték így a packának azt a legkegyetlenebb fajtáját, amelyet a delikvens körömélére adtak a vékony nádi pálcával. Ilyen sajgó packát mértek mostanában az összes pedagógusokra. És nemcsak a sajtó, hanem az országszerte megindult szociológiai mozgalom is.

Különösen sok a panasz a tanulmányi rend ellen. Mindenki reformokról beszél, a bukott diákoktól kezdve föl egészen a miniszterekig. Az unalom halljuk, mennyire megmérgezi a mai iskola tanulmánya az egészséges agyvelőket, mennyire szétroncsolja az ép idegeket. Egyik rész azt mondja, nagyon sokat követelünk, a másik meg a tanulók tudatlanságáról panaszkodik. Mindenki megegyezik abban, hogy a mai tanulmányi rend a lehető legrosszabb. Nap nap után jelennek meg a tervezetek komoly, nagy gondolkozók tollából. Mindegyik cikk csupa tűz, csupa gyönyörű kombináció, valóra sohasem válható fényes utópia. S ezek elolvasta után értjük csak át tökéletesen, hogy a mostani iskola a tanulmányok tekintetében a lehető legjobb.

Minden közintézetet a társadalom természetes alkotásának tekintek. A ma társadalma züllött és közönséges. Produktuma sem lehet különb. A mai iskola az egyéneket akképp készíti elő, hogy ebben a társadalomban megélhessenek; ezt a feladatát a lehető legjobban be is tölti. Ebben nem gáncsoskodhatunk. Ha van valami panaszunk, azt csak a társadalom ellen emelhetjük.

Van azonban ennek a mi iskolarendszerünknek egy Achilles-sarka, mely untig elegendő arra, hogy végleg megadjuk neki a kegyelemdöfést. Ez a mai iskolamorál. A társadalom az erkölcs felfogását és értelmezését nem kívánja és szabja meg oly szigorú szükségességgel, mint a tanulás masszáját. Olyanformán fejezhetjük ki magunkat, hogy a tudás mindég szerszám a tanuló kezében, mellyel megélhetéséért küzd; a morál azonban egy fegyver csupán, mellyel a szellemi élet viszontagságain áttöri magát. A mai társadalom megszabja a követelések minimumát. Helyes; az iskola oly szerszámot ad növendékeinek, mint amilyenre szükségük van. A morál fegyverét azonban nem mérték szerint követeli tőlünk. Mindenki hozhat magával olyat, aminőt kap. Az iskola is szabadon hirdethetne bármily magas és modern erkölcsöt. De mit tesz? Alantasabbat követel, mint a mai koldustársadalom, s ahelyett hogy tanulóinak kezébe a modern gondolkozók küklopsz-műhelyében kovácsolt sollingeni acélszablyát adna, markukba nyom egy rozsdás - rendőrkardot.

Ez az Achilles-sarok, ez az a pont, ahol a mai iskolarendszer jogosan megtámadható. Ma fegyelmet tartanak az intézetekben, de hazugsággal. Látszólag rend van, de alatta romlás lappang. S mind csupán a prédikált szolgaerkölcs miatt.

Az iskolai fegyelemtartás nem eléggé modern. Ha tökéletes, sőt állandó akarna lenni, feltétlenül lépést kellene tartania a modern etikával. Ezt pedig nem teszi. Hiába mutatott rá Sorrento bölcse az álszenteskedés, a meghunyászkodás erényének utálatos rothadtságára, közintézeteinkben még mindig ez dívik. Mindég van egy erkölcsi mumus, mely előtt térdet-fejet kell hajtani a tízéves anarchistának. S ez az, ami megbénítja a tanulóifjúság gondolkozását és erkölcsi érzését, s azzal, kiben egy kis lélek lakozik, halála napjáig megutáltatják az iskolaerkölcs poros atmoszféráját.

Ma sem felejtem el, mily gyűlölt színben tűnt fel előttem a padokban és a dobogón annyira hangoztatott *erény*. Mert nagyon hamar orrunkra kötötték, mit jelent e rövidke szócska: óra előtt nem szabad lármázni, dohányozni, engedelmeskedni kell a fölebbvalónak. Miért? - kérdeztem kétségbeesve toporzékolva mérhetetlen gyermeki dühömben. De nem kaptam reája

feleletet. Az iskolában ma is mélyen beleplezett bálványoknak hódolnak, melyeknél csak a papjai kendőzöttebbek. A törvénymagyarázat azonban tilos. Nem merik kimondani a nagy gondolkozók ama tanát, hogy az etikát is csak a parancsoló szükség hozta létre. Sohasem hallottuk, hogy azért ne lármázzunk, mert akkor nem tanulhatunk, hanem azért, mert tiltva van. Nem értették meg velünk, hogy a kiabálás rontja a hangszálakat, a gégénket, hanem nyakunkra küldték a gyűlölt erénycsőszt: a vigyázót. Mindég az akarathoz, sohasem az értelemhez szóltak. Tanulni kellett, de nem tudtuk, miért. Egy misztikum lidércnyomása alatt dolgoztunk, szenvedtünk. Az erkölcsi mumus dicsfénye azonban tökéletes maradt!

Így azután az a kevés erkölcsi fogalom is gyűlölt lett előttünk, mit nagy üggyel-bajjal belénk hegedültek. Megtudtuk, hogy fáradságunknak az a célja, hogy a haza hasznos polgáraivá legyünk. Hasznos polgár, amolyan elhízott, aranyláncos embergép, mely teljesíti kötelességét és elpusztul, de semmi több. Azonkívül szeretni kell az Istent, királyt és hazát. E két dicső jelmondaton kívül semmi emléket sem hoztunk az iskolapadok közül. A mai iskola tisztán nyárspolgárokat nevel. S ez az, amely évente halommal szedi áldozatait.

Nézetem szerint ez a pedagógia fő baja. A tanulmányok anyaga és módszere szintén módosításra szorul, de mindenekelőtt az iskolamorál. Ez a legelső. Le a vastag szaiszi fátyollal! Hadd lássuk a mögéje elrejtőzött igazság-szobrot! De le a fátyollal mindenáron. Még akkor is, ha nincs mögötte semmi sem...

Bácskai Hírlap, 1905. július 30.

A MUNKA NAPJA

Tegnap a fáklyatűz füstös fényében, az égre csapkodó nemzeti lelkesedés tűzpatakjainak vörös sugárzatában köszöntöttük a nemzeti ügy nagy harcosait. Ma a komoly munka napja virradt a színes lobogódíszbe boruló Szabadkára. Az ünnep, az öröm azonban ma még forróbb és tökéletesebb, mint tegnap vala.

Amint végigtekintünk az iparoskongresszus vezérférfiain, s most már a napfény nyugodt világításában látjuk magunk előtt a jövendő szabad Magyarország önzetlen munkásait, a jelen héroszait, a jövőben való végtelen bizalom s az igazság nyugodt lelkesedése tölti el szívünket, és érezzük azt a nagy és szent örömet, melyet a nagyok varázsos közelléte gyakorol minden idők minden emberére. Ma még jobban megértjük a tegnap mondottakat, ma újra ünnepet ülünk.

És ebben a pillanatban, mikor falaink között üdvözölhetjük a legnagyobbakat, mindent inkább lehetőnek gondolunk, mint hogy az ő tudásuk, munkájuk ne hozza meg a gyümölcsét; a mi csekély erőnk, melyet szolgálatukba rendelünk, elveszhet, karunk izmai olykor ellankadhatnak, az ő egyetértő kitartásuk azonban előbb-utóbb kitűzi a diadal szédületesen magas várfokára az összetépett, a golyószakított magyar trikolórt.

El ne feledjük, mit mondott Kossuth Ferenc: a koalíció az egyenes és becsületes politika útján jár. Egyenes és becsületes: e két szóban minden benne van. A körmönfontság, a sunyiság a ravaszdi és hitvány emberek alantas erénye. A nagy emberek világosan látnak, nyíltan cselekszenek. Egyenesek. Becsületesek.

A tudománynak, a költészetnek, a politikának, minden emberi cselekedetnek, gondolkozásnak fő célja rendet teremteni a zavaros káoszban, elveket keresni a rendszertelenségben, egységben látni a természet változó jelenségeit is. Természetük olyan, mint a napé, ők világítanak; mások alakoskodhatnak, titkolózhatnak, selypeghetnek, ők nem értik ezt a gyászmesterséget. Ezek a nemes harcosok azt teszik, amit egykoron Bocskai, Bethlen és Rákóczi, rámutatnak a nemzetünket senyvesztő bajok ősforrására. Szavuk világos, mint a napsugár. S mi hiszünk nekik, minthogy bennök őszinteség vagyon.

Őszinteség, őszinteség - kiált fel a nagy Carlyle, mikor a múlt héroszait állítja elénk, s a felfedezés boldog pillanatában erre a nagy erényre mutat rá, mint a nagy lélek fő jellemvonására. Mi mostan a jelen héroszainak hódolunk. És százszor boldogok vagyunk, hogy az éktelen zűrzavar és az áldatlan perpatvar közepette is feltalálhatjuk őket s meghajthatjuk a zászlóinkat ez őszinte, egyenes és becsületes emberek előtt.

A tanácskozás, a nemzetfelszabadító munka ma higgadt hangon, zöld asztaloknál folyik.

A nemzeti ügy apostolai meghallgatják a magyar iparosok panaszait, hogy annak idején, mikor majd az ország házában képviselni fogják a nemzetet, államférfiúi bölcsességükkel orvosolják közgazdaságunknak, de főleg iparunknak sebeit, melyek már oly régóta várnak gyógyításra, s lehetővé tegyék, hogy ez országban megélhessen minden becsületes polgár, aki munkás és magyar. A nemzetünket sorvasztó idegen hatalom ezután nem szívja ki életerőnket és velőnket, a magyar nép elsősorban magának dolgozik majd, s - akkor majd boldogul is.

Ezt a hitet hintették el közénk azok a nagy emberek, kik mostan önzetlen pártatlansággal hallgatták meg e hon iparosainak sok panaszát. S nekünk hinnünk kell nekik, és követni kell szózatukat,

A kultúrnemzetek ma is örökös lázas versenyben vannak egymással. Az ádáz küzdelemben azonban a kard csak másodrendű fegyver; a kardnál, ágyúnál és minden öldöklő szerszámnál nagyobb és erősebb hatalom az ipar s a kereskedelem. Ha ezek fejlettek, jöhet az ellenség, mosolyogva verjük vissza vakmerő támadásukat.

A magyar népet szorgalma, kitartása fogja igazán naggyá tenni. Kezdődjék tehát a békés, vértelen háború! Harcosok, magyar munkások, elő a fegyvereket; vigyétek Európa küzdelmébe a pörölyt, a vésőt, a dikicset, az ollót, a tűt - és foglaljátok el még egyszer egészen a hazát!

Bácskai Hírlap, 1905. szeptember 9.

ZIGÁNY, AZ ÍRÓ

Meg akartam várni, hogy a Zeysig-ügy gordiuszi csomóját valahogy kibogozzák, de sikertelenül.

A várakozásomnak azonban megvan az az előnye, hogy a zavaros és furcsa ügyet, főleg főhősét, most, mikor írok róla, bizonyos hűs távolságban és derült tisztaságban látom magam előtt, amely minden történetírásnak és emberlátásnak alapföltétele. A historikus nem írhatja meg mának a történetét, mondják az esztétikusok, mivelhogy a jelen lázas hullámzásában nem értheti meg a kort. Az újságíró azonban a jelen történésze; neki nem szabad elszalasztani a ma problémáit. Helyes; de akkor én Horatius *nonum prematur*-át úgy értelmezem, hogy kilenc nap múlva kinyomtathatom az újságban azt, amit a ma embereiről ma gondoltam.

Nehéz feladatom lesz, mert lelkiismeretesen akarom megvilágítani a Zigánynak bemocskolt és akarva, nem akarva félremagyarázott egyéniségét.

Nézetem szerint azzal egyáltalán nem jutunk célunkhoz közelebb, ha mosdatlan szitkolózással árasztjuk el ez érdekes egyéniséget. Vannak az irodalomtörténetben meg nem magyarázott és talán megmagyarázhatatlan jelenségek. Ott van a modern angol irodalom Wainewrightja, ki írt, festett s amellett több tucat embert ölt meg titkos mérgeivel; ott van a mi Listiusunk, a gyújtogató, a gyilkos, a méregkeverő. Nehéz, nagy problémák! Itten hiába minden kapcáskodás, morális felháborodás, itten az emberlátáson alapuló művészi megértés a fő. S hogy ne szaporítsam a szót, csak Wilde Oscart, az ezüstkanál-lopót említem meg. Ő és társai írók voltak, s aki ismeri őket, első pillanatban belátja, hogy kórtani jelentőségük s íróságuk a legszervesebb kapcsolatban állanak egymással.

Ilyfajta, de nem egészen ilyen alak, a mi Zigányunk. Most, mikor szegény börtönágyon alszik, egyszerre lecsepüljük s megtagadunk tőle minden tehetséget. Tóth Béla gyönyörű levelében a magyar sajtó *legcselédebb* szolgájának nevezi, s mint összetört és széttiport féregről beszél róla mindenki.

Én egészen más világításban látom őt, s nem vonakodom - még mostan is - nagy embernek tartani. Nem mint írót, hanem mint íróembert.

Azt hiszem, hogy fő jellemvonása az, hogy nagyon könnyen és jól tudott írni, s benne még mint íróban sem volt semmi naivság. Nem hitt az ihletről szóló régi dajkamesében, hanem írt, mert tudott, s kacagva kiáltotta oda a hangulatokat a lepkefogóval hajszoló gárdának, csinálják ezt utána. Nem volt elragadtatva eszméitől, hanem másokat akart elkábítani a szavak édes mákonyával. Érezte az írás démonikus erejét. Minden könnyen ment neki. Egy nap talán, mikor játszadozva forgatta kezében vékony acéltollát, tudatára jött, hogy minden hitetlen mese ellenére mily hatalmas fegyver az. És megkezdte vele azt a vészes hadakozást, mely a bélyeghamisításhoz, a koplaláshoz s most a börtönbe vitte. Az írás beragadta a lávát a tüzes életbe, s rá akarta juttatni akaratát; hódítani akart a tollal. Valóságos erőember volt.

Ez az ember nem süllyedt le és nem züllött el. Nem is mocskolta be a költőnek s az írónak szűzfehér talárját. Nem árusított silány portékát, mint sok nyomorú kontár: ezzel eleget tett a költészetnek. Az, hogy eladta az írásait, csak másodrangú dolog a szememben. Szent hitem az, hogy maga mérhetetlen felülállt kicsinyes tettein, s az élet habzó kelyhéből csak a boldogító anyagiasság és a nagyszerű akarathatalom utolsó csöppét akarta kiszörpölni, mikor a kicsiny emberek megvetését előidéző sunyiságával piszkos röpiratokat, fizetett füzetkéket s középszerű műfordításokat röpített szerte a világba. A bensejében mindig nevethetett a felbőszülő,

örvendő emberbábokon, s mindig komolyan, szent, mély élvezettel érezhette magában az akaratnak nagy diadalát.

Zigány nagyon simulékony, okos, macskaravaszságú ember. Nagyon heves életkedv lobog benne, de mégsem abból az akarnokfajtából való volt, melytől hemzseg minden utca és tér. Intenzív életet élt; az írásai is szikráznak az élet lávájától. Mindamellett azonban nagyon okos. A börtönőrétől is tejet kér, mert - mint mondja - megszokta, s mert mindenekfelett nyugodt higgadtságot ad neki a harcban. Nagy taktikázó: egy harmadrangú író-Napóleon, kiben nagy adag romboló düh s érvényrejutás-vágy van. Nemcsak írni szép, hanem lenni, élni is. Valóságos reneszánsz alak, telve a XV. század lázas, hagyományos életkedvével. Egy XX. századba szakadt Benvenuto Cellini, ki ahelyett hogy véres perpatvarokban, tőrrel kezében követelje az ötvösmunkáiért kijáró pár lírát, vagy hogy a vetélytárs leszúrásáról töprenkedjék, letépi ideálja homlokáról a jövő babérkoszorúit, és ő, a megvetett író, a középszerű műfordító, befurakszik a legnagyobb politikusok szalonjaiba, s egy brosúrájával világbotrányt csinál.

Nem túlzás ez, de az egyedüli helyes nézőpont, honnan minden jellemvonását biztosan megérthetjük. Ő más korok gyermeke: Ő a morálon felül álló reneszánsz kor hőseire emlékeztető, közöttünk elsatnyult és tönkrement erőember, a tett embere, ki az inaktív írót s a cselekvő hőst össze akarta egyeztetni viharos életében; tragikus hős, ki mindig cselekszik és sohasem töpreng - valóságos anti-Hamlet. Mindenekelőtt azonban egy oly társadalmi és irodalomtörténeti jelenség, ki nagyon megérdemli érdeklődésünket, rokonszenvünket, s aki nagyon is nagy a szánalmunkra, mellyel most mindnyájan elárasztjuk.

Ezt a kicsinyes szánalmat és gyerekes sajnálkozást most az ő nevében utasítom vissza!

Bácskai Hírlap, 1905. szeptember 24.

A BETEGEKRŐL

Mikor a kórházak szűz fehér falai között töltünk egypár percet mi, szerencsétlen embertársaink gyógyításával nem foglalkozó egyének, kikre még minden benyomás frissen és erősen hat, egy pillanatban valami különös templomi érzés fog el bennünket. A képzelgéshez minden hozzájárul: a csend, a nagy tisztaság és fehérség, az erős karbolszag, a kórházak e tömjénfüstje, a modern tudomány papjainak fehér talárja, s igazán nagy adag cinizmusra van szükségünk, hogy meg ne hatódjunk.

Most, hogy a kórházból jövök, magam sem tudok menekülni még ettől a bűvös hangulattól, s kedves olvasóim, még írni sem tudok másról, bárhogy is int az idő, mint a betegekről.

De nemcsak hangulatokat lelhet ott a belletrista, hanem gondolatokat is. Az élet nagy törvényeit gyakran ott látjuk meg legjobban, amint hogy a természettudós nemegyszer egy szétẗört kristályon tanulja meg az ép szerkezetét. Mennyi gondolatmélység és megfigyelési tárgy tárul elénk! Szeretném odavinni a világgyűlölő Timonokat, hogy megtanuljanak szeretni is, s a rösteket, hogy gondolkodásra serkenjenek.

Egész új társadalommal ismerkedünk meg, melynek éppúgy megvannak élettörvényei, szabályai, jelessége és hibái, mint az egészségesek szövetkezetének. Erről a társadalomról azonban rendesen megfeledkezünk. Ki gondolja, ha reggel acélos izmokkal, cigarettákat szíva látunk a napi munkához, vagy ha becsvágyunk lázában új küzdelmekhez ajzzuk fel ernyedt izmainkat, hogy élnek még emberek, kik máról holnapra hitegetik magukat a hosszú élet képzelmével?!

A kórházudvaron azonban sápadva kérdezzük önmagunktól, van-e egészséges ember, mert hisz a betegszobák s az orvosok várótermei mindig tele vannak, és félve gondoljuk el azt is, mily átalakító hatással van világnézetünkre, bölcsészeti rendszerünkre egy csúz, egy tüdőgyulladás vagy akár csak egy erősebb nátha is.

A beteg azonban akkor igazán nagyon érdekes, ha közelebbről és hosszasabban pillanthatunk lelkébe.

Látköre egy csapásra megváltozik. Mindent más világításban lát. Nagy tévedés lenne azonban azt hinnünk, hogy azért nagyon elégedetlen sorsával. Hisz a meggyógyulásában remél. És én ezerszer kétkedem, hogy valamelyik beteg cserélne a másik vagy akár az egészségesek sorsával is. Az életben küzdünk a lehetőségek keretében a szenvedések és a csapások ellen, de ha megtörünk, saját vérünkben fetrengve is azt hisszük, hogy jobban nem cselekedhettünk, s bárhogy is papolunk, ezerszer is meggondolnánk a dolgot, mielőtt a végleges cserére ráállanánk. Ilyenkor mindég másképpen beszélünk, mint gondolkozunk. A betegek is mindég meg vannak elégedve helyzetükkel - bármennyire hihetetlennek látszik is ez -, mert mindég reménykednek.

Sőt az sem igaz, hogy életük maguknak teljesen céltalannak látszik. Ellenkezőleg: még tényleg is van nekik annyi céljuk, mint nekünk, a háj boldog fölöslegében dúslakodóknak. Mi bizonytalan vagy bizonyos, de mindig távol levő célok felé törünk. Végcélunk azonban majdnem mindig ismeretlen. Homályosan érezünk egy ösztönt, hogy törjük magunkat előre az élet szoros zsákutcáján, pénzt gyűjtünk és fukarokká leszünk; tollat forgatunk, s a tudás és érzés bolondjává válunk: minden esetben azonban kisebb-nagyobb ködsáv lebeg vágyaink tárgya felett. A betegnek azonban mindig van egy kidomborodó határozott célja: a gyógyulás,

melyet a hajnal lázas színeivel, a villám fényének intenzitásával rajzol a jelen koromsötét hátterére. Mily boldog és nagyszerű küzdelem egy határozott cél felé törekedni - és azt elérni!

Legérdekesebb jellemvonása azonban a kitűnő megfigyelés, az ékesszóló elbeszélőképesség. Minden beteg költő. A betegség tüneteit szőrszálhasogatóbban írja le, mint a legelső orvosi szaklap. Mindenütt a legtalálóbb szavakat alkalmazza. Nem elégszik meg a fájdalom száraz leírásával, hanem pontosan megállapítja a nemét, disztingvál, megmondja, szúrt-e, nyilallt-e, nyomott-e, szorított-e, megjegyzi az időt, mikor először jelentkezett a tünet, emlékezik a betegség egész lefolyására, s a nagy fájdalmak elmúltáról a kórház kertjében oly melankolikus gyönyörrel beszél, mint a szerelmes találkáinak boldog dátumáról. Az előadásnál kigyullad az arca, kezével hadonász, hasonlatokat használ, terjengős lesz, mert nem tudja elképzelni, van-e érdekesebb téma a világon, mint az ő betegsége. Csak azt kívánja, hogy együtt érezzünk vele, és ekkor végtelenül hálás. Önfeláldozó; fájó tagját szívesen nyújtja a metsző kés acélpengéje alá, hogy szúrják, vágják, és fel se szisszen, mindent elvisel, csak a részvétlenséget nem. Ez fáj neki legjobban!

Bámulatos az is, hogy a test folytonos pusztulásával aránylag milyen sokáig őrzi meg egészséges elméjét. A betegek sokszor valóban csodálatos ravaszságot, fondor észt mutatnak fel. Szeretik, ha vigasztaljuk őket, s ezt bizonyos mértékben meg is követelik tőlünk, ha másért nem, azért, hogy meg tudjanak cáfolni, s új és új vitákat szőhessenek velünk. Elvárják, hogy áltassuk édes szavakkal, hogy csapjuk be őket, de ügyesen, hogy egy pillanat ezredrészéig maguk is higgyenek dőre beszédünkben. Jaj azonban annak, aki ügyetlenül játszik: egy pillanat, s felvillan a sápadt, sovány arcokon az a gonosz, fölényes mosoly, mellyel a haldoklók a környezet cukros hazugságait a közeledő halál zord misztériumának tudatában oly megvetőleg utasítják vissza. Ezzel azonban csak a legritkább esetekben élnek, s általában engedelmesek, könnyen haragvók és békülékenyek, mint a gyermekek.

Az élet tehát éppúgy ragyog, tobzódik, szikrázik a kórház falain belül is, mint künn. Ha igaz az, hogy sehol nincs egyenlőség, itt kézzelfoghatólag látjuk. Itt nincs demokrácia. A fekvő beteget lenézi a lábadozó, a lábadozót a kijáró. Teljes egyenlőség csak azon a helyen van, melyre ködös őszi éjjeken félve gondolnak mindnyájan. A temetőben.

Egy ember tiszteletében azonban mindnyájan megegyeznek; egy embert egyformán szeretnek és várnak mind: az orvost, ki reggel biztos kézzel nyúl sajgó sebeikhez és forró testükhöz.

Ez az ember természetfölötti nagyságban jelenik meg szemükben. Ő a tudó, a látó, ki a régi apostolok egyszerű szavaival lép hozzájuk: „Betegek vagytok? Jöjjetek hozzám, én meggyógyítalak benneteket!” És ezeket latra vetve megérti az ember, mint volt az ősidőkben egy személy a pap, a varázsló, a költő s az orvos, és megérti azt is, míg a többinek több ezredéven át elveszett a nimbusza, mint maradt meg az orvosé manapság is.

S ezt a kevés fényt, ha senki sem, ő megérdemli. Mert e fázékony, szomorú emberiségbe hitet adott.

Bácskai Hírlap, 1905. október 1.

MAGISTRA VITAE

Hogy a karácsonyi és újévi körkérdések frazeológiájában beszéljek, megkérdezetlenül bár, kijelentem, hogy rám nézve a múlt év legnagyobb szenzációja Piklernek ama kijelentése volt, hogy a történelemtanítás egyszerűen fölösleges.

Tetszett nekem a nyílt egyszerűség, mellyel a nagy tudós ezt kijelentette, de legjobban csak az, hogy nálunk is merik már kimondani a nagy igazságokat - ha még olyan kellemetlenül és furcsán hangzanak.

Magistra vitae! Emlékszem, mikor először tálalták elém a tetszetős hazugságot. Legtöbben nagy áhítattal hallgatták, s el is fogadták nyomban; csak néhányan berzenkedtünk ellene. Azután csakhamar beláttuk, miben áll a história mélysége. Megismerkedtünk emberekkel - kiket tulajdonképpen csak gyarló és elnagyolt vázlatban mutattak be nekünk -, furcsa hely- és tulajdonnevekkel és egy sereg évszámmal. A történelem tanulása olyanforma élvezet volt számunkra, mint egy Mauthner-féle prospektus betanulása. De olyan hasznos is. Mert mit kaptunk belőle? Emberismeretet?

Éppen nem; hisz a legutolsó ponyvairodalmi regény vagy kalendárium, régi adomáskönyv többet szolgáltat nekünk a lélektanból, az ember megismeréséből, mert itt csak egy csomó tett, mozgalom, áramlat felületes és legtöbbször gyenge rajzával ismerkedtünk meg, míg az irodalmi mű részletesen tárgyal egy-egy emberi lelket köteteken át. Ez az előny tehát elesik. Az irodalom, a lélektan elvégzi a maga feladatát. Ámde vannak, akik az úgy nevezett erkölcsi érzék jótékony fejlődéséről, a történelem tanulságáról beszélnek. Ezektől csak azt kérdezem: mi a morál, és hol találják fel a történelemben?

Arról a korlátolt hazafiságról, melyet középiskoláink tanulói végzetes örökségképpen visznek el magukkal, nem is szólok. A négy-öt tankönyvet betanuló lurkó éppoly tudatlan a tanév elején, mint a vizsgák letétele után. A szociológiáról fogalma sincs. Nincs látköre - és ami szomorúbb -, nem is lesz, ha tankönyvekre hallgat. Az élet ezer és ezer problémáját nem látja, mert sohasem hallott felőlük. Az állami életet mozgató erőkről, a békéről, háborúról, a jelen fő kérdéseiről fogalma sincsen. A multat sem érti, csak tudja. S ez a tudás, a tudásnak ez a feltétlen kierőszakolása a mai pedagógiának egyik legnagyobb szégyene és bűne.

Azt hiszem, mindenki egyetért velem abban, hogy csak olyan dolgot szabad megtanulnunk, melyről tudjuk, hogy fontos és hasznos. Ma azonban még mindég másképpen okoskodunk. Azt mondjuk, hogy kell, és szóhoz sem engedjük az ártatlan tanulót. Nem keltjük fel az érdeklődését a lényeg iránt; elzárkózunk a jogbölcseleti és szociológiai fejtegetésektől, melyek éppen nem olyan megtanulhatatlanok és megtaníthatatlanok, mint néhány pedagógusunk hiszi. Nincs az az elvont és mély filozófiai tétel, melyet kellő műveltséggel, igyekvéssel, a műszavak elhagyásával, ne értessek meg egy tizenöt-tizenhat éves fiatalemberrel.

Mindebből azonban még nem érthetjük meg teljesen az élet mesterének elnevezett tudomány agyrontó hatását. Tudnunk kell, hogy a tanulónak elő is kell adni azt, amit tanult. Rendben, egymás után. A vizsgálatokon legalább tíz percig kell beszélnie, ha szükségét érzi, ha nem. Gondoljuk meg jól: a nap süt a teremben, a vizsgázó szemébe ezer és ezer szín ötlik, fülébe hangok hatolnak, s neki távol ezektől összpontosítani kell a figyelmét egy olyan dologra, melyben semmi problémát nem lát - és beszélnie kell. Ha röviden felel, tudatlan, ha nem lát érdekest a csatasorozatokban, elbukik: következőleg erőszakot kell tenni az agyvelőjén, s fáradságos tusakvással köteles emlékezetébe idézni a tulajdonneveket, a tankönyvírónak válogatott különös mondatait, melyeket egyáltalában nem tart igaznak. A vitának helye nincs.

Nem akarom tovább folytatni e gondolat fejtegetését. Eléggé láthatták önök ebből is, mennyire túlbecsüli a mai pedagógia a rideg tudást. A történelemkultusz ennek egyik jellemző jelensége. A művészi tulajdonságokat azonban lépten-nyomon lábbal tiporják. Így történik meg az, hogy a diploma nemcsak kenyérkereseti engedéllyé süllyed le, hanem belépti jegy lesz a nyárspolgáriság mulatságaira, a száraz, unalmas pepecselésben tobzódó nagyképű tudatlanság otromba és az élettől elzárt könyvtáraiba. Az a nemzedék pedig, melyet így neveltünk fel, sem az emberiségnek nem lesz hasznos, sem magának, mert még annyi tartalmat sem öntöttünk lelkébe, hogy életét a maga kedvére, unalom és csömör nélkül élhetné le.

Ezen gondolatok kapcsán eszembe jutott, hogy mi lenne akkor, ha a művészi képességek fejlesztését tennénk a továbbhaladás előfeltételévé? Elismerem, hogy a művészetet tanítani nem lehet; azt azonban határozottan merem állítani, hogy az élvezetét igen. Mennyivel szebb világ mosolyogna be az iskolatermek homályos ablakain! Olvasnák a költőket - minden idő nagy költőit, s felcsendülnének Beethoven akkordjai és káprázatnának Murillo vonalai és Böcklin színei. Azok, akik tehetségesebbek és arra születtek lennének, alkotnának. De nagyon kevés ember lenne, ki ne tudna bánni a tollal, az ecsettel, a vonóval vagy a vésővel. És minden tanuló gyönyörűségét lelné abban, ami az embernek a legnemesebb, a legnagyobb volt. És nem lennének ásítozó, boldogtalan nyárspolgárok!

Ugye, nagyszerű álom? Igen, álom, amely valósággá válhatik és válik is. A jövő tanterve már nem is követeli az irodalomtörténet életrajzait - vagyis a szoros értelemben vett történelmet -, és a széptanra, az olvasottságra helyezi a fő súlyt, így haladunk lépésről lépésre.

És jön idő, mikor az, amiről beszéltem, megvalósul.

Bácskai Hírlap, 1906. január 14.

SZEMLÉLŐDÉSEK

Érdekes megfigyelni, hogy mennyi reménnyel, színnel, hangulattal telt meg a harc kikiáltásának évfordulóján a politika szürke és sivár perspektívája. A békegalambok természetesen elénk szállottak szelíd lebegéssel, zöld olajágat tartván szájukban, és bár magunk sem hittünk bennök, s amaz olajágakat mi magunk faragtuk és mázoltuk be a remény zöld festékével, egy pillanatra szivárványos ruhában megjelent szemünk előtt az óhajtott és várva várt béke, és boldogan néztük, hogyan ülünk fel a saját képzelgéseinknek. Az újságok stílusa is egy csapásra megváltozott, és ha eddig a béke kizártságáról beszéltek, most csak azt hangsúlyozták, hogy nagyon-nagyon valószínűtlen, s ha jön is, a messze jövőben van.

Ez a békeünnep nagyon természetes és előrelátható volt. A harcot bírtuk és viseltük teljes egy esztendeig, de most, hogy visszatekintettünk rá, s komolyan megfontoltuk a jelentőségét és tulajdonképpen először ébredtünk annak a tudatára, minő szívós és kitartó küzdelmet tudunk vívni, észrevettük, hogy kardunk kicsorbult, izmaink elernyedtek, és vágyva vágytuk a békét.

Az ilyen felvonásközi szünetek azonban nem sok reménnyel kecsegtetnek. Mindenesetre szükségesek, hogy a harcoló felek átlássák feladatukat, jól szemügyre vegyék a fegyvereiket és kipihenjék magukat, békét azonban nem hoznak.

Azt mondják, a király a nemzettel békét akar kötni.

Andrássy grófot magához hívatta, s ultimátumot adott neki, melyben akaratát a nemzeti jogok teljes el nem ismerésével egyenesen kimondotta. Az, amit a király a nemzetnek izent, parancs, mégpedig katonai és katonás, ellenmondást nem ismerő reglement, mely - úgy látszik - minden alkudozást kizár. A király elvárta a feleletet.

A választ a nemzet Andrássy útján a királyhoz juttatta, aki kijelentette az uralkodónak, hogy a békét megalázkodás árán nem vásároljuk meg. A fegyvert méltányos és becsületes béke esetében hajlandók vagyunk letenni, de semmisíteni vele enmagunkat: nem.

Minden a király válaszától függ. Előre is megjegyezhetjük azonban, hogy igen furcsa az a békeakció, melynél a kezdő fél hátrateszi vaskesztyűs kezeit, nehogy valahogy létrejöjjön a kibékülés: a kézfogáshoz pedig mindég két kéz szükséges, mely szabadon, békéltetőleg egymás felé nyúlik.

A békére valóban sohasem volt kevesebb kilátás, mint akkor, mikor legtöbbet beszéltünk róla, s a leszerelés sohasem kevésbé indokolt, mint most, a komoly kitartás harcának megkezdésekor. Bécsben eddigelé csak taktikáztak, különböző vívóállásba helyezkedtek, farsangi álarcokkal, üres szóbeszéddel igyekeztek megfélemlíteni, hitegetni, békére hajlítani a magyar nemzetet; most azonban, ha nem adjuk fel igaz ügyünk, ők is komolyan veszik majd a harcot, s mielőtt a háborúsdi bohócruháit, csörgőit és álarcait sutba vetnék, százszor is meggondolják majd: érdemes-e egy jogon és törvényen nem nyugvó, kétes kimenetelű vállalkozásba bocsátkozniok.

A harc komolysága, melyben elmúlt percek, napok, hónapok visszatartott hatalmas energiája van felraktározva, oly nagy tőke, hogy könnyelműen, kishitűen egy perc végzetes tévedése által kockáztatnunk nem szabad. Most igazán drágák a pillanatok, minden nappal hatványozódik értékök és súlyuk, s ha levetjük a kardot, akkor egész Európából felénk fog harsogni

a homéri kacaj, mely annyiszor gúnyolta kudarcunkat, és ellenfeleink szemében nem lesz nagyobb súlyunk, mint a színpad hőseinek vagy a vásári bódék kikiáltóinak.

A konzervatív és gőgös *Le Figaro* komoly tisztelettel, higgadtan ír a magyaroknak egyéves harcáról. A bécsi lapok sem tudják elleplezni az erő és a kitartás iránt érzett önkéntelen tiszteletüket, mely a sorok között mind gyakrabban fel-feltűnik. A kitartást és szívósságot mindég tiszteljük, még ellenségünkben is.

És most ezt a sok energiát, komolyságot és súlyt, melyet annyi szenvedés és nélkülözés útján szereztünk meg, egy könnyelmű pillanat békehangulatában eljátsszuk?

Soha! A harcot folytatnunk kell!!

Az elvek harcáról van szó! Ha eddig üres jelszavakról, nemzeti hiúságról s egypár lázas fejű nemzetvezér túlkapásáról beszélt a kormánypárt, ma be kell látnia, hogy Ausztria kodifikálni akarja Magyarországnak tartományi jellegét, mégpedig nem mással, hanem mivelünk, azáltal, hogy letéteti velünk fegyverünket, mellyel egy teljes évig harcoltunk ellene. A leszerelés után Magyarország jelentőségben Szerbia alá süllyedne, s minden felkelése nem lenne egyéb hóbortos csetepaténál, esztelen gyerkőcök véres hajbakapásánál.

Az autokratikus hajlamú uralkodó *akarom* szavával el akarja némítani a panaszkodó, szenvedéseiben új erőre kapott nemzetet.

Itt nem hetvenhét vezényszó megkapásáról vagy meg nem kapásáról van szó, itt Ausztria szelleme kísért. A világos fejű Ugron Gábor szellemidézése sohasem volt időszerűbb, mint most. Újra megjelen előttünk a szabadságtipró, francia vért ontó Ausztria, kit mindég úgy képzeltem el, mint egy szikár, fekete köntösbe öltöztetett Lucifert, kiben még a bűn nagysága s a gonoszság nyíltsága sincs meg; *felix Austria,* a leányait kiházasító, ki Magyarországtól is a dualizmus természetellenes frigyét csikarta ki, ez az újkori, fondor Xantippé; ez a tudományt nem ápoló, a szabad és új eszmék rózsáit lábbal tipró vasaskatona, kitől a szabadság angyalarcú hősei szíven találva buktak hátra; igen, újra kísért ez a politikai kukta, ez az epés izgága, ez a sötétben settenkedő fekete alak, kinek csak annyiban van létalapja, amennyiben magunkat elvakíttatni és a rombolásba dönteni hagyjuk.

Helyes, nagyon helyes a szellemidézés: ha sohasem, most látnunk kell, ki az ellenfelünk. Mert, jegyezzük meg, a magyar mindég jó harcoló volt, de nagyon rossz békekötő. A történelem tanúskodik, hogy ez volt mindenkoron a fő hibája. De ez lehet a tragikuma is!

Nézzük csak hideg fővel, nyugodt szemmel a helyzetet, és nyomban átlátjuk, hogy a leszerelésnek s a méltánytalan békekötésnek hívei mennyire csalódnak. A mi erőforrásaink nem apadnak ki, Bécs azonban katona és pénz nélkül nem folytathatja sokáig a harcot ellenünk, s az agg, ősz uralkodó nem enged. Ámde az emberélet véges, és a nemzetek nem vesznek el, mint az egyének, mert emberi erő végleg meg nem semmisíti őket.

Az uralkodó állítólag egyenes és rövid - vagy igenlő, vagy tagadó - választ vár. Azt mondta: *Akarom.*

Minő feleletet adjunk erre? Tanakodunk, tépelődünk.

S ezalatt nekem eszembe jut egy gyönyörű francia költemény, mely a dal fönségének a legszebb apotheózisa.

A büntető angyal megragadja a hitetlent, és durván öltözve, haját cibálva a szitok szavak özönével igyekszik ezt a meggyőződését valló, egyenes lelkű embert a szelíd megalázkodásra és hunyász megalkuvásra bírni, azt harsogván a fülébe: akarom. A férfi összeroskad, de végül

mégis felegyenesedik, és könnyes arccal, bánatának s zúgó haragjának mérhetetlenségében az égre fordítja sötét arcát, és összetörve, de meg nem alázkodva ezt kiáltja: *Nem akarom!*

Íme, itt a felelet! Ha a király ultimátumában benne volt a kihívás nyílt őszintesége, a nemzet válaszában is benne kell lenni a dac fönségének.

Az uralkodó azt mondta: Akarom!

A nemzetnek csak egy becsületes válasza lehet: Nem akarom!

Bácskai Hírlap, 1906. február 4.

AZ ÚJSÁGÍRÁSRÓL

Nagy panasz van önökre, kik sok újságot olvasnak, tisztelt olvasóim, s főleg mireánk, kik ezeket a röpke lapokat az izgalom lázában alig pár óra alatt összeírjuk, és minden vonzóval és csábítóval ellátjuk. Az újság, mondja a mi közös vádlónk, eredetileg arra volt hivatva, hogy a legérdekesebb és legfontosabb eseményeket leírja, s ezáltal a különböző helyen lakó különböző emberek között a közösséget fenntartsa; ma azonban már áthágja ezt a határt, s nemcsak a bel- és külpolitikával, törvényszéki, társadalmi kérdésekkel, újdonságokkal, börzehírekkel, közgazdasággal, hanem szépirodalommal, kritikával, filozófiával egyképpen foglalkozik, s közli a tudósaink cikkeit s a költőink verseit egyaránt. Mindebből bizonyos napról napra mindjobban kidomborodó felületesség származik, mely behatol a társadalom minden rétegébe, és megmételyezi az egészséges agyvelőket. Az újságok konkurrenciát csinálnak a könyveknek, s a könyvvásárló és olvasóközönségből mindég nagyobb és nagyobb rajok szakadnak ki, melyek az újságírókat ismerik el tanító papjuknak.

Ebben az érdekes pörben a felperes nem kisebb ember volt, mint Herbert Spencer, ki a legapróbb dolgok genezisét is oly komolyan és kísértetiesen mély belátással tanulmányozta. Ő vette először észre, mily sok embernek van *újságműveltsége,* s azóta használjuk ezt a frázist széltében-hosszában.

S valóban, ha megtekintjük a mai világlapokat, megdöbbenve kell látnunk, hogy mióta az első hírlap Olaszországban a XVI. század közepén megjelent, mily szédületesen nagyot haladott a hírlapirodalom, és bizony erős kísértésbe esünk, hogy teljesen elhiggyük Verne Gyula szavait, melyekkel megjósolta, hogy a jövőben az újság teljesen pótolni fogja a könyveket. Nem említem a *Le Figaró*-t, mely igazán mindenről szól, kezdve a politikától egészen a versekig s a zenemellékletekig, csak a magyar lapokra hivatkozom, az újonnan felserdült hatalmas újsággárdára, melyben annyi változatosság, életrevalóság és erő van. Alig két rövid év alatt hány új lap keletkezett nálunk, s mily hamar gyökeret fogott és megizmosodott mind!

Miben van tehát az újságcikkeknek az a démoni vonzóereje? Azt hiszem, hogy mindenekelőtt abban a körülményben, hogy nagyon elevenek, a jelenből szakítottak. Nemcsak az események újdonságát értem; természetesen ez is vonz, és mindenesetre jobban érdekel, mint a história, ami volt, mert a hírlap nem a múlttal és nem is annyira a jelennel, mint inkább a jövővel foglalkozik. Bármely cikk bizonyos vonzerővel hat ránk, ha az újságokban olvassuk. A könnyű, úgynevezett újságstílus gyakran a legbonyodalmasabb kérdéseket, melyeket egyetemi tanárok katedráikon hiába feszegetnek, érthetővé és vonzóvá tudják tenni a nagyközönség számára. A hírlapok a közművelődés érdekében eddig is bizonyára többet tettek, mint a népszerű előadások és felolvasások.

Az újság vonzóerejének fő rugója azonban az őszinteség. Nem a feltétlen igazmondás magával ragadó erejét értem. A zsurnaliszta sokszor bizony kénytelenségből és kedvetlenül is ír, nemegyszer saját meggyőződése ellenére is. Az újságolvasásnál az a tudat bűvöl meg, hogy azt, amit olvasok, egy oly valaki írta, ki velem együtt él, sétál a korzón, rendel magának fröccsöt a vendéglőben, és a saját ügyemet mégis ördöngös bűvészettel tudja a magáévá tenni. S ez majdnem mindég sikerül neki; sokszor ugyan nehezen megy, de csak addig, míg bele nem melegszik; s ha az első soroknál még kétkedik is az ügy igazságában, melyért lándzsát tör, biztos vagyok, hogy mire befejezi az írását, maga is hisz és kigyullad az arca. A vérbeli újságíró végtelen hajlékony, olyan, mint a Barnum cirkusz kígyótestű nője. S ennyiben igazán művész!

Ezért oly igéző a friss nyomdafesték szaga; ezért nincs semmiben oly hatalmas életerő, mint egy jól megírt újságcikkben.

Az újságíróban azonban soknak kell lenni a tudósból is. Értenie kell mindenhez. Az emberek veséjébe kell látnia. A helyzet felfogásához gyors ész, biztos ítélőképesség szükséges, hisz ő írja meg a politika fordulatait s leplezi le a cselszövéseket és a pártok sunyi fordulatait: ő a jelen krónikása, történetírója, akinek éppoly gyorsan és biztosan kell alkalmazni a történeti kritikát, mint a nyugalmas dolgozószobában író tudósoknak. Ő is tudós. S ha ez a kijelentésem mosolyt csal ajkaidra, kedves olvasóm, tudd meg, hogy nem mindenki bölcs azért, mert nagyképű.

Az újságírótól pedig semmi sem áll távolabb, mint a nagyképűség.

Fejtegetéseim során idejutottam. Azt hiszem, eléggé bebizonyítottam, hogy az újság koránt-sem oly megvetendő szellemi táp, mint azt feltüntetni szeretnék. Átfutjuk, elolvassuk és eldobjuk. Aztán pár perc múlva elfelejtjük. Ez azonban nem baj. Sohasem törekedtem arra, hogy olvasmányaimat eszemben tartsam, mert meg vagyok győződve, hogy ami értékes, anélkül is lelkem részévé hasonul, s ha nem, a megjegyzett és megtanult úgyis csak mint valami holt tömeg nyomja majd agyvelőmet. Felejtsük el, amit olvastunk! Tudom, hogy legkedvesebb költőimnek is ez lesz a sorsuk, jóllehet naponta forgatom őket; az azonban, mi bennök lényemmel egyező, szavaiknak, igazságaiknak eleven energiája, elolthatatlan átalakító csatornákat barázdál a szívemen. Ez áll minden könyvre s - az újságra is.

Ne essünk tehát túlzásokba! Az újság nemcsak a tartalmatlanok bibliája, hanem édesmindnyá-junknak köztulajdona. Azt mondják, nincsen buzgóbb újságolvasó, mint Ibsen; a jelennek a drámaírója a jelen lapjaiból a jelen történetét és drámáját állítja össze. És én szilárdul állítom, hogy mindnyájan sok tartalmat, költészetet és mélységet találunk az újsághasábokon, ha figyelmesen olvassuk.

Bácskai Hírlap, 1906. február 4.

A KACÉRSÁG

Egy év előtt külföldön vegyes és mindenekfölött unalmas társaságban, hol mindenki unatkozott, még az asztalon szomorúan lobogó lámpa is, a leányok, kik különben engem különcnek és az aprólékos kérdések lelkiismeretes búvárának tartottak, megkérdezték tőlem, miért kacérak a nők, s miért nem kacérkodnak például a férfiak. A kérdés erőltetettnek és nevetségesnek tűnt fel nekem, de, bevallom, zavarba jöttem, mikor a választ meg kellett reá adnom. Később azonban, hogy komolyan fontolóra vettem, s eltöprenkedtem élettani és lélektani magyarázatán, mindinkább háttérbe nyomult a nevetséges oldala, és nagyon érdekesnek, mélynek és komolynak mutatkozott.

Miért kacérkodnak tehát önök, bájos hölgyeim, s miért oly komolyak önök, uraim, még a szerelem lázában is, mikor szakállasan, fejükben komor gondolatokkal szembekötősdit és orronverőcskét játszanak ideáljukkal? Azt felelhetnék, hogy erre már megadták a feleletet ama rímben író egyének, kik lírai költő néven ismeretesek. Csakugyan; ámde most nem eme fent nevezett érdekes egyéniségek panaszairól, hanem a mi kérdésünknek egyszerű s mégis lehetőleg tudományos magyarázatáról van szó. Most nem elégszem meg avval a magyarázattal, hogy a nő természete a kacérság, s a férfié nem; ezúttal éppen ennek igazolásáról van szó, melyet talán sok olvasóm e hosszadalmasnak és bakafántoskodónak látszó fejtegetés rovására a kérdés egyszerű megoldásának tart. Nem úgy van!

Mindenki tudja, hogy ma már bölcseletileg és élettanilag be van igazolva, hogy a nő természete a hűség, a férfié a hűtlenség. A nő odaadó, szenvedő; a férfi csapodár és ledér. A drámák ezer és ezer ilyen nőideált állítanak elénk, a hű és férjük mellett holtig kitartó nők alakjában. Hű férfit azonban vajmi ritkán látunk ábrázolva; Othello is csak megcsalt férj. A férfiben a természetes a hűtlenség. S itt van a női kacérságnak szülő oka. A nő belátja, hogy őt mily igaztalanul játszotta ki a természet, és próbál védekezni kegyetlen törvényei ellen; azt hirdeti, hogy nincs szüksége a férfira, kiről előre tudja, hogy ővele vajmi ritkán éri be egy hosszú életen át, ellöki magától, kétszínűsködik. E durcás alakoskodás a kacérság. A férfi azonban nem játszhatja el e játékot, mert ő természeténél fogva hűtlen és csapodár. Ha alakoskodnék, önmaga paródiája lenne. Innen származik az a végtelen komikus hatás, mikor a bohózatírók kacér férfiakat léptetnek fel a világot jelentő deszkákon. Gondoljanak el, kérem, egy kacér közvádlót, körorvost vagy bankigazgatót!

A kacérságnak van azonban mélyebb jelentősége is; benne látom a szegény, minden tekintetben nekünk kiszolgáltatott nőnek aktivitását abban a nagy harcban, melyet a férfi és nő több ezer év óta vív egymással, s tényleg ez az öntudatlan védekezés és harcra hívás az, mely a nőt mindenekfelett jellemzi. Ez a furcsa védekezés megvan minden társadalmi fokon, minden műveltségi viszonyok közt élő nőkben, a vadaknál s a legműveltebb angol ladynél egyaránt, sőt - bocsánatot kérek - még az állatoknál is. Ki ne tudna a kacér galambokról s az enyelgő oroszlánokról?

A női nem tehát, hogy tétlenségre kárhoztatását bizonyos tekintetben ellensúlyozza, kerékkötőként lép fel a szerelem vásárán, és a bájaira üres igéretekkel és hazug frázisokkal alkudó férfit alaposan megvárakoztatja és kikoplaltatja, más szóval kacérkodik vele. S ez nekem annyira természetesnek, bölcsnek és végtelenül mélynek tetszik, hogy hajlandó vagyok a nem géniuszának betudni, kiről Schopenhauer beszél: ez a nemnek harcias és furfangos védekezése, mely minden nőben benne van, s mindegyik tudja, mint a madár a repülést, anélkül hogy tanulná. A legbutább, orrán túl nem látó liba is okos a viszonyok megkötésénél, és lovagjának ugyancsak sokat kell sóhajtoznia, míg megkapja ajkáról az első szűzi csókot, mert a leányka

nagyon jól tudja, hogy a vásár előtt ő diktálja a feltételeket, azután azonban nem. Tárgyamnál fogva - legmélyebb sajnálatomra - nem beszélhetek egészen világosan, de azt hiszem, így is megért a kegyes és bölcs olvasó.

Ebből származik a nőnek végtelen ébersége és gyors körültekintő képessége, melyet a férfiak annyira bámulnak. Nekik szükségük van minderre, hogy gyorsan felismerjék a helyzetet s a férfit, kire az életüket bízzák. Ez a női érzelem, melyet én tapintatnak szeretnék nevezni, szintén azon fegyverek közé tartozik, ahová a kacérság, ezekkel harcolnak ők, az elnyomottak, miellenünk.

S a harc komoly és késhegyig menő: az ő egyetlen aktivitásuk.

A nő a szerelemben mindenütt szenvedőleges szerepet játszik. A férfi öleli, s azt mondják róla, hogy ölelkezik; csókoljuk, s azt vetik szemére, hogy csókolódzik. Később azután még nagyobb gondok súlyosodnak a nőre.

A gáládul elhagyott anyákról sokat olvashatunk az újságokban s a regényekben. A szoptatás, a gyermeknevelés, sokszor a kenyérkereset tisztán a vállaira nehezedik, s míg a férfi újabb kalandokra vadászik, ő szelíden és nyugodtan tanítja fiát az első imádságra, s a természetében levő állhatatosságnál fogva panasz és szemrehányás nélkül jóváteszi a másik nem könnyelmű mulasztását. Rossz apákról gyakran hallunk, az anya azonban természetszerűen jó. Ezért vonzódik a gyermekek kilenctized része inkább az anyjához, mint az apjához, s ezért dalolják meg a költők oly ritkán az édesapjukat.

Íme, itt van a kacérságnak jelentősége! A nőnek egyetlen védőfegyvere, a tétlenségre kárhoztatottnak egyetlen tette. Helytelenül ítélnek tehát azok, kik egy-egy ártatlan leánynak kacérságából gonosz és ravasz természetére következtetnek, s mindjárt készek lesújtó ítéletükkel; és igaztalanok a költők is háromrőfös panaszukkal és vigasztalhatatlan bánatukkal, mert a kacérság oly tiltó szó, mely ígér és boldogít.

A nő és férfi közti harcban a férfié a győzelem, s a nő diadala a legyőzetés. Erre azonban a nőnek kell megadni a jelt, a harci riadót. S ez a jel, ez a harci riadó a sokat szapult, megkönnyezett és mégis oly kedves és áldott kacérságnak leplezett őszintesége.

Bácskai Hírlap, 1906. február. 11.

A KÁRTYASZENVEDÉLY ALAPJA

A *Baccarat* bemutatója után elkódorogtam az enyhe, tavaszra forduló éjszakában. Gyönyörűszép idő volt, az embernek mindenhez inkább volt kedve, mint az alváshoz: oly viruló, oly gerjedő s oly tavaszos volt minden. A fák dermedten állottak, a hold a tarjagos fellegekből olykor-olykor kikukucskált, s úgy tetszett, mintha az egész természet várt, habozott volna, hogy visszabukjék-e a tél jégkarjaiba, vagy felöltse-e a kikelet virágpalástját. Megvártam, amíg a lámpák kialudtak, s az utcák zsongása teljesen elcsendesedett, aztán kedvemre jártam fel s alá a néptelen mellékutcákon, és néztem a holdnak azt a különös ólomszínű, piszkos derengését, mely oly bizonytalanná és elmosódottá tett minden vonalat és színt.

A színdarab, közönyösen hagyott, de mégis gondolkozóba ejtett. A kártyaszenvedély problémáján töprenkedtem: mi lehet az alapja, az oka; mi magyarázza meg azt, hogy naponta ezer és ezer ember megy tönkre egy óra szenvedélyéért; miért nem tudják belátni, hogy a kártyázás feltétlenül veszteség még a nyerőre is? És mért van az, hogy a kártya, mely távolról oly lelkétlenül érdektelennek látszik, belopódzik nemcsak a klubok zárt termeibe, hanem polgárjogot nyer a legjobb családoknál is, és ott, ahol az unalom terjeng, egyetlen mentőeszköze az ásítozóknak.

Természetesen, rögtön kész voltam a felelettel, amint biztosra vettem, hogy olvasóim már most is teljesen megoldottnak látják a kérdést. A fülembe száz és száz közhely, frázis zúgott, mit ez esetben feleletül kaptam volna soktól - de én bizalmatlanul utasítottam vissza mind.

A szerelemnek, az iszákosságnak és sok más szenvedélynek mind igen világos az alapja. Szeretkezem és iszom nyakra-főre, mert szervezetemnek ebben a pillanatban gyönyörűséget okoz, és a többit mit bánom én. A kártyázás szenvedélyével azonban nem végezhetünk ily könnyen, mert sem a nyereségvággyal meg nem magyarázhatjuk teljesen, a változatosság, a szórakozás hajszolása meg olyan tág általánosságok, hogy majdnem semmit sem mondanak. A kártyában van valami démoni erő, a magyar nép is az ördög bibliájának nevezi. Hanyatthomlok, ostobán rohanunk be a szerencsétlenségbe, szerelmesek leszünk a romlásba, és boldogok vagyunk, ha elveszünk általa.

A kártyázás démoni mulatság: ez a leghelyesebb kifejezés, mert az általa szerzett élvezet lélektani alapjára mutat. Bármint csűrjük és csavarjuk is a dolgot, ki kell mondanunk, hogy a kártyás perverz, különleges, merész és álmodó ember, ki hadat üzen a természetességnek. A természetes az, hogy aki szegény, szegény maradjon, s akinek pénze van, ok nélkül ne veszítse el azt. A kártyázó azonban feje tetejére állítja ezt az igazságot, és nekitámad a valóságnak, párbajra hívja a sorsot, és fellázad a természetesség ellen. Egy új világot alkot, melynek istenévé a szeszélyes véletlent teszi, és merész tusára hívja a sorsot, hogy győzze le, vagy emelje fel.

Ebben a pontban kell keresnünk a kártyaszenvedély magyarázatát. A kártyázó egy új életet, egy egész új világot alkot magának, ahol esztelenül, gyorsan és lázasan jönnek a sorsfordulatok. Benyúl a haladó szükségesség kerekeibe, s tevőleges szerepet látszik játszani ott, hol mások csak szenvedőlegeset. A kártyázás az örök szükségességgel való félelmetes és förtelmes kacérkodás. Mi remegve, sápadtan várjuk a sors intézkedéseit, és hideg iszony fut végig ideghálózatunkon, ha csak arra is gondolunk, hogy boldogságunkban mily rombolásokat visz végbe csak egy év múltán is - a kártyás, éppen ellenkezőleg, kíváncsi a sors működésére, és idézi csapásait, gyorsítja lépteit, parancsolni akar neki. Ezért az az áhítatos csönd, az az elfojtott hallgatás a monte-carlói kártyabarlangokban, mintha mindnyájan lesnék a sors misztikus

fuvallatát, mintha rettegnének valakinek jöttétől. Az ember ilyen pillanatokban éveket él által. A háttérben csakugyan évtizedek története intéződik el. Valóban, nem alaptalan az a néphit, hogy a kártya őszit.

De nemcsak ezen, hogy úgy mondjam: metafizikai vonzerővel hat a kártya, hanem azon különös ellentéttel is, mely az életben való verejtékes pénzszerzés s a kártyaszerencse rémületes esélyei között van. Megszoktuk azt, hogy egész életünk, boldogságunk pusztán a pénz körül forgott, s így különös gyönyörűséggel nézzük az olyanforma elegáns tusát, mely az élet durva küzdelmét oly finoman mímeli, mint a kártyázás.

Itt kesztyűs kézzel fojtogatjuk egymást, s ha buknunk kell, nem fogcsikorgatva távozunk, hanem elegánsan kivezettetjük magunkat a szolga által az udvar rejtett kertjébe, s ott minden teketória nélkül halántékunknak szegezzük a forgópisztolyt. A kártyázásban tehát egy miniatűr életet teremtünk, a valódinak örömeivel és csapásaival, hogy képletesen szóljak: vihart kavarunk egy pohár vízben.

Ennek a viharnak azonban urai és istenei vagyunk, nem annyiban, amennyiben feltétlenül engedelmeskedik akaratunknak, hanem annyiban, hogy bármelyik pillanatban felkelhetünk a kártyaasztaltól, s ekkor egyáltalában nem sújthatnak gyilkoló villámai.

Mondanom sem kell, hogy mindezzel csak a kártyaszenvedély lélektani alapját kíséreltem megvilágítani, s nem tankönyvekbe való tanleckét szándékoztam írni a kártyaszenvedély káros és elítélendő voltáról.

Ha erkölcsi szempontból vizsgálnám a kérdést, akkor sem azt kérdezném, jó-e vagy rossz-e a kártyázás szenvedélye, hanem hogy okos-e vagy oktalan. Kell kártyáznod? Helyes, elő az erszényt, kezdjük a játszmát, nem ítéllek el! És tudd meg, ha egy vagyont vesztesz el egy kártyán, pusztán azért, hogy egy kiállhatatlan perc unalmát a veszteség fölött érzett töprenkedés és lelkiismeret-furdalás által elűzd - még akkor is bölcs embernek tartalak.

Bácskai Hírlap, 1906. március 4.

SZELLEMEK

Keserű örömmel olvastam az újságokat annak idején, midőn megtörtént az a csoda Pócson, hogy a Szűzanya képe elkezdett könnyezni, de most, hogy a tudomány papjai is beleszóltak a vitába, s néhány újságíró belelovalta magát a lelkesedésbe és felháborodásba, valósággal elfog a bosszúság. Minek ez a sok zaj semmiért, ez a hűhós bizonykodás, az újságíróknak kövér krokodiluskönnyei és sóhajai, hogy a tudomány századában még járnak a szellemek és könnyeznek a képek? Nem méltóbb a hideg cinizmus és a megértés közönye hozzánk, kik az Igazság kolosszális ívlámpája körül csak úgy zúgunk, cincogunk, mint az éjszaka színes bogarai és szárnyas férgei? Valóban: az ily esetben vagy napirendre kell térnünk a csoda felett, vagy magyarázni azt - megbotránkozni, fellángolni, nézetem szerint legalábbis nagyon ízléstelen és hazug eljárás.

Minek a sok hűhó? Hatvan ember azt mondja, hogy egy kép előtte könnyezett, s ők mind ennen szemükkel látták azt. Az ember meghallgatja a fanatikust, mosolyog a beszédén, s nem ejt több szót róla. Nálunk azonban nagy lármát csapott mindenki, s énelőttem éppen ez volt a gyanús: itt a felháborodás, a méltatlankodás alatt valami hit vagy legalábbis kétely lappangott. Ki tudja, hátha?...

Nyugodtan, mosolyogva ítélem el a szellemlátókat s a feddőket egyaránt, és most igazán nem tudom, ki volt a tudománytalanabb közülök. Az otromba tömeg eksztázisba jött, és nem tudta magát ellenőrizni érzékszervei által, gyenge volt. Csalódott, mert hisz természetes, hogy csak azt tartom valónak, amit magam előtt látok és érzékelhetek. Ámde viszont a tudományosság kérlelhetetlen apostolai sem jobbak a Deákné vásznánál, mert ők meg-megfeledkeztek arról, mily sok csodát nem értünk, s mégiscsak forog a föld tengelye körül, s mi ennek ellenére mégiscsak nyugodtan alszunk. A szemeimmel látom, hogy mi van előttem, s hogy az ég kék; tudom, hogy minden perccel öregszem, s testem már egy évszázad múlva régen elrohad - de mindebből a sok jelenségből mit értünk meg? Semmit, semmit. Ezt a tudatlanságot a tudomány is elismeri, és becikkelyezi a többi tantételei közé a feltevések és hozzávetések alakjában. Minek tehát a pöffeszkedés és nagyképűség? A durva tömeg olykor-olykor megengedi magának, hogy ő is filozofáljon, s a sok érthetetlenséget - akárcsak mi, hivatalosan elismert, céhbeli bölcselkedők - egy újjal, a babonával vagy a vallás misztériumával igyekszik megmagyarázni. Sejti, hogy valami van a függöny mögött, a kezével akarja megfogni az elérhetetlent s az érthetetlent. Amit mi a bölcsészet műnyelvén magánvalónak és szubstanciának nevezünk, arra ő azt mondja, csoda, és - a Szűz Mária-kép könnyezik.

A világért sem akarom a vallást vagy a babonát dicsőíteni, mindezzel csak magyarázom azt, miért találjuk természetesnek még mainapság is a szellemekben való hitet. A szellemek éltek és élni fognak mindaddig, míg emberek lesznek a földön; olykor-olykor tudományos koturnuszt húznak föl, a szellemjárás azonban sohasem szűnik meg, mert a bennök való hit hatalmasabb, mint maga a vallás. A legnagyobb költők mindég többet beszéltek szellemekről, mint a földiekről, sőt Shakespeare darabjában a színpadon még ma is fellépnek. És mi mégsem csapunk botrányzajt!

A múltkori pócsi eset is, mely engem legkevésbé sem háborított fel, ezt bizonyítja. A vallás gyámoszlopai korhadoznak, napról napra több a hitetlen; a szellemekben való hit azonban éppen az alsó és a felső osztályok hitetlenné válásával kapcsolatban mindég erősebben domborodik ki, és követeli a maga jogát ott a spiritizmus, itt a babona alakjában, és benső metafizikai szükségletet kielégítő tápja lesz mindazoknak, kiknek a nyugodt, önálló bölcselkedés nem jutott osztályrészül.

Az a pócsi paraszt, ki most kész meghitelni is, hogy csakugyan látta a festett Szűz Mária szeméből a könnypatakot lecsurogni, ha szerencsésebb anyagi viszonyok között él, bizton Flammariont olvassa és a kékfényű borszeszláng világánál szellemeket idéz, vagy egy ideges zsúrtársasággal asztalt táncoltat. A szellemhivés ma társadalmi jelenség. Mindnyájan egyformán hitetlenek vagyunk a vallásban, s egyképpen kacérkodunk a másvilág ismeretlen rejtelmeivel. Egy új, fantasztikus követelődző hit bontogatja szárnyait, a szellemek azonban ma sem hagynak el bennünket.

Innen tekintve egyszerűbb és érthetőbb lesz a pócsi csoda. Azok a parasztok, kik a kép könnyezését látták, lelkük mélyén egytől egyig vallástalanok és spiritiszták, mert nem elégszenek meg a hit józan malasztjával, s mohón kapnak a csodák hódító és olcsó pálinkájához, akárcsak mi a szellemidézések abszintjéhez.

Nem állítom, hogy a csodalátók különleges ideges lények: tudatlanok, képzelgők, parasztok - de a XX. század parasztjai.

A pócsi esetben minden komolyan gondolkozó egy érdekes társadalmi jelenséget lát, s maga az igazi tudomány is nyugodt fölénnyel s nem nagykapu felháborodással veendi majd tudomásul, mert a tudáshoz semmi sem áll közelebb, mint a kétkedés és a mosolygás.

Az idők ismétlődnek. Az ember a régi, javíthatatlan, cinikus álmodó marad. A világ beszélhet a kor diadalairól, a villamos szikra, a telefon, a gőzgép vívmányairól, az ember csodákat keres, s ez érthetetlen zűrzavarból kéjes remegéssel fut az ismeretlen árnyékokhoz, a rejtelmes szellemekhez. Mi is álmodunk, kétkedünk, tétovázunk.

Mert oly nehéz meghalnunk e részvétlen, kemény rögön egymagunkban, remény nélkül, ó, Büchner!

Bácskai Hírlap, 1906. március 11.

A JÓZAN FRANCIÁK

Marcel Prévost a *Figaró*-ban vezércikket ír, s a francia szeszfogyasztás csökkenésével szoros összefüggésben álló művészi kijózanodásról folytat felettébb érdekes elmefuttatást.

Prévost úr rideg adatok alapján kimutatja, hogy az irodalmi csapszékek keresete az utóbbi időben tetemesen megcsappant, amit csak arra vezet vissza, hogy a francia artisták felhagytak üres hóbortjaikkal, kávéházi részegeskedésükkel, s a nyugodt élet révébe tértek, hogy újra hideg fővel, izmos karral alkothassanak.

Az abszint, az éter, a chartreuse tehát ezentúl száműzve lesz a művészek enteriőrjéből. A párizsiak ezután nem neveznek minden részegeskedő és zavarosan beszélő iparlovagot költőnek.

A bölcs franciák tavaly a régi görögök klasszikus tornáit elevenítették fel. Ma a költészetnek álmos, likőröktől petyhüdt lelkét pezsdítik fel a józanság hűs zuhanyával.

Belátták végre azt, hogy a művészkompániák dorbézolása éppoly nyárspolgári, agyroncsoló és butító, mint a kishivatalnokok és a parasztok vasárnapi sörözései és hetedhét országra szóló dáridói. A bomlott idegzetnek zavart rezgéséből, a mámornak rózsás ködéből kelhetnek selyemlágy harmóniák és csodálatos tónusok, az igazi művészet azonban enlázából és mámorából táplálkozik, nem a csapszékek pálinkagőzéből és a lebujok gyönyöreiből.

A közmondás azt tartja, hogy borban van az igazság. A művészi ihlet azonban semmi esetre sincs benne.

S minek vajon a művésznek a láz, a mámor, a részegség?

Azt hiszem, ezeket élvezni csak a közönséges ember előjoga. Az igazi művésznek a feltalálás gyönyöre a láz, az alkotás heve a mámor, s a mű sikerülése a boldog, földöntúli részegség.

A korhely Párizs elűzte a kopott és ósdi dekadenseket, s új szellemű, erős karú, romlatlan agyú költőknek nyújtja a pálmaágat, kik nem ficamítják ki nyelvüket, mielőtt egy igazságot kimondanak, hanem törekvésükkel azon nagy emberekhez csatlakoznak, kik a földön megjelenő igazságokat és rejtelmeket röviden és egyszerűen fejezik ki. Azoknak, kik azért hebegtek, hogy dadogásukkal mélységet és tartalmasságot sejtessenek, ma el kell némulniok.

Párizs tehát kijózanul. Budapesten azonban költőink nagy habokban töltik serlegükbe az abszint gyilkos-zöld árját, s hencegő garral árulgatja néhány lélekben tartalmatlan és tanulatlan poétácska a dekadencia óságait, hátha felül nekik valaki.

Mi semmi esetre nem. Mert látjuk, hogy ezek az urak, kik betegeknek, idegeseknek hirdetik magukat, voltaképpen nagyon is egészséges, ravaszdi számítók, kik tükörből tanulják a kétségbeesés tragikus pózát. S ez nekik csakugyan nagyon rosszul áll.

Ők csak különködők, nem is különcök.

Egykor a költő a láztól és megindultságtól remegve zarándokolt el a castali forráshoz, hogy kristályhabjaiból ihletet igyék. A mai poéta eddig megelégedett a kávéházi kaszírnő részegítő kotyvalékával is.

A kedves franciák azonban idejekorán észrevették magukat, s mától kezdve nem lesz szégyen, ha a művészember a józanságot írja zászlajára, s messzire elkerüli a kávéházak dohányfüstös barlangjait és festett hazugságait.

A költészet múzsája a költők benső tűztől megperzselt ajkaira újra kedvesen nyújtja az ihlet jéghideg hegyipatakvizét a megnemesült művészi ízlésnek modern, gyémánttal ékes serlegéből.

Bácskai Hírlap, 1906. március 31.

A KLASSZIKUSOKRÓL

Ottó Hanfer, a jeles műfordító, kellemetlen ajándékkal lepte meg a derék németeket. Lefordította Oscar Wilde-nak *Poenis*-ét.

A helyzet humora elég nagy. Tessék elképzelni a túlfinomult idegzetű, vakítóan fehér bőrű angol dandyt pirossal beszegett, bojtos, német hálókabátban és egy ódivatú, patriarchális hálósipkában!

A műfordító érezte ezt, s egy hosszú előszóban kér bocsánatot a tisztelt publikumtól, hogy oly költőt bátorkodik lefordítani, ki nem úgy énekel, mint a többi. A közönség mindenkoron nagyon kényes és kényelmes, s ha egy poétát azon melegében nem ért meg, rögtön hajlandó következtetéseket levonni - természetesen nem a maga, hanem az író rovására. A német olvasóközönség is ilyen. Ha egy frissen megjelent köteten nem látja a múlt korok és legalább az egyetemi professzorok értékjelzetét, s hozzá az író nem úgy gondolkozik és dalol, mint az előtte élt ezer és ezer, nyárspolgári fennhéjázással csapja be a könyvet s a sutba veti. Azt mondja rá, hogy nem klasszikus, érthetetlen.

Oscar Wilde ma még sokak szerint szintén e nem klasszikusok és érthetetlenek közé tartozik.

Kétszáz év múlva biztosan egyetemi tanárok tartanak róla előadásokat. Akkorra klasszikus lesz.

S nekem az íróknak ebbe a két csoportba való beosztása mégis végtelenül tetszik, mert úgy hiszem, ez az egyetlen módja annak, hogy a minden haladásra és gondolkozásra tunya elmét végleg megfosszuk kritikai jogától.

A jelen nagy alkotásait nem képes megóvni az ítélőtehetséget és ízlést nélkülöző, mindég külsőségek után ítélő otromba tömeg sekélyes és ingadozó véleményétől és elvakultságának dühtajtékától. A múlt nagyságait azonban valahogy meg tudja védeni az idő tisztes patinája.

A jelen derűre-borúra gyártja szétomló ítéleteit. Az idő azonban véglegesen megalkotja, s az, akit klasszikusnak ismer el, az is marad.

Shakespeare ma halhatatlan. Egykor csak mint derék színigazgatót temették el kartársai.

Az idő lehetetlenné teszi az irodalmi anarchiát. Minden írásra megváltozhatatlan és letörölhetetlen pecsétjét üti.

S mily bölcsen is van, hogy ma nem kell megkérdeznem a körülöttem járkálókat, hogy mit ér Poe Edgár, Byron és Shelley, mily jó, hogy nem okvetetlenkedik be az én szubtilis, nagy poétáim értékének megállapításába a tökfilkók és zöld gyerkőcök nagy serege. Az idő klasszikusoknak ismerte el őket, s ez a szó mindenkit elnémít.

Még elgondolni is iszonyú, mit tenne az iromba tömeg, ha kezébe adnák a *Hamlet*-et, hogy önállóan mondjon róla ítéletet, vagy hogy azokat a modern angol költőket kellene megbírálnia, kiknél a fényt mindég kétszer annyi árny takarja el, s minden szó mögött egy rejtett, mély gondolatvilág lappang!...

Ez ellen szerencsére biztosítva vagyunk az írók hagyományos osztályozása által, mely a közönséget teljesen lefegyverzi. A tömeg sohasem hajlik meg az érdem, hanem mindég csak mások véleményei előtt.

Oscar Wilde-nak is van ideje várakozni, míg bejut a klasszikusok panteonjába. Ma még modern, különc és forradalmár. Holnapra már klasszikus lesz.

Minden nagy író irodalmi forradalmár volt a maga idejében.

Ezt az örök igazságot már kezdik belátni a nyugodt németek is, s íme, buzgón fordítják a német bonhomiának és vérmérsékletnek éppen nem hízelgő nagy Wilde-nak verseit, sőt már a napilapjaik is tárcát hoznak róla.

Mi magyarok azonban állunk egy helyen. Nem keresünk mélységet, nem unjuk meg azokat a siralmasan unalmas visszhangjait a népdaloknak s a kopott hangicsálásoknak, melyek olyan világosak, mint az üres levegő, a semmi, és üres fitymálással nézünk mindenre, ami külföldről jön. A katedrákról még mindég az egyedül boldogító „nemzeti" költészet igéit hirdetik.

Vajon mikor nyitjuk ki kapuinkat a művelt nyugatról jövő acélos légáramnak?

Vajon ujjászületik-e irodalmunk?

Vagy igazat adunk a gúnyolódó Grillparzernek, ki azt mondotta, hogy Kantnak, ha magyarul ír, csak két példányban kellett volna megírni *A tiszta ész kritikájá*-t?

Bácskai Hírlap, 1916. április 8.

BOHÓCOK VILÁGA

A nyári éjszakában vászonsátrak alatt halvány gázvilágításnál buggyos ruhájú bohócok hemperegnek. Az ember fásultan vetődik be a porondolt, kétes világú nézőtérre, s a színes és kavargó tömeg jókedvét szemléli. Nézi a szélesre húzódó ajkak gyönyörét, hallgatja a kétszínű sóhajokat, s észreveszi, hogy ez a tömeg, mely itt lelkesül, tapsol, gyönyörködik és sápad, még mindig a régi, az évezredek előtti, mely rajongva követelte: panem et circenses.

Kenyeret és véres gyönyörűséget. A jelszó és a mögötte meghúzódó lényeg ma is ugyanaz. Az éhséget s a vért zaklató kíváncsiságot két ezredév sem tudta kielégíteni. A mészárosoknak s a cirkuszigazgatóknak ma is kövér az erszényük. Az pedig, aki azt hiszi, hogy a cirkuszi mulatságoknak csupán a formája maradt meg, csalódik. Az ember vért, veszélyt, a veszély diadalmas leküzdését akarja látni, mint egykoron, midőn a gladiátorok dulakodtak a vértől mocskos homokban. A modern színpadon szenvedő emberek csendes tragédiái már nem gyönyörködtetik eléggé, de a cirkusz, a komoly emberélet kockán forgása még mindig lázba hozza.

Még mindig. Minden a régiben maradt. Csak tán a tapintat s a hazugság lett nagyobb. Önkéntes gladiátorok, csepűrágók és erőművészek ma is akadnak, kik vékony kötélen szívesen lebegnek az örvény fölött, s jó pénzen még az életüket is eladják. A halottakat pedig ma is gyorsan szállítják el, hogy az ezerszemű cézár mulatságát meg ne zavarják.

Addig azonban, amíg a hintán halálugrásokkal mulattatnak bennünket, s forgószélgyorsasággal cigánykerekeznek, mutatványaiknak tisztán az életük veszélyben forgása ad varázserőt. Rossz cirkusz az, melyben haláleset nem esett, vagy nem eshet. Az újságéhes ember ma is izgatottan várja a hajmeresztő mutatványt, s becsapva érzi magát, ha néhányszor nem fut át hátgerincén a fagyos borzalom kéje. Mindezt, természetesen, nem merjük bevallani, de eltitkolni sem igen tudjuk.

Emlékezhetik mindenki, mily kínos feltűnést keltett nálunk pár évvel ezelőtt, hogy a bikaviadaloknál a bivalyok csak ólmozott szarvval öklelődztek. Az érdeklődés hirtelen megcsappant. Akik ott voltak, komédiának nevezték az egész látványosságot. Hiányzott belőle az emberélet veszélyben forgásának komolysága és izgalma. Az állatvédők megtették a maguk kötelességét. Az embervédők azonban nem mutatkoztak.

Ma sem. Sohasem. A cirkuszokban most is estéről estére gyönyörködünk a rizsporos héroszok hősiességein. És nem unjuk meg mímelt merészségüket, és nem szégyelljük közönyös és hazug szánalmunkat.

Többször megfigyeltem a közönséget, míg a harlekinek mulattatták.

Egy pillanatra mintha megilletődnék. Vár és les. Előkészíti magát az élvezetre. Aztán halálos csend lesz. A halottfehér bohóc lassan húzódzkodik fel a lengő trapézra. Inak feszülnek, izületek ropognak. A közönség nyugodt gyönyörrel könyököl ki a páholyok bársonypárkányára. Majd dörgő taps mennydörög föl, az arcok kipirulnak, a tenyerek megmozdulnak, a nyomott mellekből sóhaj tör ki: mily gyönyörű volt. Néhányan talán azt gondolják magukban: csakhogy vége.

A sápadt ember pedig boldogan hajlik meg. Fakult bíbor függönyök mögött egy szedett-vedett internacionális társaságban talán az anyja öleli magához.

Van neki anyja? Ki gondolt volna eddig erre? Egyáltalán gondolt valaki arra, hogy a bohóc ember is?

Senki. A közönség kíméletlenül kéjeleg a halállal való kacérkodásban. Csak némelyik pillanatban - ilyenkor - veszi észre a könnyeket, melyeket a szegény harlekinek a dúlt porondra hullattak. Mennyi könny. És ekkor eszébe jut Verlaine bús bohóca. Az, aki a halvány holdfényben fáradt kacajjal bohóckodik, s az inge oly szomorúan lebben meg, mint egy hosszú, bánatos, fehér szemfedő...

Budapesti Napló, 1906. június 2.

EGY VILLAMOS-AFFÉRRŐL

A Lipótvárosban, a szegény Budapestnek ebben az aranygettójában, a pünkösdi alkonyatban rohanó villamoson történt. Egy fiatalember a kocsi ajtajára dőlve, fütyörészve bámulta a színes nyári naplementet. A kocsi megállott. Egy férfi és egy nő habfehér nyári ruhában szállt fel a kocsira. A gyerekember boldogan és ártatlanul bámulta a gyönyörű asszonyt. Szembe került vele. Aztán kicsit gondolkozva, de mégis önkéntelenül a kalapjához kapott, s oly határozottsággal, mint egy férfi, oly tiszteletteljes bájjal és finom mosollyal, mint egy gyerek, csak mintegy csodálkozása kifejezéseképpen - köszönt neki. Az úriember természetesen idegesen felpattant. Izgatottan kérdőre vonta a fiatalembert. A névjegyeiket kicserélték.

Én, aki szemlélője voltam ennek a csendes botránynak, nyugodtan néztem végig mindezt, aminthogy minden ügy jobb elintézetlenül, mint elintézve. Ennek az ügynek révén azonban gondolkozni kezdtem a két úriember viselkedéséről, s úgy találtam, hogy feltétlenül az illemtan-forradalmár fiatal gyereknek volt igaza, aki megemelte kalapját azon nő előtt, kit ugyan nem ismert, de aki a zavaros és gyönyörű alkonyban tavaszos muzsikát kavart szívében.

A fiatal forradalmár ma, természetesen, még számkivetett. Az illemtanok ma még elítélik, a társaságok ma még kizárják ezért, s talán már le is sújtott gyerekkoponyájára a nehéz párbajkard. Nekem azonban mindezek ellenére tetszik az ő egyenessége és becsületessége. Nem lehetetlen az sem, hogy egykor majd kvalifikálni fogják az ő eljárását. Meg lesz majd engedve, hogy a férfi a nőhöz becsületesen és egyenesen közeledjék. Nem kell keresni majd a hamis és üres jogcímeket a bemutatkozáshoz. A férfi a nőt már eleve ismerősének tekinti, s nem ütköznek meg azon, ha majd egy balzsamos és sugaras tavaszestén leemeli a kalapját a nő előtt, s néma hódolattal azt mondja neki: Milyen szép vagy, te imádnivaló nő, én mondom neked ezt, a csodálkozó, megigézett férfi.

Gondolkozzunk egy kicsit, s kérdezzük meg magunktól, van-e természetesebb ennél? Gondoljunk csak a kényszerismeretségekből származó köszönésekre, azokra az emberekre, kik naponta találkoznak velünk a körúton, a képtárakban, színházban, s egy véletlen bemutatkozásnál fogva jogot formálnak arra, hogy köszönésünket kicsikarják, vagy üdvözlésüket elfogadtassák. Milyen kellemetlenek az ilyen ismeretségek, s milyen természetellenesek az ilyfajta köszönések! S gondoljuk aztán el, ha a férfi, ahelyett, hogy tolakodó tekintetével üldözné a nőt, egyszerűen megemelné előtte a kalapját. A nőnek, természetesen jogában állana a köszönés el nem fogadása is.

Egy internacionális és ideális barátságra gondolok, aminő a különböző nemzetek szabadkőművesei és szocialistái között van. A férfi s a nő nemi egymásra utaltsága és érdekközösségének társadalmi kifejezéseképpen bárhol is köszönthetné egymást. Ez egy békés forradalom kezdete volna, mely lassanként ledöntene minden korlátot, melyet az ósdiság nevében emeltek a két egymásra utalt, együttélésre hivatott nem közé.

Reviczky egy költeményében megemlíti, hogy az asszonyok, a leányok mindenütt ugyanazok. Utazunk, az égaljak változnak, az emberek más-más ruhában járnak, ismeretlen nyelven beszélnek, a nők azonban mindenütt nevetnek, mosolyognak és szenvednek. Az ő kacajukat, mosolyukat és néma panaszukat mindenki egyformán megérti, akár a zenét. Azt hisszük, hogy mind régi ismerőseink.

S miért ne köszönthetnénk őket ekkor? Ismétlem, feltétlenül a forradalmár fiatalembernek van igaza, ki talán tudtán kívül egy groteszk és nagyszerűen merész forradalomnak megindítója. Üdvözölni kell őt mindenkinek, ki elégedetlen barbár, nehézkes és szertartásos társadalmi

viszonyainkkal. A férfinak joga van a nőt köszönteni, mert már eleve ismerőse és barátja. S ebből csak nyerni fognak mindketten: a férfi is, a nő is. Az érintkezés, a közeledés természetessé tétele levezető csatornája lesz annak a leleményes szemtelenségnek, bárgyúságnak és elkényszeredettségnek, mely ma a vasúton, a villamoskocsiban, az utcákon forrva, ujjongva tobzódik. S mi, a divatnak és előítéletnek kényszerű bábjai, nem leszünk kénytelenek felajánlani a hölgyeknek az esernyőnket, ha az ég derült, s hozzá akkor, ha magunknak sincs esernyőnk.

Budapesti Napló, 1906. június 7.

SZIESZTA

Megkezdték az asztalbontást. A világ két legnagyobb lapja, a *Nineteenth Century* s a *Figaro* egymás után siratja el a régi jó időket, mikor még érkezésünk és kedvünk volt ebéd és vacsora után az asztalnál időzni. Ma más napok járnak. Sietve eszünk és gyorsan távozunk. A haladó ember még a gyomrával szemben is zsarnok, még az asztalnál sem ér rá érzelegni, s nagyon keveset törődik azzal a néhány gourmand-nal, kinek most egy egyszerű társadalmi jelenség rideg megállapításánál összefacsarodik a szíve.

Vége van tehát a hosszú, kedélyes ebédnek, a hetedhét országra szóló széles dáridóknak és tivornyáknak. Ma az evést közönséges fiziológiai folyamatnak tekintjük. Elvégezzük, néha bizonyos ínyencséggel, néha unott kényszerűségből, s odébb állunk. A konyhaművészet titkaiba betolakodott az újkor kísértő szelleme: az öntudatosság. Ma a legpompásabb fácánsült, a legkitűnőbb főzelék és cukrászbolti remekmű mellett is tudjuk, hogy nem teszünk egyebet, mint szervezetünket bizonyos mennyiségű leguminnal, koffeinnal és fehérjével látjuk el. A szakácsművészet költészete megszünt.

Mi az oka mindennek? - kérdi a tépelődő Marcel Prévost. Azt írja, hogy a modern élet ziláltsága okozta a gurmandéria hanyatlását. Mindez igaz lehet. A szegény fővárosi hivatalnok nem valami lucullusi gyönyörrel kanalazhatja délután három órakor a megbőrödzött vendéglői levest. Ezenkívül az idő is hajtja. Eszik és mennie kell.

Én azonban azt hiszem, hogy az asztal csődjének fő-fő okozója az a napról napra mindinkább tért hódító, boncoló öntudatosság, mely tudományban, művészetben, társadalmi életben egyformán lép föl. A modern ember tudja, hogy mit eszik. A régi nem tudta. Egykoriban voltak a háziasszonyoknak, a szakácsnéknak egyéni fogásaik, elárulatlan titkaik. Most a legutolsó, csak kissé tanult szakács is túltesz az eredetieskedő gazdasszonyon, kinek csörögefánkjait, tortáit és töltött káposztáit egykoriban hét határ dicsérte. A technika kiszorította az egyéni lelemenyességet, akárcsak a hadászatban az ágyuk és lőfegyverek az egyéni bátorságot. Úgyhogy azt kell hinnünk, hogy régi lakomáknál az ételek szertartásos élvezésével mintegy azt a fáradságot becsülték meg, melyet a szakács a fogás előállítására fordított. Ma a legbonyolultabb alkatú fogást is játszva, pár perc alatt habarja össze a modern konyhaművész, s ízlésesen fölszerelve, könnyed eleganciával teszi elénk. Játék az egész.

A konyhaművészetbe betolakodott öntudatosság jellemzésére érdekes annak a francia kémikusnak kísérlete, ki pár év előtt az összes tápszerek kivonatával próbálta pótolni az embernek szükséges tápszereket. A naponta csak egy marék rizzsel élő japánok táplálkozásmódja is ebből a felfogásból származik.

Mi is konstatáljuk az asztal csődjét, de nem tagadjuk el, hogy bizonyos melankólia fog el, ha rágondolunk a vasárnapi ebédekre, a pompás sültekre és a kedélyes beszélgetésekre, melyek a fehér asztalnál elhangzottak. A jövő század gyermeke már nem tudja majd megérteni annak az embernek a gyönyörét, ki egy hosszú ebéd után a kék füstfellegbe bámul, míg a feketekávé lilás buborékokat vet a vékony ezüstkanál alatt. Vége a zsenge báránysült költészetének, az orr- és ínycsiklandó uborkasaláta poézisének, a lenge pezsgőhab bájának. Mindezeknek el kell múlnia. A falanszter fuvalma csap meg.

Unokáink majd csak a Jókai-regényekből értesülnek, hogy mulattak ükapáink, midőn lakodalmukat tartották. A jövendő kor arbiter elegantiae-ja nem ír regényt a modern Trimalchio lakomáiról, mint egykor Petronius.

A XX. században csakugyan azért eszünk, hogy éljünk.

A szakácsművészet majd halad, talán szédületesen is, az új áramlatokkal tartó ember számára azonban napról napra kevesebbet jelent. A finomság, szertartásosság, bonhomia és grandezza végleg eltűnik az étkezésből. Ösztönünk kielégítésére, orvosi rendeletre talán sokat és választékosan is fogunk enni, a régi kedélyeskedő asztali szellemességekre azonban már nem mosolygunk. Itt is érvényesül az az elv, mely ezt a századot leginkább jellemzi. A modern ember sokat fölvesz magába, lázasan összeolvas mindent, nagy munkákat vállal, kolosszális terveket kovácsol. A kivitelre, a feldolgozásra azonban gyenge.

Nem ér rá emészteni.

Budapesti Napló, 1906. június 8.

HEROIKUS NŐK

Ennek a hétnek a krónikája három heroikus nőről emlékezik meg. Mindhárom különös véralkatú egyéniség, a pókhálóvékonyságú idegrendszerek érzékenységével és acélos szívósságával. Kettő közülök valóságos hős, az egyik bestia. De mind a három nő.

Egy philadelphiai leány egy kiránduló társaság általános csodálkozása közepette kiszívta a vipera mart sebből a gyilkos mérget. Tettre kész elhatározottsággal felvágta a sebet, s egy pillanat alatt saját életének veszélyeztetésével megmentett egy emberéletet. A másik hősies leány egy tizenhét esztendős angol miss, ki a játszótársára rohanó, habzó szájú veszett ebet vasmarokkal megragadta, s addig verte a veszedelmes állat fejét egy hordóhoz, míg végre kiadta páráját. Hősiességben, a lelkiélet bonyolultsága és különlegessége tekintetében mind a kettőn túltett a Forner-ügy gyilkosának felesége, ki férjét és leányát bősz dühvel, gyávaságukat ostorozva, kapatta véres gyilkosságra, s mikor férje az akasztófára jutott, ő volt a legelső, ki végig akarta nézni a rettenetes műtétet.

Csak az események torlódása különös és gondolkodásra serkentő, maga a tény megszokott és mindennapi. Senki sem csodálkozik a nők e kísérteties merészségén. A nőiességnek talán leglényegesebb alkatrésze az, amit mi férfiasságnak nevezünk. A nőben sok vadság és erő van. A nők feltétlenül tudnak cselekedni. Lényüktől semmi sem áll távolabb, mint a tépelődés és fontolgatás. Női Hamlet elképzelhetetlen. Náluk a tett természetes színét a gondolat nem betegíti halványra, hanem vérmessé és pirossá teszi a vérbő perc heve. Mindegyik tettük csak egy-egy pillanatnyi kilendülés önmagukból, csak egy-egy benyomás szülötte, egy indulat eredménye. Valamit látnak, valamit éreznek, egy gondolat szikrája, egy érzelem szivárványa villan fel előttük és cselekszenek.

A nő éppen ezért sohasem tudja igazán értékelni tetteinek horderejét. Bizonytalanul kapkod a ködben, s a nagyobb erő eredőjében mozog, nem sokat törődve azzal, hogy tette jó-e vagy rossz. Az a két hősi amerikai leány, ki egy-egy emberéletet mentett meg, ugyanannak az ösztönnek engedett, mint a gyilkosnak felesége. Valószínűleg maguk is alig tudhatnak számot adni, mit tettek. Sem hősöknek nem nevezhetjük egészen, sem bestiáknak. Ők pusztán csak nők. Tettüknek, akár hősies, akár gonosz, nincs igazi értéke, mert nem olvasztották és gyúrták át a megfontolás izzó olvasztótégelyében.

Ezért állítottam párhuzamba a hétnek ezt a három érdekes nőfejét, melyen a nőiesség két legerősebb karakterisztikuma éles vonalakban tűnik ki. Az igazi nő Portiának és lady Macbethnek, a jóságnak, a gonoszságnak, az önzésnek és önzetlenségnek, a könnynek s a vérnek sajátos keveréke.

A nagy drámai költők ezt megsejtették, s ihletszerű mély belátással meg is érzékítették. Kleist Penthesileája, ki darabokra tépi Akhilleuszt, minden férfias vadságában és marcona erejében is nőies. S ugyanezen az igazságon alapszik a Macbeth legnagyszerűbb jelenete is. A nőies férfival, ki tépelődik, szembe van állítva a férfias nő, ki cselekedni tud. A rémekkel teli éjfélben a sápadt férj és feleség vitatkozik. A férfi nem tudja elkövetni a tettet. A nő megragadja a tőrt, s berohan a király szobájába. Aztán kijő, kezében a véres tőr, ajkán zavart iszonyat lázas dadogása. S ez a nő mégsem visszataszító, mégsem nőietlen, a jelenet minden dantei szörnyűsége ellenére mégis színpadképes, A görögök egykor nem merték színpadra vinni a gyilkosságot. Shakespeare felléptette a gyilkos nőt. S talán ebben a legnagyobbat alkotta, mert igazi nőt rajzolt.

Az ilyen sápadt arcú, tigrislelkű nőnek s a rózsás lámpafényben a fehér csipkebölcsőre hajló anya képzeletéből szövődik össze a csodás, elemezhetetlen, misztikus fogalom: asszony.

Budapesti Napló, 1906. június 10.

A GYÁVA KIRÁLY

A madridi bombamerényletnek döreje még ma is visszhangzik egész Európában. A szerkesztőségekben finom szimatú, élelmes riporterek váltig azt firtatják, hogy viselkedett a szerencsétlen Alfonso, a nagy spanyol királyok utóda, mikor a gyilkos bomba kocsija előtt dörögve, sisteregve, tűzzáport ontva szétpattant. Némely lap leírja, hogy a vézna, csúnya arcú emberke elsápadt, királyi ajkát a hangtalan rémület torzította el. Mások tagadják ezt. Vitatkoznak arról, hogy a király, midőn élete, menyasszonya halálos veszedelemben forgott, gyáva volt-e vagy sem.

A kérdés ebben az alakjában kissé érthetetlennek és fonáknak látszik. A friss újdonságot hajhászó újságírónak a maga szempontjából igaza van, s szándéka is megmagyarázható. Nincsen érdekesebb, mint egy királyban, az évezredek hagyományainak örökösében, a maguk királyi erejük által érvényesült ősök kiváltságainak nem rátermett s talán méltatlan viselőjében emberi fogyatékosságokat kimutatni. De vajon igazolható-e emberi szempontból az újságoknak e kíváncsiságnak hízelgő szenzációhajhászása? Vajon szabad-e ebben az aranydíszekkel egészen a komikusságig megterhelt királyi sarjban mást látnunk, mint egy sápadt, veszélyben forgó szegény embert? Azt vitatják, hogy gyáva volt-e vagy hősies. Mi egyiket sem hisszük. Ugyan hogy lett volna ő - nem a király, hanem az ember - bátor akkor, midőn a bomba groteszk tűzbimbója pokoli dörgés közepette egy hatalmas, gyilkos tűzrózsává nyílott ki, s halálos csókokat osztott a körülötte levőknek? Hogyan viselkedhetett volna hősiesen, mikor körülötte az áldozatok vérbe fagyva hörögtek, s mellette halottfehéren ült - nem a királyné - hanem a jövője, a boldogsága, az arája?

Nem hiszünk a csodákban és a rettenthetetlen hősökben ez esetben sem. A király nimbusza sem kisebbedett meg szemünkben. Gyávának sem tartjuk. Csak emberibbnek.

Az is nagyon vitás, hogy ebben az esetben mi volt a király kötelessége: megijedni vagy hősködni? Mi volt nehezebb: gyávának lenni vagy bátornak?

A bátorság ma még különben a legzavarosabb erkölcsi fogalmak közé tartozik. A tömeg azt hiszi, hogy erény a kikerülhetetlen veszéllyel farkasszemet nézni akkor is, mikor minden ellenállás merő esztelenség. Ha vérmérsékletünk, idegrendszerünk finomságánál fogva megrezzenünk, már gyávák vagyunk. Szégyellnünk kell magunkat akkor, ha egy zörej oly reflexmozgást vált ki belőlünk, mint a kacaj, a sírás, a tüsszentés. A durva, robusztus, érzéketlen fatuskó azonban hős.

Ez a felfogás él a köztudatban. A bátorság tettetését nevezik bátorságnak. Aki rosszul alakoskodik: gyáva. Az pedig, aki a veszély nagyságát értékelni nem tudja, s annyira üres és felszínes, s a saját életét oly kevésre becsüli, hogy a legutolsó kávéházi hőssel is kiáll párbajozni, hérosz. Az ilyen zavaros erkölcsi fogalmak után ítélő vajmi keveset veszi számba, hogy magunkat lekaszaboltatni, agyonlövetni nem hősiesség, hanem esztelenség, s a veszélyből kimenekülni nem szégyen, hanem leleményesség és bölcsesség.

Lehet, hogy a király csakugyan elsápadt. Lehet, hogy csakugyan gyáva volt. De nekem éppen ez az elsápadó, asszonyos, remegő király tetszik. A király, a hatalmas hősök hatalmas utódja félt. S ez a félelem, ez a gyengeség nekem végtelenül rokonszenves, mert emberi. Közelebb hozza őt a lelkünkhöz.

A megriadt Alfonsónak ükapja sohasem nevetett. Ő legalább sírni, félni és megijedni tudott. A sápadt, jeges arcon talán megjelent egy könnycsepp.

S ez a könnycsepp engem megindít.

Budapesti Napló, 1906. június 13.

KÉT PROFESSZOR

Egy halvány, rózsás reménysugár jelenik meg a nehéz sóhajos betegszobák fekete ablakán.

A fehér párnák közül lázvörös, sovány arcok kandikálnak ki, a réveteg nézésű szemekben megjelenik a reménynek fényes szikrája, az életkedv újra felpezsdül a pangó erekben. A tüdővész szérumát feltalálták. A kórtermekbe csendes öröm költözik. Kisírt szemű anyák nyomban kivitetik az éjjeli szekrényekről az eredménytelenül használt orvosságos üvegeket, boldog megkönnyebbüléssel gondolják el, hogy most már minderre nem lesz szükség, leülnek a szeretett beteg mellé, ölükbe teszik kezüket és várnak. Hisznek. Tudják, hogy az egyszer nem lesznek eredménytelenek a kísérletek, ha mindég is azok voltak; szívök húsvétos örömben dobban meg, mert érzik, hogy a beteg emberiség várva várt megváltója megszületett.

S ebben a feltámadási ujjongásban két professzor komoran, elszigetelve zárkózik be egy dolgozószobába. Csak ők nem örülnek még, kikből e derű, e diadalujjongás kiárad. Nyugodtan, ridegen rázzák a lombikokat, górcsövezik a készítményeket. Talán sikerül nekik minden. Talán nem. S akkor aztán majd vállat vonva, egy mélyet sóhajtva félreállanak, mint a többiek.

A francia tudományos akadémián dr. Albert Calmette előadást tartott azokról a kísérletekről, melyeket orvostársával, C. Guérinnel a tüdővészbacilus természetére vonatkozólag végeztek. A francia professzor a régi ojtási módszerhez folyamodott, s kísérleteit fiatal teheneken hajtotta végre. A tüdővész baktériumait különböző hőfokra hevítette fel, s a szorgalmas és gondos experimentumok révén kitűnt, hogy a melegség által ártalmatlanná tett baktériumokra a beojtott tehenek teljesen immunisok maradtak. Elméletét a legegyszerűbb és legszilárdabb alapra helyezte. Az orvosok tehát a sok bonyolult experimentálás után visszatértek a primitív kísérletezésnek ahhoz a módjához, amelyen a himlő gyógyítását keresték és megtalálták.

Az emberiség ma újra lázban van. Vár. Mindnyájunknak szükségünk van ilyen izgalomra és reménységre, tán éppen annyira, mint magára a várva várt gyógyulásra. Mindazonáltal jól tesszük, ha e két nemes orvosnak nevét megtanuljuk, s nem felejtjük el akkor, mikor már az eredménytelen kísérletezés után mindegyikük nevére a feledség borul. Ők a bátor küzdők közé tartoznak, kiknek elseje a nemes Koch volt. Sziklákat kellett az útból elhengeríteniök, irdatlan kopár földet törtek meg. S az érdeklődés, a hírnév, az aggódó és félő emberiség szeretete bízvást megillette őket; nekik fizettük le azt a szeretetet és csodálkozást, melyet a diadalmas felfedezőktől mindenkor oly könnyű szívvel tagad meg a hálátlan beteg.

Mert minden orvosi felfedezés csak kérészéletű újságszenzáció. Az emberiség pár hét alatt megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy nincs többé himlő, torokgyík és veszettség, s Jenner, Pasteur nevét, bár ma mindnyájan részesei vagyunk világraszóló felfedezésük áldásainak, sokan nem is ismerik.

Senkit sem illet meg jobban a dicsőség és a népszerűség, mint a nagy felfedezők előharcosait.

Az emberiségnek hittel, szeretettel kell reá tekinteni, s merészen kell felé kiáltani a német költőnek szavait, amelyeket a sötét vizek végtelenségében hánykolódó Kolumbuszhoz intézett. Minden akadályon, gáton előre kell haladniuk. Fel kell fedezniök az új partokat, még akkor is, ha ködlő vizek csak gyilkos örvényeket rejtenek.

És az ember e nemes hajósai feszült vitorlákkal haladnak előre, s vágyuk létre hívja a lehetetlent is. Akaratuk idézi fel a nem létező Amerikát. Győznek, mert győzniök kell.

Budapesti Napló, 1906. június 16.

A DICSŐSÉG ÁZSIÓJA

Alig hullott le a lepel a Dumas-szoborról, s a Corneille-ünnep állványairól alig tűntek el a bíbor díszszőnyegek, a párizsiak már Zola-monumentumról gondolkoznak és vitatkoznak. Egymás után, követelő határozottsággal jelennek meg a kőemberek, s mint az örökkévalóság zord katonái, elfoglalnak minden tért, utcaszögletet, park-utat. Párizs csak az utóbbi két hónapban két új lakossal lett gazdagabb. Először a jó Pierre Corneille jelent meg az örökkévalóság mezében, s rá nemsokára - a múlt héten - Alexandre Dumas fils emlékművét leplezték le. Most meg már a Zola szobráról írnak a francia újságok.

A meddő Franciaország tehát nem panaszkodhatik a szobornépesség szaporulását illetőleg, sőt az sem tagadható, sem náluk, sem másutt, hogy az újabb időben a szobrászat terén mindenütt bizonyos túltermelés észlelhető. A modern embernek csak toppantani kell, s pár hó alatt egy szoborhadsereg áll készenlétben: az írók emlékét ma minden országban nagyon is megbecsülik. Ennek a nagy tiszteletnek nyomában járó szoborállítási sietségnek és szenvedélynek talán legjobb példája éppen az, hogy most a franciák majdnem egy időben emelnek szobrot a három évszázaddal ezelőtt élt Corneille-nek s Dumas filsnek, kinek csontjai még el sem porladtak koporsójában.

Magam előtt látom a két szobrot, s gondolatban visszaszállok három évszázad ködös távolába, mikor Corneille élt. Már akkoriban nagy költőnek tartották, drámáinak azután három évszázad nemzedéke tapsolt, s mindazonáltal senkinek sem jutott eszébe, hogy szoborral tisztelje meg emlékét, a léha jelenkor azonban figyelmes lett rá, s akkor, midőn a kávéházakba járó, szellemes és nagy causeurnek hódolt, egyúttal megemlékezett róla is.

Mindezt a különösnek tetsző társadalmi jelenséget nem szabad úgy értelmezni, mintha ma jobban meg tudnánk érteni az írókat, mint egykor, mikor az írói érdemeknek sommás tudomásulvétele s a dicsőség ilyetén elintézése még ismeretlen volt. Ellenkezőleg, a mai szobrászati technika fejlettsége mellett könnyen lehetővé vált olcsó szoborhódolat csak arra a fontos tényre mutat rá, hogy az írói dicsőség ázsiója napról napra hanyatlik. Él bennünk valami homályos erkölcsi érzés, melyet még az iskola oltott belénk, s ez az érzés arra tanít, hogy a költőket, a művészeket meg kell becsülnünk. Senki sem tolja vissza a szoborra gyűjtő aláírási íveket, a jó ízlés, a szokás tiltja.

Ma megbecsüljük az írókat, régente becsülték és bámulták őket. A jelenkor éppen e tisztelethíjas becsülés miatt, valami lelkiismeret-furdalásos önvádat érez, melyen akképpen igyekszik segíteni, hogy a művészt gyorsan beállítja a panteonba, szobrot emel neki, rubrikázza őt, hogy hamar megszabaduljon tőle. A mai írónak nem kell évszázadokig várakoznia, hogy megszülessen a szobrásza. Halála után pár évtizedre már érc- vagy kőmezben csillog a bámuló járókelők előtt a parkok, az utcák terein. Ma minden igen rohanvást halad. Az elismerést gyorsan követi a szobor. A mai dicsőség nagyon efemer, papírmasészerű. A réginek volt komoly súlya és tartalma, a mainak nincs.

Ez az érdekes jelenség szorosan összefügg azzal is, hogy a jelen gyermekét ezer és ezer finom gyökérszál köti az íróhoz, ki ma nagyon szívesen veszi a személykultusz összes aprólékoskodását, sőt maga is, ahol csak teheti, boldogan ír önmagáról. Semmi sem természetesebb, mint hogy a hálás utókor örömest és sietve emel emléket annak a kedves ismerősnek, kivel naponta találkozott a korzón és éjszakázott a kávéházakban. Az írót ma intim, személyi kötelék kapcsolja az olvasóhoz, s ez egyrészt megmagyarázza az iránta érzett legendás becsülés meggyengülését, másrészt a rokonszenv és személyes vonzalom erősbödését is megérteti. Ma

divat a művész magánéletének legaprólékosabb részleteit is felhajszolni. Tudjuk, hogy a kedves írónk melyik vendéglőben étkezik, s a főpincértől megtudjuk, hogy kávéját habbal issza-e vagy anélkül. Régente a személyi tisztelet e kíváncsiság szülte eltorzulását nem ismerték, tisztán az írót olvasták, s csak műveinek szűzi és komoly zamatját élvezték. Ezért nem emeltek őseink derűre-borúra szobrokat, s ezért hemzsegnek ma a fővárosok a monumentumoktól.

A dicsőség ázsiója folyton kisebbedik. Elmúltak azok a szép idők, mikor a firenzei paraszt az utcán Daniéra bámulva elsápadva súgta társának, hogy ez a szikár, hatalmas ember a pokol tüzes csarnokaiban járt. Ma tudjuk, hogy a költők, az írók nem a pokol lángtornácából, hanem a lóversenyről, a vendéglőből s a színházból jönnek, és nem is igen térünk ki előlük. Ha meghalnak, az elmúláson felháborult lelkünk tiltakozásaképpen egy művészien kifaragott kőtömböt dobunk a rohanó idő árjába, mely mint valami kő felkiáltójel emlékezteti az utókort, hogy egykor ők is éltek. Mindezt azonban a többi ügyeinkkel együtt egyszerűen elintézzük. A koporsóstól a szobrászhoz megyünk, s nyomban megbeszéljük vele, milyen áru, nagyságú legyen a szobor. Megrendeljük.

Budapesti Napló, 1906. június 20.

AZ ÉLET MÁSOL

Midőn Ibsen meghalt, egy neves külföldi esztétikus azt mondotta, hogy az ő problémáit vele együtt fogják eltemetni. Az irodalmi hollók károgása közben, melyek fekete rajban lepték el Ibsennek még ki sem hűlt holttestét, ez a szózat fel sem tűnt. Annál meglepőbb, hogy most maga a tragédiaalkotó, bonyodalomszövő és szenzációkat felmutató élet cáfol rá a francia esztétának fitymáló bírálatára. A múlt hét hírrovatában nem kevesebb, mint két olyan ködös és tragikus történetről vettünk hírt, melyek nagy harcaikkal, rejtett szimbolikus vonatkozásaikkal csak azt bizonyítják, hogy az Ibsen-problémák nem egy nagy elmének léha kitalálásai csupán, hanem élnek, szíveket dobogtatnak és repesztenek még ma is.

New-Yorkban egy fiatal szobrász összetörte életének főművét, egy hatalmas, készülő szobrot, mert felesége nagy nyomoruk miatt öngyilkossá lett. A művészélet tragédiáját megjátszatta az élet. Mert az a szomorú és nagyszerűen fenséges jelenet, hogy a szobrász széttöri egész művészi voltának megtestesülését, a szobrát, nemcsak külsőleg drámai és ibseni, hanem a mélyén is olyan kérdéseket rejt, melyek a norvég szellemóriás gondolatvilágának sarkpontjait képezték. Maga az egész történet színpadias és tragikus. Mindig szomorú és nagy pillanat az, mikor az ihlet szent tüzében alkotott művét megsemmisíti a művész. A kézirat széttépése is az. Az a pillanat azonban, melyben a szobrász a hajlékony vonalú márványra barbár kegyetlenséggel sújtja a súlyos pörölyt, midőn a durva csapások alatt a szegény fehér kő felkacag fájdalmában és a művészi ihletnek kővé vált tömbje ezer szilánkká pattan, mint akármilyen durva homokkő - ez halhatatlanul tragikus és megrázó. Ibseni.

Ámde ez az amerikai eset nemcsak a külsőségekkel idézi vissza emlékezetünkbe Ibsen Rubekjét, ki életének ideálját kőbe véste, hanem a művészélet s a házasság összeférhetetlensége és a megalkuvást nem ismerő, önmagát megsemmisítő alkotó lélek borzasztó elhatározottsága is erősen hasonlít ama hősök kontúrjához, amelyeket Ibsen megrajzolt. Paine szobrász vérbeli művész volt és szegény. Szerette a feleségét, de nem tudott megalkudni az élettel. Nem volt alkalmas a pénzszerzésre. A művészetet még jobban szerette. Ha talán megtanulta volna a kettős könyvvitelt, vagy bukfenceket hány a cirkusz porondján, s ledobja a vésőt, családja nem jut a tönk szélére, s felesége nem követi el az öngyilkosságot. Ő azonban arra volt hivatva, hogy ne lássa az élet s a művészet hideg távolságát, s nem ismerte meg a piros, vérdús életet, csak a sápadt rajongást s a vértelen nyomort. Ebből fejlődött azután az ő tragédiája.

A másik esetről pedig egy német lap emlékezik meg. Charlotte Stieglitznek történetét elevenítik fel. A derék, szerencsétlen asszony öngyilkos lett, hogy férjének, egy középszerű költőnek írástárgyat szolgáltasson. A férfi és a nő küzdött. A nyomorult férfi és a nagy nő. A nő végre eltávozott csendesen, lábujjhegyen, ahogy a dráma halálra hajszolt asszonyai, de a férj még az ő koporsója magaslatáról sem tudott fellépni a Parnasszusra. Nem bírt írni, s gyáván, unalmasan vánszorgott át üres életén egy sötét árnyék kíséretében.

Ez az eset is az életből való. Ebben sincs semmi csináltság. Egészen Ibsen világában vagyunk. A szőnyeges szobában nesztelenül járó sápadt, vergődő és ideges emberek küzdenek. Az asszonyok is olyanok, mint Ibsennél. Könnytől ittas, tompa hangon panaszkodnak, s láthatlan láncokkal vannak férjökhöz kötve, kik sasszemekkel bámulnak a napba, míg ők könnyes arccal, némán néznek a bezárt ablakon bekandikáló ábrándozás szomorú holdvilágába.

Az Ibsen-problémák tehát ma is élnek, amint éltek egy fél század előtt is. Nem temették el mind a mester koporsójába. A vértelen idegesség, a láz, a természetellenesig, a ködös és határozatlan hangulatok ma benn vannak mindnyájunk verében, s akkor lennénk természetellene-

sek, ha mindenáron a régi, egészséges, természetes emberek rajzát adnók. Ezt a két történetet nem a szimbolizmusban tobzódó norvég szellemóriás alkotta, hanem maga a különös, modern élet. Az élet másolta - Ibsent. Ezt most örömmel jegyezzük fel. És e két esetet nézvén a nagy skald friss sírjánál valami meghatottságot, oly jóleső megelégedést érezünk, mely az igazság beteljesedésének nyomában jár, és megdöbbenést is, olyanformát, mintha azt látnék, hogy a festett kép valamelyik alakja elevenné válik s kilép a keretből...

Budapesti Napló, 1906, június. 21.

NYÁR

Nyár van. Az asztronómusok nyelvén szólva, a nap most kezdte meg útját a Ráktérítőből az Egyenlítő felé, ami ránk nézve azt jelenti, hogy a nyári izzadás, a szenvedés megkezdődött. Az ember költőietlennek, kopárnak tartja a nyarat, pedig nem az. A nyár szép. Csak tán a mezőn élő ember tudja igazán, mi a nyár a földnek, a természetnek, talán csak ő érti meg a nyár poézisét és tartalmasságát, s azt, hogy a nyár maga az élet, az erő, minden. Itt, az átfűlt falak között, a főváros perzselő kohójában, természetesen, nem bírjuk átlátni, micsoda báj van a termékenység virágzó teljében, a pihegő élet meleg gerjedésében. A mezők azonban most virágzanak. A föld álmodik az égről. A szőke délibáb megjelenik az ég peremén. S a kék végtelenség alatt zsongva hullámzik a pattogó, susogó vetés, mint valami aranyálom.

A halvány bőrű fővárosi ember riadva fut el a hűvös leheletű, zuhatagos, jégvizű fürdőhelyek sötétzöld rengetegeibe és barlangjaiba, s a magyar főváros néhány hét alatt átvedlik a néptelen, üres, nyári Budapestté. Az ablakokon, fönn az emeleteken, megjelennek a fehér függönyök, amik azt jelentik, hogy a háziúr elment nyaralni. Mindenütt ásítozó kedvetlenség és üresség mered szemünkbe. Az aszfaltok izzadnak a hőségtől. A fák sóhajtozva recsegnek és ropognak a melegben. A színházak kapui becsukódtak, az iskola folyosói is konganak. Lelketlen, néptelen, kihalt minden.

Mindazonáltal nem szabad azt hinnünk, hogy Budapest jellege a poros és meleg nyárban teljesen elvész, sőt azok, akik a tömegek lélektanát s a város igazi jelentőségét ismerik, tudják, hogy a magyar főváros valódi arcát tisztán csak nyáron láthatjuk.

Majdnem minden fővárosnak megvan a maga évszaka, mely legszembetűnőbben emeli ki és csoportosítja azon természetes jelenségeket, melyeknek összessége a város karakterisztikumát adja. Bécs csak télen, havas fehérségében, derült családias nyugalmában a kedélyes, a régi Wien, akkor, midőn mindenki a színházba, az operába tódul, s a hosszú ozsonnák után - benn a rózsaszínű lámpafény enyeleg - felcsendül egy elnyújtott keringő, mely fájdalmas melankóliával cseng végig az ódon folyosókon. Párizsnak a tavasz, a sok virágünnep, az életörömökben, a színes virágokban való halhatatlan tobzódás adja meg az igazi gall vidámságot. A garçon megy az utcán, s a leány kacagva szórja szemébe a tavasz rikító virágait. S én például Londont el sem tudom másképpen képzelni, mint ősszel, mikor a vastag tengeri köd ráfekszik a komor házkolosszusokra, a boltokban a gázláng ég, s az üzlet emberei nyugodtan, komor szemöldökkel számolnak.

A fiatal, szép és léha Budapest évszaka pedig a nyár, a tétlenség, a nyaralás ideje. Sohasem lehet inkább megismerni a mi fővárosunkat, mint nyáron. A tüzes leheletű éjszakában robbanó, piros lángnyelvek égnek. A sötétségben cseng a fiatalság és léhaság pajkos kacaja. A világoskék éjben hegedűszó búsong. A nyári melegtől petyhüdt emberek közös megállapodással nem fekszenek le éjjel, s a kávéházak bádoglombjai alatt forró ajakkal szopogatják a színes fagylaltot. A kávéházi élet eleven. A tarka színpadok olcsó és híg művészete csőstül aratja a tapsot és babért. Ez a léha, a fiatal, a jókedvű Budapest. És tegyük hozzá: ez Budapest.

Kissé furcsán hangzik ugyan, hogy a fejlődésképes, hatalmasan fellendülő város jellege akkor domborodik ki leginkább, mikor a lakosai elmentek, s mindenütt a tartalmatlanság s az üresség tivornyázik, de ez szorosan összefügg fiatalságával, vidámságával és még mindég ki nem fejlődött társadalmának egységtelenségével. Ez a haladástól lázas, szinte beteg főváros minden zsenialitásával, sok hibájával pompásan tükrözi vissza magának a magyarságnak lelkét, melyben a nagy hibák mellett mindég van valami eltagadhatatlan nagyrahivatottság.

Budapest is, társadalma is ilyen. Sok szépség, kevély és léhaság van bennök. Az ifjú város azonban minden gyerekessége és vázlatossága ellenére már eddig is olyan tulajdonságokat mutatott fel, melyeket kevés nagyobb és gazdagabb városban találunk fel. Annyi életrevalóságot, oly sok elevenséget fedezünk fel benne, hogy azt kell hinnünk, nagy jövő vár rá. Félmunkájában, léhaságában, részeg és könnyelmű elkapatottságában is sokat ígérő, hatalmas, mint a magyarság.

Olyan, mint egy befejezetlen torony.

Budapesti Napló, 1906. június 22.

VASÁRNAPI STRÓFÁK

Szép a küszködő munkás, midőn a hőségtől égő síkon megfeszül, mint valami ércszobor. A naptól feketére pörkölt bőrén a verejték húz nedves barázdákat, izmos öklében reng a dorong, ahogy tusakodva birkózik a makacs, fekete anyafölddel. Tettre kész nyugalmában, bájos robusztusságában az ősember naivságát és erejét látjuk. Az igazán érdekes és értékes azonban csak a pihenő ember, ki a fáradalmak után álmodozva, fenséges kevélységgel nyúlik el és magába mélyed. Ez a henyélő, üdülő, álmodozó ember az alkotó művésznek, a tépelődő gondolkodónak nemes ősalakja.

Ma vasárnap van. Erről gondolkozom. Csak egy pillantást kell vetnünk a pihenő emberre, ilyenkor, hogy megértsük, megismerjük és megszeressük. Élvezi a munka ünnepét, azt az elzsongító csöndet, mely akkor borul reánk, mikor a gép megáll, s a kenyérszerző szerszám kiesik kezünkből. Kissé még fonák és ügyetlen. Van benne még valami sutaság és gyámoltalanság, mint a járni tanuló gyermekben, de tétovaságában is bájos és érdekes, akárcsak a fejlődő lélek első megnyilatkozása.

A pihenő ember lelki egyensúlya először megbillen, A nyugalom várva várt ideje elérkezett. A vasárnapi csend leszállt. A zajtalanság azonban bántja őt, kényes kedélye vágyódik az egyhangú munka után. Tétovázik, kétkedik, tapogatózik. Aztán keresni kezd, s a lélek mélyén megtalálja az ősi művészi ösztön, a költészet csiráit, melyeket a vasárnapi napsugár megcirógat, kifejt és kivirágoztat.

A munka napjaiban az ember durva és egyszerű. A pihenés azonban az ízlését, az öntudatát életre kelti. Magába száll és gondolkozik. Egy hét eseményeire visszatekint, a következő napokra gondol, gondolata múlt s a jövő között lebeg. A rohanó idő meglegyinti homlokát. Metafizikai ösztönök, vallásos elmélyülések mámorai kísértenek. A legközönségesebbnek is ébredezik egyéni öntudata, és észreveszi, hogy van, hogy él, hogy gondolkozik. Hosszan, gondosan nézi arcát a tükörben. Beosztja az ünnepnapot, hogy kerekded és célszerű legyen, megalkotja, mint a művész a maga művét. A család is, mely a hétköznapokon elfoglaltsága miatt szétzüllik, most a pihenés varázsa alatt öntudatra ébred. A zsivajos vásártereken, a csörömpölő cirkuszi bódék előtt öntudatosan mozog egy óriási embersokadalom, a tömeg, és érzi, hogy egy teste van, egy lélek vezérli. A termékeny csend, a gerjesztő nyugalom mindenütt felébreszti az öntudatot.

A közmondás azt tartja, hogy a munka nemesít. Lehet, hogy igaz. Az azonban semmiképpen sem tagadható el, hogy csak a pihenő ember jut igazán ember volta és képessége tudatára. A művészet sem talál sohasem kegyesebb és szívesebb fogadtatásra, mint a hangulat s az álmodozás e napjain. Mindenki szép akar lenni, mindenki ékesíti magát. Az utcákon valóságos szín-tavasz tobzódik. A dalok mindenütt felzendülnek, s az aranyos napsugár az utolsó falu kunyhójában is ünnepi hangulatot muzsikál.

Ez a lélektani magyarázata annak, miért ragaszkodik oly görcsösen minden nép minden nemzedéke az ünnepekhez. Az ünnepeinket babonás szeretettel tiszteljük. Az ember e napokon a termékeny henyélésnek, Baudelaire isteni tétlenségének gyűjt tömjént. A törődés durva ugarjáról lihegve menekül a tétlenkedés virágos párnáira. Itt egy üres perc sokszor termékenyebb, mint egy egész heti robotmunka. Egy végiggondolt, de le nem írt gondolat s egy ki nem mondott érzés elmosódó nüansza pedig értékesebb, mint könyvtárak bölcsessége s a beszéd hangossága, mert a vasárnapi csend feloldó akkordja a hét zűrzavarának, melyben minden

disszonancia összehangolódik, elpihen, és a bennünk szunnyadó látens erők egyszerre felragyognak, szóhoz jutnak, és zengeni, zenélni kezdenek.

Budapesti Napló, 1906. június 24.

AZ ANARCHISTÁK

Olaszországban reng a talaj. E kék egű, izzó csillagú földön, hol a virágos kertek alatt robbanó tűzpatakok folynak, s a tőröket illatos, délszaki bokrétákba rejtik, újra mozgolódnak az anarchisták. A királyi család reszket, a rendőrök, a detektívek éjjel-nappal talpon vannak, alig van nap, hogy valami új felfedezést ne tennének. A múltkor egy sötét, szövevényes bosszúterv szálait bogozták ki, melyek titkos kapcsolódásaikkal egészen a madridi bombamerénylet anarchistájának szemfedőrostjaihoz fűződtek, nemrégen egy tanácskozásról vettek hírt, pár nappal ezelőtt pedig Pisában tartóztattak le több anarchistát. Mindenütt általános izgalom és nyugtalanság van. Az olasz lapok azt írják, hogy a király csak hosszú tétovázás után vett részt az anconai kórház ünnepélyes megnyitásán, s a szegény Viktor Emánuel most nyílsebesen száguldó automobilon jár, nehogy utolérje atyjának szomorú végzete.

Valami nehéz sejtelem köde leng a levegőben. Egy visszatérő, elleplezett bajnak a kórjelensége üt ki, mely egy időre el-elcsillapul, de teljesen sohasem szűnik meg. A nagy merényletek nyomában, rendesen az ideges, rémüldöző izgalom visszhangjaképpen, csillapíthatatlan, sötét suttogások kerengnek szerteszéjjel. Mindenki bizonytalannak érzi magát, mint az erős földrengésrohamok elmúltával, mikor a föld már csak lassan, inogva hullámzik, s több helyen egyszerre remegve dördül meg, jelezve, hogy a kéreg alatt sötéten füstölgő, romboló tűz dúl.

Ilyen pillanatokban veszünk tudomást igazán az anarchisták létéről. A kertek virágzanak, az élet kacag, az állam ügyei rendesen vagy rendetlenül folynak a fegyelem és kényszer vaskorlátaiban, az emberek boldogok vagy boldogtalanok, ők azonban élnek, mindig cselekszenek és lázonganak. Itt is, ott is felbukkan egy-egy. Mennyien vannak!

Nem haraggal, csak szánalommal kell néznünk a fennálló rend e született lázongóira, a haladás e szomorú őrültjeire. Ők a jelenkor legérdekesebb kultúrtörténeti jelenségei, megtestesülései az ember őrült haladásvágyának s a földön tobzódó imponderabilis, de azért égbekiáltó apró gazságok ellen való merész tiltakozásnak. Van bennök valami szívós öntudatosság és valami ábrándozó, lelkesülő kegyetlen öntudatlanság. Perverz és kimagyarázhatatlan jellemökben a tigris vérszomja s a gyermek angyalisága párosul. Élteti őket valami lázas vágy, hogy mindent lerontsanak, s egy homályos ösztön, hogy nagyot és jót cselekedjenek. Nekik is megvannak a maguk papjaik és templomaik!

Ez a magyarázata annak az óriási szívósságnak és kitartóságnak, amivel nap nap után küzdenek a saját ügyük mellett. A tudomány felvilágosítását nem fogadják el. Nem is áll senki sem mellékjük. Éltető erejük éppen az, hogy nem tudják tisztán, mit cselekszenek. A német szociológus írhat tudományosan megokolt köteteket a jelennek orvoslásra szoruló társadalmi és gazdasági bajairól, a költő sopánkodhat a világ romlottságán érzelmes és jól megfésült strófákban, ők nem érnek rá várakozni. Sötét keservük tettre ösztönzi őket. A világ rosszul van megalkotva: le kell rontani, mondja a logikájuk. A tőr, a bomba, a gyilok nem árthat már, csak használhat. Nem hisznek sem világban, sem magukban, s rontó szenvedélyüknek áldozatul dobják önmagukat is. És mikor a merénylet színhelyén vérbe fagyva hörögnek, csak az az egyetlen hitük és vígasztalásuk marad még, hogy a világ még náluknál is gyilkosabb és gonoszabb.

Megértetlenül halnak meg a haladás e groteszk hősei, s a saját testükből építik égnek a haladás Bábel-tornyát. Céljukat sohasem fogják elérni. Az otromba, szenvedélytelen tömeg megtapossa őket, tudományos elvbarátaik szintén: elítélik tetteiket. Egészen el vannak szigetelve mindenkitől. Büszkén, véres vágyódással bolyganak a tömegben, mint az elmúlás, a rajongó előre-

haladás rongyos királyai. Jogaruk a tőr. Ékességük a bomba és a forgópisztoly. Csak a rombolás nagy gyönyörűségére áhítoznak, s maguk egész szerényen halnak meg a sáros utcakövön, a jövő nagy álmaival tágra nyílt, lázas szemükben.

Egykor talán majd őket is igazolja a jövő. A beláthatatlanul messzi időkben, elképzelhetetlenül tökéletes társadalmi viszonyok között a minden félreértéstől ment világos elmék majd feljegyzik, hogy akkor, midőn mindnyájan nevettek, ők elégedetlen, bús haraggal törtek a fennálló rend ellen, a tökéletest kívánták, s mint a lázadás megtestesülései, a tiltakozás komor papjai hirdették az ember bűneit és javíthatatlan gazságát.

Addig pedig nap nap után hazátlanul bolyonganak közöttünk, mint vérszomjas, kósza vadak. Ijedtség, rémület előzi meg és kíséri jöttüket. Homályos tudással, makacsul ostoba hittel küzdenek. Pompás fejedelmi aranykocsikra leskelődnek, s csak egy megriadt királyi környezet lakájhada nézi őket, amint sápadtan, lihegve roskad le mellökre lehanyatló fejők. A halál azonban csak új erőt ad nekik. Egyik koporsóról a másikra hágnak, s azt hiszik, hogy útban vannak a haladás megoldata felé. Szemeik mindig a távolban révedeznek. Tilos tüzeket gyújtanak a szabadság istenének, s a fekete égre a bomba piros tüzével festenek hajnalt. És azután betelik végzetük. A világ vasketrecéből nem bírnak kiszabadulni s inkább vasrácsain zúzzák szét zavaros eszméktől égő, dacos fejüket.

Szegények!

Budapesti Napló, 1906. június 26.

AZ ÉLET CSENDJE

Ki beszélt ma róla? Senki. Ki érdeklődött iránta? Senki a világon. Sőt talán te sem tudod, ó, legbölcsebb és legnyájasabb olvasó, hogy e hónapban az egész világból hölgyek sereglettek össze a francia fővárosba, hogy újra lándzsát törjenek az elnyomott nők jogai mellett. Minden csendesen, simán és laposan ment. Az újságok fanyaran, ímmel-ámmal írták meg, hogy nincs róla mit írniok. Mindenkinek feltűnt azonban az az ünnepélyes csend és a nőgyűléseken szokatlan hűvös komolyság, melyet eddig egy alkalommal sem tapasztaltunk. Azok pedig, kik emlékeznek még az első feminista gyülekezések papagájrikácsoláshoz hasonló hanglármájára és viharos ellágyulására, egyenesen bámulatba estek, s nem tudták, hogy e csend a kesernyés elkedvetlenedésnek vagy az eszme elöregedésének az előjele.

Mi történt tulajdonképpen? Lady Aberdeen megnyitotta a konferenciát egy lendületes és tüzes beszéddel. A teremben egész néprajzi sokadalom volt.

Mogorva orosz asszonyok összeráncolt szemöldökökkel, orrukon csíptetővel, kik olykor-olykor vastag, szigorú hangon szóltak közbe, azután érdekes arcú olasz nők, szabados amerikaiak, széles ajkú ausztráliaiak, kik felettébb kényelmetlenül érezték magukat az európai környezetben. Előterjesztéseket tettek és mindent elfogadtak. Azután volt hűvös, erőszakolt helyeslés is. Végül azonban mindnyájan döbbenve vették észre, hogy alapjában véve mégis-csak nyugodtan folyt le minden, s fájdalommal gondoltak a viharos, csetepatés amerikai és chicagói kongresszusokra. Ma hiába emeltek barikádokat, nem volt ellenfelök, be kellett látniuk, hogy a régi amazon-hév szükségtelen, a fegyvert le kell tenniök. Ügyük győzött. Csak arról van szó, hogy jogos követelményeiket kiutalványozzák, és felvegyék a parlamentek fizetőpénztáránál.

A hölgyek, természetesen, első pillanattól fogva becsapva érezték magukat. Az igazság kutatása, mint a német költő mondja, mindig érdekesebb, mint maga az igazság, ami azt jelenti, hogy a körülrajongott, elérhetetlennek hitt és mégis készen felajánlkozó, megvalósuló eszménykép pogányul unalmas dolog. Ezért unják már félig-meddig maguk a nők is a harcot. Ma már a feminizmus nem forradalmi jellegű. Senki sem ütközik meg, ha egy hölgy cigarettára gyújt, s másról is mer beszélni, mint a befőttek és az ugorkasaláta készítéséről. A régi mozgalomból a küzdés és ellenállás bája csaknem teljesen elveszett.

A szociológusok azonban a feminizmus iránti érdeklődés meglanyhulását egészen más szempontból nézik. Jogunk van hinni, hogy csak most kell igazán komoly és nagy mozgalom, mióta levetkezte a kíváncsiságnak hízelkedő, forradalmi és támadó jellegét. Minden nagy küzdelemnek ez a sorsa. Az ideálok halála a megvalósulás, s mindegyik erre törekszik. Egy darabig lázongnak, forrongnak, érdeklődést keltenek, azután megvalósulnak, s lassan egészen belekapcsolódnak az államgépezetbe. A feminizmusnak is ez lesz a sorsa. Így talán elveszti csodás zománcát és ragyogó fiatalságát, de ennek fejében majd azok közé a hatóerők közé sorakozik, melyek az élet legszükségesebb regulátorai közé tartoznak. Az élet az eszméket a saját céljaihoz hasonlítja, nem tűr szabálytalanságokat, mindent nyárspolgáriasít. Egy új kerék kell neki a gépezethez, melyet vasollójával matematikai szabályossággal vág ki. A gyermeki hévtől, a lelkesedés könnyétől és tüzétől megtisztult gondolatok valósulnak csak meg. S az életrevaló eszmék minden esetben testet öltenek, a haladó idő egyszerűen elkönyveli őket. És aztán? Nincs tovább.

A feminizmus eddig gyerekkorát élte. Lelkesedett, dadogott, szónokolt, ököllel verte az asztalokat, barikádokat emelt. Ma, hogy elcsendesült és megszelídült, komollyá és számottevővé vált: tulajdonképpen most született meg. Azoknak, kik a feminista apostolok hangos tirádáit és lármás ágálásait eddig nem méltatták figyelemre, most meg kell érteniök a nők ékesszóló hallgatását és közönyös nyugalmát. A nyugtalanul forrongó tavaszra jő az alkotás tettgazdag nyara. A fellobogó lelkesedés lázára a munka tüze, a zűrzavaros lármaviharra a nyugalmas, mély csend.

A halál csendje? Nem! Az élet csendje.

Budapesti Napló, 1906. június 28.

FIÚK ÉS LEÁNYOK

Újra egy nagy és nemes eszmét némítottak el nálunk! A tanárok idei közgyűlésén a koedukációt, a két nem együttes nevelését tárgyalták. De a koedukáció szószólói, mint várható volt, kisebbségben maradtak, és az életrevaló, egészséges eszme megbukott. Azt mondották, hogy a pedagógia a két nem közti különbséget áthidalni nem képes, és inkább arra van hivatva, hogy hajlékonyan simuljon a teljesen elütő nemek hajlamaihoz és képességeihez, mert eredményes tanítás csakis így lehetséges.

A magyar tanárok most közömbösen siklottak át annyi nagy gondolkozónak és álmodónak legszebb álmán.

Nem valósul meg Zola ábrándja, amelyről oly gyönyörűen ír hátrahagyott írásaiban. A kisfiúk és leányok ezután is rideg komolysággal, mereven tipegnek majd az iskolába, nem barátságos együttesben, *main en main,* ahogy ő mondja. Nem fonogatják majd már az iskolapadokban a jövőnek aranyos fonalait. Idegenek, hidegek lesznek egymás iránt, mert a tudomány magasabb érdeke így kívánja.

A vitát bezárták. Nekünk azonban szabad folytatnunk még, s megkérdezhetjük: miért? És végül: mi lesz mindennek az eredménye?

Hóeséses, opálszínű délutánokon bolyongunk az utcákon abban a meghitt órában, mikor az iskolák kapui kinyílnak, s bennünket elfog a hófehér gyerekkor nosztalgiája. A homályos csarnokokból gyerekfejek bukkannak elő. Az egyik utcából jönnek a fiúk pajkos sikoltozással, jókedvű lármával. A másik oldalon pedig bájosan fontoskodva, okosan haladnak a kisleánykák. Azután találkoznak, s elmennek egymás mellett némán és hidegen, mintha született ellenségek lennének.

Sokszor elnéztem a fiúk s a leányok e néma találkozását, és mikor a fehér lelkű, angyalarcú gyerekekre tekintettem, tisztán láttam, hogy csak mi, hivatalos és nem hivatalos bölcselkedők vagyunk az ő szűzi ártatlanságuk megrontói, kik félszeg nevelési rendszerünkkel, balfelfogásainkkal és tudatlanságunkkal elkülönítettük őket egymástól.

Ezer és ezer kérdés tolul fel. Miért hitetjük el velők, hogy nincs semmi közük egymáshoz, mikor egész életükben egymásra lesznek utalva? Miért ütünk a gyermekek elé már életútjuk kezdetén olyan tilalomfát, melynek felirata élénk ellentétben van a józan ész s a természet örök törvényeivel? Miért tiltjuk meg nekik vaskalapos szabályainkkal az egymáshoz való természetes közeledést, miért keltjük bennök már gyerekkorukban azt a hitet, hogy a szerelem bűn?...

Íme, egy egész csomó kérdés! A koedukáció eszméjének ellenségei vajmi nehezen tudnák megadni rájok a választ.

A fiúk és leányok tehát ma némán haladnak egymás mellett. Az idő azonban múlik. S tíztizenöt év múlva újra szembe kerülnek mint férfi és nő. És riadva, rémülten veszik észre, hogy lelkük teljesen idegen. Nem értik egymást. A műveltségük, eszmekörük oly rokontalan, mint gyermekkori kedvteléseik és játékuk volt. Barátságtalan társalgások, fanyar és dörgős közhelyek gázlóin jutnak csak egymáshoz, s talán megértik egymást, talán nem. A tény az, hogy a kisfiú és kisleány feltétlenül találkozik, s előbb-utóbb megkeserüli a visszás iskoláztatás minden átkát. Ezt azonban mindig idejekorán födi el a csipkés selyem nászruha. A társal-

gásban beálló kínos szünetekből ugyanis az apa és az anya csak azt olvassa ki, hogy a leány szerelmes. S a két idegen pár hó múlva mindég szívesebben mosolyog egymásra. A többi már nagyon közönséges és szomorú. A varrógép kopog, és készül a kelengye. És aztán? A többit megírta Flaubert a *Madame Bovary*-ban. Tessék elolvasni!...

Egy század óta mindenki tudja, hogy a férfinak és a nőnek egyforma műveltség dukál. Mindenki át van hatva annak a szükségességnek a tudatától, hogy e két nem közti érintkezés természetessé váljék, s mégis vitatkoznak arról, hogy van-e a koedukációnak létjogosultsága, vagy sem. Németországban fényesen bevált, s mindenütt csak azt bizonyította be, hogy a tanulók erkölcsösebbek, egyenesebbek és becsületesebbek lettek általa. A fiú évek hosszú során át megismerte a választottját, s a leány, mikor a kezét házasságra nyújtotta, nem lépett bizonytalan kockázatra, hanem becsületes frigyre. Két ember állt egymással szemben, két komoly, egyszerű és nyugodt ember, senki más.

A férfi sorsa a nő. Semmi sem okosabb és ésszerűbb, mint hogy a fiúnak játszótársa és tanulópajtása a jövőben a leány legyen.

Budapesti Napló, 1906. július 4.

A TÖRVÉNYKEZŐ CSELÉD

A kalandéhes és vágyszomjas Budapesten egy érdekes szerelmi történet játszódott le a minap.

Az ilyen csip-csup összezörrenések és parázs kalandok rendesen négyszemközt intéződnek el, többnyire nagyon is barátságosan s csak ritkán barátságtalanul. Ezúttal azonban a rendőrségen ért véget a kaland.

Egy szép cselédleány a villamoson utazott, s a véletlen különös játéka folytán ugyane kocsira egy fiatal úr is felszállott. A fiatal úr nézte a cselédleányt, és a szerelem demokratizmusa ébredt fel benne. A cselédleány leszállt. A fiatal úr utána. Ez a dolog azonban a leánynak sehogy sem tetszett. Mindenáron szabadulni akart kellemetlen kísérőjétől. Lármát csapott, tolvajt kiáltott, csődületet támasztott, s a rendőröknek azt mondta, hogy az elegáns úr az erszényét lopta el. Nagy zavar keletkezett. A rendőr bekísérte az elegáns fiatalembert, a leányt is. Az ügyeletes tisztviselő előtt még egy vígjátéki jelenet játszódott le, s az ügy ezzel véget ért.

Az ilyen utcai jelenetek igen gyakoriak és szürkék. Ez az eset is pusztán csak azért érdekes, mert élénken bemutatja, mennyire tehetetlen a törvény s a rendőrség azokkal az ártatlan és megbüntethetetlen merényletekkel szemben, melyeket nők ellen nap nap után elkövetnek. A tőrdöfésektől és revolverlövésektől megvéd bennünket a rendőr, a törvény. A tűszúrásokkal szemben azonban még a törvény bölcsessége is tehetetlen. A gyilkost elfogják, a lélekkufárokat megbüntetik, ámde egy panamakalapos úriember haragos és kihívó tekintetére egy csókhajhászó tüzes ifjú évődésével szemben a szigorú bírák csak vonják a vállukat - nem tehetnek semmit sem. Ilyenkor a törvény lázadókat nevel a sértettekből s törvényesíti a törvénytelenségeket. A dühöngő embereket felszabadítja, éles acélkardokat, töltött pisztolyokat ad kezükbe. A gyilkosság előtt szemet huny. Beadja a kulcsot. Nem képes cselekedni.

Nem tudom, hogy vélekedik az olvasó erről a bizarr kalandról, én azonban azt hiszem, hogy azt a cselédleányt, akit most hamis vádaskodásért vonnak majd kérdőre, éppoly enyhén - tisztán a forma kedvéért - szabad csak megbüntetni, mint a párbaj hőseit. Ez a cselédleány egyszerűen *cselekedett* ott, ahol a törvény már nem tud cselekedni. A rendőrség a fővárosok vasúti állomásain plakátokon tudatja ugyan, hogy a magános cselédleányokat mindenkoron megvédelmezi, de csak a csalás ellen védelmezi meg őket, és ezért a beavatkozásra is vajmi ritkán kerül sor, mert vajon ki tudja megállapítani a tolakodás s a kedveskedés közti határt.

S aztán a pályaudvaron nem is fiatal urak fenyegetik a cselédleányokat, ellenben a zajgó és csörömpölő városban igen. A csodálkozó fiatal leány tágra nyílt szemekkel, tétován járkál az ismeretlenségben, az élő, forrongó emberóceánban, s mikor elragadja egy forró emberhullámnak perzselő sodra, akkor rendesen nincs ott a rendőrség. Akkor a törvény, az ellenállás gyenge, s a megtorlás egyszerre kiesik Thémisz kezéből.

Ilyenkor csak az egyén hatalmában áll a büntetés, s ez kizárólag csak az ő joga. A törvény érezi is ezt. Ott, ahol nehézkessége és mozgékonytalansága folytán képtelen cselekedni, készen segítségére áll a forróvérű, heveskedő egyén.

Ezért kell sokszor szentesíteni a törvénytelenségeket.

A cselédleány egészen becsületesen, leleményesen és egyszerűen cselekedett. A vizsgálat nyomán ugyan kiderült, hogy az erszénye teljesen üres volt, s így a zsebtolvajlással vádolt fiatalember egy csapásra tisztázódott a vád alól.

A leánynak nem volt ellopni való pénze. De lehetett más, nagyobb kincse is, melyet érdemes volt még ilyen utcabotránnyal is megvédelmezni.

Ezt a nagy erkölcs, a lovagiasság nevében mindnyájunknak hinnünk kell, ó, kétkedő és jámbor felebarátaim!

Budapesti Napló, 1906. július 8.

DAL ÉS GYÓGYSZER

Jóságos szívű királyi asszonyok látogatásáról, kik a kórházak termeibe mennek s megsimogatják a szenvedők tüzes homlokát, hasábokat írnak a lapok, és dicshimnuszokat zengenek a költők. Most pedig leszáll Euterpé dallamos lépésekkel, kedves suhogással nyolc isteni társának hegytrónusáról, a havas Parnasszus berkeiről, s a sírásos és jajgatásos kórházak ajtaján kopogtat. Várakozik. Beengedik. S mától fogva a zene olyan állandó orvosszere a kórházaknak, mint a bróm, a kinin és az ópium.

Egy francia lap éppen most írja, hogy a zenét a kórházakban már rendszeresen használják a neuraszténia, a kedélybetegségek gyógyítására. A vakok mulattatására és lelki képzésére is rendszeres kórházi hangversenyeket rendeznek. Az eddigi kísérletezések végleg beigazolták, hogy a gyógykezelés majdnem mindig meglepő eredményeket mutat fel, s így a zenének az orvostudományba való bekapcsolása és gyakorlati értékesítése már nem a különféle és újdonságrovat bizarr tárgya, hanem a legpozitívabb valóság, vívmánya a modern pszichopatológiának és az orvostudománynak, melyet mindenkinek üdvözölnie kell.

Hogy ennek az egész jelentőségét megértsük, le kell küzdenünk azt a pillanatnyi visszatetszést, mely a művészet szent céltalanságának látszólagos megsértésére végigborzong rajtunk. Meg kell mindenekelőtt értenünk, hogy a művészet az életé, s nincs nagyobb célja, mint az emberiség naggyá tétele és nevelése. A zene - mondják - gyógyítja a lelkünket. De vajon a kedélyt ki tudja teljesen elválasztani a testtől?

Mély értelme van annak is, hogy az öt művészet közül éppen a zene - ez a megérthető misztikum, ez az érthetetlen kézzelfoghatóság - kerül először gyógyszerként a kórházakba. Valóban úgy látszik, a többi művészetnek sokkal kevesebb köze van az élethez, az élnivágyás nagy gondolatához. A zene azonban maga az élet. Nemcsak érzéseinket fejezi ki túlvilági nyelven, nemcsak a mély sóvárgásoknak ad szárnyat, hanem még a betegeket is közelebb viszi a gyógyulás rózsás partjaihoz. Igaza volt a német bölcsnek, mikor a zenében magát az élet másolóját, a léttitkok kifejezőjét és magyarázóját fedezte föl.

Igen, maga az élet folytonossága a zene. Megszűnése a halál, a megsemmisülés. Az operahősök halálakor a zenekarok megdöbbenve némulnak el, hogy ezzel az elmúlást szimbolizálják.

A keresztény vallások a halál gondolatát egy vigyorgó koponyával s egy letört gyertyaszállal érzékítik meg. A művész és a bölcselő talán inkább egy húrtalan hangszerrel és egy kettétört vonóval jelképezné.

A zenében van valami titkos éltető fluidum.

A szegény betegeknek nem lesz nála hűbb barátja, jobb orvosa. Gyönyörűen regélnek nékik a hangok, s csendes hullámaikon boldogan ringatják el reménykedő lelköket. A vakok tüzes virágokat, színes mezőket látnak, a kedélybetegek bánata enyhül s a hangok hűvös fuvallatára még az őrület lángjai is lohadoznak. A holdfényes lelkű Mendelssohn, a melódiás Bellini, a szelíd Schumann mind lehajlanak párnájukra és hűsítik lázukat. Az elfelejtett és visszatérő melódiák a múltat, az egészséget és boldogságot juttatják eszükbe, és aztán a jövőt is. A zene nemcsak a beteg szívnek lesz orvossága, hanem a szenvedő testnek is. Musset egy gyönyörű sanzonjában írja, hogy a muzsikánál semmi sem gyógyítja jobban a lelkek sebeit. Az orvosok most büszkén hangoztatják, hogy a testet is gyógyítjuk már vele, és igazán nem tudjuk, melyik nagyobb diadala a zeneművészetnek.

Ragadjuk meg az alkalmat, jegyezzük le a történteket. A fátylas Euterpé havas magasságából, leányos bájjal és kedvvel, bomlott fürtökkel, részvétteljesen földre szállott, hogy kezében fuvolával harcoljon a halál s a betegség ellen. Lessük ki őt, amint a kórházak ajtain a hajnali ködben besuhan. De mielőtt bezárulna háta mögött a nehéz vaspántos kapu, kiáltsuk feléje dalos üdvözletünket.

Budapesti Napló, 1906. július 12.

KÖNYVTÁRAK

Az öreg, szürke könyvek a könyvtárak poros fülledtségében most nyári álmukat alusszák. A hivatalnokok már vígan nyaralnak, a nehéz kapuk becsapódtak mögöttük, s a túlbuzgó olvasó, kinek Ostende-ra nem futja, így mindenütt zárt ajtókra talál. Örvendetes tényként kell azonban feljegyeznünk, hogy az ajtózárás nyomán a nyári csendben legalább panaszok, komoly és megszívlelendő panaszok hangzottak fel a közönség köréből, melyek arra engednek következtetni, hogy a mi publikumunk is tudatában van annak a durva kultúrálatlanságnak, mely könyvtáraink vezetésében és adminisztrációjában valósággal tobzódik. Mielőtt kinyílnak az ajtók, mi is leszegezzük mondanivalónkat.

Nem a részletekkel kívánunk bíbelődni, csak próbáljuk megmagyarázni, hogyan fejlődött a magyar könyvtár oda, ahol jelenleg van. Kétségtelen, hogy egy patologikus jelenséggel állunk szemben, valamint az is bizonyos, hogy könyvtáraink valódi jellegének eme eltorzulása nem egy év alatt s nem egyesek mulasztása folytán jött létre, hanem évek hosszú során, az ott uralkodó szellem folytonosan rontó hatása alatt.

A könyvtár mindenütt kultúrhelyiség, az intelligenciának, a tudósoknak, az íróknak, az újságíróknak, a tanulóknak közös találkozóhelye. Nálunk nem így van. Minálunk az intelligencia nem meri rászánni magát, hogy a könyvtárba lépjen, hol mindent lel, csak kultúrát nem. A mi könyvtáraink legfeljebb jótékonysági intézmények, a vizsgára készülő magolók termei, a hajléktalanok melegedőhelyei, melyeknek terhes és nyomasztó atmoszférája elriaszt minden gondolkozó, tanulni vágyó embert, s senkinek sem nyújt módot az önképzésre és a lelke felemelkedésére.

Nem szabad hinnünk, hogy a könyvtár magától csapódott ily görbe utakra! A ferde és inartisztikus vezetés juttatta oda!

Ha a paragrafusok görbéin, a céltalan és bosszantó rendeletek útvesztőin valahogy bejutunk az olvasóterembe, hamarosan meggyőződhetünk erről. Mindenekelőtt a könyvjegyzéket vesszük kezünkbe. Rövid lapozgatás után tisztán látjuk, hogy ez a jegyzék a humor bizonyos nemével akképpen van szerkesztve, hogy mást talán még igen, de a keresett könyvet semmi esetre sem találhatjuk meg. De vajon mit is érne, ha történetesen rá is bukkannánk az évszámok és a gyarapodás szerint rendezett jeles katalógusban? A Múzeum Könyvtár csak magyar könyvet ad ki - és ezt is csak tudományos használatra! -, a modern könyvekhez nem jut hozzá ember fia, a nélkülözhetetlen enciklopédikus és lexikális munkák évtizedeken át az egyetemi tanároknál porosodnak. Az ott levő könyvek többnyire oly avultak és régiek, hogy a tudományos kutatásra teljesen alkalmatlanok.

Mindezeknél sokkal nagyobb baj a személyzet sértő ridegsége és gőgös elzárkózottsága. Mindenütt a világon bizonyos előzékeny baráti viszony fejlődik ki az olvasó s a könyvtári alkalmazottak között. Az olvasót, a tudni akaró, eszmeszomjas embert mindenütt tisztelik!

Nálunk a szolga csak egy unalmas zaklatót lát benne. A könyvet kérő ember már eleve gyanús, kit szemmel kell tartani, nehogy az együgyű és hézagos ellenőrzés mellett lopni találjon. Mogorva nézésű pandúrarcok, szótlan, udvariatlan őrök, rokkant kortesek merednek ránk lépten-nyomon, olyan emberek arca, kik nem ismerik a könyv értéket, s így bennünket sem tisztelhetnek. Az értelmetlenség, a rosszindulat így hamar elriasztja a szegény diákot is, s mi sem természetesebb, mint hogy aztán feléje sem néz a könyvtárnak. Miért is menne oda, mikor látja, hogy a kávéházban, ha feketekávét rendel, több becsületet kap, mint ha könyvet kér a tudományok csarnokában?

Nem egyes mulasztások gyógyításáról van tehát szó, hanem a közkönyvtárak egész szellemének megváltoztatásáról. A mi könyvtárainkban nincs modor a vezetésben, nincs művészi érzék s jóindulat. Ha élni akarnak és kultúrfeladatot teljesíteni, mindenekelőtt erre kell törekedniük. Ha ezt nem tudják elérni, minden fáradság gyümölcstelen marad, a közönség közönyös lesz a jövőben is, mint eddig. És akkor a kapuk azután is bízvást zárva maradhatnak. Akár örökre is. Az ilyen könyvtárak hiányát nem fogja megérezni senki sem...

Budapesti Napló, 1906. július 25.

A NAGY PÖR

Egy nagy koponyájú francia most érdekesen és szellemesen próbálja megmagyarázni a világnak ama nagy sérelmét, mely utóbb Sarah Bernhard-ral történt. A nagy művésznőt tudvalevőleg egy lovagias és előkelő miniszter kitüntetésre ajánlotta, a becsületrend kancelláriájának azonban sikerült ügyesen és tapintatosan agyonhallgatni a kényes ügyet, melynek vége mégiscsak az lett, hogy a kitüntetés elmaradt. Mindenféle misztikus okokról és mellékszempontokról beszéltek. A cikkíró most nyersen és zseniálisan rámutat arra, hogy a tragikát csak azért nem átallották megsérteni, mert színésznő. Sarah Bernhard festi az arcát, tehát nem illeti meg az érdemkereszt. A világot jelentő deszkákon arathatja a babért, azon a színpadon, hol a komoly emberek bukfenceznek, ne várjon tapsra. Ezzel befejeződött az ügy...

Igen, de nem intéződött el. Az ilyen agyonhallgatott, ellentmondásos pöröknek egyáltalában soha sincs végük, amint kezdetük sincsen. Mióta a világ áll, folyton tartanak, és csak az Ember kihalásával záródik le örökre elintézetlen aktacsomójuk. A boszorkányokról, melyek nincsenek, mindig beszélnek Franciaországban, nálunk s az egész világon.

A butaság internacionális. Jól szervezett gárdája van. Szívós katonái vasgyűrűvel veszik körül a földet. Az egész világon megismerik egymást, akárcsak a szabadkőművesek. A nyomott homlokok alatt az értelmetlenül pislogó szem beszél. Kezet fognak, és kész a szövetség. Mindnyájukat a rossz makacs, ősi energiája lelkesíti. A nagy homlokú ember alkothat bölcs törvényeket, nekik megvan a maguk vassarkú kódexük, az előítéletek és butaságok bibliája. Tudják például, hogy a színésznőt mindenkinek tisztelni kell, mint a kultúra papnőjét, a művészet harcosát, ők azonban mégis vállukat vonják, mosolyognak, és ítélkeznek a saját törvényük szerint. A pörök pedig mind a javukra dőlnek el. Elintézetlenül maradnak.

Ez a nagy pör időtlen időkig tart.

Minden nemes lelket megkeserített, minden igaz szívet megvérzett már. És él szüntelenül. Az ember kiáltani akar ellene, s torkát görcs szorítja össze, rá akar rohanni, hogy káromkodó nyelvét kitépje, s lábai kővé merednek. Az élet legnagyobb átka ez a véget nem érő pör. A dán királyfi, mikor sötét mosollyal számot vet az élettel, nemcsak a halál fantomát látja maga előtt, hanem a zsarnok bosszúját, a gőgös ember dölyfét s a hivatalnak packázásait is.

Valóban, a társadalomtestnek e parányi férgei, ezek a láthatatlan baktériumok és megsemmisíthetetlen semmik mérgezik meg igazán az egészséges életet. Ezek azok a boszorkányok, amelyek nincsenek, és - mégis vannak.

A Dreyfus-pör is most záródott le. A sovány őrnagy előtt egy nép vezekelt. De vajon ki tette jóvá a nagy pör ítéletét, mely a kapitány életét elrabolta? Senki, senki.

Nem is lehet. Végzése ellen nem menekülhetünk. Amerre fordulunk, katonáival találjuk magunkat szemben. Hiába minden erőlködés.

Ott van Gorkij példája. Futott az örök pör elől, búcsút mondott hazájának, a zsarnok dölyfének, s alig szállt ki hajójából a szabad Amerika partján, szembekerült a hivatalnak packázásaival. Az együgyű szolgaerkölcs katonája egy amerikai policeman alakjában kérte tőle a házassági bizonyítványt.

Ennek a nagy, igaztalan és internacionális hajszának elítéltje most Sarah Bernhard. Az ily megmagyarázható apró jogtalanságok s a kolosszális gazságok mind a nevében történnek.

Semmi sem véd meg ellene. Ha futunk, a nyomunkban van. A vonatot megelőzi, a hajót követi. Hiába szeljük át a tengert, mindenütt otthon van, ahol emberek élnek.

Ha végleg meg akarunk tőle szabadulni, akkor legalábbis a Léthe árján kell áthajóznunk.

Budapesti Napló, 1906. július 27.

AZ ÉHSÉG JOGA

Egy éhes ember ácsorgott a pékműhely előtt. A pékműhelyben sütik a piros süteményeket és az illatos kalácsokat, hogy azok, akiknek pénzük van, ehessenek. A többiek rendszerint csak bámulnak az ablakok előtt. Ez a világ sora. Egy kopott, öreges, rongyos férfi is megállt a boulevard-on. Éhes volt. Enni akart. A többiek vígan dudorászva vitték haza a szagos tésztákat. Ez az éhes ember pedig - ez a könyv keretéből kilépő kócos Gorkij-figura - gondolkozni kezdett, azután a nyomor csodálatos tiszta logikájával rávetette magát az első kijövőre, dulakodott vele, kicsavarta kezéből a kenyeret. Azután elfutott.

Tessék ítélkezni!...

A kenyér szent. A táplálék energiáját, az élet fönntartóját glorifikáljuk benne. A paraszt szertartásos tisztelettel vágja föl, s mindig valami misztikumot lát benne. Ha a porba ejti, megcsókolja, mint a saját gyermekét. A kenyér a gerjedő élet, az embert éltető erőnek szimbóluma. A gyermekek tágra nyílt szemekkel, rebegő szájjal kérik minden este a nagy Láthatatlant, hogy adja meg mindennapi kenyerüket. És mi történt? Egy ember, akitől az emberek elvették mindennapi kenyerét, megszerezte enmagának úgy, ahogy tudta. Lopott.

Nem a Coppée-féle nyomor-romantikáért, sem a távol homályában sejthető, staffázsként szereplő és éhező gyermekek, a konvencionális - kezét tördelő, síró anya - miatt érdekes az élet e kiszakított jelenetecskéje, hanem mindenekelőtt durva igazsága és szimbolikus tartalma hívja magára a gondolkodó ember figyelmét. Az éhes gyomornak tiszta a logikája. Ha az embernek ez átkozottul buzgóan működő szerve éhséget jelent a központban és korog, ennünk kell, s minthogy mind meg vagyunk verve a fent nevezett bürokratikus pontossággal és napszámosiparkodással dolgozó orgánummal, mindnyájan egyformán jogot formálhatunk az élet asztalához. Egyikünknek sem szabad éhezni. Ha nincs ebédünk, minden bemutatkozás és koldusmegalázkodás nélkül bekopogtathatunk a legelső ház kapuján, és leülhetünk enni. Ez a gyomor joga. Ez az éhség etikája.

Ámde ez az éhes ember kenyeret lopott. Csak enni akart. Nem folyamodott a meg nem engedett pénzszerzés ezer és ezer ravasz, elegáns formájához, hanem magát az élet szimbólumát ragadta el keserű nincstelenségében. Ó, öntudatlan vétek, bűntelen bűn...

Tessék ezt az embert elítélni!...

Itt valóban ismétlődött Baudelaire-nak prózai költeménye, mely a két kenyérért civódó gyerekről szól. Az élet prózáját a véletlen egy drámai lüktetésű költeménnyé alakította.

A párizsi rendőrség most nyomozza az eltűnt, éhes embert. Talán meg is találják. De vajon ki vágyik bíráskodni ebben az ügyben? Ki az, aki nem tudná, mi az éhes embernek a falat kenyér? Ez a szomorú Gorkij-alak sem kívánt mást, mint jóllakni. Joga volt hozzá. Hóna alá csapta a kenyeret, és hódolva a perc szomorú bölcsességének, elindult vele. Azután megállt.

A mohó, éles fogak falánkan fúródtak be a kenyér puha belébe. Szeméből kicsurrantak a könnyek...

Ez azonban már igazán Gorkijnak és Knut Hamsunnak témája, s így elmondván az elmondandókat, itt szerényen bezárjuk a fejtegetéseinket.

Budapesti Napló, 1906. augusztus 3.

A PERC MŰVÉSZETE

Nyomon követte egymást a két eset. A strasbourg-i egyetemen az újságírás tanszéket kapott. Kevéssel reá azután leleplezték az első vérbeli újságírónak, Camille Desmoulins-nak szobrát.

Az első hírlap még a XVI. században jelent meg, a nemes Desmoulins pedig nemkülönben a XVIII. század messzeségében csiklandozta, ostorozta véres és rakoncátlan kortársait, s most, íme, az újságírás ugyanakkor kerül a tudomány és művészet komoly márvány boltívei alá, mikor a napnak asszonylelkű és tűzajkú, ékesszóló és fecsegő, mély és demagóg hírben álló, erős és gyenge hőse megjelenik in specie aeternitatis. Mindkettőjüknek nehéz csatákat kellett vívni idáig. A rágalmak tüzén s a butaság sekély mocsarain gázoltak át. A demagógia és üresség vádja ellen harcoltak. Ma végre célhoz értek.

A két fönti eset szoros egymásmellettisége s okozati egybekapcsoltsága arra a kultúrjelenségre mutat, hogy a XX. század embere ma már egészen tudatában van annak a mély jelentőségű feladatnak, amelyet a sajtó minden helyütt teljesít, és - ami sokkal fontosabb - ezt immár nem is szégyelli kimondani. A francia forradalomban meglátták az újságírót; Desmoulins-t és társait, Mallet du Pant, az epés Rivarolt, Suard-t becsülték is. A századok különös morálja azonban azt tartotta, hogy ezt a becsülést illendőbb véka alá rejteni, mint kimutatni. Időközben nagy társadalmi és tudományos evolúciók történtek. A tudományok közt a korlátok ledőltek, a poézis szivárványos nyelve jogot nyert a filozófia rideg világában is, egy mindent áthidaló általánosság kötötte össze a tudományt a művészettel s a művészetet az újságírással. A holt vázak uralmának vége szakadt. A versekben nemcsak a formát keresték, hanem kiérezték a költemény lelkét is. A tudást el tudták képzelni nagyképűség és fontoskodás nélkül is. Ebben a korban látták meg a természetes ész nagy képességeit, a paraszt agy erős logikáját, a tudomány poézisét, a költészet tudományosságát, s ugyanez a kor vette észre az újságíróban a művészt és a tudóst is.

Csakugyan, az igazi zsurnaliszta: Camille Desmoulins. Művész és tudós.

A vérbeli újságíró hajlékony, művészlelkű. Minden írásra hangolja. Eleinte talán félve és közönyösen nyúl a tárgyhoz, s tépelődve írja le az első sorokat, de csakhamar belemelegszik, s mire befejezi írását, kigyullad az arca.

Ámde nemcsak láng van benne, hanem tartalom is. Ért mindenhez. Az emberek veséjébe lát, bírál, leleplezi a cselszövéseket, a pártok sunyi fondorlatait. Ő a jelen krónikása és történetírója. Tudós, ki nem nyugalmas dolgozószobájában, holt könyvhalmazok között ír, hanem a hús- és csontemésztő perc lázában, s objektumai nem élettelen tárgyak, hanem a mozgó és forró emberek, az örökké változó, Proteusz-testű jelen eltűnő jelenségei.

A perc e művészének, a jelenkor tudósának emeltek most szobrot, s a modern társadalom ez új produktumának művészetét és tudományát tanítják majd ezután az egyetemeken.

A francia forradalom tüzes ágyában megszületett az újságíró. A XX. század már észrevette. A zsurnalisztikának megadta az irodalomban, a tudományban őt joggal megillető polgárjogot.

S a perc lángeszű, nagy munkásainak az örökkévalóságot.

Budapesti Napló, *1906. augusztus 5.*

A FORRADALOM

Az orosz fegyverek tüze vörösre festi az éjszakát, az erődök lőréséből gonoszul, kegyetlenül ugatnak az ágyúk, Gamurady, a vékony, asszonytestű, elegáns ló pedig egy izgató futamban győz. Beláthatatlan tömeg tapsol e győzelemnek. A pétervári lóversenysmokk bámulja a lihegő, fess Gamuradyt. A forradalom tombolhat, ez a nemes állat konkurrenciát csinál az emberölés könyékig véres bajnokainak, és egyszerűen elvonja a közönséget a borzalom színjátékának szemlélésétől.

Ez a bizarr és pikáns hír világszerte felspirituszozta az úgynevezett *színes* hírek íróit, kik emelkedett riporterfantáziájukkal örvényen táncoló lovakról és vulkánokon kalamajkázó nemzetről mondtak kétségtelenül szívbúsító és könnyfacsaró igazságokat. A tény a maga rideg valóságában azonban nem új és ihlető, hanem nagyon régi és szürke. Az ember, a tömeg a forradalom alatt is él. Mi többnyire elfelejtünk ezzel számolni.

A lóversenyező orosz nemzet nem természetellenes, hanem annyira természetes, mint maga a prózai, kegyetlen élet. A forradalmakhoz rendesen hozzá szoktuk fűzni az iskolakönyvek és a rémregények romantikáját, s színpadszerűnek, bombasztikusnak képzeljük, úgyhogy mikor előttünk van, szinte csodálkozunk, ha véletlenül a szürke élet egy darabját pillantjuk meg. Ilyenkor azután kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy a képzelet megcsalt. A forradalmat igazi nagyságában csak akkor értjük meg, mikor távolról néztük. A hegyhez olyan közel vagyunk, hogy semmit sem látunk már belőle.

A forradalomban a tömegek lázonganak, az egyének legfeljebb csak a meghalás nagyobb esélyével számolnak és élnek. Felkelnek, esznek és lefekszenek. A nap süt, ők kimennek az utcára, mint máskor, a régi tárgyak között közönyösen mozognak. Az erdő lombjai üdék és zöldek, az utca kövei pedig szürkék. A francia forradalom története hamis, mert csak a Robespierre-ekről, a vérontásokról, a szörnyűségekről szól, s megfeledkezik arról a kövér francia pékről, ki egy este nyolc órakor nyugodtan zárta be körúti boltját, és dudorászva hazaballagott.

A revolúció dezorganizációjában az ember tömegöntudata meggyengül, megbénul. Sem a részegen gajdoló francia hordák, sem a mostani tippelő oroszok nem érezték magukat a történelem ama fontoskodó színpadán, hol minden szertartásos komolysággal történik, s a szereplők a végszóra mindig pontosan belevágnak a mondókájukba. A jelenben minden nagyon is kézzelfogható. Az egyén nyugodtan szemléli a jelenségeket, s legfeljebb azt látja, hogy néha egy-egy ember véresen bukik le az utcaporba, és egy csapat megtagadja a föllebbvalónak engedelmességét. Az iskolákat lassanként becsukják, kórházakká alakítják át, a sebesülteket és halottakat a hordágyvivők szorgalmasan szállítják, akkor azonban mindez nagyon természetesnek látszik. Csakugyan mindenkor inkább érezzük a vérontás szörnyűségét, mint magában a forradalomban. Távolról rettenetesebb, mint közelről.

A színes képzelem, a mindenható fantázia becsapottjai vagyunk mindnyájan, édes olvasóm. Avagy nem játszik-e folytonosan veled, velem és édesmindnyájunkkal? A dolgok körvonalait eltorzítja, természetét meghamisítja, a szépet istenivé, a rútat szörnyűvé teszi.

Mondd, nem ültél-e téli estéken, vacsora után, szivarfüstben, ábrándozva messze földekről? Alacsony lámpád megvilágította a térképet, hol tarka sokaságban sorakoztak egymás mellé a kék tengerek, a piros, zöld, sárga földfoltok. Behunytad a szemedet, és csodás, tündéri vidékeken voltál, igazán utaztál. Mikor évek után eljutottál a vágyott helyre, észrevetted, hogy a fantázia inkább elvitt oda, mint a vasúti kocsi és a gőzhajó.

S láttál-e már hájad duzzadó fölöslegében, egészséged tobzódásakor förtelmes, lesoványodott beteget, s elképzelted-e, hogy mily szörnyű az élet páriájának lenni? Akkor azt hitted, hogy el sem bírnád viselni a szörnyűséges kórt, s mikor rajtad ütött, megbarátkoztál, megalkudtál vele és elcsendesültél.

Így játszik vélünk a fantázia, kedves olvasó. Csak általa látjuk a szépséget és szörnyűséget, s nélküle minden természetes.

Értsük meg tehát a forradalomban élő emberek lelkiállapotát is. A poéta és a történetíró idealizál, az élet azonban mindezek ellenére durva marad. Az ágyúk bömbölnek, Gamurady pedig fut és győz. A korcsmák, kávéházak nyitva vannak, mert a gyomor, a morózus öreg, ilyenkor is korog és emészt. Az éhes ember pedig nyugodtan rendel most is borjukotlettet, rostbeaf à l'anglaise-t, tükörtojást és langyos kávét.

Habbal vagy anélkül.

Budapesti Napló, 1906. augusztus 8.

FEHÉREK ÉS FEKETÉK

A fehér szín arisztokratikus. A fehér mellény, fehér kesztyű, fehér nyakkendő előkelő és elegáns. Nemkülönben a fehér bőr is. A fehér bőrű ember nyugodt fölénnyel és hideg gőggel néz le a feketére, a földszínű, született demokratára.

A fekete faj pedig évszázadok óta a lélek finom megsejtésével, az utódoktól beléje firól fira oltott ádáz gyűlölettel fut a sápadt, kegyetlen európaitól. Minden gonosz okozója ez a horgas eszű, elfinomodott idegű, csenevész ember, ki titkos istenekkel szövetkezik, ördögi fegyvereket talál fel, feldúlja az őserdő csendes templomait, mikor ők alszanak, tüzes záport borít a fejükre, s végül rabul hurcolja el és szolgává teszi. A néger anya ezzel a rettegett halálszínű szörnnyel ijeszti a gyermekét.

Mi sem nézhetünk bizonyos megmagyarázhatatlan és velünk született ellenszenv nélkül a forró dél fekete gyermekeire. Bármennyire kiöltözve, megmosdva és beszagosítva is lépnek elénk, bármily korrekt angolsággal is szólítanak meg bennünket, vonakodva fogunk velök kezet, s mindig csak gyerekkori mesekönyveink alakjait, a cirkuszi mutatványok négerjeit látjuk bennök. Egy egész világ különít el bennünket egymástól. Vajon ki foglalkozik velök, ki tanulmányozza kultúrájukat, ki ismeri az ő életüket, vágyaikat és bánatukat? Az irodalomban is csak a legújabb időben olvastunk róluk egyet-mást Longfellow, Leconte de Lisle és Rudyard Kipling írásaiban, kik, mint irodalmi Kolumbuszok, az érzésnek és gondolatnak egy egész új világát fedezték fel számunkra.

Őáltaluk tudtuk meg, hogy ebben a primitív, nyugodtan emésztő, báránytermészetű nációban mennyi bonhomia és humor lakozik.

Csak egy tekintetben kérlelhetetlen mindenkor, csak egytől fél még ma is: az európai embertől. A fehér veszedelemtől.

Néha, csak nagyon ritkán, a szerelem vezeti őket a fehér emberhez, és ekkor a poéták regéket írnak a mindenható szerelem csodáiról.

Ma pedig az éhség, a világ másik hatalmassága hozta össze a fehér és fekete proletárokat, kik most a Fokföldön hű fegyvertársak gyanánt, együtt küzdenek a kizsákmányoló angol uralom ellen.

Ez a hirtelen kibékülés és érdekesen gyors szövetkezés világosan mutat arra, hogy ma már Afrikában is minden harc komoly társadalmi és gazdasági szükséglet folytán keletkezik, s nem középkori léha sallangok, a bőr s a zászló színe miatt. Ma a lehető legprózaibb és legbölcsebb célokért küzdünk. A múlt küzdelmeiben volt romantika, szín és hangulat, a máében nincs. A kombináció kisebbedik, az osztályok differenciálódnak. A jövőben alig hallunk majd fehér, sárga és fekete - tegyük hozzá ezt is: sárga-fekete - veszedelemről. Az emberiség két kasztra szakad: a jóllakottak és éhezők szövetkezetére. A színekkel való játék végleg megszűnik.

S ez nagy diadala lesz az egész művelt világnak!

A fosztogató, lövöldöző fehérek és feketék említett frigyesülése szintén felér legalábbis egy pezsgős és pohárköszöntős békeünneppel. A színkontrasztot a festőknek hagyjuk, az életben a kérlelhetetlen igazság győzedelmeskedik. Az üres gyomrú észreveszi az éhest, az ember az embert.

A hazugságok tobzódhatnak.

A fehér és fekete kéz mohón egyesül, s lázasan, boldogan rázza egymást...

Budapesti Napló, 1906. augusztus 10.

A DÁN KOSZORÚSLÁNY

Egy Andersen-mese, amely megtörtént.

A leány, a tizennyolc éves, boldogságtól remegő fehérség, a tükör előtt készül az esküvőre. A várt nap elérkezett. Ma életében először megy az esküvői menetben mint nyoszolyóleány, az orgonazúgásos templom piros szőnyegén. Micsoda káprázat. A leány halovány. Jégszínű torkát az öröm fojtogatja. Csiklandó bizsergés fut át egész testén. Lélegzete akadozik, ideges kezeiből kiejti a fésűt, az ollót, s egy zűrzavaros, ismeretlen világ édes dalait hallja a fülében. Hetekig készült erre a napra. De most, hogy itt van, lázas szorongással mered reá. Hófehér ruhájánál csak az arca fehérebb. Az egész ház sürög-forog, mindenki az órára néz, mindenki várakozik. Tüzelnek a szemek, és az izgalomban rubinpirosra gyúltak a fülek. Vágtató kocsik robognak a kövezeten. A serény óramutatók gyorsan haladnak előre. Szorongva táncol a leány és dalol. Már lassan-lassan dideregni is kezd a gyönyörű és színes boldogság közelségétől. Ajka vértelenné válik. Mikor pedig a menet megindul, és az óra üt, ő egy boldog, halálos kacajjal hal meg a gyilkos öröm ölelésétől.

Ez a mese - bánatos és különös mese - történt meg minap Koppenhágában.

Meghalt egy lány, mert tizennyolc éves szíve nem tudta elviselni azt a szörnyű nagy örömöt, hogy koszorúslány lesz.

Az orvosok magyarázzák az ilyenfajta eseteket. A vér egy pillanatnyi fölindulás önkívületében odatolul az agyra, s agyszélhűdést okoz. Az ily halál eléggé gyakori. Nemcsak a bánat öl. Az örömnek is vannak halottjai. Az öröm is méreg. Csak egy csöpp édes belőle. Sok már halálos.

De nekünk ez mégsem elég. Ismernünk kell a gyermeklélek ábrándosságát s önmagunkat, a magunk gyermekkorát. A gyermek előtt minden új és misztikus. Gondoljunk csak arra a korra, mikor egész világunkat egy udvar tette. Hogy ismertük minden téglájját, a kert minden fáját, az árnyas és mély utakat, a kapualját kopott deszkáival, színes üvegeivel, aztán a mohlepett hordókat, a hűvös leheletű pincéket, és mint hittük akkor azt, hogy ez az egész világ, mert reánk nézve csakugyan az volt. Később azután jöttek a megismerés percei. Félve födöztük föl a mellékutcákat, s pár év múlva már magunk jártunk a főutak zűrzavarában is. Valami tündéri szerelem vonzott az ismeretlen felé. Az egész élet egy szűz ugar, egy irtatlan terra incognita volt, melynek minden talpalatnyiját az ocsúdó szív örömével hódítottuk meg - és vesztettük el - számunkra.

Ebből a világból nőtt ki a dán koszorúslány halála. Ez az egyszerű leányka is a megismerés borzalmas kéjétől halt meg. Az élettől. Csak távoli sejtelme volt még róla. Azt hitte, hogy minden arany, ami fénylik. A házasságot nem egy sikerült vagy sikerületlen facér szerződésnek tekintette, hanem valami nagyon csodálatosnak és szentnek, s a komoly és izgató ünnepséget olyan gyönyörűnek, olyan meseszerűnek és elérhetetlennek, hogy mikor a valóságban eléje lépett, és ütött az óra, elhomályosult a szeme, és megrepedt az ő bolondos gyermekszíve.

Mégis szép lehetett a halála. Ami másokat életre szít, az őt elsápasztotta és a halálba ringatta. Az öröm, az öröm, a szent öröm volt a gyilkosa. Ez az öröm, amely ha meg is ölte, ha el is ragadta a másvilágba, arcán és testén otthagyta el nem törölhető nyomát, megszépítette, magasabbra emelte, átszellemítette még a holttestét is, s szoborrá, az örök öröm szobrává formálta a holt anyagot, amely most már a változhatatlanság folytonosságával hirdeti egy nagy, intim perc lázát, az életnek a halálba is átnyúló bús diadalát. Kevesünknek jut ilyen halál. Mi csak a bánattól roggyanunk meg, törődéstől ráncosodik meg bőrünk és porhanyul el csontunk. Ez a

boldog lány azonban egy pillanat alatt átérezte a boldogság végtelenségét, amint megcsókolta a halálos öröm. Később aztán ez az öröm temette el. A koporsó az öröm mosolyától lett rózsaszínű, a szemfedője az öröm könnyeitől ezüstlött, és kihűlt fejénél az aranylángú, halkszavú gyertyácskákat is ez gyújtotta meg, minthogy érette halt meg, mert nem bírta elviselni, hogy már megérkezett a kocsi, az öröm kocsija, mely szédületes gyorsasággal repítette volna az esküvői menet, a sejtelmesség, az ismeretlenség gyönyörtől fájó világa felé...

Budapesti Napló, 1906. augusztus 12.

AZ ORVOSNÖVENDÉK

Vissza-visszatérnek ezek a sovány, szomorú medikusok. Az álmainkból, nyűtt naturalista regények rongyaiból s magából az életből. Találkozunk velük ma is, hol a korzón, hol a főváros zűrzavarában, hol pedig a törvényszék előtt, ahol már az államügyész emel vádat ellenük, míg ők a nagyközönség előtt pirulnak lelketlenségükért, hogy nem váltották be fogadott szavukat. A moralisták viszont a másik oldalon fülükbe trombitálják elszörnyülködő tirádájukat, és romantikus hajlandóságuknál fogva módfelett megbotránkoznak az erkölcsnélküliség tején felnevelkedett fiatal generáció mély romlottságán. A társadalom is szó nélkül elítéli a kitartott medikust. Csak a védőügyvéd védi őket hivatalból meg az írók hivatásból. A többiek, a társadalom, a közvélemény szótlanul pálcát törnek felettük.

Csakugyan nagy cinizmus és elfásult sivárság kell ahhoz, hogy egyszeriben hátat fordítsunk annak a lányos háznak, melynek vendégszeretetét évekig élveztük. Jólesik együtt sütkérezznünk a többiekkel a kályha mellett, a szobák téli napjánál, a mosolygó lámpánál, és édes hallgatnunk a ködben a rideg bérházak zengő lelkét, a halkan zokogó zongorát. A budapesti esték különben is zordak és ködösek úgy november táján. A csúnya, nagyon barátságtalan arcú hullák fanyar társaságából pedig rossz hazamenni a fekete, fűtetlen hónapos szobába. A szegény medikusnak nemigen fűlik a foga a spirituszlángos sültburgonya-vacsorához, különösen, ha holtra fárasztották az anatómia műszavai és a kórbonctan, s majdnem megvakította a górcsövezés. Csoda-e, ha ez a bénult akaratú, szegény ember végigbolyong a körutakon, s ott ül le vacsorára, ahova először hívják? S csoda-e az, hogy, mikor már kezében szorongatja a diplomát, megfeledkezik a szaváról, mindenről, és a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül áll tovább? Azok vessenek magukra, akik visszaélve nyomorával, egy oly suta spekulációba bocsátkoznak, melyre pénztelensége és reájuk utaltsága révén csak alkalmuk volt, de joguk semmi esetre sem, legkevésbé pedig arra, hogy később, a rendszerint bekövetkező váláskor szemrehányásokkal és vádakkal rohanják meg, vagy éppen, mint mostanában történt, a törvény útján keressék a maguk igazát.

A tény az, hogy a családnak épp annyira szüksége van a medikusra, mint neki a vacsorákra, a meleg szobákra és meleg keblekre. Itt Budapesten különben is fejlődőben van a fővárosi mamáknak az a pikánsul érdekes speciese, mely pár év alatt diplomás emberré vedlő sihedereket különösen és nem minden érdek nélkül kedveli úgy, hogy valóban vitás marad, hogy a vacsorára hívóban vagy a meghívottban van-e több körmönfontság és hideg számítás. Akárhogy is van, a medikus lassan a család barátjává válik. Karácsonykor az aranydiókat és almákat segíti felaggatni a fára, a buksi fiúknak a számtani feladatokat megoldja, s olykor a természettanból is kihallgatja őket. A család öregebb tagjainak a modern természettudományok vívmányait agyonnépszerűsítve, enyhe és kíméletes adagolásban adja be. Mulattatója, bohóca, tudósa, tanácsadója, udvarlója a családnak. Szürke életébe egy más világ szenzációját és szivárványát varázsolja. Nem ízléstelenség, méltánytalanság és becstelenség-e részéről, ha ezt a szegény embert az öt hosszú, hosszú év letelte után figyelmezteti még szavára, vagy éppen - annyi cím van reá! - a törvényszék elé idézteti? Ki lát be a vesékbe? Ki kételkedhetik szándékainak becsületes voltában? S ki vádolhat valakit azon a címen, hogy a szerelme, ez a pillanatnyi felgerjedés, lelohadt?

Ez csakugyan nem tartozik a törvényszék elé. Ez teljesen magánügy. De meg semmi erkölcsi szempontból sem nézhetjük. Az ilyen regényes medikus-históriákat hidegen és okosan kell tekintenünk és elbírálnunk, mert többnyire hideg és okos spekulációk.

Sokszor szerencsésen beütnek, s a doctor medicinae és a leány hamarosan egy pár lesz. Máskor meg vagy a fiú, vagy a leány rovására dől el a számítás. Ilyenkor azután rendesen a vesztes fél moralizál és sérteget. A hidegfejű, józan emberek kötelessége, hogy a vádakat mindig kétkedve fogadják, s ne ítélkezzenek, mint az erre kényszerített törvényszék, ahol pedig a bíró mégis elítéli a vádlottat - mint most -, az ízlés nevében kell tiltakoznunk a szegény diák érzelmeinek prózai kihasználása és meghurcolása ellen, s ugyancsak az ízlés, a tapintat és a bölcsesség nevében fel is kell mentenünk őt.

Budapesti Napló, 1906. augusztus 15.

TÍZ FILLÉR MIATT

Tíz fillér miatt követett el most öngyilkossági kísérletet egy tízéves leányka. A leányka meglátta az erszényt szülőinek párnája alatt. Az alkalom végzetes volt. A tízfilléres csábítóan suttogott hozzá, hideg ezüst fénye lágyan cirógatta körül. A leány nem tudott ellenállni. Lopott. Mikor megtudták, nem sokat teketóriázott, hanem egyszerűen felakasztotta magát az ajtókilincsre, hogy meghaljon. Tíz fillér miatt...

Ez az esetke a maga igénytelenségében és megszokottságában pompásan jellemzi az öngyilkosok átlagos lelkiállapotát. Az öngyilkosok rendszerint maguk sem tudják, mért halnak meg, s az, amiért elvetik életüket, többnyire oly komikus csekélység, hogy láttára elhülünk, s ha nevetni lehetne a halál hideg közelségében, igazán elkacagnánk magunkat. Minden öngyilkosságban van valami bizarr, érthetetlen ellentmondás, amennyiben az öngyilkosok az életet éppen az élet miatt vetik el. Ez az igazság egyes esetekben, mint a mostaniban is, a kontraszt kiáltó elevenségével látszik meg.

Mi keseríthet el bennünket az életben annyira, hogy elvessük magunktól az életet?

A kérdésben már magában benne van az öngyilkosok gondolkozásának fejreállítottsága és abnormitása. A gondolkozó előtt rögtön világos, hogy nem a tett indokának jelentőségéről vagy jelentéktelenségéről van szó, hanem arról, hogy minden öngyilkosság csak éppoly kevéssé van megindokolva, mint ennek a tíz fillérért meghalni akaró kisleánynak halni vágyása. Mindenkinek megvan a maga tízfillérese, melyért meghal. Abban a végzetes pillanatban, mikor halántékának szegezi a pisztoly csövét, természetesen, minden borzasztónak, misztikusnak látszik, s amin mi csodálkozunk vagy mosolygunk: az őt megrémíti, kétségbeesésbe hajtja úgy, hogy inkább a halálba menekül.

A kleptomániás elemi iskolás leányzó is csak tíz fillért lopott el szüleitől. Ha kiállt volna az utcára, az első kabátos embertől megkaphatta volna. Az ő agyvelejében azonban borzasztó forradalmat idézett fel ez a pénzdarab. Egy kibogozhatatlan zűrzavarnak lett központja. Az árnyékok folyton nőttek, dagadtak, hullámmá csapódtak, míg végre elborították lelkét. S mindig világosabban látta, hogy nincs menekülés semerre sem. Fázott, láz borzongatta, megjelentek előtte a halvány, apokaliptikus halál-lovak. Belátta, hogy neki halni kell egy olyan valamiért, aminek az ő lopása csak kezdete volt, de semmiképpen sem indoka. Az öngyilkosok maguk sem tudják és akarják megnevezni tettük indokát. A tízéves leányka is tagadta később, hogy a tízfilléres miatt lett öngyilkos. A többieknek világos lehet, magyarázhatják kényük-kedvük szerint, az igazi, a rettenetes okot csak az ő fantáziától égő fejecskéje látja.

Az átlag öngyilkosságok mind ily semmiségek miatt történnek. Megoldhatatlanságánál és végzetességénél fogva csak nagyon kevés magasodik komollyá és tragikussá a szemlélő szemében is. A varróleány, ki amiatt ugrik kútba, mert nem engedték el a bálba vagy a megbukott diák öngyilkossága: inkább bosszantó és komikus, mint megható. Egyetlenegy öngyilkosság érthető és igazán mély: a nagy íróké s a filozófusoké, kik az élet ostoba céltalansága miatt való halálos csömörükben és undorukban halnak meg. Ilyen Maupassant és Max Stirner öngyilkossága.

A többiek tíz fillérért vagy valamivel többért lövik meg magukat. Lelkük elborul, s a sötét percben a kacagó, gyönyörű, aranyos életet még tíz fillérnél is kevesebbre becsülik. S ekkor levonják a végső következtetést. És meghalnak egy ostoba csókért, egy oktalan félelemért, egy meg nem kapott ölelésért, amely sokszor még tíz fillért sem ér meg.

Budapesti Napló, 1906. augusztus 18.

AZ ORVOS

Alexandriában egy fiatal olasz siheder meggyilkolt egy orvost, mert nem akart elmenni beteg anyjához. Izgatottan kopogtatott az ajtón. A fáradtságtól, a lótás-futástól már nem is látott. Csak egy homályos gondolat derengett még az agyában, valami szívdobogásszerű halk sejtelem, hogy anyján feltétlenül segíteni kell, bármi úton-módon is. Az ajtó végre kinyílott. Az orvos megjelent előtte. A fiatalember a félelemtől, az örömtől szinte vakon és süketen dadoghatott neki valamit. Az orvos azonban ráncba szedte a homlokát, dörzsölgette a kezeit, alkudozni kezdett, és egy pimasz, spongyaszívű ügynök ridegségével kijelentette, hogy addig nem megy el, míg a látogatási díjat le nem fizeti mindjárt az éjjeliszekrényre. Az ember fecsegett előtte, hebegett, hadonászott a kezeivel, az orvos azonban számolni akart. Az ifjú elvégre is előragadta forgópisztolyát, és rövidesen leszámolt vele.

Ne ítélkezzünk. Ismerjük ezeket a lázas, izgatott pillanatokat. Valamelyikünk beteg otthon, s mi szaladunk, rohanunk az éjszakába, hogy segítséget keressünk. Remegve nyomjuk meg a villamos csengőt és várunk. Várjuk az embert, a csodás, misztikus embert - nem az orvost, hanem a varázslót, a váteszt, a csodatevőt, a papot -, kiben összes reménységünk központosul. Valakit akarunk tudni a közelünkben, aki tudományos felfegyverkezettségében nyugodt, egy tudóst, aki nem sápad minden halkabb lélegzetvételre, s akinek feje hideg, szíve pedig forró, nagyon forró. Elvesztjük lábunk alól a talajt, kezdünk hinni a csodatételekben, a babonákban. A reménység kőkeménnyé teszi az izmainkat. Ó, ha nem nyílik ki a kapu! Mit teszünk akkor? Ha továbbra is zordan, mereven húzódik meg a sötétség árnyaiban! Ha minden rimánkodás és dörömbölés haszontalan lesz! Ilyenkor igazán azt érezzük, hogy képesek vagyunk vétkezni, ölni, gyilkolni, vagy a hálálkodás őrjöngésében elmenni a végső határokig és csodát mívelni.

Ne ítélkezzünk... A fiatal olasz megölte az orvost. Az olasz konzulátus letartóztatta, s mint gyilkost fogja elítélni. Az anyja már jobban van. Az ítélkezés vétkesen gyorsnak bizonyult. De vajon nem halhatott-e volna meg a beteg addig is, míg alkudoztak volna? Nem fiúi kötelesség volt-e akár a forgópisztollyal is kényszeríteni az orvost az anyja életének megmentésére?

A közönség azonban követelődző és hálátlan. Lehet, hogy az alexandriai orvos sem kapta volna meg látogatási díját. Tudjuk azt is, hogy a folyton testi és lelki szenvedéseket látó orvos mennyire eltompul minden affektus iránt. Az orvosnak azonban ennek ellenére sem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a közönség korántsem ily nyugodt, hanem ellenkezőleg, nagyon ingerlékeny, betegesen lázas. Érzékeny, mint a seb. Az orvosnak éppen ezért taktikához kell folyamodni. A rossz tréfához jó arcot kell mutatnia. Valami előkelően finom, de azért népszerű modort kell elsajátítania. Az előzékenységnek, a színészkedő részvétnek második természetévé kell válnia. A beteg embergyerekek számára, akárcsak a jó családi doktor bácsinak, mindig zsebében kell tartogatnia néhány betanult bókot, édes cukorkákat, pár fényes rézkrajcárt. Ez az orvosi gyakorlathoz éppen olyan szükséges, mint a lázmérő és a műtőkés.

A gyilkos lelkiállapota éppen annyira megérthető, mint az orvosé, s talán mindkettő egyformán menthető is. Az orvos elvégre szintén ember. Senki sem kívánhatja tőle, hogy a kötelesség hazug jelszaváért haljon meg, s porhüvelye tisztán csak a legragyogóbb, lepárolt humanizmusnak szentelt edénye legyen. Az orvosnak is kell élni, emészteni, aludni, neki is szüksége van a pénzre, ha mindjárt oly munkával is szerzi meg, mely magában véve is mindenkor lélekemelő és nagy cselekedet. Az alexandriai orvos azonban tapintatlan, gyámoltalan és ügyetlen volt. A színész nem mosolygott ott, ahol kellett volna. Egy súlyos, végzetes taktikai hibát követett el, melyért az életével fizetett.

Megérdemelte.

Budapesti Napló, 1906. szeptember 1.

BORRAVALÓ

Annak idején nagy hírlapi tollcsaták folytak le nálunk a borravaló körül, aminthogy nálunk minden probléma és minden filozófiai megbeszélés alá kerül a nyakravaló megkötésétől kezdve az automobil-, az inggomb- és fénymáz-problémáig, s akkoriban a sajtó s a közönség határozottan állást foglalt a borravaló megcsontosodott és eltörülhetetlen hagyománya ellen. Most a borravaló kérdésében fordulat állott be. A vendéglősök kongresszusa alkalmából maguk a pincérek memorandumban kérik eltörlését. Nem lesz több zaklatás, kellemetlenkedés, krajcároskodó, bosszantó, kicsinyeskedő és nagyképűsködő tüntetés. A borravaló valószínűleg végleg kimegy a divatból, legalább a kávéházakban s a vendéglőben, és nem tudni, a közönség vagy a pincérek örülnek-e majd jobban neki.

Sehol a világon nincs annyira kifejlődve a borravaló-kór, mint minálunk és Ausztriában, s ez semmi egyébre nem vezethető vissza, mint a rangkór, a protekció, az üres hírhajhászás felburjánzásának kedvező sajátos társadalmi viszonyainkra. Szeretjük a romantikát, a talmi nagylelkűséget. A lapjaink hangzatos garmond bevezetésekben írják le, ha a fenség meglátogatja a szegényházakat, vagy ha nyájas mosolyú nagyasszonyok programszerűen - kilenctől tízig - a kórházakban az irgalmasság lelki és testi cselekedeteit gyakorolják. Mi is minden esetben szeretünk gavalléroknak látszani, s a pincér fizetését bizonyos tömjénes grandezzával nyújtjuk át. A villamoskocsin ma már a péksegéd is borravalót ad, s széles, jámbor mosollyal várja a hatást, a négy fillérért méltán kijáró abszolút-merev szalutálást.

Ideje, hogy ennek a négyfilléres, hatálytalan, hazug borravaló-romantikának vége szakadjon.

A borravaló mindenekelőtt csak a nevéről borra való, valóban kenyérre, a mindennapi sanyarú, szegényes kenyérre kell, amelyből nem egy ember él, hanem gyakran egész család. Jogtalanság és méltánytalanság egy ember, egy család sorsát függővé tenni a közönség kegyétől, s kétszeresen jogtalan a vendéglősök részéről minden egyes esetnél versenyre szólítani a vendégek galanteriáját, mintegy tapintatossági kérdést állítani fel, hogy vajon négy vagy hat fillért csúsztassanak a fagylaltostál alá, és esetleg alkalmat adni a pincéreknek, hogy szimpátiájukat vagy ellenszenvüket éreztessék velünk.

A borravaló miatt eddig is kellemetlen, minden jó ízlést sértő csetepaték, viharos szembeszédek, hangtalan gorombaságok támadtak. Létjogosultságát mind a két fél tagadta, s mégis élt. Valami üres, hazug, hiúságunknak hízelgő látszat tartotta benne a lelket. Ma véget akarnak vetni mindennek. Az alamizsnaként nyújtott pénzt maguk a pincérek utasítják vissza. Oldják meg a vendéglősök a kérdést bárhogyan is, ők többé nem fogadják el a kávéházi lovagok nagylelkűsködő filléreit.

S ez a beszéd nemcsak indokolt, hanem okos és helyes is.

Budapesti Napló, 1906. szeptember 11.

ÉGŐ KÖNYVTÁR

Egy bús tragikomédiának utolsó jelenetét játszotta ma le egy érdekes, különcködő, budapesti fiatalember. Színpadias, hatásos végjelenetet inszcenált magának, s mielőtt a halál fekete csarnokába lépett volna, pompás, vörös tűzzel világította meg utolsó útját. Fölgyújtotta a könyvtárát.

A könyvtárak elpusztítása mindig barbárnak és különösen tragikusnak tetszik a szemünkben. Ebben az esetben azonban egyéni érdekessége és jelentősége van, s ez elzárkózott különc bizarr tette valami szinte kész szimbolikus lélektani problémává és irodalmi sujet-vé magasodik. Csak Huysmans könyveiben olvasunk ilyenfajta epés különcök álmairól, ily elzárkózott, természetgyűlölő hősök, ily bölcs-bolondok beteges, vértelen ábrándjairól. Ez az ember azonban minden elmehibbantsága és sötét bizarrsága mellett is egy természetes fejlődésfolyamaton ment át, s úgy látszik, utolsó tette nem egyéb, mint ennek a processzusnak utolsó állomása.

E szenvedélyes, különc ember életében megpróbált mindent. A kultúra bűvös sodrába esett, s a villámgyors áradat ragadta. A nagyapjai s az ükapjai nyugodtan ütötték taglóval az ökröt, meggazdagodtak a tehenek és marhák húsán, s kövér aranyláncokat hordottak tekintélyes hájtól duzzadó mellényükön. Ez a késői sarjadék azonban megismerte a könyvet, a kultúrát, orcái elsápadtak, s valami határozatlan hívó szózatot hallott. Beiratkozott az egyetemre, könyvtárakat bújt, át akarta ölelni az életet, s vágyott látni a tartalmát, a lényegét is. A harmóniát kereste. Először a nőknél, majd az emberek között, végül a könyvekben. Óriási könyvtárat gyűjtött össze egy reneszánsz kori bibliofil lelkesedésével, de valami homályos, kaotikus bizonytalansággal, úgyhogy tízezer könyvből álló könyvtárában a ponyvairodalmi rémregény mellett ott volt Shakespeare és Büchner könyve is. Csak a betű, a könyv babonázta meg. Imádta a kultúrát. A diszharmonikus világnak hátat fordított, s egy kétségbeesett világbús tudós elzárkózottságával maga szakácskodott. Üllői úti házában maga hámozta a burgonyát, maga sütött-főzött, és maga rakta el csendesen a befőtteket.

Új hitvallásában is csalódott. A nehéz és zagyva szellemi koszt megterhelte egészséges parasztgyomrát, s a bölcsek kristálytiszta igazsága és a hülye firkászok híg bölcselme valami moslékszerű vegyületté vált benne. A békés polgárok és pénzszerző mészárosok unokája megtántorodott. Durva, el nem ványolt, nem ugarolt, meg nem puhított és acélozott szervezete gyenge volt a nehéz problémák megértésére és megemésztésére. Kapkodó, fontoskodó, tudákos lett, mint egy középkori alkimista. Először az asszonyokat gyűlölte meg, azután már az embereket is kerülte. Mindenkire gyanakodott, mindenkiben ellenséget látott, s csak könyvtárának bástyafalai között érezte magát biztonságban. Különcködött, fontoskodott. A vízben nagyítóüveggel kereste a bacilusokat. A tudomány valami misztikus és őrjöngő szeretete állította vissza ingadozó lelki egyensúlyát.

Most azonban lelki egyensúlya is megbillent. Ez a szomorú különc utolsó napjaiban belátta azt is, hogy a könyvtár, az égig tornyozott tudomány is csak oly hiú dolog, mint minden a világon. Érezte, hogy a harmóniakeresésben, a kultúráért való dőre és eredménytelen harcban elvesztette az életet. Meggyilkolt nyugalmának bús gyászában kést ragadott. Előtte volt ez egyetlen nagy ellensége, félelmetesen, sötétlően, komor, impozáns nagyságban: a könyvtár. A mészárosok és békés polgáremberek szabad lelke felébredt a késő unokában. Agyának nyugodt tisztaságát kérte vissza a sok fekete betűtől, mely kiszívta agysejtjeiből az egészséges derűt s a fényt. A hatalmas kolosszus meredten állott előtte. Erre megfogamzott agyában grandiózus és különös bosszúterve. Megostromolta a könyvek Bábel-tornyát. Elernyedő izmaival végigvágott a papírfalakon. A holt könyvek az ütést tompán viszonozták. Erre komor

düh fogta el. Nekifeküdt a mozdulatlan, hatalmas testnek, s birkózni kezdett vele. Érezte, hogy a könyvek ölték meg. A kultúra, az isteni, csábító és hazug. Küzdött. Végre is csóvát ragadott, s kacagva a drága papírok közé vetette.

Szívébe egy nagy kést merített. A szobában füst, láng és vér olvadt egybe. A padlón hörgött, haldokolt, de a bosszú édes érzésével halt meg.

A gyilkos könyvtár, mint valami óriási halotti fáklya, szikrázva, üszkösen, sötéten lobogva égett!

Budapesti Napló, 1906. szeptember 12.

A GONDOLKOZÁS HALOTTJA

A kék Adrián bolyongtam. Egy hét alatt szerencsésen le is szoktam a könyvolvasásról s az újságfalásról. A kék eget, a gyémántos vizet néztem, a lassú habmorajt s a fenyőrengetegek sóhajtó zúgását hallgattam, s a gondolataim, érzéseim valami friss, újjászülető gyönyörben vesztek el, robbantak szét a hegyek, az erdők s a szűz vizek végtelenségében. Mikor visszafelé jöttem - barátságtalanul szeles, barna alkonyaton -, egy kis osztrák falucska pályaudvarán újságot vettem. Csak akkor tudtam meg, hogy Boltzmann Lajos, a bécsi egyetem nagy természetfilozófusa, volt tanárom meghalt. Öngyilkos lett.

Mélyen megindultam. Azt hiszem, hogy mindenki, akit látunk, hallgatunk, lassan-lassan lényünkké válik, húsunkhoz forr. A mi múlandó szavunk és kérészéletű tettünk a környezetben perpetuálódik. Egy szempillantás, egy szó, egy mozdulat, mely megrezgeti idegünket, átalakítja vérünket, szervezetünk alkotórésze lesz, s tovább él, fejlődik velünk, s akkor, mikor ez a ható erő eltűnik innen, fájdalmasan sajdulnak meg utána bennünk dobogó, itt maradt atomjai, és szemünkbe könny szökik.

Ott a gyenge világítású vasúti kupéban is töprenkedve magam elé meredtem, s a homályos vászonfalra lassan-lassan lerajzolódott a robusztus, tipikus német professzor bozontos üstöke. Magam előtt láttam, amint téli estéken nehézkesen az asztalra támaszkodott s zöldesszürke, miopsz szemeivel - az örökösen mozgó, fürge *Forscheraugè*-val - egy pontra meredve a halál nehéz problémájával vesződött. A lámpafényes teremben áhítatos csend lengett. Csak szakadozott, rövid mondatai rebbentek fel olykor-olykor érdesen, széttöredezve. Komikus és nagyszerű volt egyben ez a viaskodó, rövidlátó tudós; volt benne valami Carlyle *Teufelsdröck*jének, a megtestesült német professzornak komikumából, s a sziklákat hasogató titán megdöbbentő nyers erejéből és vergődő, isteni munkakedvéből.

Schopenhauert cáfolta. Epésen, kíméletlenül, vitriolos szatírával: a természettudós fölényével. Haragudott erre a vén dörmögő, életkáromló németre, gyűlölte költői felületességét s grandiózus, csodálatos tévedéseit, melyek megzavarták az ő pontos circulusait és számvetéseit. A nagy fizikus és matematikus filozófiai életfeladatának tűzte ki, hogy ennek a szellemóriásnak botlásait és tudománytalan hiedelmeit, Wertungsphilosophie-jának ijesztő hézagait kimutassa. Életének utolsó éveiben folyton vele foglalkozott. A zsebében hordotta Schopenhauer könyveit, s a katedráról hol humorosan, hol mérgelődve hirdette, mennyire hamisan látta meg a színes, szikrázó, áldott életet. Szenvedélyes vitatkozókedv lüktetett benne. Sokszor órák hosszáig beszélt egyfolytában. Harcias, gyerekes daccal kelt párviadalra a sötét látású bölcselővel. Valóban pompás látvány volt az a hősi torna, ahogy a két haragos bölcs a tudomány páncéljában és vértjében, talpig vasba öltözve rémítő csörömpöléssel összerobbant, s mint a középkori marakodó vasas németek, a szemeink láttára megverekedtek.

Ezért lepett meg annyira a Schopenhauer-gyűlölő Boltzmann-nak halálhíre, s ezért kell az ő öngyilkosságában többet látnom egy idegrohamban elkövetett pillanatnyi meggondolatlan tettnél. A rövid és végzetes revolverdörrenés szükségszerűen, pontosan következett be, mint laboratóriumában a kísérletekhez szükséges robbanások.

Boltzmann Lajos nagy tudós volt. A gyakorlati és kísérleti fizika Helmholtz mellett egyik legnagyobb előharcosát gyászolja benne. Fényes pályafutásának nagyszerű állomásai Lipcse, Graz, Berlin és Bécs voltak, nevéhez fűződik a hőteória és az új kinetikai gázelmélet felállítása. De Boltzmann sokkal nagyobb tudós volt, semhogy korlátoltan megmaradhatott volna lombikjai és keverőcsészéi között. Szép és nagy dolog a villamos szikra útját és titkait

követni, a természet halk, misztikus szívdobogását hallgatni, de még szebb és vonzóbb a nagy távlatok hűvös fensége, a filozófia, a poézis s Beethoven szonátái. Ez a nagy agyú német, ez a fényes szaktudós idővel belátta, hogy csak a szintetikus látás, a költők és a bölcselők magaslata méltó hozzá, honnan minden nagyság, minden tudomány, egész életünk bámult műve egy nyomorú ponttá zsugorodik, honnan a zárkózott vizsgálódó ihlete egy rovancsoló hivatalnok buzgalmának s a tudomány színes kockákkal való léha játéknak tetszik, ahol kitárul szemünk elé az ég s a föld új, ragyogó perspektívája. Mint született németnek megjelent neki is a Filozófia fátylas, gyönyört és borzalmat adó istenasszonya...

Itt van Boltzmann igazi nagysága. S itt van az ő tragédiájának kútforrása is.

A váteszlelkű, szitkozódó költői Schopenhauer késő öregségéig nyugodtan űzte gondolatainak sötét játékát, a szerencsétlen, szegény Boltzmann, a Schopenhauer-cáfoló, az életimádó, a nagy tudós önmagát megtagadva, élete derekán lőtte át új eszméktől forrongó nagy koponyáját.

Igazi tudós, igazi ember volt. Ész és szív. Fény és tűz. Küzdő és győző, folyton újat kereső és mindig találó. Fönséges és bájos. Az egész tudományos világ lábai előtt hevert, s ő mint nagy hívő és kétkedő, szívesen vitatkozott velünk, tanítványaival, a kölyökfilozófusokkal.

A dicsőség fényében is fájó, vérző kétségek bántották nagy elméjét. Boglyas, sötét árnyak borultak reá. S most a szelíd és nyugodt Filozófia kezét nyújtotta neki, s ő, a szent, gyámoltalan gyerek - hóna alatt a fakó német professzor-esernyővel, mellyel annyiszor láttam Bécs utcáin s az árkádok udvarán andalogni - észrevétlenül, egy sötét ajtón, eltűnt közülünk.

Boltzmann Lajos a szintetikus látásnak, a filozófiának halottja, mint Kleist, Stirner, August Comte s annyi más kis és nagy ismeretlen és ismert gondolkodó.

Megindulva, elszomorodva ez elkésett, kusza gondolatok fekete csokrát küldöm az ő sírhalmára!

Budapesti Napló, 1906. szeptember 15.

OLVASNI SZEM NÉLKÜL...

A távolbalátás problémájával kapcsolatban pár éve fölmerült az az ígéret, hogy a tudomány a vakoknak visszaadja a látását. A tudósok föllázadtak azon a gondolaton, hogy az ember látási szerszámának bármily csekély defektusa miatt is a vakságra legyen kárhoztatva, jóllehet a látásnak lélektani, tehát fontosabb része az agyvelőben folyik le. A szemünket lehunyjuk, s látunk az agyunkkal. A sikerrel kecsegtető kísérletezések folytak, egy orvos állítólag pozitív eredményt is ért el, az egész nagyszerű vállalkozás azonban, mint annyi más, az elmélet és gyakorlat örvényes hézagába esett, s ott is semmisült meg.

Most egy krakkói szemorvos kevésbé utópisztikus és tudományos, de súlyban s gyakorlatilag talán sokkal értékesebb ötletet vet föl. A vakok írásának és olvasásának bámulatos használhatósága azt a gondolatot érlelte meg benne, hogy a szemmel való olvasásról rövid időn belül letehet az egész emberiség. A látási szervét kímélő, ökonomikus ember egyszerűen kimondja - miért ne? - hogy nem olvas a szemével, s a betűsilabizálás nehéz műveletét tisztán a tapintásra hárítja. A tapintási érzéknek ez a kihasználása egyáltalában nem tenné gyámoltalanabbá az olvasót. Az ujjakkal látó világtalanok ma már nem kapkodnak. A levegőbe meredve, egyenesen ülve, határozottan olvasnak koromsötét éjszaka is, mikor mi lámpaláng nélkül teljesen vakok vagyunk. Az ujjolvasás tehát csak tökéletesítene bennünket is. Miért olvassunk éppen a szemünkkel, kérdezi a krakkói szemorvos? És igaza van.

Az örökösen olvasó és író emberek, tudósok, hivatalnokok, újságírók nemcsak használják a szemeiket, de valósággal visszaélnek, uzsoráskodnak is velők. A kis fekete betűk lassan-lassan elsorvasztják látóidegeiket s elrabolják tőlük a kék ég fényét, a távlatok tüzes színeit. A körmölő, asztalra görnyedő írnok, a ködben vakoskodó, pápaszemes myops, különösen északon, már eleve a vakságra van predesztinálva. A vaksi rém majdnem mindnyájunk ablakán besandít s megtompítja szemünk világát, mielőtt leéltük volna életünket...

Az ellene való küzdelemnek leghatalmasabb fegyvere csakugyan az lenne, ha a professzor tanácsát megfogadva egyszer és mindenkorra le tudnánk mondani szemünk fölösleges használatáról. Az eget, a vizet, a céltalan és szép élet csodálatos játékát bámulnánk csupán vele; s a világtükröző, szent fénygolyót nem vonnánk be a köznapi, buta munka elnyüvő, sorvasztó és kínzó robotjába. Más kérdés megint az, hogy ez a szűkmarkúság megfelel-e az élet törvényeinek, s nem tetszenék-e némelyikünknek nagyon is céltalannak és gyerekesnek? A természet ajándékait elvégre is egy rövid életre kaptuk, s vannak, akik azt mondják, annál bölcsebbek vagyunk, minél kevesebbet viszünk belőlünk a koporsóba. Az orvos ötlete így minden zsenialitása mellett is egyoldalú. Az anyagcsere, a szervezet folytonos bomlása élettörvény. Van olyan világos pillanatunk, mikor ezt különösen érezzük, s a folytonos születés és múlás körfolyamában a körülményes fukarkodással szemben az öregedést, a halál felé való nyugodt haladást tartjuk bölcsességnek. A szemmel való takarékoskodásnak sem lenne nagyon sok értelme. Egy életre elvégre többnyire elég. S ki nem égetni lángját, el nem használni, éppoly butaság, mint egyszerűen rögtön kiütni a kezünkkel. Nemcsak az orvosok tanácsának kell engedelmeskednünk, de az élet bölcsességének is. Az egész pedig abból áll tulajdonképpen, hogy a testünk elnyűvődik, megroggyan és elkopik.

Ez ugyanúgy az elmúlás is, de ez - és nem több - maga az élet is.

Budapesti Napló, 1906. szeptember 21.

BUDAPEST GYOMRA

Éhes, hatalmas, vas gyomor, soha jól nem lakó, meg nem tölthető, haragosan korgó a Budapestnek gyomra. Mint valami félelmesen felfelé feketedő kohó nyeli magába nap nap után a hús, a kenyér métermázsáit, és ezért folytonosan békétlenkedik, morog, ételért sír. Vaskos társzekerek hordják falánk öblébe a tenger táplálékot, és ez a szörnyű gyomor félelmes dübörgéssel mindent felfal, felhabzsol, megemészt. Mindent, de mindent. Csak legyen mit.

Erről a telhetetlen gyomorról hallunk most egy iszonyatos eklogát. A groteszk pásztorköltemménynek szereplői az ember és hű kísérője, a házőrző eb. A kutya azonban - a barna szemű, a bodor szőrű állatocska - csak Theokritosz korában volt a szelíd családi idillek meghitt kísérője, a XX. században, a kultúra idejében más, fontosabb és praktikusabb szerep vár rá. Fogjuk a kést, az erősebb jogán leöljük, s az ember ételért ordító gyomra dísztelen temetőhelye lesz négylábú és kaffogó barátjának. Tempora mutantur...

Halljátok meg tehát mindnyájan ezt a kultúrtörténeti eseményt. Dante sötét stanzáira, Swift vitriolos szatírájára, Carlyle zord humorára s Zola poézisére lenne méltó. Budapest, a kacagó, vidám, fiatal, fényben lubickoló Budapest kutyákat eszik. A gyepmesterek kutyamészárszéket nyitnak, s a nyomor ordítozó, éhes száját kimúlt ebek földi maradványaival tömik be. A házőrzés és az ugatás pontos és becsületes hivatalnoka borjú és sertés kollégájának alantasabb szerepére kapacitáltatik. Egyáltalában semmi lelkiismeretfurdalást sem érezünk. A főváros szívében, a leggazdagabb Lipótvárosban, 1906-ban Muth Anna jövedelmezően sáfárkodik a kutyák kádáverével. Az ajánlat csábító. Azt mondja: hetven fillér, egy polturával sem több a borjuhús kilója. Villámgyorsan fut szét a hír a főváros görbe, rosszul kövezett mellékutcáin. Nedves, düledező, petróleumtól bűzös pinceszobákban megcsinálják a számadást, s a bölcs családapa úgy találja, hogy a mészáros derék és leleményes, s bár nem hisz a csodákban, és azt is jól tudja, hogy a nevezett húsnak vajmi köze lesz a borjúhoz, a vásárt megcsinálják, megebédelnek, s napokon keresztül mennek a mészárszékbe, mivel hogy a szikkadt cipóhoz pompásan esik még a híg levű hús is. A gyerek ugyan otthagyja olykor a tányéron, s olyik megorrontja a ragadozók jellegzetes és nehéz illatát is, de a nyomor és a gyomor hallgatásra kényszeríti a finnyáskodó szájat.

Jóllaknak mindnyájan. Virágzóan, pompásan folyik az üzlet. A horpadt arcú, sárga, bús emberek naponta elvánszorognak a mészárszékbe, s hetven fillérért megkapják a maguk adagját. És ez az üzlet tart mindaddig, míg a rendőrség kellemetlenkedő érdeklődéssel be nem toppan, és előtérbe nemráncigálja a régóta folyó, szövevényes üzelmek sötét szereplőit.

S megjelenik egy feketén pislogó lámpának árnyékában Muth Anna, a piros arcú, tenyerestalpas, kétségkívül szangvinikus mészárosné, ki most kézzel-lábbal tiltakozik a vád ellen, s bűnét váltig a ravaszdi Kiss Hanzira, egy nem egészen kifogástalan előéletű férfiúra tolja, kinek annak idején még a nyugalmas és becsületes mészárosi pálya sem hozott babért, s már mint mészároslegénynek kellett megvárnia nemes foglalkozásától. Ez a jeles férfiú naponta találkozott Muth Annával az Ördögárok mellett, s itt liferálta neki egy lelkiismeretes üzletember pontosságával a hússzállítmányt. Ennek a két embernek alakja bontakozik ki világosabban a miliőből. Ámde a mi szemünkben ők többek, mint közönséges bűnösök. A tragikomédiának ez a két tragikus és komikus szereplője igenis kicsúcsosodása annak a kizsákmányolt, nyomorgó, éhező Budapestnek, melyet a maga valóságában csak akkor látunk igazán, mikor egy-egy véletlen fellebbenti a borzalomtakaró kárpitot. Ők, szegények, a jelen szociális problémáinak sommás intézői és pillanatnyi orvoslói csak, kik primitív szociológiájukkal akképpen oldották meg a kérdést, amint tudták. A villanyfényes termekben a pezsgőspalackok

durrogtak, s nyájas arcú urak mosolyogtak. Muth Anna és Kiss Hanzi pedig, mint a végzet vak eszközei, bölcsen és számítva, tömték az éhező emberek kosarába a húst, nem is sejtve, hogy ezért a bölcsességükért majd börtönbe kerülnek.

Ezt a sötét, undorító rémregény-részletet érdemes feljegyezni. Egykor talán a históriába is kerül Muth Anna és Kiss Hanzi neve.

Budapesti Napló, 1906. szeptember 27.

A NÉMA SZOBOR

Vasárnap leplezik le Semmelweis Ignácnak a szobrát...

A tudomány harcosai nálunk csak kétszer aktuálisak: ha meghalnak, és ha esetleg múlandó életük kőbe vésett másukról lehull a szoborlepel. Semmelweis professzor ma az erkölcstelen, lármás politikai káoszban szintén aktuálissá vált. Az örökkévalóság jegyében az emberiségért izzadó tudósokat teljesen eltakarják szemeink elől a laboratóriumok sötét boltívei, s míg a duzzadó élet festett királyai a napfényben sütkéreznek, s a szemetes piacok olcsó éljenein részegülnek, ezek a poros, kopott és szent emberek magányukban a megelégedés királyérzésével állnak félre útjukból, és átadják nekik a tért. Kósza álmok kergetői, nagy célokért verekedő Don Quijote-lovagok, emberboldogító s bölcs remeték, született inaktualitások ezek e nyugodt, szótlan nagy emberek.

Izgatott, lázas tekintetünk nyugodtan pihen meg a jelen szennyes viharában ezen a néma szobron. Ennek a szűzi kőtömbnek semmi köze sincs a jelenhez és azokhoz, kik most leghangosabban fogják majd ünnepelni. Semmelweis nem a mának dolgozott, de minden koroknak, és nemcsak nekünk, de az egész emberiségnek. Hős volt, harcoló viaskodó, ősi ellenségünkkel harcot vívó és diadalt arató. Néma bámulat, forró csodálat illeti meg s nem köznapi, elhasznált tiráda és híg dícséret.

Az ember, mióta a sártekén öntudatra ébredt, szívós, makacs csatát vív ősi ellenségével, a halállal. Fájó, lihegő tusakodással birkózik vele. Már az ősember megsejti e fondor ellenséget, s megfékezőjét, legyőzőjét vezérnek, királynak, istennek nevezi, s leborul előtte a porba. S ez a glória hosszú évezredek után sem halványodott el a nagy emberek sápadt homlokán.

Semmelweis professzor is egyike a halál nagy ellenségeinek. Az ember s az élet e nagy szerelmese a tudomány fegyvereivel verte meg a tobzódó elmúlást. Nagyszerű és zseniális munkálkodásának áldásait az egész emberiség élvezi. Az anyarabló, gyilkos gyermekágyi lázat fedezte fel, melyet előtte az orvostudomány majd természetesnek és szükségesnek, majd megmagyarázhatatlannak ismert, s a lángelmék világos látásával észrevette azt, amit mindenki látott, és senki sem tudott. Semmelweis a természethez való visszatérést hirdette. Az aszeptikus kezelési módnak, a settenkedő, orvul ölő betegség megelőzésének lett apostola, s ezáltal évről évre ezer és ezer ember életét mentette meg. Most millió anya áldása fordul felé. S a grandiózus csata győztes hadvezérének szobra fog állni Budapesten.

Vasárnap majd a hivatalos ünnepségen megjelennek előtte a jelen lármás és felfújt nagyságai, s előre megállapított program szerint lelkesednek, mint comme il faut emberekhez illik, a nagy tudós márványlábai előtt. Elképzeljük ezt a képet, s tetszelgünk benne. Egyik oldalon a néma tudós az örökkévalóság márványmezében. A másikon a lármás, eltörpülő nemzetiszínben cifrálkodó politika. Az embermentő szemben az embervesztőkkel. A szerény munka szembeállítva a fényeskedő dologtalansággal, a kék légbe magasodó tudós a napnak üres, kérészéletű héroszaival. S zengeni fog a pufogó, tartalmatlan frázis. Ömleng a tartalmatlanság. Fényeskedik a tehetségtelenség és a munkátlanság.

A szobor azonban mereven áll. És hallgatni fog.

Budapesti Napló, 1906. szeptember 29.

A LÁZADÓK

Véres, fekete nap. Szomorúság a földön, s szürke, őszi bánat a dúlt égen. Gyászzsolozsmák zengése, halk orgonaszón felhullámzó emlékek foszlánya. Csüggedés, tétovázás, merengés. Mindenütt ünnepelnek. Ünnepelünk mi is.

Ünnepeljük az októberi hősöket, az időben felbukkanó örök eszmének makacs, állhatatos katonáit, ünnepeljük a héroszokat, kik egy letűnt kornak eszméiért az emberi haladás nevében küzdöttek, s szívós becsületességgel meg is tudtak érte halni. És ünnepeljük a világosan látókat, kik annak idején éles szemmel, tiszta aggyal a kor áramlataiba belehelyezkedve átlátták, mi a cél, s habozás nélkül, az igaz ügyért küzdők ihletével, megtalálták az eszközt, az eszmének kardját, s izmos karokkal férfi módra forgatták a hazugságok ellen.

Az eszme, az igazság mindig egy volt. A gyengék és elnyomottak küzdöttek az erejében tobzódó zsarnok őshazugság ellen. Ez az eszme azonban ezer és ezer formában, Proteusz-módra változva tűnt fel a korok múlandó, színes lárváiban. A XII. században lándzsát emelt a hős a tar fejű pogány ellen, s az ideál homályos oltárok kéréseiből sarjadt ki. Azután múltak az idők, változott az örök eszmének hervadó kérge, s a XVIII. században már nem az ábrándozó keresztesvitéz, hanem a barikádon mennydörgő, múltromboló demokrata hirdette az előretörő ember igazságait, de mindig csak azoknak volt igazuk, kik legalább egy lépcsőfokkal magasabbra hágtak, mint az elődjeik. A múltkultuszért, a jelenben a történelmi relikviákért küzdők, a hatalomtól hízó hájas és nyugodtan emésztő nyárspolgárok sohasem héroszok. A hős mindig a láncát rázó, jelennel viaskodó, fogát csikorgató, lázadó Ember volt.

Lázadó és forradalmár volt az aradi tizenhárom is. Epigonok, erőtlen és múltról ábrándozó, sápkóros utódok siratják ma el őket, kiknek épp az volt az erényük, hogy sohasem néztek hátra, hanem mindig előre, az eszméktől viharzó idők zavaros mélyébe, s a napnak ordító keserveit csitították el. Ezek a hősök nem történelmi múzeumok poros bálványait választották eszményképül. Nem küzdöttek a szent sírért. Nem a múlt halvány jelszavaiért haltak meg. Maguk útján mentek, felemelt fővel, rendületlenül és nyugodtan. Utánzóik, majmolóik csak sértik emléküket, a holnap mártírjai nem az ő soraikból kerülnek ki. A múlt hősei legfeljebb csak a görögtűzfényes színpadon halnak majd meg. A történelem nem ismétlődik.

Ezeket a vasgerincű *forradalmárokat,* ezeket a meg nem alkuvó lázadókat ünnepeljük mi, de sírjaik ormáról a jövő fáklyáját lobogtatjuk. És szótlanul nézzük azokat, kik ma csak a kegyelet halvány sírmécseit gyújtják meg, s nem látják, hogy a diadalmasan lángoló, fényt sziporkázó nap ujjongva, ragyogva ég.

Budapesti Napló, 1906. október 6.

A LÉG VÁNDORA

Az ember nyugtalan. A földön jár-kel s a légbe vágyik. Szívének mélységeiben valami titkos tűz ég, s szeme a magasba mered. Először legyőzte az ingó vízmezőket, azután a föld távolságát, ámde legszebb és legmerészebb álma mindig a repülés maradt, s sohasem érezte inkább portestének unt terhét, mint mikor szemeit behunyva az ismeretlen légtenger hullámain kalandozott, és eget vívó álmaival mégis lenn maradt a földön. A víznél, a makacs rögnél mindig nagyobb ellensége volt a csillogó, kék semmi, melyet nem tudott megfogni s a szél, a láthatatlan, talányos, kormányozhatatlan elem, mely még Victor Hugo infánsnőjétől is elrabolja a rózsát. Igen, mindenen uralkodunk mi, gőgös zsarnokok, csak egyen nem, a szélen...

E vak lázadó ellen küzdünk több száz év óta. Ezren és ezren keltek vele birokra minden eredmény nélkül. És azért ezren és ezren hunyták le örökre szemeiket, s bús kudarcukban megálmodták azt a napot, mikor majd a szél is rabszolgánk lesz.

Az utóbbi évtizedekben meg éppen valami kifejezett lázas akarás rezgett át az egész emberiségen. A lyoni akadémia nagy pályadíjat tűzött ki a kormányozható léghajó feltalálójának. Izgatott híradások szálltak szerteszét. Szivárványos sejtelmek dobogtatták meg a szíveket. Mindenki érezte, hogy szívós, komoly öntudat járja be az egész emberiség testét, s akarat acélozza meg minden izmát, és hinni kezdett önmagában. A tudomány biztatta és támogatta. A levegő merész Kolumbuszai vak hittel szálltak fel az ismeretlen csillagfényes űrbe, hogy az ember jogos örökét, az eget, visszahódítsák a földnek. Véresen, összetörve leestek a porba, mint a szállni tanuló sasfiókok. Ámde azért nem csüggedtek. S egymás után röppentek fel a madár és hal alakú léghajók, s az emberiség lélegzetfojtva, csodálkozva várta a sikert.

Most egy új név kelt reményt: Zeppelin gróf a neve.

Ma még üresen és értéktelenül cseng. Ámde nem lehetetlen, hogy rövid idő múlva ez a szerény név a villamos szikra szárnyán diadalmasan járja be az egész földkerekséget, s viselője az emberiség legnagyobbjai közé emelkedik. Zeppelin a szél ellenében óránként negyvenkét kilométernyi sebességgel haladt kormányozható léghajójával, átlengett Rohmanshorn és Friedrichshafen felett, s a karcsú, elegáns szivar alakú gömb fejedelmi méltósággal szállott le, ahonnan a légbe szökkent. Ily biztató, komoly sikert nem ért még el léghajós.

Hogy éppen ő lesz-e a repülőgép feltalálója, nem tudjuk, ámde ha kísérlete nem is sikerül, ezer és ezer hajós tör utat az ismeretlen magasba. Minden porcikánkban öntudat ég, minden csepp vérünkben vágy lázong, s az Ember nem csügged el. Nemhiába nevezte a görög *felfelé néző*-nek s a finnugor mitológia *légben született*-nek, a lég és az ég gyermeke nem lesz méltatlan nevére. A fatörzshajótól az első otromba vonatig, a Montgolfier testvérek primitív léghajójától kezdve a legújabb légkészülékig visszamenőleg egy öntudatos küzdelem nyomait lelhetjük meg, mely arra mutat, hogy a tudomány sikert jósló ígérete nem hiú ábránd. Az ember, a lég fia, meghódítja a levegőt is.

A vágy, az akarat lesz a szárnya.

És repülni fog, mert akar.

Budapesti Napló, 1906. október 12.

A SÍNEK MELLETT

Átkozott, rozzant kunyhóban lakott a vasúti őr a messze Campagna egy kicsiny földfoltján. A sínek mellett, szomorú csendességben élt abban a skatulyaszerű számozott házikóban, melyet csak akkor látunk, ha unalmunkban kibámulunk a vonat ablakán, egy rövidke pillanatig, azután őrült sebességgel tűnik el szemünk elől, akárcsak a mérföldjelző kövek, vagy telegráf-oszlopok. Ezekben az ismeretlen házakban azonban élet is lakik. A vasúti őr családjával húzódott meg a mindenkitől elfelejtett zugban. Néhány utas azt is észrevette talán, hogy néha gyertyafény pislog a törpe ház ablakából. Ki lehet itt? - kérdezte magában, és tovább robogott. Az őr különben csendes, nyugalmas ember volt. Szótlanul járt-kelt a sínek között, s sokszor hetekig, hónapokig nem látott más embert az övéin kívül. Bozontos, lassújárású kutyája a szobája küszöbén hevert, s ő a magányos emberek ösztönével hamarosan össze is barátkozott vele. Körülöttük végtelenbe futó, élettelen mezők, homályos ugarföldek borultak össze szomorú, hangtalan szürkeségben. A holt ház szegény állatjai egymásra utaltságukban összetartottak.

A pályaőr különben boldog és zavartalan életet élt. Naponta kiballagott a vonatok elé - hóna alatt az elfakult piros zászlóval, kezében a lámpással -, s nézte a Rómába vágtató gyorsvonatot. Ismerte és szerette ezeket a lihegő és hortyogó vasszörnyeket, melyek közönyösen és minden fütty nélkül rohantak el kopott házikója előtt. Lassan-lassan maga is hozzájuk hasonult, és gépszerűen nehézkes lett, mint ők. Agyában egy különös világnézet kristályosodott ki. A vonatok mennek és jönnek, ő pedig itt marad. A világ megy, ő azonban csak annyit tud, hogy a Róma és Civitavecchia közti pályatest egy pontjára van szorítva, mint a kultúra elnyomorított, szürke előőrse.

Történt azonban, hogy a vasúti őr magányos házára áldás szállott; gyermeket vártak a kis házban; a felesége megbetegedett és ágynak esett. A betegség torkon ragadta az asszonyt, a láz vörösre festette arcát, s rimánkodva kérte a férjét, segítsen rajta. A zord ember maga elé meredt. Mit tegyen? Nem volt senkije. Az orvoshoz nem mehetett be, a közönyös vonatok pedig nap nap után harsogva dübörögtek el házuk előtt. Szomorúan a feleségére borult, s vártak, vártak mindketten valami csodát.

A csoda azonban nem jött. Az asszony pedig egyre rosszabbul lett.

Elmúlt az első nap. És elmúlt a második is. Az őr elborultan ballagott ki a vonatok elé, s nézte a villanyfényes mozgó szalonok és hálószobák ablakait. Benn nyugodt emberek cigarettáztak, ásítottak, piros bort ittak, s bosszankodtak pár percnyi késésért s veszekedtek a pincérrel, ha a rostbeaf nem volt elég puha. Ezalatt felesége a halállal vívódott. Ekkor azonban egy merész és egyszerű gondolat érett meg agyában. Az öntudat szikrája felpislant benne. Eszébe jutott, hogy a vonaton rohanó kultúra segíthet rajta, a feleségén, a családján, s érezte, hogy neki joga van a szánalom alamizsna fillérjére. Kibontotta a vörös zászlót s a vonat elé állott. Veszélyben a kultúra, az ő asszonya, az ő családja, az ő kultúrája. A vörös szövet szélesen lobogott a szélben. A vonatvezető észrevette a jelzést, s a kultúra rabszolgájának intésére megcsavarta a gőzcsapot.

És a vágtató gyorsvonat megrökönyödve, prüszkölve - talán legelőször - megállott a kopott, szerény házikó előtt, melytől napi járásnyira nincs ház, orvos, kórház. A veszélyt sejtő utasok kíváncsian tekintettek ki, a vonaton utazó génuai herceg bosszankodott, a szegény vasúti őr felesége azonban meg volt mentve az életnek. A vonat utasai között orvos is akadt. Az anya

megszülte gyermekét, az őr zavarodottan, boldogan forgatta kezében a vörös zászlót, és a megmentő vonat robogva indult tovább.

A rémület borzongása fut az emberen át, olvasván ezt a groteszk történetet, amelyet hosszan és megindultan beszélnek el az olasz lapok. A történet hangulata, mintha csak az élet másolná az irodalmat, bántón hasonlít Gerhart Hauptmann egy novellájához. De a tanulsága elévülhetetlen. Mily ijesztő közelségben van egymás mellett a kultúra s a civilizáció nélküli nyomorúság, a gyorsvonatok és villámvonatok korában is. Az Úrnak ezerkilencszázhatodik esztendejében...

Budapesti Napló, 1906. október 14.

RÁKÓCZI

Carlyle-nek az emberről írt bibliáját kell felütnünk, hogy megértsük a körülöttünk történőket. A nagy emberekben való hit csakugyan nem lanyhul el soha, és a héroszok tisztelete örök. Íme, a szójátékokat gyártó jelen is elnémul, egy pillanatra komor históriai öntudat szállja meg s vesztegel az Ember iránt érzett vallásos áhítatban. Akármint is vélekedtek, van ebben valami nem természetes, valami csodaszerű és fenséges. Tudjátok, avagy nem tudjátok, mit tett Rákóczi Ferenc, mindnyájatoknak meginog a térde a csodálatosan nagy díszkoporsó előtt, s ha az iskolában nem is tanulnátok meg hadviseléseit és életrajzi dátumait, érezni fogjátok agysejtjeitekben s a szívetekben, hogyha csak a nevét is halljátok, mert a Rákóczi név ma is azon kevesek közé tartozik, ami inkább él a vérben s a koponyákban, mint a lexikonokban és a tankönyvekben. Acélos energia, eltiporhatatlan energia, a nyert és vesztett csaták által belékovácsolt energia lüktet ma is benne, vér és tűz van nevének minden betűcskéjében. Dobjátok a szívek gyúlóanyagába, s égig lobogón, lángolón mind égni kezd. Csak Cromwell, Washington, Garibaldi, Kossuth neve fogható az övéhez.

A kuruc-labanc fenekedések ideje már rég letűnt, s ma már csak homályosan emlékezünk a tüzes és véres nyolcéves szabadságharcra. Mit érdekel bennünket tehát a jus armorum, a császárral való perpatvar, a XVII. századnak vallási villongása s az adók és a jobbágysanyargatások unalmas krónikája és sok más egyéb? Valami azonban mégis hozzá köt. Rákóczinak neve s fényes és zord egyénisége. Az ügyes-bajos embernek panasza csakugyan egyhangú, ha csak a kenyeret, vallásszabadságot, adóleengedést kérő egymaga mondja el, ámde ha többen emelik fel szavukat, a szózat méltósága s egy egész tömeg zajongása, bármiért is küzdjön, már a tengermorajláshoz lesz hasonlatos. Rákóczi korának ezt a homályos zúgását értette meg, ezt fejezte ki a XVIII. század nyelvén mennydörögve és harsogva, karddal és vérrel, s ezer és ezer hang, panasz, kiáltás lett felesleges, mihelyt az ő hangja, panasza, kiáltása felharsant, mert az emberek egyéniségében megtestesítve és komprimálva látták az ő ügyüket, a sikerért küzdő örök igazságot. S ő ezzel teljesen tisztában volt. Megindulva olvastam naplójegyzeteit, melyeket mint gyerekember vetett papírra, mikor még a bécsi ármánykodás előtt habozással, kétkedéssel takarta el becsületes szándékát. Már ekkor látta, hogy mi a célja, már ekkor érezte az emberek, a végzet, az Isten hívását - nevezzétek aminek tetszik -, s tudta, hogy ő akár akarja, akár nem, nem szőlőtulajdonos, rímfaragó és szemfényvesztő csepűrágó lesz, hanem az igazságért viaskodó és elbukó, milliók panaszát harsogtató kürt, történelmi szükségesség, hérosz, egyszóval, ő maga Rákóczi, s - akár akarja, akár nem - egyik dohos börtönből a másikba kell vándorolnia, számos csataterek mocskában jár, s megalkuvás nélkül, meredt gerinccel bukik el idegen tenger habjai mellett, hazaárulónak bélyegeztetve, de igazságának méltóságos tudatában.

Nagy ember volt. S én szeretem bámulni intim mélységeit, melyek más szem előtt el vannak rejtve, s csak néha nyílnak ki előttem. Ilyenkor azután, látom, hogy az igazi Rákóczi nem a véres hadvezér, de mindenekelőtt az egyszerű és nemes ember, aki bármely időben tudott volna cselekedni és nagy lenni. Valóban, nem pusztán a győzelmes kurucbrigádok párduckacagányos hőse érdekes, hanem a nagyszombati, kiliti s majtényi vesztes is, nekem legalább ezerszerte az. Néha a veszteség diszharmóniájában a szem különösen belelát szomorú, nagy lelkébe. Írásait forgatva, egy tökéletes európai embernek óriási méreteit látjuk előttünk kibontakozni. Ha róla van szó, nem felejtem el sohasem, hogy ifjúkorában egy évig bolyongott Olaszországban, hogy a festészet s a szobrászat műremekeit megbámulja, és szerette a francia

beszédet s a klasszikus könyveket. A harcban megőrizte mosolygó nyugalmát, s később, Majtény után is tudott hitet és szeretetet kelteni, s lángelméjének és nemességének szuggesztív erejével mint valami égből küldött próféta maga után vonta széttöredezett csapatának híveit. S mindenekelőtt tetszik nekem, hogy a Márvány-tenger partján hamar beletörődött végzetébe. Nem hánykolódott láncán, mint a Szent Ilona-sziget epés rabja, hanem izzadva fúrt, faragott, és boldog volt, ha olykor egy sima, gömbölyű golyó hullott le az esztergapadról. És aztán, mint hű cselédje, Mikes írja, úgy halt meg, mint egy gyermek. Ily felemelkedésre csak egy nagyon harmonikus lélek képes. S ezt a jellemző intimséget ma, mikor csak politikai frázisok kapcsán kel szárnyra neve, illőnek tartjuk megemlíteni.

És most jön. Kétszáz év után.

S látom a vonatot, mely őt hazahozza. És érzem azt is, hogy ez a rohanó vastömeg, mint a tengerjáró hajó az óceánt, felkavarja s lázassá teszi az élettelen, buta földet is. Egy kormos, kék zubbonyos munkás izzadó orcával kormányozza a pompás különvonatot, a Nagyságosét, és ő ettől a gondolattól büszkébb lesz, mint a perzsa sah vonatvezetője vagy a német császár sofőrje. Messze, két századév távolságán repülnek által, s a vasmén kényeskedve prüszköl és nyerít az Orsovától Kassáig vezető sínen. A jó Mikes Kelemen sohasem álmodta a róla való levelekben, hogy az Úr, ki rossz csézákon s rozoga vitorláson menekült, ilyen módon térend haza Nagymagyarországba. És zakatolva tűnnek majd el a régi hegyek és erdők. Pár óra elröpíti a magyarság hirtelen nőtt tornyos fészkébe - minden olyan, mint egy álom, egy fantasztikus Jókai-regény - s az operettszínházakba járó és kávéházakban ásítozó Budapest egy pillanatra megindul, s a por előtt lehull a porba. S rohannak újra tovább a végtelen ugarokon, kopasz rónákon, merészen kapaszkodva fel a fenyveserdős hegyekre, átvágtatnak a kuruc fejedelem birtokain, s a régi várromokból tündéries magnéziumfény riasztja el a bedőlt ablakon kandikáló rémeket és koboldokat. A föld idegesen dübörög, a Beszkidek tetején fellobog a máglya tüze, s piros lesz tőle az éj, és a hegyormokon égő fatömbök között robog be a vén fészekbe, Kassára, a Fejedelem, a rongyos kurucok koronázatlan fejedelme. És hódolnak neki és köszöntik őt a majtényi rongyos veszteseknek késő ükunokái.

Az ember és az egyéniség előtt hódolunk most mi is, mikor a nap piaci lármájában megállunk, s a felénk rohanó, komor koporsó felé kiáltjuk üdvözletünket.

Magyar Szemle, 1906. október 25.

TENGEREN TÚLI ROMANTIKA

Kansas államban, a salinai törvényszék széles, üres lépcsőjén egy múmiaarcú asszony tipegett föl lassan, csendeskén. Mrs. Martha Huntnak hívták. Eres, sovány kezében egy kampós botot szorongatott, pislogó egérszemeivel a bíró hivatalos helyiségét kereste, és öreg szája lihegett a fáradtságtól. A folyosón két törvényszéki szolga oltalmába vette a különös vendéget, s karonfogva a bíróhoz vezette.

Ott azután vastag pápaszemét harciasan orrára csapta Mrs. Hunt, és kijelentette, hogy hivatalos ügyben keresi a bíró urat. Válni akar. Ő maga, mivelhogy százöt életéve ellenére férjes, férje pedig Mr. Josuah Hunt egy kilencvenéves, házsártos aggastyán, aki utolsó perceit is megkeseríti. Nem kell neki Josuah úr, nem kellenek az örökös perpatvarok és zsémbes enyelgések. Elég volt belőlük. Lépjen közbe a törvény, és válassza el tőle, minél hamarabb.

Ez az amerikai idill...

Emlékeznek Maupassant illatos, finom történeteire. A márki s a márkíz az öblös karosszékben ülnek, hervadt virágok illatoznak, a vén kályhában ég a parázs. Régi, kedves dolgokról beszélgetnek. Aztán felkel a két öreg, mosolyogva a múltra gondol, és fiatalos tűzzel megcsókolják egymást. Ismerősünk az a másik két parókás agg is, aki a park nyitott lombfala előtt őszbe borult fejjel táncba kezd. Francia földből, francia szívből sarjadtak ezek a napfényes mesék. Talán meg is történtek, mert megtörténhettek. De Amerikában nemigen esnek ilyenek.

Az amerikai idill pozitív és józan. Kovácsoltvas oszlopokon, acélpilléren nyugszik; közjegyzőileg hitelesített szerződés biztosítja, melyet mindkét fél egyformán fölbonthat, ha ráunt; a házasfelek kettős könyvvezetéssel derítik föl a boldogságukat, s mihelyt látják, hogy a *tartozik* és *követel* rovat nem egyenlíti ki egymást, rövidesen véget vetnek az idillnek. Egészen így cselekedett Mrs. Hunt is. A versektől és regényektől megmérgezett Európában talán ő is elhitette volna magával, hogy boldog, és esetleg egy gyémántlakodalomról álmodott volna, ámde Mrs. Hunt nem európai, hanem ízig-vérig amerikai, a legelső fajtából, hamisítatlan, vaskos életkedvvel, rusztikus egyszerűséggel, s így történik, hogy most, görnyedt hátán százöt év terhével, elválik az urától, és elront egy bájos idillt.

Különös típus. Itt van egy egészséges agyvelejű nő, aki százöt éves és férjes, de azért még ma is energikus maradt. Önálló, az emancipáltság minden hóbortja nélkül. Cselekszik az amerikai businessmanek csodálatos szívósságával, akik napok alatt milliókat nyernek és milliókat vesztenek. Ez a tisztes matróna még mindig kardos menyecske, és bizony még mindig tud gondolkozni. Két férjét dugta a föld alá eddig, s most a harmadiktól válik. Őt egyik sem temeti el. Meglehet, hogy nem sokáig élvezi már özvegysége magányát, de azt a pár évet, pár hónapot sem akarja elveszteni, ami még várakozik rá, mert az amerikai káté szerint az idő pénz, még akkor is, ha lassan a sír felé bandukolunk. Mrs. Hunt tehát jegyzőkönyvbe vetette kívánságát. A sír kövén nem utolsó férjének, hanem legkedvesebb urának, a finom gentlemannek, Mr. Merillnek neve fog ragyogni, és ő nyugodtan alussza majd örök álmát.

Most pedig, élete végén, leszűri a házasságban szerzett tapasztalatait, és harmónia kél benne. Egy réges-régen halott férfi arca kandikál felé. Régi fotográfiákat kotor elő rozzant fiókokból, hervadt csokrokat porol le, és sárgult levelek lapjaiból olvassa ki egy összhangos élet emlékét, és lassuló vére csendesen visszaérzi a boldogság, a nyugalom és az igazi szerelem szenzációját is. Valóban, utolsó férje méltatlan volt rá. Emez szerette igazán. Ez a szelíd, ezüst hajú bácsi. Ez a vékony, mosolygós szájú. Ez a kedves, ez az előzékeny, ez a páratlan és finom úr, Mr. Merill.

Már-már összefoly agyában álom, valóság, múlt és jelen, akarat és vágy. De lassanként mégis kiválik onnan egy ködös emlék, és az megelevenül, kifényesül, szikrázik és ragyog. Hogy is volt csak? Mindenre emlékszik. Ősz fejét bebogozzák a múlt arany szálai. Legszebb a múlt. Még a haragos amerikai nénike is megfiatalodik általa. Nyugodtan hörpinti forró kávéját, őrzi a kincset érő titkot, és elviszi talán a sírjába is.

Százöt évig kellett élnie, míg végre rájött erre.

Budapesti Napló, 1907. január 3.

SIRATÓ

Egy nagy titok és nagy bűn kerül nemsokára abba a vén lomtárba, melyben a múltnak poros, korhadt babonái nyugosznak. Egy igazsággal lettünk gazdagabbak. Drezdából árad ki a fény, Drezdáé a dicsőség. Jegyezzük fel a tényt, tapsoljunk neki, és sirassuk el a gyerekek regénybe való ártatlanságát, a szűzfehéret, a butaság és fekete tudatlanság jegyében születettet, a vénkisasszony-etika s a papi morál szomorú szüleményét. Drezdában a községtanács határozatából a gimnáziumokban s a reáliskolákban az érettségizett tanulók részére nemsokára előadásokat fognak tartani a nemi életről. Ez nem sajtóhiba: a nemi életről! Ez az első lépés. De mi már látjuk azt az időt is, mikor az iskolák dobogóiról is a becsületes, kendőzetlen igazság fog széthangzani.

Te melankolikus fekete-fehér mesemadár, német nyárspolgári háztetők s együgyű gyerekszívek lakója, rebbenj el hamarosan, mert úgy látszik, elhesseget ez a pogány, hidegfejű Európa. Mielőtt azonban távoznál, elsiratunk tégedet, fiatalkori barátunkat, érzelmesen és szomorúan, ahogy illik. S elsiratjuk a gyermekkori ártatlanságot is, a múlt századok balkörmű erényét, a gyalázatost, a szemérmetlent. Menjetek kalandos utatokra, és hagyjatok itt bennünket. Ti mérgeztétek meg eddig gyerekeink agyvelejét, vérét. Ti hitettétek el velük, hogy bűn a szerelem, szentségtörés a természet, és szégyen a meztelenség. Takarodjatok. A kisdiák miattatok bújt el a közös étkezők és hálószobák zugaiba, s beszélt lázban, zavarosan a női öltözők titkairól. A folyosón a görög istenek duzzadó szobrai zavaros álmokat loptak beléje, s szegénynek elrabolták nyugodt éji álmát. Aztán később, mikor már fojtogatta, torkon ragadta az ismeretlen semmi, lopva suhant a papa könyvtárához, és felütötte a Pallas-lexikont ama kritikus és érdekes helyeken, melyekről annyit beszéltek az osztálytársak. Görögórákon pedig a Homérosz-könyv szélére hiányos rajzművészettel, de annál több realitással lerajzolta a milói Vénuszt, természetesen az osztály nagy gaudiumára. Mindennek a szelíd gyerekkori ártatlanságnak vége szakad rövidesen. A szigorú arcú erkölcsi mumus eltűnik a gyermekvilágból is, s becsületes, kísértetrebbentő napfény özönlik be mindenüvé.

A konzervatív német sajtó utóbb nagy botrányzajt vert fel, hogy Frank Wedekindnek gyerekdrámáját előadták. Ez a merész gondolkozású német író kimutatta, hogy a mi Jézuskában és gólyában hivő ártatlan gyermekeink mily ijesztően romlottak. Betört a gyerekszobákba, és abban a pillanatban fordította meg a villamos körte gombját, mikor nem is remélte senki sem. A maradi kritikusok, természetesen, ijedten hápogva támadtak reá, és el akarták hitetni, hogy Wedekind csak rémeket látott. Wedekindnek pedig pogányul és kegyetlenül igaza volt. Minden gyerek mélységesen romlott és perverz, s romlott és perverz marad mindaddig, míg nem beszélünk előtte nyíltan, s nem merjük nevén nevezni az ismeretlen és hatalmas semmit, mely annak idején gyenge torkára nyomja fojtogató markát, és később tüzes bélyeget süt ártatlan homlokára.

A drezdai iskolareform új korszakot jelent a nevelés történetében. Mindenki örömmel üdvözli. A szentimentális szív elsiratja a gyerekek naiv együgyűségét, de mi új örömmel köszöntjük a másik egészséges, napfényben kelő ártatlanságot. Foglaljon helyet az iskolában, a gyerekszívekben, az izmos, hideg vízben edzett, józan gyerekek szívében. És te, fölösleges kelepelő, te hosszú csőrű melankolikus madár - rebbenj el az iskola tetejéről!...

Budapesti Napló, 1907. január 4.

A BETEG TÜKRE

Doktor Kleintjes egy német orvost folyóiratban súlyos problémákat ad az orvosnak s a lélekbúvárnak. Szabad-e, ajánlatos-e, kívánatos-e fölvilágosítanunk a betegeket hogylétük felől?

Ősrégi kérdés, melyre eddig még senki sem adott határozott feleletet. Pedig a szegény orvosokat nap nap után sarkon követi, kínozza, marcangolja, anélkül hogy el tudnák magukat határozni, s állást foglalhatnának szilárdan egyik vagy másik félen. A legtöbb orvos tudniillik ma is kételkedik, s legtöbbször vagy egyéni meggyőződése szerint cselekszik, vagy esetről esetre a perc ihletében, a beteg egyéniségéhez mérten állapítja meg azt a tapintatos formát, melyet abban a pillanatban legjobbnak vél. Nincs szabály, nincs törvény. És ezt talán legjobban mi érezzük, mikor a véletlen szeszélye folytán szükségből orvosokká leszünk, s pirosra sírt szemmel, sírástól fuldokló szájjal kell hazudnunk kedves betegjeinknek. Mit mondjunk? Mit hazudjunk nekik? Vagy egyáltalában hazudjunk-e, szabad-e hazudnunk, mikor élet s halál között lebegnek, és a betegséggel társtalanul, magukra hagyatva vívják a döntő csatát? A probléma ijesztő világossággal mered elénk.

Egy pillanatra úgy tetszik, mintha csakugyan meg kellene mondanunk a valóságot. A sovány, szomorú arc, a láztól parázsló szemek mintha követelnék. Végre is a betegség tisztán csak reá vonatkozik. Neki tudnia kell a titkot. Joga van hozzá! Csipkés ágya olykor olyan a szemünkben, mint egy nagy, fehér hajó, s szinte érezzük, mint távolodik el tőlünk lassan-lassan a bizonytalanság zavaros vizein. Oly egyedül küzd szegény. Oly végtelenül egyedül. Sírunk és jajgatunk, de ő percről percre idegenebb lesz ránk nézve, akárcsak meghalt kedveseink, és mindinkább látjuk, hogy ez a tusa az övé, tisztán az ő magánügye, hisz ha könnyekbe fullasztjuk is a szobát abban a végső pillanatban, akkor mégsem mehetünk vele. Ilyenkor megmondanánk mindent. Aztán jő egy csöndes, könnyfakasztó perc, reánk legyint, föltekintünk a párnák közé torlaszolt gyönge testre, és megingunk, dadogunk, könnyezünk. Többnyire az a vége, hogy mi is zokogva roskadunk az ágyára, és sírunk - vele együtt.

Nekünk, kétkedőknek és bizonytalanoknak adott tanácsot a német orvos. Szigorú, bölcs, pozitív tanácsot. A betegeinknek minden tekintet nélkül hazudnunk kell. Költsünk meséket, ostoba, kedves hazugságokat, naiv gyerekbohóságokat, és hitessük el velük. Hozzunk ágyukra mesevirágokat a gyógyulás aranymezőiről. Ezek a naiv hazugságok gyógyítják meg őket, ezek lesznek legerősebb fegyvereik a halállal való küzdelemben. Ha kell, szervezkedjünk is. Alapítson az egész ház titkos összeesküvést s avassa be az összes családtagokat, az ápolókat, a szolgákat s a cselédeket is, nehogy egy elejtett szó a beteget a valóságra rezzentse. Mindenben kíméletes tapintat, ravaszan-finom gyengédség vezessen.

De Kleintjes doktor még tovább megy. Nemcsak a közönyös orvosoknak, a kíméletlen, hirtelen természetű rokonságnak és a szapora szájú nagynéniknek üzen hadat, hanem a tükörnek is. A tükör a beteg legnagyobb ellensége. Ez a csillogó, misztikus bútordarab mindig a kopár valóságot másolja. Nem szépít, nem enyhít, nem vígasztal. Sokszor még torzít is. Mindeddig gyanútlanul tettük oda betegeink ágyára, s hagytuk, hogy reggel, mosdás után, fésülködéskor óraszámra nézegesse fakó, beesett arcát. Csak az orvosok tudják, hányszor hangolta le a gyógyuló beteget, hányszor bénította meg harckedvét és ellenállási képességét a tükör. Ez a gonosz, babonás, varázsos üveglap halálos ellenség és áruló, mely fáradsággal szőtt-font terveinket, hazugságvárainkat egy pillanat alatt szétdönti, és a beteget a reménytelen kétségbeesésbe taszítja.

El tehát a beteg lakásából a jajveszékelésekkel, tanti-sopánkodásokkal és a csillogó tükrökkel! Legyen a beteg szobája csöndes, nyugodt és fénytelen. A babonás nép ma is eldugja a tükröket, ha halott van a háznál, mert azt hiszi, hogy a halott meglátja bennük az arcát és visszajő. Mi, jobbak és okosabbak, rejtsük el a valóságtükröző üveglapokat addig, amíg nincs késő.

Budapesti Napló, 1907. január 6.

SCIENTIA MILITANS

A rongyos tudósok a tudománynak romantikus alakjai. Róma fórumának *philosophus sordidus*-a, a nyűtt tógában hadonászó bölcs, a középkor varázslói, alkimistái, fanatikus csepűrágói és ezermesterei, kik a maguk idejében a tudós gárdát képviselték, teljesen feledésbe mentek és kihaltak. A haladó kor elébük vágott, fölöslegessé tette és megsemmisítette őket, mint a gáz- és villanyvilágítás a koppantót s a mérföldsebességgel száguldó vasút a postakocsit. A társadalmi osztályok cégére eltűnt, a differenciálódás megszűnt, s az egyének ma már nem hordják mellükön kasztjuk jelvényeit. A tudós legföljebb szürke emberke. A poéta pedig legjobb esetben bajusztalanul jár és monoklit hord, de vasalt kürtőkalapja mellett árvalányhajat már hiába keres a nyájas olvasó. Nemesen hevülő szíve mostanában egészen nyugodtan dobog a mellére feszülő polgári szmoking alatt, és esze ágában sincs, hogy onnan, holmi ringy-rongy lebernyeg alá kívánkozzék, sőt ádámcsutkás gólyanyaka előszeretettel húzódik meg egy magas gallér mögött, mely esetleg egy angol selyem gallérvédőt is elvisel. A tudós is dolgozószobájában gyűjti az adatokat, gépkocsin megy fölfedező körutakra, katedráról tart előadást, s legföljebb a könyvkereskedőjével veszekszik, ha nem szállítja idején a könyveit, rovarjait, preparátumait, műszereit. A csodák végképpen eltűntek ebből a villanyfényes világból, és meghalt a kék virágos, borzas és könnyes romantika.

Annál föltűnőbb, hogy most egy olyan tudósról írnak külföldi lapok, aki ennek a romantikus világnak valami XX. századba szakadt különös, csökevény terméke. Ez a kócos, csavargószerű tudós nemrég szállt ki Hamburgban egy amerikai gőzhajóról. Ne gondoljunk az áltudós típus ezrivel található, mindenütt jelenlevő kotnyeles alakjaira, kik a kávéházban, vasúton, könyvtárakban, korcsolyapályán, mindenütt elénk jönnek, bemutatkoznak, szurtos papírrongyokat vesznek ki feneketlen zsebeikből, a „rendszerük”-ről beszélnek, s többek közt elfelejtik bevallani, hogy egy hete nem mosakodtak, s nem tudják a helyesírást. Örülhetünk, ha ilyen speechek után nem tűnik el a pénztárcánk vagy a zsebóránk.

A hamburgi utas azonban igazi tudós volt. Egy orosz botanikus ő, aki a mai cinikus világban is egy poéta szerelmével szereti a természetet. De ő nem írt áradozó verseket, hanem pár év előtt szótlanul útnak indult, hogy az újvilág buja flórájába markoljon, és a páfrányos mezőkön, az őserdők csendjében valljon szerelmet a nagyszerű, titkos és gőgös tudománynak. Úgy gondolkozhatott ez az ábrándos, forrófejű ember, hogy szép poros könyvek között vakoskodni és elméleteket gyártva kuksolni a kályha mellett, de még szebb az erdők viharaiban feszült mellel előretörni és járatlan ösvényeken újat találni. Talált is sok újat. Hónapról hónapra nagyobbodott a növénygyűjteménye, úgyhogy ládaszámra kellett már maga után cipelni. Mindegyikben ezer és ezer csoda. Húsos testű vörös virágok, lila buksi rózsák, madár nem látta kövér növényszörnyek. A pénze azonban folyton fogyott. Ruhája levásott a testéről, cipői elkoptak, éhezett és nyomorgott, de a növényeit, a gyűjteményét, a szerelmét el nem hagyta. Inkább csavargott, míg egy jószívű hajóskapitány megkönyörült rajta, s a mexikói erdőkből hazahozta Európába.

A tudomány harcos katonája, a scientia militans hőse ez a különös ember. Lelkesülünk és mosolygunk is egy kissé rajta, mint egy furcsa múzeumrégiségen. Ma, mikor mindenki nagyzol, túloz, és szereti játszani az önfeláldozót, a tudomány önzetlen előharcosát, ez a komor orosz világkalandra indul, elpocsékolja pénzét az utolsó fillérig, s majdnem meztelenül kerül vissza tudományos fölfedező útjáról, de tizennégy jól megrakott ládával. Eszünkbe jut itt a hajótörött Camões, aki a tenger hullámaiban is görcsös marokkal szorítja az eposzát. Ez a tudós éppoly fölemelő hős. De az ő útja, mint minden modern tragikomédia, a rendőrségen végződött, mert

a hamburgi rendőrnek szemet szúrt a gyanús orosz, hamarosan kihallgatták, s még gyorsabban föltették egy vasúti kocsira. Most már az orosz határ felé robog. Otthon azután a gőzerőn száguldó tudománynak ez a romantikus, erdőjáró kalandora majd elgondolkozik viselt dolgairól, a földi élet s a fakuló világ sok furcsaságáról. Azután megpihen, és korgó gyomorral, szemében a hivők égő fanatizmusával tovább dolgozik. De a modern, hideg, okos emberek bizonyára ezután is csak mosolyognak rajta, mint egy kihaló típus utolsó bölényén, mint egy élő anakronizmuson. Nem értik.

Budapesti Napló, 1907. január 10.

KÖLTŐ-PROTEKTOROK

Dernburg, a német gyarmatpolitika ünnepelt hőse, tegnap Berlinben a gyarmatpolitika fejlesztése érdekében tartott gyülekezeten lelkesen agitált a német kolóniák felvirágoztatásáért. Fényes és érdekes gyűlés volt. Díszes sorokban ültek egymás mögött a nagyfejű politikusok, az egész németség képviselői, az ipar, kereskedelem kiküldött kiválóságai. De ennek a lázas, lármás gyülekezetnek mégis más adta azt a szokatlan érdekességet, amely miatt most írunk róla. A könyökig véres, tűzkoszorús militarizmus művészeket is hívott az ünnepére; gyenge, különös arcú költőket, excentrikusan öltözött festőket, kopaszodó és ősz tudósokat. Dernburg pedig beszélt, tűzzel, elragadóan, s beszélt, nem a politikusoknak, hanem ennek a kócos, züllött cigánynépnek, feléje fordulva, kedveskedő fordulatokkal, hízelgő bókokkal, s kérte őket, álljanak ki a harctérre, s legyenek a német gyarmatok Kiplingjei. Teremtsék meg a kolóniákat tollal, ecsettel, vaskos jogi érvekkel a szellem birodalmában, mert csak akkor lesz igazán német gyarmat, ha művészek fedezik fel.

Ez az egyik eset.

A másik Amerikában játszódott le, a Fehér Házban. Roosevelt elnök magához kérette James B. Conolly költőt, rábírta, hogy poéta létére tengerésszé legyen. Az elnök azt mondta, az amerikai flottát nem ismeri a világ, valahogyan fel kellene födözni, hogy legyen. Eközben pedig beszélt a tengerészélet gyönyöreiről, a szabad vízpuszták fönséges viharairól, s egy kereskedősegéd kedvességével tukmálta rá a tengerészi zubbonyt. James úr jámboran engedelmeskedett, levetette kényelmes ruháját, beállt tengeri és amerikai Kiplingnek, s már ma az *Alabama* hajón lebeg a mérföldes melységek felett, s tollforgató keze durva hajókötéleken vérzik fel.

Álljunk meg egy pillanatra e két párhuzamos esetnél, és ne fitymáljuk a bennök rejlő komoly tanúságot. A két politikus tette idők jele, mely a poétanép ázsiójának hirtelen felszökkenéséről beszél. A militarizmus vértől és sártól szennyes dübörgő vasszekerébe mindenáron a Pegazust akarják befogni, mert tudják, hogy ez a mesélő, bár nem láttad sem te, sem én, hatalmasabb minden nagy csontú mecklenburginál és pinzgaui teherhordónál. Íme, már Uchatius-ágyúk és vashajók elé kötik, íme, a nyurga, vézna poétáknak, kik a sorozásnál be sem váltak, s egy lőfegyvert sem tudnának elsütni, világsorsintéző urak hajbókolnak, íme, a levegőből, felhőből, aranyfüstből, ködből álló szellembirodalom katonái mint kapnak homlokukra koszorút, a véres hősök dicsőséges cserfakoszorúját. Ó tempora, ó mores!

Az angol gyarmatok már a XVI. század óta ott a térképen kevélykedtek, de csak azóta tud róluk a világ, amióta Kipling bevezetett bennünket a dzsungelek fekete és aranyos világába. A franciáknál Pierre Loti tette meg ugyanezt. Ők ketten megteremtették igazán azt, amit a gyarmatpolitikusok a maguk részéről teljesen elintézettnek hittek. A világ az ő írásaikból ismerte meg az angol és francia gyarmatok izmos, egyszerű lakóit, buja növényzetét, tündéri tájait, és ők írták be mindezt, nem a világ térképére, hanem a felnőtteknek, az iskolás fiúknak s a gyerekeknek eleven, termékeny agyvelejébe. Kiderült, hogy a poéta még mindig nagyhatalom, s nem fölösleges, hogy Shakespeare még egyszer megalkossa az embert, miután a teremtés elvégezte a magáét. Eddig a dolog komoly része. A komikuma azonban még nagyszerűbb. A cinikus diplomaták, úgy látszik, még rendületlenül hisznek a babonában, a költészet csodatevő erejében, s azt vélik, hogy a német gyarmatok nyomban oly hatalmasak lesznek, mint az angolok, mihelyt néhány német poéta s művész elmegy délnyugati Afrikába, Togo őserdeibe, és felfedezi. Pedig Kiplingeket nemigen lehet kinevezni, s vajmi bajos gyarmati vendégszereplésre felkérni, ha nem a gyarmatok természetes élete termi őket. A német diplomaták jó politikusok, de a logikájuk igen rossz, mert az okozatot felcserélik az

okkal. Úgy látszik, hogy higgadt német agyuk a költészet lázas hitében s a mindenható poéták imádásában teljesen megfeledkezett erről. Hisz még a praktikus, gyárimádó Amerika is egy szegény poétát kér meg, hogy tegye még hatalmasabbá, mert vele szemben még ő is gyengének érzi magát...

Ennél nagyszerűbb bókot és elismerést még nem kapott a poézis. A mindenható földi istenek végre szerényen protekciót koldulnak a szegény poétáktól.

Ti havas csúcsokon lakó, harciatlan, szűzi múzsalányok ott fönn, mosolyogjatok!...

Budapesti Napló, 1907. január 12.

A HALÁL AUTOMOBILJA

Megjelent az első, jön utána a második, harmadik, számot kap és rendőri engedélyt, s lassan-lassan megszokják, észre sem veszik a halottaskocsivá öltöztetett automobilt, s a főváros zűrzavarában szürkén, unalmasan fog előre prüszkölni, mint a levélhordó vagy a bankár úr gépkocsija. A tülök pedig búsan huhog:

- Sietni, sietni, nincs időnk! Előre!

A közlekedési rendőrség lichthofján megvizsgálták a halottak automobilját, és komoly, okos urak úgy találták, minden rendben van, a kocsi mehet, legyen készen a sofőr, a benzin pedig fűtse a kazánt erősen, nagyon erősen, hogy minél gyorsabban rohanhasson előre, előre.

Az acél gyászszekér, a haladás nyakas szörnye megindult. Olyan, mint a többi automobil. Egyszerű faragvány ékesíti meg egy szomorú kereszt. Egyéb semmi. A sofőr helyén fekete ember fekete ruhában, magas, fekete kalapban, aki várakozik, mikor fordítsa meg a csapot, hogy őrült sebességgel suhanjanak a városok, villamosok, bérkocsik, teherhordó lovak, tolakodó emberek összevisszaságán át a céltalan célhoz, a hervadás kertjéhez.

A kocsi lelkendező sietséggel kanyarodott be egy téren, huhogott, fújt, és ilyen dalt dalolt a csodálkozó halandóknak:

- Emberek, emberek! Emlékeztek-e még a falusi temetésekre? Emlékeztek-e tavaszi délutánok melankóliájára, mikor összejönnek a gyászoló rokonok, s a pap fehér miseingben beszenteli a bárdolatlan fakoporsót? Emlékeztek-e a legényekre, akik szomorú ballagással viszik ki vállukon a drága holttestet, és a virágos tavaszi földbe ágyalják nagy siránkozások közepette? Emlékeztek-e? Mindez elmúlt, elmúlt örökre...

A kocsi megbotlott a kanyarodásnál, egyet ugrott, aztán tovább dalolt:

- Vagy emlékeztek-e kisvárosi temetésekre? A délutáni három óra gyászos csendjére, a fekete bóbitás lovakra, az angyalos halottkocsira, melyben mint valami üvegszekrényben pihent a koporsó? Itt már feketébe öltöztetett, fizetett szolgák emelik le a testet, de a menet lassú, minden lépés fáj, mert a temetőhöz visz közelebb, és sír a gyermek, sír az asszony, merre elhaladtok, s megbámul benneteket minden ház, minden ablak, minden porszem. Emlékeztek-e? Ez is elmúlt, el, el...

A kocsi egy pillantás alatt egy utcát futott át, majd így folytatta:

- Emberek, emberek! Érzitek-e, mi vagyok én, érzitek-e, hogy a rohanó haladás átgázol bánatotok virágágyain, és elrabolja még a fájdalmatok édességét is? Ugye emlékeztek a fővárosi temetésekre? Észrevettétek-e, hogy itt már ügető tempóban iparkodtatok a temetőhöz, s a kocsis szaporán csapott a lovak közé, nehogy a sarki rendőr a közrend érdekében megállítsa az ünnepélyes menetet? Érzitek-e, mint lettem úr felettetek, lassan, de határozottan, én, a haladás acélbordájú szekere, én a benzinlelkű, prüszkölő, köhögő, groteszk tákolmány?...

Az emberek tágra meredt szemmel hallgatták az automobil dalát, s fázékonyan húzták be fejüket a kabátjukba, a rokonok sírtak, könnyeztek, sóhajtottak, de a sírás, sóhaj, jajgatás beleveszett a kis masina dübörgésébe. A gyász-sofőr még egyet fordított a csapon, kék benzinfellegek szálltak fel, a kürt pedig tovább huhogott:

- Emberek, emberek! El az utamból, sietek. Előre, előre!...

Budapesti Napló, 1907. április 6.

AZ ORVOS JOGA

Pár héttel ezelőtt az orvoskongresszuson az orvosi titoktartásról, az orvosi beavatkozás jogáról vitatkoztak Budapesten. Milyen körülmények között van joga és mikor kötelessége beavatkozni az orvosnak a természet munkájába? Meddig terjednek a határok? Mikor szuverén az orvos, és mikor puszta végrehajtója a beteg parancsának? Ezek a kérdések jórészt már tisztázva vannak. A törvény nagy általánosságban megvonta a határokat. A jogbölcsészek fölparcellázták a lehetőségek területét, szabad utakat nyitottak, tilalomfákat tűztek ki, és szigorú paragrafusokba szorították úgy az orvos, mint a beteg jogait.

De most a változatos sokféleségű élet egy új problémát vetett a törvényszék zöld asztalára. Tanulság arra vonatkozólag, mily kevéssé képesek a paragrafusok behálózni, átszántani az élet nagy ugarföldjét. Egy orvos ült a vádlottak padján. Egy operatőr, aki megmentette egy asszony életét, s ezt az életajándékozó sebészt nem más vádolta, mint magának az asszonynak a férje, aki a műtevés előtt, mint az asszony törvényes képviselője, kifejezetten tiltakozott az illetéktelen beavatkozás ellen.

Az orvos nem engedett, de a férj sem; az egyik a kutyabőrét lobogtatta, a másik pedig a házassági bizonyítványát. Ez a nem egészen kedélyes pörpatvar, mely a szerencsés véletlennél fogva egészen ártatlanná vált, s egy elvi jelentőségű kérdést körvonalazott, megismétlődött a törvényszék előtt is. A törvénylátók pedig bedugták ősz fejüket a vaskos könyvekbe, összezümmögtek, és nem tudván határozni, emberies szavakkal békítették ki a feleket. Az asszony megelégedetten távozott; a férj is; sőt, talán az orvos is, de azért valószínűleg mindenki látja, hogy itt a törvény hézagosságánál fogva nagy injuria esett az orvosokkal. Az összes orvosokkal.

Tény az, hogy a törvény minden porcikámat megvédi, ha egészséges vagyok, ha nem. Ha kést emel reám valaki, legyen az a kés az útszéli zsivány bicskája vagy a legelső operatőr szerszáma, börtönbe kerül. Nekem megengedik azt a fényűzést is, hogy tetszés szerint választott halálos betegségben haljak meg. A klinikán megvizsgáltatom magamat, megmondják, operábilis-e a betegségem, s tisztán tőlem függ, ráfekszem-e az operálóasztalra. A májam akkorára duzzadhat, mint egy boroshordó, a vesém vígan rohadhat a kedve szerint, az én szegény májammal és rozoga vesémmel csak én rendelkezem és senki más, és nincs az a sebész, aki egy karcolást is merjen tenni, ha nem akarom. Mindez helyesen és igen bölcsen van. A tudomány kötelességeivel szemben az egyén jogainak elsőbbséget szabad és kell is adnia. A hiba ott kezdődik, hogy a törvény oly vétkes lazasággal határolta körül ezeket az eseteket, hogy a korlátok között mindenki kibújhat, s nem lehet megállapítani, hol kezdődik a jótét, s hol a merénylet, meddig tart a beleegyezés határa, és mennyit nyom a latban a páciens hozzátartozóinak szava? Ez bűn, ez méltánytalanság, nem a betegekkel, hanem az orvosokkal szemben.

Az orvosnak teljesen szabadnak kell lennie. Abban az ünnepélyes pillanatban, amikor késével belenyúl a természet megbomolt rendjébe, ne gyötörje semmi lelkiismereti kérdés. Legyen katona, aki vezényszóra harcol. Előtte fekszik egy ember, de ő ne lásson benne mást, mint egy beteg húsmasszát, melynek gennyes zavarában az egészség boldog rendjét kell helyreállítania. Az agy, mely kloroformos sisakban, homályosuló öntudattal vergődik, nemsokára egészen elsötétedik, s helyette a tudomány világos esze gondolkozik. Ezeket a nagyszerű perceket nem szabad zavarnia sem a nagynéni sírás-rívásának, sem a törvény habozó parancsainak. Ezt a szentséges szobát a törvény alabárdosainak kell védenie, s jaj annak, aki tisztátalan lábbal bemerészkedik. Az orvos a tudomány vak eszközeként teljesíti kötelességét, mint kezében a műtőkése.

Az a felháborodás tehát, mely most az orvosok részéről egyszerre hangzik föl Európa több fővárosából, teljesen jogos. Az élet elég ártatlan alakban egy új problémát adott föl, melyet meg kell oldanunk, minél hamarább. Az orvosnak vissza kell adnunk a szabadságát. A diplomás gyógyítómestereket, csipeszbennfelejtő kísérletezőket megszabályozhatja a paragrafus, szabályozza is meg, a kés ihletes kezelőinek tetteibe azonban annyira nem szabad beleszólnia, mint a művész ritmusaiba. Itt egy új pör kezdődik, melyben maguk a törvényhozók ülnek a vádlottak padján.

Budapesti Napló, 1907. április 21.

LEGENDAFEJTŐK

A *Gil Blas* élelmes riporterei most egy titokzatos világszenzációval csiklandják az újságbotrányokra éhes emberiség ínyét. Lónyay Elemér grófné memoárjait írja, s még le sem tette a végső pontot, mikor egyszerre, váratlanul híre kél, hogy ezeken a lapokon meggyónik a kíváncsi világnak, és a mayerlingi véres éjszakáról elmondja, amit rajta kívül nem tud senki. Állítólag egy új alak is jelenik meg ennek a legendának zavaros kinematográfképén, egy morva zászlósúr, aki a véres rémülettől sápadtan másnap eldadogja fiának a királyfigyilkosság részleteit, s eszerint Baltazzi helyett majd Hoyos gróf nevét kell feljegyezni a historikusnak. Nem tudjuk, mi igaz ebből a híresztelésből, és nem is akarjuk tudni. Az igazság felderítésére nézve tudniillik oly sovány valószínűségek vannak, hogy már most is biztosan leírjuk, a világosságkeresők csak még mélyebb, még titokzatosabb éjszakába tévednek. A Rudolf-legenda ősbozótjában nemcsak egy grófnő finom tolla nem tud utat törni, hanem a világ összes Sherlock Holmesainak csákányai sem.

Van ebben a legendában valami középkorian misztikus, valami színesen romantikus, ami a Habsburgok minden tettét kiszínezi és eltolja a mesék ködös világa felé. A középkori katolikus templomok mélységes árnya borul reá. Egy hatalmasan megizmosodott családi öntudat működését érezzük, a Habsburgoknak, a nagy hallgatóknak és elhallgatóknak ösztönszerű erényét, amelyet az évszázados uralkodás nevelt beléjük, azoknak a görcsösen összefeszülő mosolytalan ajkaknak hallgatását, amely V. Károly aranykeretes képéről mered reánk, és megtagad minden felvilágosítást. A Bourbonok szemete festői zavarban kavargott Párizs piacain, minden utcakölyök beszélt hálószobáik titkairól, a történelemben azonban eddig nem született és az idők végezetéig sem fog születni Carlyle, aki az ő nyakláncpörüket megírja. A kemény, szigorú fejedelmi ajkak dacosan egymásra szorulnak, és a történetíró kétségbeesetten teszi le a tollat.

Ebben az érdekes okhálózatban azonban ott van magának Rudolf királyfinak romantikus egyénisége is. Egy érdekes koponyájú néphős ő, aki csupa ígéret, csupa erő és misztikum. Arról sugdosnak, hogy veszedelmes forradalmár, ellentétbe kerül a családi tradíciókkal, a szegény népet álruhában látogatja meg, egy szimpla bécsi bérkocsisnak pedig feltárja szíve legbensejét. A pezsgő, a kártya, az asszony, titkos szerelmek, titkos barátságok - kell-e tovább folytatnunk, hogy kiérezzük, mennyire benne van magában az életében a poézis varázsa? Üssünk fel akármilyen népköltési gyűjteményt, és nyomban meglátjuk, hogy a fiatal, regényes királyfi maga egy kész költői alak, melyet csak be kell állítani a megfelelő keretbe, hogy egy zavaros, furcsa legenda bimbózzék ki belőle. Ha Rudolfot megkoronázzák és meghal őszen, nyolcvanéves korában az ágyban, a képzelet éppúgy legendás hőssé teszi. Csak természetes és nem meglepő, hogy a nép fantáziája még mindig becézgeti a fiatal királyi gyermeket, és várja még ma is, mint a hadak útján visszatérő Csaba királyfit. A XIX. századnak legendája a gőz és villamosság korában éppoly szükségszerű bizonyossággal kristályosodott ki, mint annak idején a Siegfriedről vagy Attiláról szóló monda, és éppoly rejtelmes, éppoly csodálatos.

Mi tehát csak sajnáljuk azokat a naiv kutatókat, akik itt a történelmi igazságot akarják kihámozni, és azokat, akik még mindig hisznek kiderülésében. A szomorú tragédia igazi okát örökre eltemette az a vaskoponyával ékes komor koporsó, mely a legendás Rudolf holttestét rejti. Ma már nem lehet igazságokat írni róla, csak szenzációs hírlapi cikkeket és érdekes vagy kevésbé érdekes legendákat. A poézis titokzatos kezével beleavatkozott az életébe, és végleg összegubancolta egymásba fonódó szálait.

Budapesti Napló, 1907. április 28.

KÉT TITKOS HATALOM

Mind a kettő körülöttünk van, és mind a kettő maga az élő titok. Nézzük a villamosságot. Ott szalad az orrunk előtt az utcákon, a villamossíneken, mint valami megvadult csodáló; beléje botlunk, végigrohan rajtunk, vaskocsikba fogjuk; kedvünk szerint megtakaríthatjuk vagy elpazarolhatjuk, ha jólesik, s mégis érezzük, hogy a berlini egyetem tanára sem tud róla többet, mint a szegény budapesti villamoskalauz. Csak alkalmazzuk. Vörös nyakú, sztaniolpáncélos palackokba raktározzuk el vagy hatalmas telepekbe, egyebet azonban nem tudunk vele művelni.

Az elfojtott és bebörtönzött villamosság éppen olyan titokzatosság a mi szemünkben, akár a nyári viharban szepegő parasztfiú előtt a felhőkön táncoló villám.

Micsoda ez a bizsergő erő, ez a mozgásból, hőből újjászülető csoda, ez a gyújtó, romboló, lázongó és alamuszi szolga, amely látszólag berzenkedve, de tulajdonképpen engedelmesen és alázatos hunyászkodással igába hajlik, gépeket, kocsikat hajt, főz, mos, fúr, farag, fűrészel, és a verejtékező tudomány előtt mégsem veti le az inkognitóját? Ez a mozgó, élő erő a tudomány titka.

A körúton pedig zene hallik. Egy zenés kávéházból valami búsító magyar dal ütemei hullámzanak ki. Miért ez az elfogódottság, a jókedvnek ez a hirtelen ajkra fagyása, ez a csendes megdöbbenés, a megilletődött szívek tétovázó melankóliája? Nem tudjuk. A vonó odadörgölődik a húrokhoz, s egyszerre a fájdalomnak és örömnek egész világa születik meg. Mi magunk, akik a hatás tüzében állunk, legkevésbé sejtjük, mit érezünk és miért, de ebben - biztosan állítjuk - egyek vagyunk mindnyájan. Puccini éppen annyira, mint a fizetőpincér. Miért búsít el egy lágy melódia, miért tesz szilajjá és heroikussá a lázadó ujjongás, a wagneri dörgés, s miért ragad el a hangok habzó zuhataga? Mit fejez ki Beethoven kesergő, tomboló, hánykolódó szonátája? Csak érezzük, de dadogó ajkainkra nem merészkedik szó. A zene örök titok. Előttünk az aszfalton egy csirkefogó vígan fütyörészget, s ez a füttyszó is misztikum. A zene a művészetek misztikuma.

Most pedig egy lázasan érdekes, szűkszavú híradást olvasunk, mely szédítő perspektívát nyit előttünk. Két tudós kísérletezett a villamossággal s a zenével, és a tudomány és művészet, ez a két élő, folyton előttünk levő misztikuma között sikerült kontaktust létrehozniuk. Egy amerikai föltaláló nemrégen zenét idézett elő minden hangszer nélkül, tisztán azáltal, hogy a páciens testén villamos áramot vezetett keresztül. A titokzatos hullámok áthatották a testet és zenéltek benne. Ezzel szemben Dupont doktor, egy francia tudós, még meglepőbb eredményt ért el. Ez a tudós az amerikai experimentumának megfordítottját végezte, s a zenét változtatta elektromossággá.

E két kísérlet jelentőségével ebben a pillanatban nemcsak a két tudós nincs még tisztában, de az egész tudományos világ is inkább sejti, mint érti, mi történik két távol fekvő laboratóriumban. Annyit azonban már most is tudunk, hogy a hangrezgések megfelelő sorait kölcsönáram adja vissza, s ez az áram a zenedarabot alkotó hangrezgések képét reprodukálja.

Mi magának a ténynek tudományos diadala előtt állunk csodálkozva. A tudósok pozitíve észlelték, hogy zenét tudunk előidézni hangszerek nélkül, és hallgathatjuk fül nélkül is, mert a hangok ilyenkor nem érzékszerveink kapuján jutnak hozzánk, hanem egyszerre ömlenek testünkbe, és áthatják, körülhízelgik, körülhullámozzák vérünket, csontjainkat, minden ízünket, összes szöveteinket úgy, hogy az ember mint egy médium áll a csapkodó zenehullámok

végtelenségében. A jövőben már nem fogunk csodálkozni, ha a doktor a recepten Beethoven-áramokat rendel a páciensének, és az életuntat Bayreuthba küldi egy kis Wagner-kúrára.

A XX. század egy pillanatra megáll útjában, és néma csodálkozással bámul. Vajon mi fog történni? A tény az, hogy a villamosság és a zene immár kapcsolatban áll egymással, és az egyik talányt a másik oldja fel. Egyelőre csak annyit látunk, hogy a tudomány s a művészet e két misztikus jelentkezése kezet fog egymással, és egy új problémát dob a tudomány asztalára.

Budapesti Napló, 1907. június 11.

HARCOLÓ SZOBROK

Két nagyszerű idegen jelent most meg Amerika földjén, a két legnémetebb német, aki valaha élt: Goethe és Schiller. Német pénzből, német lelkesedésből nőtt ki az ő szobruk Cleveland földjéből, s idegenül fognak állani sokáig a zúgó sokaságban, a siető, tülkölő, előrelihegő idegenek között. Vajon mit keresnek itt? - kérdi majd magában a munkás, s talán tovább halad, talán megkérdez egy német kék zubbonyost. Amerika egyelőre csak vendégül látja őket. Ezek az idegenben elhullajtott vendégszobrok azonban érckarjukkal abba a másik, új időbe mutatnak, mikor az emberiség kölcsönös megértése folytán minden gát, minden hazugság ledől, és az egész világ eggyé forr a nagy emberek tiszteletében.

Eddig a hőskultusz majdnem kizárólag nemzeti formában jelentkezett. Valami lokálpatriotizmusszerű volt abban a módban, ahogy nagy művészeinknek, államférfiainknak, tudósainknak hódoltunk; a mai gazdasági és társadalmi viszonyaink elzárták előlünk a horizontot, s lehetetlenné tették, hogy nagy perspektívákat nézzünk, nagy átfogóképességgel öleljük magunkba a tudást s a művészetet. Az országok határain vámsorompók állottak, melyek megtiltották az idegen szellemi áruk becsempészését. Ma már nincs is védvám, ma már szabad a szellemi kereskedés, de még mindig elfogódottak és féltékenyek vagyunk a külföld nagyságaival szemben.

Most azonban egy egészen új időt jelez a szobrok jelentkezése az idegen földön. Elszórtan bukkannak fel ezek a kőtömbök, mint távoli őrszemek, soruk mindig tömöttebb lesz, a kapcsolat erősebb. A németek a tengeren át küldenek egy szobrot, hogy beszéljen helyettük, s az amerikaiak szívesen látják, mert szükségük van reájuk. Az angol kultúremberek nem tudják megérteni, mennyivel inkább a németeké Goethe vagy Schiller, mint az övék. Miért ne olvassuk mi Dantét, Byront, s miért ne valljuk be szóban, írásban, szoborban, hogy szeretjük? Vagy talán Pasteur széruma nem éppen úgy gyógyítja meg a magyar fiú sebét, mint a franciáét?

Az idegen lángelmék kultusza az első becsületes lépés egymás kölcsönös megértése és megbecsülése felé; az amerikai Goethe-Schiller-szobor is erre törekszik. A mi Lenau-emlékünknek is ez lett volna eredeti célja, de a szobor fehérségét, mint nálunk mindent, beszennyezték a kor zavaros hullámai, s Lenauban, ebben az igazi germán lélekben nem a német költőt ünnepelték, hanem a magyart. Ezek a külföldre szakadt szobrok pedig követjei, előharcosai a lefegyverkezésnek, a békének, az egész emberiség eljövendő nagyszerű ünnepének.

Az amerikai szobor is erről a nagyszerű ünnepről beszél. Egy őrssel, egy előharcossal több van már. Számuk immár napról napra növekedik. Védfallal fogják át az emberiség kultúráját. Új tüzeket gyújtanak az emberek lelkében. Behálózzák az egész világot.

Övék lesz a föld!

Budapesti Napló, 1907. június 14.

TUDÓS FEJEDELMEK

Rooseveltnek, az Egyesült Államok koronázatlan királyának most egy pikáns és kellemetlen afférja akadt Long doktorral, egy jeles amerikai tudóssal. Az apró csetepaté klasszikus verekedéssé nőhet ki, s mi már most, a veszekedés embriójában is - egy szűkszavú újsághírben - felfedezzük az érdekes és kemény magot, a keserű tanúságot, a szociológiát, mely már most is levegős perspektívát nyit elénk. Az elnök megleckéztet egy tudóst, s homlokára süti, hogy nem érti a mesterségét, mert az elnök, ha folyton reprezentál is, ha folyton udvari ebédeken is vesz részt, és audienciákat is ad, még mindig jobban ért mindent, mint a kopaszodó laboratóriumférgek, akik hajukat, fogukat, hájukat, hátgerincüket a Tudomány gyönyörű és kegyetlen hetérájának áldozzák föl.

A koronázott és koronázatlan fejedelmeknek ez a fontoskodó beavatkozása ma már jelenség, szomorú, tragikomikus szükség, a zilált határozatlanság és a korral való lázas lépéstartás nevetséges sietsége. Ha olvasom Vilmos császár irodalmi és művészeti aperszűit, sohasem tudok nevetni. Ha a lapok megírják, miképpen adta be a császár a világnak, hogy Rostand és Shakespeare egy anyaméhben fogantatott, s Newton Schiller hatása alatt fedezte fel a nehézkedési törvényt, inkább elszomorodom, mint mulatok. Ezeknek a világvezető embereknek a buta tömegekre még ma is a tudás bűvös hatalmával kell hatniok. Hátuk megett ágyúk, hadseregek, millió és millió tányérnyaló és léhűtő, nekik azonban még mindig szükségük van azokra a ringy-rongy eszmékre, amiket mi, izzadó, silány ágyútöltelékek préselünk ki alattvalói agyvelőnkből.

A fejedelem természeténél fogva a legerősebb, legtökéletesebb, legtudósabb ember, egykoron pontifex maximus, poéta, tudós, mindenben a legelső, a legnemesebb ragadozó. Ma azonban megváltoztak a körülmények. Ezek az uralkodó erények idővel másodlagos, sőt harmadlagos tulajdonságokká válnak, s rendszerint néhány udvari nevelő veri belé a trónörökösök felséges fejébe, csak a külsőségek kedvéért, csak hogy a mobban ezután is fenntartsák a régi szellemi hatalom elveszendő illúzióját. Ezzel a hamarjában szerzett álkinccsel azután nemcsak élniök kell az uralkodóknak, hanem uzsoráskodniok is, ha nem akarják, hogy komikussá váljanak. Tenniök kell, de mindenekfelett tettetniök.

Szomorú, véres kényszer tehát, ha a fejedelmek reákoppintanak olykor a tudósok, poéták körmére, s bizonyára maguk vetik meg leginkább gyerekesen ellenőrző rendőrszenvedélyüket. Azok a királyok, akik nem tudták életüket ily ügyesen szcenírozni, többnyire szánandóak és komikusak a történelemben.

Gondoljunk csak Rudolf királyra, aki csillagokat vizsgál, vagy V. Ferdinándra, aki a palotája ablakából statisztikát csinál a bérkocsik forgalmáról, hogy este megtudja, melyiknek volt legjobb keresete. Ezek az őszinte, egyszerű lelkek nem tudtak tettetni, naiv emberek és rossz királyok voltak.

Istenem! Az élet oly tág, annyi gyönyörűsége van. Hányan vágyakozhattak legyeket fogdosni, bélyegeket gyűjteni, színes papírokkal játszani, vadkanokat agyonpuffantani, s mégis a tudóst kell pózolniok, következetesen és szisztematice, sőt olykor még vitába is kellett állniok azokkal a rongyos éhenkórászokkal, akik trón és elnöki cím nélkül űzik a tudomány sportját. Az amerikai tudósaffér is így fog végződni, mert Long mostan nyílt levelet intéz az elnökhöz, s egyenesen azt követeli, hogy tudósbecsületének megsértéséért nyilvánosan kérjen bocsánatot. Semmi kétség, az elnök kész örömest fog rálépni a visszavonulásnak előre megépített aranyhídjára, a tudós pedig át fogja látni, hogy mégsem neki volt igaza, hanem Rooseveltnek. Ma

az uralkodónak még mindig élni kell ezzel a középkori mindenható pózzal, a sok hazugság mellett ez a hazugság talán a legértékesebb védbástyájuk. Ezért a sok selypegés, a képvásárlás, a poétakegyelés, a mecénásallür; ezért tornyozzák fel a palotákban azt a könyvgarmadát, melyhez sohasem nyúlnak; ezért kerülnek kegyetlen viták kereszttüzébe, amihez egy gyökérszál sem köti őket; ezért lesznek szolgáivá, megalázottjaivá nyomorult, kopasz, foghíjas alattvalóiknak, magas homlokú álmodóknak, sápadt, alázatos koplalóknak.

Szegények...

Budapesti Napló, 1907. június 22.

A GYERMEK ARCA

Sokszor elnézek egy arcképet, egy kis gyerek arcképét, és rajta tanulmányozom a gyermek fiziognómiáját. A saját arcképem ez. Különös érzésekkel veszem a kezembe, és néha csodálkozva, néha mosolyogva, néha riadtan teszem vissza abba a selyemkazettámba, amelyben emlékeimet tartom. Ez a megijedés hasonlít ahhoz a hisztériás rémülethez, amit csak az érezhet, aki tükörbe néz, és nem önmagát, de valami idegent lát a foncsoros lemezen. Mintha egy torzító tükörbe tekintettem volna. Egy tükör mindegyik ilyen fotográfia, amely a múltba mélyed vissza, megmásítja vonásainkat, lazítja a magunkban való hitet, és valami kétséget kelt minden dolog iránt, s karikatúrává csúfítja az életet és az életünk folytonosságát, a szilárd valóságokat. Ez lennék én? Ez a naiv tejarc, ezek az igénytelen szemecskék, ez az engedelmes selyemhaj jelentették egykor másoknak, idegeneknek nevemet, egyéniségemet, egész valómat? Hisz meg se ismerném. Ha egy idegen albumban látnám sok-sok más arckép között, fel se rezzennék, hanem közönyösen lapoznék tovább. Mégis végzetes rokonságban állok vele.

Azt mondják. De mégse tudom elhinni. Akármit beszéltek, könyvek és emberek, mégse ez vagyok. De igenis az vagyok, aki most itt ülök és írok, vagy az, aki egy perc múlva fölkel és beletekint a tükörbe, és fölismeri magát, azt a valakit, akit mindennap lát, s öntudatomban úgy él, mint egy személy, aki engem jelent és velem azonos. Ebben a pillanatban mindent megértek. Folyton temetés az életünk. Amint elhervadnak a percek, a vérünk is hervad, és vele hervadnak vágyaink, arcvonásaink, gondolataink. Az örökös változásban csak én állok szilárdul, aki ebben a másodpercben gondolkozom. Most már tudom, hogy ezerszer, milliószor, billiószor meghaltam. Minden pillanatban meghalok és elmúlok. De minden pillanatban feltámadok. Újra és újra fellobbanok évek után is. Tíz év múlva megint egy idegen fotográfia mered reám. Ez én leszek. Most pedig sok-sok idegen arc, a múlt és jövő képei között ülök és írok egy idegenről, aki mégis én voltam és én vagyok.

Van-e ennél szomorúbb? A temetések sokszor nem hangolnak le annyira, mint egy színe vesztett, fakó arckép. De valami tiszta és mély bánat is eltölt ilyenkor, valami visszavágyakozás a múltba, talán egy kis halvány irígykedés is arra, aki a múlt messzeségéből halott szemekkel bámul reám. Mit akarnak tőlünk a gyermekek? Miért hat reánk megnyugtatólag ártatlanságuk, egyszerű, sokszor komikusan primitív arcuk? Ezeket kérdezem. Ezeket a kérdéseket teszi fel most Paola Lombroso is, s végeredményben odajut, ahová mindnyájan, a közfelfogás igazolásához, öntudatlan benyomásunk magyarázásához.

Azok a közkeletű igazságok, melyeknek már rég megvan a maguk értékjelzetük s a világ piacain adás-vevés tárgyai, újra és újra felbukkannak a tudósok előtt is, de csak akkor lesznek igazán a mieink, ha egy gondolkozó koponya a saját világosságában nézi és másodszor is fölfedezi. A patologikus vizsgálatok mestere, a nemrég elhunyt Lombroso, aki éles szemeit zsiványok és gyilkosok ferde, horpadt és rosszul nyírt koponyáin jártatta, írásaiban többnyire csak ilyen póriasan népszerű igazságoknak szolgáltatta világos és pozitív magyarázatát. Leánya, Paola Lombroso, aki szintén jeles pszichológus, harmonikusabb és esztétikusabb világ felé fordul, a gyerekpszichológiához, s egy nagyobb tanulmányban - apja módszere szerint - a gyerekszépséggel, a gyermek arcával foglalkozik.

A gyermekarc felemelő, szinte túlvilági szépségét a legutolsó paraszt is érzi, de eddig csak kevesen tudták benyomásaikat elemezni, magyarázni és megindokolni. Schopenhauer látta tán először azokat a pszichikai és filozófiai momentumokat, amelyeket mindnyájan észreveszünk, ha a gyermek nyugodt szemébe tekintünk. E szemek vágytalan tisztasága, ártatlan tétlensége a gyermekpsziché szűzi egyszerűségéről beszél. Két apró üveglemez a gyermekszem, melyben a

nagyvilág, a vágyaktól bőszült, akarattól vonagló emberek forgataga, a tárgyak, a fák, az ég, a fellegek, az összes jelenségek csendesen tükröződnek. Ezek a panaszos és beszédes szemek nem akarnak semmit. Nyugodtak és kékek, mint az Alföld tavai. Mozdulatlanok, mint a tiszta kutak, melyeknek üde mélységét forradalmas hullámok sohasem háborgatják.

Paola Lombroso vizsgálata nem tisztán lélektani alapon történik. A tudós hölgy arcismészeti apparátussal a gyermekarc harmóniájára vet világot. Szerinte a gyermek reprezentálja a tökéletes emberszépséget, mert a tiszta formákat sehol sem találjuk oly csorbítatlan tökéletességben, mint éppen a gyermeknél. A további fejlődés csak torzít, kifejleszti a szerveket, a vegetálás szükségeihez töri, alkalmasabbá teszi az élet funkcióira, de minden nap el is rabol valamit az arc érdek nélküli bájából. Azt szeretnők mondani, hogy a természet gyermekkorunkban még poéta, s l'art pour l'art-t játszik velünk. Később üzletember, aki átgyúr bennünket, belök az életbe, zavaros izgalmat lop a szemünkbe, sunyi vágyakat, tüzeket, kemény akarást az agyvelőnkbe, s ez a sok destruktív izgalom arcunkra égeti sötét bélyegét, és eltorzítja szépségünket.

Ami a gyermeknél leginkább feltűnő, a nagy, beszédes szem, egy fejlődéstani alapigazságra vezethető vissza. A szemre elsősorban van szükségünk. Ezért fejlődik leggyorsabban. A hétéves gyermeknél már eléri fejlettségének tetőpontját. Ez adja meg e gyermekarc spiritualisztikus jellegét. Sok gyermek nem is más, mint egy óriási nagy szem, egy szelíden világító enyhe kékség, egy bensőséges aranyosbarna fényharmónia, szőke, fekete hajkeretben. A természetnek ez a nagyszerű és céltalan pazarlása, ez a túlzó bőkezűség kiemel az anyagiságból és magasabb szellemrégiókba vezet. Az arc többi része a látószerv királyi pompája mellett nevetségesen torz és fejletlen. A vékony falú, karcsú, többnyire ijesztően pisze orrocska szerényen húzódik meg. Csakhogy éppen hivatását teljesíti. Az arcon alig van valami zsírréteg, amely felpuffasztaná és húsos képződményével eltemetné az arc nemesebb vonalait. Később azonban mindinkább azok a szervek fejlődnek ki, amelyek állatiasságunkat hangsúlyozzák.

Mindenekelőtt az orr. A komikus üzleti és fontoskodó szaglószerv, amely a kutyával és más, kevéssé szimpatikus állatkollégánkkal hoz közeli rokonságba, megnyúlik, elveszti légies jellegét, és erősen emlékeztet azokra a bestiákra, amelyek szorgalmasan szimatolva cserkésznek a futó zsákmányok után. A zsírlerakódás mindig erősebb. Az arc megvastagodik, s a szem, amely húsfalak közül pislog ki, egy szimpla látószervvé degradálódik, és beteg izgalom, a kenyérkeresés ravasz gondja villog ki belőle. Ezért fog el mindnyájunkat valami szomorú aggodalom, mikor egy tagbaszakadt, kövér embert pillantunk meg. A ragadozót, az ellenfelet látjuk benne. Az erősen kifejlett csontok, a zsírpárnás hát és a kiduzzadó gyomor emellett esztétikai érzésünket is sérti.

Amit tehát mi fejlődésnek és hasonlóknak nevezünk, csak szétterjeszkedés, dezorganizáció, elhasználódás, elernyedés, árnya az elmúlásnak, térfeladás, engedés az ideális követelményekből: a szépnek hasznossá válása. Az igazi testi és lelki szépség csak gyermekeknél található fel. A potenciális energia, amely maga a szépség és az erőtúlság, a fejlődés folyamán lassanként mozgási erővé változik, s belenyúl az életbe. Ez a csendes és szomorú lepergés, ez a lejáró órának egyhangú munkájához hasonló haladás azonban maga az élet és maga a halál.

Az életünk végén mindnyájan azt látjuk, hogy a bennünk szunnyadozó gyermek olyan ígéretet tett, amelyet sohasem vált be.

Budapesti Napló, 1907. június 27.

STRÓFÁK A JÁRVÁNYRÓL

Izgatott lelki feszültség pillanataiban gyönyörködve nézem a tömeg kedélyhullámzását. Mert nem kell Wundtnak lenni, hogy konstatáljuk, ma mindnyájan meg vagyunk fertőzve egy apró újsághírecske toxinjától, s betegek vagyunk, mielőtt betegek lettünk volna, és félünk, hogy majd a jövőben ne kelljen félnünk. A tömegpszichológiával csínján hozzáférkőzöm a nép pszichéjéhez, és magamon, másokon könnyűszerrel megállapítom, hogy ez a sok ember, annyi különböző érdek és vágy hajszolt rabja, egyszerre összeforr és megmozdul, nyugtalanul hánykolódva, mint egy beteg test, mely védekezve a takarót magára vonja. Hiába tiltakozunk, idegeink ma izgékonyabbak, a fantáziánkat a félelem magasra transzformálta, s a nyílt utcákon, napfényben, utcazajban sötéten lógó fejjel jár mögöttünk a Gond.

Nem váratlanul jött... Ezer és ezer apróság puhította számára a lelkünk talaját, sok jelentéktelen semmiség, ami annak idején mindnyájunkra egyformán hatott, s egy porszemnyi gyanúban ott is hagyta a nyomát. Most e fekete évek sejtelmességével hűvösödött reánk az ősz. A hideg, természetellenes nyáron vasúti katasztrófák, szokatlan véres gyilkosságok s egy beköszöntő nyomorúságos tél borzalmai idegesítettek mindnyájunkat. Azután a távíró tífuszjárványt kopogott a legegészségesebb magyar vidékekről s egy vakhírt a kolerajárványról. A vállunkat vontuk, nevettünk rajta, de az izgalom, mint valami láthatatlan fluidum, átszivárgott a vérünkbe és megmérgezte a nyugalmunkat.

Lassan-lassan mindnyájan hipochonderekké lettünk.

A bécsi himlőjárvány valóságos bombaként pattant ebbe a száraz, tűzéhes gyúlóanyagba. Tejvérű, piros arcú emberek, akik azelőtt tíz órát aludtak naponta, és a legkifogástalanabbul emésztettek, egyszerre himlő-smokkokká lettek, s arról beszéltek: a járványt titkolják. A kórházakból aztán kiszivárgott, hogy titkos rendeletet kaptak az eljövendő nagy kolerajárvány eshetőségére. Most már mind egymást tesszük idegessé. Látjuk a himlőoltásról szóló plakátokat, mindig több és több ismerősünkkel találkozunk, aki már beoltatta magát, olvassuk az orvosok hirdetéseit, s egyszerre azon vesszük észre magunkat, hogy elvesztettük a fejünket. Éjjel felkelünk az ágyunkból, ijedten tapogatjuk meg a karunkat - nem vagyunk beoltva -, félünk a kolerától, reggel tehát beoltatjuk magunkat a himlő ellen. Az orvosok várószobája telve van. A sok ember azonban idegessé lesz, nincs türelmük várakozni, hazarohanunk, és gyorsan elolvassuk a lexikon himlőcikkét. Elmúlik két-három nap, és még mindig nem vagyunk beoltva. Egy reggel megint felmegyünk az orvoshoz, és azután újból kezdődik a játék.

Ebben a groteszk, komikus zavarban azonban néha a szívünkhöz férkőzik valami komolyan fenséges érzés. Ilyenkor valami remeg a várakozásteljes levegőben. Az emberi szolidaritás érzése ébred fel, és amire a bölcsek, a könyvek, hosszú évek tapasztalatai nem tudtak megtanítani, megtanít egy pillanat, mely egyszerre közel hoz a többiekhez, és megérteti velünk, nincs az a katonai bürokrácia, az a zsarnoki hatalom, amelyik oly pompásan tudná szervezni az ellenállás komoly védekező munkáját, mint az öntudatra jutott ember. Millió és millió koponyában, költők és utcaseprők fejében egyformán, egy pompás, világot átölelő gondolat lüktet át, az emberi egységnek, az érdekek közösségének fönséges, mindent eltörpítő gondolata, mely a magát-féltés önző félelmén keresztül jut el a legtisztább önzetlenség eszméjéhez. Ezek nagy pillanatok. Az emberiség, ez a lomhán emésztő, tunya, ragadozó húskolosszus egy pillanatra megmozdul, idegcsövein a nagy érzések villamos borzongása cikázik át, és homlokára a halál nagyszerű gondolata ül ki. Mi pedig, ennek a nagy szervnek apró atomjai ellágyulva, remegve szélesülni érezzük nyűgös határainkat, és egy örökkévaló percben szeretnők magunkhoz ölelni a nagy összességet, hogy vigasztaljuk és megcsókoljuk, mint egy félő gyermeket.

Budapesti Napló, 1907. szeptember 17.

LOGICAL INSANITY

Egy nő portréja

Ezt a furcsa szóferdítést Weininger írta le először a nőről abban a könyvében, melyben a kékharisnyás filozófiának hadat üzenve, lerombolja az udvariasságból, diákábrándokból s hazugságokból magasra emelt piedesztált, amit hosszú időkön át emeltek a nőnek. A nő *a priori* illogikus. Nemcsak az erkölcsi világrendet nem respektálja, de a józan ész törvényeinek sem enged, *moral insanityben* és *logical insanityben* szenved egyszerre. Természetétől fogva annyira nem képes erkölcsös lenni s az ész hideg törvényeinek engedelmeskedni, amint nem tudja megtagadni önmagát. Hisz minden bűne és végzetes hibája össze van foglalva ebben a szóban: *nő.*

Ha ma élne Weininger, ujjongva olvasná a berlini lapok legfrissebb szenzációját, a scheveningi fürdői botránytot, és nyomban dús adattárába sorakoztatná Sophie H. holland festőnő portréját. Olvassuk a szerelmét, hideglelős, kétségbeesett küszködését, fondoran kieszelt bosszúját, s a hideg fut át rajtunk, mert érezzük minden bestialitása és emberből való kivetkőzöttsége ellenére is, mennyire nő maradt.

Ez a művésznő tizenhat éves korában szerelmes lett egy berlini operaénekesbe, aki azóta régen megházasodott. A logika szerint végének kellett volna szakadnia a viszonynak, s a férfi végleg le is számolt vele. A nő logikátlan logikája, nyugtalan temperamentuma azonban mást diktált. Követte az énekest. Állandóan nyilvántartotta a hollétét, és üldözte, lihegve, kétségbeesetten - kocsin, hajón, éjjeli gyorsvonatokon -, ahova csak ment, akár tengeri fürdőbe bújt el, akár Oroszország fehér fővárosába menekült. Az énekes felesége ernyőjével hessegette tovább, a férfi botjával riasztotta el, a nő azonban nem tágított. Visszajött, mint a kivert, kóbor kutya. Zavaros agya kába, álmatlan éjszakákon azt a kifogást koholta ki, hogy a férfi hipnotizálta őt, s ha akarja, ha nem, utána kell mennie. Felébredt benne a német filozófus meglátta *logical insanity,* a nő ösztöne, és vakon, fejetlenül, fogcsikorgatva követelte a szerelmet, melyhez érzelmei révén csakugyan joga is volt. A törvény? A család, a társadalom? Nevetett mindezen. Csak azt érezte, hogy szeret.

Ennek a sokáig tartó tragikomédiának utolsó felvonása azonban csak tegnap játszódott le. A festőnő és egyik barátnéja - két asszony - tervet főzött, kegyetlen, hideg asszonytervet. A férfit becsalta a két amazon egy villába, és véresre verte. Bosszút álltak rajta, céltalan, otromba, céda bosszút, s bizonyára maguk sem tudják, miért. Ez pedig ma történt, mikor a nő agitátorok sorra járják Európa fővárosait, és lelkesen izgatnak a szabad, felvilágosult nő jogai érdekében. Az ősmonda Pentheszileája jut eszünkbe, aki a naiv és izmos Akhilleuszt fogaival tépi össze.

Strindberg, Schopenhauer és Weininger szelleme száll meg bennünket, és ebben a pillanatban szentül hisszük, hogy a modern nőgyűlölet a tudományban és szépirodalomban legkevésbé sem hülye divat és émelyítő smokkság. A naiv, szűz lelkű férfi mindig csak reakcióképpen fog össze, védekezik a nő aránytalanul kifejlődött nemi intelligenciája ellen akár Keleten, akár a régi Görögországban, akár ma, az egész tudomány vonalán folyó izgató harcban. Mi azonban ezúttal kellő udvariassággal tartózkodunk az ítélettől, s csak egy távoli páholyból nézzük és őszinte gyönyörrel nézzük a „gyengébb" nemet, amely csupa liliomszerű gyengédségből a véres tenoristákat úgy szúrja fel a gombostűre, mint a bohó ifjú a pillangókat. Ifjú költők továbbra is dalolják csak a vágya végtelenségében fuldokló szent nőt, komor tudósok ráncolják szigorúra homlokukat és foglalják rendszerbe kellemetlen és udvariatlan igazságukat. Mi ebben az afférban - ismételjük - csak az *ewig weibliches*-t bámuljuk, amely tudvalevőleg az

égbe ragad bennünket, ha meghalunk, de életünkben sok kék és piros folttal élénkíti arcszínünket. A holland festőnő fölött egyébként törvényt fognak ülni, s komoly urak állapítják meg, hogy mi volt: szent-e vagy őrült, mártír-e vagy gonosztevő?

Mi már most is megfelelhetünk erre a kérdésre.

Asszony volt. Semmi egyéb.

Budapesti Napló, 1907. szeptember 25.

A BÖRTÖN

Évekkel ezelőtt külföldön egy kemény és durva ágyon feküdtem betegen. Horpadt, homályos petróleumlámpa vetett rám szomorú, piszkos fényt. Csikorogtak a bútorok, unalmasan bicegett előttem egy sánta asztal, a csupasz falak, a székek, az ablakok, mind-mind mondhatatlan fájdalmakat, emberfölötti szenvedést keltett bennem, hogy üvölteni és sírni szerettem volna. Egy gyertyatartóra ma is emlékezem még. Vén, kopott, lomtárba való jószág volt, csupa szenny és gyertyacsöpp, maga a kiérdemültség, a poros elhagyatottság furcsa szimbóluma. Órák hosszáig bámultam ezt az ócskaságot, és lassan-lassan sajogni, a szétpattanásig feszülni kezdett minden idegem. Magamba öleltem az egész szobát, és szinte nem is láttam, hallottam, tapintottam semmit, csak éreztem, csak fájt minden, a szék, az asztal, a törött ablak, a sánta asztal, az egész szoba. Egy érzelem, egy szétterjengő, könnyes szubjektivitás volt a körülöttem elterülő világ. Künn a fákra, a mezőkre búsan szállott le az október.

Emlékezem az első alkonyra és az első éjszakára. Kétségbeesetten vetettem le magamat a durva darócágyra. Nyugtalan, halálra zaklatott idegeim piros lázfoltokat rajzoltak elém. Lehunytam a szemeimet, és ebben a rideg és csupasz vacokban Tizianókat, Murillókat láttam, elfelejtett szonátákat, misztikus verssorokat hallottam. A képzeletemből egy buja, keleti park serkedt, egy fehér szobros, ezüst vizű szökőkút bugyogott ki. Azután felnyitottam a szemeimet, és újra a régi, otromba sírásra késztető kép. Vígasztalhatatlanság és csikorgó unalom. Vajon hogy szokom meg itt az életet, ahol a másodpercek órák, a napok évszázadok, a szenvedések elviselhetetlen, halálos brutalitások? El fogok pusztulni, meg fogok halni, gondoltam magamban. Később csalatkoztam.

Múltak napok, hetek, hónapok. A szobát aranyos napfény öntötte el, reggelek, alkonyok ragyogták be, és én erőlködve, nagyon nehezen megbarátkoztam vele. A kopottságot és a művészietlenséget mintha valami kedves, rozsdás patina vonta volna be. A tárgyak már nem voltak olyan idegenek. Egy-egy zug megtetszett, az ágyamat, a kemény párnámat megszerettem. Akkor ezt nem mertem bevallani magam előtt sem. De mikor ütött az óra s a kényszerű rabságból az igazi Tizianók, a Murillók közé, a fényes hangversenytermekbe, nyugalmas, puha otthonomba mehettem, könnyes szemmel néztem az ócska szoba felé és megremegtem.

Különös percek voltak. A válás fájdalma fojtogatta a torkomat. Úgy éreztem, valami nagy jogtalanság esik rajtam, hogy elszakítanak attól az ágytól, melyben egy fél évig aludtam és álmodtam - milyen szépeket álmodtam -, s fellázadt minden csepp vérem arra a gondolatra, hogy ott kell hagynom az asztalt, a széket, a gyertyatartót, melyen a kezem nyoma, a könnyeim sava, az életem, az énem egy fájóan kiszakadt darabja tapad, s majdnem olyan érzésem támadt, mintha magamtól kellene elválnom és a saját temetésemet nézném végig könnyben úszó, révedező, visszavágyó szemekkel.

Vissza kellett mennem az életbe, idegen, kongó szobákba, melyeket az élet nehéz, szívós munkájával, egymás után sorakozó napok verejtékével kell majd megszokottá, kedvessé, az enyémmé tenni.

Ott, az érdes darócon sokat gondolkoztam erről. Ma pedig, mikor ez a felzilált emlék újra él és vérzik, teljes erővel ragad karon egy gondolat, a szokás szomorú rabsága, az ember, ez a tehetetlen *Gewohnheitstier* tragikuma, aki a rabláncait is megsiratja. Felzaklatja ezt az emléket az az újsághír is, melyet pár héttel ezelőtt olvastam a berlini lapokban egy rablógyilkosról. Ez a gyilkos harminc évi rabság után visszament a tömlöcébe, mert annyira megszokta a börtönt, hogy a szabad napfényben már nem is tudott élni, s összetett kézzel kérte a fogházigazgatót,

kötöztesse meg, zárja be, verje rabbilincsre újra. Nincs ebben semmi szenzáció, semmi csodálatra méltó. Ez a gyilkos hosszú harminc év alatt ember lett, olyan, mint bárki közülünk. A vadállat lassanként egy szenvedő mártírrá válik, a Lombroso-típus arcán egy kedves emberi vonás jelenik meg, valami légies báj, annak a szenvedő embernek aszkétikus szépsége, aki legyőzte a szenvedést és önmagát. Én nem is csodálattal veszem ezt a furcsa hírt, de hálás szeretettel, mert sok emberiességet, a legegyénibb fájdalmaim megértését és megérzését, az egész emberiség pszichéjének különös megnyilatkozását látom benne.

Mindnyájan ilyen rabok vagyunk.

Budapesti Napló, 1907. október 15.

ÉN ÉS A FESTŐ

A festő, kezében a palettával, festette az arcképemet. Egymás után dobáltuk el a rongyossá mart cigaretteket, és fejünk már forró volt a füsttől, a láztól, az izgatottságtól.

- Tetszik? - kérdezte tőlem, és felém fordította a vásznát, ahonnan kusza foltokból, izgatott ecsetvonalakból diadalmasan nézett reám a fejem.

- Ez - mondottam - egészen az én portrém. Te a szemeddel és az ecseteddel csodálatosképpen hozzá tudtad adni az arcomhoz azt, ami hiányzik belőle, s nem azt festetted le, amit látsz, hanem amit látsz benne. Ez a komor nekibúsultság, az ajkak körül ez a fájdalmas sápadtság, a szemek e könnyes és ideges rezgése nagyon hozzám talál, anélkül, hogy talán egészen az enyém volna. Sokszor csakugyan szeretnék ilyen lenni, és így képzelem el magamat nyugtalan éjszakákon, mikor a virrasztástól elgyötörve arcomra erőltetem, szinte ráhipnotizálom valami furcsa őrület önkívületében, valami naiv öröm hevületében, a fájdalom merev, kőkemény lárváját. Te az én nyugodt, puha vonásaimból kiérezted ezt a vágyat, s ez bizonyítja, hogy művész vagy.

A festő mosolygott.

- Szóval, tetszik a portré, mert nem hasonlít reád.

- Egészen igazad van. Ebben a festményben művészet van. Nem a valóságot adja, hanem valamit, ami azon túl van. A művész mindig hűtlen a valósághoz. Vagy képzelsz-e rosszabb portrérajzolót a tükörnél, ennél a mindig kész, mindig igen hű és tehetségtelen kontárnál, amely hajszálnyi pontossággal festi le minden vonásodat, minden színedet, mihelyt csak elé ülsz? A tükörnek soha sincs igaza. A művésznek pedig mindig igaza van. Minél merészebben tér el a valóságtól, annál inkább hű marad hozzá. De még a tükör sem adja az igazi képet. Kérdezz meg egy fizikust, s megtudod tőle, hogy az, amit az üveg foncsorja eléd ver, szintén csak képzeleti kép, melynek egymáshoz tartó sugarai a tükör háta mögött találkoznak, és csak ott, a metszési pontban van a valódi kép, amit a te emberi szemeid sohasem látnak. Ebből a természettudományi igazságból én egy mély művészi szimbólumot érzek ki. Az igazi művészet is mindig csak hangot üt meg, csak vázlatot ad, melyet a mi alkotó fantáziánk egészít ki a maga módja szerint szervesen egész alkotássá. Az összetartó sugarak csak egy darabig vannak meghúzva, és csak a képzeletben találkoznak, az olvasó, a képnéző, a zenehallgató képzeletében. Ez a portré a maga művészi befejezetlenségében és túlzásában ezeket a sugarakat vetíti elém, amelyeknek meghosszabbítása a valóságot, az én látható és tapintható arcomat adja.

Egy nyárspolgár is volt a műteremben, aki az utóbbi szavak alatt kényelmetlenül fészkelődött a székén.

- Ez az ecset tökéletlensége - mondta látható bátortalansággal és zavarral.

- Ez a festő tökéletessége - felelte reá a festő.

- Ez a művészet - tettem hozzá én, és ezzel bevégeztem a vitát.

Népszava, 1908. március 1.

DANSE MACABRE

Carneval herceg ezen a farsangon soványan és sápadtan lődörög az éjszakában. Én is így találtam meg múltkor a körúton, amint elfanyarodott kedéllyel, a báloktól agyonizzadtan, egy szenesedő egyiptomi cigarettát rágicsált a fogai között, és a tabetikusok biccenésével haladt előre a maga útján. A jó, züllött, vén fiú örült, mikor meglátott, már messziről a levegőbe penderítette csörgősipkáját, amelyről lehullottak az összes csörgők és szalagok. Üdvözöltem őhercegségét, aki rögtön előrántotta frakkjából a piros selyem cigarettatárcát és megkínált belőle.

- Hová? - érdeklődtem félénken, és szemügyre vettem fájdalmas arcát.

- A Lipótmezőre. Ez az egyetlen hely, ami még némiképp érdekel. Ma az elmegyógyintézet igazgatósága hangversennyel egybekötött bált ad az őrültek mulatságára.

Kissé meghökkentem és tétováztam, mikor meghallottam rekedt kacaját.

- Nem izgatja az ön fantáziáját - folytatta a bohém - a kényszerzubbonyos lengyelke, a jégsipkás és morfiuminjekciós keringő, amit esetleg vizeslepedőkkel fognak súlyosbítani? Képzeljen el azután egy négyest, ahol a rendező egyszerre elkiáltja magát: Colonne des paralitiques; tsardache hystérique; boston epiléptique.

Nem tudtam nevetni ezeken a fáradt ötleteken, villamosunk a Lipótmező elé ért. Már csak az intézet tetőzete meredt ki a szürkületből, mint egy elborult, zseniális homlok. A hamuszínű égbolton a Hűvösvölgy jegenyéi közt szomorúan kandikál ki a kora délutáni hold. Szótlanul mentünk a lejtőn, az elmegyógyintézet kapuja felé. A hideg villanyfénnyel világított előcsarnokban azután elváltam kísérőmtől, aki boldogan vegyült el alattvalói közé, s egyedül maradtam.

Végighaladtam a kongó, visszhangos folyosókon. A szó öblös hahotává tördelődzik szét, s a félénk kacaj hosszú zokogássá nyúlik. Inkább hallgatunk. Az orvos egymás után nyitja fel a folyosók ajtaját a nála levő kulccsal. Végre beérünk a bálterembe, ahol három-négy hosszú asztal mellett vacsoráznak a bálozók.

A benyomás első pillanatra nem is érdekes, de még csak különös sem. Csupa kifogástalanul öltözött hölgy és úr, aki nyugodtan - vigyázva és illedelmesen - bánik a késsel és villával. Az izmos szolgák tányércsörgés közt hordják fel a zsírban puffadozó, kövér farsangi fánkot és a forró teát. Egy halvány fekete leányt nézek, aki a hajába erre az estére fehér rózsabimbót tűzött. Mellette egy vékony, jó családból való fiú elegáns angol ruhában, krétafehér arccal, kárminpiros szájjal, olyan, mint egy nyurga osztrák princ. Mind a ketten nevetgélnek, de egyik se figyel a másik szavára. Valami össze nem hangoltság, bizalmatlanság és fitymáló fölény setteng az asztal fölött, s ha jól figyelünk, nyomban észrevesszük, hogy a társaság vezetéke, amely a gondolat elektromos szikráját röpíti, el van romolva. Az apró kotériák ellenőrzik egymást, a felelet nem kapcsolódik a kérdésbe, a kacajok céltalanul pukkannak szét. Mikor azután a fejek feltekintenek a tálakból, s rám néz az ezerféle, idegen tekintetű, kereső és nyugtalan szem, egyszerre megértem, hova kerültem, és a hátam gerincén egy kicsit átfut a hideg.

Különben pihegő vállakat, fényes szemeket, táncra lendülő lábakat látok. Egy megrögzött alkoholista az asztalnál a tea láttára valami duhaj magyar nótára gyújt. A cigányok felállnak a szoba emelvényére, és gyantázzák a vonójukat. A parketten simán csusszannak a cipők, a szemek lobognak, az arcok tüzelnek, s a tánc szilaj lüktető áramában szinte észre sem veszed, hol vagy. Most hiszek Schopenhauernak, aki az őrülteket tartotta a földgolyó egyedüli boldog embereinek, mert a saját kozmoszukban élnek, melynek törvényeit - függetlenül minden természettudományi és filozófiai kényszertől - ők maguk írják elő. Elvégre a ketrecbe zárt

oroszlánnak is joga van azt hinni, hogy az állatsereglet közönsége van bezárva, s a rácsok az ő szabadságát védik csupán. A párok karöltve sétálnak, s még a spanyol etiketten sem esik csorba. Hátraszegzett fejjel, ideges merevséggel, kibomló hajjal táncolnak. A bál hőse egy fekete hajú, sápadt arcú fiatalember, aki huszonnégy éves korában kapta meg a paralizist. Elegáns lakkcipőjében finoman cifrázza a bosztont. Az orvos a hátam mögé áll és a fülembe súgja: két évig sem fog élni.

Mi egyébként lézengünk a bálteremben, s a maflaszigeten cercle-t tartunk. Egy bolond pincér szaladgál körülöttem gyors lépteivel. Láthatólag rosszul érzi magát, hogy nem lóg ki zsebéből a szalvéta, s legalább annyira fáj neki a ma esti tétlenség, mint egykor a Szent Ilona szigetére deportált Napóleonnak. A folyosón pihenő párok sétálnak, citromos vizet isznak, legyezik egymást. Egy kék szemű, ősz hajú magyar úr, aki egykor ügyész volt a szegedi törvényszéken, s mint *Világszellem* jött ide, épületes fejtegetést tart a világtudós s a világszellem közti különbségről, és az ő saját külön politikai, filozófiai és gazdasági rendszeréről. Az ember kellemetlen borzongással hallgatja a sok holt matériát, terminus technicust, évszámot, szótárak kiböngészett és polcra rakott kincsét, jobb napok ötleteit, melyek egyszerre rendszertelen kánkánra kapva, háborogva, értelem nélkül zúdulnak ki a torkából. A durva agymechanizmus még mindig jól működik, az asszociációk helyesek, a test még mindig fel van zsinórozva az idegek finom szálaival, a battériák be vannak fűtve, de valami alig hallható baj van, s a csengettyű nem akkor s nem úgy szól, ahogy kellene. Egy markos, vörös szakállú és bajuszú ember, aki egykor plébános volt, kifogástalanul társalog velem angolul. A *Világszellem* pedig egyre vezet rendszerének kacskaringóin. Mert rendszernek kétségtelenül ez is rendszer, de - hogy megfordítsuk a híres szólást - van benne őrültség.

És az otthon maradottak? A vallásosak, az arisztokraták, a sohasem szólók és mulatók, az illetlenek, a fenegyerekek, a zseniálisok? Őket is meglátogatjuk celláikban. Hódolunk őfenségének, és leadjuk névjegyünket a milliárdos pénzkirálynál. Sokáig nézek egy szőke leányt, aki a szerelemtől tébolyult meg, s most tágra nyílt szemekkel ölelgeti a levegőt, csókokat hint a falaknak, és annyira elevenek a hallucinációi, hogy észre sem veszi az orvost, bár erősen szorítja a kezét. A rajztanár halvány, esztétikus fejét rosszallólag rázza, és esztétikai szempontokból nem jön le a bálra. Egyáltalán majdnem mind tudják, hogy táncmulatság van az épület másik szárnyán, s arcukon az otthon hagyott kis gyerekek áhítozása szomorkodik. Egy homályos teremben három egymás mellett álló ágyban nyugodtan fekszik három elmeorvos. Mikor belépünk a celláikba, nyugalmat szimulálnak, és higgadtan felelnek a kérdéseinkre. A hivatásuk kergette őket ebbe a házba.

Végigszaladunk a dühöngők osztályán is. Egy alig húszéves gyerek ugrik elénk, a budapesti kávéházak és szerelmek őrültje. A szőrlepedőn ül egy bőgő szörny, Darwin visszafejlődött majomembere, az ajtónál pedig egy síró férfi búcsúul reánk ölti a nyelvét.

Megyünk vissza a bálterembe, ahol Carneval még egyre bonyolítja a párokat a bálest színes zűrzavarában. A tánc már szabadabb, a gallérok össze vannak izzadva, a hangulat teljes. Az ember nézi a víg arcokat, a kifogástalanul lejtő lábakat, az elegáns táncmozdulatokat, és szinte kétségbeesik, mennyire mellékes szerve az embernek a fej. A bál hőse, az én szegény huszonnégy éves Pierrot-m még mindig nem fáradt el. Most kéri táncra a fekete leányt, akinek hajában szerelmesen himbálódzik a fehér rózsabimbó, és boldogan száguldozik hisztérikus Pierrotte-jével. Egy ablaknál azután megállnak és együtt bámulják a szeles égbolton elsuhanó holdat. Vajon mire gondolhatnak? Nekem egy francia vers zsong a fülemben, a haldokló Pierrot-ról, aki hosszú, halottszerű orral, szemfedőhöz hasonlatos ingben mosolyog a holdra, és megyek ki, nem tudok tovább itt maradni.

A Hét, 1908. március 1.

PESTI TAVASZ

Ma délután tintatartómba mosolygott a napsugár.

Ez a fanyar, fekete leves, melybe máskor sötét álmaimat főzöm bele, egyszerre ragyogó tükörré simul. Szivárványszínűnek látom, mikor belevágom tollamat a kalamárisba, s írni kezdek.

Kinézek az utcára. Az emberek valamit tátott szájjal bámulnak, nem tudni, hogy mit. Labda puffan a Múzeum-kertben, észreveszem az első piros léggömböt, melyet fehér cérnaszálon táncoltat a kék égbe egy vérszegény úrigyerek, az Arany-szobor is nyájasabb, mint máskor. Millió apró villamos csengő ideges bizsergését hallom a levegőben, kürtök, tűzoltótrombiták harsogását.

Este hét óra tájt botorkálok haza szürke, orgonaszagú esőben. Az eső cisz-durban nagyon vidám muzsikát játszik. Otthon az asztalomon pár hóvirág, a tavasz névjegye. Laza és gyenge virágok, mint az olcsó nyakkendők, széles öltéssel. A természet keze még dermedt, a fagytól ügyetlen a virágkötéshez, csak vásári munkában küldte mutatóul az első virágot.

Mintha ez állna mellette: Minta érték nélkül.

A Hét, 1908. március 15.

CIRCENSES!

A Városligethez és a májusi éjszaka hangulatához okvetlenül hozzátartozik a Beketow-cirkusz is. A fák között halk bársonycipellőkben suhan a homály, alkonyi szellők hárfáznak, és a kötelességtudó esthajnalcsillag sziporkázik az ég dekorációján, hogy banális tüzével megkoronázza a hangulatot. A kép azonban mégse tökéletes. A csillag mellé kell a cirkusz rikító reklámtüze, és kell az olcsó, bufogó, bohózatos cirkuszzene, hogy a hárfázó szelek melankóliáját enyhítse. Így azután egy keserű cigarettával a szájunkban könnyebben elviselünk minden érzelgősséget, megvárjuk az éjszakát, a májusi éjet, mely a lombosodó fasorból nesztelenül lopózkodik ki, és búsan, sokáig nézegeti diadémos, sötét alakját a tóban. Később már valósággal hívogat a cirkusz fanyar, cinikus levegője.

Majdnem mindig ezzel az érzéssel megyek cirkuszba. A vékony vászonsátor alatt, gázlángok homályos lobogásánál, mintha a hervadás finom illata lengene. A hervadó emberiség kívánhedett játéka ez - gondolom, magamban -, melynek tejfelét már a bölcs és mulatni tudó rómaiak rég leszedték annak idején, a dekadencia színháza, amely csörömpölő zenelármával, hajmeresztő és lélegzetállító szörnyűségekkel hazudja magába a lelket. A porondon, íme, ott a bohóc, a fáradt és kopasz élcelő, a modern halálmadár. Bekrétázott arccal, kármintól vérző hullaszerű szájjal nézi végig saját birodalma szomorú pusztulását, és a vállát vonítja rá. Egy perc múlva azonban már villamos izgalom fut át idegcsöveinken. Hogyan, tehát az ember, aki itten a vörös páholyokba könyököl, még nem álmosodott el az évezredes játék fáradságától? Elevenen és frissen ül ma is, mintha most kelt volna ágyából. A szeme tüzel. A gerendázattól a porondig egy nagy, mindent uniformizáló láz mámora bujkál a levegőben és a vérben. Minden arc egyforma. A közbaka, a cukrászsegéd és a társadalomtudós testvériesen felezi egymással az izgalom gyönyörét. Magam is részt kérek belőle. Már mindennek tapsolok, mindenen nevetek, a clown csütörtököt mondott ötletei is nagyszerűek, és nagyszerű a majom is, amely királyi palástban bukdácsol végig a homokon. Mulatni akarok, fürödni és dőzsölni a szenzációkban, látni vágyom mindent, ami izgalmas, idegfeszítő és rettenetes: ősember vagyok.

A cirkusz mást se csinál, mint ezeket az ősemberi ösztönöket csiklandja életre, és éppen ebben van örök fiatalsága. Ma pedig fiatalabb, mint bármikor. Nézd meg a közönséget, és mondd, hogy nincs igazam. Hogy tapsol és őrjöng! Hogy bizsergeti tunya idegeit a halálos veszedelmek elektromos áramával! A sárga, pergamenszerű arcokon ideges élet piroslik, az enervált kéz pedig ma is tetszelegve nyújtja át a győzőnek a pálmát, akárcsak Néró korában. Idegrendszerünk ellöki magától a szemenszedett élvezeteket, és a legősibb és legkegyetlenebb ösztönökhöz, a szilaj, vad és primitív perverzséghez menekül. Izmos és karcsú atlétákat aggatunk a kötélhálóba halálos mélységek fölé. Egy vékony leányka a kedvünkért - emléknek is borzasztó! - a feje búbjára feszül három másik atlétatest tornyán, és gyenge kezecskéivel remegve tapogatja ki az egyensúlyt. Csak egy fél pillanatnyi szédülés, vagy csak a zene bicsakoljon meg, vége. Az induló meg is áll. Fönn az ijesztő csöndben pedig apró kis ütőérkék percegnek, egy szív ver, és erőlködve próbálja magát koncentrálni egy bódult, hiperémiás agyvelő. Most csak a vér lüktetése, a szív viharos dobogása zenél. Ilyen lehet talán a halál néma muzsikája. A leány azonban már a földön van, és mi dörzsöljük a homlokunkat, a halántékunkat, mert mi fáradtunk ki. A nézőtér is egy kenetes és képmutató sóhajban könnyebbül meg. De a szemekben ott lobog a vallomás, hogy a produkció lehetett embertelen, lehetett galád és kegyetlen, érdekes volt, új volt, izgató volt: kellett.

Kellett! Nyíltan hirdetjük és nem szégyelljük, hogy idegzetünk berúg az ilyfajta olcsó szenzáció-pálinkától. Szeretjük a cirkuszt, mert türelmetlenek és idegesek vagyunk. A cirkusz a türelmetlenek és idegesek színháza. És ki nem türelmetlen, ki nem ideges ma? Csak a szemünk akar nézni, a fáradt agy pihenjen. Vissza akarunk törpülni a primitív ősszemléletbe, a gyerekember állókájába. Mindent magáért bámulunk, az izmok acélos játékát, a karcsú és elegáns karok feszülését, a légtornászok evetügyességét és fecskekönnyűségét. Egy képet akarunk, egy impressziót. A művészi impresszionizmus kísért itt is, s nem ésszel, hanem ököllel megfogható, érzéki szépségeket, bódító izgalmakat keresünk. A mozgószínházak, a kabarék, egész Budapest eléggé beszélnek a modern ember e különös kultúrszükségletéről, amely nem pusztán divathóbort, hanem - úgy érezzük - művészi szükség is. A szem csak látni kíván, a fül csak hallani. Felületen lebegő, szenzuális, önmagukért való szépségeket kérünk. A zene a dobhártyánkat rezgesse meg, s ne kavarjon agyvelőnkben programgondolatokat, az élet, a színház, a komédia, a cirkusz pedig a recehártyánkon tükröződjék, azután pedig tűnjön el.

Sok raffinált élvezet után csendesen visszaprimitívedtünk a cirkuszok ősi kultuszához. A látás telhetetlen vágyát pergőbb változatosságban semmi sem tudja így kielégíteni. Kell művészet? Ott van az eleven, meleg szobrászat, a tökéletes ember, atléták vékony és izmos teste. Nem a régi cirkuszmonstrumok, kövér és pöfeteg izomnagybirtokosok, de erős, finom, graciózus emberek, akárcsak öntött vasból lennének. Az erő öntudata dagad bennök. Urai a húsuknak, maguk felett állanak, s akár a zseni szellemi öntudatát, összes testi erejüket rögtön egy pontra tudják összevonni. Vagy akarod, hogy a legtiszteletteljesebb törvényeket egyszerűen orron fricskázzák? A derék nehézkedési törvény bénán tántorog, ha a Perez testvérek levegőben álló létrájukon ezermesterkednek. Csoda-e, ha feldördül a taps, és az ember ujjong, hisz ősi ellenségét győzték le csalással, egy pillanatra, de legyőzték, pofon ütötte négy olasz akrobata a becsületben megőszült földgolyót, és Newton híres törvényét egyszerűen mellényzsebébe sikkasztotta.

Nincs olyan idegbillentyű, melyet a cirkusz meg ne mozgatna bennünk. Az ügyes cirkuszigazgató igazán idegrendszerünkön zongorázik és szimfóniákat csal ki belőle. A fáradt, unatkozó, sivár lélek éhségét elégíti ki, az emberiség jótékony lelki mészárosa ő. Nem is csoda, hogy annak idején egyszerre mozdult meg a korgó bendő és az üres lélek. Egyiknek kenyér kellett, a másiknak cirkusz. De mindkettő egyformán éhes volt. És nem tudom, melyik volt vágyóbb, követelőbb, lázasabb kívánság, a kenyérért kiáltó panem, vagy az ásításba és dühös haragba fulladó szó: Circenses!

A Hét, 1908. május 10.

SZEKUNDÁK ALKONYÁN

Tegnap éjjel megint találkoztam a latintanárommal. Mióta meghalt, minden évben felkeres álmomban, különösen ilyenkor, hogy a vizsgaiszony és az érettségi-láz cikázik a puskaporos levegőben. Valami sebet kaptunk egykor diákkorunkban, és ez a viharérző seb újra és újra visszasajog a múltba, még álmunkban is, valahányszor viharossá válik az iskolák firmamentuma. Bölcs és jó professzorom egy ködös országúton kanyargott felém, abban a szalonkabátban, amelyet még temetésén láttam utolszor, a szokott vaskos lépteivel, régi nádpálcájával, de kövér és piros arca most sápadt volt, és kék szemeiben valami ijedt izgatottság bujkált. Egy óriási ködkatedrára lebbent, mely legalábbis akkorának rémlett, mint a Gellérthegy, míg én alázatosan lapultam alája, mint holmi hitvány és szerénykedő gombostű.

- 1908-ban pedig - daráltam a leckét - forradalom ütött ki a pedagógiában Marchet, osztrák kultuszminiszter jóvoltából. A kultuszminiszter vihart kavart egy pohár vízben. Az iskolában francia forradalmat rögtönzött apró emberkék között egy szimpla rendelettel, kikiáltva a diákok emberi jogait, megszüntetve a klasszifikálás középkori kasztrendszerét, és szabad pályát nyitva minden tehetség egyéni, egyoldalú érvényesülésének is. Mert eddig számokkal fejeztük ki az emberi agyvelők értékét, ezután azonban - legalább Ausztriában - a tanuló egy egyszerű képesítéssel léphet a felsőbb osztályba, ha emberül megállja a sarat. Ez a reform merész és becsületes szakítás a pókhálós pedagógiával, mely azt hitte, hogy a gyerekkel okvetlenül gyerekesen is kell bánni, és hadüzenet a professzoroknak, akik addig buzgólkodtak, míg a gyerekek között a mimikri elméleténél fogva lassan visszatörpültek az állóba, s maguk is gyerekek lettek. Minden bizonytalan, de az az egy máris feltétlenül bizonyos, hogy a notesz halálával új élet serked még az iskolák falai között is...

- Silentium! - hangzott egyszerre felülről, és bölcs professzorom akkorát csapott a zöld asztalra, hogy a katedra mennydörgő porfelhőbe borult. Halvány és ideges volt. Feneketlen zsebéből pedig villámgyorsan előkotorta noteszét, és hegyes ceruzája harci készenlétben állott.

Csakugyan a régi, történelmi híresség notesz volt az, a tisztes tanári zsebnaptár, szolid polgári kötésben, homlokán a gubbasztó arany bagollyal, Minerva bölcs és komor madarával. Ez az a szívdobogtató könyvecske, a hetvenhét pecsétes titoktár, minden könyvek könyve. Ha lapja rebben, életek intéződnek el. Felajzott agyvelők remegnek, és pici szívek riadt dobogásába beledördül a szekunda harci ropogása. A zord ákombákomok és titkos jelek között ez az egyetlen rettegett rémkép. Nemcsak lelketlen számjegy, buta numerus, mely sunyin húzódik meg a vonalak kalitkájában, de valami élő, diákfantáziánktól átlelkesített fogalom, amelyet szeretünk is, mert félünk tőle. Sokszor csak közönyös intés, máskor atyai kézlegyintés, enyhe és szelíd, mint egy jóságos püspöki pofon, de olyankor minden büntetések büntetése, levezetője és központosítója minden indulatnak, harag, bosszú, vészes és zivataros dorgálás. Még a ceruza se közönyösen írja, hanem bizonyos lelkes odaadással, hogy sokszor a hegye is belétörik és kiadja lelkét, meghal.

Haragos professzorom már nekigyürkőzött, hogy mostan is helybenhagyjon, de látva szepegő arcom, egyszerre letompította hangját, és atyai kenetességgel fordult felém:

- Gyermekem - mondta -, te mindig kissé hebehurgya és elhamarkodott voltál, s úgy látszik, most is az vagy. A latin auktorok olvasásában sem tanúsítottál kellő szorgalmat és figyelmet, s a pad alatt inkább silabizáltad Rabelais-t, mint a tömör, homályos de mégis oly élvezetes Tacitust. Cseppet sem csodálkozom tehát, hogy most felületes elmével ítéled meg ezt a komoly problémát, és forradalmat látsz abban, ami tulajdonképpen gyerekség. Hallottam róla,

fiam, én is, és csak azért jöttem ma, hogy együtt vitassuk meg, mert már, íme, Ausztriában pusztít. *Iam proximus ardet...* Mi azonban - láthatod - most is résen vagyunk, s nem engedjük, hogy kicsavarjátok kezünkből ártatlan fegyvereinket, melyeket atyai kézzel használtunk a ti javatokra. Vajon nem találod veszélyesnek, hogy a tüzérütegtől elvegyék - az ágyúkat? Gondolkozzál csak, fiam. Nem értem, hogy te, aki modernnek vallod magad, és igen jól tudod, hogy nincs a földön két egyforma kéz és két egyforma koponya, hogyan helyeselheted ezt a bal lábbal kelt reformot, mely a tudás csarnokában mindenkit egyenlővé tesz?

- Éppen erre akartam felelni, bölcs és szeretett professzorom. Mert ti voltatok azok, akik a tudás egyenlőségét törvénybe iktattátok. Katonai szellemet honosítottatok meg az iskola falai között, uniformizálni akartatok mindent, ráhúzva a bimbózó lelkekre a klasszifikáció egyenruháját, a kitüntetés piros ingét vagy a szekundák gyászos köntösét. A kisdiák talán álmodni akart nagyot is és merészet is, de szegényke mindig visszaroskadt a földre, ha eszébe jutott az a holt szám, mely - sokszor oly hamisan - emberi értékét fejezte ki. Hogyan volt ehhez jogotok? Ha előbb oly bölcsen jegyezted meg, hogy a föld kerekségén nincs két egyforma kéz és koponya, felelj arra, van-e két egyforma tudás? Igenis, mi vagyunk az egyenlőtlenség hívei, akik pokolba kívánjuk az érdemjegyeket. Mi vagyunk a becsületesebbek, mert nem jelezzük embereink értékfolyamát számmal, de mindenkit szabadon engedünk érvényesülni az individuális fejlődés harcában saját képessége és egyénisége szerint.

- Újra tévedtél, fiam - vágott szavamba professzorom némi szelíd haraggal -, mert szem elől tévesztetted, hogy a fejlődés egyetlen szítója a verseny. Tekints körül, és a kereskedelemben, az iparban, a modern élet minden tekergős ágazatában ezt az elvet látod kicsúcsosítva: *laisser faire, laisser passer.* Ti ezt a gerjesztő versenyszellemet akarnátok elaltatni oktondi reformokkal, ti az életet rendszabályoznátok, balgák. Bizony mondom neked, *si tacuisses...*

- Engedd meg hát, áldott jó mesterem - szóltam -, hogy mindjárt a szavadba vágjak. Én csak irigylem ezt az eljövendő nemzedéket, amelyet a hamis verseny szelleme nem ront oly tudóssá, mint minket, mert legalább nem kell elfelejtenie a sok levegővel töltött haszontalanságot, mielőtt komoly munkába kezdene. Tudom, ezek kevesebbet reprodukálnak, de bizonyára majd többet produkálnak. Egyoldalúan is fejlődhetnek, és ez azt jelenti, hogy alkotók lesznek. Mert minden tudás és alkotás egyoldalú. Vagy nem egyoldalú-e örökös jambusaival maga Shakespeare is, aki ugyan az egész világot látja, de bizton nem tudott se nyulat pácolni, se cipőt fejelni, se kutat fúrni? És nem szánalmas-e Newton, mikor zsebóráját főzi meg lágytojásnak, és a tojáson nézi, elég ideje főtt-e benn a vízben? Vajon hol az igazság? Azt hiszem, a mi oldalunkon.

- A mienk az igazság - dörömbölt professzorom a katedrán -, és hiába hetvenkedő nagyralátástok, talmi gyerekforradalmatok, háborús rikkanásotok, nálunk is marad. Ebben a kis könyvben alszik, sárga, poros aktákban, amiket száz év előtt róttak szikár jezsuiták, s most archívumokban, gimnáziumok poros padlásán eszi kicsipkézett levelüket a moly és az egér. Itt van a fiatalságotok, örömetek és bánatotok, a tartalommá higgadt élet, a múlt. Mi szeretjük a múltat, és tudunk érte harcolni. Ti lennétek forradalmárok, sápadt, jövőbe nyavalygó levegőemberek, s nem mi, akik katonák, hősök vagyunk egy süllyedő hajón, s összeszorított fogakkal sziszegjük fületekbe dacunkat? Tudod-e, mi az, mikor egy vén ember azt kiáltja a zöldfülű világnak: *et si fractus illabatur orbis*?...

Csakugyan - mintha egyszerre földindulás kerekedett volna - a katedra összerázkódott, és kénköves zivatar söpörte végig bölcs professzorom irtózatos üstökét. Még mindig a felhős magasba rázta a félelmetes noteszt. De egyszerre elcsendesedett. Leszegte a fejét, és leoldva a kezére kötött fekete olvasót, amit még a sírból hozott magával, mély áhítattal imádkozni kezdte rajta a rendhagyó igéket. Aztán óvatosan zsebébe tette noteszét, és visszafeküdt a koporsójába.

A Hét, 1908. június 21.

KÖRBE-KÖRBE

Az angol lapokban mostanában egy furcsa és nagyon gondolkoztató hírecske pikánskodik. Ez a hír sem többről, sem kevesebbről nem szól, mint hogy az angol szigeteken buddhista templomok épülnek, és Buddha királyfi ősi vallása a gentlemanek között napról napra több hívet kaparít magának. Semmi shocking és ingerlő nem lenne benne, és még a nyári krónikaíró is angol hidegvérrel nézne végig fölötte, ha nem éppen Angliából híresztelnék, ahol a világ legtevékenyebb faja buzgólkodik. Mert hogy Párizs már évtizedekkel ezelőtt bámulni kezdte köldökét, és hozzá próbált sápadni és komorulni a harmadfélezer éves valláshoz, legfeljebb csak érdekes ötlet. Ez az angol eset azonban már messze elhagyja az érdekesség határjelző oszlopait, és döngő problémákat vet az ember íróasztalára. Már ottan is a sápadt aszketizmus bujkál? Már az angol is leveti úri *spleenjét,* és mohó marokkal kap az erkölcsi fegyelmezettség nyűge után, hogy ködben és nyirkos napfényben kedve szerint savanyodjék ecetes uborkává? Akármint is vélekedünk, kissé csiklandós, kissé hátborzongató érzés, hogy ez éppen ma történik, mikor mindenütt Dionüszosz szőlőlombos thürszosza a cégér, s neohellén próféták piros melódiákat fuvoláznak Pán bitangul elhagyott sípján. Engem legalább elképeszt, megijeszt és elsápaszt a rostbeafen hízott arcokon meditáló halványság.

Mintha a mai úri morál kudarcát látnám. Mintha a mai divaterkölcs jelentené be halkan, de annál határozottabb nyomatékkal végleges fizetésképtelenségét. A rózsatépő, szőlőlombos istenek újra eltűnnek, és a nyugodt aszkézis lép helyükbe. Nálunk az új erőre kapott keresztény morál, Angliában és Ázsiában meg a buddhizmus lemondó bölcsessége. Mintha hosszú hánykódás után újra visszaérkeznénk egy állomáshoz, melynek köveit milliók és milliók koptatták ki a térdükkel és a könyökükkel, míg mi tágra nyílt szemekkel csodálkozunk, és nem értjük, micsoda ördöngös útvesztőkön jutottunk oda. Vajon előrehaladtunk? Vagy csak cseteltünk-botoltunk és iskolásgyermekek módjára tipegtünk - egy nagy nádi pálca árnyéka alatt - *körbe-körbe*?

Hiába is okvetetlenkedünk: ez a maliciózus ikerszó teljesen kifejezi a mai ember erkölcsi kapkodását. Körbe-körbe járunk, és egy cseppet sem vagyunk bölcsebbek a nyomtató lovaknál, amelyek önérzetesen gázolják a zárt kört, s azt hiszik, hogy haladnak is, mivel előremennek. Két véglet között, az önmegtagadás rozsdás tana és a legújabb neuraszténiás morálfilozófusok paradoxonjai közt lődörgünk, s nincs erőnk, hogy lezárva erkölcsi számadásunkat, vagy jobbra, vagy balra forduljunk. Vajon hány ember van tisztában ma azzal, hogy mit tart az erkölcsről? Vajon hányan ténferegnek fejetlen bizonytalansággal a fővárosok aszfaltján? Hisz a Múzeum körúti törzsember felénk sopánkodó kalapja is elég, hogy kibillentsen egyensúlytalan nyugalmunkból. Egyikünk lusta alamizsnálkodni, a másik közönyösen odadobja fillérét, a harmadik mosolyog az egészen, de erszényünk és szívünk mindig bizonytalan érzelmek közt vergődik. És nemcsak egyikünkben és másikunkban van meg ez a határozatlan színű zagyvaság, de mindnyájunkban hat-hét más és más erkölcsű ember alszik. Hétfőn pogányok vagyunk - à la Goethe -, kedden a kényelmes közöny altat el, szerdán cinikusan kéjelgünk mások vérében, csütörtökön kereszténye bbek akarunk lenni a római pápánál, pénteken Nietzsche módjára hegyormokra mászunk, szombaton pedig elfelejtünk és megtagadunk mindent, amit eddig vallottunk, hogy aztán újra kezdődjék a körbe-körbe játék. Ez nemcsak kórkép, de korkép is.

Az angol példa - és ezenkívül sok más társadalmi és lélektani jelenség is - arra mutat, hogy az ember végre megunta ezt a játékot. Mindenáron szabadulni akar abból a hálóból, melyet ábrándozó, fejfájós bölcsek kötöttek, akik légi ábrándjukat árulták praktikus morál gyanánt.

Hiába papolta Nietzsche, hogy buta, aki nem legeli le rögtön az előtte zöldülő életet, és hiába jött Max Stirner fekete nihilizmusával. Az ember leül a fűbe, és praktikusan akarja elrendezni életét, nehogy őreá is idő előtt boruljon a jótékony agylágyulás áldása. Ezek a bölcsek mintha becsaptak és improduktívokká tettek volna bennünket, becsapott modern smokkokat. Ráuszítottak az életre és annyira megzabáltattak a napfénnyel, csillogó, pogány álmokkal, hogy csömört kaptunk tőlük. A másik szélsőség pedig, amely a vágyak elvetélését és az élet ki nem élését prédikálja, bölcsen megtanított arra, hogy sohase adjuk ki utolsó kártyánkat, s így mindig azt higgyük, hogy megnyerhetjük még a partit. Ha éhesek voltunk, nem ettünk, és ekkor ínyenckedtünk legjobban. A poharunkat sohasem ittuk ki körömcsöppig, és berúgtunk a józanságunktól. Valami nagyszerű erkölcsi feszültség acélozta meg izmainkat. Ez ma is egyetlen bizonyosságunk. Azok, akik ezt a szatócsszerűnek csúfolt, nyárspolgárszagú, de mindig praktikus igazságot tovább akarták fejleszteni, csak balerinatáncot lejtettek, örvény fölött lengő kötélen hárfáztak lábujjaikkal holdkóros dalokat, amelyektől mások is sikeresen megőrültek, de egy tapodtat se haladtak előre.

Ma már más úton megyünk. Az angol buddhisták látják az ideális és gyakorlati erkölcs között való kiáltó ellentmondást, és semmi áron se csapatják be magukat. Mert a szeg mindig kibújik a zsákból. Még a naumburgi bölcs is, aki különben az újkor legnagyobb aszkétája, különbséget tesz a nagy és kis gonosztevők között, és csak az óriási csirkefogókat tartja szentnek. A dekadens költők és a századvégi élethéroszok, a mindent mentők, mindent akarók és mindent elérők szükségesnek érzik, hogy az élet országútján csendesen félreülve játsszák a mártírosdit, mert ők is aszkéták. Láttátok-e, hogy rebben néha félre Nietzsche, Wilde piros álarca, láttátok-e vörös rongy mögött az önsanyargatás keserű barázdáit? Egy kis erkölcsi kéjutazás után mindnyájan elérkeztek - porosan, fáradtan és hitetlenül - az aszkézis országába.

A mai ember nem akarja megtenni ezt a kéjutazást. Nem fáj a feje az erkölcsi fejetlenség miatt sem. Jól tudja, hogy nincs mérték, és nincs jó és rossz. A praktikusság országútján taktikázik. Hisz a legújabb bölcsek éppen abban tévedtek, hogy az erkölcsben valami végeredményt, valami teljesen megismerhetőt feltételeztek. Mi tudjuk, hogy abszolút szempontból életet menteni nem jobb cselekedet, mint gyilkolni. Mi érezzük, hogy nincs semmi, ami rábeszéljen arra, hogy ne verjem be fejedet, édes felebarátom, ha akarom, mi tudjuk, hogy elragadhatom utolsó falat száraz kenyeredet még akkor is, ha otthon két kocsiderékra valót sütnek nekem a hátramozdítóim. Mi csak csodálkozunk Kant szép álmán, hogy a csillagok csak azért kerengenek a világűrben, hogy egykor a részvét nagyszerű munkája teljesedjék, s egy ember valamikor megkapja a maga ital vizét éppen akkor, mikor szomjúhozik rá. De azért mégis magunkra vesszük a vezeklőköntöst. Visszatérünk az aszkézishez. Hogy egy ponton sűrítsük össze egész energiánkat, s ezzel szabadon rendelkezzünk magunkkal. Hogy erősek legyünk. Hogy erkölcsünk az akarat erőkifejtő tornája legyen. A bölcsességünk pedig nem a fáradtság filozófiája, de az erő hitvallása.

Ezért mondta Ellen Key, aki nem is annyira apostol és esztétikus, mint inkább az apostolok apostola és az esztétikusok esztétikusa, hogy ez a bizonytalanul induló század az apostolok kora.

Ma, íme, újra visszajő Buddha, és Angliában nem whiskytől homályosulnak a szemek, de a magába forduló, önhipnotizáló köldökszemlélés izgalmas áhítatától. Mi pedig, fanyar és hitetlen testvéreim Buddhában, lássuk be, hogy ebben a kótyagos erkölcsi világban egyetlenegy nyugtató foltocska, egyetlenegy biztos arkhimédészi pont van, és ez - a saját köldökünk.

A Hét, 1908. július 5.

NYARALÓ BÚTOROK

Rendesen türelmetlenül és sokáig csengetek az ajtón.

- Itthon vannak? - kérdezem ravaszul a szobaleányt, aki a csengetésre végre megjelen.

- Nincsenek.

Erre ügyesen hátralépek, mintha meg lennék lepődve.

- Elutaztak?

- Már egy hete.

Itt egy alattomos mozdulattal már be is csuktam magam mögött az ajtót, s levélírás ürügye alatt bevezettetem magam a szobába. Halvány vagyok az idegességtől. Leülök egy székre, és annyi időm sincs, hogy a kezembe adott ezüsttollat megragadjam, máris elfog valami őszies melankólia, mely a kongó szobákból árad s ideűz, minden holtszezon idején, ismerőseim lakásába, a nyaraló bútorok közé. Tolvaj módjára lopózkodom be, és csellel, furfanggal, gyerekes ötletekkel verekszem minden percért, hogy minél tovább álmodozhassam az alvó csendben. Szenvedély-e, betegessé makrancosodott szeszély: nem tudom. Ezzel a gyónással azonban tartozom mindazoknak, akik nekem később sajátosan elfinomult érzéseik nevében hajlandók lesznek abszolúciót adni.

Még azt sem engedem meg, hogy a cseléd kinyissa a déli verőn átfűlt faredőket. A fülledt sötétségben gyújtót keresek, és a szoba közepén himbáló csillártól kérek kölcsön egy kevés világosságot. Egyszerre színes homály, narancsszínű műalkonyat borul a bútorokra. Olyan jó ennél a szomorú fénynél megülni, vörös bársonyzsöllyében, s elgondolni csendesen, hogy a redők és a színes karikáktól tarkálló ablaküvegek mögött napfény bukfencezik, és valahol távol a szobák hűtlenné vált lakói kacagnak.

Benn pedig, minthogy az enyhe fény alig háborgatja a nyaraló bútorok álmát, tovább folyik a tárgyak élete. Szomorú, nesztelen, egyhangú ez az élet, s neked is csak akkor tetszik meg, ha sokáig nézed. Hozzá kell merevedned, hogy a tárgyak igazi spiritisztájává lehess. Mindenekelőtt értened kell a szemrehányó némaságot, azt a vádoló, kiáltó csendességet, amely ezekből az igaztalanul elhagyott bútorokból kiabál feléd. Értened kell az asztalok kérgének megpercenését és viharos megroppanását, az elhanyagolt dívány alig hallható, mély sóhajtását. Észre kell venned a tárgyakat beborító, halálos szomorúságot. A porszínű leplek, amelyek mindent irigyen takarnak el szemed elől, a szobák padlóját csatamezővé kopárítják, ahol az elmúlt ősz, tél és nyár ütközetei zajlottak le, és gondolatok, érzések, fájdalmak, örömek és haragok viaskodtak. Valami szívszorongató, különös érzés búsít, mintha csendes temetőkben, életek avarján andalognál. A tükör szeme is zavarosan bámul rád. Érzed-e, mennyire fáj neki, hogy reggelenként nem nézi magát benne a két fiatal kacagó leány? A bútorok meg nekikeseredtükben mind átadták magukat a petyhüdt, nyári álomnak. Az ágy, ez a született álomszuszék, most éli világát. De alszanak a többiek is, s a vén karosszék nyikorogva dohog, ha kényelmesen beléereszkedel. Minden alszik. Nyári álmokat álmodik még az ágy előtt heverő medvebőr is, amely abból az időből, hogy egy kövér erdei medvének szolgált elegáns, testhez álló bekecsül, fölöttébb hozzászokott a konvenciós téli álom élvezetéhez. A legéberebb bútordarab, a fürge óra is csak egy darabig birkózott az álmossággal, azután lomhán, szétterpesztett mutatókkal nekifeküdt a megváltó lustaságnak.

Magad is beledermedsz ebbe a nesztelen nyugalomba, és bár dél van, és ég a lámpa, kísértetek látsz a félhomályban. Vajon mit akarnak ezek a déli kísértetek? Ha hinnél a szellemekben, bizonyára azt mondanád, hogy ismerőseid lelke jár vissza kísérteni egy-egy gondolatban. De nem hiszel a szellemekben, és bölcsen. Csak azt érzed, hogy a tárgyak között bizonyos ideges feszültség van, mintha az eltávozottak pár idegszállal még mindig ide lennének kötözve, s a kilincsen ott maradt volna kezük nyomása, poharukon ajkuk nedvessége. Nem is csoda, ha az ajtó olyan fájóan mered reád, hisz minden pillanatban csak az ő távolmaradásukról beszél. Ezek a bútorok még nem holtak. Még érzik meleg, simuló közelségüket. A szobán is, bár üres, rögtön meglátni, hogy lakói nemrégen hagyták el. Ha belépsz, érzed, hogy ők is körülötted vannak, akik ezt a sok csecsebecsét, asztalt, széket, órát s tükröt éveken át - kezükkel és lelkükkel - a maguk képére és hasonlóságára formálták át. Érj csak hozzájuk, és mind zengenek, akár a hangvillák. Mert hazugság, hogy csak a hegedű fáján érzik a művészkéz szorítása, s nem mindenen, amibe az ember beleégeti átalakító, magához hasonló ujjnyomát. Vajon egyforma lenne-e a falánk és a kisevő evőszere, a szipirtyó és a szűz tükre? A zugfirkász és Petőfi tolla? Ilyenkor kétkedünk ebben, és hisszük, hogy egy pohárból rekonstruálhatjuk annak a képét, aki évekig ivott belőle. Ezekben az elhagyatott szobákban, titkos energiákat sugárzó bútorok között, csakugyan táncra perdül az élet, és visszatér a múlt. Halk ütemekben, ritmikus zengéssel csobog vissza. A szobához szűkül, hajlékonyan a falak közé ékelődik, s egy fél óra alatt az egész évet rohanvást átéljük. Leülnek a székekre az otthoniak is, és a nyaraló bútorok közt megkezdődik a különös szeánsz. A kisebbik leány, akinek gyermekarcához olyan igen illik Cléo de Merode komoly frizurája, végigdől a pamlagon, s a pamlag sodronyai zengenek, édesen, fájóan csengenek, Schumann-dalokat énekelnek. A zongorán is végigsántikál egy határozatlan melódia, amit valamikor ősszel hallottunk még. Elég azután meglátnod a fogason lógó téli kalapot, s egyszerre novemberi szél süvít belőle, és tél lesz, és forró júliusban jólesik a hideg kályhánál melegedned. Bezárt szemhéjadon keresztül pedig két korcsolyát látsz, melyek fehér köröket cirkalmaznak a sötétsmaragd jégen. A nyaraló bútorokon mintha bizarr délibábok lebegnének. Mindenünnen, ahol csak mozogtak, fel-felbukkan egy halovány ködarc. Az íróasztal mellől egy bozontos üstök, a varrógép táján az anya árnyképe, a violás kertre nyíló ablakban a leányok. Vajon kicsodák ezek? A nyaraló bútorok poros álmai, lámpa ködében kergetőző hóbortos víziók, a naftalin szellemei vagy déli kísértetek?

Ennek a déli kísértetjárásnak rendesen a cseléd szokott véget vetni, aki megsokallta a levélírás idejét, gyanakvó tekintettel kandikál be a szobába. Ilyenkor felriadok transzomból, s az íróasztalhoz pattanok, hogy egy üres papírlapot szépen telekarmoljak holmi tintás ákombákommal. Aztán gyorsan kilopódzom a kerten át az utcára. A szoba benn tovább játssza titokzatos életét. Én pedig a józan, kocsizörgéses napfényben kiveszem belső zsebemből a levelet, amit az utolsó pillanatban, hogy ne is tudjanak látogatásomról, óvatosan visszaloptam és csendesen összetépem.

Azzal eltűnök én is, mint a többi déli kísértet.

A Hét, 1908. július 10.

MAGYAR VILÁG TÖRÖKORSZÁGBAN

A konstantinápolyi vérengzések és miniszterbuktatások egy parázs török forradalom prestissimóját sodorják eszembe. Ma a lapok különben is tele vannak azzal a sánta, de még mindig lábra állítható diplomáciai kombinációval, hogy a többi nagyhatalomtól mi kapunk mandátumot a forrongó Törökország pacifikálására, s így majd osztrák-magyar katonabandák zendítenek gyászindulót a heveny forradalmi lázban elpusztult szegény „beteg ember”-re. Zúg a fejem a képtelenül badar, de idegizgató lehetőség gondolatától is: egy török-magyar háború a XX. században. Ámde ezen az éjjelen, elfáradva és belebutulva a harcias újságtudósításokba, nem akarom megzabolázni az álmaimat, és engedek a kezemben ficánkoló tollnak, mely türelmetlenül ágaskodik fantasztikus politikai versenyfutásra.

Vágtassunk tehát, bátor, kevély tollam, az ismeretlen jövendőbe kormánybukások árkán, diplomáciai huncutságok és cselek bokrain keresztül egészen addig a pontig, amikor egy napon elrendelik a mozgósítást, s a magyar katonák megkapják behívójukat. Törökország ebben a pillanatban már olyan, mint egy véres, marakodó gomolyag. A bolgárok, szerbek, görögök, albánok s a Balkán többi, kétes tisztaságú torzonborz népei kibújnak heverő odúikból, és szélesre tátott ordítozó szájjal rázzák könyökig véres kezükben az otromba handzsárt. Érzitek-e azt a homályos riadalmat, amely ezen a reggelen szétfut Magyarország idegcsövein? A lapok keresztcímes vezércikkek ormára tűzik ki a véres kardot, és a modern hírszolgálat rikkancsai *more patrio* körülhordozzák az egész országban. Egyelőre hetekig semmi nagyobb ijedelem. A szitkolódzó emberanyag állig fegyverben, sápadtan és közönyösen, beletörődik a háborús fegyelembe, s a budapesti kávéházi állat a boszniai okkupációra gondolva, füstölve s vállvonogatva néz az étappe elé, és félig-meddig irigyli is a katonákat, kiknek csajkájába a konstantinápolyi kávés tölt majd finom, jó török kávét. Pár hét múlva azonban megérkezik az első vereség híre. A katonai vonatok köhögve, erőlködve és tüzet prüszkölve riasztják az alvó éjszakát. A turbán kissé kezdi bizsergetni vérünket. A Keleti pályaudvarban felbukkanó törökben többé nem látjuk azt az etnográfiai különlegességet, mint eddig. Magunk se vesszük észre, hogyan, egy nap gyűlölni kezdjük. Magunk se tudjuk, miért, egy nap ádáz habzással, a múlt minden kétségbeesésével tajtékzik fel bennünk a keserű, piros harag, és mindnyájan, a legjámborabbak is, szeretnénk a Balkánra menni, hogy a csibukot saját markunkkal verjük az ellenség torkába.

Budapesttől Konstantinápolyig pedig hosszú az út. Éppen elég arra, hogy a katona elfelejtse a török testvériségről szóló enyhe frázisokat. Éppen elég, hogy fenevaddá vadítsa bennünk az összehasonlító nyelvészt. A rossz balkáni vonatoktól összerázott és a koplalástól vérszegény agyvelőkben láz cikázik, s a török hegyek aljára a hallucináció lassan odafesti a múlt századok borzalmát, a telhetetlenül szétterpeszkedő turbános és szakállas nagy Allahot. Egy másik hét múlva aztán a félhold s a hármas lófark a régi apokaliptikus borzalomban jelenik meg. A magyar katona már nem gép. Egyszerre ijesztően megnő. Feje tüzel a gyűlölettől. Lába a múlt századok gránittalapzatán jár. Már nem is a saját fejével, hanem a történelem jobbik eszével gondolkozik. Az iskolakönyvek pöffedt, rézarcú, buggyos ruhájú törökjei egyenként kilépnek a mesék keretéből, s dacolva és dalolva masíroznak a hetvenhetedik égbe Allah fehér szakálla alá. A magyar fiúk elvesztik lábuk alól a talajt. Nem közönyös előttük Mehmet basa neve sem, s gyűlölik Szulejmánt és az újra feltámadó poloskafajzatot, mely két évszázadig dőzsölt magyar véren, és ebben a pillanatban törökverő Hunyadi János neve a keserűvizes palackokról, hősi glóriától övezetten, újra visszatér a rajongó szívek tüzes mélységébe. Már mindnyájan remegnek a grandiózus *revanche* gondolatától, hogy sápadtan, agyonfáradva, álmatlan meg-

gyötörtségben is a legsűrűbb tűzbe ugorhassanak, és a rájuk nézve közönyös harcot egy őrült fellángolásban, összeszorított fogakkal döntsék el a maguk javára.

Látjátok ezt a fatális, ijesztő és furcsa találkozást? Ezt a hátborzongató viszontlátást, ezt a véres és puskaporos udvariassági tényt? A beteg ember és az a másik, akit nem neveznek betegnek - már, vagy még - szembenéz egymással. A gavalléros magyarok, íme, kényszerű katonai fegyelemben, félig akarva, félig nem akarva, a véletlentől odasodorva megjelennek a muzulmánok földjén, hogy az utolsó budai látogatást, amely már jó két századja történt, Mannlicher-puskákkal, Kropacsek-ágyúkkal és halált szóró srapnelekkel viszonozzák. A zakatoló fejekben összefolyik a múlt, a jelen és a jövő. Mintha csak tegnap álltak volna így szemtől-szemben, Hisz a basák az elmúlt kétszáz év alatt alig fogytak meg valamit, és a janicsárok, szpáhik és agák, akik már franciául is beszélnek, épek, ragyogóak és félelmesek, akárha most lépnének ki Jókai fantasztikus regényéből. A mi harcias arcunk is csakúgy elsápadt a városokba szűkített, modern élet füstjében. Még gyűlöletünk is a régi. Még a helyzet is: mi vagyunk a rendteremtők, az európai államhatalmak bölcsessége villog kardunk éléről, s ők a rendbontók, a fenekedők, a javíthatatlan féktelenek.

Vagy halljátok-e ezt a bőgő, infernális harci üvöltést, mely a tisztátalan gyaur kutyák közeledését fogadja? Egy másik mohácsi vész lesz itt, Allahra mondom, de a törökök harapnak a fűbe. Mert az ideges magyar kardok maguktól is megmozdulnak hüvelyeikben, s a barna kunsági fiú szíve atavisztikus borzongással érez vissza valamelyik ükapjára, kinek koponyáját ozmánok gázolták szét a mohácsi porban. A Yildiz-kioszk máris félénken remeg az ugató ágyúk dörejétől. Szegény Abdul-Hamid, aki az imént egy potom gyilkossági hírre majdnem sárgaságba esett, bezzeg zöld most az ijedtségtől. Lóhalálában rakatja máglyára a kioszk drágalátos kincseit, mint egykor Zrínyi a szigeti kirohanás előtt. A magyar honvéd pedig csatalovak harci nyerítésénél, véres zászlók lobogásánál diadalmasan vágtat előre. Egy évezredes fatális és szívós átok, s valami tompa szükségérzet harapja sarkát, mint a kígyó. Megrészegül a füsttől. Azt érzi, hogy a török-magyar harcoknak még nincs vége, s most lesz csak vége. Egy századok óta el-elmaradó háború utolsó fellendülésében aztán toporzékolva nyargal be az ismeretlen keleti csodák tarka, fullánkos darázsfészkébe, az aranyos és szemetes Sztambulba, és zengő üvegcsörömpölés és kagylórecsegés közt gázolja földre a bazárok csecsebecséit és a keleti paloták mesés gazdagságát. A Boszporuszon, a Marmarán és a Fekete-tengeren égő gályák, kincsrabló magyar hajók villámjának, mint egykor a Dunán, s Konstantinápolytól Szalonikiig s onnan Drinápolyig a török anyák a magyarokkal ijesztik csecsemőiket. A főmecsetben még aznap misét mond a sápadt keresztény, a tábori pap. A karcsú tornyokon pedig örökre elnémul az *ezán,* a müezzin éneke.

A vágtató víziók után a toll már nem is tud szaladni. Csak egy pillanatra látom még a győző arcát, aki a lecsillapodott harag békés és mély lélegzetvételével pihen el, s betegebb, mint a beteg ember, és fáradtabb, mint a legyőzött. Félszegen mosolyog akaratlan győzelmén és haragján, egy világraszóló tragikomikus perpatvar bogában érezve magát, amely mintha csak abból keletkezett volna, hogy ellensége tagadólag rázta fejét, mikor igent akart mondani. Azután az utolsó kép is eltűnik. Egy újság marad csak az asztalomon, mely az újtörökök diadalmas előrenyomulásáról és a fiatal Törökország jövőjéről trombitál. A félhold - az égbolt török motívuma - éppen most kel, és éles, kemény profiljával gúnyosan mosolyog forró fantazmagóriámra.

A Hét, 1908. augusztus 9.

ÍRÓK ELLENSÉGEI

Az íróasztalomon egy ösztövér füzet hever, Johnsonnak Shakespeare-ről írt tanulmánya, amelyet frissen, a nyomdafestéktől még szagosan röpített hozzám a londoni posta. Arról van benne szó, hogy Shakespeare nem tudott tragédiát írni. Végigolvasom, mert érdekel, s egy pillanatra sem jut eszembe megkérdezni, csakugyan igaza van-e neki és az angoloknak, akik most könyvalakban jelentették meg esszéjét? Annyi bizonyos, hogy érdekes. Annyi bizonyos, ma a kritikában is pikáns, csiklandozó, szinte érzéki hatásokra vágyakozunk. Ha Shakespeareben valaki felfedezi a tragédiaírót, kilöki még a jobb önképzőkörökből is. Ellenben, ha azt hallom róla, hogy alapjában véve egy nagyon víg és derült fickó volt, egy hatalmas krokiíró, egy joviálisan kacagó óriás, kíváncsian fülelek. Az érvek, akár igazak, akár nem, lebilincselnek. Hogy Shakespeare sohasem tudott megmaradni a komoly és sötét tónusban. Hogy még a sírásókat is labdáztatja a temetői koponyákkal. Hogy vígjátékai kacagó plein-air színét sohasem kormozza be árnyék. Szóval, hogy nevetni és nevettetni tudott, de sírni és ríkatni egyáltalán nem. Az ellentmondás ördöge közöttünk bujkál, és olykor még a leggalambepéjűbb kritikusba is belebújik. Ma már nem is lepődünk meg ilyfajta szenzációkon. Johnson könyve sem billentené írásra tollamat, ha sok-sok elszórtan, de makacs következetességgel jelentkező eset nem folyna össze egy érdekes, egészen új irodalmi jelenséggé.

Az írók ellenségei!

A nagy írók lassankint mind megtalálják a maguk ellenségeit. Az ellenségek pedig egész életükön át ebből élnek. Nevük ikerfogalom lesz az írókkal, akik őket is magukkal ragadják a halhatatlanságba. Kell-e másra céloznom, mint arra az irodalmi francia forradalomra, amelynek élén Tolsztoj detronizálta a költők költőjét, és fejét a kritikai vérbírák lába elé tette? A németeknél most jelent meg egy ádáz, ripakodó könyv Goethe ellen. Franciaországban Barbey d'Aurevilly él Goethe-falásból. Adolf Bartels egy kétkötetes förmedvénnyel igyekszik falhoz lapítani a zsidó Heinét. Ibsen Strindberg szemében nem több, mint holmi tudákos, hímnemű kékharisnyás. Vajon mit jelent ez?

Ezek az íróellenségek egytől egyig nagy emberek vagy éles eszű kritikusok, vagy maguk is finom lelkű művészek, akikből a kultúra differenciálódottsága váltja ki a disszonánsul érdekes hangokat. Mindegyik egy csodálatos ízlésreakció középpontjában áll. Látják Shakespeare, Goethe, Heine és Ibsen arcát a buta általánosságok homorú s a handabandázó imádat domború tükrében, és megijednek tőle. A kritikájuk tiltakozás. Mert Tolsztoj bizonyára ama Shakespeare ellen írta meg könyvét, kit a mob vakon imád, és biztos vagyok benne, ha nem áradoznak róla annyit szóban és írásban, egy másik röpiratban maga fedezi fel. A többi íróellenséget is ebből a szögből kell néznünk. Ez az értelme annak, hogy a nagy népek megbecsülik ezeket a fenekedő tollú, erős legényeket, és a kultúra könyvespolcán kész örömmel sorakoztatják írásaikat mindjárt a megtámadottak kötetei mellé. Ezért nyomtatták ki most az angolok Johnson esszéjét is. A vesézés, az irodalmi argot csínja, mocsárszagú szava a legelőkelőbb szalonok és akadémiák asztalára kerül.

Egy szkeptikus hang azonban azt kérdezi bennem, miért nincs legnagyobbjainknak: Vörösmartynak, Aranynak és Petőfinek méltó esztétikai ellenlábasa, miért nem szabad róluk beszélnünk egyszerűen mint emberekről és írókról, anélkül, hogy rögtön hazaárulókká bitangulnánk? El tudok például képzelni egy finom, nemes arcú művészarisztokratát, nem afféle Császár Ferencet és Szemere Miklóst, aki hangos szóval tiltakozna Petőfi demokrataízű művészetének plebejusi kinövései ellen. És látom Arany, Vörösmarty ellenségeit is. Az irodalmi fejlődés ilyenképpen az ő munkásságuk és a kritikai ellenhatás összetevőiből alakult eredő vonalán

indulna meg új és merészebb síkok felé. Ámde mi még csak meg sem merjük írni lángeszeink bátor, természettudományos életrajzát. A hatvanas években egy kritikus vállalkozott erre, de nemcsak a bicskája tört belé, hanem a dereka is. Egyetemeinken pedig katonai szigorral, szinte politikai hatalommal iktatják törvénybe minden írónk örök dicsőségét.

A szkeptikus hang újra felébred bennem. Vajon kultúránkat jelenti ez? Vagy éppen a kulturátlanságunkat?...

A Hét, 1908. augusztus 9.

A JÓ VIDÉK

O rus! Ó, falu- és mezőillat! Pirospozsgás egészség, ötkor kelő flegma, ekeszarvat tartó energia, s te, rosszul szabott szalonkabátok suta eleganciája, csakhogy itt vagy. Itt járok a Szent István-napi seregletben, és feltűnnek rendre az álpanamák, a rojtos szélű szalmakalapok s alattuk a görögdinnyeszerű kecskeméti fejek, a kemény bihari homlokok, a mokány bácskai koponyák. A felruccanó jó vidék azonban mintha némi csalódást is hozna. Mintha minden évben többet hagyogatna otthon zsíros kedélyéből és vidékiességéből. Úgy, hogy ma immár nem vagyok biztos abban sem, hogy a *Szikszay*-ban szivarozgató öregúr mezőlaborci kispolgár-e vagy budapesti hivatalnok. Vagy talán éppen a vendéglő szerződtetett tagja, ki a Nemzeti Színháztól kölcsönzött kosztümben gyárt vidékies hangulatokat, és tájszótárból tanulja a népiességet? Nem lehet tudni. Lelkiismeretes riporteri vizsgálódásom eredményéül mindenesetre fel kell jegyeznem, hogy az idén egyetlenegy igazán tipikus vidéki alakot láttam a villamoson, aki eleinte zavartan feszengett, aztán köhécselt, és végül nem váltott jegyet, de róla is kisült később, hogy ingyen utas és budapesti.

Csak fonák felére kell fordítanom ezt a tréfát, és mindjárt felénk fordul az igazság komoly színe is, és szegényebbek leszünk azzal az epés, hetyke illúzióval, amit minden fővárosi ember büszkén őriz a begyében. A jó vidék nem is olyan jó, ahogy hisszük. Inkább félszeg, merev és elfogult. Naivsága is csak annyi, mint a pákosztos diáké, aki, ha ozsonnára hívják, illendőségből nem mindjárt vágja tükörbe a csokoládés findzsát. A fővárosba centralizált magyar élet bogai is sokkal inkább megereszkedtek már, semhogy a jó vidéki - mint egykor - minden sápkóros fővárosi borbélyinasban egy démont sejdítsen, s a nagyvárosi életet zűrzavaros, érthetetlen gombolyagnak lássa. Aztán az egészséges vidék nem is olyan egészséges, csak az arca petyhüdt és kövér. Vajon tud-e a fővárosi ember arról az agyőrlő egyhangúságról, az órák álmos, nehéz vánszorgásáról, azokról a kedélybetegségekről, amelyek a tétlenség álmos tenyészetében mint mérges és rossz illatú dudvák burjánzanak? Az én álmomon, gyakran végiggázol egy dübörgő kocsikerék, egy villamoskocsi csörömpölése. De ki ismeri azt az álmatlanságot, amit a vidéki csend táplál? Ki látta a falu és a kisváros szomorú embereit? Ha figyelmesen és sokáig nézem őket, úgy találom, hogy itt ezerszerte rétegezettebb lelkek élnek, mint bárhol. Mindegyik egy elzárt, magába fordult bevégzettség. A fővárosban inkább csak típusokkal találkozom. A vidék azonban az egyéniségek világa. Csehovnak bizonyára igaza van, mikor azt írja, hogy a kisváros és a falu vagy nyárspolgárokat, vagy különcöket nevel. De ki olvasta meg, mi terem több: nyárspolgár-e vagy különc?

Ezért oly kacagtató, mikor néha ez a sokszerű, táskákkal és batyukkal lihegő raj meglepi a fővárost. Méltán is mosolyoghatunk rajta, ha a vendéglőben riadtan csörömpölve telepszik le és vidékies szószátyársággal elménckedik a borfiúval, mindjárt hangosat és jóízűt nevetve hozzá. Ezek a gondok ecetágyán megsavanyodott, borzas és penészes emberpéldányok rendbontóan csöppennek be uniformizálódott életünkbe. Mert a fővárosi mindig tüntet a formák arisztokratikus egyformaságával. El sem tudok például képzelni hidegebb és korrektebb arisztokratát egy előkelő főpincérnél. A főpincér: maga a fővárosi átlagintelligencia. Hideg és folyékony modorában semmi ízléstelenség. A fellépése biztos és imponáló. Bizonyára jobban el tudok vele csevegni, mint a vidék derék albírójával, s tájékozódottsága mozgékony újságíró-fürgeségénél fogva méltóbb társa a fővárosi embernek akárhány magába zárkózott trogloditánál; de ez nem a vidék inferioritását mutatja, hanem éppen érzelmi fölényét s a mi nyárspolgári összeszokottságunkat, a mi vidékiességünket. A vidéki éppen különös, nagyon is kicsinyes, de mindig mély lelki életénél fogva bukdácsol síkos kultúránk jegén. Ott, a távol homokbucká-

kon, a por és betegség fészkeiben, hegyormok alatt kúszó apró városkák csendjében csodálatos, halvány, perverzül finom érzések nőnek. Ez az a hely, ahol minden szúnyogból elefánt lesz. Ez az érzések nagyítótükre, a gondolatok kristályosítója, a lángeszek szigorú, de jóságos dadája. Emberei pedig éppoly kevéssé egyszerűek, mint az a *coeur simple,* melyet Flaubert oly komplikált kacskaringókkal mintázott ki. Csak a mi általánosságokat átölelő városi szemünk durva, hogy arcukon nem veszi észre a kusza gondokat, és fülünk süket, amely az ernyedt csendből nem hallja ki ideges szívverésüket. Itt, ebben a sívó magányban bolyonganak álmatlan homlokkal azok a sápadt gyermekek, kikből később poéta lesz. Itt játszik Goethe, a pajta alján itt verekszik Petőfi Sándor, és a téglás, rozoga udvar orgonabokrai között a kis Madách álmodik. Ha tudnók, hányszor jártak egyedül, temetőárkokon, gidres-gödrös utcákon, és hogy küzdöttek azzal az ismeretlen, forró hullámzással, mely megrészegíti a vért, kaparja torkunkat, csiklandja az orrot, elszédíti a fejet, és a bódító, dermesztő, öntudatlan egyedüllétben a messze füstölgő hegyek láttára, távoli vágyak nosztalgiájára végre kicsordítja a megváltó könnyet, oly maróan és kegyetlenül, mint a köhögtető, utálatos, orrfacsaró kénfüst. Ki ismeri egészen az ő szenvedésüket? Csak a vidéki embernek lehet fogalma róla. A főváros bizonyára hamar síkosra esztergályozta volna összes rigolyáikat. Egy német közmondás kis túlzással, de nem minden igazság nélkül hirdeti, hogy Berlinben nem születik költő. A vidék azonban, amely csúf, kietlen és kultúrálatlan, de nem sekélyes és sohasem felületes, szabadon hagyja őket, hogy parlagon heverészve éljék a maguk különc életét, így lesznek különcök. Mi azt mondjuk: művészek.

Íme, itt van: a komikus, a bámész, a lenézett és ezerszer elátkozott vidék, a jó vidék. Vagy: a mély vidék. Vagy inkább a tehetséges vidék. Ti vagytok megmondhatói, elhagyott akácos utcák, álmos, sárga házak, neuraszténiás vasárnap délutánok, végtelenbe nyúló unalmas ozsonnák, és te, csend, és te, beteg, vidékies holdfény, hogy mennyire igazam van nekem és nekik.

A Hét, 1908. augusztus 23.

JÓSNŐK

Tizennégyen vannak! Most mind a tizennégy alázatos ravaszsággal hűsöl a rendőrségi börtönben, hogy elvárja az ítéletet, és aztán újra tovább űzze Püthia kétes művészetét. A többi pedig, akiket nem csípett el az ügyes razzia, ebben a pillanatban is ott guggol a kis asztalka mellett, és okulárén keresztül lesi a kártyák színes bölcsességét, hogy még színesebbet hazudjon a kisírt szemű hivatalnoklánynak a hercegről, aki tulajdonképpen segédkönyvelő vagy mi a törlesztési bankban, és végül, természetesen, eljön a leányért. A kártya elkeveredik, és a játék újra kezdődik.

Mi tűrés-tagadás: a kártyát mi emeljük, s a játékot magunk játsszuk. És akárhogyan borzongjunk a gondolat ellen mi, félműveltek, műveltek és túlműveltek, tudjuk, hogy ezek az égetnivaló, förtelmes nénikék pötyögő szájukkal és különössé satnyuló, fönséges gesztusukkal egytől egyig a mi éhező fantáziánk megtestesülései. Vagy van-e valaki, aki egyik-másik bódult másodpercében nem ült fel fogatlan bölcsességüknek? Csak valljuk be nyugodtan, hogy mindnyájan elkápráztunk már tőle. Hogy vannak olyan félóráink is, mikor hittel hiszünk a túlfűtött idegélet csodáiban, és esküszünk a finoman felhúrozott női szervezetre, melynek idegpályáin ösztönös reszketéssel vonaglik végig a jövendő. Ilyenkor az igazság égi csöppjei gyanánt szívjuk magunkba a pletyka, a női hazudozásvágy és a Weininger-féle logical insanity olcsó szüredékét is, amit ezek a balkörmű Kasszandrák, ezek a négylábú széken kuporgó kültelki Püthiák árulnak.

De álljunk csak közéjük, és itt, huszonnyolc bizalmatlan, sanda szem kereszttüzében próbáljunk meg filozofálni róluk, bizony furcsán érezzük magunkat, és egy kicsit - titokban - meg is szeppenünk. Akárki mit mondjon, nem közönséges némberek ezek a vicénékből, mosónékból és foglalkozástalan banyákból felcseperedett javasasszonyok. Első pillanatra balogok, határozatlanok, hibbant velejűek, valahányan vannak. Szemük után egyenesen a bolondokházába küldened őket. Ámde hangjuk, ez a vékony, gyámoltalan nyöszörgés rögtön határozottá és ércessé nemesül, mihelyt tüzesebben kezdenek beszélni, és csak fogjuk vallatóra őket, merev ajkukról keményen kopognak a szavak, szemük kitágul, s ilyenkor, bármily degeneráltak, krajcároskodók és toprongyosak is, fekete és klasszikus ükanyjukra, Szibillára kell gondolnunk. Mert a pogányság szelleme bujkál közöttük. Itt például ez a nyolcvanéves józsefvárosi nénike egész keresztény alapon áll még. Baráti kapcsolatban van az egek urával, s nagy ünnepeken fehér asztalkáján maga is misézik neki, szertartásaiba azonban lépten-nyomon becsempészi a mocskos erotikát is, s kövér kanonokok húsos tenyereiről nem minden érzéki nüánsz nélkül álmodozik. A tömjén és a paganizmus vad fűszaga keveredik össze hitében. A másik, egy kültelki Szibilla, már egészen pogány. Ez varázsol is, és hittel űzi a ráolvasás meg az íralás művészetét. Erdők alján furcsa füvekből és gyökerekből kotyvaszt varázsitalokat, anélkül, hogy tudná, Pán, Priapus és az erdei manók szolgálatában. Mindegyik ilyen külön típus, és ahány jósnő, annyiféleképpen csikarja ki a jövendőt is, hol erőszakkal, hol komázva és fitymálva, hol meg reszkető tisztelettel.

Ne szépítsük a dolgot, mondjuk ki mindjárt, nekünk, a mi számunkra, mindnyájunk számára. Azon se lepődjünk meg, hogy ezeknek a szipirtyóknak esőcsurgásos lakásaiból olykor estén-ként előkelő, parfümös szoknyák és intelligens kürtőkalapok surrannak el. Mi vagyunk a közönségük, és ha százszor is villamosság csörömpöl künn az utcán, és ha Zeppelinnek szárnyai is nőnek fel a kék égbe, ezt nem tagadhatjuk le. Gáláns dámák járnak itt, akiknek Wilde nem eléggé modern, Stirnert olvassák, és Berlinben a szezon közepén Strauss Richárdot szürcsölik. Urak, akik pirulás nélkül ülnek a jósnők asztalához. Hiszen itt egészen érezzük a velük való

egyenlőséget, azt a gyámoltalanságot, amely minden embert egyformán elfog a jövővel szemben. Csak addig vetjük meg őket, míg szóba nem ereszkedünk velük. Azután valami fülünkbe súgja: hátha... Egy kis fanyar mosolygás fodrozódik ajkunk köré, valami hazug és tudákos fölény, de pár pillanat múlva teljesen elkábulunk a jövendő és a hazugságok színes füstjétől. Már alakoskodunk csak, s az igazi vezetőszerepet a buta, tudatlan jósnő vette át. Az a hang pedig, amely előbb még a kétkedést suttogta, most határozottan diktál: *credo quia absurdum est.*

Ilyen lelki krízisen megyünk át, s ez a kétségbeesett felkiáltás, ez a felhördülő gyanú és a magunk tehetetlenségén érzett káröröm végleg átadja a szerepet a jósnőnek és a szurtos kártyának, hogy működjön a fantázia és a megbicsaklott agyvelő helyett. Mert ez a szipirtyó, ha jobban nem tudja a jövőt, rosszabbul semmi esetre sem tudhatja, mint én, aki semmit sem látok belőle. Hiába ismerem Gay-Lussac törvényét, a Pitagorasz-tételt, hiába mérem le műszerekkel agyvelőm legfinomabb rezdüléseit is, az idegcsöveken felkanyargó gondolat útját, a jósnő ekkor teljesen egyenrangú velem. A jövendő: ez a probléma. A jövendő, amely nemcsak biztosan meglesz, hanem már itt is van, s rám nézve, aki írok, nem jelent egyebet, mint hogy e mondatot befejezem, s az olvasónak csak annyit, hogy mondatomat elolvassa a legközelebbi pontig. Hogy ezt a kézzelfogható valamit ne foghassam fel legalább az agyammal? Hogy ezt a csalóka függönyt ne rebbenthessem szét legalább egy pillanatra? Hogy életem regényéből, melynek első kötetét már leromboltam, ne láthassam legalább a második kötetet, mikor kétségtelenül meg van írva, hisz éppen most játszódik le, pár pillanat múlva? Ez elképzelhetetlen, lázító és őrjítő, s ezért megyünk mindnyájan az első utcasarki jósnőhöz, hogy szégyenítsen meg, kábítson el mákonyos hazugságokkal, és silányítsa tönkre babonáival dicsőnek csúfolt agyvelőnket.

Ezen a ponton már kész hívők vagyunk. Ezzel a tudástól vagy tudatlanságtól megpuhított emberanyaggal operálnak a jósnők. De láttam komoly és hideg embereket, akik fanyalogva adták rá fejüket, s később nekipirultak és végül valósággal belésápadtak. És láttam, mint józanít ki borozó társaságokat egy közönséges kártyavető cigányasszony. Igaz, fitymálták és kicsinyelték is, de senki sem volt, sem itt, sem máshol, akit a jövővel szemben ásítani láttam volna. Mert az ismeretlen tiszteletet parancsol akkor is, ha véletlenül egy cigányasszony tartja kezében. A kártya pedig a titkok könyve annak is, aki kívülről tudja Eckehart mestert. Hisz lapjairól maga az élet pereg le, szerelem, halál, szerencse, szerencsétlenség, összes banális forgandóságában, pár pillanattá sűrítve és rászűkítve néhány színes kartonlapra, az egyszerű és mégis izgató háború gyorsan, veszélytelenül, vaktöltésekkel. Érdekes, hogy a szív mégis mindig veszélyt jelez. Ez a húsdarab a jövő idegen dimenziójába emelve úgy fickándozik, mint a partra dobott hal. Hiába mosolyogja le cinizmusunk, és hiába pöffeszkedik fönn koponyatrónusán az ész, a kis alkalmi bölcs idegesen ketyegi a maga filozófiáját: hátha, hátha...

A jósnők, akik így mindnyájunk siralmas tudatlanságából csinálnak üzletet, nem is oly tudatlanok. Egykor Montaigne leírhatta, hogy a bölcsnek nincs jobb alvópárnája a tudatlanságnál. Ma azonban, mint ez az utolsó budapesti eset mutatja, csak vergődünk rajta, és álmatlan fetrengések után mind gyakrabban menekülünk templomok homályába, spiritiszta szeánszokra és a jósolás olcsóbb vigasztalásához. Azon a párnán ma már nem a bölcsek, de a kuruzslók és a jósnők alszanak.

A Hét, 1908. szeptember 6.

APÁK ÉS FIÚK

Mindnyájunk legszomorúbb napja, mikor észrevesszük, hogy apánk nem a legerősebb ember. Addig nyugodtan alszunk zöld hálós ágyunkban, s úgy érezzük, miénk a világ. Fülünkre húzzuk paplanunkat, és hárfázhat a telefondrótokon az októberi vihar, és ijeszthetnek rablómesékkel, tudjuk, hogy az a komor, erős ember csak fél szemmel alszik, s ha viadalra kerül a sor, ő az erősebb. Hogyne, hiszen ő a mi apánk. Még a bundája, ez a fogason alvó oroszlán is egy kis világhatalom. Jön azonban egy este, mikor valami iskolai feladattal vesződünk, és az apánk ceruzája megbicsaklik. Vagy egy asztalt akar felemelni és nem bírja. Vagy nem jut eszébe egy név, s nekünk kell segíteni. Ilyenkor felvillan az apa szeme, s boldogan pihen rajtunk egy percig, de a mienk fátyolos, csalódott és szomorú lesz. Ezen az estén üzenetet kapunk minden hívságos dolgok és ábrándok múlandóságáról, s mikor lefekszünk zöld hálós ágyunkba, titkos könnyeket sírunk paplanunk csücskébe. Ez mindnyájunk legszomorúbb napja.

Nem cikket, regényt és társadalmi drámát kell írni erről, hanem remegő lírát vagy okos és hideg pedagógiai statisztikát, ahogy most Vanderdouck, a belga tudós teszi. Azt hiszem, ez az utóbbi még jobb. Nincsen meggyőzőbb a számok néma beszédénél. A mértani haladvány ijesztő számarányában akarom látni, milyen messzire távolodtunk el mi fiúk az apáktól, s ebben a számban legyen benne minden, ami fájó és iszonyú, apánk első deres hajszálának csillogása, a mi első könnyünk, rövid örömünk, lassú elhidegülésünk és hosszú, hosszú szenvedésünk.

Egy francia lapban olvasok részletesen erről az ankétról. Csöpp fiúkat és csitri lányokat interjuvolt meg a belga pedagógus, hogy kiket tartanak legemberebbeknek, ki az az ideál, akihez hasonlók akarnak lenni? A csöpp fiuk és csitri leányok ijesztő adatokat dugtak a tudós bácsi tarsolyába. Az ankétot a hétéves fiúcskák nyitották meg, akik még a gyermekek *hero worship*-jének hódolnak, és hatvanan száz közül becsülettel vallják saját apjukat a legelső embernek. Ez a hatvan fiú még nyugodtan alszik. A családias élet lámpafényében, a négy fal nagyító perspektívájában a legerősebb, a legtökéletesebb ember az apa. Ámde alig múlik el két év, ez a hétszázhúsz nap, ez a tizenhétezer-kétszáznyolcvan óra már elég arra, hogy a rövidnadrágosokból negyven renegát legyen, s az apát detronizálja. Szédül a fejem, ha elgondolom, hogy ez a negyven fiú már kegyes elnézéssel tekint az apjára, s csak megbocsátani tud már neki, ha a vacsora végén elalszik, vagy ha harmadszor meséli el azt a nagyon jó adomát, amit fürge agyvelejük élénken számon tart. Mert nem mese, hogy a kilencéves gyerek már alamuszi öntudattal tekint a szüleire. Az öregségnek meghagyja a maga penészes erényeit, s nem bánja, hogy nem érti, de ott belül csak szánni tudja, s élénken érzi a fiatalság jogát és a maga fölényét. Minden szónál azonban világosabban érvel az utolsó kijózanító szám, melyet e szakasz pointe-jéül biggyesztek ide: a tizenhárom évesek között csak egyetlenegy jól nevelt fiú akad, aki apjában még ideált lát.

Mit jelent ez? Távolodunk-e az idők haladásával apáinktól, vagy csak statisztikusok nem voltak eddig, hogy beszélő számokban fejezzék ki az apák és fiúk elhidegülését? Bizonyára ez a változás ma már öntudatunkban lüktet. Az apa nem családi hős, különösen nálunk nem, az ugorkafára alig hogy feljutott magyar középosztályban, és főként ma nem. Az sem tiszta tréfás szóbeszéd, hogy gyakran az apa kér kimaradási engedélyt a fiától. Tapintatos, kesztyűs, de annál kegyetlenebb harc van közöttük. A fiatal szemek fürkészve döfnek az apai szívbe. A tekintetek rebbenésében pedig izgatott sürgönyváltások folynak: most hazudsz, most pózolsz, most ízléstelen vagy, most vétkezel. Melyik etikus és pedagógus tiltja meg ezt a jelbeszédet?

A tizenhárom éves fiúk már kezükben tartják az apa üstökét, és jaj az apáknak. Néha még megsuhogtatják a nádpálcát, de az igazi, a fatális virgács máris fölöttük van.

Ezek a számok a fiúk tragédiáját jelentik. Az apa lassanként valahogy belebékül a helyzetbe. De a fiúk? Ők az áldozatok. Zsenge és mozgékony agyvelejükben igazán ők érzik az apák letörését, hogy nem lehetnek már a szűkebb események széljegyzetezői, a család hősei, bölcsei, orvosai, költői és polihisztorai, amint egykor legényéletükben álmodták. Mert minden apában ott van ez a hiúság, amint legtöbb vőlegény is attól bódul meg, hogy legalább egy napon ő a legfontosabb és legérdekesebb személyiség. Egy darabig fontoskodva csörgetheti hivatala kulcsait. Ha vadász, beszélhet vadászkalandjairól. Felolvashatja a legkrudélisebb verseket is, és a családi babér, mely különben a babfőzeléket ízesíti, homlokára kerül. Mindezeknek véget vet egy tizenhárom éves tacskó. Jönnek a szótalan napok, a hallgatag ebédek, az első ősz hajszál, majd a közöny, a bölcs mosolygás vagy a lassú megrokkanás, és végül a kesernyés elzápulás és megsavanyodás, melyet itt, a földi tereken, halál helyett osztogatnak a nagy vétkezőknek.

Vanderdouck statisztikája erről beszél nekünk. A modern átrium tüze kialvóban van, és utolsó, üszkös lángjainál a hősök jó ha embernek látszanak még. Lehet, hogy az egész csak átmeneti jelenség. Lehet, hogy egy nagy pusztulás kezdete. De lesznek bizonyára olyanok, akik ezekből az adatokból az evolúció riadóját hallják ki. Az unoka megfizet azért, hogy két óra alatt repül oda, ahova ükapja hetekig vergődött el ekhós szekéren élethalál-veszedelem között. Csak az bizonyos, hogy a régi, kritikátalan apatiszteletnek örökre vége.

A kisfiúk ráncba szedik homlokukat, és ítélkeznek az apák fölött.

A Hét, 1908. szeptember 13.

MÉCS

Múltkor este hét és nyolc között, hogy a sötét fasorban bandukoltam, egyszerre olyan érzés lepett meg, mintha hónapok óta először mennék haza. Egy esőcsepp bukfencezett le az égből, éppen az orrom közepére. Azután jött a második, a harmadik és a negyedik. Lassanként az egész alkony összekuszálódott, s nedves esernyőhangulat terjesztette ki fekete szárnyát a város fölé. Mire hazaértem, már millió és millió fürge cseppecske táncolt az udvaron. Belenéztem a kékesszürke derengésbe, és úgy láttam, hogy a hosszú esőfonalak hangjegyekké kampósodva, sűrűn aláhúzdalt nyolcadokban, tizenhatodokban és harminckettedekben kapcsolódnak bele a szeptemberi szonátába. Még a házmester is megfeledkezett méltóságáról, s egy pillanatra kidugta fejét a daloló esőbe. Az ablakomon pedig remegő dobolás hangzott, cirpelő üveghangok, titkos percegések, az esőcsatornák nedves locsogásba halkuló pianisszimói, majd a fák nyögése s a megereszkedő ajtók sóhajai. Egy darabig, vállamon a felöltővel, kezemben a bottal, mozdulatlanul hallgatom az őszi koncertet. Azután egy pityergő, szentimentális cseppecske átvette a vezetőmotívumot.

- Csakhogy megjöttél valahára - szólott, s nyomban könnyé olvadt az elhomályosuló üvegtáblán. - Csakhogy itthon vagy te is, kávéházak nomádja, asztalok beduinja. Egész nyáron vártunk reád. De nem jöttél, és inkább táboroztál idegen szobákban, vagy kék azúrból szakítottál magadnak sátort, semhogy hazanézz. Ma azonban, az első őszi estén, először annyi idő után, visszatértél és észreveszed, hogy itthon vagy. Mit tétovázol még?

Sok apró csepp verődött izgatott staccatóban az ablaktáblához.

- Vedd le a kalapod!

- Akaszd fel a botod!

- Vetkőzz le!

- Ülj a karosszékbe!

- Ülj le, ülj le! - ismételte az esőcsepp és tovább pityergett.

- Nem veszed-e észre, mennyire átalakult a ház? Még tegnap nyitott ablakokon keresztül gondtalanul léphetett be minden szobába az este. Ma mindegyik ablak be van csukva, s mi, szorgalmas esőcseppek, összemázoljuk az üveget, hogy semmi se zavarja a szobák alkonyatát. Azt mondhatnám, hogy az őszi intimségben ti a téglák húsanyaga vagytok, és most visszahengeredtek odúitokba, akár a csiga a maga héjába, s csak ebben a barátságos összeszorultságban érzitek egymást igazán. Vagy megláttad-e volna máskor azt a vasalót tüzesítő cselédleányt, aki a második emeleten vörös köröket cirkalmaz a levegőbe? Ez már az ősz leánya. A lámpa is több szeretettel világított eléd, hogy feljöttél a lépcsőházban. Ezen az estén jól teszed, ha leveted léha nyakkendőd, ha elfelejted az operettmelódiákat és minden nyári ürességet, s szétrakva holmidat, belemelegszel szobád hangulatába. Ereszd le a függönyöket.

Leengedtem a fehér csipkefüggönyt, és meggyújtottam a lámpám. A botom és a kalapom felakasztottam a fogasra. Leültem a karosszékbe. A szeptemberi szonáta zajongó sforzatókkal tovább dobolt az ablakon.

- Emlékszel-e a gyerekkorodra? Ezek azok a felejthetetlen esték, melyek a kalendárium szerint a nyárba esnek még, de valóban már ősziek. Gondos kezek ilyenkor lopják be hűvösödő verandákról a székeket, és ilyenkor vacsoráztok a szokottnál is hangosabban, hogy meg ne halljátok a korai harangszót. A macska, a spiritus familiáris halk dorombolásával néhány

taktust illeszt a szeptemberi szonátába. A feltornyozott vánkosok árnya pedig végignyúlik a falakon, mintha maga az élet játszana laterna magicát. Ezek a hangok, ezek a színek és az otthon illata mind beleolvad a szonátába, az elmélyülő magány végtelenségébe, amelyet csak néha érezhetsz s most, mikor mi, apró vízcsöppek, ütemekre szedjük és kiverjük az ablak üvegklaviatúráján. Hasonlókról beszél az a magányos petróleumlámpa, kis állomásokon valamelyik sötétbe vesző úton, amelyik évek egyhangú bánatáról egyszerre lebbenti fel a fátyolt. Vagy az a kutyaugatás, melyet a röpülő vonatról hallasz falukból didergő hajnalokon. Egy egész élet szomorú intimsége van ezekben a motívumokban. Emlékszel-e még reájuk?

Az esőcsepp síró triolákban patakzott szét az ablaktáblán.

- Most ilyen pillanatok várnak reád. Ezért ne menj el hazulról. Ma este először hallod meg az óraketyegést, és az órát, régi jó barátodat nem tekinted többé holmi időmérő szerszámnak, mint nyáron, hanem a szeptemberi szonáta hangszerének. A sötét folyosókon átsóhajtó zongoraszó is lelkedhez ér. A bútorok se lesznek többé tárgyak. Asztalod, széked, ágyad megelevenül, és oly biztonsággal tölt el, mintha gyökeret vernének a padlóban, s téged is körülhálóznának sok-sok láthatatlanul finom hajszálgyökerükkel. Dobd el tehát a ficsúras cigarettát, keresd elő dohányszitád, és markolj bele a leányosan szőke dohányba. Melegítőd ma is kibontja lila tűzvirágait. Azután húzd füledre a paplant, és melegedjél át, ha pedig félsz, vessz el a nyugalomban, a csendben és az emlékekben. De ne menj ki a kertbe, ne menj a haldokló rózsák közé, maradj itthon.

Az eső dörgő fortisszimója rázta ablakomat:

- Ne menj ki! Ne menj!!

A szeptemberi szonáta végéhez közeledett. Néhány békülékeny vízgyöngy már a szeptim akkordot pedzette az átlátszó függöny mögött. Az ablak nedvesen és maszatosan, de szelíd nyugalommal nézett reám, mint két kisírt szem. A gyorsforraló szeszgőzei széles lángbokrétává gyulladtak. Aranyos nyugalom hullámzott végig a szobán, s bélelt otthoni cipőmet felhúzva, kezemben egy elhájasodott, konzervatív lappal, végigfeküdtem a díványon, és ábrándos pipaszónál csendesen olvasni kezdtem.

- Kipp-kopp, jó estét! - dalolta a szeptemberi eső.

A Hét, 1908. szeptember 27.

JÓ EMBEREK

Egy autochton budapesti az udvariasság lélektanán töprengett. Neki elmeséltem, hogy a Külső Kerepesi úton van egy ház, abban a házban egy trafik - s hogy tovább is a mesék stílusában szóljak -, abban a trafikban egy galambősz nénike, aki reggelente mindig új udvariasságot ad a trabukkóim mellé. Nem tudom, mióta csomagolja már a trabukkókat az öreg néni. Csak annyi bizonyos, hogy soha senki sem engedte el a kis bolt kilincsét anélkül hogy vissza ne fordult volna, s egy hálás, félig csodálkozó, félig kétkedő tekintetet ne vetett volna az öregasszonyra. Évek óta szemlélem már ezt a furcsa csendéletet. Az öreg néni mindenkinek udvariasan köszön, fáradhatatlanul válogatja ki a legszőkébb szivarokat, és cigarettáinkat úgy göngyöli be, mintha mi, szájunkat keserítő és tüdőnket rongyoló füstös szörnyek, tulajdon édes fiai lennénk. A budapesti furcsán érezi magát ebben a legendás boltban. Megáll a küszöbön és visszatekint, nem hibbant-e meg az asszony elméje? Azután hálásan viszonozza a figyelmet - szokatlanul hálásan -, és elmosolyodik. Sohasem láttam oly fanyar és különös grimaszt, mint amivel a budapesti az udvariasságot fogadja.

Azt hiszem, mindnyájan megfutjuk ezt a karriert az udvariasságtól a különcségig. Bús különc, spirituszba való különlegesség itt minden udvarias ember, és szinte kötelező szabály az udvariatlanság. Nem szeretjük egymást, s ami még rosszabb, nem is tudjuk ezt titkolni. Ha pedig véletlenül utunkba akad valaki, aki lelki finomsága folytán nem a mi sértő udvariasságunkkal él, előbb gondolunk a kényszerzubbonyra, mint arra, hogy nem ő az őrült, hanem mi. Mindenki jogosulva érzi magát, hogy mások agyvelejébe belovagoljon. Azok a bizalmaskodó, de minden tisztelet nélkül való kávéházi kérdések, melyekkel naponta ostromoljuk egymást, nemigen mások, mint szalonruhába bújtatott betyárvirtusok és glaszékesztyűs kanásztempók. A teljes *Grenzverwischung* városa ez, ahol mindenkinek köze van a másikhoz. Hiába a határjelző kő, a tilalomfa. Egyéniségedet semmi sem védi a tolakodó budapesti udvariasság ellen. Ez a fölfricskázó és letegező bizalmasság bekukucskál koponyádba, kinyitja szívedet, s aztán, mikor mindent körülszaglászott, cinikusan fütyörészve magadra hagy gondjaid és bajaid társaságában.

Innen érthető, miért devalválódnak nálunk csaknem a semmire azok a kedves formák, melyekkel másutt egymást, de mindenekelőtt magukat becsülik meg az emberek, s egy percre vagy legalább egy másodpercre ízlésessé varázsolják maguk körül a levegőt. A hideg és tisztes távolság nálunk szükségtelen, mi rögtön megveregetjük egymás vállát. Nem látjuk által, hogy az udvariasság nem is annyira mások megtisztelése, mint inkább a magunk körülzárt különvalóságának védelme. Így természetes is az udvariatlanság. A budapesti házmester, ha csak teheti, nem köszön. Álmos arccal, lógó lámpával jelenik meg előtted a hajnal barátságtalanul kék órájában, akár az élő Önvád, és bár a kapu alja csendjében valami önkéntelen kapcsolat keletkezik közted és közte, mord szótlansággal ballag vissza ágyába. Az ember gyönge és előre köszön. A liften majdnem egy percig utazik veled, s mert mind a ketten unalmas tétlenségben vesztegeltek, mi sem lenne természetesebb, mint hogy legalább a borravaló fejében, unaloműzőül becsülne meg pár udvarias szóval. De ő mégse szól. Miért? Szándékosan nem akarja kellemessé tenni neked és magának azt az úgyis holt időt, míg együtt vagytok? Sajnálja talán a melegséget? Nem. Ő egyszerűen budapesti.

Ez a mi rideg és szótalan közönyünk rányomja fakó bélyegét egész életünkre. A magyar szótárban hiába keresek oly szavakat, melyekkel az európai szeretetreméltóság kedveskedik, nálunk az úriemberi túlzásnak és előlegezett becsülésnek legfeljebb ha ironikus értelme van. Nem is érted azt az illatos, diplomatikus, korrekten hideg előkelőséget, mellyel az angol

államférfiú *admirable*-nak nevezi az előtte álló tökfilkó beszédét, bár magában, befelé, éppúgy nevet rajta, mint te. Ezek a társas élet aranyfüstös papírpénzei, ezek az apró szalonbonbonok, melyek arra szolgálnak, hogy megédesítsék olykor-olykor fanyar szájunk ízét, és általuk csínján kimondhassuk igazi véleményünket. A francia előtt is minden *merveilleux, magnifique* és *admirable.* Igaz, hogy ezeknek a szavaknak már az ő szemükben sincs értékük. De boldogok, ha másokkal elhitethetik, s legboldogabbak, ha magukat csaphatják be velük.

A szegény budapesti a sok sértő udvariasság közepette boldogan fedez föl néha egy-egy öntudatlan finomságú lelket, és a mese kertjébe állítja. Itt élnek közöttünk ismeretlen ismerőseim, és mégse tudok róluk semmit. Szolgálnak, pedig nem is szolgáim. Fáradt másodperceimnek ők adnak szárnyat. Egy barátságos köszönésükkel ők indítják meg fáradt napomat, s egy semmivel hitet adnak az életre. Sokszor szinte megcsap lelkök melegsége. Az a távírász az, aki legelőször kapja ki kezedből izgatott sürgönyöd. Az a telefonos kisasszony, aki azokon a baljós őszi napokon, mikor semmi se sikerül, s a központ szüntelenül azt recsegi füledbe, hogy „mással beszél", figyelemből, unalomból vagy szeszélyből egy másodperccel előbb köt össze orvosoddal, és így a telefondróton vezeti le idegességedet, mely különben ideghálózatod tépázta volna meg. Vagy az a villamoskalauz, aki nem is annyira kötelességből, mint udvariasságból figyelmeztet. Ezek a budapesti udvarias emberek. Mindegyiktől kapunk egy-egy másodpercet, egy tekintetet, egy intést. Azután eltűnnek. Sokszor elgondolkozom, mi ad nekik erőt, hogy a szeretetlenség e városában a társadalmi kényszeren túl fölemelkedjenek az udvariasság és a kötelességteljesítés kék régióiba? Meddig pazarolják melegségüket ezek az emberek, meddig égnek a mi fagyos világunkban, mint csendes, rejtett, melegítő kályhák? Megköszönhetem-e nekik egyszer, hogy a sok-sok apró másodperccel meghosszabbítják életemet? Találkozom-e velük? Látom-e még arcukat?

Kik ezek?...

A Hét, 1908. november 25.

ÁLOM ÉS ÓLOM

Szilveszterkor apró bögrékben folyékony ólom sustorog. A kíváncsi világ ezen a napon ólomba száműzi a jövendőt, mely az év többi napjaiban kártyákban, kezünk kusza firkáiban vagy jósnők delejes nézésében alszik. Most egy fürge folyadékban szunnyad minden. Ismerjük a múltat, s abból az eseményanyagból, mely szilárd valósággá fagyva, lehűlve és megmeredvedve már kezünkben van, fantasztikus figurákat öntünk ki magunk mulattatására, és örülünk nekik, ha nevetünk is, ha nem is hiszünk bennük, ha tudjuk is, hogy az ólom gyenge recézete s füstszerű csipkéje csak árnyéka annak a valóságnak, mely pár óra múlva végzetes súlyossággal dübörög a fejünk fölé. A jövőlátás éjszakáján aranyhegyek integetnek felénk. Reggelre azonban főfájással ébredünk, mert este a mosdótál vizében elhűtöttük a kezünket. Torkunkon a hideg borogatás, s úgy látszik, ez az egyetlen valóság.

Egy álmodozó kiemeli a mosdótálból az ólomgyurmát, és lelkesen magyaráz:

- Az emberiség született szobrász. Úgy tetszik, hogy ezen az éjszakán mind modellt ülünk, és a saját szobrunkat gyúrjuk a lehetőségek tésztájából. Csak nekem nem akar formába törni a makacs valóság. Fellegeket öntök az ólomból is, fantasztikus erdőket, sárkányokat és tündéreket, ostorokat és koszorúkat. Az életem, mely elmúlt, épp olyan álom, mint a jövendő.

A filozófus sötétben mered maga elé:

- Engem pedig megfélemlít ez a küszöb. A többiek kacagva lépnek rá, és úgy mennek át, mint fülledt teremből szellős és friss szobába. Érzik az akaratuk hatalmát. Ez a csinált dátum fölszabadítja őket, s minthogy az előttük levő roppant idővel még semmit se tettek, azt hiszik, tőlük függ minden és zsebükben a jövő. Én az erőim bénaságát érzem. Egy új naptárt kaptam. Mit tegyek vele? Egy gombolyagot, melyhez nem nyúltak még. Hogy ragadjam meg? Egy köteg fehér papírost. Mit írjak rá? Egy ismeretlen könyvet. Vajon merjem-e elolvasni?... A diplomata furcsa szörnyet szorongat, és így beszél:

- Egy katona, amint látni méltóztatik, egy kis ólomkatona, teljes fegyverzetben, puskával a vállán és szuronyosan. A szurony a jövőbe mutat, de egyúttal a béke felé is. Vitézünk ólomarca ugyan kissé föl van dagadva, tarisznyája félrehibbant, és a szuronya mintha véres lenne. Nem lennék azonban méltó a diplomata névre, ha nem sietnék ezúttal is leszögezni azt a megjegyzést, hogy soha se virradt ránk békésebb év, mint az idei.

A nagy szakállú optimista pedig a koldusoknak beszél:

- Itt van egy kopár és száraz bot. Eddig a szegénységtek mankója volt. Most királyi jogart jelent, és csodás rózsák fakadnak belőle. Szilveszter éjszakáján a koldusbot is kivirágzik.

A vándor iszonyú pusztaságot lát, országutakat, vonatokat, s így kiált:

Otthon...

A rab egy börtönkulcsot, és azt mondja:

- Szabadság...

A nagybeteg egy kis ólomkoporsót, és így szól:

- Élet...

A vénleány pedig, aki már harmincöt szilveszteréjen öntötte az ólmot, vörösre sírt szemekkel mered az ezüstlő anyagra:

- Eljön értem. Még ebben az évben meglesz az esküvőnk. Hatvan forint havi fizetése van az álombéli hivatalnoknak, és minden este hideg fölvágottat kell vacsoráznunk rozskenyérrel, de azért mégis szép az élet. A jövő és az ólom mondja...

Ezalatt a lángok elalusznak, és malacvisítás, pohárcsengés, kurjongatás közt vajúdva születik meg a bolondos jövendő.

Az álmodozó, a filozófus, a diplomata, a politikus, a koldusok, a vándorok, a vénleányok és a betegek pedig boldog új évet kívánnak egymásnak.

Bácskai Hírlap, 1909. január 1.

KARÁCSONYFAERDŐ

Karácsony felé a főváros trachitkockáin egyszerre kivirul egy csodálatos, fantasztikus, vadregényes fenyőerdő. A Vámház téren zöld lombok árasztják távoli erdők melankóliáját. A reggel tejszínű ködében vagy napszállat után, sejtelmes árnyékok között tétovázva áll meg a járókelő, és a karácsonyfavásár alkudozó lármája között eltűnődik. Nem csodálatos-e, hogy minden évben elzarándokol hozzánk az erdő? Hogy itt, a kopár köveken kizöldül, s a csenevész szívekbe őserdők templomi zúgását hinti? Hogy a selyemszőnyeges szobákba is beszárnyal egy estére lángokban, káprázтató aranyesőben, friss őserejében a poézis aranyfája? Mért van rá szükség? Ha a racionalista szemével nézem, kinevetem az ostoba világot, mely minden évben egyszer vissza szeretne törpülni a bölcsejébe. A vállamat vonom és mosolygok. Ámde amint itt töprengek, egyszerre mintha csoda történnék. A perspektíva eltolódik. Az árnyékok megnőnek. Kiáltok, és nem hallom a hangomat. Embereket sem látok, csak fákat, sok-sok fát, egy egész tömör, ijesztő, hatalmas erdőt. Nézem ezeket a csupasz fákat, s úgy érzem, hogy lassan-lassan szépülni kezdenek, nőni, aranyosodni, tündökölni, amint a távolban repeső gyerekkarok integetnek feléjük, és vágyuk a bűvész csodahatalmával megérleli a kövér aranyalmákat, a diókat, és kigyullasztja a zúzmarás gallyon a rózsaszín gyertyalángokat. Már nem is látom a Vámházat, a Dunát s az embersokaságot. Millió apró gyertyaláng között járok egy karácsonyfa-őserdőben. A gyertyák színes füstje megrészegít. Az erdőn a poézis mély szimfóniája reszket. Tündöklő fényfergeteg és illatvihar száguldoz a lombokon. Aranyfüst repül. Ezüstpor villog... Apró gyereklelkek vágyó sóhaja, mély érzések fuvalma zizzenti meg a gallyakat. A fasudarak mélyen és komolyan búgnak, mint az ünnepi orgonák. Zord üstökükkel felém bólogatnak. Ezer hang, ezer illat, ezer szín kábít el. Hol vagyok? Eltévedtem a mese-erdőben...

Élet, 1909. január 3.

JÉGARABESZKEK

Késő délután kilumpolt arccal kel a hold. Villamos lángok tüzes koszorújában leng a városligeti fák között, és aki kissé fáradt, álmos vagy ideges, azt hiszi, hogy az is csak pislákoló ívlámpa. Messze-messze a fasorban korcsolyák csilingelnek, és beharangoznak a hideg, csillogó szertartáshoz, amit lenn a tükörré simuló jéglapon frissen, a levegő, fagy és egészség téli részegségében korcsolyákat csattogtatva tartanak nyurga szeladonok és karcsú leányok. Hallgatom ezt az elálmosító harangjátékot. Kecses, női lábakra kívánkozó Rivalok kezdik meg, a Mercur, a Kolumbusz folytatja, és a hetyke, bizakodó Jackson, végül komolyan, ósdian, méltóságosan, mint az öregharang, belekondul az együttesbe egy-egy konzervatív Halifax rozsdás hangja is. Úgy tetszik, mintha valami különös jégtemplomban lennék...

Aki tud korcsolyanyelven beszélni, az ilyenkor nem is figyel a pálya impresszionista foltjaira és a jégen csodásan kivirágzó boa-, karmantyú- és kalaptavaszra, hanem behunyt szemmel hallgatja az acélpengék zenéjét. Ebben a zenében valami láz van. Van-e kedved táncos korcsolyát kötni és repülni? Az egészség hajrázó vágya, a hideg tornakedve s a távolságok önkívülete beszél hozzád. Akarsz-e mérföldeket tiporni és csókolni? Nekem a szikrázó jég és a szikrázó szemek azt suttogják, hogy itt, a vágtató tovakeringés robajában sokkal inkább otthon van a szerelem, mint a báltermekben és bárhol a világon, s nincs olyan szentelt talaja a finom erotikának, mint a síkos, tükörsima jég. Egy német orvos a nászutazás lélektanát a távolságlegyűrés erotikumával magyarázta, és bizonyára nem ok nélkül. Maga az élet folytatása és akarása ez. Minden mozdulat egy vallomás, minden nekiiramodás egy csók, és minden kilométer egy nász. A sietség kedvében megszázszorosodva és központosítva érzed erődet és tested, vágyad, akaratod, egész egyéniséged daloló könnyűséggel rohan tovább a vékony acélpengén, bele az éjszakába, az ismeretlenbe és a szerelembe. Itt látod meg, hogy kicsoda az igazi férfi és kicsoda az igazi nő. A csúnya nő fél belépni a bálterembe. A női test igazi szobrásza azonban a jég.

Napok óta nézek egy fekete orosz leányt, aki az idén véletlenül nálunk tartja téli séjour-ját, és kacagja ezt a fia-telet, ezt a januári tavaszt, mely talán tréfából, talán hozzánk való különös kegyből, néha síkossá fagyasztja a jégpálya vizét. Ott látom a korcsolyázó kontárok között nyugodtan, tragikus magányosságban. A többiek nem is sejtik, hogy kicsoda. De én tudom, hogy a tél tündére ő, Andersen Jégleánya, aki havas alpesi rózsákat tűz hajába, a kacagása pedig messziről úgy hangzik, mintha távoli lavinák dübörögnének zöld jéghegyeken. Körülötte kis jégstréberek cikáznak. Egy nyakigláb ifjú időnként cirkálómmá válik és újra összecsukódik. Iskolásgyerekek sűrű rajban bukdácsolnak kifelé a melegedőhöz, fantasztikus alakok, eltorzulnak s a tóból kiugráló kutyabékákhoz hasonlók.

Korcsolyaművészek ügyeskednek. Csak ő komoly. Korcsolyája halkan karcolja a jeget, mint az üveges ablakvágó gyémántja. Nyárias kabátkáját csendesen emelinti a fagyos levegő. Fejét előreszegzi, lassan, finom kacérkodással adja oda magát a télnek és jégnek, s aztán mindig finomabban, mindig könnyebben, mindig tüzesebben vágtat át a ropogó jégtükrön a fújdogáló szelekkel és a pályán végigkorcsolyázó villamos sugarakkal együtt. Már kibomlik gyűrűs, fekete haja is. A kép szinte álommá torzul. És a *princesse lointaine* a szivarok vöröslő tűzpontjai között szédítő körívekben, az álmok vakmerőségével karikázik végig újra és újra, mintha egy részeg menád nekivadulásával hódolna a fagynak, s csak néha hajol előre, hogy a jég tükrén megnézze gyönyörtől elhalványodó szlávos arcát. Kicsoda ez a nő? Mikor esténkint

elmegy, néhány francia szót vált a kísérőjével. Másnap újra itt van. Én Lermontov egy hősnőjéről neveztem el, akihez nagyon hasonlít.

És a maflák szigete? Ó, maflák szigete is van, akárcsak a báltermekben, csakhogy itt még több a mafla, és a maflák a báli mafláknál is maflábbak. Akár a fizetett melegedőben izzad rájuk a télikabát, akár künn, az ingyenes vashídon fagynak jégcsapokká, elkényszeredettek, leforrázottak és beteg arcúak, mint a reménytelen szerelmesek. A nézőtér itt majdnem érdekesebb, mint maga a színpad. Ottan gubbaszkodnak egy sarokban és nézik, hogyan repül el a felületes, parfümös, gyönyörű élet. Repülni, repülni - zengi valami bennük -, érezni a rohanás mámorát, a szikár fiatalság izmát, s az életről csak annyit tudni, hogy nő van a karunkon, és szép, és az irodalomhoz csak annyit érteni, mint az a fiatal főhadnagy, aki minden évben megveszi a kis füzetkét, melyben legyezőversek és képeslevelezőlap-üdvözletek vannak. Pohosodó, vastag lábú életművészek zengik magukban ezt az ódát, didergő gardedámok és egyéb kisemmizett szerencsétlenek, akik más okokból unatkoztak rá a repülésre. Sántáknak, bénáknak, nyomorékoknak érzik magukat itt a repülés táncversenyén. Ha nem lennének örökösen fáradtak, s egyszer igazán kifáradhatnának. Ha nem kellene nekik is, mint Maupassant vadludainak, folytonosan utánagágogni az elszálló vágyakra. Ha tudnának repülni, harcolni és egyszer kimerülten elaludni. Hisz olyan szép ez a banális téli idill. A korcsolyázás után félhomályos szoba és pirosló kandalló. Kávé és béke, gesztenye és csönd. Ezekkel a gondolatokkal néznek ki könnyező ablakokon a jég szegény maflái. Mintha az orosz leány a havas tájak kegyetlen ruszalkáit bocsátotta volna széjjel, akik meggyötrik a prédájukat, fojtogatják és agyoncsiklandozzák, hogy másnap fáradtan, neuraszténiásan, kék karikás szemekkel ébredjenek, és keserűen ásítsanak a szemtelenül továbbkorcsolyázó életre.

A Hét, 1909. január 10.

LELKEK RENGÉSE

Megindultak a hegyek és a vizek, és a koplaló Föld egy harapásra megebédelt kétszázezer embert. Rengett a Föld - suttogta lihegve ezer távirat -, s én azt néztem, hogyan rengett, remegett és vacogott össze a Lelkünk. A szeizmográf finom műszer. A föld kérgének legkisebb ideges megrebbenését is hatalmas kilengéssel jelzi. Mégis, ezekben az izgatott pillanatokban, mikor a vészhír a villamos szikra őrült sebességével vágtatott keresztül idegpályáinkon át az agyvelőnkbe, úgy tetszett, hogy minden fizikai műszernél, pehelyre is kibillenő mérlegnél, szeizmográfnál finomabb, nagyszerűbb és érzékenyebb valami a Lélek. A messinai föld hullámai lassanként már megjuhászodtak, de a mi szegény, könnyes és fájó Lelkünk még mindig reng. Egy pillanat - és egy táborban voltunk mind. Az amerikai parlament másfél millió dollárt küld annak a nációnak, melynek marhaerős, kemény munkásait még a magyar *green*-nél is inkább megveti a yankee. Ez a gőgös, kíváncsiskodó, kissé nyegle és nagyon fiatal Budapest is gyászos komolysággal, egy férfi zord nyugalmával fogadja a katasztrófa hírét. Újságszenzáció is alig van. Inkább döbbent némaság és megilletődés. A karácsonyi ünnepek lágy idillje után egy komor finálé forraszt össze mindnyájunkat a *ta tvam asi* ősi közösségében. *Te vagyok én* - kiáltjuk a tenger felé, a romváros halottjainak és nyöszörgő sebesültjeinek, és érezzük - jaj! -, mennyire érezzük, hogy testvérek vagyunk velük nemcsak az életben, de a halálban is.

Élet, 1909. január 10.

A TITOKZATOS SZÁM

A karácsonyest és a szilveszteréjszaka közötti időben megereszkedik kissé az ember kedélye. Elfelejti a prózát és az egyszeregyet, s valami tisztább, művészibb és megnyugtatóbb után vágyakozik. Egy komoly matematikusokból álló társaság, amely kék csájalángokkal és pezsgődurrogással köszöntötte az új évet, szintén ennek a hangulatnak hódolt, hogy a félig homályos szalonba léptem. Az asztalon, mintha csak társasjátékot játszottak volna, egy hófehér kartonlap volt. A kartonon két párhuzamos vonal. Valaki felkelt, s egy tűt behunyott szemmel, egészen a véletlenre bízva magát, rádobott a síkos kartonra vagy százszor egymás után. Aztán a társaság számolni kezdett. A dobások számát elosztotta azzal az összeggel, mely azokat az eseteket fejezte ki, melyekben a tű a véletlen ötletéből metszette a parallel vonalat. És az eredmény minden esetben ugyanaz volt: a π, a Ludolf-féle szám. Megismételték a kísérletet egyszer, kétszer, háromszor, sokszor; az eredmény egyre pontosabb lett. Az ősrégi szám, melyet még Arkhimedész számított ki, fatális biztonsággal ütötte ki fejét az esetlegességek kusza homályából.

Érdekes volt nézni a tudósok arcát. Egy fiatal, sovány matematikus sápadtan és idegesen kelt fel. Hová lett az egyszeregy igazsága, gondolhatta magában, és hová lesznek a tervei, a valóság szilárd talaja, az élet és minden, ha eszközeit se ismeri, melyekkel oly gyakorlott biztonsággal operál, mint a katona a mannlicherrel? Rejtély marad ez a szám, ősi szimbólum és babonás szeszélye a természetnek, mint a villamosság, melyet csak használunk, de valójában nem értünk?

A másik, egy kövér, körszakállas úr, vállat vont és nevetett. Elméleteket koholtak, disputáltak és veszekedtek. Csak a hófehér aggastyán maradt szótalan, kinek kék szemeiben hit, csodálkozás és nyugalom tükröződött.

Aztán csend lett. És ekkor elmondta, hogy Newton, miután karjával belenyúlt a csillagmiriád titkaiba, és a naprendszer törvényét felfedezte, leborult a földre, és zokogva, a könnyektől sáros arccal imádkozott.

Élet, 1909. január 10.

A GUILLOTINE

A guillotine hosszú pihentetés után újra működött Bethumben, és Emil Henry feje annak rendje és módja szerint belegurult a fűrészporos kosárba. Mi ezt itt távol, nyugodtan vagy borzongva, helyeslőleg vagy kárhoztatva, egyszerűen tudomásul vesszük. De ott, Franciaországban, egy delirizált tömeg őrjöngő harsogása kísérte a forradalmi szerszám működését. A guillotine még mindig nem az az ártalmatlan eszköz, aminek a világ hiszi. Lázak szunnyadnak benne. A forradalom manói, a gyilkolás véres és kaján játékkedve. A város a kivégzés éjjelén alig tudott aludni a nemzeti örömtől. Az anarchista ellenben, akinek virradó hajnalra meg kellett halnia, nyugodtan szendergett börtöne kemény vaságyán. Tánc dübörgött mindenütt. Zene sikoltozott. Az apák pedig kezüknél fogva vezették a kis franciákat, hogy örökké eszükben maradjon a nevezetes látványosság. Ki törődött a sápadt áldozattal? Estére tréfás kuplék, kegyetlen versikék csúfolták ki a kabarék színpadán. Mi ezt, természetesen, nem tudjuk megérteni. Csak a franciák. Egy atavisztikus ösztön ébredt föl bennük. A halál oly nagyszerű és fekete mulatság. Lehull a fejünk, és mindennek vége. A finom, artisztikus és biztosan ölő guillotine-ban pedig a nemzeti temperamentum láza muzsikál. Nem akasztófakötél ez. Nem hóhérbárd. Még az amerikaiak villamosszékéhez sem hasonlít. Inkább egy finoman rezonáló hangszer, melyben minden francia hagyomány és gloire benne van. Vérünk pirosan fröccsen szét, haló szavunkat elkapja a szél, s a többi a nézők dolga. A halál, a gyász, a baromságig eldurvult kegyetlenség pedig csak egy farsangi komédia.

Élet, 1909. január 17.

EGY VÉRES EMBER AZ UTCÁN

Pár nappal ezelőtt egy ember feküdt a József körúton. Köd volt, fagy és sötétség. Kinyúlott a deres aszfalton. Orrán-száján patakzott a vér. Lábain csizma volt, mellére kék paraszti guba feszült, és öklődve, erőlködve, köhögve csókolta a részvétlen gyalogjárót. Mindez délben történt. Abban az órában, mikor Budapest utcáin rajokban gomolyognak a járókelők különböző hivatalokból, irodákból és iskolákból. Az emberek pedig rátekintettek, kíváncsiskodtak, s aztán komoly, nyugodt és megelégedett arccal tovább mentek. Némelyik pár pillanatra megállt. Némelyik még vissza is nézett. Némelyiknek talán eszébe jutott, hogy itt segíteni is kellene, rendőrt hívni, telefonálni vagy orvost kiáltani. De senki sem állt meg. Ez egy pillanatkép a mai Budapest lélektanából. Ha egy tízfillérest leejtesz, egész csoportosulat keletkezik körötted. Egyszerre százan kezdik keresni, mert hátha koronás volt a tízfilléres? Ha megállsz egy ház előtt, tíz perc múlva egy tömeg áll mögötted, amely éppen úgy nem tudja, hogy mit bámul és mit vár, mint jómagad. Egy népgyűlés veszi körül az utcai botrány inashősét, az óbudavári reklámkörmenetet, a síkos kövezeten elcsúszott konflislovat, mert ez érdekes és izgató. De egy ember? Egy vérző, vergődő, ájult ember? Istenem, ez egészen más.

Élet, 1909. január 17.

FARSANGI GLOSSZÁK

A haldokló báléjszakán, hogy a hajnal kékre mázolta a táncterem izzadt ablakait, egy ősz orvos kivette az óráját, s józanul, komolyan és higgadtan szólásra emelkedett.

- Hölgyeim és uraim! - mondotta, és közben igen diszkréten egy ásítást fojtott el. - Állapítsuk meg, hogy a farsang meghalt. Nem szívesen teljesítem a halottkém szerepét. De nekünk, orvosoknak, sajnos, gyakran erre is vállalkoznunk kell. Annál kellemetlenebbül érint ez a feladat, minthogy - önök igen jól tudják - régi jó barátja vagyok Carneval hercegnek, s dús asztalánál nem egy aranyam és nem egy színes ábrándom gurult már el. Harminc éve bolyongok a farsangi báltermekben. Harminc éve nézem kínos haldoklását. A herceg arca egyre sápadtabb, kedve lomha és elkényszerült, s a tánca inkább hasonlít a *danse macabre*-hoz, mint a túlcsapongó kedv mámoros mozgásához. Joggal beszélhetek így, hiszen szerénytelenség nélkül mondhatom, évek hosszú során háziorvosa voltam. Láttam a fiatalságát. Mellette állottam, mikor egy lázas éjszakán először fröccsent fehér selyemzsebkendőjére a vérhab. Virrasztottam betegágyánál. Most pedig nekem kell konstatálnom, hogy fiatal arcára reáterpeszkedett a végzetes facies hyppocratica, s fájó szívvel bár, de egy orvos és egy tudós méltóságával mondom ki, hogy számára ezen a földön nincs mentség.

A hölgyek és urak fázékonyan húzták magukra ruhájukat, s kíváncsian meredtek a beszélő arcára.

- Igenis, hölgyeim és uraim - folytatta egyre növekvő tűzzel -, ezen a furcsa hajnalon Carneval herceget temetjük. Én ifjúságom összes virágait dobom holttestére. Sajnálom és sírok. Ebben a szomorú pillanatban azt hiszem, hogy együtt éltem vele az egyiptomiak idejében, s a rómaiak florealiáin, én is fűztem sápadt homlokára néhány szerény virágfüzért. Engemet is megigézett a farsangi báltermek pirosan izzó ablaka. Jártam Firenzében, s megfürödtem a riviérai és párizsi farsang konfettizáporában. Szerettem a táncot. Imádtam a cigányzenét. Megértettem a világ szomorú logikáját, amely minden évben legalább egyszer meg akar ittasulni saját jókedvétől, s bolond nekivadultában egyenesen a feje búbjára áll, és örül, ártatlanul, kedvesen, gyerekesen tapsikol összeláncolt kezeivel. Ámde most egyszerre megáll a tánc. A kedv megtorpan. A kacagás elfagy. Mulatni akarunk, és nem tudunk.

Az agg és bölcs orvos megnedvesítette száját maradék pezsgőjével, és így filozofált.

- Bármennyire is fáj hercegi barátom halála, legyűröm önző bánatomat, és mint a tudomány embere, higgadt megfontolással a diagnózist keresem, és megmagyarázom önöknek, hölgyeim és uraim, mi volt Carneval herceg korai pusztulásának okozója. Az orvostudomány már régen beigazolta, hogy egyes bacilusok bizonyos időn belül elvesztik ható vírusukat. A tífuszbacilus vérünk évszázados hozzáedzettsége folytán egészen megjuhászodott. A kolerabacilus szintén. Azt hiszem, hogy a farsang bacilusával épp így vagyunk. Fásak és érzéktelenek vagyunk iránta. A régi, sírva vígadó magyar emberek sehogy sem értik meg a sótalan, tépelődő új generációt, s váltig csodálkoznak lézengő táncán, fanyar mulatságain és sápadt arculatán. Mindörökre eltűntek a régi jó idők. Mi egy új nemzedékkel szemben bizonyára e sajnálkozó öregek szerepét töltjük majd be. Minden tettünkbe az önkritika szól bele. Minden gondolatunkat a modern kultúra mérgezi meg. Ezen a farsangon sok mulatságot néztem végig, s gyakran hallottam, amint a tizenöt éves leány fanyalogva kérdezte lovagját, miért ropják az értelmetlen táncot, és láttam kelletlen mulatásukat, élettelen, mesterséges mámorukat. Mindebből pedig azt a tanulságot vontam le, hogy nemcsak mi öregszünk, kopó, őszülő és fáradó hősei az időnek, hanem az egész emberiség is öregszik, minthogy gyenge, és a kritika szavára hallgat, s

ösztönéletet többé nem akar és nem tud élni. A vezényszó ma már végképpen elvesztette hatását. Franciaországban a hadsereg dezorganizálódik. A katona nem akar harcba rohanni, s azt kérdezi, miért lövesse át ok nélkül a koponyáját? A bál hadserege is lázadozik. Úgy látszik, hogy az új kultúra a hadvezéreknek és a bálrendezőknek okoz legvégzetesebb károkat.

A szónok magasra emelte poharát.

- Fájdalom nélkül, egy tudós nyugodt gyászával emelem tehát poharamat erre a fiatal hajnalra s a halott Carneval hercegre. A szívem őt gyászolja. De, bár keserű könnyeket hullajtok érte, büszke vagyok, hogy bánatomat le tudom győzni nyugodt érvelésemmel, és meg tudom magyarázni és el tudom csitítani oktalan lázongásomat. Hitem szerint ez minden nemes és bölcs ember feladata...

Még tovább beszélt volna, de a fekete frakkokon és a színes női toaletteken ideges mozgás futott végig. A férfiak a levegőbe bámultak, a nők ásítoztak. Kisütött a nap. A fáradt táncmulatság berekedt. A cigány is letette vonóját. Álmosan pislákoltak a virrasztó gázlángok is, s a terem szürke sarkában feltűntek a takarítóasszonyok homályos alakjai.

Seperni kezdtek.

Élet, 1909. február 7.

ÉJJELI MENEDÉKHELY

Egy razzia csodálatos fényt vetett Budapest titokzatos életére. Huszonöt-harminc embert találtak egy szennyes csatornában. Egytől egyig degeneráltak, sápadtak, rongyosak. Arcukon az éhség véznasága, el nem mondott szenvedések, tompult fájdalmak redői. Szemükben az állatok félelme. Egy adattal több arra vonatkozólag, hogy Budapest, mint Berlin és London, világváros már. A világvárosoknak nemcsak fényes hangversenyterme van, de éjjeli menedékhelye és csatornaemberei is. A XX. század új troglodítákat teremtett. Nyiszlett, szomorú állatembereket, akik az új kultúra terhe alatt elcsenevésznek és visszafejlődnek az ősi állapotokba. A budapesti csatornaemberek között egész új társadalmi élet fejlődött ki a homály és a trágya gőzös piszkában, új szokások, új erkölcsök, új szófordulatok és egészen új arcok. Csecsemők születtek. Ártatlan gyermekszemek pillantották meg itt először a csatorna beteges napfényét. Betegek szívták magukba évekig a nyomor és a páriasors keserű filozófiáját. Ezek a fásult, közönyös, züllött emberek erről természetesen nem tudnak beszélni. Csak fantáziánk rajzolhatja ki híven, rikító kontúrokkal az ő fekete csendéletüket. Fönn a dübörgő kocsiút s a villanyfényben fürdő aszfalt. Lenn csöndes nyivákolás, mamlasz tevés-vevés, álmos, buta, céltalan elernyedés. A csecsemő az anyjához szorul, ha megremeg feje fölött a kőút. Azt hiszi talán, hogy az ég mennydörög, s a világ vége közeledik. Pedig mindössze csak egy eszeveszett automobil száguldoz tovább, amelyen frakkos urak és parfümös hölgyek sietnek egy jótékony célú hangversenyre.

Élet, 1909. február 14.

ÁRVÍZI CSENDÉLET

Az árvíz hamarosan megteremtette a maga romantikáját. Csak apró szenzációkat, kedves kellemetlenségeket hozott s nem a régi legendás árvizek rémületét. A folyó egyszerűen leadta vizitkártyáját. Mi pedig nyugodtan járkálunk az árvíz mellett, nézve a víz alá borult földeket, az utászkatonákat, a lesbeálló fotográfusokat, minden szerencsétlenség elmaradhatatlan kísérőit. Szenzációs bizsergés futott át az emberek idegein. Az árvíz. Csakugyan ilyen az? Sokan kíváncsian ültek be a csónakba, vajon mit éreznek akkor, ha ismert földek fölött imbolyog tovább a ladikjuk. Egy vidám kamasz óriási vizesteknőben helyettesítette az árvízi hajós mentő szerepét. A főváros pedig úgy tekintette a kis meglepetést, mint egy kedélyes farsangi tréfát. Nevetett, tréfálkozott mindenki, még a kárukat vallottak is. Lemosolyogtuk a picike katasztrófát, amely mint a nagy világszerencsétlenség kis morzsája jutott hozzánk. Kacérkodtunk vele. Mert, jegyezzük meg, a szerencsétlenség is csak akkor imponál nekünk, hogyha torkunkra forrasztja a szót. Máskor csak lenézzük, felfricskázzuk, és vagy komikus lesz, vagy romantikus. A budapesti árvíz is romantikus. Pocsolunk benne. Lubickolunk a szenzációban. Nevetgélünk. Ha a viharzó Atlanti-óceánból kimerünk egy lavórra való vizet, a tenger a fehér porcelán edényben megjuhászodik, és a csodálkozó gyerek hiába keresi benne a hajóroncsoló és emberpusztító vihart. Belecsap a tenyerével és kikacagja haragját. Olyan gyenge, olyan szegényes a haragjától megfosztott tenger. Olyan komikus, olyan romantikus egy ártatlan katasztrófa.

Élet, 1909. február 14.

TOROKLOB

Januári hajnalban heves torokfájásra ébredek. Mellettem a szekrényen gyertya áll őrt, mint egy katona. Arany alabárdja ide-oda mozog a sötétségben.

Gyermekkoromban mindig azt kívántam, hogy egy kicsit (nagyon kicsit) beteg legyek. Most eszembe jut ez a kívánság. Mosolyogva veszem észre, hogy mennyire nem változtam azóta. Csiklandó öröm most is - félig lustaság és félig affektáció - elgondolni, hogy beteg vagyok, de oly jólesik, és örülök, hogy egy enyhe és majdnem idilli toroklob árán jutok hozzá. Újra végigélem a betegek hajnali mámorát. Az utcán már füstölög a köd. Ez az az óra, mikor a betegek fölülnek az ágyban, és a láz elmúltával a hideg, tiszta fehérneműkre simulnak, és teljesebben, szebben, különösebben fogják át mindazt, ami szép és izgató az életben.

Az ágy csak a lusták és a nyárspolgárok heverőhelye. Azok, akik értik a tárgyak titkos lelkét és azok, akiknek arcát és ujjait átlátszóvá tette a betegség, egész életre megszeretik, s nem közönségesen, ínyenc módjára tudják élvezni. Valahogy hozzátartozik az esős napok idilljéhez, és jobban, mint a szamovár és a félhomály. Nem is olyan kicsi, mint az asztalos hiszi. Végtelen, mert a betegek végtelennek álmodják. Mihelyt rá vagyunk utalva, a birodalmunkká válik, kitágul, megnő, mérhetetlen fehér síkság lesz, melynek a beteg a cárja. Emlékezem hosszú betegségekre, izgalmas utazásokra, melyek csak abból álltak, hogy fejemet a kispárnától az ágy széléig toltam. A beteg fölosztja az ágyát, mint egy sakktáblát. Berendezkedik egy egész életre, és szabályai vannak, tilalmai, titkos örömei és vágyódásai, melyeket mind csak az ágy határoz meg és a padlat cifrasága, vagy a falon függő perzsa szőnyeg figurája tarkáz. Tudom, hogy sokszor nagyon boldoggá tett egy semmiség, egy tárgy és az otthoniasság, a nyugalom kéjét keltette föl bennem akár a nyakamon levő borogatás langyos nyirka is.

Ilyenkor minden szebb. Az elgyengült érzékek kifinomodva kóválygognak másvilági régiókban. Soha ilyen tüzes rubinrózsát nem láttam, mint az orvosságos üvegem. A paplanon pihenő kék könyv a kék eget hazudja. A gyomor új ízekről képzeleg. Csodálatos étlapot állít össze magának, s szakácskodik, kotyvaszt. Embereket látok magam előtt, akik forró és illatos levest esznek, folyékony aranyat kanalaznak. Az orr új illatokat szimatol. A szem gyengédebb színárnyalatokat lát. Az egész élet hihetetlenül kívánatosnak és sokszólamúnak tetszik. Valami fojtogató mámor szorítja a torkomat, hogy kiáltani, hallelujázni szeretnék, eltelni az élet vidámságától, minden dolgok kacagó optimizmusától, és megérteni, mi ez a fölszabadulás, amit csak ilyenkor, szomjas és éhes érzékekkel érezünk. Én hajnali játéknak nevezem, mert a napfénnyel vége van. Telerakjuk paplanunkat kincsekkel, örömmel, de reggelre csak üres kézzel kotorászunk hűlt helyén. Nincs sehol. Akárcsak azok az ezüsttallérok, melyeket éjjel a hold pottyantgat az ágyunkra, a kezünkre, és reggelre megfakulnak, kicsurognak ujjaink közül és a nap arany tócsájában egyszerre semmivé olvadnak.

Szemben, a másik házban, melynek ablaka kivilágosodik, egy család reggelihez ül. Az ablaküvegen át bámulom őket. Halkan, szertartásosan esznek. Roppant furcsának találom, hogy mind - mintha csak összebeszéltek volna - a fejökben levő lyukba, a szájukba dugják az ételt. De maga a kép - lámpafény és kávé - nagyon finom. Ki fest, mondjátok, ki fest ilyen impresszionista képet?

A lázam lassan kúszik fölfelé, egyre fújja vad réztrombitáit. Paplanom olyan piros, mintha lángolna. Valaki beszél mellettem. Tegyé-tek be az aj-tót. Éppen háromnegyed óráig tartott, amíg kimondta. Még most is mondja. Hogy lehet ilyen lassan beszélni...

Élet, 1909. február 28.

EZER CSICSERGŐ BÉLYEG

Néhány szelíden öregedő úr s egy nyugalmazott katonatiszt civilben, nádpálcával a kezében tétovázik itt az üvegteremben, a kora március citromsárga napfényében. Ebédidő van. Ilyenkor üres a bélyegkiállítás, elnémul a diákok verébkoncertje is, és a déli csend magányában emlékeket gyűjthet a podagra, és kedvére könnyezhet a szentimentalizmus. Magam is úgy állok itten, mintha messze útról jöttem volna, és a viszontlátás áhítatos perceit élném végig. Kissé sápadtan és mosolyogva köszöntöm régi ismerőseimet. Mind megismer. Én pedig csendesen elbeszélgetek velök azzal a tétlen és időpazarló ábrándozással, amivel néha kinyitom az emlékesládám, és kezem régi írásokba, sárga levelekbe botlik, s akarva, nem akarva elolvasok egyet, azután egy másikat, majd egy naplótöredéket, egy-egy papirosszeletet, és észre sem veszem, hogy rövid óra alatt éveken át futott a gondolatom, és magamba veszve végigéreztem az egész múltat.

- Csak jöjj közelebb - mondják a bélyegek a halk teremben -, hiszen jól ismerünk tégedet. Hírt hozunk az idő messzeségéből, a diákkorod és a fiatalságod bánatos üdvözletét. Te nem látsz bennünk henye papirosszemetet, és jól tudjuk, bármennyire is titkolod, hogy színes foltjainkban illúzióidat keresed, akárcsak ez a pár öregúr s ott az a penzionált, mogorva tábornok. Ne szégyelld magadat. Mi is voltunk egykor fiatalok. Ez a sok-sok lelketlen papírrongy évekkel ezelőtt még repülni tudott, szárnyaira kapta a holt papirost, és szállt, szállt idegen földeken és bús mezőkön és holdas tengereken, mint Amerika őserdeiben a színes kolibrik. Csak most rokkantunk meg. Mikor üveg alá nyomorítottak, felgombostűztek, és a postabélyegző vén fekete ráncokat mart színes arcunkra, hogy emlékei legyünk az időnek, néhány izgalmas pillanatnak és sápadt bolondoknak a múltról beszéljünk.

- Emlékszel-e még ránk? - folytatta a beszédet egy halványlila amerikai bélyeg, melyért egyszer odaadtam minden vacsorapénzemet. - Emlékszel-e a fantasztikus estékre? Távol a világtól, a kis vidéki városban, egy szoba árnyán, ahol minden átok, neuraszténia és orvosságosüveg találkozót adott egymásnak, mi jó barátok voltunk és értettük egymást. Senki se tudott oly szeretettel simogatni bennünket, mint a te átlátszó, sápadt kezed. Mi pedig, cserében érte, fantasztikus álmokat gyűjtottunk ideges szemeidben. Eltemetve, ismeretlenül, a négy fal között érezted a Tér és Idő minden szenzációját. Emlékszel a téli esték képzelt utazásaira? Mikor lehunytad látó szemeidet, és együtt robogtunk? Mikor Izlandban jártunk, és a Szahara homokján hancúroztunk? Te nem úgy szerettél bennünket, mint a többi hóbortos nyárspolgár. Mindig eltaláltad, kihallottad és kitapintottad a titkainkat. Hogy ki volt a levélíró? Hogy mikor és hol ragaszthatta fel a bélyeget? Hogy él-e még, vagy már réges-régen meghalt? Hogy gyászt vagy örömöt cipeltünk-e a messzeségbe? Megláttad a kezek tapintását, a csókot, amit a lány izgatottan lehelt ránk, és a türelmetlenséget és az ujjongást és a kétségbeesést. Tudtad, hogy férfi küldött-e bolyongani vagy nő, és láttad a nő arcát. Emlékszel-e e

Szótlanul bólintok, és tovább-ballagok. A falról azonban újra és újra ismerősök köszöntenek.

- Én - mondja egy csokoládébarna gyarmatbélyeg - a kincs, a gazdagság, az elérhetetlen voltam teneked.

- Én a pompa - feleli Perzsia napsárga bélyege.

- Én egy tavaszi délutánon repültem be hozzád - beszéli a másik -, úgy, mint egy kék Ilonka-pillangó. A kert virágba borult, s a barna asztalon a pohárban ibolya párolgott. Még mindig szagos vagyok a tavasztól.

- Én egy torokfájás emlékét hozom eszedbe - figyelmeztet az Uruguay ismerős mérlege.

- Párizsról először az én karcsúságom hozott neked hírt - cseveg szeretetreméltóan a kék francia bélyegen nyújtózkodó hölgy -, és gyakran megjelentem bolondos gyermekálmaidban karcsúan, fehéren, lepel nélkül. Akkor szerelmes voltál. Nappal aludtál és verseket írtál.

- Mi vagyunk az egzotikum, a csoda és mese - csicsergik lármás zajongással Kelet rikító bélyegei. - Ez a nyugodt, tojássárga szín pedig ópium volt a lázadnak. Az a hússzínű izgató méreg. Ez a zöld az oázisok mesebeli nyugalmát lehelte rád. A bélyegkönyvben láttad először a labuani tigris lomha, bajszos pofáját, és a Jóreményfok háromszöge, Granada nyúlt paralelogrammája távoli mesék különös ábrándjait keltette benned. Ez a karamellszínű, mely vén patikák barna dobozaira hasonlít, ősrégi országok rozsdás ódonságait idézte föl. Kongó bélyegeiről legyeztek először a lankadt délszaki pálmák. És sohasem jártál messzebb, izgatóbb helyeken, még álmodban sem, mint mikor Nicaragua tájait, Bosznia meggyszínű szikláit vagy a piros török félholdat bámultad.

A sok-sok emlék között felfedezek egy ütött-kopott, majdnem feketére égett, sárga pettyes arab bélyeget. Erről a kis papírdarabról évekig álmodoztam.

- Megismertél? - kérdezte szelíd hangon. - Még mindig hálás vagyok azért a bájos meséért, amelyet egyszer költöttél rólam, amikor betegen feküdtél, és apád egy este ajándékul kis piros paplanodra tett. Akkor sokáig bámultál engemet. Fejedben csörömpölt a láz, szemhéjaid nehezek voltak, és szemed fájt, mintha homokot szórtak volna bele, de te rólam képzelődtél, és azt álmodtad, hogy Arábiában vagy, és a láztól eltorzult óriási lámpa Afrika vörnyeges napja. Tudod még a mesét? Engem egy szép arab leány ragasztott szerelmes levelére. Annyi ideje volt csak, hogy berohanjon a sátor rózsaszínű félhomályába, és ott az izzó délutánon csengő füllel, kiszáradt torokkal, félig álomba, félig imetten, egy utolsó csókot nyomjon rám tüzes szájával. A barna kis kezecskék után kapkodtak, és így történt, hogy a tájkép beszakadt. De azért a levél elment, vágtatott vonatokon, hajón, irtózatos sivatagokon, viharos vizeken, és végre céljához ért, és bánatos boldogságot vitt a fehér kis levél egy fekete embernek.

- Emlékszem - mondtam és kifelé tartottam.

- És rám? - kérdezte egy amerikai bélyeg, amelyen tenger hullámzott, és a habok taraján egy hajó küszködött előre.

- Tereád is. Te vagy az óceán. Ez a fakult, zöld festékpocsolya a Csendes-óceán. Sohasem láttam nagyobbat és végtelenebbet. Ha néha a függőlámpa alatt néztem, szinte szédültem, és tengeri betegséget kaptam. Ez maga a végtelenség. Azóta pedig jártam tengeren, hatalmas angol kolosszusok rohantak velem, és három napig sírtam irtózatos orkánban Itália partjainál, de nekem mégis ez a festett élet, ez a valóságot megcsúfoló kép a vizek poézise, melyet képzeletem tágított ki a végtelenségig.

- Még ma is?

- Most, hogy itt bámulom, szinte újra félek, hogy a haragos víz kiönt a kis bélyegekről, és elfullasztja a világmindenséget. A fiatalságom szeszélye tombol benne. Van-e valami, ami ezzel az akaratos, mindenható erővel felveszi a versenyt? Még ma is olyan féktelenül csapkodnak a habok. Hallom dörgedelmes morajlásukat. A színek éppoly diadalittasan ujjonganak. Csak mintha a gőzös ment volna egy kicsit, nagyon kicsit tovább...

Elharaptam a szót. A teremben már senki se volt. Magamra maradtam, és ijedten hallottam, mily érdesen visszhangzanak a lépéseim.

- Csalódol - búcsúzott tőlem a bélyeg. - Ez a gőzös még mindig ugyanazon a helyen van. Nem veszed észre? És nem veszed-e észre, hogy itt minden papirosban egypár eltemetett éved szunnyad, és minden olyan, mint volt azelőtt, csak neked tetszik különösnek, ijesztően megváltozottnak és távolinak? Nem. Mi megmaradunk a magunk helyén, és a kép nem mozdul egy gondolatnyit sem, csak te távozol tőlünk mindennap egy kicsit, nagyon kicsit, hogy észre sem veszed, és lassan-lassan majd egészen elsiklunk előled, és elsiklik minden illúzió, minden hazugság és bolondság, amit szépségnek nevezel még, és így, egészen így siklasz el te is... Isten veled.

A Hét, 1909. március 14.

A GYERMEK

Az Ember! Az öreg, orosz csavargó-filozófus, Luka, beszélt nekünk először az Emberről. Arról az emberről, amelyiknek nincs arca, bajusza, szakálla, és nincs ruhája, és nincs teste, csak lelke van, és mindnyájunk felett ott lebeg egy láthatatlan gondolat alakjában, és így, testetlenül, páraszerű elvontságában is több mint én, te vagy ő, több mint mindnyájan együttvéve. Az ember öntudatra kélt az agyvelőnkben. Sok-sok arc halványodott el, és a szárnyaló extázis lázában egy arcot láttunk csupán. Millió arc helyett egyet. Millió ember helyett egy embert. Mindössze pedig csak annyi történt, hogy az embertől, mindennapi ismerősünktől, kedves vagy nyűgös barátunktól elérkeztünk egy érett, magasabb ismerethez, az Emberhez.

Gondoljuk végig ezt a gondolatláncot, s higgyünk a becsületességében, higgyük, hogy ez nemcsak szóvicc és nem afféle émelyítő helyesírásjáték, amely nálunk az újszerűség örvén, néhány jelentéktelen talmi-modern jóvoltából székében pöffeszkedik. Ez a szó az emberi öntudat kezdetét jelezte. Ebből csírázott ki az új ember hitvallása, s ha ez nem születik meg, talán ma sem írhatok a gyermekről, arról a gyermekről, akiről Magyarországon már három éve beszélünk.

A parkban apró emberkék rablót és zsandárt játszanak. Ártatlan játék, és mégis itt egy társadalom, egy elzárt kaszt éli az életet. Egy ideig babusgattuk őket. Szántuk, lemosolyogtuk és korholtuk. Vagy nagyképű hencegéssel velük selypítettünk. Sok idő kellett ahhoz, míg beláttuk, hogy ez a játék igaz, s a gyerekszoba küszöbe előtt mindnyájunknak félelemmel, komoly döbbenettel kell levenni a kalapunkat. Egy idegen világba lépünk. Lenézzük azért, mert nem értjük meg? Lehet, hogy ezek az okos szemű kisemberek a túloldalról ugyanezt teszik velünk, bajszos, öreg gyerekekkel. Mert ha ezerszer is háborúsdit játszanak, ők viselik igazán a háborút. A természettel, a családdal, a társadalommal és más sok bajjal, amelyet mi már csak sejteni tudunk hűvös magaslatunkról.

Az élet áll velük szemben, s keserves, kemény, idegroncsoló hadviselés az, amivel meghódítja maga számára. Ma még talán csak az fáj nekik, hogy otthon lenézik őket, és nem veszik egészen emberszámba. Holnap már egész egyedül lesznek. Jön egy forró, virágos május, mely úgy tüzel, mint a pokol, és átfűti buja melegével ártatlan gyermekágyukat, és egy éjjel riadtan kelnek, vizet isznak, s a tavaszi holdsütésben fehér meztelenségeket látnak. Nem, ezek a gügyögő emberek nem játékbábuk. Egy mikrokozmosz mindegyik. Mindegyikben egy ember alszik. Vágyak, tervek, célok, háborúk, jövendők, verseskönyvek, sejtések, nagyszerű lehetőségek költészete. A pszichológus leül melléjük a földre, mint egyenlő az egyenlőkhöz. Orvos, nyelvész, társadalomtudós, jogász figyeli a paprikajancsi és a kereplő mellől suta gesztusukat, szóbotlásukat, és könyveket ír az ő bölcsességükről. Nincsen gyermeknaivság. Nincs bohó, mulattató, nyegle gyermek. Mindegyik egy komoly *Werdender.* Egy leendő ember.

Az Országos Gyermekvédő Liga ezen a pszichológiai igazságon vetette meg alapját. Nemcsak emberies részvét és az emberi öntudat gondolata vezette Karsai Sándor doktort, a gyermekvédelem ezerkezű apostolát, de az a mély belátás is, hogy van külön gyermeköntudat, s hogy a vaskesztyűs törvény már merev hajlíthatatlanságánál fogva sem védheti meg egészen a vibráló, folyton változó, rugékony gyermeklelket. A magyar gyermekvédelmi törvény majdnem ideális. Mégis száz és száz kibúvó akad, s a paragrafusok görbéin évente sok gyermek boldogsága sikkad el. Találni kellett egy formulát, amely túl a törvény általánosságán, a cikkekbe nem gyömöszölhető szubtilitásokra vonatkozik. Éppúgy, amint a becsületemet is csak egy bizonyos határig védi a törvény, s erkölcsi finnyásságaim oltalmáról párbajjal vagy

becsületbíróságokkal saját magamnak kell gondoskodnom. Az Országos Gyermekvédő Liga etikai igazságokat keresett, s a formulát megtalálta.

Ma már az ország legkülönbözőbb részein tizennégy gyermekotthonban nőnek emberekké az elhagyott kis magyarok. Afféle ideális falanszterekben, ahol Platónnak nem kell szolgamunkát végeznie és borsón térdelnie. Ha álmodozni akar, álmodozhat. Ha festésre van kedve, ösztöndíjat kap, külföldre megy, és piktor lesz belőle. Minden vonalon az egyénesítés munkája folyik. A lelki abnormitásokat bölcs pedagógusok nyesegetik. Kilencéves perditák szelíd és okos családok körében a falu tiszta levegőjéből szívják az egészséget és az új életet. A kis zsiványok, betörők, gyújtogatók és gyilkosok elé pedig egy munkás jövő perspektivája nyílik, és saját szemükkel láthatják, hogy a földön ugyan nincsenek csodák és angyalok, de vannak okos, igaz és jó emberek, akik újra kezükbe teszik vissza az életüket.

Ilyen komoly háttér árnyalja azt a zajos és tarka áprilisi gyermekünnepet, amely szimpatikus reklámlármával és kedves tolakodással csilingel bele a magyar tavaszba. Anglia és Franciaország már tavaly érdeklődött a mi ünnepünk iránt. Most Japánban tartottak róla előadást. Megdagad bennem a lohadó magyarság, ha arra gondolok, hogy a gyermekkultusz a mi specialitásunk, s a gyermek, ez a vén ázsiai szó az ugor idiómában emelkedett először eszmei jelentőségre, és legeslegelőször itt telt meg nyugateurópai humanizmussal és reális tartalommal. Másutt még a gyermek pisze kedvességeiről fecsegnek. Mi azonban minden náció előtt felismertük, megszerettük és megmentettük a Gyermeket.

A Hét, 1909. március 28.

TAVASZI GYÁSZ

Jegyzetek egy kisgyermek naplójához

Minden értékes emlékünk a gyermekkorban van eltemetve. Akkor látom ezt igazán, mikor néha magamba mélyedek, és ások, ások az évek rétegein, s minél mélyebbre hatolok, annál több aranyat lelek. Ez az arany, ha vén is, ha repedezett is, a régisége által csak értékesebb a szememben, mint az archeológus előtt. Arcom elé tartom. Napokig vesződöm, míg kibetűzöm titkos hieroglifeit. Sokszor hetek, hónapok kellenek ehhez. Végre megtudom az aranylelet eredetét, érzem hozzámtartozóságát, hogy ez egykor az enyém volt, egy volt velem, s hogy minden finomság, szavakkal és írással ki nem fejezhető szubtilitás a földben pihen, mélyen az évek rétegei alatt, s annyira eltűnt, mint a gyermekkorunk kacaja és könnyű melankóliája.

Platón beszél egy emberről, aki születése óta börtönben él, sohasem lát napfényt, s aztán egyszerre kilép a világba, és megrohanják a napfényes, illatos, lármás impressziók. Ilyen emberek vagyunk mindnyájan a gyermekkorunkban. A lélek még szűz, beíratlan fehér lap. A szem szomjasan issza magába a benyomásokat. A fül idegei érzékenyen rezdülnek meg egy szellő fuvalmára is. Az orr sohasem érzett illatokat szimatol. Az új ember mohón akarja az életet, és vágyó öleléssel fogadja magába a színt, a zajt, az illatot, az egész világot.

Ez a differenciálódott gyermeklélek azonban nemcsak a nyers külvilágot appercipiálja, hanem tovább megy, és a kárpit repedésén néha a legtitkosabb mélységekbe is bekukucskál. Nem ismerek komplikáltabbat a finom gyermekléleknél. Mi éljük az életet, tudomásul vesszük vagy kritizáljuk, s a magunk feje szerint alakítjuk. A gyermek azonban érzi. Sok év szállt el fölöttem nyomtalanul. Nem emlékszem rájuk. A gyermekkor éveit azonban még ma is meg tudom különböztetni egymástól. Mindegyik tavasznak volt valami különös parfümje és zenéje.

Ezekből a gyermekkori tavaszokból maradt reám egy értékes emlék, valami édes szorongás, valami várakozás és fájdalom, a tavaszi gyász, amely még ma is állandóan kísért, ha megindul a természet ütérverése. A szelíd tavaszi napokon végtelen melankóliával hajolt fölém az ég. Órákig szótalanul bolyongtam a sötét kertben. A megváltás misztériuma nehezedett rám.

Ha az orgonabokrokat behavazta az április, és az ágak közt halványzöld árnyékok lebegtek, a halálról gondolkoztam. A nagyhét hangulata követett mindenfelé. Nem volt menekülés. A templom utánam jött. A szobában oly fojtóan párolgott az ibolya, mint a tömjén. A gyengéd verőfény a délutáni templomok szomorú plein airjét hozta eszembe. A fák sötét sátorában egy hűvös gyónószéket sejtettem. Lihegve, szívdobogva, síró kedvvel álltam a tavaszi gyászban, és ebben az öngyötrő, neuraszténiás szenvedésben túlvilági örömre várakoztam, és néha már hallottam is az ujjongó húsvéti harangok zenéjét, a megváltott világ boldog sóhaját.

Addig azonban lassan, sötéten, nehéz szomorúsággal jöttek a napok. Tavaszi délutánokon kigyúltak templomunkban a picike, fényes gyertyalángok. Szokatlan káprázatban reszketett a világ. Az ég úgy feszült ki fejem fölött, mint valami kék selyemmennyezet. Hangtalan lépésekkel mentem ki a temetőbe. A kálvária dombján egy csonka kőangyal szomorkodott. Néztem az eső mosott, elfakult, vézna szentképeket, és úgy tetszett, hogy ezek is fájó szemrehányással tekintenek reám, és szomorúbbak, mint egyébkor.

A templomokban pedig ezalatt csendesen folyt a misztikus haldoklás. Lábujjhegyen suhantam be, mintha betegszobába lépnék. A feldúlt oltárokon ijedt rendetlenség, egy rendkívüli fájda-

lom ziláltsága, emberfölötti gyász és sejtelem. A haldokló ágya mellett virrasztottunk. Átszellemülten meredtek a fehér arcok a délután sárga félhomályába, fekete olvasók kígyóztak az imádkozó kezekre, csak a homlokokon derengett a feltámadás reménye, és hit, rendíthetetlen bizalom, túlvilági extázis.

Micsoda színekkel festette ki a friss gyerekfantázia a megváltás misztériumát! Arról gondolkoztam, minő lehetett a Getsemane-kert, A mi kis kertünket is egyszerre átalakította a tüzes képzelet. Olajfák borultak a fejem fölé. Félénken lépdeltem a fekete lombalagutakban, s a göröngyökön titkos nyomokat, történelmi hangulatokat kerestem. Éjjel gyakran kilopózkodtam ide. Távol néhány ablak villant fel. Talán éppen ilyen szeles, csípős tavaszi éj lehetett akkor, talán éppúgy világított a távoli rőzseláng, amely mellett durva római katonák és vihogó cselédek melegedtek, talán éppily halkan kelt a fehér holdvilág a felhőtelen boltozaton. Ezekben a pillanatokban egész közel lépett hozzám a Megváltó, aki mindig szerette a kisdedeket. Láttam az arcát.

A böjttől és a szenvedéstől sovány volt és jóságos és szelíd és lemondó. A nagyhét napjaiban mindig legközelebb van hozzánk. Szenvedése, megalázottsága és halála érezteti velünk, hogy istenember volt, isten és ember. Emlékeztek a bibliára? Itt a gúny, a lekicsinylés minden momentuma fel van sorolva, ami emberi méltóságunkat sérti, és emberies részvétet, testvéri bánatot kelt fel bennünk. Nemcsak az arcát látjuk. Nemcsak fényes, könnyes szemeit. Nemcsak töviskoronás fejét. Látjuk egész nagyságában. Vörös, királyi palást leng szomorú alakján. Kezében, sápadt, szelíd ujjai között - királyi jogar helyett - egy hosszú, törékeny nád himbálózik, s rézarcú, buta, gúnyos katonák hajlonganak előtte.

Ezek az impressziók ma is úgy élnek bennem, mint a legelső impressziók, amelyeket a világtól kaptam, és elveszhet mindenem, de ez a kép és ez a szomorúság örökké az enyém marad. A termékeny gyerekkor égette belém. És minden tavasszal újra látom ezt, és érzem a szomorúságot, a tavaszi gyászt. Feltalálom régi kertek homályában, szobák mélyén, és fantáziám újra a Kedron patakja körül tétovázik, ahol az isteni színjáték folyt le.

Évekkel ezelőtt egy könyvben is megtaláltam. A gyermekkorom tiszta álmait találtam meg Csehov egyik novellájában, megtaláltam azokat a különös, mély és többé föl nem idézhető hangulatokat, amelyek a szálló idővel eltűntek, s vagy meggyőződéssé szilárdultak, vagy tudássá és gondolatokba mélyültek.

Egy teológus a hűvös tavaszi erdőn ballag át. Azután betér egy családhoz. Letelepszik a tűz mellé, s vacsora közben elbeszéli a nagyhét eseményeit, ahogy a biblia írja le, egyszerűen, az igaz fájdalom igénytelenségével, a maga szavaival. Arról a fülledt, végzetes éjről szól, melyen Péter háromszor tagadta meg az Urat.

- És erre - mondja - harmadszor tagadta meg Jézust. És azután nyomban kukorékolt a kakas, és Jézus távolról ránézett Péterre, és Péternek eszébe jutott az Úr szava, amit a vacsoránál mondott neki... Eszébe jutott, összerezzent, kiment a teremből és sírt, sírt keservesen... Az írás ezt mondja: „Péter pedig kiméne, és síra keservesen." Képzeljétek el: egy csöndes, sötét, nagyon sötét kert, s a csöndben alig hallani a tompa zokogást...

Ezt a kertet láttam a gyerekkor álmodozásában. Ezt a fájdalmat éreztem a tavaszi gyászban. Ezt a fojtott, szomorú, csukló zokogást pedig hallottam, egész jól hallottam a kertünkben, a tavaszi éjszaka csendjében.

Élet, 1909. április 4.

VAKOK KÖZÖTT

Milyen nyugodtak!

Pár héttel ezelőtt véletlenül a szemklinikán voltam, és orvosi várótermekben forgolódtam, ahol a fogadószoba ajtaja felé pislogó, fájó, véres szemek sandítottak a fekete szemüvegek alól. Most erre gondolok. Magam elé idézem a képet, és újra látom a szobát, az ideges embereket, akik különböző szembetegségek alakjában ízelítőt kaptak az örök éjszaka alkonyatából, és türelmetlenül, furcsán, majdnem rosszakaratúan vizsgálták egymást. Itten ebből az idegeskedésből semmi sincsen. Úgy érzem, mintha sok hányódás után végre célhoz értek volna. Ez a közöny, ez a hűvös csendesség, ez a feketeségbe olvadó megbékélés szinte fölséges. Olyan, mint a ravatal békéje az élet kapkodásával szemben.

Hogy miért vagyok itten? Magam sem tudom. Egy délután, mikor minden csupa szín, szúró fény és őrült áprilisi kékség, eszünkbe jut, hogy valahol távol egy külön társadalom éli a maga életét, ismeretlen emberek, akikre eddig csak néha, akkor is futó bizonytalansággal gondoltunk. A szemrehányó vágy egyre erősbödik. Ez a vágy az, ami sokszor arra késztet, hogy megszólítsak idegen embereket, vagy hogy este hazamenet betekintsek alacsony ablakokon, s a családi intérieur békéjéből magam számára is lopjak egy kis nyugalmat, és egy óvatlan pillanatban mélyen, komolyan, férfias kíváncsisággal meredjek bele egy ember arcába, aki még csak nem is sejti, hogy élek. Most idehozott a vakok közé. Figyelem őket és önmagamat.

Milyen az életük? A nyugodt, szoborszerű arcok nem felelnek. A látogató pár perc múlva észreveszi ezt a különös kapcsolatot, mely közte és a vakok között jött létre. Amint őket idegessé teszi az én ismeretlenül itt kóválygó hangom, engem éppúgy sért, bánt, izgat magukba süllyedő arcuk mozdulatlansága. Egy önmagába visszatérő, zárt vonal az egyéniségük. Nekem zajt kell csinálnom, hogy észrevegyenek. Innen, a házikápolnájuk egyik padjáról bámulom csendes gyermekarcukat. Mostan zúg az orgona, ezüstösen zenélnek a misecsengők, illatszimfóniákat muzsikál a felhőző tömjén, és ők egészen boldogok, a vonásaikról olvasom le, melyek mintha valami túlvilági hangverseny élvezetétől szellemülnének át, nyugodt harmóniába simulnak. A fülükkel hallják, az orrukkal szagolják a láthatatlan misztérium közelségét, s összetett kézzel, előremeredő szemmel néznek az oltár felé. Soha ilyen szép szemeket. Ez topáz, az türkisz, a másik tiszta smaragd, amaz fekete, mint a borostyánkő. Vajon nem fáj nekik, hogy sohasem látják? Hogy magukat nem ismerik? Egyik finom arcú leány végigsimítja arcát. A tenyerével nézte meg. Ebben az eleven tükörben bámulja szépségét minden reggel. A vakok mind hiúk.

A kisfiúcskák és a leányok talpig fehérben letipegnek a lépcsőkön. Vége a neoromantikus idillnek. Most megkezdődik a köznap. Biztosan cikáznak szét a széles folyosókon. A kertben labda puffan, katonásdit és fogócskát játszanak, s hangosan visítanak hozzá. Ez az élet nem is olyan szomorú. Az apró leányok fontoskodóan összedugják a fejüket, suttognak, fecsegnek, kritizálnak, folyik a pletyka, s akárcsak iskolaudvarokban tízpercek alatt, a felvilágosítás művészete. Csak egy kis fiú áll mozdulatlanul. A falhoz támaszkodik, és világtalan szemét a napra fordítja, mert holmi sötétvörös derengés alakjában még mindig érzi a fény csiklandozását. Órákig eljátszik így a nappal. Mint valami nagy aranypénzzel, amely leszáll, hozzáhajol s az ölébe hull.

Fönn a zeneteremben felzendül a zongora. Sehol annyi zenetehetség, mint közöttük. A vak fantázia szabadon csapong az elvont fogalmak között és a matematika tévesztő kacskaringóin. Egyik bámulatos fejszámoló. A másik kész zongoraművész. Leginkább Chopint szeretik, mert

majdnem mind hamar lágyulók és hiperesztéziások. A zene önkívületbe emeli őket. Többen mondták, hogy hallatára, színeket látnak. Beethoven piros, Mendelssohn világoskék, Chopin halványzöld. Ebben a kis társadalomban azonban más művészek is élnek. Egyik leány például boszorkányos ügyességgel mintázza a természetet, s agyagból gyümölcsöket, kocsikat, fantasztikus madarakat gyúr ki. A másik, alig tizennégy éves, költőnő.

A látogató már nem is érzi fölényét, amivel ebbe az intézetbe lépett. Kissé csalódva, kissé pironkodva ballag tovább. A lépcsőn gyermekek jönnek óriási könyvekkel a hónuk alatt, melyeket az ő érzékeny, látó ujjukkal olvasnak. Most „Braille-ba teszik" a *Karthauzi*-t. Milton *Elveszett paradicsom*-át olvassák. Ez egy darab kultúrvilág, amelynek külön törvényei vannak.

Magam is érzem a nyomását. Mióta itt vagyok, egy gesztussal, egy mozdulattal gyakran utasították vissza az én atyáskodó és könnyes kíváncsiságomat is, minthogy bizonyára kissé fennhéjázónak és tudákosnak találták. Mintha lenéznének. Mintha idegen, erőszakos hangom kellemetlen vendég lenne ebben a nyugalmas világban. Ez a hang pedig megmondta nekik, hogy ki vagyok, és rajta keresztül bizonyára egész határozottan látják magas alakomat, borotvált arcomat, fürkésző tekintetemet. Talán komikus is vagyok. Hisz nekem meg kell fordítanom a fejem, ha valamire ránézek, és a szemem ki kell meresztenem, buta buzgósággal a tárgy felé kell irányítanom. Mennyivel egyszerűbben látnak ők. A nervus trigeminus egyik titokzatos ágával messziről megérzik testem tömegét, és a legsötétebb éjszakában is kikerülnek. Bizalommal, minden tolakodás nélkül fogják meg a kezem, és ez a fogás az övék. Ezt senki sem vitathatja el. Ez van, ez látás, ez több a látásnál, ez maga a világ, ez minden. Megérteni a logikájukat. Szégyenkezve osonok ki a sötét folyosón. Már leszállt az éj. Fönn a társalgóban mégse gyullad ki a lámpa. A fiúk, mintha semmi sem történt volna, tovább olvasnak a padokon. Én azonban gyámoltalanul botorkálok a homályban. Az a vak fiú, aki most felhalad a lépcsőn, sokkal biztosabban jár, mint én.

A Hét, 1909. április 25.

RÉGIEK ÉS ÚJAK

A kávéház tükörablakai előtt, ahol a fiatal írók ülnek, a kora délután óráiban, mindennap elhalad egy bozontos, szőke szakállú férfi, és pár pillanatig a fiatalok szájára fagyasztja a vitát. Magyarország egyik elfelejtett, nagyon népszerű poétája megy el az ablak előtt. Most ismeretlenül bódorog Budapesten, a keze legföljebb csak nyugtákat, utalványokat és adóintéseket ír alá, és tehetségéről már talán neki is az a véleménye, mint a kritikának és nekünk. Néha azonban valóságos szellemjárás van. A régiek mintha megmozdulnának, csapatban vonulnak föl az újak előtt. Szinte naponta látom őket. A kocsizajban vagy estefelé az utcák csendességében nyugodtan mennek előre. Szelíden, öregesen mennek, és nem törődnek senkivel, mert velük sem törődik senki, legföljebb néhány magamfajta vizsgálódó, aki érdeklődve fordul meg egy különös arc, egy kopott öltöny vagy valami furcsa gesztus után, amelyen még rajta az eltemetett múlt, egy másik boldog, izgalmas, ígérő élet előkelősége. Nézem őket. Nézem régies gyűrűjüket, kopott kabátjukat s a szemüket, ezeket a különös, gyanakvó, sokszor gyerekes, sokszor aggódóan öreg szemeket, és nem tudom elhinni, hogy ezek az elkallódott bús különcök, ezek a rozsdás irodalmi nevezetességek egykor - alig harminc éve, még tegnap - híres emberek voltak, poéták, novellaírók, művészek, akikről a lapok a személyi hírek rovatában számoltak be. Sokszor úgy jönnek, mint a kísértetek. Régi kávéházakban látom feltűnni fáradt arcukat, ahol a márványasztal halott nagyemberek nyomaitól szent. Máskor bizalmatlanságot keltő ismeretlen közökön csapódnak el mogorva agglegénylakásuk felé, valami rosszul világított régi ház egyik emeletén. Mindig egyedül. Egyik könyvtárakban forog, s csak én veszem észre, csak én tudom, hogy kicsoda. A másik a Duna-parti korzó különlegessége. Olykor szomorúak, olykor közönyösek, olykor mintha boldogok is lennének. Ismerek egy regényírót, aki azóta vidéken telepedett le, és a haja szelíden megőszült, az arca pedig kipirosodott, s most okos, melankolikus szemű fiának meséli el soha meg nem írandó regényeit.

Ezek az eltemetett emberek, akik értetlen szemmel bámulnak a körülöttük pezsgő életre, egytől egyig magyar specialitások. A közelmúlt romantikus, fellengős, olcsó sikerű korszakát vádolják, amely boldogot-boldogtalant kritika nélkül szabadított az irodalomra, s egy hónap múlva íróvá, pár év múlva félistenné kiáltotta ki, s aztán öt- vagy tízévi halhatatlansága után kezébe adta a koldusbotot. Akkoriban egy rossz zsebórán is le lehetett olvasni a magyar örökkévalóságot. Sok hős volt, de sok áldozat is. Ma már a nevüket sem tudjuk.

Hiába is említeném. Idegenül, sután, komikusan hangzanának ezek a nevek, s talán úgy találnók, hogy még azokban a föliratokban is több élet van, melyeket sírkövekről betűzünk ki. Az író a kegyeletnek tartozik azzal, hogy ne említse és titoknak hagyja, amit az élet rendje titoknak szánt. Egy sietős, magával tisztában nem levő kultúra áldozatai mind. Sok íróra volt szükség. Meg kellett bocsátanunk nemcsak az apagyilkosoknak, de a fűzfapoétáknak is. A szegényes irodalom sorompóba szólított minden tollforgató embert, a tehetségeseket éppúgy, mint a féltehetségeket, a kontárokat s a firkászokat, és a babéron mindnyájan egyformán osztozkodtak, rövid pályafutásuk alatt mind megfürödtek népszerűségben, szeretetben, napsugárban, mind élvezték egy tájékozatlan közönség ideges ölelését, amelynek sok emberre, sok katonára, sok írásra volt szüksége. Ezek az írók egy gyerekpublikum homályos vágyakozását elégítették ki. Valami politikai vihar vagy a jobb hiánya, vagy a közönség szeszélye emelte őket magasba, de később ugyanez a közönség, ugyanezzel a gonosz, gyerekes, kegyetlen szeszéllyel ejtette is el, és miután elnyűtte, kiszárította és megbénította, az élve eltemettetés végzetére kárhoztatta. Éhes, falánk a magyar föld. Minden öt évben elnyelt egy generációt.

Ma már ebben is változás mutatkozik. Körülbelül húsz éve bizonyos ritmust vehetünk észre az írói nemzedékek váltakozásában, s megállapíthatjuk azt is, hogy az értékek kicserélődése logikusabb, és a haladás üteme lassúbb, ami már magasabb kultúra jele. A magyar irodalmi kritika a kezdet kezdetén van, a szava még nem fontos, de hatása máris érezhető. Nem is Zrínyit kelteném álmából, csak néhány névtelenül elkallódott tehetséget, aki a múlt században meddő küszködés, sovány vacsorák, általános megértetlenség és undor után halt meg, hogy a mai Magyarországon egy új *Zrínyiász*-t játszassak el velük, és észrevétessem azt a harmóniát, amely a múltat a jelennel és a jövővel kapcsolja össze. Új értékeket jelzünk, de azért a legfiatalabbak is mesterüknek vallják Csokonait, Mikszáthot és Gyulai Pált. Egyik nemzedék automatice lép a másik nyomába, s ami az egyiknek nem sikerült, befejezi a másik. A nyolcvanas évek generációja például - néhány írót kivéve - majdnem nyomtalanul eltűnt, romjain azonban egy új, szebb, erősebb nemzedék nőtt föl, amely differenciáltabb, egészebb, életképesebb, s úgy látszik, nemsokára valóra váltja azokat az aspirációkat, melyekért elődeik céltalanul küzdöttek. A kor, a haladó kultúra egy hulláma hátára vette őket, s most övéké a világ.

Az új generáció szerencséje, hogy kritikát tudott maga körül teremteni, s ezért hiszem, hogy megmarad, és nem fog ama irodalmi élőhalottak sorsára jutni, amely fejtegetéseim kiinduló pontjául szolgált. Most már minden valamire való versírónál egy rokon szellemű kritikus asszisztál. A zaj, az a nagyzoló, hóbortos reklámlárma, mely fölvonulásukat kíséri, már csak azért sem ellenszenves, mert annyi év után először, legeslegelőször, ébresztette föl a közönség kritikai érzékét, és tisztán irodalmi szimpátiát vagy antipátiát keltett benne. Magyar földön eddig minden irodalmi zajhoz valami más mellékzönge társult. A mai publikum azonban, felejtve a politikát és más zavaró szempontokat, komoly vehemenciával védelmezi vagy szapulja a költőket, szereti vagy gyűlöli a képeket, és csak versről beszél, csak képről, anélkül, hogy kortesrigmusokra vagy hazafias csataképekre gondolna. Ez a szokatlan vitakedv, mely most dobhártyánkat rezegteti, az értőnek egy igazibb, irodalmibb, magasabb kultúrájú korszakról beszél.

Egyszerűen az történik, hogy az öregek és a fiatalok harcában megszületik a kritika, és végbemegy az a szétválasztódás, ami Franciaországban már sok század óta végbement, s végbement minden kulturnép irodalmában, amely természeténél fogva erősen centralizálva volt a főváros területére. Maga Taine említi ezt a dualizmust. Franciaországban is két irodalom van, az egyik a gall szellem, a másik a latin műveltség irodalma. Az egyik népszerű, a másik nem; az egyik a vidéké, a másik Párizsé; az egyik megteremtette Rostand-t, a másik Anatole France-ot. Nálunk ez a differenciálódás most történik, s bármily merésznek és erőszakoltnak is lássék a párhuzam, el kell ismernünk, hogy nekünk is csak Budapestünk van, a mindent magába szívó irodalmi központ, s a többi város csak keveset vagy alig valamit jelent. Így alakítja meg most Budapest a kritikát, az elitirodalmat, amely súlyban, értékben akar gyarapodni, lemond a népszerűségről, s száz olvasó helyett egyet kíván magának. A másik irodalom halad az útján. Ápolja a hagyományt, a magyar szellemet, a faji humort és kedélyt, és az egészséges humuszra tekint. Egy új csoport azonban, mely a múltban nem tud hagyományt találni, az általános európai műveltséget vallja vezetőjének, és minthogy nincs klasszikus városunk, mint a franciáknak a latin Róma, mi a városok városára, Párizsra mutatunk, mint minden Európavágyunk és nagyotakarásunk betetőzőjére és teljesítőjére. Ennek az új harcnak, amely most izgatott lobogórázással és harcias fanfarokkal kezdődik, bizonyára kevesebb a hőse, keserűbb a babérja, hidegebb a dicsősége, mint a másik, kritikátlan irodalomnak, de kevesebb lesz az áldozata is, kevesebb lesz azoknak száma, akik rövid dicsőség után feketeségbe buktak, túlélték önmagukat és élőhalottak gyanánt emlékeikbe temetkeztek, az pedig egyszerűen tagadhatatlan, hogy az új generáció, akár Petőfi kortársaihoz is hasonlítva, értékesebb, s a

munkája, ha sokszor kapkodó, sokszor ízléstelenül hangos is, nekilendülő kezdést és a múlttal szemben hatalmas fejlődést jelent.

Élet, 1909. május 9.

JÚLIUS 17-e

Gabriele D'Annunziónak két banya különböző időben megjósolta, hogy 1909. július 17-én fog meghalni.

„Ott voltam mellette egész nap. Már nyugodt volt. Elbúcsúzott a világtól. A sajtó szinte rekedtre ordította magát, hogy a Mestert július 17-én szólítják az alvilágba azok a trónvesztett latin istenek, akiknek nevét, csorba kardját és horpadt pajzsát az ő versei ötvözték ki újabb ragyogásra. Lassan ment át a kerten, babérfák és lusta pálmák között, egy könnyű, fehér dolgozóköpenyben. Alább, az antik torzóknál, a villa bejárata körül, ahol már a tengert is lehetett látni, és a napsugár melegen esőzött dicső fejére, megállott, és ebben a pillanatban, hogy a kora délután édes mérgét és a várakozás izgalmát szívta magába, s köpenyén hunyorogva ragyogtak a fehér selyemliliomok, majdnem szép volt a Mester, majdnem olyan, mint egy római pap és egy búcsúzó isten. Szelíden bámultam rá. Arra gondoltam, hogy titkos jelváltást folytat a végtelennel, s utána siettem.

Ez volt az a dátum - különben szürke, unalmas és hétköznapi -, amit évekig vártunk. De most egyszerre hinni kezdtünk benne mind a ketten. Annyira, hogy ő már nem is beszélt róla. Néhány utolsó intézkedést tett. Átadta a nagy ébenfa íróasztal ezüstkulcsait, néhány levelet, amelyet szokása szerint finom lila viasszal pecsételt le, és egy klasszikus tekercsben a végrendeletét.

Délután két órakor a tenger egyszerre izgatott lett. A levegőben szúrós, éles por táncolt, s apró, kemény kis hullámok szeldelték végig a víz felületét. Nekem rossz sejtelmeim voltak, s azt tanácsoltam a Mesternek, menjünk vissza a villába, és zárkózzunk be a vihar elől.

A sötétkék szalonba tartottunk, amit a Mester erre a napra rendeztetett be magának. Most voltam itt először, és be kell vallanom, valami fájó és hideg bánattal töltött el ez a kék gyász. A terem olyan volt, mint egy kripta. Nehéz függönyök buktak le csüggetegen az ablakokról. Hidegen nyújtózott el a zongora. A kék vázákban buja, ismeretlen rózsák nőttek, sötétbordók, majdnem feketék, amelyek csak növelték az elfüggönyözött terem homályát. Egy különös, kaporszínű ibrikben pedig búsan himbálózott az élettelen és illattalan holdfényvirág, a lunaria binensis.

Messze a sarokban egy süppedő, koporsóra emlékeztető pamlag állott, ahova a Mester fáradtan dőlt le. Elkérte tőlem kedvenc parfümjét, a perzsa liliomot, s beszagosította vele kezét, és gyengéden érintette lüktető halántékait is. Azután egy orosz cigarettre gyújtott, s lassan sétált át a szobán.

- Itt várom meg - mondotta csendesen.

Én egy karosszékben ültem és ceruzával kezemben figyeltem ihletett ajkait. A halálról beszélt.

Büszkén állíthatom, hogy Szókratész sem mondott róla szebbeket, mikor a börtönben a bürökpoharat várta. Majd újra ledőlt a pamlagra. Ezúttal igen találóan Krahón sajkájához hasonlította a furcsa bútort, és ájult ujjait fáradtan lógatta le róla a szoba hullámos levegőjébe, ami feledést keltően nyaldosta körül, mint a Léthe vize. Egyik cigarettet a másik után dobta el. Végül a zongorához ült, és álmosan futtatta végig ujjait, inkább csak azért, hogy kissé tornásztassa, mintsem hogy zenét halljon, mert lelke úgyis tele volt érett szépségekkel és szomorú-

sággal. Ha jól emlékszem, Chopin esz-moll nocturne-jét játszotta, s a halhatatlan Puccini *Toscá*-jából azt a részt, amelyben Cavaradossi búcsúzik az élettől.

Észre sem vettük, hogy időközben este lett. A Mester ijedten tekintett az órára. Kinyitottuk az ablakokat, s beengedtük az éjszakát. Messze-messze el lehetett látni innen a mezőkig és a poros tanyákig, ahol a vörösre pörkölt gyepen millió és millió mezei tücsök folytatta nyápic muzsikáját, a szakadatlan és végeérhetetlen zengést és csengetést, amely ezen az éjen azt az impressziót keltette bennünk, hogy a fűszálak között vékony, ideges villamoscsengettyűk cirpelnek, mint kis állomásokon a vonatokat váró szemafórjelzők, egy eljövendő szerencsétlenséget, a rettenetes halálvonat jöttét hirdetve.

Vacsorához ültünk. A huszonharmadik óra közelgett már, ami az önök számítása szerint éji tizenegy órát jelent. Egy óránk maradt a vacsorára. Az asztalon három teríték. Egy a Mesternek, egy nekem és egy a harmadiknak, annak az ismeretlen vendégnek, aki ezen az éjen eljövend. Őt vártuk, miközben lassan enni kezdtünk. A Mester azonban majdnem minden fogást visszautasított. Szórakozottan bámulta aranytányérját, melyet egy abesszíniai tisztelőjétől kapott, mindössze egy körtét és pár szem szőlőt evett, és utána ciprusi borral nedvesítette meg sápadt ajkait.

- Az utolsó vacsora - gondolhatta magában szelíden.

De most már valóban halottfehér volt. A bíbor almák, hamvas szőlők, kövér barackok és elhízott dinnyék közül ezüstkancsói és az arany evőszerei visszfényében hamuszínűen meredt rám ingadozó feje. A vállára hajoltam, s majdnem, vallásos áhítat fogott el. Halvány volt és bánatos, talpig fehér ruhájában, fehér nyakkendőjével és fehér teniszcipőjével. A szíve is erősebben dobogott. Üterei pedig, mint óráinkon a fürge másodpercmutatók, remegve rohantak az éjfél felé. Megszorítottam a kezét.

Csak öt percünk volt még. Most kell jönnie. Az éjféli szél kíváncsian félrehajtotta a nehéz ablakfüggönyöket, és bekukucskált a szobába. Az órák pedig egyszerre zavart koncertben, mély és magas hangokon verni kezdtek.

A Mester félrefordított fejjel állt a szalon közepén, s szemét a perzsaszőnyegre sütötte.

Mi történt? Az óráink siettek tán? Lehetetlen. Ma este sürgönyileg kérdeztük meg a pontos időt Rómából is, Párizsból is. Határozott választ kaptunk. A vendég, akit vártunk, akit Ő várt, nem jött el.

Ekkor pedig oly hihetetlen, felséges és megrázó dolog történt, amit szavakkal még csak érezteti sem tudok. Egy darabig úgy állt a Mester, mint előbb, de arca még fehérebb lett, s minden ízében halálosan vacogott. Fejét azonban isteni daccal szegezte hátra. Az íróasztalához rontott, s egy ezüstös onyx-szekrénykét vett ki. A mérgei voltak. Különböző kék, sárga és piros golyócskák, afrikai útjának emlékei, altatószerek, zsibbasztók és nyílmérgek, az élet halálos ellenségei, amik egy pillanat alatt megbénítják a velőt és a vért. Világosan tudtam, hogy mit akar. Beváltja a sors jóslatát, és megmérgezi magát. Egy óra múlva ijedt sürgönyök vágtatnak a világ minden részébe. Piszkos irodalmi lebujokban sápadtan hallják a halálhírt kócos irigyei, és újra hisznek benne; az európai fővárosokban rémülten nyargal szét a szenzáció, a lapok különkiadásokban jelennek meg, kiadói pedig dupla áron adják a könyveit, s holnap már mind aranyban fürdenek. Ez a legnagyobb, amit gondolni lehet. A Mester élő titok marad, aki az ismeretlennel cimborált, s általa halt meg. Egy utolsó csengő rím a misztikus versekre. Valaki, aki a végtelent bámulta, s végül beleszakad a végtelenbe. Minden bűne, reklámhajhászása és csirkefogó-ötletei, amitől életében nem volt teljesen idegen, feloldódik és abszolúciót nyer a halál csendjében. Óriási. Hatalmas. Isteni.

Soha életemben nem láttam ilyen nagynak. Ziláltan tekintett maga köré. Szemében a latin faj évezredes daca, a Nérók őrülete bujkált, akik kardjukba dőlnek, s utolsó sóhajuk is azzal büszkélkedik, hogy micsoda remek hisztriók, és mielőtt végleg behanyatlanának oda, intenek még a csürhének, hogy tapsoljanak.

Már nem tudom, meddig tartott ez a habozás, tusakodás és várakozás. Talán órákig. Talán percekig. Talán csak másodpercekig. A Mester egyszerre eldobta a szekrényt, s az égre tekintett, ahol a hajnal első félénk fénye percent meg. Megtörölte izzadt homlokát, és bort kért. Hátrált. Gyönge volt. Visszatért.

Leült a kerevetre, s boldogan egy mélyet sóhajtott. Maga elé vette jegyzőkönyvét, és írni kezdett. Egy verset a halálról. Én pedig kirohantam a világosodó folyosóra. A reggel napsugaraiban bántóan világított a falinaptár piros betűs, ünnepi táblája:

Domenica. Iuglio 18.”

Ezt a furcsa riportot a Mester titkos barátja és impresszáriója sürgönyözte egy kis tengerparti olasz nyaralóhelyről, most, közvetlen lapzárta előtt, s kegyesen megengedte, hogy *A Hét* olvasóival is közölje:

Lehotai

A Hét, 1909. július 18.

KÉT LEVÉLRŐL

Pár év előtt irodalmi revükben és néhány külföldi lap vezércikkhasábjain élénk vita folyt arról, hogy szabad-e, illik-e az író hátrahagyott leveleit közölni. Szabad-e befeketíteni fehér egyéniségét, melyet egy életen át öntözött vérével és könnyével, piszkos és rossz szagú nyomdafestékkel? Szabad-e megtudni X. Y. polgártársnak, a derék és jól szituált mészárosnak, mint veszekedett Poe, Baudelaire és Flaubert a kiadóval, hogyan csitítgatta a türelmetlen szabót, a bútorkereskedőt, a fűszerest, és mily szívrepesztően tudott könyörögni pár nap halasztásért a tekintélyes pénzembereknek? Szabad-e nyilvánosságra hozni a költő mosószámláit, adóintéseit, törvényszéki idézéseit, levélrongyait, melyekkel ügyes-bajos dolgait intézgette? Szabad-e, kell-e föltétlenül szellőztetni, miként kívánt a regényíró - a szokott, banális frázisokkal - boldog új évet, kellemes ünnepeket a rokonainak és barátainak? Mindenekelőtt pedig azt kérdezzük: érdekes-e ez?

Nem azokról a levelekről beszélünk, amelyeket irodalmi portentumok írtak, egymás címére ugyan, de tulajdonképpen az egész világnak, *in specie aeternitatis.* Schiller és Goethe pompásan cizellált leveleik miatt bizonyára nem szégyenkeznének. Ők a leveleikben is mindig magas piedesztálról, az írók öntudatával és erejével szólnak egymáshoz. A közönséges, vágtatvást rohanó modern élet azonban sokszor falhoz szorítja az írót, s ilyenkor bizony nincs ideje arra, hogy fölöltse a koturnuszt. Egy életen át végre is sok papírt szórunk szét, és ebben a reklámzajos korban - sajnos - mindig akad egypár fiók-Eckermann, aki ezeket összeszedi, nyomdába viszi, és pénzt csikar belőlük.

Ezekről az álmos, fáradt, írás után való nyújtózkodásokról, kikalandozásokról van szó. Olvassuk a levelet, és nem ismerünk rá a mi nagy írónkra. A mondatkötés bágyadt, a szavak kopottak, fáradtak, a szellemnek nyoma sincs. Hol van a lángész, aki máskor fényes ünnepi köntösben kápráztat el bennünket? Nem találjuk. Érezzük, hogy tisztán csak az ember áll előttünk, egy fáradt, szomorú ember, egy szegény, szenvedő beteg, aki a természetellenes, agysorvasztó lángolások után kimerülten, halvány ajakkal dől le a közönségesség darócágyára. Egy pillanatig mély részvéttel nézzük, aztán, mikor látjuk, hogy olyan, mint mi, dagadni kezd a hiúságunk, s valami titkos öröm izza át vérünket. A rokonunk volt. Ember volt. Majd valami csendes kiábrándulás férkőzik hozzánk. Csak a szerelmes diák érez ilyet, mikor először látja meg a festett színésznő arcát az éles, durva napfényben, csak a fiatalasszony csüggedt csalódása hasonlítható ehhez, aki férjét egy reggel álmosan, hálóingben látja maga előtt, és nem ismeri föl.

Abból az alkalomból írom ezeket a sorokat, hogy egy francia lap Csehov írói hagyatékából két rövidke levelet közöl. Két szomorú, igénytelen levél ez, olyan, aminőt mindenki ír és írhat. Csehov, az író, hálóingben. Egy szegény, beteg ember panasza, akinek pénzre és egészségre van szüksége, és unja a dicsőséget, az élet buta, badar céltalanságát, un mindent. Csak néha tör át a sűrű ködfellegeken valami fájdalmas, szomorú csillogás, az orosz nap ragyogása, a Csehov mosolya. Ilyenkor fölismerjük az írót, s elámulunk az ő ködös, beteg kedélyének csodálatos gazdagságán. Mennyi volt benne! Mennyi volt írásai mögött is! Milyen nagy volt akkor is, mikor nem játszott!

Mostan Csehov íróasztalfiókjában szorgalmas, kutató kezek kotorásznak. Nemsokára megjelennek azok az írások, amelyeket abba kellett hagynia. Ebben a gyűjteményben éppen a legérdekesebb kötet lesz az, amely a histrió-írókat legjobban kompromittálja, azok a levelek, amiket gondtalanul szórt szerte egy üres, fáradt órájában. Egy ember szenved előttünk, minden irodalmi cafrangtól és póztól mentes, egy sápadt haldokló, kinek homloka köré a láz

fon aureolát. Bámultátok eddig Csehovot? Olvassátok el ezeket a levélbe szorított apró köznapi tragédiákat, és szeretni fogjátok.

Élet, 1909. augusztus 1.

A FINN DIÁK

A szeme kék. Élesen, majdnem idegenszerűen világító. De azért nem az az epedő és lírai germán kékség ez, amelyen keresztül néhány naiv lélek az egész világot a romantikus kék virág színében látja, északi, acélos, egzotikus és mégis egészséges, olyan, mint egy kék kristálypohár csilláma, amelyben józan és jeges forrásvíz pezseg. Fáradtan emeli ezeket a bámuló szemeket valahova messze a tavak tájékára, ahol az ő csüggedt népe él, és itt pihen meg a mi rónáinkon és arcainkon. Szemérmes férfiasság van benne. Valami különös, bátor északi erő, ami még hosszú kalászsárga hajával és hamar piruló lányos arcával is dacol, egy álmodozó merészsége és kalandkedve, aki több napi gyorsvonatozás után jön hozzánk, nem is a fővárosunkba, de egy elhagyott, dunántúli falunkba, hogy ott végigélje a mi ábrándjainkat, és óceánnak álmodja a Balatont. Még vannak magyar álmodók. Ezek azok. A testvérnépekben születnek, amelyek nálunk is nyomorultabbak. A kezünkbe pedig még mindig kétségbeesetten kapaszkodnak egynéhányan, mintha nem is kézbe fogódznának, de valami mentőkötélbe. Egy utolsó, görcsös gesztussal.

Hogy került ide a finn diák? Ottan az áthevült, színes rónán majdnem mesének tetszett. Körülöttem iharok és szilfák szegényes lombjai, magyar fák, távolabb mocsarak, sövények és egy végtelen puszta, ahol a vonat órákig zakatol, anélkül hogy füttyentene. A helységneveken is ázsiai zamat. Egyik olyan, mint a káromkodás, a másik az ostorpattogáshoz és a kartácsrobbanáshoz hasonlatos. Vendég itt minden idegen szó, kész nevetség még a német is, és alig hiszem, hogy valaha járt itt emberfia, aki nyelvtanból tanulta volna a magyar idiómát. Öreg pásztorok folytatják csak az ükapjuk mesterségét, halászok aggatják hálóikat, és földmívesek beszélnek a boldogságról és a búzáról. A búza az úr. Ez, amely aranyával még a késő unokák fantáziáját is felgyújtja. Találkoztam erre elfinomodott magyar lányokkal, akiknek hisztérikus ujjaiból makrancosan gördül ki a varrótű is, de egy délután a hintaágyban mégis arról beszéltek, minő nagyszerű lehet feltűrni a szoknyájukat, piros kendőt ölteni és aratni, ahogy a parasztmenyecskék, mert ha az agyukban nem is, a karjukban még mindig felébred az atavisztikus ösztön, amely a villogó kasza után nyúl, hogy a búzatengerben egy derék rendet vágjanak. Ezen a vén, konzervatív földön bukkantam rá az én különös idegenemre.

Nem is róla akarok írni, inkább magamról, egy félórás, különös álomról, és arról, hogyan tükröződik vissza a magyar föld a finn diák huszonkét éves szemében. Nemcsak egyedül van. Így nyár felé, mikor Helsinkiben bezáródik az egyetem, gyakran lejönnek hozzánk. Egy este végigszáguldanak Budapesten, és a magyar főváros képe örök emlékképpen ég bele agyvelőjükbe, mint valami tüzes káprázat. A házak mögött egy népóceánt sejtenek. Az emberekben pedig misztikumot és régi-régi testvéreket, akiknek az élete talán az ő sorsuk titkát is felkulcsolja. Aztán egy faluba menekülnek, olcsó, nádfödeles parasztszobába. Az asztalukon magyar könyvek és magyar újságok. Egy szegényes ágy. A falon a gitárjuk. Úgy élnek itt, szegényen és szerényen, mint a fajszeretet félig nevetséges, félig szent apostolai, és igekötőket boncolva álmodnak Nagy-Magyarországról.

Mi pedig hallgatjuk a beszédüket. Nekem ez az első szenzációm. Egypár obligát francia mondat után rögtön a maguk jószántából térnek át a magyar szóra. Bátran és szépen beszélik a nyelvünket, és annyi ambícióval, mintha legalábbis világnyelv volna, mint valamikor Mátyás király korában. Az akcentusuk kissé furcsa, de nekünk mégis minden idegen íz nélkül való és ismerős. A kis magyar gyerekek selypegnek és pötyögnek úgy, akik már érzik a nyelvünket, de még bizonytalanok egyben-másban, és gyakorlat híján esetről esetre kell oktatniok az új szavakat. Ez jutott eszembe, amint a diákom beszédére figyeltem, és egy egész különös érzés

fogott el. Új volt ez, és semmihez sem hasonlítható, s mellette minden más náció hódítása banálisnak tűnt. Banális még a franciák világdiadala is, akiknek már unalmas szenzáció lehet, hogy nyaggatják és ficamítják idegen parvenük az ő daloló nyelvüket. Üres az a bámulat, amivel én pár hónappal ezelőtt Voltaire és Baudelaire arcvonásait kerestem a párizsi éjjeli kávéházakban pincérek és francia lócsiszárok fiziognómiájában, és madame Récamier-t sejtettem minden utcai kofában. Ebben a barátságban több rejlik. A szegénység intimsége. Egyetemünket nem árasztja el a külföldi diákok sáskajárása, utcáinkon fehér holló még egy idegen is, de mindezért és sok másért egyszerre kárpótlást kaptam egy embertől, aki rám, a magyarra, bámulva függesztette a szemét.

Egy pillanat alatt éveken suhant át a képzeletem. Elgondoltam azt, hogy ezek az emberek tőlünk távol, a finn tenger partjain, zárt szobákban, lámpák és gyertyák mellett egy óriás népről, boldog országról álmodnak, amelynek a határait a végtelenbe tágítja a fantázia. Idejönnek, és az ő szótárukból összecsent szegény szókincsükkel félve szólítják meg parasztjainkat, és némely pillanatban elámulnak a mi felületesen feltornyozott kultúránkon. Sok-sok nap mély impresszióját viszik el magukkal aztán. Elvesztett hitünk az övék. Ha valaha elpusztulunk, ők lesznek az utolsó magyarok. Képes levelezőlapokat mutatott nekem a finn diák, amelyeken mulató finn társaságok magyar üdvözletet küldtek a *hatalmas és büszke testvérnemzet*-nek. A naplóikat magyarul írják. Művészeiknek, az éhség napjaiban, a revolver előtt eszükbe jut még a mi országunk, ahol lehet élni, álmodni, és ahol boldogulna Suomi fia is.

Egy félórás beszélgetés zavaros képe csak ez. Sutba vetettem a logikámat, és hagytam, hadd ringasson álomba a finn diák szava, és bár tudtam, hogy egy másik fél óra múlva mosolygok az egészen, integettem neki, és az ő istenének, a tüzes ingben járó öreg Ukkónak áldását kívántam a fejére. A túlfűtött agy víziói egy percre valósággá váltak. Kirohantam a napfénybe, és végignyúltam a magyar rónán. Úgy éreztem, hogy a boldogságom terhét nem bírja elviselni ez a föld.

A Hét, 1909. augusztus 1.

PIHENNI

Egy új igazság és egy jó tanács

Franciaország, mely mindig leglázasabban dolgozott, most minden területen a nyugalomért küzd. A hét munkanapra kijáró, lélekifjító pihenésért folyik a harc, s a jogos, komoly küzdelem a társadalom minden rétegét egyformán áthatja s meglelkesíti. Száz és száz újság beszéli meg s magasítja társadalmi jellegűvé a pihenés kérdését. A nyugalom igazi ünnepét akarja mindenki. Most egy híres francia orvos szól hozzá, s az, amit mond, nemcsak mélyenjáró pszichológiai igazság, de hasznosítható és érdekes tudnivaló is, mely mindnyájunkat egyformán érdekel.

A modern embernek legnagyobb betegsége az, hogy nem tud pihenni. Uzsoráskodtunk az agyvelőnkkel, az idegeinkkel, s nehezen szánjuk rá magunkat az igazi pihenésre. És ezért azután nem is tudunk dolgozni sem. A pihenésünket is szeretjük akképpen berendezni, hogy kamatot hajtson nekünk. Könnyű olvasmányok, üdítő szórakozások mellett akarunk nyugodni, sétálni megyünk, s ezalatt ezer és ezer gondolatunkat hányjuk-vetjük meg sajgó fejünkben, és foglalkozásunk apró-cseprő gondjaitól nem tudunk sohasem véglegesen elszakadni.

Toulouse doktor ezt a pihenést testi épségünkre s szellemünk munkabírására a legnagyobb mértékben veszedelmesnek tartja. Az ilyen talmi nyugalom éppoly fárasztó és terhes, akárcsak a legdurvább munka. Csak föltétlen csönd, a hancúrozó, gyerekes évődés, a gondtalan vihorászás frissíti föl a fáradt szellemet. A komoly szórakozással nem vidítjuk kedélyünket, legföljebb önmagunkat csaljuk meg.

Az abszolút nyugalom tényleg egy oly sajátos lélekállapot, melyet csak a pszichológia nagyítóüvegjén láthatunk a maga tisztaságában. A munkától való mentességünk még nem jelenti azt, hogy pszichológiailag szabadok vagyunk minden gondtól. Sokszor már eltávozunk a hivatalunkból, ámde az ajtón mégis lopva utánunk suhannak napi gondjaink árnyai, nyugtalanító gondolatainknak halvány kísérletei. És ezek elkísérnek sétáinkra, belopózkodnak szobánkba, s körülzümmögik ágyunkat, szívják vérünket, s még álmainkat is elrabolják. S aztán percről percre sokasodnak. Ezer és ezer nyugalomrontó jelentéktelenség halmozódik össze. Most egy könyvet akarunk megkeresni, a másik pillanatban azonban már eszünkbe jut, hogy mindjárt el kell mennünk, s amellett azt is érezzük, hogy tör a gallérunk, s meglazult a cipőfűzőnk. Ilyenkor azután valami homályos szükségérzet vesz erőt rajtunk, kedélyünk lehangolódik, nem tudjuk, mit kell csinálnunk, köznyelven: bosszankodunk. Öntudatunk küszöbe alatt sok uralomra vergődni nem tudó képzet küzd egymással, s mi, ennek a képzetzavarnak komikus áldozatai, tétlenségünkben is fáradtan, kedvetlenül csatázunk a testtelen, üres árnyak ellen.

Ezek a semmiségek az igazi nyugalom megölői, ezek nevelik a zord agglegényeket, a bosszús, neuraszténikus tudósokat, ezek ellen küzdünk mi is. Gondtalanul, szabadon kell nyugodnunk. Lökjük el magunkat a parttól, vessük el az evezőket, feküdjünk hátra a csónakba, s az ég és víz között, dalolva és kacagva pihenjünk. Csak így regenerálódik a test, csak a csend üdítő vizében megacélosodva és fölfrissülve leszünk képesek újra a munkára. Munka után édes a nyugalom. Munka előtt azonban föltétlen szükséges.

Ha tehát komoly, produktív munkát akarunk végezni, s igazán akarunk dolgozni, hallgassuk meg Toulouse doktor szavát, és tanuljunk meg mindenekelőtt - *pihenni.*

Élet, 1909. augusztus 8.

ORVOSI PROFILOK

Budapest ezekben a pillanatokban Európa legérdekesebb városa. Olyanforma érzésünk támad, mintha egy világtörténelmi epocha zárulna le, és a hadvezérek, félretéve a kardot és ellökve a tölgykoszorút, szürkén és szerényen ülnének össze, hogy egy teremben nyugodtan pecsételjék meg a békeaktát, nem mint küzdők, de mint számító és bölcs diplomaták. Mögöttük egész hadsereg áll. Akármelyikük inthetne egyet és katonák lépnének elő, szegény, szenvedő emberek, akik életüket az ő parancsuk szerint élik, fiatal vitézek, tanulatlan, rongyos újoncok és rokkant obsitosok, akik nevük hallatára még mindig boldogan lengetik sapkájukat, és a haldoklók, még a haldoklók is köszöntenék őket zilált hitükkel a láz utolsó homályos álmában. Mi csak gyorsan eltűnő profiljukat látjuk. Halljuk a szavukat, amelyekkel békét ígérnek s örök háborúságot izennek ellenségeinknek. De amint egy pillanatra fölvillan az alakjuk, talán valamelyik körúti lámpa fényénél, és aztán eltűnnek egy rozoga egyfogatún, csak kusza impressziót kapunk róluk és az életükről, s a fantázia serken föl, hogy elképzelje, mennyi gazdagság, jóság és szótalan munka szunnyad egy ily magányos sziluett mögött, és micsoda hatalom van a hadvezérben, akinek a seregét nem is látjuk.

Ezekről a kemény orvosprofilokról akarok most írni. Nem tudom, észrevette-e más is, hogy mily sok érdekes arc van a színes és komoly internacionális seregletben, amely most a fővárosban táboroz. Majdnem mindegyik érdekes. Némelyik parancsoló erővel égett be az emlékezetem érzékeny lumiére-lemezébe. A komoly, szigorú vonások rendezett tisztasága egy-egy igazi egyéniségről beszél. Sok minden kétségen és leszámoláson, próbálkozáson és sikertelenségen, szeszélyen és filozófiai iskolán mehetett át egy-egy, míg végre ideért. Ez azonban az utolsó állomás. A szemek már szelíden, de kemény bizonyossággal merednek a pozitívumra. Ez van. A filozófiai délibábok eltűnnek, és világosan rajzolódott eléjük az igazi cél. Mi csak képzelődjünk és fantáziáljunk, számukra mint valóság és probléma, tudomány és rejtély fog élni a testünk, ez a titokzatos, kézzel fogható valami, és a költészetük, a daluk, piros, eleven vérünk lüktetése lesz. Itt van a horizontuk határa. Nem tág, de annál világosabb. Ebben az emberi körülszigeteltségben nyugodtan lehet élni. Jóságuk is nagyon emberi és kézzelfogható. Tévedésük is az. Míg azonban gondolkozásukban idáig jutottak, sok mindent kellett elfelejteniök, talán a versírást, talán a zenét, talán az ecsetet vetették sutba, talán egy bölcseleti rendszer ábrándvilágát rombolták le, és átcserélték az álmaikat az élet álmáért. A régi ember azonban még mindig megmaradt bennük. Minden igazi orvos álmodozó. Ez a zenét szereti, az a verseket, amaz a képeket. Magányos szobákban, munka után előkerül az írópapír, és fölzendül egy ódon, elfelejtett, poros hegedű, amivel egyszer egy távoli kisgyerek álmodozott.

Ilyen eltitkolt művészetszereteten, az élet és ember voltunk ilyen mélységes átérzésén épül föl a tudomány. Az orvos nem lehet közönséges ember. Mindig bizalmatlan voltam azok iránt, akik mosolyogtak a zenén és a verseken. Egy nyárspolgárírót inkább el tudok képzelni, mint egy érdektelen, egyéniségtelen és üres orvost.

A sejtésemnek igazat ad a legfrissebb impresszióm, amelyet a budapesti orvoskongresszusról hoztam magammal. Ebben a gazdag gyülekezetben megtaláltam mindazokat a jeleket, amelyek után eddig a nagy emberekre következtettem, és ha a sok különböző benyomást összehasonlítom és osztályozom, úgy érzem, hogy ennek a szűkebb társadalomnak is megvan a maga karaktere, és ez nagyon hasonlít a művészet álmodozóinak a világához. Nem tudom elfelejteni az arcokat. A szemek gyerekesen világosak és beszédesek. Egy-egy nagy orvos lágy hangja zeneként cseng a fülembe. De majdnem minden szaknak megvan a maga külön jellemvonása. A sebész katona. Bátor, határozott és erős. A kivitel embere, egy magasabb parancs

végrehajtója. A tekinteten és a meredek homlokon meglátni, hogy ezek az emberek nem tépelődnek, hanem cselekszenek és dolgoznak a szó fizikai értelmében is, izzadó takarító munkát, véres átalakítást végeznek a beteg organizmusban, csontokat törnek és fűrészelnek, robusztus birkózással tusakodva a természettel. Olyanok, mint az atléták. Egy híres francia kirurgus arcán Napóleon hadi dicsősége tükröződik. Az anatómusok szelídek, csendesek, magukba vonult bölcsek. Évekig és évtizedekig görnyednek a laboratóriumban a bakteriológusok is, míg végre kibújnak a napfényre. Diadaluk talán csak egy festési rendszer, amely végre rabul ejti az alattomos bacilusokat. Az ideggyógyász megint más. Többnyire imponderabiliákkal dolgozik. Sikerét még gyógyszertári aranymérlegen se lehet lemérni. Álmodozó szemében, ideges gesztusaiban egy elfinomult ember mindent megértő pszichéje nyilatkozik meg. Ő az orvosok poétája.

Nem folytatom tovább. Hisz ezek a megállapítások már nagyon régiek. Csak azt akartam velük kimutatni, hogy századok multán hogy tér vissza és kel életre az igazság, amelyet egy generáció és egy kor céltudatosan el akart homályosítani. Az orvosok egy időben, de különösen Molière realista századában, a humoristák és a vicclapok céltáblái. Ma azonban igazabban látjuk őket. A foglalkozásukban hivatást érzünk, és az orvosban újra a váteszt, a látót, a poétát és csodatevő varázslót bámuljuk, akárcsak a primitív népek hívő fantáziája. Szerencsére az orvosok maguk is így gondolkoznak. A XX. század embere rendesen unja kenyérkereső hivatalát, egyszerűen mert ez a divat és a bon ton. Az ügyvéd megveti aktáit, a tanár a katedráját, az író a tollat. De orvosaink, még a nem kiválóak is, sohasem ily cinikusok. Hisznek magukban, és mi hiszünk bennük.

Ez az érzés fog el most, de hatalmasan központosítva és föltranszformálva, az emberi közösségnek egy átfogó és megváltó sejtése, hogy a világ orvosai kezet nyújtanak egymásnak közös ellenségünk ellen. A közös ellenség baráttá és szövetséges társsá tesz mindnyájunkat. Éreztük célunk egységét. Ha kell, úgy gondolkodunk a saját jó voltunkról, mint egyetlen hatalmas agyvelő. Összebújunk, szeretgetjük és féltjük egymást, szorongatjuk a kezünket, készen vagyunk mindenre, de éppen ekkor, ebben a nagy pillanatban az egész világra egy kis gyermekszoba fojtó hangulata árad, melyben beteg, rettegő emberek szepegve, sírva és riadozva ölelkeznek és fegyverkeznek a kertben leskelődő rémek ellen. Nagyszerű és furcsa érzés. Milyen nagyok vagyunk és hatalmasak. Milyen gyámoltalanok és kicsikék...

Élet, 1909. szeptember 5.

ÍRÓK ISKOLÁJA

Egy nyári utazásra sok-sok könyvvel együtt bevágtam a bőröndömbe Albalat különös és érdekesen buta könyvét - *L'art d'écrire* -, amely azzal kérkedik, hogy megtanítja írni ezt a nagy analfabéta emberiséget. Húsz leckében. Éppen vonatra való olvasmány. Az ember behúzódik egy elfüggönyözött fülkébe, és lapozgatni kezd. Elolvas ötven lapot. Aztán elalszik, és végigálmodja a másik ötvenet. Körülbelül készen is van vele. Egy-egy mondaton órákig eltépelődöm. Kerekek zakatolása veri ki a gondolatom ritmusát. Máshol talán nem is lenne türelmem foglalkozni vele. Végül felkelek, és ott hagyom Albalat úr könyvét a bőrpárnán. Hadd találja meg más, és higgye, hogy húsz nap alatt író lesz belőle. Nem érdemes hazavinni. Csak teher.

Kicsoda Albalat úr? Az írók iskolájának fő-fő igazgatója. Irodalmi mandarin. A poéták pápája. Hallgassatok rá, gyermekeim. Már áll az újságírók iskolája, de ő az írók iskoláját alapította meg. Kétféle stílus van. Színes és elvont. Melyik kell? Itt az egyik. Olvass Chateaubriand-t, és színes lesz a stílusod. A másik mestere Taine. Tanulj tőle. Néha nem árt, ha a kettőt vegyíted, s a mondataid végére pointe-eket biggyesztesz. Minden megtanulható. Ebben a skatulyában a komoly gondolatok vannak, a másikban a gyöngyök és pántlikák. Szükséged szerint vedd le a polcról és használd. Már kész író is vagy. Csalás. Komédia. Förtelem.

Ha azonban legyőzöd ezeket a visszás érzéseket, és mosolyogni tudsz rajtuk, sok érdekes gondolatot kelthet benned ez a furcsa könyv. Irodalmi jelenségnek látod, s Albalat úr egyszerre egy sorban áll azokkal a hóbortos tudósokkal, akik az alkimia segítségével szervetlen anyagokból szerves életet akartak teremteni, és görebekben összekotyvasztani a mesterséges embert, a homunculust. Egy irodalmi homunculus. Nagyszerű. Hiszen minden rejtélynek megvan a kulcsa. A könyv írója úgy gondolkozott, hogy a művészetnek is kell valahol egy eleven rugójának lenni, s nem rajta múlt, hogy nem tapinthatott rá, és nem találta meg azt a varázsigét, amelyre egyszerre minden zár felpattan. Elvégre az írás millió és egy körülménytől függ. Melyek azok? A francia alkémikus találgatja. Lefotografálja azokat a szeszélyes cikázatokat, amelyek végigremegnek egy-egy lángelme borús horizontján. Közelükbe próbál férkőzni. A titkuk nem lehet boszorkányosság. Mégsem találja el. Ebben pedig van valami vigasztaló. A kémikus előbb gyárt egy csírázó búzamagot, mint Albalat egy igazi írót.

De körülbelül sejteni, micsoda gondolatsoron tévedezhetett el addig a suta alapeszméig, amely könyve kiindulópontja lett. Látta, hogy az írók is kísérleteznek magukkal. A Schiller rohadt almájáról szóló irodalmi adoma éppen oly régi és ismert - és talán éppoly hamis -, mint amilyen régi és ismert tudományos adomának a Newton almája. Ezekben az adomákban azonban van valami. A tollat külsőségekkel is lehet kormányozni. Ha októberi reggelen éhomra elszívunk egy keserű cigarettát, pesszimisták leszünk. Vannak hangulataink, amelyek csak zöld pázsiton, tulipánok közt látogatnak meg. Egy író müncheni kastélyában királyi palástban ékszerekkel várja a múzsát. Másik, aki itt él nálunk, üvegterembe menekül, fényes délben elsötétíti a szobáját, lámpát gyújt, és úgy ír. De ezek a szellemidézések egyszer sikerülnek, máskor nem, s én erősen hiszem, hogy inkább a retrospektív fantázia igazolja, mint a tények szigorú mérlegelése. Ezt nem tudta Albalat. Az írók elvégre hívhatják a szellemeket. Az igazi mester szavára meg is jelennek. De Albalat úr csak kiáltozik, tanácsokkal maszlagol és könyvekhez kapkod, s a szellemek, az igazi szellemek mégse jönnek.

A stílus maga véletlen. Az volt és az marad mindörökké. Változó játéka változó szeszélyünknek, amelyet megint a testünk formál a saját képére és hasonlatosságára. Nem csodálom, ha az igazi művészt minden alkalommal elfogja a fehér papír borzalma - ez az írói horror vacui -,

valahányszor íróasztalhoz ül. Hisz az egész folyamat oly kockázatos. Üres papírlapon kalandozni egy vékonyka acéltollal, ezer esély, millió veszély közepette, és ott határozott utat vágni - azt a bizonyosat, az egyetlen-lehetőt -, van ebben valami szédületes, rettegő és ájulatos, hasonló a tengerész veszélykedvéhez, aki egy rozoga lélekvesztőn csap az óceánnak. Nemcsak a tehetségektől függ a siker. De attól is, hogy violaszínű tentával írsz-e vagy feketével. A papírt is egy ínyenc szeretetével választjuk. Más az írásod, ha tollat fogsz, és más, ha ceruzát, és ismét más, ha írógépen kopogsz. Egy magyar íróművész stílusa szemmel láthatóan megváltozott, mióta az írógéphez szegődött. Ezek azonban csak külsőségek. Mibennünk, magunkban megy végbe a változás, mindennap, a nap minden órájában és percében, aszerint, hogy mit látunk, mit érzünk át, és a déli menünk, a Graham-kenyér vagy a babfőzelék foszforos tartalma nem kevésbé határozza meg mai mondataink végzetes egymásutánját, mint vízióink és szerelmi bánatunk. Azok a kis kenyérszeletek, amiket ebéd közben elköltesz, kiépítő téglái a fizikumodnak és a szellemednek. Gondolataid komoly és nyugodt tagolásán megérzem, feketekávét ittál-e, vagy a nikotin mérgével siettetted-e lassú véredet. Ha reggel véletlenül nem tekintünk be egy elhagyott udvarba, délután nem találunk meg egy kapcsolatot. Máskor egy mozielőadás juttatja eszünkbe a metaforát. Minden véletlen. Napóleonról mondják, hogy a Waterlooi csata előtt rostélyost vacsorált, s ez okozta a vereségét. Hány ilyen irodalmi kudarc van. Ha rossz verset olvasok, mindig arra gondolok, hogy a poéta írás előtt valami kövér húst evett. Mostanában - úgy látszik - gazdagon és zsírosan főznek a magyar konyhák.

Ki tud rendet teremteni ebben a világban? Albalat megpróbálta. Nem sikerült neki. Azt hitte, hogy az írók is úgy érkeznek meg, mint az utasok, akik megváltják a jegyüket, és puha pamlagon másodpercnyi pontossággal gördülnek be a villanyfényes állomásokra. A mi utunk azonban sötét. Nem intenek jelzőlámpák. Állomásainknak nincs neve. Megyünk előre vakon és bizonytalanul, céltalanul robogva, és nem tudjuk, mikor, hol és miért érkezünk meg.

A Hét, 1909. szeptember 12.

CSEVEGÉS AZ UTAZÁSRÓL ÉS AZ UTASOKRÓL

Szeretek utazni. A vonatfülkéből rendesen egy csomó emléket viszek magammal. Mindig megvetettem azokat, akik napokat, lelki szenzációkat, országokat alusznak át a kocsi kényelmes bőrpárnáin. Ezek nem ismerik a vonat poézisét. Nekem régi-régi emlékeim vannak - öt- és tízéves emlékek - egy-egy emberről, akivel valamikor együtt utaztam.

Másokat egészen elfeledtem, a semmibe szürkült sok-sok arc, melyeket egykor naponta láttam, a körülöttem élők közül nem egy ismerősöm képe csak mint henye foszlány lebeg az agyvelőmön, de egy-egy útitársam, aki talán különös és érdekes sem volt, eltörülhetetlen nyomot hagyott bennem, és az arca, hangja, mozdulata - üldöző, kedves, érthetetlen kísértetjárás - szüntelenül követ, bárhova megyek, bármit teszek, mert része lett az életemnek, s ahogy haladok előre években és tapasztalásban, mellém ül, és velem utazik tovább az idő villámvonatán. Emlékezem például egy sápadt, fiatal leánykára, akivel öt évvel ezelőtt utaztam. Vidékről jött a fővárosba, hogy megoperálják a szemét. Szegény, beteg szemecskéi olyan különösen világítottak az elfüggönyözött kupéban, mint a viola lángú mécsesek. Erőlködve nézett ki az ablakon, és fázékonyan húzta magára a sálját. Ezüst színű nyakán nehéz aranykereszt himbálózott. Mi lett azóta belőle? Egy másik emlékem egy szigorú, kopasz öregúr, akivel egy rekkenő kánikulai napon utaztam Olaszországban. Fehér mellényét, vastag aranyláncát, kék szemét most is látom. Megmagyarázhatatlan rejtély, hogy miért.

Hogyan kötöm ezeket a különös ismeretségeket? A művészetem éppen abban van, hogy egyáltalán nem kötök ismeretséget. Csak figyelek. Azok, akik megszólítják az útitársukat, aprópénzre váltják a szenzáció aranyait. Én észrevétlenül vizsgálom az embereket. Sok-sok ismeretlen és titokzatos élet ölel körül. Aztán találgatni kezdek. Ki lehet ez az ember? A ruháját, a gombjait bámulom, s az arcvonásaiból, a szeme rebbenéséről próbálom kiolvasni a titkát. A hozzávetésemet esetleg kiegészíti a hangja. Ilyen hangja csak egy pénzes embernek lehet. Ez a szarvasfej az óraláncán agrár hajlamokra mutat. Ez az ápolt, manikűrözött kéz ízlést és hiúságot árul el. Nyomon vagyok. Nemsokára aztán megszólítja a mellette ülő urat. Közönyös dolgokról beszél, de én tudok a szavak közt olvasni, és a hangja remegése többet mond, mintha áradozva gyónná fülembe az életét. Mire megérkezem, már jó ismerősöm, anélkül, hogy egy szót is váltottam volna vele.

A hipokrízis a vonaton csak az első negyedórában uralkodik. Azután őszinte, áradozó és fesztelen az élet. Mindenkit elfog a vallomások kényszere. Milyen gyöngék ezek az emberek. Ezer baj, szerencsétlenség, betegség és minő kevés öröm. Azok a boldogok, akik egy helyben maradhatnak. Ez a könnyes, szorongó, sápadt arcú nép, nemhiába törekszik a világ egyik részéről a másikra. A levegőben katasztrófák, üzleti spekulációk, ijedt sietségek izgalma lebeg. Csomagjában majdnem mindegyik rejteget egy regényre vagy egy novellára való anyagot. A hazugságok kívül maradtak. Itt a fölfokozott, kondenzált élet nagyszerűsége hullámzik, itt igazabb a szó, őszintébb a panasz, és az emberek majdnem mind egyformák. Csak a sírban és a gőzfürdőben ilyen egyformák.

De nemcsak ilyen lelki fotográfiákat őrzök magamban. Ismerem a vonat társadalmát is. Mindegyik alak oly intenzív életet él, mintha tiszta oxigénben lélegzene. Az egész társaság ilyen. Figyeljünk csak egy kissé, s az elejtett szavak szálán magasabb szempontokra jutunk el. Fölfedezzük, hogy az itt uralkodó látszólagos rendetlenség egy csodálatos hierarchia hatása, s megtudjuk, hogy e furcsa társaság, melyet vékony síneken dübörgő vasszörny ragad tovább, épp annyira báb a kupé ingó talaján, mint mi a világ szilárdnak hitt küzdőterén, szóval, hogy ez a tarka népség az élet példázója, s az a kis tér, hova pár órára beszállunk, magának a

kicsinyességekben olyannyira bővelkedő létharcnak mikrokozmosza. Szeretem e hányatott csapatot, melyet a gőzmozdony oly dühösen ráncigál. Valaki a villanyos kocsi életét az emberiség rövid krónikájának, csípős ízű szatírájának nevezte el, de a komor vasúti kocsikon tragédiák játszódnak le, szűkszavú, izgatott modern tragédiák és komédiák, a társadalom kicsinyes és színes karneváli bohóságai és hahotázó arisztophanészi komédiák. Minden, ami az életben komoly és vidám, itt újra játszódik. Minden érzés és gondolat fölújul a kocsik zakatolására. Megtaláljuk itt ellenségeinket és barátainkat, a szatíraírók sujet-it és magukat a szatíraírókat is. Ahogy félig céltudatosan, félig akaratlanul az utasok tereferéjére figyelünk, lassan-lassan kiesik kezünkből a könyv, s bámulva nézünk lelkük mélyére. Az egyes alakok elvesztik szűk egyéniségüket, s típusokká szélesednek. A szavak, melyeket elejtenek, lelkivilágok kulcsaivá válnak, és akarva, nem akarva kasztokba osztjuk őket.

Legelőször is szemedbe ötlik az *értő utas*. Ez egy kolosszális rébusz, melyet sem te, kedves olvasó, sem én meg nem fejtünk. Úgy látszik, hogy az előbb nevezett érdekes személyiség mindig jól érzi magát, s még a kocsiban is otthon van. Az értő utas - típusról beszélek - hízásra hajló, de nem hízott úr; vastag, fekete körszakállt hord, szabályos orra van, s ujján két-három gyűrűt visel. Rendesen dobolgat a magával hozott dobozon fehér, jól ápolt ujjaival. Ha az utasok valamely vonat érkezéséről beszélnek, ő csak mosolyog, abban az erős meggyőződésben, hogy sok ember lehet tanult, sokan tudhatnak sokat, de olyan elme, amely mindent tud, csak egy van, s ez az övé. Zsebében rendesen hat-hét menetrend van, téli és nyári, kül- és belföldi. A társalgások és a viták konklúzióját mindig levonja, s érces hangjával véget vet a félreértéseknek. E réven természetesen óriási tekintélyre emelkedik, úgyannyira, hogy ideiglenes bírói tisztet teljesít az utazás tartama alatt, s a távozók meghajlással vagy nagyon illedelmes köszöntéssel üdvözlik, melyet ő, tetszése szerint, vagy elfogad, vagy nem. E jeles személyiség itt föltétlen úr; mindazonáltal - szerényen jegyzem meg - kétes dolog, hogy letette-e az érettségi vizsgálatot vagy nem.

Az ő antipódja a *hallgató* vagy *félénk utas*. Ez országokat utazik át, anélkül hogy egy szót szólna, bár állandóan szája szélén lebeg a beszéd, s majd meghal a vágytól, hogy gondolatait közölje. Az ajkai sokszor színt váltanak, s elkezdenek remegni, de mikor azt hiszed, most jő a nagy perc, most hallod meg várt hangját, egyszerre félénken és határozatlanul régi helyére ül, s tovább kíséri a társalgást ernyedetlen figyelmével. Mégis kétes, hogy nincs-e épp neki legtöbb joga a beszédre. Tényleg azonban szürke lény, akinek már a látása is unalmat költ, s csak arra való, hogy leesett ernyőnket fölemelje, s segítsen holminkat lecipelni.

Sokkal figyelemreméltóbb a *protekciós utas*. Ez többnyire nő, rendesen valamilyen vasúti alkalmazott felesége, de az ura állása örök titok marad. Magáról az asszonyról sem tudsz többet, mint hogy festi az ajkait, s néha-néha németül sóhajt föl, vagy sopánkodik és panaszkodik a drágaság miatt. Trillázó kacajjal lép be a kocsiba. Ha harmadosztályon utazik, selyempapírt visz magával, és az ülésre teríti. Egyáltalában nem tud mit csinálni a gőgtől, s szeretné a dohányzást megtiltó tábla helyett azt kifüggeszteni, hogy ő ingyen utazik. Csak látnád mit csinál, ha a kalauz véletlenül jegyet kér tőle. Mily lenéző fölénnyel tekint rá, hogy követeli jogait, mily szemrehányást fejez ki, s mindezt egy idegrángásba haló mosolyban. Ez szintén hat mindenkire, s a magas termetű úrasszony mindvégig az utazó társaság érdeklődésének központja marad.

A kellemetlenebb jelenségek közé tartozik a *családias érzelmű, étkező utas*. Rendesen négy bőröndöt s ugyanannyi gyermeket - a legkülönbözőbb korból - hord magával. Bosszantó kényelemmel helyezkedik el, látszólag élvezi a kisfia sírását, és arrogáns nyugalommal követeli, hogy nekünk is úgy tessék, mint neki. A feleségével családias dolgokról: ezerféle nagynénéről, vendégségről, cselédbérről, kút- és ajtócsinálásról beszél, abban a hitben, hogy az mindenkit

egyformán érdekel. Alig indul azonban el a vonat, a gyerekek harsány torokkal ételért kezdenek visítani, mert atyjuk az utazás s az étkezés fogalmát ősidőktől kezdve összekötötte képzeletükben. A gondos utas nem is késlekedik. Kitárja összes bőröndjeit, s megkér, nem is igen udvariasan, hogy kelj föl. Helyedre teszi a bőröndöt, s gondosan kiteríti a sajtot, túrót, kiveszi az aludttejet, a tejfölt, a vajat, a málnabefőttet, kicsomagolja a melegítőt, szeszt önt belé, s forralni kezdi a teát. Ha véletlenül meggyújtja kalapodat, lefújja a tüzet róla, s egy jól sikerült mozdulattal kihajítja az ablakon. Mosolyogva biztosít, hogy nincsen semmi baj. Aztán kiosztja csemetéi közt az ételt, következik az elégedetlenek jajgatása, vad sírása-rívása azoknak, kik megégették szájukat, s tart ez mindaddig, míg a vonat nem füttyent, s valamilyen kis állomás elé nem értek. Itt tudniillik mindig leszáll a család. Sietve csomagol, s ijedtedben magad is segítesz nekik, nehogy nyakadon maradjanak, sőt még utánuk is viszed bőröndjüket, mint egy engedelmes, díjtalan hordár, magad sem tudod, miért. Aztán végtelenül boldog vagy, ha a családapák családapja elismerése jeléül gyöngén megbiccenti a fejét.

Nem kevésbé kellemetlen és unalmas a *szerelmes utas.* Természetesen, másodmagával utazik. Nagyokat sóhajt, s Heine *Buch der Lieder*-ét és kedvese kezét szorongatja. Alig szól egy-egy szót, s arcáról azt olvasod le, hogy ő a világ legboldogtalanabb embere. Pedig, hogy csókolódznak, hogy ölelkeznek. Szinte magad is megsokallod. Beszélni nem lehet velük. Ha szólsz hozzájok, csókolódznak; ha figyelmezteted őket, ölelkeznek; ha kéred őket valamire, gerlehangon turbékolnak. A kalauzt észre se veszik. Mikor a jegycsíptetővel feléjük közeleg, kis híja, hogy össze nem csókolják a hideg vasat is. Egyáltalában mindent csókolnak: az ablaküveget, a kesztyűjüket, a padokat, a vészféket, sőt tégedet is összecsókolnak, ha sokáig nézed őket, vagy kritizálni mered a viselkedésüket.

De elég. Sokan vannak, s lehetetlen minden típust külön tollhegyre vennem. Beszélhetnék még az *író utasról,* aki időnként kiveszi jegyzőkönyvét, és sokat jelentő mosollyal jegyez, a *biztosító ügynök utasról,* aki mindenedet biztosítani akarja, a *komor utasról,* aki minden ok nélkül úgy mered rád, mint egy pompes funèbres szolga. De nem teszem. Nem akarok igaztalan lenni hozzájuk és magamhoz. Hisz mindnyájan egyik vagy másik kasztba tartozunk. A vonatkocsikban maga az élet játszik komédiát vagy tragédiát.

Ó, élet komédiája és tragédiája! Mindnyájatokat megértelek. Megbékülve hagylak el tehát, te groteszk, kormos, agyonfáradt raj, te bizarr vándorcsapat. Ismerlek benneteket és szeretlek. Holnap vagy azután újra találkozom veletek. Addig csak menjetek és robogjatok céltalan célotok felé. Egyelőre jó mulatást kívánok nektek és - igen - szerencsés utat.

Élet, 1909. szeptember 19.

CSENDES SZEPTEMBERI ESTÉK

Ezek az első csendes szeptemberi esték.

Behúzódunk a sarokba, és a kezünkben egy könyvvel tétlenül bámuljuk a lámpát és az árnyékos falakat. Olyan csendes, szelíd és leányos minden. Nem sok történik ilyen estéken. Mintha a múlt ismétlődnék meg. Mostan is úgy ülök itt, mint tavaly. A kezemben az a könyv, amit tavaly forgattam: Françis Jammes.

„Nous marchons dans la lumière jaune qui fait les fins de jour ressembler à l'automne."

Ez az a sor. A délutánok bánata üldöz ilyenkor szeptemberben. Minden nap vége az őszre emlékeztet. Az ősz pedig olyan, mint egy nagy délután. Reggel, ha ébredek és kitekintek az ablakomra, az alélt, fakó napsütésbe, a napsugarak fájó decrescendója szinte visszaküld az ágyba. Minek is fölkelni? A reggel harsogó praeludiumát hiába keresem. A dél se hoz tüzes rózsákat, vakító színzavart, mint máskor, csak délutáni bánatot. Alkony felé az égen néhány violaszínű felhő hullámzik végig. Pár búcsúzó virág virít a tarlón. Ezeket letépem és hazaviszem. De az este az enyém. Ekkor újra élek. A lámpa - ó, az édes, ősziesen lobogó, fáradt lámpa - szelíden cirógat körül, és szeptemberi délutánt varázsol a szobám szőnyegeire.

Még a fűzfapoétáknak is megbocsátok. Megértem, hogy ők is álmodnak, s igazán nem rajtuk múlik, hogy az álmaikat banális közhelyekkel fejezik ki. De az álmok maguk értékesek lehetnek. Azt hiszem, hogy ősszel mindenki értékesebb. A kis, parfümös hölgyek, akiknek felszínes élete szalonokban, zsúrokon, cukrászboltokban morzsolódik el, előveszik aranykötéses verseskönyvecskéjüket, és elolvasnak egy-egy finom szonettet. A szonett középszerű. Máskor talán unalmasnak is tetszenék. Most azonban könnyek csillannak meg a finom női szemekben. Egy cselédlányt hallottam dalolni ma délután, amint a szeptemberi nap intenzív társaságában ablakot tisztított valamelyik magas bérház harmadik emeletén. Megálltam. Figyeltem a dalra. Meghatott. Arra gondoltam, hogy ez a cselédlány is megérezte az őszt.

Nem haragszom senkire. Mindenkit megértek, és mindenkit szeretek.

Sohasem hallok, olvasok annyi szomorú meditációt - versben és prózában -, mint ilyenkor, ősszel. Évszázados tapasztalatok alapján tudjuk, hogy a szerkesztőségekben ez a versek és a tragikus novellák idénye. A hősök a revolvercsövet szorongatják, sápadtan tűnnek el a ködben, s nagy százalékuk nem kerülheti el az író gyilkos kezét. Zörgő falevelek kavarognak az aszfalton, és a fakó ég még a hordárt is melankolikus jambusokra inspirálja.

Csakugyan valami elernyesztő intimség van ilyenkor a levegőben. Menekülünk az emberek elől, jól bezárjuk az ajtónkat s az ablakunkat. De bezárjuk a lelkünk ajtait, ablakait is. Nem engedünk be semmiféle külső benyomást. Félünk az idegen emberektől. Minden ismeretlen hangra megrezzenünk, s fázékonyan húzódunk el a tolakodó érzésektől és a jövevénygondolatoktól. Magunkra akarunk maradni. A családiasság s az emlékek perceit éljük.

A nyár a szenzáció és a lelki magvetés kora. Hátunkra vetjük útitáskánkat, bekóboroljuk az erdőket, gyönyörködünk a tájak panorámájában, nem törődve önmagunkkal, hajszoljuk az újat, s szorgalmasan szellemi háztartásunk csűrjébe gyűjtjük össze. Az agy ökonomikus, receptív munkát végez. Halmozzuk a nyersanyagot, keressük az idegingereket, s a zsibongó, színes benyomásoktól nem érünk rá a csendes szemlélődésre. Mindent csak elnagyolva, felszínesen látunk meg. Az őszi esték csendje és nyugalma aztán a holt anyagot lassan megeleveníti. Az elvetett mag csírázni, gerjedni kezd, s az izzó képek halvány délibábokká szelídülve

táncolnak előttünk szobánknak falán. Mi meg szemlélődünk, tépelődünk, álmodozunk, és a laterna magica működni kezd.

A hosszú, termékeny esték mélyítik és finomítják igazán a lelket, s edzik meg a bennük szunnyadozó produktív erőket. A szoba intim hangulatában, az elmélyülés pillanataiban úgy érezzük magunkat, mintha valami bűvös Robinzon-szigeten lennénk. Agyunk csendesen emészti az emlékeket. A múltba nézünk, s a jövőre gondolunk. Elolvassuk az összes újságokat, a kezünk ügyébe eső regényt, s ha nincs más olvasnivalónk, elolvassuk még egyszer. Újra naivak leszünk, s minden élénken hat reánk. Minden könyv fölfedezés, egy tárgy leesése már esemény, egy vendég érkezése szenzáció. Világunk nem terjed tovább szobánk néhány négyszögméterénél, s ebben a kedves bebörtönzöttségünkben magunkba is vethetünk néhány tekintetet és megfigyelhetjük mások arcán a titkos lélekrezgéseket. A falra rajzolódó fantasztikus árnyékfigurák a gyerekkor emlékeit keltik új életre, a bútorokon elömlő arany fluidum pedig eszünkbe hozza egy-egy régi ábrándunkat.

Ezek az őszi esték az intim csendé, a lelki mélyülésé, ezek igazán a mieink. Ne is csodálkozzunk, ha mostanában az ajtókat minden különösebb ok nélkül bezárják a látogatók elől, s idegenkedve fogadják őket, mintha más világból jönnének. A szoba nyugalma szuverén. A távozó léptek valahol a távol gangon oly hidegen konganak el. Ezek a lépések a lámpa drága aranyát lopták el, a csendet és az est hullámtalan mozdulatosságát zavarták meg, s az emlékeinket, a gondolatainkat viszik egy idegen kapu, egy ismeretlen sors felé.

Élet, 1909. szeptember 26.

A LEVEGŐ ÜNNEPE

A five o'clock tea társasága ernyedten ült a lipótvárosi szalonban. Feszes és sápadt urak fészkelődtek a könnyű tabouret-ken. A háziasszony, egy violaszemű hölgyecske, aki olyan fehér, átlátszó és könnyed volt, hogy minden pillanatban attól lehetett tartani, hogy elájul, a természetnek egy tehetséges Botticelli-utánérzése, graciózusan tipegett a kis japán asztalokhoz, és egy ezüst teakannából szorgalmasan öntögette a findzsákba a bíborfekete ceyloni teát.

Egy fiatal, de nagyon tehetségtelen lírikus is jelen volt a szeánszon. Halványszőke tea hullámzott a csészéjében.

- Ah, itt van megint az ősz - sóhajtotta. - Ez a tea olyan, mint a villámfény. Mint a sárga szeptemberi ég. Beszéljek talán az őszről?

A vendégek ijedten haraptak a teasüteménybe, a tapintatos háziasszony pedig hirtelen felkelt, és egy marék kuglerrel tömte be a költő száját.

- Inkább ne. Egyék.

Egy politikus a zsebében kaparászott, mintha ott tartogatná a helyzet kulcsát, s már harmadszor kezdett beszélni Wekerléről, teljesen eredménytelenül. Ásítoztak és kuncogtak. Senki sem figyelt oda. Visszahúzódott tehát a sarokba a tehetségtelen lírai költő, a még tehetségtelenebb politikus, a sápadt szerelmes, aki hiába próbált érdeklődést kelteni a némaságával, s az egyetemi magántanár is, aki - mint a geográfia alapos ismerője - Cookról és Pearyről tartott unalmas és sótalan fejtegetést.

- Talán zongorázzak? - kérdezte egy zenész. Szintén igen tehetségtelen.

- Nem! - ordított a társaság kórusban. - Ez ellen határozottan tiltakozunk.

- Mit csináljunk tehát?

- Hallgassunk. Bámuljunk. Aludjunk. Ez lesz a legokosabb. Ebben a fanyar pillanatban lépett be a fiatalember, aki a jelen szezoncikk hőse. Fekete volt és sovány. A tekintete szúrósan átható. Szótalanul ült le, energikus némasága önkéntelen tiszteletet parancsolt, és az első pillanattól kezdve mohón figyelte a társaság, amely már régóta várta unalomból kiszabadító messiását.

- Teát kérek - mondta -, sok rummal. Ma lázas és izgatott dolgokról kell beszélnem.

Feszült csend állt be. Csak a humorista köszörült még magában egy élcet, munkatársa egy budapesti élclapnak, aki különben mindnyájuk közt a legtehetségtelenebb volt, és gyász és siralom követte mindenütt, minthogy kevés esprit-jét hetente pénzért pukkantgatta szét, és a társaságnak csak az ő rendíthetetlen, sírásói komolysága maradt.

- A moziból jövök, hölgyeim és uraim - folytatta az érdekes fiatalember. - Ne csodálkozzanak, hogy ragyog a szemem. Láttam az első aeroplánokat, a világtavasz első vidám fecskéit. Részeg vagyok a levegőtől. Banalitásokat mondok? Lehet. De a nagy dolgok első pillanatban úgy hatnak reánk, mint a banalitások. A moziban is a jótékony és kedves közhelyek hűtötték extázisomat. Arra tudtam csak gondolni, hogy szárnya nő az embernek, és repül, mint a madár, kiszabadul a gravitáció vonzóköréből, és a föld szellemének fittyet hány.

- Nagyszerű volt. A kis moziba, ahol csak a szegényes humor és a szokványerotika otthonos, a kalimpáló, szomorú zongorazenénél egyszerre betoppant a fönséges. A percek a jövőbe nőttek. Éreztük, hogy jelen, és mégis emlék. Hogy az a pillanat ez, amelyről később valamikor

mesélni fogunk azoknak, akik már nem csodálkoznak, ha fejük fölött elcikázik a levegő hajója. Figyeltem magamat és a közönséget. Bevallom, hogy csak most éreztem az első szenzációt. Eddig csak cikkeket olvastam a repülésről. A sikeréről vagy a kudarcáról. A meglepetés lázát pedig rég lekanalaztam diákkoromban, a fantasztikus levegőregények olvasásakor. De most láttam mindent. Ez már nem tréfa. Ez a valóság. Ez a beteljesülés.

- Hölgyeim és uraim, nagy pillanat volt ez. Gondolják el, hogy láttam Blériot-t, Wrightet, Farmant, ott a villanyfényes vászonlepedőn, amint lassan továbblebegtek, mint könnyű, átlátszó árnyak. Az aeroplán éppen ilyen kóválygással részegedett meg a levegőtől, ezzel a boldog ívvel libbent bele a végtelenbe, és éppen így tűnt el valahová messze, ahol már a fotográfus sem tudta követni. Tudják, hogy a repülőversenyeken a fotográfusok hadseregét mozgósítják. A szegény Lefèbre-et is megörökítették, amint a gépe szárnyaszegetten hullott alá a földre, s ő a romok közt halálát lelte. Nagyszerű bukás. Fönséges lepottyanás. Isteni kudarc. Elvégre pedig csak egy földre zuhanás ez is, éppoly közönséges és komikus, mint mikor egy kövér cilinderes úr a budapesti aszfaltra csücsül. Mégsem nevettek. Egy-egy sóhajt, egy metaforát fojtottak el. Aztán a döbbent szívek csendjében valaki azt mondta: hulló isten. Képzeljék el, hogy Ikaruszt lefényképezik.

- Micsoda érzésem volt? Megpróbálom elmondani. Úgy éreztem, hogy a moziban már nem is a publikum ül, amely vacsora után megváltja a jegyét, s a szeme olcsó káprázatokat keres, de egy komoly és öntudatos tömeg, az emberiség egy része, amely az élete tudatára ébred, s egy világünnep örömében vesz részt. A zaj, a cikkek özöne, az újságok reklámlármája mellette egyszerre olyan fakó és szegényes lett. Most az egész emberiségnek kellene ünnepelnie. Ha egy rongyos várat beveszünk, örömtüzeket gyújtunk, táncolunk és őrjöngünk. Mi történt eddig? Semmi. Szivarozunk, beszélgetünk, verseket írunk, kávéházakban ülünk. Találkát kellene adni az emberiségnek valahol, össze kellene csókolódznunk, mint a boldog gyerekeknek. Be kellene szüntetnünk a forgalmat, zászlókat tűzni a házakra, meg kellene építeni a repülés óriási madárszobrát, és a hervadó őszi kertek virágait mind-mind reá kellene hajítanunk.

- A líra, a líra, a líra. A líra százada ez. A repülőgép maga is mi egyéb, mint a formába törő lírizmus? Hova vágyakozunk ezután? Eddig a csillagokba vágytunk. Valahová ki a föld köréből. Nyári éjszakákon babonás vágyódással néztem a Mars vérpiros foltjára, és Verne-ábrándokat, Wells-álmokat szított a fantáziám. Most ez is kicsinyesnek tetszik. Elértük a lehetetlent. Ezer és ezer kis bolygó kering szuverénül körülöttünk, embercsillagok a föld bolygói, amelyek az ész fényében tündökölnek.

- Melyik kor volt ilyen nagy? Gyermekkoromban arról álmodoztam, milyen jó lett volna az antik görög világban élnem. Később a humanisták láza részegített meg. Aztán a XVIII. század finom, parfümös lehelete. De most látom, hogy mindegyik század törpe a mostanihoz képest, még az is, amely ezután következik, minthogy ez a sejtelmek és az ihletek, a kezdő küzdelem mámoros kora. Ez a miénk. Ezeket a szenzációkat senki sem élte át eddig, s ezután sem fogja átélni. Boldog, aki most születik és ezerszer boldog, aki már él és öntudatosan fogadja magába az első intenzív pillanatok termékenyítő lázát.

- Mielőtt ide jöttem, betértem a Royal termébe, ahol az első magyar aeroplánt állították össze. Az éjjeli csendben, sárga villanyfénynél tíz munkás dolgozott, új munkások, mások, mint a többiek, levegőemberek. Bámultam a gépet. Fehér és könnyed. Egy kecses, óriás szitakötő. Most újság, de egy évszázad múlva szánalmas és primitív lesz, mint most az első mozdony. Engem azonban mégis elfogott az önkívület, és ezerszer is elmondottam magamban, hogy ez az első magyar aeroplán, és mégis, mégis repülni fognak azon a földön is, ahol eddig sohasem repültek.

- Nyissuk ki az ablakokat. Ünnepeljünk. Dobjuk ki a szobából a ballasztot. Minek a szendvics, a torta és a tartáros tok? Nincs értelme, hogy itt gunnyasszunk. Menjünk ki a levegőre, és tárjuk ki a szélbe szárnyainkat. Egy őrült, klasszikus tivornyát. Ezt a poharat pedig a levegő embereire.

A violaszemű hölgy édesen mosolygott a fekete fiatalemberre. Kinyitották az ablakokat. Künn már megkezdődött a szellők koncertje. Egy szerény szellőcske kezdte, halk üveghangokon, aztán hozzájuk csatlakoztak messze az égbolt mélységében a szélhegedűk, belesóhajtottak a csellók, csengtek a bolondos cintányérok, doboltak a forgószelek katonadobjai, megzendültek a viharok trombitái s az orkán orgonája is, és az egészet összhangba vonta egy kedves fuvalom, amely ábrándosan cimbalmozott végig a láthatatlan levegőklaviatúrán, és könnyes futamaival mintegy az ember felfelé vágyakozását szimbolizálta. Mindnyájan ittak. Szomjas arcuk nedves lett a pezsgőtől, mintha egész arccal hajoltak volna a champagneforrás tükrére. Az egyik hölgy kiáltozni kezdett. Sok volt körülöttük a levegő és a szabadság. Picike fülcimpájuk rubinpirosra gyulladt, s a szőke frizurákban lázasan pattant szét a sárga pezsgőtajték. Egyik fiatalember már magasan járkált a levegőben, két méternyire a padló felett, a violaszemű hölgy pedig szállani készült. De a tehetségtelenek is mozgolódtak. A költő hörgött:

- Ódát írtam a repülésről.

- Halljuk! Halljuk!! - kiáltották nevetve és fenyegetően.

A költő elsápadt.

- Elfelejtettem egy rímet.

Erre kíméletlenül kidobták. A tehetségtelen zeneszerző felhasználta az általános zavart, villámgyorsan odapattant a zongorához, és orvul játszani kezdte egyik lagymatag keringőjét. Az erősebbek megragadták, pezsgőspalackokat dugtak a gallérja alá, s miután megfürdették a pezsgőben, és valósággal bőrig ázott, mint a záporesőben, a zongora alá rúgták, s a pedálok közé szorították a fejét. Most a fekete fiatalember odaült a zongorához. Meredek homloka ragyogott. Hosszú ujjaiban tűz forrt, és játszott, könnyező pátosszal, iszonytató wagneri dörgéssel játszotta a vihar szimfóniáját.

Ezzel véget ért a levegő ünnepe.

A Hét, 1909. október 10.

AZOKRÓL, AKIKNEK ÍRUNK

Ezen a helyen minden héten találkozni szeretnék az olvasóval. Leveleket írok ismeretlen embereknek. Most, hogy megteszem az első tollvonást, valami könnyűség fog el, boldog kalandkedv és valami félelem is. Milyen tág és szép az élet. Csupa szenzáció és újság, csupa izgató történés minden napom. Este, ha visszatekintek huszonnégy óra történetére, sokszor úgy érzem, hogy ezekben a rövid időközökben fejeződik ki igazi tartalmunk, s a kicsi örömök és megrezzenések, a boldog elámulások másodpercei színezik az éveket és az életet, amely önmagában talán fakónak, szomorúnak és elmosódónak tetszik. Én is csak momentképeket akarok rajzolni. Hisz oly sok dolog történik velünk. Végigmegyünk az utcán, és észreveszünk valamit, hazatérünk szobánkba, s elfog egy különös hangulat, amely a miénk, csak a miénk; utazunk, és egy tájat, egy messze házat, egy érdekes idegent látunk meg, vagy egy könyvet olvasunk, egy bolondos rímet hallunk, mely több órán üldöz, és különös színt ad néhány óránknak. Ezekről a semmiségekről akarok írni. Nem kell bölcsebbnek lennem, mint a többieknek. Nem kell okoskodnom, magyaráznom és ítélkeznem. Nem kell pózolnom. Egyszerűen történelmet írok. Egy-egy perc és egy ember történelmét. Még csak nem is kérek bocsánatot, hogy csak egy ember vagyok. Egy ember mindig több, mint két ember vagy sok ember.

De kinek címezzem meg ezeket a leveleket? Erről gondolkozom mostan. A címzés nehezebb, mint maga az írás. Majdnem minden betűvetésnél ez a fő probléma. Az író mindig levelet ír. Vajon kinek a kezébe kerül? Vajon micsoda visszhangot kelt benne? Vajon lát-e engemet, átérzi-e csak ezredrészét is annak a szükségnek, amely írásra kényszerít? Nem tudom. Hiába minden hipokrizis és hencegés. Akár verejtékezve írunk, akár gondatlanul füstölve két feketekávé között, keserű lámpaláz gyötör minden írót. Ájulatos bizonytalanságban vergődünk, íróasztalunk előtt az ismeretlen tömeg. Ha egy tengerparton kiabálnék a ködnek és a messze végtelenségnek, nem éreznék ily fájó szorongást, mint mikor a szokott pózban, kezemben egy tollal, tentával karmolom tele a fehér papírt és elküldöm a nyomdába, hogy az ólombetű és a rotációs gép röpítse ismeretlen sorsa felé.

Nem a nyájas olvasónak írom tehát a leveleimet. A mai író már nem is ismeri a nyájas olvasót. Kegyetlen olvasó, neked írom minden soromat. Idegen emberek, részvétlen szívek, közönyös arcok, titeket akarlak meghódítani. Viaskodjunk egymással. Ha eddig senki voltam a számotokra, legyek ezután valaki. Itten áll előttem sok-sok ember, a közönség, itten kísért állandóan, mint egy távoli, alaktalan, megfoghatatlan valami, és néz rám, figyeli a szívem dobogását és az agyam lüktetését. Mennyi szem. Ezek egytől egyig az én betűimen futnak végig. Némelyikből egy szikra villan ki, az egyik könnyes lesz, a másik talán elhomályosul. Mindenütt szemeket látok. Enyhe, aranybarna lányszemeket, meleg lámpafényben. Komoly, fekete szemeket. Ábrándos szemek kékségét. Hideg, közönyös, szürke szemeket, amelyek csak befelé tekintenek a maguk mélységeibe. Irigyen villogó, zöld szemeket. Mindegy. Farkasszemet nézek velök.

Idegen szemek, barna szemek, fekete szemek, kék, szürke és zöld szemek, tekintsetek melegen egy ismeretlen emberre.

Élet, 1910. január 9.

VILÁG VÉGE

Együtt ültem a kedves és jó, fehér hajú csillagásszal, akit már gyermekkorom óta szeretek. Szájában most is ott füstölgött a sötét, erős szivar. Beszélgettünk. Nyugodtan és csendesen, ahogy csak vidéken, ebéd után, földúlt karácsonyi torták romjai mellett szoktak csevegni egy hosszú, masszív asztalnál, amely roskadozik a súlyos ezüstöktől és a drága, fekete-bíbor boroktól. A kávé lila buborékot vet vékony ezüstkanalunk alatt.

Ekkor - éppen a feketekávéhoz - érkeztek meg a budapesti lapok és egy szenzáció.

- Hallottad? - fordultam agg mesteremhez. - Egy német asztronómus újra megjósolta a világ végét. Mindnyájan meghalunk. Májusban. *Im wunderschönen Monat Mai.*

- A Halley-üstökösről van szó?

- Arról. Azt írja, hogy az üstökös ciángőzöket okád ki magából, s a kétszázötvenmillió ember egyszerre magába szippantja és meghal.

- És?

- Engem ez kezd egy kicsit izgatni.

- Engem csöppet sem izgat. Mindenekelőtt hatvanéves vagyok. Aki ennyi időt élt már idáig, az tudhatja, hogy minden öt évben vége van a világnak. Én tehát sok ily világkatasztrófát éltem már túl. Azután ebben az esetben nagyon valószínűtlen, hogy az illanó méreggőzök átfurakodnak a földgolyó kemény levegőhártyáján, és megállítanak kétszázötvenmillió emberszívet. Bár nem lehetetlen.

- Rettenetes.

- Érdekesek a laikusok. Ti, akik az égboltot egy színpadi látványosságnak tartjátok, csak az üstökösöket veszitek észre, az égbolt e vörös fegyvereit, ezeket a kócos, züllött bohémeket, akik hazátlanul bolyonganak a polgári csillagok között. Nem itt van az igazság. Az igazi csillaglátó mély és csendes szenzációkat él át. Mi tudjuk, hogy a firmamentum szilárd alapzatán mennyi titkos hullámzás, mennyi tétova ingadozás jelentkezik a törvényszerűség leple alatt. De ti olyanok vagytok, mint a nyárspolgárok, akik minden nyurga emberben költőt kerestek és minden fehér arc mögött valami tragédiát. Az igazi lélekismerő, az író talán éppen a nyárspolgár rostélyossá hízott arcáról olvassa le ugyanezt.

- Lehet. De gondold el, milyen iszonyú lenne ez az utolsó nap. A halálra rémült emberiség vakogó felhördülése és ez a végső buta megoldása minden szenvedésnek, minden remegésnek és minden filozófiának. Elképzelhetetlenül iszonyú.

- Dehogy! Mindössze csak egy pillanatnyi halálos ájulás. A rettenetnek ideje se lenne magára eszmélni. A földgolyó sértetlenül robogna tovább célja felé. Még csak a fölriasztott aeroplánok sem rebbennének föl a menekülés utolsó gondolatával. Minden a helyén maradna. A városok, a paloták, a múzeumok, a kincstárak. Csak mi mennénk tovább.

- Éppen ez borzaszt meg. Ez az orv betörés, ez a sunyi gaztett, ez az alattomos gyilkolás. Le sem csavarnák a föld világító lámpását, hanem így, fényes nappal történne minden. A lélektelen föld pedig szikrázó fényben égne, mint halottak estéjén a kivilágított temető.

- Figyelj ide. Vizsgáld meg jól az érzéseidet. Mitől rettensz meg? Nem annyira magától a katasztrófától, mint inkább az elgondolástól. Egy gondolattól félsz. Az egész pedig nem jelentene többet neked és másnak, mint egy haláleset, egyetlenegy élet végét, a te halálodat

vagy az illetőnek, az illető halálát. Egyebet nem. Halálos ágyunkon mindnyájan úgy érezzük, hogy vége van a világnak. Ez a rettenetes. Minden halál világkatasztrófa az illetőre nézve. Hiába rázod a fejedet. Az az ijesztő vészhír, hogy meghalunk, nekem csak azt mondja, hogy én halok meg. Ez pedig természetes. Ha most ágynak esnék, és a hőmérő higanyoszlopa 40°-ra szökkenne, éppúgy megijednék, mint bárminő általános katasztrófa hírére.

- De az emberiség. Vedd fontolóra, hogy az ember - az ember fogalma - egy pillanatban megszűnne, örökre, végérvényesen, megmásíthatatlanul.

- Éppen ekkor éreznénk, micsoda hazug fogalommal operáltunk eddig. Micsoda az emberiség? Vannak emberek, de az emberiség csak egy gondolat, éppen olyan, mint a te félelmed, amelynek árnyától rettegsz, és akárhol keresed, nem találod meg. Mindenki csak önmagát gyászolná. Azután biztosra veszem, ha csakugyan pozitív veszély fenyegetné a földet és plakátok hirdetnék a katasztrófát, és az újságok külön kiadásokban jelennének meg, hogy előkészítsék az embereket a nagyszerű halálra, és az égen csakugyan megjelenne egy ismeretlen, véres rém, egy szörnyűséges égi varangy, akkor sem lenne olyan földöntúli a rémület, aminőnek most a fantáziád kifesti. A halál sohasem jönne szelídebb alakban. Hisz a félelem éppen kétszázötvenmillió részre oszlana. Mindig az fáj, hogy mi elmegyünk, de a többiek itt maradnak. Hidd el, hogy azok a hősök, akik a harctéren dalolva esnek el, talán félnének is, ha egymaguknak, a tömeghalál biztató érzése nélkül, kellene kiállaniok egy puskacső elé.

- Most már értelek. De mégis, mit hoz ez az üstökös?

- Megmondom. Ebben az évben valószínűleg meghal egy uralkodó itt vagy Ausztráliában, és bizonyára lesz egy háborús csetepaté a földgolyó valamelyik részén. A bolondok verni fogják a mellüket, és büszkén böknek az illuminált égbolt felé, amely az ő igazukat igazolja.

- Én is megfigyeltem ezeket a balkörmű csillagászokat. Tavaly a szerb villongások idején megjelent az égen egy igénytelen üstökös. Puszta szemmel alig lehetett látni elhalványult aranyfüstjét. De mikor a háború kitörőfélben volt, mindnyájan láttuk. Később, a béke nyugalmában egyáltalán nem láttuk. Biztosra veszem, hogyha lángba borul a Balkán, egyszerre megnőtt volna picike uszálya, és óriásnak, ijesztőnek, a vérontás és a halál lángoló futárjának tűnt volna mindnyájunk szemében.

- Úgy van. De mégis mintha józanabbak lennénk. Régente tüzes kardnak, véres tőrnek, égő nyílvesszőnek látták az üstököst. Ma csak izgatószer. Az asztronómusok tudják is ezt, és időnként ezüsttálcán szolgálnak föl a közönségnek egy-egy bolyongó csillagot. Úgy látszik, kell az emésztéshez. Az idei üstökös is valószínűleg csak ilyen kellemes mérgeket hoz magával. Ez is elkel a feketekávé és a szivar mellett. Fölpezsdíti a vérünket, egy pillanatra forró szikrákat csihol belőlünk, és komollyá tesz, mint a koffein és a nikotin.

Élet, 1910. január 16.

SZERELMES LEVELEK

Egy francia lap mostan nagy garral hozza Musset szerelmes leveleit, melyeket Jules Troubat adott át az Akadémiának. Kilencvenhat levél. Nap nap után olvasom. Nem titkolom, fogyó érdeklődéssel. Néha még szégyenkezve is, mintha bezárt ajtók előtt kíváncsiskodnék, és titkokat hallgatnék ki, amelyeket nem nekem szántak. Az egész titkolódzás azonban nem érdekes. Hallgatózni sem érdemes. Egyáltalán nincs érdekes szerelmes levél.

Legföljebb kettőnek. Annak, aki írja és annak, aki kapja. A harmadik előtt minden billet doux fakó és komikus. Olvastam Beethoven szerelmes leveleit, amiket *halhatatlan kedvesé*-hez írt és Napóleon, Goethe, Baudelaire levelezését, de mindig fájt a szívem, mikor láttam, hogy a nagy emberek milyen kicsikék, mennyire mások egy áttetsző, rózsaszínű papíroson keresztül. Ezer és millió csókot küldenek a távoli kedvesnek. Banalitásokat halmoznak. Kérik a kisasszonyokat, hogy érintsék imádandó szájacskájukat a levélpapiroshoz. Majdnem szánalmasok. Akárcsak a mosócédulájukat vagy a fűszerszámlájukat látnám. Hogyan, tehát mosattak és fűszerekkel éltek?

Vannak ravaszkodó írók, akik a tükör előtt leveleznek, és a rózsás mámorba ügyesen belecsempészik az irodalmat is. Nem ezekről szólok. Az igazi szerelmes levél sürgönystílusban - kritika nélkül - íródik. Megy előre a maga célja felé. Csak egyetlenegy szívet akar megdobogtatni. Nem vár a nyomdafestékre. Arra született, hogy két ember között a benső áramot erősítse, és aztán elfakuljon, porrá égjen, megsemmisüljön. Bennünk csak zavaró ellenáramot keltene, amely talán összerongálná egész ideghálózatunkat, mint a telefondrótokat a villám. Nem is értenők meg. Minden ilyen levél idegen nyelven van írva, hisz nem tudjuk az ő szavaikat - két ember szavát - és a mögöttük levegő értelmet, nem ismerjük vágyaikat, céljaikat, életüket, hiányzik a szótárunk és a tudásunk, hogy fölbogozzuk nyílt és mégis rejtélyes hieroglifjeit. Az egyiptomi sírok betűit és az asszír könyveket hamarabb megfejtjük. Aztán ezek a titkos kapcsolatok a szokványszavak banális foglalatában is veszélyeket rejtenek számunkra. Ismertem egy kis postillon d'amourt. Két ember levelét közvetítette. Egyre jobban sápadt. Egyre félénkebb lett. Egyre betegebb. Végül feladta a megbízást. Nem bírta ki, hogy két egymás felé csapó érzésenergia rajta keresztül jusson célhoz.

A kereskedősegéd ezt írja: „Szeretlek". Musset ezt: „Szeretlek, szeretlek, szeretlek". Milyen szomorú. Ne olvassátok tovább. Nem az éjszakák poétája beszél itt, hanem egy sápadt, megkínzott, nyomorult szenvedő, egy szegény ember, akihez nincs is közünk. Ne olvassátok és egyáltalán csak friss leveleket olvassatok, amiken még ott a postabélyegző nyomdafestékje, a régi, sárga írásokat, a múlt babonás lapjait vessétek tűzbe. Sokszor elmotozok közönyös leveleim közt, amiket egykor én írtam. Mennyi hit, mennyi elveszett energia. Valahol azt írom, hogy terveimet biztosan megvalósítom. Ma látom, hogy most is csak tervek. Beszélek ábrándokról, amelyek már rég megtörténtek. Lázasan vágyódom a jövendő felé, amely ma jelen, szürke, buta, unott kézzelfoghatóság. Az ember szánja önmagát. Milyen naiv volt, mennyire nem ismerte a biztosan bekövetkezendőt, milyen tanácstalanul állt vele szemben. Idegen a saját írása. Úgy érzi, hogy ő az a harmadik, aki két ember titkába bepillant.

Élet, 1910. január 23.

FANYAR FARSANG

Múltkor a bál vége felé, fél öt órakor a terem egyik sarkában egy hölggyel filozofáltam. A kis hölgy a farsangi kavarodás elől egy plüssdíványra menekült, és ottan, egyedül a világbánatával, órákig nézte, fanyalogva nézte a jókedvet, a termet és a villamos lángok fantasztikus koszorúját. Időnként rózsaszínű szájacskája elé emelte elefántcsont legyezőjét, és sok gráciával egy ásítást dugott el benne. Unatkozott. Mosolygott a táncosokon, akárcsak a kisgyerekek a paprikajancsin, hogy értelem nélkül emelgetik a lábukat, és reggelre tüdőgyulladást szereznek maguknak. Azt mondta, nem érdemes táncolni. A kis hölgy tizennégy éves volt.

Meghatottan álltam az ő liliputi pesszimizmusa előtt, és nem tudtam nevetni, bármennyire csodálkoztam, hogy itt, erről a fiatal szájról hangzik felém a logika szava. Ez a tizennégy éves bölcs minden érzelgősség nélkül beszélt. Majdnem azt írtam, hogy tapasztalat volt a szavában és visszaemlékezés a szemében. Egy elnyűtt panasz jutott eszembe. Mi talán már nem is lehetünk fiatalok. Visszaemlékezünk olyan élményekre, amelyek sohasem történtek meg velünk, korok műveltségét vesszük át, öregek bölcsességét és nemzetek idegéletét éljük végig egy-egy könyvben. Mindezzel azt akarom kifejezni, hogy nemcsak mi öregszünk, egyenként és percről percre, de a generációk is, valahogy úgy, amint földünk is a saját tengelye körül táncolva kerüli meg a napot. Egyszerre tehát két életet élünk. Fakul minden.

Romantikus festők a XIX. században kárminnal s tussal festették a világot. Piros és fekete volt az uralkodó szín. Ma talán a rózsaszín és a szürke.

Mit is jelentene másképp ez a sóhaj? Az öregurak és matrónák állandóan mesélnek a fiataloknak őrült farsangokról, hősi táncokról, hét napig tartó regényes lakodalmakról és karácsonyokról, mikor még mindent betöltött az ünnepi hangulat illata, és a fenyőfán teljes pompában ragyogtak az aranydiók. Egykor majd, természetesen, miénk lesz ez a szerep. Mi is találunk kopott emlékeket, amelyek az idő szépítő távolságán kigyullanak, villognak és szikráznak. De mégis öntudatosabbak vagyunk. Nem tudunk vigadni a hivatásos vigadókkal, és éppen ott suhan felénk a szomorúság, ahol örülni kellene, éppen akkor érezzük ez öröm és a bánat ősi testvériségét, mikor az áradatba kellene vetődni és kábultan úszni, lebegni, fürödni virágos hullámokon. Miért sóhajtunk, mikor boldogok vagyunk?

Miért gondol a halálra minden szerelmes? Miért van örömkönny? Miért díszítik a báltermeket éppen a sírok ciprusaival? Miért, hogy a farsang őrületében mindig megjelent a halál és a karneváloézisben évszázadokon át vérrel és könnyel, síró leányokkal és haldokló bohócokkal találkozunk?

A nász és a gyász soha sincs oly közel, mint a mámor és az eszem-iszom e boldog napjaiban.

Van egy különc barátom, aki úgy kéjeleg a finom, és furcsa bánatokban, mint más a parfümökben. Ilyenkor van a szüretje. Hajnalban, mikor a gyertyák agonizálnak, a lámpákat oltogatni kezdik, és előrémlenek a söprő asszonyok komor körvonalai, vakító eleganciával jelenik meg a földúlt bálterem, és nézi a sápadt, elfáradt táncosokat, ő, az öröm, vidám és bölcs halálmadara. Milyen csalódottan mennek haza. Csak ő áll nyugodtan, aki ettől az estétől nem várt semmit. Állítja, hogy ezekben a hajnalodó báltermekben élte át legszebb és legnagyobb bánatait. Igaza lehet. Ha megkérdeznének, micsoda szomorúbb: az a szoba, amelyből egy halottat vittek ki, vagy a bálterem, amelyből az öröm távozott el, hamarjában nem is tudnék felelni. Lehet, hogy a bálterem. Hiszen innen a vidámság szállt el. Ez többet vesztett. Talán ennek a gondolatnak előresejtése csempészi örömeink közé a halált és a múlás ősi érzését. Valami elmúlik, valaki elmegy, valami elhangzik. Ez a szomorú.

Élet, 1910. január 30.

PÁRIZS, A ROMANTIKUS

Ha valaki tavaly ilyenkor, mikor a párizsi aszfalton sétáltam, elmondja az idei vízkatasztrófa részleteit, bizonyosan a szemébe nevetek. Ez a csecsemő folyó? Ez a kis dekoratív vonal? Ez a smaragd folt? Ez a játékvíz? Soha. Fürödtem sebes hullámaiban, és hajókáztam rajta könnyű csavargőzösön, de míg Sèvres vagy Charenton felé lebegtem, bizony oly kevéssé gondoltam a vízre, mint ahogy nem jut eszembe haragos Neptun isten, ha a kezemet mosom, vagy megiszom egy pohár vizet. Csak arra való ez a folyó, hogy a természettelen mesterkedésbe, a kultúra ügyes és élettelen vázába természetet lopjon, s meleg éjszakákon egy kevés permeteg illattal üdítse a tikkadt tüdőket. Afféle kellemes dísz csak, ártatlan pipereeszköz, sötétzöld parfümje a léha és gyönyörű dámának, aki óriási kupolakalappal és merev gipsztollakkal pompázik, s néha változatosságból hegyek, mezők és lapályok drága esszenciájával nedvesíti cirádás ruhája kőcsipkéit. Most pedig azt hallom, hogy ez a hölgy belefulladt a parfümösüvegcséjébe.

Sohase gondoltam erre. Párizs mindig ezt mondatja velünk. Ez a paradicsom is végtelenül illik hozzá. Stílszerű, hogy a világ tudományban, művészetben, kultúrában első városát olyan katasztrófa éri, amelyet egy jól fölszerelt község is játszva hárít el. Úgy látszik, helyes az első impresszióm, s most már valóban hiszem, hogy mi idegenek látjuk igazán a francia fővárost, akik a megérkezéskor szédülve és remegve fogadjuk azt a sok bizonytalanságot, játékos könnyelműséget és ötletszerűséget, amivel ez a metropolis fölépült. Nemcsak a talaj siklik ki lábunk alól, és nemcsak a távolságok semmisülnek meg a földalatti vasútszörnyek pokoli presztisszimójában. Egyszerre minden oly sietős, ingó és elmosódó lesz. A francia nép nem *keresi a kényelmet.* Gazdagon és boldogan, de bohém módra él, nem rendezkedik be, mintha folytonosan tudatában lenne, hogy az élet csak vándorlás és átutazás valamilyen nyugodtabb tartományba. Az angolok és a németek terjengő intérieurje, ahol a masszív bútorok szinte gyökeret vernek, előttük ismeretlen. Az életük kecses, finom és kényelmetlen. Emlékezem a régi XVI. Lajos-kori házra.

Mindennap fogvacogva mentem föl a sötét, szűk csigalépcsőn. A szobámban pedig volt egynéhány aranyos plüssszék, ahova nem lehetett leülni, volt egy asztal, amin nem lehetett írni, egy liliputi mosdótál, amiben nem tudtam mosdani, egy dívány, amire csak félig mertem leheveredni, egy csodaszép tükör, amiben nem láttam magamat, és a kandallón egy ódon empire óra, amely már 1792 óta nem járt.

De az ablakomat drága és nagyon ízléses mályvaszínű függönyök takarták. A pincér reggel bókokat mondott. A háziak pedig suttogva beszéltek és lábujjhegyen jártak. Édes, páratlan hely volt. Örülök, hogy otthagytam. Nekünk nyugalom kell és egyszerű szilárdság, ami növeli életünk állandóságának érzését. Mi a kávéházakba is berendezkedünk, letelepedünk, beköltözködünk. Ők az otthonukba is csak szállást vesznek. Ötven vagy húsz évre.

De önök kérdik, hogyan sodort a párizsi árvíz egészen idáig? Nem véletlenül. Mindez csak ebben a bohém városban történhetett meg, mely az élettel hazárdjátékot játszik, ebben az ütemre lüktető összevisszaságban, ahol a legmagasabb kultúra és az ősi primitívség, a pompa és az olasz szemét ölelkezik egymással.

Ez a város adta a világnak Pasteurt, az emberiség legnagyobb jótevőjét. De mihelyt éjjel egy elhagyott utcára kerülök, halálos beteg vagyok. Az apacsok úgy tanyáznak itt, mint egykor a haramiák a bakonyi erdőben. Másnap talán kapok néhány petit sort valamelyik napilapban. A rendőrség pedig megindítja a vizsgálatot, azután beszünteti. Nem vagyok fontos.

A párizsiak meggyógyítják beteg tüdőmet, májamat, szívemet, úgy, ahogy senki, senki, de az egészséges tüdőre és szívre nemigen vigyáznak. Ezer ilyen ellentét. Nincs olyan pompás vásárcsarnok, mint az Halles. Mégis tolókocsikon hordják szét a zöldséget. Sehol annyi lángeszű mérnök. Mégis kiönt a Szajna. Párizs ma és mindenkoron a vén romantikus marad. Nemhiába lakja román nép. Mostan is egész nagy, forradalomszerű pátosszal akasztotta föl magát a Port Alexandre őre, akinek házát elsöpörte a víz. Egy idegen világ. Nekünk ez a nép, ez a ragyogó és izgató, fényes és nyugtalanító, édes és vészes város örökre idegen marad.

Egy természetjelenség Párizs, melynek szabálytalan szabályai és törvénytelen törvényei vannak. De a pályája mindig kiszámíthatatlan; jóban, rosszban, örömben és szenvedésben nagyszerű és rettenetes meglepetéseket hozó, a szenzációk színes és romantikus kontrasztját. Nem lehet elemezni. Önmagát jelenti. Csak a saját nevével jellemezhetem. Nekem például München Európát jelenti. London is Európa. Bécs is Európa. Berlin is Európa. De Párizs más. Kevesebb vagy több, mint Európa. Valószínűleg több. Párizs: Párizs.

Élet, 1910. február 6.

APRÓHIRDETÉSEK

Ah, az eső. Az örök, lanyha téli eső. Kezemben itt szorongatom az újságot, és már egy órája nem tudok előrevergődni. Ásítógörcs környékez. A betűk pedig utálatosan bizsegnek, forranak és nyüzsögnek előttem, mint a papiros apró, vak csúszómászói. Nem fogok olvasni. Maszatos fátyolok hullanak az ablakomra, és betakarnak mindent, és végigcsöpög mindenen az álmos unalom. Arra figyelek, milyen nagyképűen, micsoda fontoskodással jár a falon az ingaóra, s mosolyogva várom minden pillanatban, hogy egyet ásít és összeroskadva a kábító unalomtól megáll, ő is megáll, és lefekszik aludni.

Ah, ez a seszínű délután. Az újsággal évődöm. Most nincs kedvem olvasni okos vagy buta dolgokat. El veletek, tárca és politika, véres pikantériák és lírai nyögések. Szürkeség, közöny, végtelen, álmosító idegenség kell nekem, csendes mondatok, amelyek zsongító morfiumként hatnak az idegeimre. Itt vannak az apróhirdetések. Minő érdekesek ezek az érdektelen dolgok. Egyáltalán semmi közöm hozzájuk. Most minden figyelmemet rájuk szegzem. Álmosan kalandozom ismeretlen hírek, ismeretlen életek és érdekek utcáin, és eltévedek közöttük ebben az idegen városban, ahol senki se ismer, és senki se törődik velem. Beleveszem, megsemmisülök és eltemetkezem, benne.

Ah, ez az idegenség. Azt olvasom, hogy „egy jókarban levő zongora jutányos áron eladó." Ez az ismeretlen zongora egyszerre a legjobb barátom lesz. Egy család adja el, amely eddig nem vette föl költségvetésébe a zongora árát, s hangokra váltotta értékét, most azonban a tél, a számlák, a lejáró váltók arra kényszerítik, hogy megváljon az utolsó bútortól is, ami az asszony hozományából megmaradt. Milyen fontos előttem ez a zongora. Ólmos ujjal rajzolom bele az esős ködbe. Igazat szólva nem is lehet olyan *jókarban,* amint az optimisztikus apróhirdetés mondja. Öreg és rozoga, de kedves jószág, afféle repedezett barna szekrény, amit sok elhangzott dal és lázas ujj szentelt föl. Billentyűi sárgák és repedezettek már, mint az öregember fogai. Hangszálai sorvadtak, s rekedt nyöszörgés, tüdővészes, náthás nyafogás szakad csak ki horpadt melléből. Mégis kedves és szelíd bútor. A család sírva búcsúzik tőle. Bizonyára hónapokig tétováztak, míg közzétették a kis hírt, mostan azonban már haboznak, s várják-várják a leveleket, és egy új életet remélnek az ismeretlen vevőtől. Csak akadna jó pénzes ember, aki biztosan megfizetné. Ez most a legnagyobb gondom.

Ah, mennyi gond, mennyi nyomor és naiv hit mindenütt. Az emberek nagy szennyesládáját nyitottam fel, ahova mindnyájan kiteregetjük pici vágyainkat, aprócska ambícióinkat, foltos kabátunkat és szakadt, ezerszer foltos lelkünket. Egy óra óta vonulnak már itt el a kereső és kínáló emberek, kishivatalnokok, akik eladják utolsó párnájukat, szegény diákok, akik egy ebéd ellenében felajánlják agyvelejüket, nyerészkedő ravaszok, sunyi rabszolgatartók, hitvány uzsorások, akik mézescsókkal, felvirágzott silány ígéretekkel akarják magukhoz édesgetni a munkátlan nyomort, és sötét arcú vénleányok a férjfogás gyászos lázában, akik egyszerre stílművészek lesznek, és szinte kacéran mondják el testi hibájukat, tusakodva, merészen, majdnem szemtelenül vágják a szemünkbe, hogy púposak, félszeműek és sántítanak, de éppen ezért remélik, hogy hamarosan akad egy jószívű vőlegényük. (30000 kor.). Talán igazuk van. Boldogtalan emberek, higgyetek nekik, és boldogítsátok egymást. A nyomor zsibvásárán néha még meg lehet vásárolni - olcsó pénzen - a boldogságot. Kérek mindenkit, siessen válaszolni az ajánlatokra. A szegény egyetemi hallgató, aki beszél franciául, németül és azonkívül gyorsírni, gépírni, hegedülni, zongorázni is tud, sem megvetendő anyag, tekintve, hogy havi hatvan koronáért egészen bérbe vehető. Vegyék meg ezt az értékes emberanyagot. A fiú mindennap lázasan böngészi a hirdetéseket. Ne engedjék, hogy csalatkozzék az utolsó reményé-

ben. Mind a ketten csak nyernek vele. Az élet pedig nem is olyan fekete, mint aminőnek látszik. A diáknak holnap biztosan több levele érkezik. A zongorának is akad vevője. A vénleány is kérőket csal maga mögé. (30000 kor.). Mindenki elégedett és boldog és nevet, mert azt hiszi, hogy a másikat kicsikét becsapta.

De én, aki itt ülök a téli esőben, és céltalanul bajlódom idegen életekkel, és elveszve, fáradtan, árnyakkal beszélgetek, miért nem nyughatom meg? Feleljetek, nyomor sötét lovagjai, láthatatlan alakok, bizarr papirosárnyak, miért kapat az unalom ilyen hihetetlen játékra, és ah, mi lesz énvelem?...

Élet, 1910. február 20.

A KIS GYILKOS

Jánossy Aladár picike ember. Nemcsak azért, mert még a katonamértéket sem üti meg. A lelke is ilyen picike, monoklis kis lélek, és a lelkének a szépsége is csak olyan szép, mint az a nyírt bajusz, amit újpesti eleganciával simítgatott még a főtárgyaláson is. Azonkívül, hogy gyilkos, gavallér ember. Ősei, a magyar nemesek, törökök vérét ontották. Még a vádlottak padján is szívesen hivatkozik gentleman voltára, akárcsak az a Papp Béla, aki lakkcipőben ment az akasztófa alá, s biztosan szemembe fricskázza a névjegyét, ha akkor, a börtönajtótól a halálig vezető úton megsértem a becsületét. De még ez a kérkedése sem nagystílű. Szerény és ügyes, nem is érdekes, mindenképpen igénytelen. Az arca fáradt és dekadens, de a fáradtság minden előkelősége nélkül. Nagyon jellemzőnek tartom, hogy ez a szerencsétlen ember Budapest egyik külvárosában húzta meg magát, ahol a fővárosi romlottság mellett buján burjánzik a vidékiesség és a patriarchalizmus.

Elejétől fogva kellemetlenül érezte magát a gyilkos szerepében. Nem ismerte a bűn szörnyű mámorát. A nagystílű gyilkosok néha tetszelegnek a bukásban, és vérrel pirosítják ki arcukat. Ő sohasem. Csak annyira bűnös, mint az ólomgolyó, amely átfúrta a szabadkai asszony szívét. Ha ez a véletlen szigorú szabálya szerint nem történik meg, alakja szürke napok végtelenjébe fakul, és ő tovább is úgy él, ahogy addig, nyakkendőket vált, apró kölcsönöket kér, és újpesti fizetőpincérek jóvoltából néha egy üveg sörrel többet iszik meg. Egyedül a bűn növesztette meg. A gyilkosság szemtanúi nem ismerték meg a szembesítéskor. Azt mondták, hogy nagyobbnak látták akkor. Igazuk volt. Ez az ember így, az érdekességből kiszakítva, a bűne nélkül, szánalmas, törpe és untató.

Mégis, mi mentette meg? Az, hogy mindezeket, amiket most leírok, tudta magáról. Nagyon jól tudta, és a tárgyaláson fegyvert kovácsolt belőle, és síkraszállt vele, és védte magát, még akkor is, mikor látszólag a legsúlyosabb vádakat hozta fel maga ellen, mert az, amit mondott, megsemmisült azáltal, ahogyan mondta. Kitűnő szónok. Az elokvenciát egyenesen a shakespeare-i Antoniustól tanulta. Mindig végszóra ájul el. Könnymirigyei kitűnően működnek. Ezalatt pedig csínján kémleli az emberek veséjét. Ne vessék meg ezt a kis, ravasz embert. A stílusa rossz, de nagyon okos. Úgy beszél a szerelméről, mint egy kéményseprőinas a ponyvaregényben. Ha egy kicsit megerőlteti magát és jobban fogalmaz, ma már darócruhában, kopaszon csücsül valamelyik börtönben, mint ahogy bárkit is elítéltek volna a helyében, ha csak egy szemernyit is intelligensebbnek mutatkozik. Ide cselédromantika kell, suviksz-szagú érzelgés, szerelmi varázsital és krajcáros hatáseszközök. Szívem egyetlen szerelme, tündérszép Mariska. Ez ellenállhatatlan háttérben pedig ott van a ponyvaregény minden motívuma, a nagy vagyon izgató ellentéte a nyomorral, lovagias póz és egy elűzött hercegkisasszony, aki pezsgőzik, rongyos cipőkben jár, s magasról fogadja a kis lovag reménytelen szerelmét.

A kis gyilkos pityergett. Kérte, hogy ne küldjék börtönbe az ő imádott, egyetlen hercegkisasszonyát. Alapjában azonban magának koldulta vissza az életet. Jaj, ne csukják be, mert ő fél a sötét szobában. Vinnyogó, összetiprott kis féreg. A szegedi gazda becsületes szíve megesett rajta, és úgy látta, hogy már egészen lent van, lejjebb nem kerülhet, nem is lehet, nem is szabad megfenyíteni a paragrafussal. Hadd fusson. Ez a benyomás megvesztegeti az ítélőbírákat. Már nem is vádlott, de kuriózum. Itt van, kérem, egy szopós tigriskölyök, amely csak ásít és nyafog, de nem tud harapni. Igénytelen, nagyot-merő, egy talmi gonosztevő ez az ember, aki kényelmetlenül feszeng az érdekességében, a bűne lázas rettenetében, mint a hirtelenül meggazdagodott kispolgár a millióiban, amelyekhez talán akaratán kívül jutott, és egyszerre csak nem tud mit csinálni velök. Illetlen, rossz fiúcska, homlokán a gyilkosság fekete bélyegével,

akit dedóba küldenek. Egy gyilkos, gyémántkiadásban. Csintalan gyilkos. Icike-picike gyilkoska. Fel kell menteni.

Élet, 1910. február 27.

ELEVEN REKLÁM

A reklám mindenütt utolér. Először alattomosan lopódzik kis papírszeleteken, étrendek szélein, villamosjegyeken kúszik felém, s a hangja csak suttogás vagy fojtott esdés; később azonban kedélyesen kezd gajdolni, a fülembe dudorász, helyet követel magának, és levetve szürke köntösét, szemérmetlen festékkel kendőzi magát; ha nincs tere a földön, felmászik a falakra, a hirdetési póznákra, a háztetőkre; ha onnan is leszorul, még magasabbra, lobogó zászlóra ugrik, és a szűz étert szennyezi be piaci zajával; azután már nincs irgalom és kegyelem; övé a mindenség; dörömböl az ajtómon, fölver az álmomból, és arcomba köpi rekedt lármáját. *Villax kávé, Digestol, Petrolszesz.* Ti vagytok a mindennapi olvasmányaim. Rég beletörődtem abba is, hogy én már sehova se mehetek, csak Agulár Edéhez. Mindenütt *Anker-kenyeret* kell kérnem. A budapesti villamosokat reklámtáblákkal páncélozták föl. *Unicum szesz, Barackpálinka, Szilvórium.* Ez a szöveg. A kerekek verik ki hozzá a zenét. Este vörös reklámtüzek hunyorognak az éjszakába, és földi csillagok gyúlnak ki a háztetők ormán. *Kis szerencséje nagy!* Igazán nem nagyon lepődnék meg, ha egyszer a Göncölszekér megbicsaklana, és ezt a mondást rakná ki az égbolton. Mindent elolvasok. Semmin se csodálkozom. Az arcom már olyan fanyar és bánatos, mint a Lysoform-reklám emberéé, aki évek óta hirdeti szegény, hogy a Lysoform az egyetlen biztos és ártalmatlan fertőtlenítőszer.

Múltkor azonban mégis megdöbbentem. Az esti órákban egyik Rákóczi úti üzlet kirakatában egy alak ült olcsó szoborpózban, ragyogó lámpák alatt, és kezében - bámész tömeg előtt - reklámtáblákat forgatott. Nem ruhabáb. Nem automata. Nem gép. Egy eleven leány. Utálatos és furcsa látvány volt. Pimasz ficsurak szeme meredt rá. Vigyorgó, bamba arcok nézték. Silány kíváncsiság oltotta szomját. A leány pedig szelíden ült. Megalázottan. Mozdulatlanul. Csak hegyes lakkcipői remegtek néha, mintha magába fojtott izgalma és szégyene rajtuk keresztül illant volna el. Vajon gondolta-e valaki, hogy ez egy ember? Aligha. Vajon érezték-e, hogy ennek a bábnak épp olyan csontszerkezete, vérkeringése és idegzete van, mint nekünk, és a szíve és picike ütőerei arra az ütemre járnak, mint a mieink? Nem hiszem. Különben mindenki szótalan utálattal ment volna el.

Én elsiettem nyomban. Mégis egész éjjel üldözött ez a megalázott emberi arc. Ezek a kék szemek, amelyek tanácstalanul forogtak, s nem tudtak egy biztos ponton megnyugodni. Vajon mire is gondolt volna. Minden gondolatát el kellett hesselnie, hogy ott maradhasson. Soha ennyi önmegvetést. Láttam pedig kisemmizett, porig alázott, összetört embereket. Fegyenceket, akik már tíz év óta nem voltak szabadon. Gyermekkorom legrettenetesebb emlékei azok a katonák, akik a város végén a katonai börtön vasrácsain néznek ki, és sírva kérik az arra menőket, vessenek nekik pár garast, egy rongyos cigarettát. Még ezek is emberebbek ennél a szegény leánynál, aki a reklám szemtelen istennőjét szolgálja. Védjük az állatokat is. A párizsi kutyakiállításkor hosszú vezércikkek jelentek meg a szenvedő kutyuskák érdekében. A budapesti ember kevesebb tehát, mint a párizsi kutya? Nálunk nincs senki, aki az embereket védi? Nincs senki, aki kiszabadítja a szegény leányt ebből az üvegkalitkából? Ó, kék szemű, bájos kisasszony, szálljon le olcsó trónusáról, és inkább mosogasson zsíros lábasokat. De engedje meg nekem, hogy kicsit - nagyon kicsit - higgyek még magamban és az emberekben.

Élet, 1910. március 6.

VIDÉK

A tollszár, amivel írok, köpcös, öreg jószág. A téntatartó is. Az asztal pedig olyan, amit a múzeumban mutogatnak már, széles, elnyújtózkodó, faragványos bútor, melyen nemzedékek ettek és ittak, dőzsöltek és poharaztak, s most az időtől megkopva, elfáradva, de ernyedetlenül, hűen és készen tekint rám az érdemes, öreg cseléd. Egyáltalán az egész környezetet valami bensőség hangolja össze. A tükör aranyfüstje hozzákopott a diófaszékekhez, a székek pedig hozzáfényesedtek, s így fény és homály egybefoly, összecsap, egymásba borul, s amit a tárgyak vesztenek időben, visszanyerik jelentésben, súlyban, aromában. Itt az élet igazán nem tréfa. Az evés nem táplálkozás, hanem komoly szertartás. Azok a kis házi eszközök, amik körülöttünk vannak, megnemesbednek az évekkel, és annál szebbek és ragyogóbbak, minél többen hagyják rajtuk a kezük nyomát, életük árnyékát. Nő az értéke minden bútornak, mint a bornak, a képeknek és a hegedűnek. A családi élet igazi művészei szeretik is ezeket a tárgyakat, amiknek a sok intim érintkezéstől szinte emberi lelke van, megbecsülik az elnyűtt karszéket, az agg asztalt és a legendás, régi ágyakat, mint a virtuóz kijátszott hegedűjét.

Kísértetek vannak itt. Akárhogy is futok előlük, nem tudok menekülni. Én látom igazán, aki nem élek itt állandóan. Most, hogy pár napra idejöttem, úgy bámulom ezt a kisvárost, mint a falusi paraszt a villámvonatot. Milyen lassan cammog az élet. Sűrű, testes, nehéz érzések hullámzanak a kicsiny házak között, a hallgatag emberekben, a tárgyakon, amelyekbe szinte belevésődött sok öntudatlan év, sok eltűnt ember, sok semmivé vált érzés gemmája. Máshol mindez talán föloldódik. Föloldódik zajban, sírásban és kiáltásban, bosszúban és jótettben, egy világosan kimondott mondatban vagy egy költeményben. A poézis itt magukba az emberekbe és a tárgyakba szárad. Azért oly szomorúak. El nem mondott költemények emléke, hervadt fájdalmak illata fáj itt és cselekedetek és gondolatok csenevésznek el, törpülnek vissza a semmibe, dalok némulnak el, anélkül hogy csak egyszer is fölharsannának. A tárgyak szinte kiáltani akarnak. Az emberek is mintha minden percben megszólalhatnának, hogy nagy-nagy titkokat meséljenek el, aminőkről - mi, fecsegők - nem is álmodunk. De a tárgyak mozdulatlanok. Az emberek pedig nem beszélnek. Semmi se fog megmutatkozni, és minden elmúlik. A vidéki koporsók rejtenek igazán föl nem bogozott mély titkokat.

Szomorúság és sivárság, amerre nézek. A főváros most egy beszédes poétának tűnik, aki minden lelki élményét nyomban értékre váltja, kikiáltja, mert öntudatosan él, és minden idegrezzenését fölfogja, értékeli, magára vonatkoztatja. A vidék nem. Hallgatás, átkozott csend a része, mint azoknak az embereknek, akik nem ismerik vagy nem akarják ismerni a művészetet, és magukba temetik impresszióikat, hogy elhaljanak, megsemmisüljenek, és csendesen az életükké váljanak. Melyik a boldogabb? Melyik a boldogtalanabb? Kérdés. Nekem azonban gyakran vissza kell jönnöm ide, ahonnan elszármaztam, és keresni valamit, nehezen, az álmok lebegésével, ami eltűnt, viszont kell látnom a kísérteteket, a manókat, a boszorkákat, amiktől gyermekkoromban annyit rémüldöztem. Vajon itt vannak-e még? Megtalálom-e a padlás ablakaiban a rossz tekintetű boszorkányokat? A sötét pincenyílásban elém jön-e a fekete kabátos manó? Ma este találkoztam velük.

A halvány kis utcákon sétáltam. Néztem az utca porát, amelyen a délután melegen pezsgő aranybora szürkefehér hideg holdfénnyé változott. A borból ecet lett. A kedélyes bácsik és nénik pedig csendben motoztak a bezárt ablakok mögött, félénk csigák, akik elbújtak, s vigyázva jártak, nehogy elárulják magukat. Mintha be lennének falazva. Ebben a pillanatban minden e régi szédítő arányokat öltötte föl. A tornyos ház a mesék palotájává terebélyesedett. A kis park erdővé tágult. Az emberek regényes mesealakokká váltak. Én pedig újra oly édes

fájdalommal bolyongtam itten, mint egy elátkozott mesebeli herceg. Zengeni kezdtek a tárgyak, megszólaltak az elnémult dalok, és a sok-sok ki nem mondott titok, életek gazdag fájdalma és szólni nem tudó öröme egyszerre belém folyt, és ragyogni, égni, énekelni kezdett. A hangversenynek én voltam a karmestere. A manók és a boszorkák pedig kidugták fejüket a pókhálós ablakon és reám mosolyogtak.

Ez ma is a kísértetek földje…

Élet, 1910. március 13.

PETŐFI ZOLTÁN

Most, hogy első teljes életrajzát olvasom, megerősödik a régi impresszióm. Ez egy szegény, szürke fiú. Valamikor úgy beszéltek róla, mint egy hirtelenül kilobbant tehetségről. Ma csak áldozatot látunk benne, egy törékeny, beteges trónörököst, aki nem bírta el apja nehéz koronáját, s lassan és szomorúan vergődött a sírig. Az apjában lázongó élettúlság ölte meg. Nem lehet büntetlenül átélni egy embernek annyi lázat, annyi rettenetes, lobogó önkívületet, annyi mámoros szépséget, mint Petőfi Sándor, és nem szabad átérezni milliók örömét és fájdalmát, korok és nemzedékek életét, és bűn örökké fiatalnak maradni. Ha valaki mégis megpróbálja, keserűen fizet érte. Fia végelgyengülésben hal meg. Húszéves korában.

Még talán ez sem egészen igaz. Petőfi Zoltán nem is tragikus. Ennek az egyszerű, jó fiúnak az arcképe igénytelenül tekint reám. Nézzék csak meg. Milyen bájos ez a fiatalember a porcelánfehér arcával, a finom vonalaival, a kedvesen ragyogó fekete szemeivel. Sokkal, sokkal szebb ember, mint az apja. Az ő arca degeneráltabb, csontjai véznábbak, kicsike feje csenevészebb. Ez a fiú különben boldogan és egyszerűen élhetne. Vonásai mögött nincs semmi titokzatosság. Arcát később eltorzítja a kártyaszenvedély, sápadt ráncokat ró reá a dorbézolás és az álmatlanság, de valami mély és benső szenvedés sohase háborgatja. Öntudatlanul él. Csitri kis szerelmecskék fűszerezik az unalmát, melyek nagyon rossz versikékre bátorítják. Megátkozza a születése óráját. De világfájdalma minden mélység nélkül való. Gyerekkora óta el van jegyezve a halállal, s még a halál nagyszerű gondolata sem jelent neki semmit. Mosolyogva és szelíden hal meg, anélkül hogy öntudatra ébredne.

Vajon akart-e nagy lenni? Aligha. Egyáltalában semmit se akart. Egyetlen zseniális tette az, amit apja jegyzett föl róla, hogy kéthetes korában óriási erőlködéssel felült az ágyában. Azután semmi se történt. Gyerekes kapkodással másolja apja leggyöngébb verseit és az apja életét. Neki is sikerül kicsapatni magát az iskolából, consilium abeundit kap, és ő is színész lesz, koplal és faluz, ripacsok közt nyomorog, kártyázik, csókolódzik és iszik. Gyorsan pergő változatban játssza le - sokszorosan megkicsinyítve - az apja életét. Négyéves korában honvédruhában, karddal jár. Utóbb pedig Meranban és Rosenauban találkozunk vele, amint óvatosan és szelíden, a tüdőbetegek csendes önzésével szörpölgeti a meleg juhtejet.

Szegényke sokkal öntudatlanabb és kisebb volt, semhogy valamikor is komolyan gondolt volna a művészetre és a dicsőségre. Nem volt még stréber sem. Az apja halhatatlanságára csak egy kis népszerűséget vett föl és apró kölcsönöket, melyekkel rozoga életét foltozgatta. Másként inkább Petőfi Sándorral foglalkozott, mint az apjával. Az anyja iránt közönyös. Langyos leveleket ír neki. Nem szereti és nem gyűlöli. Hiába keresem a hamleti szomorúság nyomát, megsejdítését az apja férfi-tragikumának, legalább valami bátortalan megnyilvánulását a magába forduló bánatnak és egy fönséges elbomlásnak, amely rettenetes világot vetne életére és arra a nőre, aki el se szaggatta a temetésre fölhúzott cipőjét, s a koporsótól mindjárt a menyegzőre megy. Nem találom. Csak közvetlenül a halál előtt látott valamit. A sír és a végtelenség közelében talán megérezte azt a végtelenséget is, amit mi Petőfi Sándornak nevezünk. Akkor egyszerre az eszébe jut egy szoba, valamelyik szállóban, a kapu mellett jobbra, ahol egyszer a szegény apja lakott, s félholtan odavánszorog, és sokáig időzik ottan, alig lehet elhozni. Mit gondolhatott itten? Nem tudni.

Különben úgy ment el innen, mint egy kis jó fiú. Elzüllött, ahogy az apja is elzüllött volna, ha visszatér, és a feleségek feleségében fölismeri a hisztérikus kékharisnyát. Tudtán kívül egy nagy bűnért lakolt. Szomorú igénytelenség volt az életében. Már akkor sincs értelme, mikor megszületik. Egyszerűen elvesztette az értelmét, mint az a szeptember végi költemény, amely

özvegyi fátyolról, szerelemről és fiatalságról szólt, és az álmokat megcsúfoló életben a valóság éppen a paródiáját írta meg. Ez a fiú is csak paródia, az apja igénytelen paródiája.

Pedig ezerszeresen az ő fia.

Nemcsak az életét adta neki, de a halálát is.

Élet, 1910. március 20.

VÁLASZ EGY GLOBETROTTERNEK

Szívemből irigylem önt, uram, aki legutolsó levelét spanyol bélyeggel juttatta hozzám, s nemsokára továbbmegy, és az indiai tavaszt bámulja, álélt virágok közt nézi, hogyan pihen le a nap, és megvetően gondol arra a kis kalitkára, ahol én, szegény rab, mozgok. Én azonban nem mehetek, nem megyek, nem akarok menni. Ön, uram, aki a látókedvben, a bámulásban, a szenzációhajszában hasonlít egy jó étvágyú, egészséges emberhez, biztosan nem ért egészen engem és azokat, akik végképp lemondtunk az utazásról, és képzeletben utazunk. Nagyon kérem, ne nézzen le bennünket. Mi vagyunk a világ igazi vándorai. Önök a nagyevők. Mi az ínyencek.

Bevallom azonban, hogy csak a félelem tart vissza az úttól. Nekem az életem harmóniájához kell egy át nem élt vágy, egy táj, amit csak képzeletben látok, egy ország, ahol még nem voltam. Sokszor úgy érzem, hogy a fiatalságomnak tartozom ezzel. Önöket megöli az egyhangúság, minket bánt a változatosság unalma. Higgye el, kérem, soha sehol se éreztem jobban, milyen kicsike a világ, mint mikor megláttam, hogy nagyobb, mint amilyennek tudtam, és mégse olyan nagy, mint ahogy elképzeltem. Azóta folytonosan félek a csalódástól, és inkább nem is mozdulok ki az odúmból. Engem lehangol, hogy olyan egyformák az élet megmerevedett formái, nekem fáj, hogy a valóság mindig kevesebbet ad, mint a fantáziám, hogy mindenütt az örök nótát fújják az emberek, hogy fölkérnek, lefekszenek, s az életük csak mozgás e két pont között, hogy sírnak és nevetnek, tárgyalnak és üzletet kötnek, este pedig bemennek a sajtkereskedésbe hidegvacsorát venni, Münchenben és Yokohamában éppúgy, mint Madridban vagy Budapesten. Akár hiszi, akár nem, az életünk állati szaga idegen égövek alatt, ismeretlen városokban, ismeretlen emberek között undorít leginkább.

De ön meglepetésekről beszél, új színekről, új szokásokról, új népekről. Ezekben sem hiszek. Pár évszázaddal ezelőtt még igaz lehetett. Ma azonban a gőz, a villamosság és - last not least - az újságírás századában szeretetreméltó naivságot látok az önök jóhiszeműségében és mosolygok rajta. Születésünktől fogva a kultúra fertőzi képzeletünket. Mutasson nekem olyan embertípust, amelyet nem ismerek az etnográfiai arcképcsarnokból, keressen tájat, amit még nem pingált le festő, találjon műkincset, palotát, mesevárost, amit nem írt le író, amiről nem emlékszik meg pontosan a pápaszemes műtörténelem. A világ nyolcadik csodája az, hogy már nincsenek csodák. Akárhol jártam, mindig ez a gyengéd csömör settengett a nyomomban. Nekünk alig marad felfedezés. Ha megérkezünk valahova, már emlékek köszöntének, s a legfantasztikusabb vidék is csak reminiszcencia. Mintha egyszer már láttuk volna. Valóban láttuk, képzeletben, képeskönyvekben, tájképeken, fotográfiákon. Először sohase láthatjuk. Childe Harold láza lassanként elpárolog, s a nyárspolgároké az utazás gyönyöre.

Lehet, hogy fáradt idegű, csalódott ember vagyok. Gyerekkoromban betegesen szerettem a meséket, a térképeket, messze országok bélyegeit. Úgy látszik, bennök éltem át a kalandorok álmait. Földrajzi atlaszokban bámultam az óceánokat. A képek azonban megelevenedtek, a vizek kék festékfoltjai hullámozni, viharozni, háborogni kezdtek, és hajó lett abból a kis morzsából, ami véletlenül a térképre esett, és recsegő tengeri viharokat éltem át a papíron, így utaztam körül a világot, sokszor, nagyon sokszor. Nem csoda, hogy kifáradtam.

Ismeri Baudelaire költeményét az utazásról? Nagyon-nagyon szeretem. Elküldöm önnek a két utolsó strófáját, amit annyiszor olvastam el, hogy egyszerre magyarul is megszólalt bennem, és versekbe kívánkozott, s elküldöm önnek a hitetlenségemet a hite mellé, csalódásomat az egészséges jókedvéhez. Vigye el a tengerekre szomorú talizmánul. A verset pedig olvassa el:

Halál, vén kapitány! Vígy útlan útjainkra!
Készen vagyunk, Halál, úgy úntat itt e táj.
A tenger és az ég fekete, mint a tinta,
De szívünk csupa fény és mégis egyre fáj;

Töltsd edző mérgedet utasaid szívébe.
Beteg agyunkban oly iszonyú tűz gyulad.
Örvényt nekünk, mindegy, Pokol-e, Ég-e,
Csak Ismeretlent adj és valami újat.

Élet, 1910. március 27.

KOZMETIKA ÉS HALÁL

Egy szegény vidéki leány meghalt, mert kihullott a haja.

Kiemelem ezt a kis hírt a szürke betűtengerből. Álljunk meg egy kicsit mellette, és értsük meg ezt a leányt, aki talán nem is olyan igénytelen lázadó, mint ahogy első pillanatban látszik. Ne mosolyogják le a halálát, és kegyelmezzenek nekem, aki most összekeverem a kozmetikát és a halált. Ha egy tüdőbeteg meghal, a többi összerezdül, és azt mondja, mártír, az ő mártírjuk. Higgyék el, hogy ez a lány sem áll elszigetelten a szenvedő emberek között. Körülveszik őt mindazok, akik szenvednek a múló idő miatt, és egy korai ráncban, egy kihulló hajszálban érzik meg a halált. Csendes szenvedés ez, amely többnyire beleszürkül az évekbe, és megszokássá fanyarul. Egy reggel szeplők bújnak ki az arcunkra. Észrevesszük és megriadunk tőlük. Később azonban mindennap látjuk, megbarátkozunk ezekkel a csúf, foltos vendégekkel, és nélkülük el se tudjuk magunkat képzelni. Az idő pedig borotválja a fejünket. Ez a szorgalmas, rideg borbély naponta igazít valamit a frizuránkon. Minden reggel más ember bámulja magát a tükörben. Ma már nincs úgy, mint tegnap. Egy fojtott sóhajjal dobjuk el a fésűt, és továbbmegyünk.

A marosvásárhelyi lányka nem tudott alkudozni. Kétségbeeséssé dagadt benne az a sok szelíd elégedetlenség, amelyből öreg bölcsek mosolyogva és megnyugodva szűrik le filozófiájukat. Az elégedetleneknek száma mindig több és több. Kinek a haja fáj, kinek a hája, kit a csúf orra bánt, kit a soványsága, s már-már egész seregbe verődnek ezek a nyugtalanok, akik nem tudnak megbarátkozni magukkal, ezek a tiltakozók és berzenkedők, akik a végzet kérlelhetetlenségét saját testükön tapasztalják, a kozmetika nyomorultjai. Az orvosok nem is beszélhetnek annyit páciensek szenvedéséről, mint a gyógyszerészek, kik flastromokat gyúrnak, arcszépítőket kevernek és hajnövesztőket kotyvasztanak.

Mennyi reklám, mennyi világcsoda és mennyi beugró. Egy vigasztalhatatlan emberiség tolong a patikák ajtajánál. A kövérek még jobban elhíznak, a kopaszok nyakig kopaszodnak, a csúnyák még csúnyábbak lesznek. Csak az öreg, ravasz kozmetikus boldogul, aki kopaszon árulja hajnövesztő szer alakjában az örök reménységet. Nincs biztosabb élet, mint az, amely egy hajszálon függ, a kopaszodó emberiség utolsó hajszálán.

Azt mondják, filozófusnak kell lenni és beletörődni az örök rendbe. Magam is kitűnő filozófus vagyok, ha másokról van szó. Színházakban évek óta nézem, hogyan fehérlik felém öreg urak meztelen feje, és most úgy látom a helyzetet, hogy minden rendben van, többnyire csúfak az emberek, s az egyik a kopasz öregúr, a másik a kövér tanácsos szerepét játssza. Sohase gondolok arra, hogy egyszer én is kaphatok ilyen szerepet, és hogy ezek az urak nem is igen az idill kedvéért, nem is puszta mulatságból vállalják a maszkjukat. Nem csodálom a fiatal leányt, aki visszahökkent attól, hogy máról holnapra megkopaszodjék. Ha így hirtelen, minden szoktatás nélkül avatkozik bele az idő legszemélyesebb ügyeinkbe, nemcsak a hiúságunk ágaskodik fel. Arról van ilyenkor szó, hogy egészen mások legyünk, kicseréljük a testünket és elfelejtsük magunkat. Mihelyt komolyan megy a játék, rögtön kitűnik, hogy mégse vagyunk olyan jó átöltöző művészek, ahogy gondoltuk. Ez a leány is csak magát gyászolta. Másokat még megcsalhatott volna egy parókával, de önmagát nem tudta megcsalni. Levonta tehát a végső következtetést. Caesar babérral takarta el a kopaszságát. Napóleon, Shaw és D'Annunzio társágára is jutott örökzöld lombtakaró. Ő azonban csak nő volt. Mikor leszakították fejéről a nőisége királynői hajkoronáját, az életét is eldobta magától. Királynőnek született.

Élet, 1910. április 10.

HOFRICHTER

Addig, amíg nem tudtuk, hogy ki áll a függöny mögött sötét arccal és gyáván lesütött szemmel, gyűlöltük őt. A gyűlölet nem volt oktalan. Az ismeretlen csakugyan a megtestesült emberi fenevad. Egy fekete lelkű haramia. Förtelmesnek képzeltük. A szeme bizonyosan zöldesfekete, a száján kaján mosolygás, az álla pedig borostás. Nem rossz helyen tévedezett a képzeletünk. Utálatos gyilkos ez az ember. Még csak nem is vakmerő. Valami hideg undor kúszik a szívemig, ha reágondolok. A por állatai, a csúszómászók, a békák és a hosszú, hűvös kígyók jutnak az eszembe. S micsoda fagyos lángokban fogant meg a gyilkosság. Bizonyos, hogy ha szenvedély is szülte, ennek a szenvedélynek nem volt hőfoka, csak intenzitása, ez a szenvedély csúnya, alacsony, önző, buta, szívtelen, meg nem bocsátható. Erre vall a gyilkos ravaszsága is. A halált lepecsételi, becsomagolja egy dobozba, és kísérőlevéllel látja el. Azután postára adja. Beleveti a kultúra forgatagába. Rettenetes.

Ebben a pózban láttuk a gyilkost - torzítva, általánosítva és romantikusan - jó sokáig. Egy napon azonban letartóztatták. Bármit beszéljenek most utólagos próféták, mindnyájan kétkedtünk, senki se merte volna tűzbe tenni a karját, hogy ez az ember az igazi gyilkos. Makacs dac, idegesség, nyugtalanság, egynéhány távoli emberi vonás derengett az ajkán. Ez egy kicsit közelebb hozta hozzánk. A képzelet már nem csapongott oly korlátlanul. Mihelyt néhány fix pontot kaptunk, eltűnt az első pillanatok iszonya és a véres rémkép, a sejtelem valami gnómról, egy torz valakiről, aki oly távol áll tőlünk, mint a polip vagy a hüllő. Nem tudtuk még, hogy ki a gyilkos, de lehet, hogy éppen ez a fogoly főhadnagy. A gondolattal lassanként összebarátkoztunk. Már nem is döbbentünk volna meg, ha bevallja. Ő azonban sokáig váratott erre. Hozzászoktatta ehhez magát, a bíráit, és elkoptatta a szenzációt, az idegrendszerünket.

Most pedig vallott. Szárazon, érzéketlenül, már majdnem nyugodtan. Kinyitotta a lelke szennyesládáját, és mi kényelmesen betekinthettünk. Néhányan talán felkiáltottak, micsoda irtózat. Én inkább azt mondom, micsoda szegénység. Ez az igénytelen katonácska generális akart lenni. Ezért akart megölni egy tucat embert. Boldogtalan félbolond, szerencsétlen himpellér. Világos pedig, hogy most is ugyanaz, aki a tettet elkövette. Világos, hogy nem változott azóta. Világos, hogy ma is a legutálatosabb bűnös, egy becstelen, alattomos orgyilkos, prototípusa a cégéres gazembernek. Mégsem az, akit elképzeltünk. Ismerjük, és azt hiszem, ez a döntő szempont. Láttuk az indokait, és ha szennyesnek és gonosznak is találtuk, embernek mutatkozott, s a céljai emberiek voltak. Az ismert embert nem tudjuk annyira gyűlölni, mint az ismeretlent. Naponta ismerkedtünk vele újságolvasás közben. Olvastuk róla, hogy sírt. Olvastuk, hogy éjjeli álmából felriasztották, és képzelt mesékkel kínozták. Olvastuk, hogy a felesége miatt sokat szenvedett. Olvastuk, hogy az ambíciója korlátlan volt. Olvastuk, hogy nyomorgott, és a pénztelenség hajszolta. Ezer és egy motívum, amely ha nem is menti a bűnét, de megérteti. Mindent megérteni és semmit se bocsátani meg. Ez a jelszavunk. A gyilkos azonban így egészen kisiklott érzéseink gyűrűjéből. Már a felesége se tudja, hogy szereti-e vagy szánja? Mi se tudjuk, gyűlöljük-e vagy szánjuk?

Egy szörnyet vártunk, és mégis egy embert találtunk. Ez a meglepetés adja magyarázatát érzéseink hullámzásának az első perc lázától egészen a mostani pillanatig, az izgalom forrásáig. Nem, ez a gyilkos nem kancsal, az álla nem tüskés, a tekintete nem ördögi, egy félresiklott, szerencsétlen bűnös, csak egy mezítelenre vetkőztetett ember, halvány, kopott, koldusi mása csak annak, akit a hír hatása alatt forró álmainkban borzadva és elszörnyedve láttunk.

Szegény, szegény, szegény.

Élet, 1910. május 8.

A REPÜLŐ HÉROSZ*

A naptárak 1910-et jeleznek. Egyszerre mintha rendkívüli dolgok történnének a földön. A deszkapalánkkal elkerített rákosi mezőn mindennap tömegek hullámzanak, emberek, akik otthagyták napi munkájukat, és a forradalmas idők szeszélye szerint órákig bámulnak a levegőbe. Benn a korlátok között pedig ismeretlen emberek; idegen emberek, új emberek; héroszok, durva, barna kámzsába bugyolálva, furcsa sapkában. Aki a múltból toppanna ide, csak tíz év távolságából is, nem ismerné meg őket. Talán egy idegen csillagzatból hullottak a bolygónkra. Papok ezek vagy hajósok? Azt mondom nektek, hogy papok és hajósok egyben, mert a fanatizált tömeg úgy tekint rájuk, mint a varázslókra, és ők egyszerűen hajósoknak nevezik magukat, a lég hajósainak. Nekik egy a szél és a hullám; kinyújtják kezüket a levegőbe, akárcsak a hajós, aki a hullámokba turkál, vizsgálva, bátorságos-e útra kelni; fejük felett lóg a kék óceán. A mezőn pedig, felparcellázva a végtelent, zászlós pilonok állanak, a levegő világítótornyai. Nézzetek rájuk, és értsétek meg, hogy most a világtörténelem jutott fordulóponthoz. Sok-sok szem mered a magasba, és a nemes pilóták is fölfelé néznek. Ötezer év szállt el e vén golyó felett, míg az ember végre valóságra váltotta a görög nyelv ihletes álmát, amely az embert, megkülönböztetve a csúszómászóktól, *Fölfelénéző*-nek nevezte, és ezer és ezer generáció pusztult el, míg végre megszületett az igazi, amely annyi idő után először méltó pózban állott meg a földgolyón. Ó, Ember, Fölfelénéző, Fölfelévágyó, Fölfelészálló, csillagok sárkánya, röpülj.

Nem találjátok ezt rejtelmesnek, nagyszerűnek és mégis természetesnek? Az ember röpül. Keresztülugorta önmagát a technika. Acélból és lenge vászonból gépet alkotott, amely már nem is gép, de a végtelenség hangszere. A kormos munkás, aki a gyárban kopácsol és kínozza a vasat, nem is sejti, minő csodák kerülnek ki keze alól. Valamint a gondolatomat is követhetem egy darabig az okláncolat szigorú törvénye nyomán, míg aztán eljutok egy magasabb egységhez, egy önmagát magyarázó intuitív önkívülethez, a hithez vagy az ihlethez, úgy a technikának is vannak magasabb régiói, s a csavarok, a szelepek és a rugók világán túl van egy más világ, amely fittyet hány a szabálynak s új rendet teremt, a fizika után a metafizikát. Mi más lenne ez a levegőgép, mint a csavarok, a vászonfelületek, a hadarók metafizikája? Mindegy, hogy mennyire röpülünk. Teljesen közönyös az is, hogy sport marad ezután is, vagy hasznos vívmány lesz belőle, amely milliókat boldogít. Az a fontos, hogy egyáltalán röpülhetek. Hogy a testemet, ezt a bús nehezéket megmarkolhatom egy ponton, s a húsom, a csontom, a vérem fölfelé vihetem. Akárhová vigyem, csak el innen a földről. Ha egy araszra szállok, már elszakadtam tőle, a légkörben vagyok. Ez a fönséges, az isteni, a gyönyörű pillanat. A gép elbillen, s az utas már az Univerzum polgára. Egy pontot nekem a földön kívül, és kimozdítom a földet. Öreg, derék Arkhimédész, ezek a röpülő héroszok most megtalálták a keresett pontot, s kultúrát és gondolatot, érzést, vámsorompót és határkövet kimozdítanak a helyéből.

Akarjátok látni a hősöket? Nézzetek az arcukba, az ő egyszerű, nyílt, munkás arcukba, és nem kételkedhettek. A nagy emberek ilyen egyszerűek. Ezek nem légtornászok. Nyugodtan cirkálnak a levegőben. Nem úgy ülnek a gépeikbe, mint a tragikus hősök, pedig alattuk a levegő, s egy perc múlva - istenem - talán azok lesznek. Itten csónakázik el Latham gavallérosan és könnyedén, majdnem ábrándosan, mint a velencei lagunán a szerelmes. Még csak pedzi a

---

* Ez egy fejezettöredék a *Hősök könyvé*-ből, Carlyle munkájának egy megíratlan fejezete, amely a nagy emberek bibliáját egész a jelenig vezeti. A cikkíró úgy érezte, hogy szavait és mámorát csak az angol lelkesülő szájába adhatja. *(Kosztolányi jegyzete)*

röpülést. A fején szürke sapka, különben utcai ruhában van, s az ingmelle ragyog. Jefimov is ott bukdácsol. Nagyszerűen hadakozik a semmivel; pofozza, nyergeli, megüli a szeleket, és nyolcasokat ír le prüszkölő gépével a légpályán, mint más a jégpályán. Ő a levegő lég-műkorcsolyázója. Csak a jó Illner lebeg fölfelé a lehetetlenbe kapaszkodva, majdnem félezer méter magasan, rettentő egyedüllétben, ahol szinte már nincs is földi és lelki törvény. Olyan kicsike, mint egy ólomkatona. Gondoljátok el mégis, hogy ennek a kis ólomkatonának szíve van, mint nektek. Az ember ül azon a gépen. Higgyétek el, mindnyájan vele vagyunk, mindnyájunk szívét, szárnyas szívét felvitte magával.

Egy századváltozás gigászi vajúdása ez. Tekintsetek a nagyszerű képre. Lenn az emberek részegek az örömtől és a mámortól. De la Roche bárónő egy hangár előtt ül, s zöld pezsgővel nedvesíti kedves, francia száját. A harcos asszonyok, a forradalom tricoteuse-ei jutnak eszébe a szemlélőnek. Micsoda láz, minő extázis, tömegek roppant önkívülete. Illner a földön van, s amint letépi aviatikus-sapkáját, látni rózsaszínű, szakállas arcát. Íme, egy nyugodt forradalmár; egy becsületes osztrák; egy jó álmú, mosolygó ember. Ne feledjétek soha. Áldás az útjára és az életére.

Az emberiség érzi e pillanatok rettentő súlyát. De a hősök mégse ülnek a szenzáció fotografáló gépe elé. Ők teszik azt, amit a szívük parancsol. Mást nem tehetnek. A diplomaták vitáznak, hogy a gépek majdan békegalambok lesznek-e vagy a háború vércséi; ők csak repülnek. Százezer kürtnek kellene pedig felkiáltani a levegőbe operák harci motívumait, egész a csillagokig. A katonabanda csak a *Luxemburg grófja* keringőjét játssza. Mégis azt mondom, hogy a világtörténelem két korszakra oszlik. Az egyik az, amelyben még nem repültek, a másik, a mai, mikor már repülnek. Kőkorszak, vaskorszak, bronzkorszak, és azután a levegőkorszak. Mert hamarabb elfeledik a tunyaság, a vér és korom fekete századait, Xerxészt, Hódító Vilmost és Napóleont, mint titeket, nemes Paulhan, Latham és Rougier, akik a *vis inertiae*-vel és a *gravitáció*-val tusakodtatok. Egy új fiatalság kezdődik veletek. A világ, ez a béna csecsemő, kinő évezredes dajkaságából, és járni, szállni kezd. Veletek kezdődik a világ fiatalsága és talán férfikora is. Aki ezt tagadja, nem barátom nekem és az emberiségnek. Gaea, hisztérikus mostohaanyátok még sokszor visszaránt benneteket sziklás kebleire, s talán a véretekkel is pirosítjátok. Mégse féljetek. Nálatok az igazság. A gépetek rendben van. És ugye a szívetek, a ti nemes, nagyot merő szívetek, az is rendben van?

A Hét, 1910. június 12.

NYÁRI POLITIKA

A nyári politika: ez az, amit szeretek. Mert valamint a nyári újságíró nem újságíró, a nyári szenzáció nem szenzáció, és a nyári szerelem nem szerelem, a nyári politikának is megvan az a jó oldala, hogy minden, csak nem politika. De jól van ez így, és a magam részéről szeretném, ha a mi népünk is elfelejtené kicsit a politizálás keserű művészetét. A politikusai úgyis elfelejtették már.

Ilyenkor, a holtszezon küszöbén, mindig megújul ez a reménységem, és amint látom, hogy néhány újság megoldja feszes koturnuszát, és szellőzteti a fontoskodás álarcát, új vér özönlik ebbe a reményembe, s hinni kezdem, lesz idő, mikor nálunk is kihal a politikus csizmadia szomorú típusa. A politikus csizmadiánál csak a „haza" sorsán búsuló semmittevők száma nagyobb. Sehol a földgolyó hátán nincs oly ország, mely annyira meg volna verve a bolhászkodó és kucorgó politizálás műkedvelőivel, mint a mienk. Török átoknál is nagyobb átok ez mi rajtunk, akármit is mondjanak. Millió és millió tervezgető, foltozó, újrakezdő, hátramozdító és csizmafejelő, millió szomorú, bor mellett búsuló Hamlet, és egyetlen tett-ember sem. A tett helyett kapjuk: a tett filozófiáját. A kitartás helyett: az energia dicséretét. Arany és győzelem helyett pedig papíron nyerünk és győzünk a térképeken, ott is leginkább erkölcsileg.

Európában - ugye szabad erről is beszélnem: - a politikát immár szépen a sarokba verik vissza, és a politikus éppúgy foglalkozik sivár rébuszaival, mint a hivatalnok, az üstfoltozó és az utcaseprő. A nép pedig vígan fütyül és éli a maga tömegegyéni életét. Még az újságok sem háborgatják köreit. A lapok vezércikk-rovatában, ahol nálunk csak visszakérődzött és többször megemésztett politikai általánosságok éktelenkednek, az foglal helyet, ami lapjainkból helyszűke miatt rendesen a vízállás rovat alá szorul. A német polgárt például érdekli, hogy Haeckelnek vagy Bergsonnak van-e igaza, s izgatja az a probléma, micsoda rendben sorakoznak egymás mellé testünk titokzatosan működő atomjai? A franciáknál politikai esemény egy könyv, egy jó cikk, egy szép vers. Nálunk eddig csak egy mámoros képviselőválasztás kavarja fel az alvó érdeklődést. Egy zsíros koponyája, sörtehajú urat kísérünk részeg rikácsolással a képviselőházba, aki bölcsen kimutatja majd nekünk, hogy a fehér nem fekete, hanem fehér. Csak a lengyelek tudtak ily jól politizálni. Vajon mikor figyeltünk igaz érdeklődéssel egy művészt, egy írót? Vajon mikor űztünk igazi kultúrpolitikát? Mikor volt fontosabb a kegyelmes úr paralitikus csalogányénekénél egy igazi lángész írása?

Eddig, úgy látszik, csak nyáron, az általános szieszta idején. Emésztésnél, szivarszó és feketekávé mellett néha még ilyesmire is ráfanyalodunk. Ezért dicsérem a laza és általános nyári politikát. Ilyenkor befejeződik a szószátyárkodás, s időnk akad arra is, hogy kissé magunk köré tekintsünk, és egy aprócska eseményt - megnőttetve - beleállítsunk az általános európai politika távlatába. Rávetődik tekintetünk néhány társadalmi és külpolitikai eseményre is. Nagyobb perspektívákat fut meg a szemünk, s madárkönnyű fürgeséggel száguldunk át az alpári filozófia apró-cseprő akadályain és mondvacsinált bércein.

De az olvasó - érzem - türelmetlen, és egyre böki a hátam, hogy adjak már valami kézzelfogható tanácsot, hogyan és micsoda eszközökkel űzzön igazi kultúrpolitikát nyáron? Az író zavarban van, és sok tanács helyett inkább eggyel szolgál: egyáltalán ne politizáljon. Üljön fel egy vonatra, és füstölögjön végig a vadvirágos mezőkön. Tanuljon meg - nem is gondolja, milyen nehéz - intelligensen tétlenkedni. Ezekben a lusta, termékeny pillanatokban a sok kusza benyomás lassanként gondolattá izmosodik, meggyőződéssé higgad és hitté erősödik. Politikához pedig egyéb nem kell, mint jókedv, pár cigaretta és egy hintaágy. Különösen a hintaágyat ajánlom. Vessük bele magunkat, és a cigaretta bodor karikáival együtt eresszük a

levegőbe gondolatainkat, ezeket a szeszélyes papírsárkányokat, és mulasson rajta ki-ki, hogy vesznek el a végtelen levegőben. A fák zöld árnyékában maga is jobb, bölcsebb és szelídebb lesz. Ha az égre néz, mintha tengeren lebegne. Csak egy kis fantázia kell hozzá, hogy a levegőóceánon végigszántson, és megtépázza a csillagok üstökét. Azután bújjon el az erdőbe egy könyvvel, lehetőleg verseskönyvvel. Szeretem azokat, akik verseskönyvet visznek magukkal. Még nem is kell elolvasniok, csak egy-egy sort, és közben nagyot és alaposat nyújtózkodniok. Alvás és álom, nyugalom és ábrándozás: ez a nyári recept. Nyugodt szemlélődés és felejtés: ez a nyári politika.

Az év csitri háborúi és kakasviadalai után pedig tűzzük ki házunkra és lelkünkre, amint a krónikás is kitűzte cikke homlokára, a fehér lobogót.

Élet, 1910. június 19.

A MÁSODPERC MŰVÉSZETE

A berlini poéta csatakos, csúnya hajnalon bandukol haza a Frigyesvároson át. Egyszerre magára eszmél, megnézi az óráját, s azt látja, hogy fél kettő van. Ez az óra, az Arno Holz órája, amely még a költészet anyagiatlan régióiban is merészen és dacosan fél kettőt mutat, jellemzi azt az új poézist, amelyről most szólni akarok, a másodperc művészetét.

Nem véletlenül ragadtam ki ezt a költeményt a sok közül. Nem véletlenül tűzöm ki az új költészet cégéréül a prózai, de emberagy alkotta gépecskét, amely a rohanó időt, az ezerfelé tagolt jelent percekre és másodpercekre aprózza. Mindez csak azt jelenti, hogy egészen a jelenben élünk, s a költészet óramutatója már nemcsak az évszázadot mutatja, hanem az órát, a fél órát, a percet, a másodpercet is. Nem szégyelljük a jelent, hanem szeretjük, s bajaink, nyomorúságunk, a mindennapi élet sara és piszka, a körutak zúgása és csörömpölése polgárjogot nyer a versekben is. Miért ne? Egy ember áll hajnalban az utcaszögleten, aki mankójára támaszkodva viaszgyufát, viharálló finom svédgyufát árul. Ez az ember, ez a szomorú hajnali madár ismerősünk, aki ezer és ezer kapoccsal ékelődik belé lelki életünkbe, ez a hajnali ködben szunnyadó főváros a mi otthonunk, ez a kőrengeteg gipszlombjaival, bádogágaival, vastörzseivel a mi kegyetlen, megátkozott és mégis édes hazánk. Miért ne énekeljük meg ezt a kőerdőt, és miért kárhoztassuk némaságra csilingelő madarát, a villamos csengőt? A természet már majdnem távol esik tőlünk, már majdnem idegen. Vasárnaponkint villamoson, omnibuszon lihegünk hozzá, s csak port, zajt, tolongást, körhintát, olcsó, talmi, hazug kultúrát kapunk helyette. Az ember előtérbe kerül, s mindenen otthagyja keze nyomát. Ami régente poézis volt, ma már idegennek, primitívnek tetszik nekünk, akik a villamosság, vasút, a telefon századában élünk, s nem az erdőzúgást, hanem a vashámorok és füstölgő gyárak robaját hallgatjuk. Hány gyermek él a fővárosban, aki még sohasem hallott pacsirtaszót, de naponta hallja a kultúra zaját, a villamosok, a gépkocsik, a telefonok csörömpölését. Tíz év után talán lesz olyan is, aki előbb lát repülőgépet, mint madarat. Miért daloljunk tehát pacsirtákról? Reám minden természetcsodánál, minden vízesésnél fenségesebben hat egy rotációs gép prestissimója, amely mennydörögve, sisteregve, öntudatosan sokszorozza az időn és téren diadalmaskodó emberi gondolatot.

Ebből az új világból nőtt ki a mai művészet. A poézis régi, primitív skálája hihetetlenül kiszélesedik, s magába öleli az egész nagyszerű és kegyetlen, szép és borzalmas életet. A múzsa csókja, akárcsak a Schilleré, az egész világnak szól. Mindenkinek egyformán, de elsősorban azoknak, akiket az életben senki sem csókolt meg, a nyomorultaknak, a munka falszínű mártírjainak, a pinceszobák éhes rabjainak. Jön egy angol poéta, aki ezer és ezer varrógép gyászos kopogásából egy vers ritmusát érzi ki, s megírja az első igazi munkásköltemény. A sujet igénytelen, de a vers örökkévaló. Azután megérkezik Heine, s a takácsok néma nyomorának ad nyelvet. Egy új világ ez, ahol feketébb a gyász, de pirosabb, lángolóbb, egészségesebb az élet. Az olaszoknál két merész proletárnő, Ada Negri és Annie Vivanti dalol, Németországban pedig Arno Holz megírja az *Idők könyvé*-t, ezt a csodálatos verseskönyvet, melyben keserű haraggal, dacos szeretettel a harcos költők közé áll. Beszéljek a többiekről, Conradiról, Henckelről, Otto Ernstről, Julius Hastról, Jehan Rictusról, Morris Rosenfeldről, Gorkijról? Mindenütt valami titkos szociális érzék van fejlődésben, s a költő, akár tudja, akár nem, varázskörébe jut. Nemcsak a szeretet és a megértés, hanem a művészet örök megújhodásvágya is azokhoz a sujet-khez vezeti, amelyeket azelőtt senki sem vett észre. Az új költő maga teszi királyává a koldust, és emeli föl a sárból az utcák nyomorultját az intuitíve megsejtett igazság lelkesedésében.

Hiába fintorgatja orrát a romantikus esztétika. A költő ma már belerohan a viharba kalap nélkül, hajadonfőtt, olykor mezítláb is, és minden kísérlet, mely el akarja zárni az élet gyönyörű és szomorú teljességétől, merénylet maga a poézis ellen. Mert ki zárhatja el a poétát az élettől? Maga a poézis nem gazdasági s társadalmi összetevők különös eredője? A legfinomabb agyak rezdülései nem a bankok asztalán, pénzemberek aktáin intéződnek el? Miért álljon tehát a költő süketen és vakon az idők viharában, mikor egész valóját millió és millió finom gyökérszállal öleli körül az életet szövő jelen? Álmainknak ez a különös hatalom vet véget, regényünkre, novelláinkra, verseinkre ez tesz pontot. Miért félünk tehát tőle, miért nem merünk farkasszemet nézni vele?

Az új költő nem is fél tőle, hanem poézist teremt belőle, az élet költészetét. És ezt a költészetet éli és írja ma mindenki, aki igaz ember, ha szóval nem is vallja a mi hitünket, s látszólag nem is lelkétől lelkezett fia az irodalomi forradalomnak. Az új, elfinomult érzések és gondolatok kivertjei, hátba rugottjai, megpofozottjai vagyunk mindannyian, ha hangot keresünk az ezer arcú, energiátlan modern élet kifejezésére. Minden vers ritmusából kihallani az idők kopogását is. A mai ember szívdobogása: ez a mi titkos metronómunk. Szemidegeink már finomabbak, s nemcsak a rikító helyzeteket keressük, nemcsak az aranypaszományos hősöket, hanem a hősünk esetleg egy öreg ember, aki patent viaszgyufát árul valamelyik utcasarkon, esetleg magunk vagyunk a hősök, bárminemű helyzetben is, bármikor is, mert a csendben is halljuk a vihart, meglátjuk a szürkeségben a színt, s tudjuk, hogy nemcsak a nagy szenvedések és nagy örömök napjaiban vagyunk értékesek, de talán éppen egy intim elmélyedés pillanatában, egy különös hangulat másodpercében.

Azelőtt a poéta az uralkodó király nevével jelezte, mikor született a verse. Egy század már pontos dátum volt. Később intimebb lett, és az évszakokat, a hónapokat is észrevette. Ez a legújabb kor megalkotta a másodperc művészetét is. Mit nagyképűsködjünk? Kivesszük az óránkat, és azt mondjuk, fél kettő van.

Élet, 1910. június 26.

FRANCIÁK ÉS MAGYAROK

A *Revue de Hongrie* kiadott mostan két magyar könyvet. Két francia könyvet. *Bánk bán*-t és Ambrus Zoltán egy csodafinom regényét. Olvassák el, kérem. A magyar olvasónak valóságos szenzáció látni, milyen jól perdülnek mondataink francia síneken. Igen, ez a két nyelv egytestvér. A fordító könnyen követheti a gondolatok egymásutánját. A szavaknak van valami közös ritmusa.

Mikor összevetettem a francia és magyar szöveget, szinte megdöbbentem, mennyire hasonlítunk egymáshoz a szavak összefűzésében, a gondolatok logikus tagolásában és fölépítésében. Mind a ketten úgy gondolkozunk, mint a gyerek. Ami a franciának természetes, az én magyar agyvelőmnek is az. Francia könyv sohase fájasztotta meg a fejem. A német mindig. Miért olvasunk németül?

Miért? A műveltségünk pedig német. A tanáraink, az egyetemeink németek. A stílusunk is német. A művelt magyar ember németül tud és németül olvas, s ezen az úton ismeri meg az európai kultúrát. Ezzel pedig azt mondtam, hogy rövid időn belül teljesen megadta magát, kifáradt és színét vesztette a magyar stílus. Nem lehet büntetlenül német könyveket olvasni. Nekünk az ő illogikus nyelvük idegen. A gondolatok ájultan vergődnek az architektonikus mondatokban. Minden mondatuk egy gótikus palota. Egy égbekiáltó bűn előttem, de bűn az egészséges rend, az emberi szellem ellen is. Mindenki inkább olvashat németül, mint mi. Ők a francia szellem legrosszabb közvetítői. A németek meghamisítottak minden francia írót, az eredetiséget okvetetlenkedéssé degradálták, a szellemet szellemeskedéssé ficamították, az erőt brutalitássá, s a legújabbak, a német modernek pedig eredetiebbek az eredetieknél, betegebbek és dekadensebbek a fáradtaknál, előkelőbbek a született arisztokratáknál, mint minden parvenü. Mégis németül olvasunk.

A magyarságnak pedig nem idegen a francia szellem. Történelmi tradíciók fűzik hozzá. Hiszen évszázadokig élt latin szellemi koszton, s Pázmány Péter kemény és erős prózája éppúgy latin, mint Berzsenyi Dániel vasból faragott versei, amelyek szegényes irodalomtörténetünk mentő emlékei. Abban az időben, mikor a latin szellembe kapcsolódtak kultúránk gyökérszálai, jól írtak magyarul. A régi magyarok stílusa kedves, bátor és zamatos. Olvastam a levéltárban *meglepően* friss magyar leveleket, amelyeket egyszerű vidéki fiskálisok lúdtollal kanyarítottak valamelyik nemesi kúria asztalán, három-négyszáz évvel ezelőtt. Akárki megirigyelhetné tőlük. A mostani magyar írást elsenyvesztette a német invázió, a pudvás német stíl, a tanáros német műveltség. Csak a legfiatalabb literatúra tartja a testvériséget a franciákkal.

Ez a felbuzdulás, amelynek az értékét most még le se tudjuk mérni, ez a tollháború, ez a sok új könyv és vállalkozás, amely a jövő távolában egy egységes, nemes és grandiózus irodalmi reneszánsznak fog föltűnni, az új magyar vers, az új magyar novella, az új magyar regény mind a francia szellemnek köszöni az életét, minthogy a francia szellem a magunk megismerésére ébresztett. Én azonban egy általános francia műveltségről álmodozom. Egy korról, amikor a magyar intelligencia egészen vérévé hasonítja a francia kultúrát. Ha mindenáron házasságot kell kötnünk egy idegen nemzettel, legalább ne lépjünk mésalliance-ra.

Az ideálom az az eljövendő fiatal magyar, aki műveltségében erősen a miénk, szellemében francia, s aki egy előkelő, hideg gesztussal fordul a németül beszélő idegenhez.

- Monsieur, je ne comprends pas.

Élet, 1910. július 31.

A FEHÉR KOCSI

A fehér kocsi, a fertőtelenítő intézet nyugodt és alattomos járműve, egy délben átrohant a fővároson. Láttam a kocsit és az embereket, akik nézték. Az egyik, mintha nem hinne a szemének, sokáig bámult utána. A másik továbbment nyugodtan, de az arca fehér lett, mint a járványhirdető plakát. Volt ottan egy öregúr is, aki majd kiejtette markából az aranygombos sétapálcáját, és egyszerre gyámoltalanul nézett maga elé, tipegett és bámészkodott, mint az a hároméves kis poronty, akit a kezén vezetett előre. A félelem mindnyájunkra ráhúzta az uniformist. Arra gondoltunk talán, hogy egy hónap múlva, egy hét múlva, egy nap múlva nem is fogadjuk ily hideg szívszorongással ezt a kocsit, nem is ijedünk meg ennyire a lovak nyugodt és gyászos trappjától, mert megszokunk mindent, és megdöbbentünk ettől a gondolattól. A kocsi pedig üres volt.

Azokban a pillanatokban, mikor e sorokat írom, nincs veszély, és valószínűleg akkor se lesz, mikor olvasni fogják a levelemet, amely - szerencsére - elveszti aktualitását. A kolera, ez az inkognitóban utazó ázsiai király, csak éppen leadta névjegyét előszobánkban. Mégis, meg kell állapítanunk, hogy máris betegek vagyunk. Szinte pontos orvosi műszerekkel lehetne lemérni az izgalmunkat és észlelni, hogy a veszély gondolatára majdnem mindnyájunknak többet dobban eggyel-kettővel a szíve, s ez a kis nyugtalanság egy összegben már zavart, lázat, benső forradalmat, viharos kedélyhullámzást jelent, mihelyt nem rólunk, de milliókról van szó. Neuraszténiásak vagyunk. Mi még talán nem is vettük észre. Az újságírók azonban, akik a tömegek hőmérői, észrevették ezt, és egy hét óta mást se lehet olvasni, mint hogy nyakunkon a hurok. A neuraszténiás ember fél. A neuraszténiás ember mesterséges félelemmel akarja megijeszteni a saját félelmét. Felcsigázott idegeinek lázában úgy gondolkozik, hogy ha beletranszponálja magát a rettegett jövőbe, és magára disputálja a betegséget, a veszedelmet, ravasz pesszimizmusával túlgondolkozza a valóságot, és a valóság mégiscsak rácáfol. A kártyás mindig azt hiszi, hogy nyer, és azt mormolja, hogy veszteni fog. Ő is a felhők elé harangoz. A neuraszténiás logika pedig rémeket lát, és még nagyobb rémekről beszél. Ez egy naiv csel, egy fogás, egy vívóállás. Csak nem lesz oly szemtelen a jövő, hogy igazat ad neki, és valóra váltja aggodalmait?

A közönség tehát ijesztő cikkeket akar olvasni. Haragszik arra, aki csitítgatja. A fehér kocsi, amely gyanútlanul gurul végig a kövezeten, középkori borzalmakat zaklat benne. Szeretné, ha háborgó zajjal, jajveszéklő trombitákkal rohanna el, és vaklármával ijesztené a veszedelmet és a félelmet. Tűzoltótrombitával akar tüzet oltani. Ez a tömeg azonban, a várakozás türelmetlen pillanatában, szimpatikus nekem. Eddig csak gyűjtőfogalom volt, de ilyenkor érzem, és egy vagyok vele. Az öregúr, aki kiejti kezéből a sétapálcáját, a kisfiú, aki bámész szemével nézi az életet és a halált, amelyet nem ért, a nyárspolgár, aki egy pillanatra abbahagyja üzleti számításait, és mohón böngészi az újságok híreit, a fütyürésző inas, akinek egyszerre szájára fagy a fütyülés, a hivatalnok, aki egy estén nem a fizetésemelésre, de az élet legnagyobb misztériumára gondol, most először néz méltó pózzal az égre, most testvérem, most katona és filozófus, most valahogy kifejezi az én életemet, mindnyájunk életét, az én félelmemet is, mindnyájunk félelmét.

Nekik szükségük volt erre. Ez a kis neuraszténia, amely rokona annak az áldott izgalomnak, annak az éber és álmatlan idegességnek, amely minden szépnek és nagynak a megteremtője, pár napra belőlük is poétát és filozófust formál, akik mindig ily gondokban hánykolódnak s sejtelmek és veszedelmek előestéjén írnak és álmodnak. Nehéz és gyönyörű pillanatok. Egy óriási hadsereg katonája minden ember. A kezek, amelyek idegenül és testvérietlenül for-

dultak el eddig, a sötétben mohón keresik egymást. A láthatatlan lánc köti őket össze. Amit évszázadok, könyvek és bölcsek nem értek el, amihez az erőszak is gyenge, a vaslánc is laza, amit az élet eddig mindig meghazudtolt és utópiának csúfolt, megvalósítja egy nap egy bal riadalom, egy vakhír, egy csendes fehér kocsi, amely nyugodtan tűnik el a déli napfényben.

Élet, 1910. szeptember 4.

ADRIA

Tengeri betegség

A tánc éjfél után kezdődött. Egyszerre tántorogni kezdett a kis magyar hajó. Bennem pedig felébredt az az örök indiszkrét, aki szeret bekotnyeleskedni mások köreibe, s minden ablakba, szobába, üzletbe betekint, és elmenet magával viszi idegen életek egy morzsáját. Figyeltem a növekvő zavart. Egyre szaporábban trilláztak a villamos csengettyűk. A vékony drótok, amelyek körülcikázzák a hajót, a hajó idegeivé lesznek, és átveszik az ideges vizek lüktetését, s az óriási dagadásnak és horpadásnak éles bizsergéssel adnak kifejezést. Pincérek ugrálnak szerteszét. A tüdők dohognak, a kötélizmok megfeszülnek, mi pedig kénytelen-kelletlen utánozzuk a hajó ritmusát és táncolunk.

Ez a tengertánc, amiről a régi vers beszél.

Hajnal felé már csak árnyak vannak. A víz előbb hajnalodik, külön és önállóan, mint egy másik égbolt. Lassan aztán az ég is utánozni kezdi a tengert. Gyöngyszínű, üvegszerű fátyolokat aggat ránk, és az utasok halványan és lesoványodva affektált bánattal állanak a virradatban, mint a lelkek vagy az árnyékok vagy az elmosódott freskók. A csöpp tengeri út most már szenzáció. Valamitől űzetve végigjárom a hajót a legalsóbb köröktől a legfelsőbbig, botorkálok a lépcsőkön, csúszom az iszamos padlón, amit megáztatott az éji zápor, és úgy érzem, hogy a lelkek kertjében bolyongok, mint a firenzei költő, s szemlét kell tartanom az elkárhozottak hadán, a hazatérő nyaralókon, akik még néhány óráig itt gyötrődnek, s most különösen és fantasztikusan rémlenek a négyórai világításban. Ez egy kis inferno.

A legalsó körben itten is az indolensek vannak. A szűk vörös pamlagokon fekszenek vagy elszórva a földön, kajütbe zárva, középkori száműzetésben és magányban, halotti pózban, vagy fejükön egy vizes szalvétával, cinikusan vagy bölcsen, mint a gőzfürdőben szokás. Néhány dölyfös még most se javul. Az egyik szitkozódik, a másik tréfál, a harmadik pedig közönyösen mered maga elé. Egy nőhódító sóváran bámulja egy asszony bokáit, aki kibomlott hajjal fekszik előtte. Ez az úr vagy ötven asszonyt csábított el a nyáron. Különben cigarettázik és vár. Néhányan nevetnek. Vastag tengerészhumor kering a levegőben. Itt találkoztam a szerecsennel, a lidói föveny hindujával, aki a tengerparton naponta nyolc óráig imádta a napot, komoran és boldogan, a henyék önszemléletével. Most undor vonaglik az arcán. Valószínűleg az apró hullámokra gondol, a homokra és a napra. Erőlködő szemét egy villanygömbre szegezi.

Sóhajtva hagyom el ezt a kört, és megyek fölfelé, ahol a lámpák fényét már kétessé teszi a reggel, és ahol kis asztalkák mellett a félénkek és a féltékenyek ülnek. Ez a kör a betegszobához hasonlít. Az asztalon orvosságosüvegek, rum és konyak. Olyan mozdulatlanul ülnek szegények, mintha állandóan fotografálnák őket. Családias, intim és furcsa ez a kör. Ide jönnek a nagyon betegek és a nagyon egészségesek, akik Velencéből a velencei mór féltékenységét hozták magukkal, és okosan és türelmesen ülnek fiatal asszonyaik mellett. Utazósapkáik alól zölden villant rám a szemük. Menekülnöm kellett.

Most a tenger zivatarossá vált. Hentergett, habzott, gurgulázott. A reggeli szájöblögetést végezte. Némely pillanatban egy hisztérikus nőnek tűnt fel, kócosan és álmatlanul, a fésülködés előtt, titáni kék hajcsomókkal. Csapódva szédültem fel keskeny lépcsőkön, folyosókon, ázott bordákon, a legmagasabb pontig, a legfelsőbb körig, ahol hajnali szélben a fiatal szerelmesek ültek. A szívem hevesen dobogott és könnyes lett a szeretettől és a végtelen szánalomtól. A

vászonszékekre feszítve vergődtek szegénykék. Nászutasok, turbékoló gyerekek, a hajó banalitásai, összebújva és megriadva egy vihar előtt. A menyasszony kék. A vőlegény zöld.

Kezével citromot erőltet a nő fanyar szája felé. A férfi durva és erős, szeles és kedves, fején panamakalap, mellcsokrában egy óriás rubintű, szimpatikus ősember. A nő pedig szőke, szőke, még a szeme is szőke. Feketekávé és szende tej egymás mellett. Ez az ő első szenvedésük. Amerre nézek, mindenütt ilyen párok. Egyszer talán éppúgy ülnek a hálószobájukban. A nő majd ájultan veti magát hátra, és a férfi keserű panaszokkal, váddal, a gyanú gyötrő italával kínálja, és sírni fog az asszony, vagy csak mímeli a sírást. Kísértetek szálltak a viharban. Messze a hajó orrán mégis megláttam a célt, egy fátyolt a viharban, és különös szemeket, aminőket csak álmunkban látunk, a szemeket, melyek se kékek, se feketék, de a kettő vegyüléke, híd a mennyen és poklon, álom az ébrenlét és alvás között, a kék gyengédségével és a barna tüzével. E szemek felé irányítottam a lépteimet.

Ekkor azonban hirtelenül egy padra vágott a vihar fortissimója. Mindnyájan táncolni kezdtünk, picike tragikomikus bábok, és meghódoltam, a víz hatalma előtt. Hullámok jöttek elénk, amiket csak hallottunk, eddig, duhajon kurjongatva, berúgva az éji tivornyától. Alattunk pedig öklődött és csuklott az émelygő tenger, az öreg iszákos, az utálatos és brutális lump, minden titkok hordozója. Tisztelettel kell viselni a haragját. A gyöngyhalászok belőle merik a moszatot, amiben az egysejtű állat él, az élet kezdete, ami annyira érthetetlen, mint a halál. Betegségemet se érthetik meg az orvosok. Csak azt tudják, a fülem félkörös ívjáratában víz van, az egyensúlyérzék központja, és most ez a kis víz háborog a nagy víz ellen. Valószínűleg azonban csak azért szédülök, mert nagyon közel jöttem az élethez, a titok kapujához. Minden porcikámban érzem a vizet. Száraz tagjaim a tenger esszenciájában fürdenek. Idegeim követik a hullámok ritmusát. Vérem, akárcsak a tenger vize, álomtalanul forrong.

A szájam is keserű már, mint a tenger.

A Hét, 1910. szeptember 4.

A PÜSPÖKÖK A KORMÁNY ELLEN

Aszkéta képű, zord hatalmasok és gömbölyű, derűs öreg urak: Magyarország főpapjai nagy lázzal fognak tanácskozni az őszi püspöki konferencián. Bizonyára nem is lesz a tanácskozásuk hangja - mint rendesen - halk és sugallatszerű, heves kifakadások esnek majd, és égbe esdő zokszó hallik az áramlatok ellen, amelyeket olyan gyakran emleget mostanában a vatikáni korholó szózat. De a zúduló haragos zaj nem harsan át a tanácskozó terem falain, s ami ellen a nagy készülődés folyik, arról csak később vesz aprólékos tudomást az ország.

Amiről ezúttal szó esik, olyan természetű dolog, hogy nagyon érdekel bennünket, minden polgárát az országnak, akik szép békével megférünk egymás mellett, legyünk bármelyik felekezethez tartozók. A püspökök környezetében ezúttal a kormány ellen támadt nagy készülődés. Szörnyűlködve emlegetik, hogy a kormány egyházpolitikájában veszedelmes irányzat került előre, amely állítólag nagy csapást akar mérni az egyházra, mert föl kívánja támasztani halottaiból a ius placeti intézményét, a királyi tetszésjogot. Azt is emlegetik, hogy e terv a legutóbbi tapasztalatok nyomán érlelődött meg. A pápai rendeletek és enciklikák felkavarták a felekezeti békét, sérelmesek voltak a más vallásúakra, s a kormány úgy gondolkodik, hogy nem mellőzheti az ellenük való védekezést. Olyan országban, mint Magyarország, amelynek lakossága több felekezethez tartozik, nem lehet tétlenül várni egy esetleges újabb támadást a felekezeti béke rovására. Az állam nem felekezeti, védelemben kell részesítenie mindenik vallás híveit a támadásokkal szemben. Ez a szempont vezette rá a kormányt a királyi tetszésjog kissé feledett, de a múltban kitűnően bevált módszerére.

A királyi tetszésjog az apostoli királyság jogcíméből származik, és abban áll, hogy a király a pápaság és a magyarországi katolikus egyház között az érintkezést ellenőrizheti és *tetszés szerint korlátozhatja*. E jog alapján pápai rendeletet vagy enciklikát Magyarországon nem szabad kihirdetni a király engedelme nélkül. Világos tehát, hogy e jog alkalmazása mellett nem fordulhat elő olyan sérelem, mint amely a protestánsokat a *Ne timere* és a *Borromeo enciklika* kihirdetésével érte.

Csöppet sem új dolog ez a királyi tetszésjog. Hasznát és szükségét már Mária Terézia belátta, aki a jezsuiták eltörléséről szóló 1773-i pápai levél kihirdetésével életbe léptette. Három évvel később egy lépéssel tovább ment a királynő. Kancelláriája kimondotta, hogy a pápai nuncius Magyarországon semmiféle megbízást nem adhat. Kalapos királynak címzett, igen liberális uralkodónk: II. József a felekezeti béke érdekében megtiltotta a *Bulla in coena Domini* és az *Unigenitus Dei* című pápai rendeletek kihirdetését. Aztán elrendelte, hogy a pápai udvarból érkező leveleket a kancellárián felbontsák. Akkoriban egész irodalma keletkezett a királyi tetszésjognak. Kollár Ádám egyházjogi író hatalmas tanulmányokat írt erről a kérdésről, törvényes alapon mutatta ki, milyen esetekben van joga az apostoli királynak az egyházi ügyekbe beleavatkoznia. És II. József élt is ezekkel a jogokkal. Elrendelte, hogy egyszerű házassági fölmentésekért sem szabad a pápához fordulni, el akarta törölni a püspökök hűségesküjét. Neki esküdjenek a főpapok - így kívánta - és ne a pápának. Volt eset arra is, hogy a királyi tetszésjog alapján egyházi, belső ügyekbe is beleavatkozott az államhatalom. A pannonhalmi monostorban 1745-ben nagy háborúság dúlt a jó barátok között. Pártokra szakadtak, s a heves vita néha annyira fajult, hogy széket ragadtak egymás ellen a jámbor férfiak. Nagy, megszégyenítő züllés lett ez állapotokból, s már a pápa készült megrendszabályozni a szerzeteseket. De az apostoli király résen állott, s mint idegen beavatkozást, visszautasította a pápa intézkedését. Ehelyett a gubernium, a királyi kormány küldött ki bizottságot Pannonhalmára. Így lett aztán világi beavatkozásra rend a barátok között.

A következő háborús, istennyilás időkben kissé elfelejtődött a királyi tetszésjog. Nem is volt rá nagy szükség: a pápák nagy viszontagságokon estek át, kétszer fogságba is kerültek. Nem értek hát rá levelezni, mennydörögni, enciklikázni a kvirináli magasból. A pápaság elveszítette világi birtokait, a csatározások tömérdek pénzbe kerültek, jólestek hát a *népek Péter-fillérei.* Békében megfért ezért a világi hatalmasságokkal.

Csak legutóbb, X. Pius kezd új csatákat. Ezek is kudarccal végződnek. Meg kellett retirálni Németországgal, most meg Spanyolországgal szemben. A mi külügyminiszterünk azonban nem volt eléggé erélyes, amikor talpára kellett volna állania, s ezért gondol a magyar kormány arra, hogy idehaza a királyi tetszésjog alapján biztosítsa az ország békéjét. Mihelyst ezt életbe léptetik, nálunk is csatát veszt az agresszív pápaság. És hiába sopánkodnak főpapjaink, hiába zúdulnak fel majd a püspöki konferencián. Még csak azt sem foghatják rá a magyar kormány eljárására, hogy erkölcstelen támadás az egyház ellen. Az erkölcs mindig a hatalom szerint igazodik. Jól tudja ezt az egyház, amely mindig az erkölcs nevében gázolt keresztül azokon, akik útjába állottak hatalma terjeszkedésének. Most pedig - hála istennek - más az erkölcs, mások a hatalmi viszonyok, és a modern állam meg tudja védeni polgárait - még az egyházzal szemben is.

Világ, 1910. szeptember 4.

KÖNYVTÁRI CSEND

Egy álmatlan éjszaka után a késő délután esője bemosott egy könyvtárba, az olvasóterembe, és én leültem ott boldogan és mélyen pihegve, s majdnem úgy tekintettem szét, mint a párizsi lump a morgue-ban. Kedves, mozdulatlan emberek, ti majdnemhalottak, enyhülést adtatok nekem ezekben az órákban, gyógyítva hullt szívembe a derű, a könyvek illata, a könyvtári csend. Mozdulatlanság körös-körül. Csak az óra ketyeg - fönn a falon - nagyon halkan. A szívek is ketyegnek, de még halkabban, mert a lélegzetet is visszafojtja a figyelem. Ők is azt mondják: tik-tak, tik-tak. Egy ugrás innen a legközelebbi kávéház, és mégis milyen messze van most.

Csömör elgondolni, hogy egyáltalán él még a dupla habjával, a borravalójával, a füst és a feketekávé fülledt ízével. Mennyivel jobb itt. Ez a csendesen folydogáló levegő lelki fürdő. Itten a lélegző lámpák. Ott benn pedig alszik a könyvtár. Könyvek holtan és mozdulatlanul merev polcokon. Mennyi millió és millió betű és gondolat rongyos, sárga, avult, egérrágta papíron. Ebből a sok könyvoldalból egy fehér őserdőt tudnék formálni, ami most kísértetiesen zúgna fejünk felett. Egymás mellé kerülve a versíró, a közgazdász, a nyelvész, a lódoktor, a sporttudósító, a novellaköltő, a szakácskönyvíró, a kozmikus, a kozmetikus, és ez a papírerdő, ez a könyvrengeteg zúgna, harsogna, orgonálna, viharokat verne ebben a csendes teremben, mondaná az élet zenéjét, mi pedig alája ülnénk és bámulnánk, gyerekek egy erdőben, játszók egy enyhe tisztáson, botanikusai ennek a világnak, akik egy fűszálat, egy virágot, egy rozsdás levelet vizsgálunk egész este a mikroszkóp alatt, és növesztjük a mi icipici palántánkat, álmodunk egy új, nagyszerű könyvről, amit valaha, sohanapján, meg fogunk írni.

Roppant energiák öveznek itten. Nem is tudok olvasni. Ez a feszülés megbénít. Mi ehhez képest egy tömeg, egy népgyűlés, egy hadsereg? Úgy tetszik, hogy ott, a másik szobában, halott imperátorok fekszenek, és egy császári kripta kezdődik az ajtón túl, amelynek se vége, se hossza. Mi pedig a kripta bejáratán kopogunk, bebocsáttatást kérve. Ahelyett, hogy kimennénk az utcára, és megcsókolnánk az első lányt, aki utunkba jön, idevágyódunk, halottaknak. Micsoda vígasztalás, hogy én is belekerülök ebbe a sokadalomba. Egy őr felköti az államat, megmosdat, halotti díszbe öltöztet, és egy becsületes hívem talán be is balzsamoz. Kapok egy számot. A magyar halhatatlanság egy katalógusszám. Mindössze egy vékony könyvtárcédula, egy kevés nyál, egy kevés gumiarábikum. Később, száz és száz év múlva jön majd egy diák, egy bolond és éhes és unatkozó diák, aki előkotor - C. C. 33.512; versek; szépirodalmi osztály; kérem, tessék a tanár úrhoz fordulni -, és a kezébe vesz, hosszú kálvária után megkap, bőrbe vagy csak félvászonba kötve, és olvassa nyomdafestékké és papírrá vált éltemet, lehet, hogy ily korhely délutánon, mint a mai. Ebben a diákban reménykedem.

Próbálom elképzelni őt. Egy századdal előrezökkenni nehéz és fáradságos, még így, álmatlan fejjel is. Fürkészem az olvasók arcát, amelyek enyhén és biztatóan világítanak. Egy-egy sziget mindegyik. Egy-egy fényes folt a szoba éjszakájában. Megvilágítja a lámpa és még valami. Az, amit olvasnak. Ha így nézem az arcokat, eltolódnak, felrebbennek a szemöldök, síró és nevető pózban, komoran vagy vidáman merednek reám a szájak. Cukrot kóstoltál, drága nevető? Keserűt nyeltél, keserű betűket és keserű életet, te magántudós? Micsoda szédületes zűrzavar van ily olvasóteremben. Hányféle, mennyi különböző vágányon száguldoznak a szellemek. Hogy össze nem ütköznek vad rohantukban. Az agyakon csupa halott ember gondolata kering, megállt szívek érzése lüktet át, és nincs hibás váltóállítás, nem ütközik össze Goethe és a francia szimbolizmus, Newton és a teozófus, aquinói Szent Tamás és Haeckel, a napóleoni háborúk és a szociológia. Hiába ér össze a könyökük. Távol vannak ők, mérföldi

messzeségben az élettől és egymástól. Besüppednek a mélybe és elvesznek benne. Búvárok ők, akik felvetve fejüket még lihegnek, s az ocsúdó szem és agy zsongásával jóreggelt köszönnek a visszatérő valóságnak, az embereknek, a lámpáknak, s egy kicsit hitetlenül nézik mind, és egy kicsit végigsimítják homlokukat. Ön Kínából és Indiából tért vissza, ön az ókorból, ön a görög nyelv kacskaringóiról. Ön pedig, kedves doktorkisasszony, a végtelen sorok legvégéről jött, ahol a madár se jár, egészségesen és pirosan, vidáman. Hogy sikerült az utazás?

Nem csoda, ha némelyek valóságos bástyafalat emelnek maguk körül, és belebújnak a magányukba, belevackolják magukat a csendbe, megülnek órák hosszat boldogan és mereven. Többnyire kellemetlen arcok. Busa fejek, vastag, subaszerű hajjal, a nádfödelű parasztkunyhókhoz hasonlók, amelyeknek ablakait befalazták és évekig nem szellőztetik. Arcaikra kiül a könyvek siralmas ákombákoma. Mozog a szájuk, pislognak, s áhítatosan imádkoznak egy száraz zsoltárt. Rájuk nézve nincs már meglepetés. Lelkük csupa keréknyom. Kitaposott idegpályákon talicskázzák fel a nyersanyagot, mindennap egy téglát, s építik a maguk rongyos kis palotáját, amelyből többnyire egy ház lesz - a napszám bére - egy ház valamelyik erdélyi városka végén, ahol kövér és csúnya feleségükkel elbújnak a világ elől. Egyelőre zakatolnak tovább a ház és a kövér nő felé.

Mégis valami ütemességet érzek, a cél közelségét, és ez vígasztal, ez a robogó vonat kellemes örömével tölt el. Lehet, hogy azért maradtam eddig itten, tétlenül. Vannak azonban olyanok is, akik éppoly céltalanul ülnek, dolgoznak, írnak és olvasnak, mint én. Ezek a könyvtár bolondjai. Önérzetesek, szótlanok és titkolódzók. A kecsegefejű úr is itt van, akit tíz évvel ezelőtt hagytál el kis cédulái között, éppen azon a széken, szűk és hosszú szürke ferencjózsefjében. Még mindig búvárkodik. Keze néha megrebben, és villámgyorsan ír le egy friss ötletet. Aztán mások, keres valamit a könyvek és az írások közt, vállát vonja, letargikusan mered maga elé, és mintha álmot álmodnék, fészkelődik, s újra belekezd a nagy munkába, szorgalmasan osztályozza a ragadós papírszeleteket, egyenként vastag cukorspárgával köti össze. Nem tudni, mit ír. Lehet, hogy a mértékhitelesítő intézet hivatalnoka, lehet, hogy egy költő, egy világjavító, egy próféta, lehet, hogy egy zugtörténész, s azt akarja bebizonyítani, hogy Napóleon magyar volt, és erre a kártyára tette fel egész életét. Titok minden mozdulata. Titok, amit suttogva mond a könyvtárszolgáknak. Az is titok, hogy miért nem akasztotta fel magát azokra a derék és vastag cukorspárgákra, amelyekkel ringy-rongy írásait aggatja egybe.

A csengetéskor mégis ő megy el utoljára. Sóhajtva kel fel, és arra gondol - ars longa, vita brevis -, mennyi idő morzsolódik el haszontalanul, míg végre reggel újra kitárják a könyvtár kapuit. A többiek is tétovázva búcsúzkodnak az öreg könyvektől. Megértem őket. Ez a második otthonuk. Az ember hamar bennfentes lesz a könyvtárban, s nem unja meg, mint a lakását. Hogy visszatérünk, híven és barátságosan fogad, és nem tesz szemrehányást. Ismerjük minden zegét-zugát. Az életünk egy-egy momentuma kötődik a tárgyakhoz. A lépcső például egy téli estét jelent, a könyvállvány egy csalódást, az íróasztal egy sikert, a lámpa egy lány mosolyát és egy májusi délutánt, az ablak egy szorongó érzést, mert rajta keresztül láttuk meg először az őszt a távoli kertben, ahol panaszkodva zúgtak a sötét, könyvtári fák. Nehéz kiszakadni innen.

Csak egy szoba van itt, amit nem ismerek. Ez balra van az ajtótól, ott, ahol a könyvtár állványok és falak árnyékába vesz. Sohase jártam itt. Estente, ha bejöttem, szívdobogva néztem errefelé, és évekig titok maradt ez a szoba, az éjszakába pólyált falak, ajtaja előtt a vas lábtörlő, amire néha setétvörös fény szüremkedett, úgyhogy szinte áttüzesedett, mint egy pokolrostély. Úgy képzeltem, hogy itt egy elátkozott ember lakik. Egy elátkozott, hosszú szakállú vén nyárspolgár, valami hivatalos személy, egy felügyelő, egy könyvtártiszt, egy szimpla tisztviselő, de hallgatag, rejtélyes és roppant megközelíthetetlen, hasonlatos egy mágushoz vagy egy

világítótorony őréhez. Most bemehetnék, és vége lenne a csodának. Ha bemennék, az őr szívesen fogadna, leültetne és szivarral kínálna meg. Csak valamit hazudnom kellene. Valószínűen azonban csalódva jönnék ki. A szoba olyan lenne, mint a többi. Nem ismerném fel az én bűvös szentélyemet, amit vörös fénnyel és fekete árnyakkal színeztem ki magamnak. Egy ember ülne itt is, aki levenné orráról a szemüveget, és rám bámulna, talán mosolyogna, talán csodálkozna és nem értene. Elveszne minden.

Bemenjek ide?

Nem megyek be.

A Hét, 1910. szeptember 11.

ALFÖLDI POR

Hervadóban a bácskai pipacs. Valaha ezt a mezei virágot illesztették budapesti írók a bácskai címerbe. A vidám és egyszerű pipacsot, amely egy mezei idillre, egy duhaj kurjantásra vagy az iszákos ember vörös orrára emlékeztet. Most azonban, hogy itt vagyok Bácska fővárosában, a bor és a kedély fészkében, csak szomorúságot és kedélytelenséget érzek, és szeretném megírni az ellenkezőjét mindannak, amit eddig tereferéltek a hetedhét országra szóló murikról és a bácskai boldogságról. Ebben a nyárrá forrott őszben kétszeresen szomorú minden. A piactéren egy balkáni ember sárga és édes varázsitalt mér a lerongyolt népségnek. Minő leverő ez a rác pompa. Ezerszínű ruhában páváskodnak az aszfalton a bunyevác leányok, görnyedve a selyem, a bársony, a színes pántlikák súlya alatt, mint a felpántlikázott áldozati állatok, és gyönyörködnek a napban, az életben és magukban. Mellükön kedvetlenül csillognak az aranypénzek, a drága nehéz láncok, érmek és kösöntyűk. Estefelé pedig egyszerre elszürkül ez a cifra város. A városháza tornya részegen ferdül az égbe. Jajveszékelő lamentációk zokognak végig az elpihent házakon. Valahol szüretre döngetik a dongákat. Csak egy elhagyott szláv puszta lehet ilyen elhagyott. A csend, a szürkeség, az álom takarja el. Az alföldi por.

Azoknak, akik tudnak és szeretnek írni, figyelmükbe ajánlom ezt a címet, és kérem, írjanak hozzá egy regényt. Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódni ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és általó szemcséket, melyek esténként szúnyoghálónkon döngicsélnek. Ez a por nem hasonlít semmihez sem. Ennek a pornak külön konstrukciója, külön kémiája, sőt külön lélektana van. Még a többi nagy alföldi porfészekben, Kecskeméten, Szegeden sem találjuk meg ezt a furcsa csapadékot, legfeljebb ikertestvérét. Ez a por él. Éppen ezért nem is bízom geológusokra, kémikusokra és más egyéb tudósokra, de az írókat kérem, hogy vizsgálják meg alaposan, lelkiismeretes ihlettel, micsoda szörnyek alszanak ebben a nagyon is specifikus alföldi keverékben?

Csapjátok tehát gavallérosan az írói mikroszkópotokat jobb szemetekre - monoklinak -, és nézzetek be ennek a pornak a hasába. Azt hiszem, megtaláljátok bennük a világ összes - ismert és nem ismert - bacilusát. Mindenekelőtt a lustaság erjesztő gombáját, ezt a jellegzetes bácskai bacilust. Azután magyarázatát lelitek annak is, hogy ez a bácskai metropolis miért a világ egyik legszomorúbb, legbetegebb és legsápadtabb városa. Mert hazugság, hogy vidám. Keserű ez a vígság, édes feleim, és vidékies akasztófahumor ez, ahogy itt mulatnak. A bor alján nem jókedv van, hanem valami nehéz, füllesztő balkáni méreg. Ez a város este, mikor széles utcákon, füllesztő porfelhőben elfekszik, olyan, mintha egy halott város lenne, egy ájuló múlt, emlékek és jövőre edző tervek nélkül. Az éjszakában piroslanak a korcsmaablakok, röfögnek a malacbandák, és részeggé gárgyult trombiták horkolnak, de azért - ki ne érezné? - mindez nem vígság, hanem valami nekikeseredett, dekadensen ideges rezgése a mesterségesen fűtött agyaknak és szíveknek. A bacilus működik. Ha pedig jobban kinyitjátok a szemeteket, és a gyógyszertárak receptjeibe is belepillantok, megtudhatjátok, hogy itt utálatos, modern nyavalyák pusztítanak. Ez a város beteg és szomorú.

Magam is elhűlök kissé, hogy ezt leírom, de ideje, hogy a maga értékére devalváljuk azt a híresztelést, amelyet sikkes novella- és tárcaírók terjesztettek el Bácskáról. Ideje, hogy megundorodjunk attól, hogy mások rózsákat szórjanak a mocsárba. Ideje, hogy lássunk. Látnunk kell ezt a kopár és mérges földet vigasztalanul, félszegen és meztelenül. Jöjjön egy író, aki nemcsak adomákat mond a bácskai kedélyről, de valamit nagyot mer és akar. Itt ezer és ezer

új tárgy várakozik rá. A Palicsi-tó partján terpeszkedő Velence fáradt, szegényes és energiátlan. A tüdővésznek az egész országban nincs olyan jól berendezett melegágya, mint itt. Lássa meg azután az író a hamar elfáradó bácskaiakat, akik - tehetségesen, anyagiak birtokában is - inkább körmölnek hatvan krajcárért a törvényszéken vagy a városházán, csakhogy mozdulniuk ne kelljen. Fesse le azokat a veszendő leányokat, egy pusztuló faj utolsó sápadt virágait, akik mérgekkel maratják sovány arcukat fehérre, és idő előtt mennek a sírba. Vegye észre a ferde szájú, vidékies pletykát, a begubózott embereket, a rosszakaratot, amely mindenkit megszűr kifent nyelvével, az ásítást, a közönyt, a bácskai tespedtséget, és sápasszon el bennünket erejével és művészetével. Csehov legyen, aki a miénk, egy író, aki úgy lát, mint még senki, egy író, aki új és magyar.

Ezek a csúnya, mérges impressziók szikráznak a szemembe, hogy viszontlátom a bácskai fővárost. Nincsen itt idill. Az idill meghalt. Nincsen mezei virág, pipacs és kankalin. Mind elhervadt. De vannak emberek, problémák, délies, lusta, furcsa különcök, torz nábobok, szegénység és gazdagság egzotikus keveredésben. Most szinte átélem az új bácskai regényt. A címet már megadtam hozzá. Az alföldi por. A gombhoz csak a kabátot kell felvarrni. Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság rothadt pocsolyájába, és még többet tesz kehessé, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, írót, igen-igen nagy regényírót?

Élet, 1910. szeptember 18.

MAGYAR CSEVEGŐK

Csevegők: milyen idegenül mered rám maga a szó is. Mintha szótárból írtam volna ki. Hidegen terpeszkedik itt az újságpapíron is, és érzem, a magyar szónak nincs lelke, és tudom, még sohasem nyomta belé jellegzetes ujjnyomát a szóalkotó gyakorlat. Csevegni: ugyan ki cseveg minálunk? Csevegők: ugyan ki szereti magyar földön a szavak fényűző, előkelő virágjátékát, ezt a haszontalan, könnyelmű és édes művészetet?

A franciáknál a csevegő már típussá nőtt. Nálunk a szó is furcsán hangzik. Ottan még a regényíró is megjegyzi hőséről, mint egyik kardinális tulajdonságát, mindjárt alakja, jelleme, arcvonásai leírása mellett, hogy jól tudott csevegni. „Il parlait bien." Beszélt, csevegett, társalgott, és azért beszélt, hogy beszéljen, a szó céltalanul szent muzsikájáért, a beszéd szépségéért. Az igazi csevegő ilyen. Beszél szépen és szellemesen, s nem kérdezzük, miről. Esetleg az időről, esetleg a női kalapokról, a színházakról vagy az új adóreformról, mindenről és semmiről. De mindenkor érdekes. Mindenről tud valamit mondani. Fűszere a társaságnak, s szava zengése, alakja, egyénisége - koponyája alkatától kezdve egészen cipője szalagcsokráig - hozzátartozik ahhoz, amit mond. A csevegőt már nem is bíráljuk, hanem szeretjük. A csevegő titkos szimpátiánk középpontjában áll. Láthatatlan érzelmi áramok futnak hozzá, helybenhagyó hallgatás, várakozó figyelem keni a társaság konferansziéjává. Jutalma pedig egy-egy kacaj, egy-egy hálásan feléje villanó tekintet. Ezek az apró és értéktelen elismerések rekompenzálják őt azért, hogy szavait leírni vagy nem tudja, vagy nem akarja, vagy egyáltalán lehetetlen megrögzítenie, és művészete a repülő szavakkal együtt elvész, gyorsabban és sokkal biztosabban, mint a színész nagy közönségeket hódító alakítása.

Mert a causeur csak kis társaságokban hódít. Annyira intim hatásokra van berendezkedve, hogy egyenesen fél a színpadtól, s még a kabarék lengén összeeszkábált dobogójára is vonakodva lép. Arra született, hogy szalonokban és kávéházak füstjében hullajtsa el augusztusi futó csillagait. Itt, ahol mindent megértenek és megbocsátanak, ahol egy rövid fél óra alatt megismerteti kis társaságával humora tolvajnyelvszótárát, egyénien sajátos szóficamításait és elmebukfenceit, itt és csakis itt, a fesztelenség otthoniasságában virágzik ki megalkudni nem tudó mimózaegyénisége. A csevegő fél a kritikától. Melegség és szeretet, mindenekfölött pedig megértés kell ahhoz, hogy csevegjen, ízléses és síkos, előkelő és fordulatos. Ezeket a semmiségeket, ezeket a felszínes mélységeket, ezeket a fejök tetejére állott bölcsességeket azonban csak azok mívelhetik és érthetik, akikben a dús műveltséget és tudást egy pillanatra a kedély bensőséges hangja némítja el.

A csevegő igazi fényűzési cikk. A nagy kultúrák ormán lengő színes virág. A kultúrák fényűzése. Nem csoda, hogy éppen a gazdag és finom franciáknál virágzott ki leginkább a muzsikáló, önmaguktól megrészegülő szavak nemes művészete. Itt egy újságíró a múlt században arra a merész feladatra vállalkozott, hogy reggelente minden csip-csup dologról beszámolt a lapjában, ami egy nap alatt történt vele. Megunták? Nem, megszerették. Ez a francia arról volt híres, hogy a fogkeféjéről is mulatságosabban tudott írni, mint más a világpolitikáról. Ma azonban nem olvassák. Az írása mégis unalmasnak tetszik. Úgy érezzük, hogy a csevegők jogát bitorolta, és talán inkább élne most is, ha csak beszélt volna. Valahogy áll a paradoxon, amit egy kedves causeur mondott: verba manent, scripta volant.

Bennünk maradnak meg a szavak. Ez a csevegő vígasztalása. A sok könyvet félredobjuk, de őt meg kell hallgatnunk. Szavai alkotói lesznek a kedélyünknek, a gondolatvilágunknak, az életünknek. Nem is tudjuk, mikor nyúlnak bele a cselekedetünkbe. Az öntudatunk alatt húzódnak meg az ötletei, a mosolya, a szatírája, s egyszer csak előbukkannak, megmozdulnak a

rejtett erők, és a hatásuk alatt egy bizonyos esetben talán egész másként határozzuk el magunkat, minthogyha nem hallottuk volna. Egy nagy körfolyamatot tesznek ki a mondatai, s ez a körfolyam mindenkit körülölel. Része lesz a vérünknek, mint a táplálék, amit megettünk. A csevegő tehát mégis hat. A beavatkozása nem közvetlen, hanem közvetett. Lemérhetetlen és ellenőrizhetetlen legyen, de hatalmas, majdnem hadvezéri. A csevegő nagyhatalom. Nem a könyvtárakban őrzik a munkáit, hanem a szívekben.

Ez a sietős cikk semmiképpen sem törekszik teljességre. Egyszerűen csak érteni akarja azt a sujet-t, melyről nálunk oly keveset beszélnek. Nem is vállalkozom arra, hogy még csak vázlatos vonásokkal is megrajzoljam Eötvös Károly arcát, akinek lassú, pöfékelő magyaros beszédében egy letűnt nemzedék gyönyörködött. Mi már nem értjük. A közelmúlt és a jelen többi jeles csevegőjét, Szontágh Pált, Szemere Attilát, Keszler Józsefet és Förster Aurélt is csak érintem. A kitűnő Nady Endréről, akit már egész Budapest, sőt egész Magyarország ismer, az ő páratlanul szellemes és gyerekesen bensőséges konferanszairól felesleges hosszabban írnom. Ezen a helyen egy új magyar csevegőről, egy finom és elegáns elméről akarok pár gyors megjegyzést tenni. Téglás Béláról, akinek érdekes, voltaire-i profilja újabban mind gyakrabban tűnik fel a budapesti éjszakában időző entellektüellek asztalainál.

Bizonyára semmi sem nehezebb, mint a szavakat írással jellemezni. Éppen olyan meddő vállalkozás ez, mint a csevegő beszédét leírni. Az írás gyenge reprodukció marad mindig, a holt hangjegy, amelyet csak a csevegő tud zenei zengésre kelteni. Téglás Béla előkelő beszédművészete pedig éppen egyéni, modern és ideges megnyilatkozása egy gazdag, színes, viharos temperamentumnak. A legújabb magyar irodalom kongruens jelensége. Igazi csevegő. A legmaibb ember, aki a mát figyeli és karikírozza. A szavai élnek. Egyik a másikat gyújtja fel, és a szó terjed, sistereg, világít, mint a tovakígyózó gyeptűz, fantasztikus lángbokrétává nő, lehanyatlik, robban és újra életre kel. Az ő beszéde igazán boszorkányos. Még a gyorsíró fürge ceruzája sem tud versenyt futni vele. Korok humora, bukfencező igazságok játéka, élcek kataraktája csillog előttünk. Egyik legeredetibb magyar csevegőnk. Beszéde azonban, bár maga is író, csak emléke, színes tűzijátéka marad a legszebb éjszakáinknak. Ezt a beszédművészetet, melytől legelőkelőbb íróink kápráztak el, hiába is igyekezünk életre kelteni itt, a holt papíron.

A cikkíró is csak mint egy tipikus korjelenséget jegyzi fel. Ha a mai nap történetét és a magyar csevegők életét megírják, a krónikásnak okvetlen vissza kell térni reá. Vajon rekompenzálhatják-e? Egyáltalán lehet-e a csevegőknek igazat szolgáltatni, akiket épp előkelő talentumuk kárhoztat diszkrét ismeretlenségre, önkéntes száműzetésre? Maradjon ez a cikk is egy hang, egy ötlet, a szép céltalan szeretetéből írott céltalan írás. Csevegés a csevegőkről.

Élet, 1910. szeptember 25.

CHAVEZ ÁLMA

Ó, gyönyörű és rettenetes álom.

Egy pillanatra úgy tetszett, vége szakadt. Csak annyi történt pedig, hogy az aeroplán kalimpálni kezdett a levegőben, és az aviatikus szétterpesztett kezekkel bukott a földre, és megcsókolta, szelíden és engedelmesen, ahogy egy megtérő fiúhoz illik. Azután egyszerre megint látta a hideg szeptemberi eget - egészen közel - vágtató gépkocsiból. Keserű és kisstílű volt ez a kudarc, mintha csak az orrát törték volna be. Néhány ember hajlott föléje. Egy konyakosüveget ráztak a szeme előtt. Sebészek kabátjai libbentek suhogva, fehéren, és ezek ebben a percben már szárnyak voltak, roppant vitorlák, gigászi vásznak, amelyek viharosan új egekbe söpörték.

Ekkor kezdődött az igazi repülés. Eddig még vissza-vissza fájt neki a tétova bizonytalanság, amivel a nyeregbe ült. Hiszen péntek volt, babonás nap, s az Alpokon veszett szelek sivalkodtak. Vissza is torpant a veszély elől. Egy szempillanat ezredrészében született meg kacér elhatározása. Fenn már maga se tudta, bátor-e vagy gyáva, nem volt biztos, álmodik-e vagy ébren van, és igazi merés-e a szeszélye? Talán csak egyik barátjának kétkedő tekintete döntötte el a sorsát. Most azonban kezét az ágyra feszítve érezte, hogy megint emelkedik. Könnyen, ijesztően vágtatott, elhagyva mindent, a poklok völgye fölött.

Feje sápadtan feküdt a kórházi párnán.

Mégis egyre csak szállt. Surranva nyilallt föl a levegőbe. Nem úgy, mint azelőtt. Nem a szelepek és a hadarok erőlködésével, zajban és gőzben, de mesekönnyűen, esett, zuhant fölfelé a magasba, a vágya végtelen hatalmával.

Az ájulatos hajsza sokáig tartott. Szédülő ormokon csillogott a fagy és a napfény. Szinte a szájában érezte a hideg hegyek ízét. Már nem is volt a légkörben. Csak messziről rémlett a föld, a gyűlöletes föld, mindnyájunk ősi ellensége, a roppant hegytömegével, ezzel a megfagyott, merev titánszívvel, amely kéken didergett föl hozzá. Trillió és trillió jégsíp fütyült a fülébe. Ez a hideg ország, ez a kék sivatag, ez az azúr Szahara őt várta. A bosszuló kövek fenyegették, a hegyek manói, a gonosz törpék vigyorogtak reá, de neki menni, menni kellett előre.

Egy ápoló vizes pezsgővel locsolta a száját.

Most már nem habozott többet. Megeresztette a csavarokat, és berregve fúródott a végtelenbe. Fölborult géppel, hanyatt-homlok, fantasztikus álomröpülésben mérföldeket rohant egy pillanat alatt, versenyt futva magával az idővel. Egyszerre azonban remegni kezdett. Olyan magasan volt, hogy megijedt a bátorságától. Az álom kárpitja kiszakadt, s egy szűk résen látta, világosan látta önmagát. Egy szepegő gyerek a világűrben. Egy semmi a haragvó levegőben. Egy porszem az orkánban. Szeretett volna már esni, hullani lefelé, s érezte a sebét, és érezte, hogy nem hős, hanem ember, aki élni akar, és nyöszörgött, fájdalmasan és alázatosan.

A félelem görcsösen szorította a torkát. Egy hideg kéz csikarta meggémberedett ujjait. Nem akart meghalni. Csak ezt szerette volna még kikiabálni az egész világnak utoljára, de oly harsogó erővel, hogy mindenki meghallja. A borzalom azonban kéjjé változott. Hideglelős kedvvel, borsódzó háttal feszült meg a nekivadult gépén, és titkokat látott, mesetájakat, aminők tilosak az emberi szemnek, meghághatatlan ormokat és lángoló egeket, amelyek biztatva intettek eléje a győzelem igézetével.

Ekkor összeszedte minden erejét. Egy utolsó lendülettel túlhaladta a földi poklokat, a kőbörtönt és a ködtengert. Pirosan és lázasan ragyogott előtte a nap, porban és lármában, a diadal őrületes delíriumában. Hozzá röpült. Összeharapott fogakkal rohant feléje. A barométerre pillantott, és nem hitt a szemének. Százezer méterre volt vagy még tovább. Lángkorbácsok verték a fejét, és a fényviharban, a szikraorkánban süstörgött előre. A jégsípok dalát pedig átvették a trombiták. Öblösen és hahotázva ordították föl az égbe az öröm és a bátorság himnuszát. Meggyulladtak a szárnyai. Lobogott a haja, lángolt a gépe, recsegett a mindenség, a pulzusai trilláztak, és szíve - az utolsó derék motor - még vert, erősen kalapálva, hogy a feje belekábult, és ez a zaj betöltötte az egész univerzumot. Szédülten nyúlt ki a nap felé. Nem tudta, mi történik vele. Érezte a győzelmet és mosolygott. Hallotta a rugók zenéjét. Láng volt a lángban, szél a szélben, csillag a csillagok között. A napot pedig elkapta, és föltűzte a mellére, mint egy aranyérmet. Mintha egy korláton vétette volna át magát, túlszárnyalt mindent és mindenkit, a feketeséget is, ami alatta tátongott. Csak a jobb kezét tette még a szívére, hogy megnézze, jól működik-e a kitűnő gép. A keze azonban sárgán és mereven maradt ott. A célt elérte, és megállt a szíve.

A többiek, akik az ágya körül álltak, semmit se tudtak erről, és csodálkoztak, hogy a szelek zúgásáról és túlvilági, érthetetlen szörnyűségekről dadog.

Később is csak azt vették észre, hogy meghalt.

Élet, 1910. október 2.

ISKOLATÁRSAK

Egy barátommal utaztam a villamoson. A megállónál egyszerre fölugrik egy piros arcú, szemüveges fiatalember.

- Tudod, ki volt ez?

- Egy iskolatársad.

- Honnan találtad ki?

- A keze nyújtásáról. Valahogy azt mondta ezzel, hogy szeret, de tetőtől talpig ismer és semmibe se vesz. A tekintetéről. Évek messzeségéből jött ez a tekintet. A közönyéről. Neki te már sohase leszel szenzáció. A mozdulatairól. Apró csínyek, elfeledett, huncut diákálmok vibráltak a gesztusaiban. Külön-külön két komoly ember voltatok. Együtt, szemben egymással, két gyerek.

- Gyűlöletes.

- Annak találod? Valóban így van. Gyűlöletes, ha nagyon jó ismernek. Az iskolatársak pedig magukkal hordozzák minden titkainkat. Mindenkinek imponálhatsz, csak nekik nem. Ők észreveszik azokat a pózokat és kultúrcafrangokat, amiket az évekkel szedtünk magunkra, és mosolyognak rajtuk. Nekik nem lehet hazudni. Gondold el csak, hány ezer és ezer helyzetben láttak egykor, diadalmasan vagy megalázva, borús reggeleken, a félelem óráiban vagy elfáradva, álmosan egy fülledt osztályterem sárga reflexében. Testvéreid lettek, a te idegen testvéreid. A tej és vér testvérisége nem oly erős, mint a tinta és a kréta testvérisége. Te pedig mégis elszakadtál tőlük.

- Minő tolakodók.

- Nem, csak szemrehányás van a szemükben, hogy elhagytad őket. Mostan követelik a régi jogaikat. Figyeld csak meg, a szemük folytonosan kérdez. Mit csináltál azóta? Hogy élsz? Miben csalatkoztál? Van egy hivatalos találkozó pohárköszöntővel és pezsgővel, s akkor mindenki kedves és kellemes. Ezek a véletlen, száraz találkák azonban igazabbak. Ellenszenvesek, rettenetesek, majdnem kísértetiesek. Szerencsétlen napjaimon seregestül jönnek elém ilyen elfeledett emberek, kimustrált ismerősök, régi iskolatársak, és vallatnak, gyóntatnak, bírálnak néma szájukkal, felrezzentenek éves közönyömből, reám merednek, és gondolkoznom kell azokról a dolgokról, amiket az ember egész haláláig oly szívesen odáz el. Néha úgy jön ez a sereglet, mint a kísértetjárás. Menekülnöm kell előle. Ők azonban mindenütt rám találnak. Jöhetek a klubból vidáman fütyürészve vagy az íróasztalomtól elmerülve és leverten, vagy egy rokonom koporsójától, abban a pillanatban, mikor legkevésbé várom, azon a mellékutcán, ahol senki se jár, felbukkan a múltam egy ember képében, és arcomba kacag, ha szomorú vagyok, az örömömet pedig megkeseríti. Ezek az emberek egyik legszebb illúziónkat rontják el. Azt, hogy szabadok vagyunk. Nem, barátom, ők intézik a sorsomat. Megyek az aszfalton, a jövőm felé, de ők megállítanak. Utamat állják az emlékekkel. Nekik van igazuk. Mi csak egy pont vagyunk, emlékezések eredője, egy jelenség az ő világukban. Ezért gyűlölöm őket. Gyűlölöm őket, mint a kiolvasott könyveket, mint az elhordott ruhákat, gyűlölöm őket, mint mindent, amit elhagytam és túlhaladtam, s vissza akar rántani magához. Gyűlölöm őket, mint saját arcomat a letűnt évek torzító távlatában. Magunkat gyűlöljük mindezekben az ismeretlenné vált emberekben, akik múltunkat sokszorozzák. Ilyenkor mindig önnönmagunkkal találkozunk. Ma a tükör a legkedvesebb, legszebb és legkorrektebb embert mutatja nekünk, csak bele kell pillantanunk. Ha azonban véletlenül a tíz év előtti tejfölösszájú gyerek bámulna

reánk, összetörnénk, a tükröt és ha az a kölyök visszatérne, biztosítalak, öt percig se lennénk vele jó barátságban. Ne higgy tehát nekik. Óvakodj tőlük. Kerüld az iskolatársaidat, akik az élet misztikus körmenetében bolyonganak. Hány napomat fanyarították el eddig. Hány tervem hiusult meg miattuk. Van bennük valami démoni. Lásd, róluk beszélve megfeledkeztünk mindenről, s valószínűleg az a vidám iskolatársad művelte, hogy a villamosunk régen túlhaladt a célon, és most vakon, céltalanul robogunk előre...

Élet, 1910. október 9.

FUTÓ KIRÁLY

Mielőtt végleg eltűnnék Dom Manuel a látóhatárról, nézzünk utána egy kicsit, és bámuljuk meg elsurranó, cingár árnyékát, amint - talán utoljára - a világtörténelem vászonlepedőjére vetődik. Regényes és kedves portugál király, te, aki két szék között az aranyos trónszékre estél, micsoda enyhe finálével fejezted be a karrieredet, és minő stílszerűen és mily operettszerűen. Ágyban talált a forradalom. Aztán a pincébe bújtál, és talán hősködni is akartál. Két pillanat között remegett az életed, a történelem és a pezsgőködös éjszakák örömei között. Te az utóbbit választottad. Ekkor már nem is voltál király. Apádnak, a kövér és melegszívű Dom Carlosnak a szelleme arra intett, hogy kotord elő a cigarettatárcád, és világfiasan, elegánsan gyújts rá, füstöld el a királyságodat, de tartsd meg az életedet, mert ő már tudja, hogy jobb boldog földönfutónak lenni, mint halott királynak. A forradalmat így nem hadihajók ágyúi döntötték el, de a cigarettád kék füstje.

Vidám forradalom, és olvastán mégis belelúdbőrözik az ember háta. De portugál vérre vall, mert tele van különös ellentétekkel, gazdag szembeállítással, mint maga a portugál nép. Egy ismerősöm, aki nemigen szokott hazudni, meséli, hogy Lisszabonban látott egy olyan portugál koldust, aki ékszereket hordott, és a csokoládéházban (ez az ő kávéházuk) literszámra itta a nemzeti italt, a drága, habos, meleg csokoládét. Ez a kis nép ott a kopasz, koldusi hegyek között mégiscsak úr, született úr, aki csokoládét uzsonnázik, és nemcsak a cselédjét regulázza meg, de a királyát is. Kritikus, szabad, féktelen, gyerekes, hirtelen vérű - román.

Bármily nagy távolság is választja el braganzai Manuelt a francia futó királyoktól, bármily szédületes űr tátong az ő cigarettatárcája és Philippe Égalité d'Orléans nemes póza között, az ő Oscar Wilde-i ötletessége és a szekéren didergő XVI. Lajos halálos imája között, úgy tetszik - és a forradalom első hírére határozottan úgy tetszett -, hogy ha végzetük más is, a sorsukat egyformán csak a román temperamentum döntötte el, amely az olaszban, a spanyolban, az oláhban, a portugálban egyforma féktelenséggel lobog. A román népek sohase látták mitikus ködben a királyt. Az ő királyuk mindig ember volt, koronás halandó, egy testi király, még az abszolutizmus korszakában is, mikor a legkisebb felszisszenésnek halál és fejvesztés volt az ára. Akkor is éppúgy teremtek a gúnydalok, mint a mai kabarékban. Nem győzném fölsorolni, mennyi rossz viccet és verset írtak le annak idején, mikor XV. Lajos bárányhimlőben feküdt, vagy a négynapos hideglelés rázta. Úgy álltak előtte mindnyájan, mint a karikatúrarajzolók. A király orra, gyomra, szeplője, bibircsója, tarsága vagy a poha, mindene közpréda volt náluk, mert látták, világosan, eszmék fellegei nélkül érezték a királyt a maga emberi, komikus testiségében. A történelmi materializmus, a gazdasági viszonyok mindenesetre sokat bizonyíthatnak a forradalom mellett, és részben meg is értethetik, miért születtek a román népek a respublicára. De a vérük alkata azt is megmagyarázza, miért van igaza a történelmi materializmusnak.

Másutt a király két síkban mozog. Van egy testi király és azután egy másik, akit a történelmi hagyományok, a vágyak, a remények eszmei távlatban mosnak le. A magyar király egy soha be nem telő ősi remény szimbóluma, jövendő és álom, a német császár egy roppant hadi glória, az angol király köd és harangszó, bibor pompa, ezüstharsonák rivalgása, és a fehér cár valami roppant erő - még az orosz forradalmár előtt is -, egy lázálom, egy lidércnyomás. A román királyok csak királyok. Emberek, akiket a vicclapok szabadjára tépáznak. Erős a meggyőződésem, hogy a mostani spanyol király orra se volna olyan nagy, ha véletlenül nem éppen román trónon ülne. Fallières potroha se tűnne fel annyira, csak ne a franciák néznék. Az ő szemük azonban kíméletlen. Akkor érezzük ezt igazán, ha román népek között járunk, s

összeborzongunk az első nyílt és szabad tekinteten, egy rakoncátlan olasz suhanc pillantásán, amely reátapad az arcunkra, végigkúszik a testünkön, átfúrja plasztronunkat, és belemélyed a legtitkosabb mélyeinkbe. E szabály alól a király se kivétel. Szabad, kacagó napfényben táncoló nép, amelynek minden polgára született király. Az egész történelem ezt bizonyítja. A francia elnök cipőzsinórt árul, gyümölcsmagot, írógépet, hajnövesztőket, gumisarkokat, cigarettaszipkákat reklámoz a párizsi hirdetőoszlopokon. A portugál királynak is csak a román népe lett fatális. Másképpen szelíden elcigarettázhatott volna a trónusán még egypár évtizedig. De a románoknál a királyság halálos betegség. A király egy halálkandidátus. Dom Manuel úgy tekinthet vissza koronára, trónra, királyi dicsőségre, mint egy flagráns tüdőgyulladásra, amit sikeresen kiállt.

Élet, 1910. október 16.

BUDAI SÉTA

Mióta a csillagos hálósipka, a pázsitzöld nyakkendő meg a kávészínű frakk divatba jött, hirtelen megszaporult azoknak a száma, akik Budára mennek, a görbe utcákba, a törpe házikókba, egy kis hangulatért. Azelőtt - alig pár éve - egészen egyedül bandukoltam ezeken az utcákon. Mostan már seregestül történetnek utánam a széplelkek, az esztéták, a smokkok. A biedermeier idők visszatérte aktuálissá tette a legrongyosabb közt is, és ideszabadította a közönyösöket, a filisztereket s a levegőző családapákat, akiknek ehhez a cukros és tipegő intimitáshoz semmi közük. Idegenek dúlják minden kedves fészkünket. A csöpp vaserkélynél, amelyet órákig simogattunk a szemünkkel, bámulók állnak, a bűvös kis ház előtt beteg arcú művészek, pedig mintha csak a mi titkunk lett volna valamikor, és a cukrászdában, a csendes elhagyott, előkelő várbeli skatulyában is társaságok uzsonnáznak. Csak a Baedecker és a cicerone hiányzik még.

Most pedig jó lenne egyedül lenni. Nehéz aranyak hullanak a kabátomra, a zsebeimre, az arcomra. A levegő oly tiszta és átszűrt, hogy kortyintani, szürcsölni kellene, metszett kristálypohárból kellene inni, mint a drága és tüzes bort. Buda föl van fedezve, de ezen a délutánon újra fölfedezzük magunknak. Minden demokrata élvező ellenére is a mienk lesz. Mit félsz, szívem? Mi ketten úgy tudunk Budát játszani, mint senki se. A hídfőnél még 1910-et írnak. Később azonban minden dobbanásod egy percet jelent, minden lépésem egy év, és minden utca egy század. Mire leszáll az este, mi ketten már a XVII. században leszünk, vagy még távolabb, és valamely kert előtt sápadva és csodálkozva hallgatjuk a villamos csengetését, amely hihetetlenül csörömpöl át hozzánk, messziről, több század távolságából.

Még mindig nem értem célhoz. Ezek az emberek még érdeklődnek irántam, és a lépésem neszére még mindig fölfigyelnek, és kidugják a fejüket a csendből és a magányból. Távolabb kell mennem. Oda, ahol már egészen közönyös vagyok, ahol a lét oly csendeskésen és álmatagon folydogál, hogy az emberek össze se rezzennek, de szinte belemerülnek az életük unott szövetébe, a kép egyöntetű és aszú harmóniájába. Egy görbe hegyi utcán kell elcsapódnom. Itten áll egymás mellett négy-öt pofon csapott tabáni ház és egy fuldokló petróleumlámpa, levegőért kapkodva a szélben. A kerítés mögül pompásan megfigyelhetem a lakókat, akárcsak a nézőtérről a színészeket.

Vajon tudják-e, hogy színházat játszanak, és bámulja őket valaki, sóváran, elirigyelve tőlük az életet és az idillt? Közönyösen ülnek, lógó kezekkel, tágra nyitott szemekkel, és semmit se csinálnak, semmire se gondolnak, csak élnek. Ez a tiszta élet, a nettó élet, minden anyagtól megtisztítva, az esszenciák esszenciájával. Vajon érzik-e úgy, ahogyan én? Mostan egyszerre megmozdulnak, mint a bábok, és kotorászni kezdenek a vasrács mögött, végigjártatva szemüket az üres kalitkán - hova röpült belőle a madár? -, a göröngyös és vásott lépcsőkön, a gyékényen, a folyosón, amelyben megrekedt az évszázados csönd. Lassan feküdni mennek, mert későre jár, hét óra van már. Vajon mit szólna az a fehér nénike vagy az az öreg úr, ha gyengéden megkocogtatnám az ablakát? Talán-talán meg is repedne az ő gyenge szívecskéjük. Így az estében és az árnyékban, a bő kabátommal és a feléjük feketedő keménykalapommal barátságtalan vendég lennék nekik, ismeretlen, idegen, ördögi vendég. Vajon egyáltalán megértenének-e? Úgy vettem észre, hogy ezeken a sétákon mindenütt sanda szemek kísérnek, tartanak tőlem, mint egy tolvajtól, hiszen mit is kereshet itt az, akinek otthon kényelmes lakása van vízvezetékkel és villanyvilágítással, mit kereshet mást, mint aranyat és vért. A szél a lámpalángon fantasztikus gyilkosságok gondolatát táncoltatja.

Ezek a jámbor és bölcs emberek nem ismerik el, hogy van más szükségletünk, mint a béke, a kávé és az álom.

Nekem is okosabb lesz gyorsan kereket oldanom.

Egy erre vetődő rendőr figyelni kezd...

Élet, 1910. október 23.

TEMETŐK

Múlt délután a villamos egy hosszú, alacsony fal mellett szaladt el, mely mögül - alattomosan - ciprusok és márványtömbök kandikáltak. Hevesen verni kezdett a szívem. A halottak az élők vis-à-vis-jai? Itt vannak közöttünk, szemben ezzel a kerttel? Beépítkeznek a város szívébe? Kétségbeejtően világított a gondolat. Alapjában pedig nem is volt jogom csodálkozásra.

A csecsemő, mielőtt elszenderül, sír, mert fél az álmosság okozta agyvérszegénységtől. Mi, tapasztalt felnőttek, mosolygunk ezen. Azt hiszem, hogy a halottak is így szánakoznak rajtunk, hogy jajgatunk, mielőtt elaludnánk örökre. Számukra nevetséges ez az idioszinkrázia. Ők tudják, hogy jó aludni, s mikor éjjel látják kigyulladt szemeinket, sopánkodva mondják: „Még mindig ébren vannak, virrasztanak szegények. Látom, világos az ablakuk."

Szeretem a temetőket. Egyszerűen és közönségesen szeretem a színeit, az őszi okkersárgáját, a haragoszöld árnyalatait, a csendjét, mely úgy veszi körül, mint néma zivatar. A festők szeretik így a tengert. Csak a ragyogását látják, a hullámzó vonalait, melyek mögött mélységek lappanganak. Ezt a táncoló és csillogó felszínt szeretem, csüggedten és regényesen, a sírjait, lámpáit a ködben, a viaszgyertyák olcsó füstjét, a címereket, melyek családi kripták homlokán komorkodnak. Cifraság mindenütt. A kövér talaj, mely hullákon hízott meg és a virágok és az arany délutánok csak a szívek szerelméről beszélnek. A termékeny ellentétet bámulom itten. Ábrándosan szeretem a temetőket, mint kiscseléd a konyha piros papírjait, mint sápkóros leány az esküvőket és a színházat.

Mikor megkezdődik az élők végtelen körmenete a halottakhoz, bámulok azon, hogy ők, akik legtöbben vannak, akik a legnagyobb népet és hadsereget alkotják, a világ igazi nagyhatalma, a mi háromszázhatvanöt napunkból évente csak egyetlenegyet követelnek maguknak. A kínai halottak jóval szigorúbbak. „Kínában - olvasom egy útirajzban - a halál annyi helyet foglal el, mint az élet. Mihelyt elhunyt valaki, fontos és gyanús személyiséggé válik - bizonyos ártalmas pártfogóvá -, aki haragos és durcás, valaki, aki jelen van, s akit ki kell engesztelni. Élők és halottak közt a kötelékek korántsem oldódnak el, a szertartások folytatódnak és állandósulnak. Szüntelen el-elzarándokolnak a családi sírhoz, tömjént égetnek, tarackot durrogtatnak, rizst és malacot visznek a halottaknak, leadják náluk a névjegyüket egy papírlap alakjában, melyet kaviccsal nyomtatnak le." Mi sokkal feledékenyebbek vagyunk. Elfelejtjük, hogy még mindég hagytak nálunk annyi eleven erőt, mely a föld összes dinamógépeit elindíthatná. Itt terjeng közöttünk a hatásuk, beszívjuk a tüdőnkbe, táplálja a vérünket. A toll, mivel írunk, a papír, mire írunk, a lámpa, minél írunk, mind-mind az övék, az ő találmányuk és tulajdonuk, csak kölcsönkaptuk tőlük rövid használatra.

A temető érzékeny. Mélyebben, elevenebben él, mint bármi. Ha letépem egy virágát, összeborzong és feljajdul. A suttogás, ami a mezőn meg se hallik, kiáltássá dagad. Ezer és ezer hajszálgyökér bogozódik minden tárgy köré, életek legömbölyödött fonalai, vágyak és letört akaratok, melyek még kinyúlnak a sírból és követelik jogaikat. Kikötő van itt. Minden sír egy kis öböl és minden koporsó ladik, amely a tomboló óceánon átcsapzott szemfedővel vergődött idáig, és miután leszedte vitorláját, révbe ért. Ez a nyugalom csalogatja ide azokat a nagyon magányos sétálókat, akiknek még halottjuk sincsen, és mégis idejönnek, a sírás roppant és mély szükségéért. Itt minden sír. Míg itt vagyunk, csak mi sírunk. De mikor este kiballagunk a

kapun, és kattognak a zárak, sírni kezdenek a fák, a füvek, a keresztek és a márványangyalok, a büszke, feszes márványangyalok is kezükre engedik szelíd fejüket, és ők is sírnak.

Ez az a bezárt könyv, amit még nem ismerek. Az életből az egyetlen dolog, amit még nem ismerek. Sokszor halhatatlan vágyat érzek erre, és valami unszol itt a temetőkapunál, a küszöbön, hogy lebocsássam a mérőónt, és megmérjem a mélységet.

Szeretem a temetőket. Nem, mert valami befejeződik itt. De mert valami, valami elkezdődik...

Élet, 1910. október 30.

PILVAX

Szerény kávéház volt. Feltűnés nélkül húzódott meg egy zugban, a zajtalan és előkelő Belvárosban. Százan és százan mentek el mellette, anélkül, hogy észrevették volna, pedig bőven hallottak róla a históriában és az irodalomtörténetben is. Lehet, sokan csak most tudják meg, hogy még élt. Mert gyámoltalanul tengette az életét, reklám és lárma nélkül. A márciusi láz annyira megviselte, hogy később már csak haldoklott, egy óra alatt aggastyán lett belőle, az asztalai, a kanalai és a porcelánneműi se voltak már közhasznú tárgyak, csak ereklyék és emlékek. Vasárnap délelőtt végleg bezárták. A budapesti ember, kinek háromszáz kávéháza van, érzékenyen búcsúzik ettől az egytől is. Nekrológot ír róla. Hiszen valósággal eltemették. Trikolórok lengettek a temetésén, egy kávés beszélt és cigányok muzsikáltak.

Két kasztból telt ki a közönsége. Reggelizni idejártak a régi buda-pesth-iek, podagrás öregurak és fogatlan nénik, kik németes fekete kalapban ültek itt, és édes, langyos kávét ittak, túrós bélest aprítva beléje. A pincér szinte zavartan állott a töpörödött múmiák előtt. Vajon a *Hölgyfutár*-t hozza-e vagy a *Honderű*-t? Éjfél felé pedig a legfiatalabb budapestiek, a hangulatínyencek, a múltimádók zörögtek be, a rumtól és a színes szeszektől lángoló fejjel. Itt valóságos spiritiszta szeánszok folytak. Ha az ember leejtett egy kanalat, az ezüstcsengés messzire visszarengett és árnyakat rémítgetett. Egy pillanat alatt eltűntek az Auer-égők. Petróleumlángok ragyogtak az asztal fölött, melyen valaha Petőfi ugrált, s a füstös bolthajtások templommá tágultak. Egyszer egy tréfás társaság bevetődött ide március 15-én, s óriási kokárdákkal, izzó frázisokkal megismételte a forradalmi jelenetet, a drága, fiatalos élőképet ott a híres asztalon, a Petőfi-kép előtt. A kasszatündér és a pincérek csodálkozva nézték. Mintha a forradalomba zökkentek volna vissza, a fejükhöz kaptak. Ez a hely kicsit boszorkányos volt. Aki betette maga után az ajtót, úgy érezte, hogy ötven évvel megöregedett, be van zárva a csendbe, az idillbe, és vágyak, láthatatlan sodronyok feszülnek közte és a múlt között.

De meg kellett halnia a kedves-kedves kávéháznak. Nem bírta a többivel a versenyt. A reklámtüzeket megvetette, és a vendégeit is csak kötelességből vagy szívességből szolgálta ki. Kirítt a többi cifra, fényes társai közül. Semmin se akart nyerni. Ha tintát kértünk, egy öreg, pecsétes bütyköst löktek oda és rozsdás tollakat, melyekkel nem lehetett írni. Hol a *Simplicissimus,* hol a messengerboy, hol az automobil? Az, kérem, nincsen. Mi csak kegyeletből élünk. Itt a múlt, egy sarokba söpörve. Mindenütt csak a múlt, a múlt mered elénk. Olyan volt ez a kávéház, mint egy lehangolt zongora. Mindenét, ami zajt ad, a kilincseit, az üvegeit, a poharait fél hanggal lejjebb hangolta az idő, s hamisan, fájón csörömpölt. Sohase ismerte a modern kényelmet. Csak kérni lehetett, parancsolni nem. Mit törődött azzal, hogy a vendégei lassan elmaradoztak, kényelmes, keleti kéjlakokban ütötték fel a tanyájukat, ahol meleg levest, színházi vacsorát, külföldi képeslapokat kaptak. A Pilvax valaha olyan vendégekkel dicsekedett, hogy később senki se imponált neki. Ez lett a veszte. Arisztokratikusan, konzervatívan félreállott mindentől, ami új. Nem tudott és nem akart futni az idő után. Most, hogy eltűnt a képzelet határtalan birodalmába, talán még érdekesebb lesz, s a jövő nemzedék lázzal bokrétázza fel. Mi csak egy öreg kávéházat láttunk benne. Egy szigetet, s körötte nem az élet folydogált, de a történelem. Gőgös és elzárkózott volt - ahogy egy konzervatív arisztokratához illik -, úgy is halt meg.

A telefont az utolsó napig se vezette be.

Élet, 1910. november 6.

KUTYAHIT

Stockholmból jött haza kétévi távollét után egy művészbarátom, s én karon ragadva vezettem a városon, és mint előkelő idegent nyomban megkérdeztem, hogy mi lepi meg legjobban a magyar újságok közül? A cinizmusunk lepte meg. Azt mondta, hogy ez az igazi magyar specialitás, az új kanásztempó. Félénken lépdelt ezen az ingó talajon, mintha pattogó gyufákat szórtak volna a lábai alá. Az észak megacélozza az embereket. Szemérmes, erős és egészséges gyermekké teszi. Határozottan és élesen tekint a szemük. Arcukon rózsás és acélos fiatalság. Egy ilyen északi ember, ha közénk kerül, pár nap alatt idegessé lesz, sérti a bizalmaskodó tekintetünk, elpirul a kérdéseinkre, és rövidesen vonatra ül és elmenekül tőlünk, a kutyáról elkeresztelt filozófiánktól, a cinizmusunktól, mert nálunk az emberek kilencven százaléka okvetlenül ezen a kutyahiten él.

Mi a budapesti cinizmus? Gyökértelen negáció, filozófiátlan filozófia, fanyar optimizmus. Széles e világon nem ismerek helyet, ahol ez a filozófia divatozna. Divatból hordjuk gomblyukunkban a cinizmust, mint egy rothadt krizanténumot. Ha megfordítom az előbbi kísérletet, és egy magyar embert küldök északra, ő is rosszul érzi magát, és színtelennek, szürkének találja a külföld csendes és hivő életét, még a párizsi munkás és küzdő történtést is, még a berlini roppant arányokat is, mert mindenütt hiányozni fog neki a mi életünk beteg láza, ez a mocsárláz, a mindenünket elfödő rózsaszínű pára, ez a mocsárgáz, ez a mozgalom, ez a csörömpölés, ez az örök és meddő csere, amely csak látszatra forradalom és erjedés, valóban azonban oszlás és rothadás. Olvassuk el a külföldi lapokat. Mindenütt vannak megállapodott vélemények, fémjelzett értékek, az eltérő nézetek zavarában is egyeznek valamiben. Nálunk semmiben se egyeznek meg. A magyar olvasónak belefájdul a feje, ha meg akarja tudni, hogy mit tart a kritika egy színdarabról, egy íróról, egy színészről, egy politikusról. A legnagyobb poétánkat az ország fele félbolondnak tartja, a másik fele félistennek. Egy vállvonítással, egy ásítással, egy frázissal intézünk el mindent. Gyerekeink még selypítenek, és máris tagadnak.

Mindez pedig egy nyavalyás kultúra jele. E cinizmus mögött semmi sincsen. Egyszerűen csak divatcikk, talmi fölény, ásító tagadás, amely öt feketekávéból, húsz Princessas cigarettából és tíz sötét szivarból született. A budapesti cinizmus nevető, tudatlan, optimista cinizmus. Ez az, ami devalválja és elválasztja minden komoly és termékeny tagadástól és minden igazi kultúrától, amely csak tragikus kultúra lehet, s távol van a nagy embertől, aki hisz az életben és a halálban, minden történés roppant fontosságában, a tragikus embertől. Ezért roggyannak meg itt idő előtt a térdek, ezért homályosul el a szemek tükre s a hit valami nagyban és végtelenben. Megfakul, megvakul minden értékünk, mint a higanytól az ezüst. Optimisták vagyunk. Hiányzik az edző tragikumunk. Svédtorna kellene a lelkünknek. Északon vagy nyugaton naiv emberek élnek, elszánt és tragikus emberek, akik őszen fekszenek a koporsóba, és ezzel a sötét, serkentő hittel dolgozni, örülni és kacagni tudnak.

Ezektől az igazságoktól futott meg az én svéd barátom. Egy hétig vitatkoztunk egy csendes, belvárosi kávéházban. Én a mi budapesti igazságunkat próbáltam védelmezni. Ő a kritikáját. A vitánknak az lett az eredménye, hogy megváltotta a jegyét. Én feketekávét ittam. Ő pedig fehér és szelíd tejet.

Élet, 1910, november 13.

A SZÍN-EMBER

Az a mesealak, amelyről annyit álmodoztam, egy csodapiktor volt. Ez a híres színkeverő különösen ilyenkor jött el hozzánk, vastag köténnyel, óriási festékeslábasokkal, és több napig nálunk maradt. Az anyám sohase beszélt róla. Csak azt vettem észre, hogy amíg aludtam, mindent fehérre kent. Fehérek lettek a fák, a kertek, a pincegádor, a hinta, a homok, a kutyánk szőre, a télikabátok préme, akárcsak az ágyam, amelyben ébredtem. Nagyon mulatságos fickó volt ez a vén piktor. A verandánk tetejét finom fehér hóval cukrozta meg, mint egy gömbölyű tortát. Máskor pedig kék festéket loccsantott mindenüvé. Voltak azonban kegyetlen napjai is, mikor malíciából, valószínűleg korhelyéjjelek után, zavaros moslékkal öntötte le az udvarunkat, és tintával, tussal, szurokkal mázolt mindent feketére. Csak nyáron volt hálás hozzánk. Hónapokig nálunk maradt, és dolgozott a dekoráción. Éjjel is csak pár percre hunyta le szemét a fészerben. Mikor mindnyájan lefeküdtünk, fölmászott égig érő létrájára, és egy kísértetiesen hosszú ecsettel lágy rózsafoltokat, tüzes csillagrajzokat pöttyentgetett a lombokra és az égre. A szín-embert nagyon szerettem.

Ma is a legérdekesebb egyéniségnek tartom. A gyermekkori mitológiámból egyedül az ő alakja maradt meg sérthetetlenül. Ha csurognak az esernyők, és rínak a felhők, sokszor szeretnék írni az anyámnak, hogy hívassa el a szín-embert, a kitűnő, öreg festőt, és rendeljen nála egy hideg és friss téli dekorációt, távol meleg és sárga ablakokkal, szánkókkal és ezüstcsengettyűkkel hangszerelve. A szín-ember megérkezése mostan is a régi öröm. Váratlanul érkezik, a spleen és a csömör tetőfokán. Azokban a pillanatokban, mikor konflisokba menekülünk, és céltalanul hajtatunk előre, vagy távoli vonatokra gondolunk, hogy elvigyenek valahová, akárhová, kiszakítva egy füstös klub karszékéből, egy unalmas szobából, az életünk csömörletes egyhangúságából. Ilyenkor egyszerre megfehérül a világ. A természet dominózik, fehér és feketét játszik, és visszaadja a hitünket magunkban, a változásban, a haladásban, valamiben, amire eddig nem is gondoltunk. Csak ilyenkor értjük meg Homérosz árnyait, amelyek az alvilágban nem a csókot és aranyat állítják vissza, de a természet játékát, az évszakok csodás, örök friss váltakozását. Mégis a szín-ember a legnagyobb csodatevő.

Azóta pedig sok mindent megtanultam. Tudom, hogy hatnak rám a külső dolgok, és én híven reagálok reájuk. A szívem dobogása se misztérium többé. A feketekávé éppúgy megdobogtatja, mint az asszonyok meleg és lázas szeme. Az orvosok pontosan megmérik a vérem villámát. Lekottázzák a művészi föllobbanásom, az ellágyulásom és az extázisom cikcakkjait, a hatást, amit egy Hofmannsthal-vers kavar föl bennem, akár a tífuszbeteg láztabelláját. Kevés titokzatosság maradt a számomra. De a szín-emberben még mindig hiszek. Múltkor este, hogy megjelent és fehérre meszelte a várost, hahotázva ugráltam az aszfalton, és kitártam karjaimat a fehérségbe. Mindenki vidáman sietett tovább. A fás és unott üzletemberek is fölragyogtak, és áhítatosan néztek fölfelé, mintha tízkoronás aranyak hullottak volna reájuk. A misztériumok misztériuma volt ez a fehérség, ez a frisseség, ez a sok hatcsillagos kristály, ha ezerszer láttam is nagyítóüvegen, ha ezerszer is tudom, hogy a pszichológus a fehér szín üde reakciójának tudja be a naiv lelkesedésemet. Úgy látom, nemigen változunk. A naplómban ezen az estén kissé józanabbul, de megint a régi örömmel vallottam szerelmet a színeknek:

- Ma esik a hó. Megint optimista vagyok...

Élet, 1910. december 4.

PÉNZ

Természetesen, nem történik meg... De megtörténhetnék - mint ahogy 1811-ben, Ferenc császár alatt megtörtént -, és elvben még most is bekövetkezik, hogy 1911. január elsején egyszerre elveszti értékét minden papírpénz, ha az obstrukció tovább tart, s az ellenzék ellenállása folytán nem újítják meg az osztrák-magyar bank szabadalmát. Ezt a pénzemberek *devalváció*-nak hívják. A zsebemben levő bankjegyek egy pillanatban kék, piros és mályvaszínű papírszeletekké válnak, s a bank úgy tekint reájuk, mint egy váltóra, amelyen két koldus kezeskedett értem. Csak az ezerkoronás érne pár tizedfillérrel többet, mert az tetszetősebb papirosból van, mint a többi. Különben a bankók közt beállana a teljes egyenlőség. Az emberek egyforma szegények vagy gazdagok lennének. Az, aki 1910. december 31-én éjfél előtt egy perccel még százezer papírbankót szorongatott mellén, egy perc múlva, akkor, mikor lecsavarják a lámpákat, és a sötétben újévi malacok vinnyognak, bátran cserélhetne a házmesterével, aki szilveszteri borravaló fejében néhány ezüstkoronást vágott zsebre.

Gondoltak erre a pénzre? Az ember keveset gondolkozik ilyesmiről. Van egy pénz, a pénz fogalma, amely állandó problémánk, de a másik pénzt, a diplomatapénzt, amely fontosabb, a furfangos és ravasz pénzt az államok és a bankok magánügyének tekintjük. Ilyen percekben vesszük észre, hogy milyen különös viszonyban vagyunk vele. Közel van hozzánk, naponta az ujjaink között táncol, s a szívünk fölött hordozzuk, szívünk vérével tápláljuk, használjuk, és nem törődünk vele. Fogadok, hogy sokan alig-alig tudják, mi különbség van a tízkoronás kedves, lila bakfisa és a húszkoronás kacér, hideg hölgye között, aki már öntudatosabban, egy kevés gőggel és egy kevés pózzal tekint a birtokosára. Abban pedig egészen biztos vagyok, hogy a financier-ket és a jogászokat kivéve a legtöbb művelt embernek fogalma sincs, micsoda szerződés alapján jelent neki bort, vacsorát, télikabátot egy színes papír. Ha egy olcsó reklámcédula lenne, talán jobban érdeklődnénk az eredete iránt, és inkább megnéznénk. De a célunk: nem tehetjük. A vágyaink központja: csak egy futó pillantást vethetünk reá. Az agyunk vibrációja, napok fáradtsága, könnyek ragyogása remeg benne, s csak égető szükségben markoljuk meg egy elhatározó gesztussal: nincs időnk az ábrándozásra és a filozófiára. Így történik, hogy velünk van, és mégis folyton ismeretlen marad.

Csak most tárul elénk egy csodálatos és fantasztikus perspektíva. Múlt este ezzel a gondolattal játszottam, és hamarjában láttam milliomosokat koldusi kámzsában, és láttam egy embert, aki ebben az őskori káoszban megveszi ezüstforintokon egész Magyarországot. Képtelen eredményekre jutottam. Fel kellett adnom a badar játékot. De észrevettem, hogy - bár nincs sok vesztenivalóm - fájt a pénz detronizálása. Ezek a bankjegyek a fürge és villamos életet röpítik magukkal. Igaz, hogy kiszívják az erőmet, de magukba szívják, elraktározzák, feltranszformálják, mint a villamos battéria az elektromosságot.

Mindeddig nem tudtunk kitalálni jobb erőtartályt. A mészárost egy doronggal kellene fejbe ütnöm, ha egy kiló húsra lenne szükségem. Ma elég bebizonyítanom neki néhány pénzdarabbal, amelyben erőmet összpontosítottam, hogy képes volnék erre, mert vagyok olyan erős, mint ő. A kis papírdarabok mint elegáns katonák, piros és kék uniformisban küzdenek helyettem, harcba küldhetem őket, a fillérek szürke közkatonáival, és ők csatáznak, csatornákba terelik az erőszakot, megvédik a testemet, de védik a lelkem igazát is, s ha kell, elvéreznek értem és kitartanak mellettem mindaddig, míg van annyi erőm, hogy a véremmel, a velőmmel tápláljam őket.

Élet, 1910. december 11.

TEA

Az életemet úgy szeretném berendezni, mint egy nyugalmas és nagyszerű idillt. Nem kis szerepet szántam ebben a teának is. Abban az időben, mikor a koplalásba is belekóstoltam, az ágyon fekve gyakran kirajzoltam azokat a boldog és egyszerű napokat, amikor magamnak élhetek, s reggel lanyha kávét iszom, délután nehéz és sötét csokoládét, este pedig a komoly elmélyedés és a csend perceiben visszatérek a teához. Egy kéjenc válogathatja így a szeretőit. Éhomra egy barna nő, aztán szöghajúak és vörösek, délután egy súlyos, fekete parasztszépség, tartalmas zamatú, mély és furcsa. Estére azonban a legmegrögzöttebb roué is egy kedves, vallásos szőkéhez fordul.

Imádom a teát. Azok, akik nem értik, tartalmatlannak nevezik. A szemükben csak pár milligrammal több a semminél. A parfümje, a lelke, az illúziója elvesz, mert nem tudják lemérni, és csak a sárga, forró víz marad a csészéjükben. Azt mondják, hogy nincs lelke, pedig csak az egyénisége hiányzik. Magunk adunk neki egyéniséget. Meddő és királyi ital, amely nem táplál, de teret enged a belegondolásunknak, az álmainknak és a fantáziánknak. Terméketlen, önmagáért való, kéjes, mint a csók. A többi italok követelőznek. Elveszik valaminket, vagy adnak valamit, megváltoztatnak. Ez csak kihozza, hangsúlyozza, aláhúzza igazi valónkat, megmutat önmagunknak, az arcunkat tükrözi. Hasonlatos a szőke nőkhöz, akik azonnal átveszik a férfi egyéniségét, s ha géplakatossal beszélnek, a gépek érdeklik, de ha költő szól hozzájuk, ábrándosak lesznek, és rímekben felelnek.

A hangulatok egész skáláját tudom vele kifejezni. Az, aki ügyes szakácsa az érzéseinek, a virágzó teabokor minden varázsát bele tudja csempészni a csészéjébe. Nem is igen bízom azokban, akik csak szokásból isszák, mással készíttetik el, s következetesen citrommal és rummal fűszerezik, és reggel vagy este egyformán ragaszkodnak hozzá. Azt mondom, hogy minden csésze tea egy önportré. Ismertem egy nőt, aki addig vitte a teakészítés művészetét, hogy a hangulatait egész hűen tudta vele visszaadni. Az udvarlójának pedig úgy nyújtotta át, hogy néha vallomás volt - forró és félreérthetetlen -, néha évődés, néha pedig a szeszélyek szeszélye, egy kimagyarázhatatlan zavar, amely a végletekig csigázta a kíváncsiságot. Az ínyencek mámoros lakomák után jégre teszik és így isszák. Keserűen, langyosan a filozófusok itala. Néha egy fantasztikus idillt fest alá, rubinszínűen és forrón, bő rummal, de mérgesfeketén egy kegyetlen nő minden erotikumát, egy rőt szépség kacaját, trombiták roppant harsogását hozza eszembe. Máskor vad és féktelen, hogy szinte megfélemlít. Egy csepp tejjel megszelídítem. Ilyenkor megadja magát, összetörik, ellágyul. Ha a cukorsüveg pilisét vetem belé, és enyhe citromvízzel vegyítem, a betegeknek nyújtom. Ez a szirupédes folyadék a gyerekkorom emlékeit, unt párnák redőzetét, egy régi csésze porcelánját s az anyám áttetsző kezét idézi vissza. Vannak azután fantaszták, akik csak a páráját és aromáját szeretik, s a csészére hajolva álomútra kelnek Kínába, Ceylonba vagy a Szunda-szigetekre, oda, ahol ez a keserű és egzotikus gyökér terem. A tea az álmodók bora.

Olvasom, hogy a párizsi szalonokban a tea divatba jött. A franciák már majdnem úgy isszák, mint a keletiek, akik a gyomrukat mossák vele. Nekem, aki kicsit ázsiai vagyok, fáj látni, hogy lesz európaivá ez a józan és szelíd ital fecsegő és felületes emberek között, akik édes süteményeket harapnak hozzá, és nem tudják becsülni az értékét. Talán egy kis atavizmus is hozzájárul a szeretetemhez és a haragomhoz. Úgy érzem, hogy a kínaiaknak van igazuk, akik szertartásosan fapálcikákkal szörpölik, vagy a japánoknak, mikor a párázó csészéket Buddha-szobrok alá teszik, és ott a sápadt gőzben imádkozva és elmélkedve teáznak. Nekem a magányos teázó az ideálom. Maradjon a tea titok és intimitás. Bezárt ajtóknál, leengedett füg-

gönyök mellett, egy kályha és egy macska társaságában szeretem inni, mértékkel hörpinteni, komoly kortyintással, mint az igazi alkoholista a bort. A családiasság szentélyeiben vén bútorok és emlékek között van otthon ez a drága nedü, a kelő nap országaiban, meleg emberek lelkében, s a szakállas és komoly szlávoknál, akik mintha egy örökös titkot rejtegetnének. A társaság banálissá teszi. De ha egyedül vagyok vele, mélyen és egyszerűen valami közönyös vidámsággal gondolok, életre és halálra. Egy kortyban átfogom az egész valómat. Végre ez volt az első íz, ami gyenge ínyemre csöppent, az élet első íze. Egy bölcsőt látok, a kamillatea édeskés gőzeiben, s mellette a femme sage-t, aki egy kanállal óvatosan közeledik síró szájamhoz. A kezdet és a vég játékát, az élet táncát, a nyugodt és megnyugtató cserét érzem. Mert az utolsó pillanatban, midőn már minden ital hűtelen lesz hozzánk, még erősít és biztat a tea, a hű, a kitartó tea, amelyből néhány csöpp fanyaron és zamatosan, az ellentmondó életet szimbolizálva - útravalóul - az ajkamra gördül. Újra valaki áll majd az ágyamnál visszafojtott lélegzettel, figyelve, kezében egy ezüstkanállal...

A Hét, 1910. december 11.

HÁROM MESE ROSSZ GYERMEKEKNEK

(Farkasordító hidegben küldött riportra a szerkesztőm, karácsony éjszakáján. Ez sok évvel ezelőtt történt, mikor vidéken voltam újságíró. Bódorogtam a kis utcákon, míg lassanként elfogytak mellőlem a törpe házak, és - hogy, hogy nem - egy végtelen hósivatagra értem. Valami különöset kellett kieszelnem. Féltem a karácsonyi hangulatoktól, amelyeket az olcsó olajnyomathoz tettek hasonlóvá rossz és olcsó írók. Megcsömörlöttem az idilltől. Az ünnep fanyar és új zamatját kutattam. Fantáziám a kopottakat kereste fel. Modern csodákról álmodoztam, amelyek kávéházban történnek meg, titkos fényfoltokról, amelyeket a puszta mélyén villamos lámpák fakasztottak, kísértetekről, akik telefonon beszélnek és automobilon robognak el. Így született meg kószálva vagy a vonaton fagyoskodva ez a három, kis riport, amelynek semmi különösebb fontosságot nem tulajdonítok, de szeretem őket ma is, mert a kiböjtölt riporterfantáziám koholta, s eddig egyáltalán le se írtam. Olvassák:)

A BÖRTÖNBEN

Elmentem a börtönbe is, és megtekintettem a fegyencek karácsonyát. Hosszú sorban állottak ott a rabok, kopaszra nyírva, földszínű ruhában, a gyerekek szomorú nézésével. Bámulták a lángokat. Egészen hasonlatosak voltak így az ártatlan kisdedekhez, akiknek egy színes lánc is örömet okoz. Azután áhítatosan imádkoztak, énekeltek az öreg bötűs imakönyvből. Végül mindegyik megkapta a maga ajándékát.

De a rabok elégedetlenek voltak ezzel a karácsonnyal.

A tolvaj éjfélkor csendesen odakúszott a betörőhöz, és kilopta zsebéből az aranydiókat.

A gyújtogató a színes gyertyával felgyújtotta a karácsonyfát, és piromániás szemmel bámulta a sistergő fenyőfát.

A vadorzó lasszót vetett egy papírlánccal a játéköszvérre.

A gyilkos pedig megragadta a pojácát. Egy sötét sarokba cipelte, s ottan rettenetes arccal, vérszomjas kegyetlenséggel felhasította viasztorkát.

Aztán mind boldogan elaludtak.

ZENGŐ TELEFON

Gyakran gondolok ezen az estén a telefonoskisasszonyokra is, akik - szegények - az angyalok csengettyűzését szeretnék hallani, és csak a mi brutális jeleinkre kell figyelniök. De egy karácsonyeste csoda történt. Egymás után hívtam barátaimat, a telefonkagylóhoz, és egyikkel se kaptam összeköttetést. Abban az órában történt ez, midőn az ajtók kinyílanak, s a szemek tükrén tündéri fényben ezer és ezer karácsonyfa tükröződik és az emberek ámulva állanak a rege fényes küszöbe előtt.

- 58-00.

- Mással beszél - recsegte a központ.

- 55-59.

- Mással beszél.

Valami húsz-harminc embert csöngettem fel, most már csupa bosszúból és kíváncsiságból, de mindig csak a sztereotip választ kaptam:

- Mással beszél.

- Kikkel beszélnek?

- Az éggel - felelte egy szelíd hang.

Kirohantam az éjszakába, és csakugyan csodát láttam. A telefondrótok kibillentek vízszintes nyugalmukból, s az ünnep vigalmában nyílegyenesen sisteregtek fel az égbe, egy vakító sugárkévében, mint a rakéták, egészen az Úr trónusáig.

Ha nem hiszik ezt el, emeljék le karácsonyestén a telefonkagylót. Csodálatos bizsergést lehet benne hallani. A háromkirályok imája, a pásztorok éneke hallatszik benne, angyalok harmonikája és trombitája. Azok, akik finomabb fülűek, hallják Szent Cecília prímhegedűjét is, amely diszkréten, fátyolosan, csodálatos művészettel vezeti az égi koncertet.

CERCLE A KARÁCSONYI BABÁKKAL

- Hölgyeim - szóltam a karácsonyi babákhoz -, kisasszonyok és hercegnők, tündérek vagy boszorkák, üdvözlöm önöket.

- …

- Miért nem felelnek?

- …

- Kiskorom óta figyelem az életüket, s csodálkozom, mennyire tud hazudni a kóc, a porcelán és a fűrészpor. A húgom babáiba mindig végzetesen szerelmes voltam. Ha megszólaltak volna, talán kiábrándulok belőlük. De ők is hallgattak, mint maguk. Micsoda a titkuk?

- …

- Most, a türelmem fogytán, izgat a közönyük, a pávaszerű büszkeségük, a fitos és a pimasz eleganciájuk. Ön például, kedves babakisasszony, úgy dőlt oldalt, mintha migrénje volna. Tudom, hogy csak tetteti, de remekül tetteti, és meg kell kérdeznem, kit akar hipnotizálni, becsapni, meghódítani? Engem hiába környékez. Ismerem önt. Valamint azt a karcsú fekete hölgyet is, aki ott a másik szobában egy sarokban az ájulást utánozza, csalódásig híven. A szőke várkisasszony se különb. Ő már tegnap óta rám szegzi kék üvegszemét, mintha csak én lennék a világon. A szemébe beleül a lelke. A könny elfutja a kék üveget. Van önöknek lelkük?

- …

- Tudom, hogy ez a nő sem figyel rám, és másra gondol, éppen, mivel a szemembe néz. Csak a francia babák kémlelnek. Azok is akkor, ha lehunyják szempillájukat és az alvást pózolják. Engemet két nap óta ez a probléma foglalkoztat, és az, hogy miért nincs férfibaba? Már a pogányok is csak a nőket mintázták meg. A férfi bohóc volt, ördög vagy krampusz. Én pedig el tudok képzelni férfibábukat is. Kis villamoskalauzokat és huszártiszteket, icike-picike doktorokat ezüst hőmérővel, és apró költőket hosszú hajjal és viaszsárga arccal, aztán fehér

lisztkereskedőket, vörös üstökű, ripacsos uzsorásokat s komikus bankárokat. Mért nem akad babaművész, aki ilyeneket gyárt? Valószínűleg azért, mert a nőket könnyebb utánozni. Milyen ostobán ferdülnek a deszkafalhoz, és mégis teljes illúzióval hatnak rám. Mennyi megfejthetetlen, rettenetes és tragikus van egy ilyen pózban. Milyen kevés emberi és mennyi női. Egy kis selyem, pár batisztrongy, kevés arcfesték, és ugyebár, egészen készen vannak. Nem igaz?

- …

- Azt hiszem, hogy önök és a nők értik is egymást.

- …

- Most, hogy itt vagyok, természetesen, alakoskodnak. De ha kimegyek innen, és egyedül maradnak, akkor összevillan a szemük, és megszólalnak, szorongatják egymás kezét, és kinevetnek engem. Nem önről beszélek, jámbor bábu, aki ott ül abban a pesztonkaruhában, s a szája még álmos a tejtől. Nem is magáról, drága nagyságos asszonyom, szimpatikus lúdtípus. De ezekről a csitri senkikről, ezekről a fekete bábukról, akik mereven néznek, könnyeznek vagy mosolyognak, néha elfintorítják az arcukat, mintha rossz pezsgőt nyeltek volna, és züllötten, szomorúan, mint egy kacér kabarédiva, széttárják a karjukat, és sóváran átölelik a levegőt. Mit jelent ez?

- …

- Mondja meg ön, kedves rokokó dáma, akivel annyit foglalkoztam, akinek feltártam összes problémám, míg kegyes arcot mutatott hozzá, és a szájával, az előkelő nymphenburgi porcelán szájával örök hűséget esküdött nekem?

- Tegnap a hallgatásában annyi mélység és érzés volt. A gondolataim fehér parókát viseltek, és szertartásosan menüetteket lejtettek bő szoknyája körül. Ma pedig hidegen emeli rám a szemét. Kacérkodik a publikummal és fitymál engem, aki így, lógó kezekkel, égő arccal a boldogtalanság eleven szobra vagyok. Egy bolond, aki egy babába szerelmes. Mit tegyek?

- …

- Mire dobban meg az ön porcelán szíve?

- …

- Összeharapott fogakkal, illedelmesen imádjam? Vagy lázongjak? Vagy leejtsem komoly fejemet az ön lakktopánjára, és meghaljak itt a lábainál?

Élet, 1910. december 18, 25.

PILLANATKÉP EGY ÉRZÉSRŐL

Valahol reng a föld. Még nem tudom, hogy hol. Itt állok a telefonkagylónál, tanácstalanul és izgatottan várom a híradást, és ebben a kis elzárt fülkében, így, amint egyedül vagyok, éjfélkor, elfog valami félelem és előttem csak egy falat látok, mögötte sötétséget, amelyben történik valami. A föld idegei, a geodinamikai készülékek már megérezték a katasztrófát. A szeizmográfok, ezek a telepatikus, messzeérző tűk leírták a maguk 120 milliméterét, és ebben a kis vonalban, mint egy szűkszavú sürgönyben komprimáltan, talán ezrek, talán milliók halála van, ezrekre és milliókra menő kár, gyász és világkatasztrófa. Félelmes így a sötétben tapogatózni.

Valahol reng a föld. Egy különös érzés fut végig rajtam, a tarkómtól egészen a lábam ujjáig. Kétségtelenül, ha itt mellettem elájulna egy ember, vagy valakinek eleredne az orra vére, jobban meghatna, mint ez az egész ismeretlen szerencsétlenség. De ezentúl érzek magamban valami anyagtalan és megmagyarázhatatlan reszketést. Igaz, a részvét fogalma sokszor igen problematikus. Ezer és ezer apró ok, mérlegen lemérhető motívum determinálja. Tűzoltótrombitákat hallok az ablakom alatt, és ellágyulok, mert azokra gondolok, akik most a szikrapokolban fuldokolnak, de nem vagyok bizonyos, hogy a házamat és magamat sajnálom-e, hiszen engemet is fenyeget a tűz, vagy őket. Nem tudom, hogy okos vagyok-e vagy jó. A határok ködösek, és két érzés ravaszul egybemosódik. Mostan azonban szilárd alattam a talaj. Nem fenyeget semmi közvetlen veszély. Egy jól fűtött teremben vagyok, ahol a nyugalom és az édes biztonság ölel körül. Ebben a pillanatban igazán csak a mindentől megtisztult, céltalan és spirituális rokonérzés bizseg végig rajtam, amiről rossz órákban azt hittem, hogy nincs is. Megreng valami, ami nem tapintható és nem látható és van.

Valahol reng a föld. Rengenek a lelkek is. A kusza táviratok, a jajveszéklő lapok a lisszaboni és a messinai katasztrófákra vagy egy még nagyobb szerencsétlenségre emlékeztetnek. Felmordult a kiéheztetett föld, és egy harapásra megebédelt sok-sok embert, akiket nem ismerek, akiknek ismeretlen az arca, az élete, a gesztusa, akik oly idegenek, hogy talán a kiáltásukról sem tudnám megmondani, örömsikoly-e vagy fájdalomordítás. A tudatlanság vakságában egy apokaliptikus perspektívát sejtek, viharos földhullámokat, táncoló erdőket és kísértetien megváltozott fasorokat s tengereket, amelyek felmelegszenek és bugyborékolnak, felhördülnek az ijedtségtől, s mindezek közepette az embert. Az embert látom. Annyira elevenen, hogy mikrokozmoszommal másolni kezdem a háborgó makrokozmoszt, és a testemben forradalmak kelnek, és érzékeim kinyúlnak a veszély felé. A vérem mintha egy kis piros óceán lenne. A hús és a csontok, a testem kontinense pedig átveszi a földhullámok lökését, és benne is lázadás van, nyugtalanság és ájulat, mint a makrokozmoszban. Ilyen pillanatokban szinte kozmikus öntudatra kel az ember. Csillag és sziget, a haragos elemek közt. Hullámzik és hintázza egymást a földrengés és a lélekrengés. Egy hír keltette, egy semmi, egy érzés.

Valahol reng a föld. Még nem tudom, hogy hol. Csak a szeizmográf billent el. Itt egy fél centiméterre, ott egy és egynegyed centiméterre. De a szívem, amely az idegeim rengését méri, ez a régi és csodálatos szeizmográf is megrezzent, és most sok megálló szív gyászára - távoli szívek, halott szívek - néhány dobbanással többet ver, mint máskor.

Élet, 1911. január 8.

SKÁLA

Mostan új lakásba költözködtem. Tegnap este újra megzendült fejem felett a skála. Ez az üres zene, amely kullogva kíséri az életemet. Laktam pedig a föld legkülönbözőbb részein, római kertvillákban, párizsi hónapos szobákban, és laktam egy fehér és édes télen Bécsben, de mindenütt utánam kúszott a skála, mindenütt a fejem fölé kerekedett egy emeleti kisasszony, aki zongorázni tanul, és vékony, makacs ujjakkal gyötri az isteni és félelmes szörnyet, a zongorát. Sokszor gondolkoztam, mi az értelme ennek? Ez az álmatag betűzés, ez a hipnotizáló zenei ábécézés elringat engem, mint a csecsemőket a máktej. Később azonban mérgezetten ébredek, és bömbölök a dühtől. A leány tovább forog szűk hangkörében. Ő ezzel a bús pintyergéssel teljesen kifejezheti az életét, a kék szemű és lenhajú igénytelenségét, amely fehér billentyűkön tipeg, és néha kacéran és félve félrelép a feketékre, s diszharmóniát kever a sok-sok édes harmóniába. Milyen hangszer kellene nekem, uram istenem, minő futamok és ujjak, hogy eljátsszam az életemet?

A hajában ennek is bizonyára ott van a kék szalag. Mostan is hallgatom őt, a lámpa alatt ülve, tétlenül, összekulcsolt kezekkel, és senki sem szomorúbb, mint én, és nincs szomorúbb szoba, mint az én szobám. A skálák hosszú vonalban csurrannak a szobámba. Arra gondolok, milyen lehet az én kegyetlen és ismeretlen barátnőm. Tegnap mulatság volt náluk. Vendégek szivaroztak és nevettek, nyájas öregurak szeme bámulta a pohár rubin-folyadékán át a kis zongoraművésznőt, s a szülők bólongtak, és talán látták is őt, évek múltán a hangversenydobogón, ezüst girlandok között, az ünnepi és lázas gyertyák lobogásában. A leánynak lámpaláza volt. Bicsaklott, nyöszörgött és hörgött a skála. Ma azonban szemérmetlen. Keményen, józanul, hidegen veri a zongorát. Mindegyik hang úgy hull a koponyámra, mint egy-egy éles és hideg csöpp, amely kivölgyeli a követ, és vallomásra bírja a fegyencet is. Szobámba pedig valami émelyítő és ködös szomorúságot csempész. Azon tépelődöm, vajon tudja-e, hogy az ő zörömbölése itt lenn micsoda pokoli muzsikát kavar az én szegény idegklaviatúrámon. Föl akarok hozzá kiabálni, hogy beteg és ideges ember vagyok, és legyen szíves, hagyja abba. Nem lehet ezt a leányt kapacitálni. Hiába magyaráznám neki, hogy nem érdemes elindulnia. Ő csak megy, bukdácsol fölfelé, mintha egy roppant hegyre menne szisziphoszi erőlködéssel, és mindennap magával visz egy téglát, egy kavicsot. Ha megérkezik, bizonyosan ő is kiábrándultan néz a csökönyös szorgalmára, és igazat ad nekem. Most azonban még hisz, és sikertelenül fejteném ki, hogy legfeljebb batyubálakon fog játszani csárdást és valcert viszkető talpak alá, ő egy csokorral látja magát, amint a közönség tapsai előtt hajlong, és kinevet engem. Valószínűleg azért vagyok ilyen szomorú. Én már tudom, mi következik. Ő még nem.

Később mégis megenyhülök. Egy pillanatra kedves és jótékony fejem fölött ez a bizsergés, mint egy naiv hegyi patak csergedezése. Valahogy a fiatalságomra tartozik a skála. Ezeket a hangokat hallottam a hónapos szobákban, mint fiatal diák is, mostan újra hallom, s úgy látszik, az élet nemigen változik. Mindig vannak lányok, akik zongorázni tanulnak és rövid szoknyákban járnak. Ezek kicsit az enyéimek is. Ha megőszülök és elkorhadok, folytatják a skálát ott, ahol a többiek elhagyták. A vigasztalás azonban sovány és kevés ideig tart. Lassanként bosszantóvá válik minden, mint az alattomos fogfájás. Levelet kezdek írni neki, amelyben udvariasan megkérem, hogy ne bántson engem, majd összetépem a levelet, és felteszem magamban, hogy holnap kilesem a folyosón, a lépcsőházban, és személyesen beszélek vele, csokrot küldök neki, ha kell, meg is kérem a kezét, ha muszáj. Hányszor határoztam ezt el tíz év alatt. Sohase váltottam be.

Ilyenkor este még tűrhető és hangulatos ez a szenvedés. A leány fönn zongorázik, és én monológokat mondok a falaknak. Reggel azonban hallucináló fejjel hallgatom az ágyban. Hajnali tíz órakor, mikor az álmatlanság minden viharával és szürkeségével, nyitott szemmel fekszem a csapzott ágyon, amely céltalan erőlködés után zátonyra jutott, s megfeneklett az álomban és az éjszakában, újra megkezdődik a dobogás, a csörömpölés, és gurulnak a skálák, cifrázva, hegyes staccatóval vagy lágyan és folyékonyan, a legato sima hullámával. Egyszer úgy tetszik, hogy üvegszilánkokat ráznak a fejem felett. Máskor egy mennydörgésre gondolok, egy földindulásra vagy egy heves szívdobogásra. Kőművesek jöttek, és hegyes vaskalapáccsal bontják a házat. A kis lány ujjai mint fehér lovacskák nyargalnak körbe-körbe egy taposómalomban. Többnyire a párnámba harapok és imádkozom. A leány egyszerűen gonosznak és szívósnak tetszik, egy kis tizenöt éves fúriának, aki megbosszulja összes bűneimet. Merevnek és akaratosnak látom az arcát, a buta lányok minden akaraterejével. Már éhomra is skálázik. Nem is egyedül van, de vele együtt száz és ezer kis testvére, és körültáncolják az ágyamat, mint apró boszorkányok, és nevetnek és ujjonganak és hancúroznak a reggeli ködben. Csodálkozom a merészségén. Hogy meri gyötreni a zongorát, ezt a zeneoroszlánt, amivel titánok birkóztak. Nem fél, hogy felmordul, míg pántlikát fűz a sörényébe, és manikűrollóval vágja a körmeit. Nem sápad el az éhségétől. Igaz, hogy ez csak egy bérelt pianínó, egy fogatlan és beteg oroszlán. Az ő türelme nagyobb, mint a szókincsem. Felmászik a legmagasabb hanglétrára és kacagva, csikorogva, sziszegve csúszik le. Hideggel zuhanyoz és forrósággal önt el. Ráncigálja álmatlan testemet. Csiklandja a szempillámat. Végigkarmizsál rajtam hosszú, hosszú hangjegyekkel. Káromkodássá változtatja az imámat. Néha-néha egy kicsikét vár, és csaléteknek felém dob egy percnyi csendet, míg visszafojtott lélegzettel tapadok a plafon arabeszkjeire, és a szememre leszáll a hit, s az ereimen átborzong melegen és bűvösen az álom.

Egy pillanat múlva azonban megint újrakezdi.

A Hét, 1911. január 8.

MONOLÓG A SZEMETESLÁDA ELŐTT

A lump, a bolond, aki hazafelé bukdácsolt a virradatban, megállt az aszfalt szélén, a szemetesláda előtt, és szomorúan, némi hamis pátosszal belekezdett a mondókájába.

- Ön, uram, kedves szemetesember, csodálkozik, hogy megállítom, és nem fogja megérteni a beszédemet. Én most a szemetet akarom analizálni. Sokáig izgatott az ön homályos alakja, amely a szürkülő utcákon bújdosik, és egy furcsa gyászmenetben viszi tovább a ládát, mint egy koporsót, s eltűnik anélkül, hogy megnézhettem volna piszkos kincseit. Most azonban valami farsangi kedv fog el, hogy eleget tegyek a kíváncsiságomnak. Bele akarok tekinteni a titkaiba. Bocsásson meg, mint szakember, az én amatőr érdeklődésemnek. Van egy fajta öntudat, amely nappal alszik és éjjel kel fel, s én ezzel az öntudattal, ezzel az éber és túlontúl világos logikával mindennek a mélyére akarok tekinteni, és a ködben és a hidegben - részegek rorátéján - azt is meg akarom tudni, mi mindent söpörnek ki reggel ebből a városból, minő sorsokat, vágyakat és embereket. Ez itt az igazi *safe deposit.* Minden, ami ezenkívül van, csalás és hazugság. Hiszen az elintézett aktákat is megőrzik, és a halottakat is megsiratják. Csak ezeknek a tárgyaknak nincs gazdája. Nekem ez a tarka bazár, ez a szomorú zsibvásár, ez az őrült zenebona egy vázlat, amit most befejezek, egy bűvös szekrény, egy zsibongó méhkas, egy lázálom, és összekötve az elszakadt szálakat, mindent rekonstruálok, művészettel és lélekkel egésszé formálok.

Mi minden van itten. Reggelig folytathatnám a gyászos enumerációt. Az előítélet csúf nevet adott az ön anyagának. Gyűjtőfogalommá tette, és az emberek befogják előtte az orrukat. De ezek a tárgyak mindnyájan élik a maguk életét. Minő megnevezhetetlen bánattal didereg ottan a vékony nyári cérnakesztyű, egy szegény, gyenge, fehér jószág. Hol van a hozzávaló kéz? Hol a kéz, amely júniusban napernyőt szorongatott és egy férfikezet? Hol alszik mostan? Ilyenkor világosan látok, s megismerem a halottak kesztyűjét, és tudom, hogy ez a kéz is a sírban alszik. Itt már nem lehet csalni. A kenyér is, a szentség - a puha és meleg -, tabernákulumok mannája, mivé lett az ön portáján! Vagy hová züllött a hegedűhúr. Ez az okos és becsületes g-húr, amely a szeleknek ad hangversenyt, ismerte pedig Bachot és Beethovent, s most újságpapírokkal tegeződik, barátkozik a penészes kenyérhéjjal, és paroláz a cukorspárgával, a hízott és érzéketlen nyárspolgárral. Mennyi zsivaj, hang, rongy mindenütt. Csupa papírszelet, tépett írás, ákombákom. Levelek, amelyeket elolvasásuk után nyomban összetéptek, vagy amelyeket el se küldtek, mert az emberek ma már habozóak, és elsápadnak a levélszekrény előtt, kiszámítják, hová esik az eldobott kő, mily csomókat bogoz egy szó, hová döf a kés, s inkább lemondanak a tettről, széthányva mindent a szélbe. Ám az energia megmaradása nevében, hová lett a levélíró láza? Ha átveszi a posta, a kézbesítő a fürgeségével még mozgássá változtatja. Így azonban lekötve tesped minden. Bitangul hevernek a hajfürtök is, amelyek valakinek a szépségéhez tartoztak, s talán meg is vannak örökítve egy fotográfián, szervesen egy fejhez nőve, vagy egy lélekben, egy kinematográfban, örökké mozgóan. Mindent belesöpörnek ebbe a mozdulatlan lomtárba. Még ez a fehér, arisztokratikus baba is itt kushad, ez a kis istenleány, aki talán egy beteg gyerek babája volt, csempe orral, piszkos pofával, egy félrepofozott bébékalappal, züllötten, mint egy olcsó utcai leány vagy mint egy előkelő dáma az általános demokratizmusban, egy márkíz, akit piszkos jakobinusok pincékbe tuszkoltak és sárral dobáltak meg. Minő bánatos.

Nekem azonban tetszenek ezek a proletár tárgyak. Azt hiszem, hogy ezek az igazi lázadók. Ha sokáig nézi az ember, így ebben a szurtos csendéletben, egyszerre megmozdul a sok csiricsáré, és arról beszél, hogy minden egészen másképp lehetne. Csak látszólag némák. Alap-

jában protestálnak a polgári objektumok ellen, amelyek langyos szobákban, a kályha mellett nyújtózkodnak. Ha ők lennének urak. Ha a levelet elküldték volna, s lehetett volna igazán levél, aminek szánták, életintéző, ható és könnyfakasztó. Ha befejezték volna az elkezdett írást. Ha nemcsak az újságokat nyomtatnák ki, de a papírkosarakat is. Ha a tanácsos arany óraláncа fityegne a szemétben, s nem ez a tízfilléres rézlánc. Ha ezek a rongyok lennének az akták, a szabályok, a törvények, a remekművek, az ereklyék, a szentségek, ha ezek a karrierjük szegett holmik érkeznének be, amelyek most utoljára farkasszemet néznek a hasznos tárgyakkal, mint a herceg ablaka és a pincelakás. Itt minden reggel kisöpörnek egy életet, egy egészen más életet, minden lehetőségével és feszülésével együtt. A sötétben egy szociális forradalom zajlik le. Egy föld alatti cirkulációt látok, amit nem vesznek észre a későn kelők, mert a gyökerei mélyre nyúlnak, és csak a színes felület ütközik a szemükbe, a termék és az eredmény, a kanálisok aranya, a szemét ragyogó virága. Bolondság, szeszély, talán őrület, de így van. A színes pántlikákon keresztül sötét víziók lángolnak a fejemben. Egyelőre ezekért szólok, s most még egy percre megállítom a gyászmenetet, és a ládát katafalkra téve, gyászbeszédet mondok reá, mindenre, ami széttörött és hősiesen elvágódott, mindenre, amiben elveszett valami. Lehet, hogy nincs igazam. A szociálpolitikám tévedhet. De amíg meg nem hal az öntudatom az agyban és bírom a hangszálaimat, én pörölök az egyenlőtlen pörben, és ügyvédje, fiskálisa, kofája leszek mindannak, amit eltemetnek, s védem azokat, akik nem alszanak, hanem az aszfalt szélén dideregnek és perorálnak, halhatatlan kedvvel valami nemes és nagyszerű önkívületben. Védelek benneteket is, sötét barátaim, ferde tárgyak, bús torzók, és egy halleluját kiáltok még, és elöntelek a szavaim napsugarával. Ó, életek, ó, eltépett levelek. Ó, züllött babák!

A Hét, 1911. január 22.

BÉCS

A budapesti polgármesternek ezen a héten egy udvariassági afférje volt, amely kinőtt a kereteiből és szélesen visszhangzott a sajtó rezonáló szekrényében. Mindössze az történt, hogy a polgármester nem kapta meg a meghívót a bécsi bálra, és most itthon marad, petrezselymet árulni. Ez a bécsi pofon, természetesen, mindnyájunknak szól. Mi naivul és kedvesen egy barátságot próbáltunk kezdeni. Pezsgőbe és lelkesedésbe fullasztottuk a bécsi polgármestert. Az utcáinkon húsz magyar fotográfus leste minden szemrebbenését. A király is boldogan nézte a barátkozókat, és mikor együtt látta őket, állítólag rájuk mosolygott jóságos, öreg szeme, mint a gyerekekre, akik végre megbékültek, és egy uralkodó álmát váltják valóra a két testvér-fővárosról, amely már nem agyarkodik, de megérti és szereti is egymást. Nekünk kezdettől fogva furcsának tetszett ez a béke. Egy fiktív és kedves ábránd volt. Most a bécsi polgári klub brüszk határozata a keresztényszocialisták jóvoltából jó időre pontot tett rá. Lueger katonái még élnek. Röpül tovább a hajított kő, ha a dobójuk időközben meg is halt. Minket kevéssé érint az egész. Hiszen nemcsak egy udvari bálról maradt le a magyar polgármester, de egy birodalmi bálról is, ahol az osztrák kollégák között legfeljebb elsőrendű csillag lett volna. Konstatálnunk kell azonban, hogy a közeledés óhajtandó terve ezzel kútba esett. Bécs és Budapest újra farkasszemet néz egymással.

Tegyünk félre most minden politikát, s nézzük a két érdekes fővárost ebben az érdekes szituációban, amint végzetesen szembenáll, talán minden gyűlölség nélkül is, de pszichológiai okokból kibékíthetetlen antagonizmusban. Elmúltak azok az idők, mikor a császárváros fogalom volt vagy mumus, egy sziklavár címerek és viharfellegek között, kék és arany lakájokkal. Ma tudjuk, hogy a gyorsvonat kerek négy óra alatt visz oda. Nincs többé osztrákgyűlölet. A magyar paraszt még mindig csak a németről beszél, s nem tud az osztrákról. Mi átrándulunk közéjük, esszük a kenyerüket, olvassuk az íróikat és jó barátok vagyunk velük. A politikusaink? Úgy látom, hogy ők legkevésbé gyűlölködnek. Legutoljára egy hűhós vaklárma szította fel a regés haragot, de akkor egyéb nem történt, mint hogy a magyar vendéglősök detronizálták az étlapról a bécsi szeletet, és hazafias dühvel tulipánszeletnek nevezték. Ez volt az egyetlen pozitív eredmény. Máskülönben náluk sem erősebb a magyargyűlölet. Egy teljes évig éltem közöttük, s úgy vettem észre, hogy nagyon ismernek bennünket, kicsit féltékenykednek reánk, és nemcsak hogy becsülnek, de egyenesen túlbecsülik monarchikus jelentőségünket. Felolvasásokban, szalonokban, egyetemi előadásokon szüntelenül szó esik rólunk. Imponálóan tájékozottak és nyugodtak. Ottan is csak néhány kolompos ugrál, az osztrák paraszt azonban éppoly búsan pipázik a repceföldjén, és épp annyira törődik a politikai hajszával, mint itthon a szegény magyar kollégája.

Micsoda tehát a *casus belli*? Elég felszállanunk egy bécsi villamosra, hogy megtudjuk. Ezek az emberek naivak; a nők ábrándozók; a férfiak pedig szőkék és piszék. Nem menekülhetek ettől az impressziómtól. Budapest fekete város. Bécs szőke. Itten a villamosban öt perc múlva már barátság fejlődik ki köztem és a kocsi között. A bécsi ember kedves, de ettől a kedvességtől én, a budapesti, fejfájást kapok. Nekem szükséges az a ridegség, amellyel az újonnan kialakult magyar főváros védi a különállóságomat, s megtiltja másnak, hogy beleavatkozzék az ügyeimbe, kivallasson, s ismeretlenül is leüljön a vendéglői asztalomhoz, és ott a hús és tészta között baráti hűséget esküdjön. Nem tudok elképzelni valami távolabbit, mint egy átlag bécsi és egy átlag budapesti ember. Az utcáink, a házaink, a szokásaink pedig testvérek, az ételeink majdnem egyformák, még a szegénységünk is közös, a nyugatról érkezve, már itt érezzük az emberek rosszul öltözöttségét, a vonaton a harmadik osztályok fülledt odeurjét, az

utcán a közigazgatás bajait, a kocsisok szemtelenségét, ami a mi cifra nyomorúságunkat juttatja eszünkbe. Mégis mások ők és idegenek. Akárcsak ezer mérföld választana el tőlük, csodálkozom rajtuk, és majdnem ellenséges szemmel tekintek rájuk. Egy lélektani korlát feszül közöttünk. Hiába egyek a gyáraink, a pénzünk, a tarifánk, még a kalácsunk is, amit a kávéba aprítunk. Az emberek mások, akik a kalácsot a kávéba aprítják.

Bécs lírikus város. Budapest pedig minden, csak lírikus nem. Nálunk a lirizmust az aszfalton csírájában tiporják el, s a szeméttel együtt söprik ki. Kicsit amerikaiak vagyunk. Gyorsan nőttünk, hagyomány nélkül s mostohán, és egy nagy adag cinizmust kaptunk ajándékba, amely folyton velünk nevelkedik, de ezzel együtt egy kevés gőgöt is kaptunk és sok edző büszkeséget. A vén, meleg és naiv Bécs ezt nem ismeri. Ez a város a zöld kertjeivel és télen a dús fehérségével meg az intimen elszórt lámpáival úgy eped fel az égre, mint egy sóhaj. Minden bécsiben van egy kevés nyárspolgár, egy kevés kegyenc és lakáj. A budapestiben talán egy nagyúr és egy csirkefogó. Láttam a bécsi népet egy népünnepélyen, ahogy színes transzparensek alatt falta az ingyen pástétomot, s az úr és *liebes Volk* együtt itta a cukros varázsitalt, émelyítően szépen, és együtt táncolt a külvárosi szabó az úri dámával, éltetve a császárt, kedélyesen, nagyon kedélyesen. Úgy néztem ezt a cécót, olyan idegenül, mint a zulukafferek örömünnepét. Bármennyire is feszítettem a fantáziámat, nem tudtam a mulatságot a Lajtán túlra transzponálni. Alig hiszem, hogy a ferencvárosi hivatalnok olyan éhes legyen az ingyen húsra, mint a bécsi. Akkor láttam, hogy minket végzetes mezsgyék választanak el. A politikusaink még lehetnek jó barátok, de ez a két város soha. Igaz, ilyen apró jelekből nem lehet következtetést vonni, és hamis is lenne a következtetés, ha ezek csak jelek lennének és nem eredői sok összeható oknak, amely két nép múltjában és vérében gyökeredzik, s rányomja karakterét mind a két városra. A miénk egy kis nagyváros. Az övéké egy nagy kisváros. Ők a demokraták, az elkényeztetett és hízott gyerekek, a jóllét bő lírájával. Mi arisztokraták vagyunk egytől egyig, líra nélkül. Egy olcsó és nem egészen előkelő líra lebeg fölöttük, aminél szebb és talán úribb is a mi szótlan közönyünk. Ezt a lírát pompásan szimbolizálja az a sok verkli, amely szüntelenül ott sír és jajgat a bécsi utcákon. Mi a paragrafusainkkal már régen a pokolba kívántuk. Bécsben ma is közszükséglet. Az ő városuk pedig a zene városa, ahol pompás opera van, millió hangverseny, s még a házmester lánya is Strauss-partiturát játszik. De a bécsi nő, aki az operában páholyt bérel, délután a homályos ablakmélyedésben egy Gassenhauert hallgat, és jóízűen kisírja magát egy verklinél, amely - Istenem - mégis olyan szelíd és olyan bús.

A Hét, 1911. február 5.

A MINDENHATÓ BACILUS ELŐTT

Barátom bevezetett egy szobába. Elővett a kis fadobozból egy vékony üveglapot, és a górcső alá tette. A következő pillanatban már előttem volt a pestisbacilus. Kicsit elkápráztam. Alig huszonöt centiméterre vagyok tőle, s a szemem a cső villogó nyílásán egész jól látja, a két üveglap közé szorított tenyészetet, a törvényt, a halált, a semmit, mely testet öltött, és biztosan figyelhetem, összehasonlíthatom a vérsejtekkel, melyek óriási tányéroknak rémlenek mellette. Ünnepi érzés borzong át idegeimen. Most a férgek királyát látom. Majdnem kéjes elgondolni ezt. Egy régi bölcs mondja, hogy nincs édesebb, mint biztonságban félni és nézni, mint vicsorog ránk a rabló a vasrácsok mögül. Arról gondolkozom, hogy ha ez a telep megelevenülne, minden budapesti embernek jutna egy adag becsületes halál. Csak hegycsúcsokon, örvények mellett éreztem ilyen édesen borzongást, vagy másutt, ahol a veszélyek lehetősége szinte feszülve, de hiába tiltakozott az életem ellen, fegyvertárak udvarán, a gúlába rakott néma ágyúgolyók előtt, a trieszti óriás gyógyszertár méregkamrájában, melyben annyi a gyilkos nedű, mint korcsmákban a bor. Sehol se nyílott azonban ilyen panoráma. Ebben a savószínű pépben a szemnek láthatatlanul mindennél alattomosabb veszély alszik összehúzódva, semmivé törpülve, liliputi területen temetők nyúlnak el, végzetek intéződnek el, gyászindulók harsannak, ez már a halál bombasztja, maga a negatívum, az elmúlás shakespeare-in tömör kifejezése.

Nem hiszem, hogy az új technika dicsekedhetnék ilyen vívmánnyal, mint ez az indus élősdi, mely már az ókorban élt, s a középkori háborúkban kedvére lakmározott. Mindenütt az erőközpontosítás a kérdés. De a mi mechanikusaink ujjonganak, ha ötven kilogramm súlyú benzinmotorban negyven *HP*-t tudnak felhalmozni, és váltig dicsekszenek a rádiummal, mely új energiákat sugároz a semmiből. Milyen energiák nyugszanak ezen a zselatinlemezen, milyen el nem vénhedő erők, melyek osztódva és kopva ocsúdnak, milyen forradalmak. Félrevert harangokat, jajveszékelő litániákat, riadó világrészeket hallok, hogy bámulom itt, gyönyörködve a félszemben, s erőket, pénzeket, hatalmakat érzek mozdulni, az egész emberiség összes energiáját, valami ellen, amit nem is látok puszta szemmel. Annak idején, mikor egy orvos szelídíteni próbálta ezeket a láthatatlan fenevadakat, s kisurrantak a keze alól, megsejtettünk valamit ebből a távlatból. Mi lenne, ha most ez a klinikai készítmény széttörné üvegbörtönét? Minden képzelet halvány az elgondolására. Egy világháború gyerekes csetepaté ehhez. Ha egy állatsereglet fellázadna, s oroszlánok százával vihráncolnának a budapesti utcákon, nem okozna olyan riadalmat, mint ez a pár halk vonalka, mely most békésen sütkérezik a napfényben. Mert a többi bacilust még lehet kapacitálni. Némelyiket megszelídíti a fagy. A kolerabacilusra annyi citromlevet sem kell ráfröccsentenem, mely a teámat megízesíti, és nyomban meghal. Azok a korcs szálacskák, pálcikák, dugóhúzók és ostornyelecskék, melyekkel olykor a halál szokott megfenyíteni bennünket, mind játékszerek hozzá képest. Nem akadt még oroszlánvadász, aki elevenen elfogta volna. Ő mindnyájuknak a fejedelme. Nemzedékek haltak el általa, sírok domborodtak, emberek némultak el, akikről semmit se tudok, de ő még itt van, holtan is rettenetesen, dinasztikus méltóságban. A társai csak tiltakoznak ellenünk. Ő azonban tagad. Tagadja a napfényt és a vért, mint egy keserű bölcselő, és mint igazi pesszimista, gyökerünkben tagad bennünket is, halhatatlanul, mint cselekvő erő, egy sötét agy szüredéke, végső, megvalósult következtetése egy embernek, aki lelkéből megutálta ezt a lehető legrosszabb világot. Ő már a föltétlen semmi, a koporsószög, a kriptakulcs, a szemfedő csücske, az örök kártyajátszmában a brutális kilences, magának a halálnak a kezében.

Mégis rokonok vagyunk vele. Mióta szemben ülök kellemetlen, vis-à-vis-mmal, egyre jobban érzem. A rózsa, mely a kertben lélegzik, nem olyan rokon velünk. A rubin idegenebb. Hiszen ő is él és életet akar, a maga életét akarja. Bizonyára csak a világnézetünk különbözik. Neki a tárgyak fonákja a szín, a fekete a fehér, a halál az élet, az éj a nap. Mi pestisben halunk meg. Ő egészségben. Gyűlöletes és undok lehet előtte az egészség, minden, ami fehér és viruló, s a gömbölyű női nyak is csak tenyészföld az ő számára, melybe csírákat dug, s kinöveszti belőle, rossz kertész, a sebek bazsarózsáit, a tályogok csúf napraforgóit. Igaz, sokáig vár és böjtöl borzok, menyétek, patkányok bundáján, míg végre alkalma akad erre a rút rózsaszüretre.

Hiába igyekezném bebizonyítani neki, hogy a rózsa szebb, mint a seb. Tagadná. Hiába kérdezném, hogy miért él. Hasonlókat kérdezne tőlem. Erők vagyunk mindketten, s mind a ketten élünk. Én valaki vagyok, aki azt mondja: igen. Ő valaki, aki azt mondja: nem.

A Hét, 1911. február 19.

MOZGÓKÉPEK A MOZIRÓL

Három fiatalember ült a sötét szalonban.

Az egyik szólt:

- Engem végtelenül megindított egy hírecske, ami az e heti lapokban petit betűk között bújt el. Meghalt a Lehel téren egy tizenöt éves fiú. Egy másik, tizenhat éves kamasz bokszoló ökle ölte meg, és szívszélhűdés volt a halál közvetlen oka, de az igazi ok, a közvetlen és közvetett, a mozi volt. Johnsont és Jeffriest nézték meg egy este a mozgószínházban, s mímelték Johnsont és Jeffriest. Komolyabban játszották, mint ők az életet, s az egyik oda is adta az életét. Jött tehát a halál (gyors és ijesztő mozihalál) nyomban a sport és kacagás után, egy csődület, mentők, azután a gyászkocsi, rohanó lovak, kék csótárral, reszkető tollbokrétával, akárcsak a moziban, és a film végén ott púposodott már a sír, egy picike sír, az áldozat sírja. Akármit mondtok, ez a sír nem tagadható le. A kapcsolat a színház és a temető között egészen világos. Ha ez a fiú előbb születik, mondjuk huszonöt évvel, nem hal meg. A sírjánál azonban új perspektívákat is látok. Látom, hogy a mozi, amit illetlenül illetünk és becézünk pesti argóval, már életintéző, már hatalom, már sokkal többet jelent, mint hinnők, hiszen itt a döntő és letagadhatatlan sír, amely nem villanyfény és árnyék, de tömör realitás, egy seb a föld arcán, egy földpúp, egy erőszakos változás, amit lenge ábrák hoztak létre. Nekem mindig úgy tetszik, hogy ezekben a bódékban, ezekben a modern villamos templomokban a sűrített és feltranszformált életet látjuk. Egy gép magába szippantja egyszer, s aztán kisugározza, hatványozva és ragyogóbban, milliószor millió részre osztva. A hatása nem maradhat nyomtalan. Ma már vannak bolondjai és halottjai is. Áhítattal és félelemmel kellene nézni, mint egy misztériumot.

A másik folytatta.

- Igazad van. De a publikum csakugyan áhítattal és félelemmel nézi. Az, aki olyan vén mozihabitué, mint én, tudja, hogy a közönséget nemcsak a szenzációéhség hajtja ide, de valami más is, amiről alig tud, egy vágy, talán egy újfajta vallásos érzés, hogy az élet tűnő hullámait örökké frissen imádja, és folyton maga előtt lássa csobogni a habokat, amelyek szétporlanak és eltűnnek a pillanattal. Sokkal hevesebben nevetünk itt, s a zsebkendők is gyakrabban rebbennek meg, mint a színházban. Egy *par excellence* emberi és testi művészetet bámulunk a kinematográfban. A színészet is az. De a színész minden mozdulata esetleges. A mozikép azonban a vászon rabja, végzetes és örök. Ez van, s minden olyan szükségszerű, mint a születésünk és a halálunk. Ezért tartom kiszámíthatatlannak a hatását a jövendő kultúréletére, s éppen úgy nem tudom elképzelni, miképp termékenyíti meg, mint azt, hogy mi lenne nélküle. Igaz, a könyvek és a színdarabok is átszántják az agyvelőket. A detektívregények sok gyilkost neveltek, s a párizsi apacsnál a rendőrség - a kés mellett - többnyire egy detektívregényt is talált. A kinematográf azonban érzékibben hat. Magamon észleltem, hogy mióta moziba járok, sokkal kevesebbet utazom, mint annak előtte. Nekem már majdnem illuzórikus értékű egy utazás. Csak éppen a tényt konstatálom, hogy itt és itt vagyok, mint a numizmatikus egy régi pénz valódiságát, de az igazi gyönyörűséget, a spirituális és furcsa kéjt, amelyet régen csak vonattal és hajóval értem el, egészen átélem egy mozgó fényfolt által. Minek nyeljek mérget és vonatfüstöt, minek törődjem hotelekben, ha öt perc múlva tényleg olasz brávók között lehetek, akik nem játszanak, de élnek, s tényleg láthatom a tengert egy bizonyos pillanatban, egy bizonyos világításban, egy bizonyos hullámtaréjjal és tajtékkal, annyira élően, hogy megolvashatom a hullámait, és szinte magamba szívhatom sós parfümjét? Sok ilyen, globetrotter ül a mozi padjain. Vannak aztán sportsmanek, akik kitornásszák magukat fantáziában,

turisták, szerelmesek, akiknek elég a festett gyönyörűség, betörők, akiknek új ötletet ad egy automobilroham, gyilkosok, akik kiélik s elvetélik a terveiket, írók, akik hasonlatokra vadásznak, témákat keresnek, s amit az életben nem találtak meg, itt találják meg. Egy bizonyos. Hogy minden másképpen lenne, és mi is egészen mások lennénk, ha ezek a képek nem mozognának. Az élet maga künn gyorsabb ütemre kap általa. A novellák is talán fürgébben perdülnek a mozgószínház óta. Ez a rejtélyes élettartály mindenbe beleavatkozik. Valahányszor látom, mindig azt a benyomást érzem, mint mikor a gramofonból egy barátom hangját hallottam, aki két héttel azelőtt halt meg. Egy kéz nő ki a sírból. Egy elnémult hang szólal meg. Egy halott kép kezd táncolni, álmodni, hallucinálni az életről.

A harmadik fiatalember, egy bús fantaszta, aki eddig szájában egy vastag szivarral, némán és fölényesen hallgatta ezeket a teóriákat, s egykedvűen égetett vörös pontokat a szoba sötétségébe, most megszólalt:

- Engedjétek meg, hogy én is hozzáadjak valamit a vitához, s szokásom szerint egy csodálatos történetet meséljek el, amit múltkor olvastam egy nagyon szavahihetetlen, bolond amerikai lapban. Kétségtelenül szó fér a mese igazságához. A filozófiai igazsága azonban megdöbbentő. Előbb a mozgószínház halottjáról beszéltetek. Nos, a mozi életmentő is. Ezzel helyrebillen az egyensúly. A kultúra épp annyi hasznot okoz, mint amennyi kárt. Egy amerikait megmentett a biztos haláltól. Ez a szerencsétlen milliomos végzetesen belebolondult egy vörös fejű ausztráliai táncosnőbe, valami vidám és fehér ördögbe, aki esténként a hasizmait villogtatta a varietészínpadokon, s fütyült a milliomosra, mert egy másik sokszoros milliomos szerette, akivel hamarosan el is párolgott nyomtalanul. A fiatalember már a revolver előtt állott. Ekkor egy mozidirektor megszerezte neki az összes táncait és aktjait. Bizonyára ismeritek a régi romantikusok meséit a szerelmesekről, akik meghalnak egy képért, egy holdban csillogó szoborért. Ez a szerelem tragikus. De aki egy filmbe szeret bele, félig-meddig boldog szerelmes. Hiszen ez majdnem él. Egy fotográfus mindent megment, ami egy élőt megkülönböztet egy halottól. A lélek reszket a mozgóképen, a mozdulatok vibrálnak, a szemek villámlanak és visszaintenek, s szinte kottára van szedve az egész test muzsikája, eleven minden gesztus, ölelés és csók, minden erotikájával és rejtélyével együtt, és be van balzsamozva és szelencébe van zárva és be van préselve az emlékek imakönyvébe, mint egy szál ibolya. Az amerikai is megvigasztalódott. Nézte a villamos képet, s úgy érezte, hogy a táncosnő az övé. Igaza volt. Nem is sejtitek, milyen nagy vívmány ez. Amit a filozófusok és lelkes költők nem tudtak megoldani kétezer évig, egyszerűsíti s végleg megoldja egy lelketlen szerkezet, egy rugókra és csavarokra járó álomélet. A hőség többé nem probléma. A nők megcsalhatnak és elfuthatnak mellőlünk. A film hű marad hozzánk.

A Hét, 1911. február 26.

ÉLETRAJZOK

A zenei irodalomnak ünnepi eseménye az a két vaskos kötet, amely most jelent meg Münchenben. Wagner Richárd önéletrajzát tartalmazza. A kritika már tisztázta, hogy ezt az autobiográfiát II. Lajos király kívánságára írta a zeneköltő. Feleségének, Cosima Wagnernek mondta tollba, az élete utolsó időszakában. Különös olvasmány. Volt alkalmam beletekinteni, s némely helyütt elragadott az olvasás heve, nem tudtam letenni, s türelmetlenül téptem fel a fel nem vágott lapokat. A szavai élnek. Szinte rajtuk az élő szó puha melegsége. Ez az író finom, előkelő, gúnyos és harapós. Másutt hihetetlenül elbágyad a könyv. Azok, akik tőről-hegyre ismerik Wagner életét, megállapíthatják, hogy nem is egészen őszinte, s diszkréten átsuhan olyan szerelmi epizódokon, amelyek feszélyezték volna a feleségét. De melyik önéletrajz őszinte? A kritika azt is felhozta, hogy szürke, s nem mindenütt érdekes. Melyik autobiográfia egészen érdekes?

Végül mindnyájan csalódottan kérdezzük, hogy csak ezt kaptuk Wagnertől, akinek forradalmi temperamentuma színes és toronymagasságú hullámokat vet zenei viharokban. Hiszen akármelyik tollforgató megírta volna így vagy sokkal jobban. Be kell vallanunk, hogy majdnem minden önéletrajzzal szemben ez az érzésünk. Ha író írja, akkor talán még inkább. Az ember nem ismeri magát. Vessük a leveleinket száz és száz idegen levél közé, s bizony csak üggyelbajjal tudjuk kihalászni a magunk írását. Vagy beszéljünk a gramofonba. Nem ismerjük a saját hangunkat. Az önéletrajzírót is a saját közelsége feszélyezi. Ha távolabb lenne magától, talán elfogná egy idegen élet roppant szenzációja. Így azonban, midőn egyszerre alany és tárgy, zavarban van, s bármennyire feszíti őszinteségét és csigázza emlékezetét, grimaszt vág, mint mikor a tükörbe tekintünk és pózolunk önmagunk előtt.

Az önéletrajz mindig stilizált, írója mindig pozőr. Mert újra át kell élnie a nyers történéseket, meg kell alkotnia újra a megélt életet. Adjon dátumokat, s akkor sivár, legyen igazán őszinte, s akkor lapos, unalmas és érdektelen. Rousseau, aki befeketítette magát, s az őszinteség örvén lopással kente be életét, nem panaszkodott, de dicsekedett. Le akart mosni minden festéket, s az arcát csak jobban befestette. Akkor hazudott leginkább, mikor hazugsággal vádolta magát. Ezt pedig szükségből s újságírói élelmességből tette, mert mindvégig érdekes akart maradni. A nagy emberek élete pedig szürke. Legtöbb író élete abból áll, hogy ír. Maupassant-t egyszer vacsorára hívták, s csodálkoztak, hogy néhány banalitáson kívül alig mondott valamit. Miről beszéljen? Hiszen mindent megírt. Aranyt és Petőfit pedig egy pesti kocsmában túlrímelte egy fűzfapoéta, valamilyen adóhivatalnok, akinek a nevét is elfelejtették. Mindezen nem csodálkozunk.

A szürke emberek élete érdekes. Nemrégiben kezembe került egy magyar könyv, amit egy árva bukott leány írt, s egy ültő helyemben olvastam végig. A primitív vonalakban egy egész élet kontúrját sejtettem. De ha a művész tekint vissza, csak láztól kopár tarlót lát, megfeketült virágokat, amelyekből parfümöt desztillált, hegyeket, amelyeknek leszüretelte a gyümölcseit és rózsáit. Ami megmarad, az kényelmesen belefér egy életrajzba. Adatok, elvetélt hangulatok, premier-csaták emlékei. Kétségek. Csalódások. Új küzdelmek. Egy számlakönyv talán érdekesebb, mint az ilyen életrajz.

Wagner író volt, előkelő stílművész. Ezt már tudtuk az operaszövegek verseiből. Az ő könyve nagyon kevés új dolgot mond. Minden hangulatát kiélte egy másik elemben. Kicsit sivár is látni zengő életét, így, papíron, nyomdafestéktől bepiszkítva. Eszembe jut róla Beethoven. A naplója, a levele, amit az öccséhez írt, az ő görcsös és erőszakos ákombákomja, amely tele van stílushibával és zeneietlen zökkenővel. Wagner könyve síkosabb, érdekesebb, de nem

jelentősebb. Vegyék meg, olvassák el, s talán éppígy fognak gondolkozni. De, aki meg akarja ismerni őt, az váltson egy jegyet az Operába. Ott két ütemben több önéletrajz és önvallomás van, mint itt két kötetben.

Világ, 1911. május 5.

HÁROM APRÓ JEGYZET

KÁVÉHÁZI HALÁL

Ha valaha megírják ennek a városnak a történetét, okvetlenül szóvá kell tenni azt az esetet, ami ezen a héten egy budapesti kávéházban megtörtént. Egy úr éjfél után bejön a kávéházba. Leül és teát rendel. Citrommal parancsolja, nagyságos úr vagy rummal? Inkább rummal. A pincér hozza a teát, a vendég kavargatja, beletemetkezik egy francia újság lepedőjébe, s egy perc múlva főbe lövi magát. Úgy borul a fejére a lap papírosa, mint a szemfedő. Mindez nem szokatlan, hiszen az öngyilkosok nem válogatósak a hely dolgában, s színházban, turfon, villamoskocsin, hajókon egyformán végeznek magukkal. De minket ez egyáltalán nem lep meg. Természetesnek találjuk, hogy a budapesti ember a kávéházban hal meg, amellyel millió szállal van összefűzve, amelyet a nap minden huszonnégy órájában lát mindenféle világításban, mindenféle hangulatban, és így az életének valóságos színpadja lett. Ismerek egy kávéházat, a József körúton, ahova kizárólag rozzant öregurak járnak, hatvan- és nyolcvanévesek, többnyire agglegények. Ez a haldoklók kávéháza. Az uraknak szegfű van a gomblyukukban. De az erük már csupa mész, a májuk, a veséjük, a tüdejük beteg. Ott a márványasztaloknál, a tükörablakok mögött úgyszólván nyílt színen haldoklanak. Mikor azután egy nap nem jönnek a reggeli kávéra, elszalad lakásukra a tűzilegény. Délben a kávéház ormára kidugják a fekete zászlót. Ez megillet minden törzsvendéget. Annyiféle szükséglete van a budapesti kávéházi vendégnek, hogy egyszer talán kialakul az öngyilkosok kávéháza is. Itt írjuk meg a leveleinket, amely a halálunkat okozza. Viszonyainkat itt szőjük. Pénzügyeinket itt bonyolítjuk le. Pár évvel ezelőtt egy gyerek is született a kávéházban. Hova menjünk meghalni! Haza: ez sokáig tartana. Az utcán: ez nem úri dolog. Vasúton: barátságtalan és körülményes. Olyan kézenfekvő, szomorú és budapesti tanács, hogy menjünk akkor is a kávéházba.

MÁJUS

Im wunderschönen Monat Mai... írta egy édes, szomorú poéta. Újabban azonban súlyos panaszok vannak ellene. Átkozott, terhes és virágos hónap ez, amely megbolondít mindenkit, és pokoli zavarokat teremt a nyárspolgárok agy velejében is. Olvassák el a német lapokat, s óriási tanügyi botrányokkal találkoznak. Olvassanak francia lapokat, s háborúkról olvasnak. Olvassák el a mi lapjainkat, s lépten-nyomon szerelmi drámák, öngyilkosságok hírét veszik. Mindenki beteg és nyugtalan ilyenkor. Idegorvosoknál kilincselünk. Nem bírjuk el a színek ragyogását, a tenyészet csontroppasztó, idegcsigázó feszítését. Nézzék az egyházat, a komoly és aszkéta katolikus egyházat, amely tizenegy hónapig nem tud a nőről, s most lombos oltárok előtt, virágok és füstölők között májusi ájtatosságot tart, udvarol az ég királynőjének. Alig van ilyen nyugtalan hónap. Az ember örül, de az öröme mérges és beteg. Szeretne kibújni a bőréből, kiugrani az életből, máshova, valami végtelenségbe. Legtöbbnek sikerül is. Ez nem a szerelem, de az őrültségek hónapja. A szerelmeket télen kötik. Most szakítanak a szerelmesek. A diákok botrányokat csinálnak, a népek lázonganak, az egészségesek betegek, s mindezt az ártatlan, szelíd, virágszemű május művelte, a csodaszép május, a romantikus május, a neuraszténiás május, amely a rózsákat kifakasztja a pázsiton, és kék tónusokat lehel az égre.

AVIATIKUSOK ÉS MADARAK

Egy hipermodern La Fontaine-mese.

Az anyagot hozzá egy pikáns párizsi hír szolgáltatja, amely arról értesít bennünket, hogy az aviatikai telepen kipusztultak a madarak. Miért? Talán úgy pusztultak ki, mint a kisiparosok a nagy gyárak mellől. Egy darabig tartották a repülés szélhámosaival a versenyt. Azután visszavonultak és lemondottak.

Az első strófa elmondja, hogy a madarak egy napon észreveszik a repülő embert. Nem értik. A világ végét sejtik. Később meglátnak a földön egy véres madarat, amelyet a szélhadaró és a légnyomás ölt meg. Erre derengeni kezd előttük a valóság.

A második strófa a madarak gyűlése. Az elnöklő bagoly bölcs és rövid szavakban bejelenti a veszedelmet és közli a tárgysorozatot. Személyes ügyben kér szót a barázdabillegető. Ő mindig fölszólal. Napirendre tértek fölötte. A tárgyat sokan megvitatják, és végül elhatározzák, hogy sztrájkolni fognak. Ebben a modern világban nincs becsülete az egyszerű és szolid munkának. Meghatott szavakban köszön le a fecske, aki eddig a gyorsasági rekordot tartotta. Nem tud versenyezni az Anzani- és Gnome-motorral. Okosan beszél a daru is, a magassági rekord tulajdonosa. A tüntetésnek egyértelműnek és imponálónak kell lennie, egyetlenegy madárnak se szabad közösséget vállalni az ügyes szélhámosokkal, akik vászonszárnyakkal és benzinnel repülnek; mindnyájan hagyják ott a telepet. Csak a holló maradhat. Ő a halottszállító. A lehullott aviatikusokat a holló fogja eltemetni.

Ezek közlésével a papagájt bízzák meg, aki tolmács az emberek és madarak között, mert megtanult az emberek nyelvén.

A harmadik strófában csak három madár szerepel. A veréb, a varjú és a szarka. Elvonulóban vannak, midőn meglátják az ég alján fölfelé sustorgó aeroplánt. Gúnyosan tekintenek utána és így szólnak:

A VERÉB: Milyen szemtelen az a csóka!

A VARJÚ: Minő rútul károg a motorja.

A SZARKA: Ellopta tőlünk a repülés ideáját.

Világ, 1911. május 11.

A CINKOTAI BÁDOGOS

Tegnap este a Nemzeti Színházban *III. Richárd király*-t néztem végig. Ez a shakespeare-i király átlag minden felvonásban megöl egy-két embert, nőket, férfiakat és kisgyermekeket vegyesen. A tiszta álomeletet éli. Minden akadályt elgördít az útjából. A színpad már olyan volt, mint egy mészárszék. Egy ismerősöm, aki mellettem ült, ekkor kétkedni kezdett a darab lélektani szavahihetőségében. Hiszen ez a hős szörny, nem is ember. A kétségeire nem válaszoltam, de ma reggel, a bádogos hétszeres gyilkosságáról szóló cikket vörös ceruzával bekeretezve, elküldtem neki a *Világ*-ot.

Délután pedig a cinkotai házba hajtattam. Vajon mit találok itt? Bottal akarom ütni a gyilkos nyomait, aki már meghalt, de meg akarok róla tudni valamit, hogy kissé hűtsem az érdeklődésem hevét. Milyen kár, hogy ez az ember nincs többé. Tőle, a páratlan gyilkostól olyan dolgokat hallhattunk volna, mely az emberiség fekete könyvét méltóan kiegészítette volna, és új fényt vetett volna ránk, mindnyájunkra, az egész emberiségre. A lélekbúvárok most már találgathatják, hogy elmebeteg volt-e vagy csak afféle elmebeteg, akit *elvetemült gonosztevő*-nek szoktak nevezni. Mindegy, sohase tudják meg.

Budapestnek baljós a környezete. A nyomor, mely nem tud helyet találni magában a sötét és szomorú városban, a külterületen ülepedik meg, és itt lel magának vackot az a bűn is, mely nem érzi magát biztosan a rendőrség szemétől. Tompa és fájó élet ez... a főváros rothadtságával... a főváros kényelme és stílusa nélkül... Könny... és szemét... Kimustrált életek... és bujkáló bűnök... Ezeken a csöndes, majdnem falusi utcákon sétált a cinkotai bádogos, fejében a terveivel, itt, e rokonszenves gyógyszertár mellett volt a tanyája, ezen az akácos udvaron, ahol különben a cinkotai kaszinó van, és most kártya meg a bor járja. Meg kell érteni őt. Amíg a rendőrség nyomoz, sürgönyöz, telefonoz, autók és kocsik száguldanak, én is összegező munkát végzek magamban, hogy valahogy megrajzoljam a gyilkos portréját.

Ki volt ez az ember? Láttam az arcképét egy katonai csoportképen. A középen ül, bajtársaival egy széken. Erős és izmos férfi, az arca telt, nagyon-nagyon nyugodt, bajusza magyaros, széles mellére jól simul a katonaruha. Karakán legény, akiben csak a rémlátás fedezhetné fel a gyilkost. Olyan megbízható és rokonszenves jelenség, hogy akárki felfogadta volna házmesternek vagy egy vidéki fogadó portásának. Semmi elfajzottság. A koponyája boltozatos, füle szabályos, karimás. Akik ismerték - és igen sokan ismerték -, azt vallják, hogy csendes, rendes ember volt. Mesterségét értette, de nem szeretett dolgozni, szerszámait szívesen hevertette. Ha azonban hozzálátott, égett kezei alatt a munka. Inni csak ritkán ivott, de akkor pezsgőt, és sohase itta magát a sárga földig. Nem volt elzárkózott. Szóba elegyedett mindenkivel. De bizalmasairól, barátairól nem tudnak. Azt is firtatom, volt-e politikai meggyőződése - minden iparosnak van -, hogy szocialista volt-e, elégedett vagy elégedetlen, de mindenki azt feleli, hogy ilyesmikről sohase beszélt. Bizonyára nem is érdekelték ezek a kérdések. Minden erejét és képességét egy célra összpontosította, s ez az egy cél minden más hajlamot és vágyat kiölt belőle.

Hogy mi ez, akkor értem meg, mikor a községháza udvarán, a ponyván, megpillantom azokat a bűnjeleket, melyeket a megölt leányok, asszonyok, szeretők, jegyesek és menyasszonyok hagytak hátra. Mind csupa női emlék. Zsebkendők... ingek... kötények... harisnyák... ezer darabra tépve... dühösen... mintha tigris fogai szaggatták volna össze... Köztük pedig - szomorú váddal - egy kis gyermekcipő, ami a halottal együtt egyik becinezett hordó mélyén van. *Ils étaient trois petits enfants*... - ahogy az ódon francia chanson mondja. Krétafehér arccal állnak itt a nők, egy anya, kinek sok-sok évvel ezelőtt eltűnt a leánya, és egy leány, ki szintén menyasszonya volt a bádogosnak, és sok-sok leány, akik ismerték őt. Bámulnak sorsuk után, mely elviharzott mellettük. Ha valami nem történik, akkor nem állnának itt, ők sem.

Most már közelebb van hozzánk a bádogos. A nők barátjának nevezték. De nem a nők bolondjának. Arra ő nagyon is ügyelt. Nem verte dobra a szenvedélyét. Inkább elbújt vele. Minden idejét arra fordította, hogy apróhirdetéseket adjon fel a *Friss Újság*-ban, és elintézze terjedelmes levelezését. Budapesten több lakást tartott. Álneveken szerepelt, de gyakran a saját nevével is élt. Kitűnően tudott beszélni, mindenkivel a maga nyelvén. A szerelmen és a pénzen kívül mindent fumigált. Fölényes volt. Megtörtént, hogy a zsidó hitközség - tévedésből - kivetette rá az adót. A cinkotai bádogos nem tiltakozott ellene, keresztény létére fizette évekig. Néha hangoztatta is, hogy ő tulajdonképpen zsidó, és nevét Kleinről magyarosította Kisre. Nem tudta, hogy mikor veszi hasznát ennek a tréfának. Otthon olvasott, művelődött. Takaros kis könyvtárat találtak nála. Piros fedelű könyvek, regények és elbeszélések, csinos vászonkötésben. Legkedvesebb könyve azonban, melyet szintén megleltek a könyvtárában, Casanova emlékiratai és Boccaccio elbeszélései. Ezekből okult éjjelenként, mint egy „művelt társalgó”-ból. A szegény nőket könyörtelenül eltaposta, és azokra vetette ki hálóját, akiktől várt valamit. Nyelveket nem beszélt. De megtaláltak nála egy francia nyelvtant. Szorgalmasan tanult franciául. Ki tudja, milyen tervek főttek az agyában. Talán kicsinynek érezte itthon a teret, nemzetközi szélhámosnak készült, és - ha nem tör ki a háború - francia földre megy, a szerelem, a kaland országába, hogy Párizsban folytassa, amit Cinkotán elkezdett.

Annyi bizonyos, hogy borzalmas lélekismerő volt, és kemény maradt egész életében. Nem jártak kísértetek a bádogos műhelyébe. Lehet, hogy csak az első gyilkosság rendítette meg, a többi már gépszerűen ment, önvédekezésből. Jól evett és jól aludt. Egyetlen társa volt, kit most a dologkórházból hoztak ki, betegen, elfagyott lábbal, fekélyes tagokkal, tetvesen, állati elhanyagoltságban. Mindent megvetett, a célján kívül. Lenézte az embereket, és a markába röhögött. Ha megismerkedett egy leánnyal, és a barátság kezdődő szálai kissé összegomolyodtak, akkor már szemügyre vette a lányt, mint szakember. Megnézte jól a termetét. Amikor pedig elmérgesedett köztük a viszony, dolgozni kezdett a bádoghordón. Még élt a lány. De ő éjjel, a félreeső kis műhelyben, a bádogosok vaksi kézilámpásánál kalapált és forrasztott, izzadó homlokkal és éles szemmel készítette az áldozat számára a termetéhez illő koporsót előre, mint a középkori hercegeknek volt szokás. Külön megmunkálta a födelét, melyet majd akkor - a tett éjszakáján - pár pillanat alatt becínez. Hiszen értette a mesterségét. Jobb időkben a hullaszállító vállalatoknál működött. Ő forrasztotta be - mindig kitűnően - az érckoporsók födelét, légmentesen. Olykor-olykor, mikor kiderült, hogy a szeretője még nem veszélyes, vagy még van valami várnivalója, pár korona vagy egy fülbevaló vagy egy ékszer, abbahagyta a munkát, félretette az abroncsokat, a cinlemezeket, igen fölényesen. Majd akkor veszi elő, mikor szükség lesz rá. És akkor - az áldozattal kibélelve - odagurítja - nagyon biztosan - a disznóólba vagy a fáskamrába, a többi hordó mellé.

Az új lélekbúvárok azt vallják, hogy minden emberi tragédia családi tragédia. E szörnyű ember megértésére én is csak azt tudom idejegyezni, hogy kevesen szerették. Talán senki se szerette egész életében. Apátlan-anyátlan árva volt, már egyéves korában. Mostohaanyja nevelte, aki pár héttel ezelőtt halt meg. Ezer arccal járt itten, mert félt megmutatni igazi arcát, a szenvedőt és a szelídet. A bánatára, melyet nem tudott elintézni, az őrületére véres maszkot tett. Szédülten állok egy emberélet előtt. Kotorászok a levelekben. Mind csupa-csupa szerelmes levél, érdes cselédírással. Egy aranyos, rózsás, galambos képeslevelezőlapon ezt a versikét olvasom:

Van még harmat fenn az égben, majd lehull.
Van még kislány Tiszán innen, Dunán túl.
Van még harmat, lesz még virág a mezőn,
lesz még egyszer nekem is hű szeretőm.

A másik oldalon a címzés: *Tek. kis béla úrnak Cinkotta.*

Őneki írták, és ő az a *hű szerető,* akiről a vers beszél. Milyen arccal olvashatta ezt a bádogos, egy pesti kávémérésben vagy a cinkotai udvaron, egy disznóól és a fáskamra mellett. Vajon hány halott pihent akkor a bádoghordókban; Öt...? Hat...? Vagy már hét...?

Világ, 1911. május 11.

HÁZMESTER-KISASSZONYOK

Ne mondd: házmesterlányok. Megsértenéd vele őket. Kisasszonyok ők, úri dámák tetőtől talpig, megilleti őket a cím, és bűn elvenni tőlük. Némelyik, mint a szegény Koszorús Margit, meg is hal érte. A lelkük érzékeny, mint a selyempapiros, amelybe virágot pakolnak, és olyan színtelen és olcsó is, olyan vérszegény és szomorú, mint maga ez a város, amely megszülte őket. Talán egy nedves pincehelyiségben születtek még, csíkos párnák között, a viceházmester szemétládája mellett, de most kisasszonykák, zongorázni tanulnak és ezüstkanállal esznek. Ha feltűnnek a lépcsőház alján, szaporázzák a lépéseiket, nehogy valaki is meglássa, honnan jöttek. Künn az aszfalton azonban már övék a város. Van ízlésük, és szégyenlik idétlen ruhájukat. Az olcsó szalmakalapot nagy tollak takarják. Ábrándosan gondolnak a pezsgős szeparéra, de mégis jó lányok, sokat járnak színházba, mert mindegyikben egy színésznő szunnyad. Bús, csitri, félszeg típus a budapesti házmester-kisasszonyka. Tanultak francia nyelvtant is. Nem tudni, hogy Flaubert-t olvassák-e vagy a detektívhistóriákat? Lehet, hogy mind a kettőt.

Istenem, oly könnyű lenne napirendre térni fölöttük, a hűvösvölgyi leány szimpla tragédiája fölött is, ha nem hasonlítanának annyira hozzánk, a mi félbenmaradt városunkhoz, kifelé csillogó kultúránkhoz és talmi jómódunkhoz, és könnyű lenne rövidesen elítélni a házmesterfamíliák nagyzolását is, ha fejük fölött az ügyvédek, az orvosék - megfelelő arányban - nem ugyanezt csinálnák. Higgyék el, a mi leányaink ezek. Koszorús Margit havonta negyven koronát keres, és negyvennyolc koronáért csináltat fotográfiát. Majd kalapra kell neki, és feltöri az apja szekrényét. Mindennek a gyökere pedig ott van, hogy az apja nem házmester volt, de házfelügyelő, nagyságos úr. Ő is nagyságos kisasszony akart lenni. Nekem a házmester, aki a nagytőke közelében sütkérezik, kezében a kapukulccsal, mindig úgy tetszett, mint egy középkorból idezüllött várúr, és cseppet se csodálkozom a nagyzási mániáján, az úrhatnám hetykeségén, hisz benne egy egész palota gőgje lüktet. De mindezt megsínylik ezek a savószínű, jobbra vágyódó és jobbra érdemes leánykák is. A kapupénz csak tíz és húsz fillér, a házfelügyelő pedig szalagos szivart szív, mert régen elmúlt az a kor - hejh, bús vice-idők -, mikor még rövid szivarra és Dráma cigarettára fanyalodott. A leánya is majmolja őt. Neki inkább kell a halál, mint a tavalyi, vásott szalmakalap. A házmester addig nyújtózkodik, ameddig a háziúr takarója ér.

Világ, 1911. május 12.

BORZADÓ TÖMEGEK

Egy újságban olvastam ma két dráma meséjét. Akarják hallani? Ócska és olcsó fércművek, de lélektani szempontból talán érdemes velük foglalkozni. Meghal valakinek a kedvese, s az illető lefotografálja, hogy megőrizze az emlékét. De mikor az aranyfürdőben fürdeti a lemezt, észreveszi, hogy a szemek nyitva vannak, a kedvese élt, élve temették el. Csakugyan kinyitják a koporsót, s a leány még él. A másik dráma se finomabb. Csupa vak ember ődöng egy zárt szobában, hallják a tűzoltótrombitát, azt hiszik, hogy a házban tört ki a tűz, s összetépázzák, megölik egymást. Nem tudjuk, hogy borzongjunk, szomorkodjunk vagy kacagjunk.

Kiknek írták ezeket a darabokat? A tömeg tapsol neki. Az pedig, aki Párizsban járt, tudja, hogy a borzalom színháza, ahol előadták, virágzó vállalat, a színigazgatója André de Lorde, népszerű költő, nem is egészen értéktelen, akit ott a borzalom királyának neveznek. Néhány ember szükségesnek érzi, hogy estelente vaskefével cirógassák az idegeit. Láttam egy ilyen közönséget. Meglepődve láttam, hogy, néhány külföldit kivéve, mindenki francia volt és párizsi. Nem is a kíváncsiság viszi tehát ide az embereket, de a lelki nyomorúság. Egy vállalatot lehet alapítani erre, gyártani lehet a borzalmas históriákat, és minden jó, csak zörögjön a csontváz, legyen koporsó és akasztófa, mert ma már nemcsak az ínyenc akar borzongni, de a tömeg is, mindenki. Kell a félelem. Ahogy azelőtt malacot sütöttek a pázsiton, s nótáztak és söröztek az emberek, úgy részegülnek meg ezen a furcsa népünnepélyen a gyásztól, a rettegéstől, az olcsó borzalom bundapálinkájától. Mi finoman reszkető idegzenét keresünk. De a mob malacbandával mulat, s akkor hág tetőpontra a jókedve, midőn gyantás vonók csikarják a húrokat, és elszédülünk az undortól és az ízléstelenségtől. Ez a borzadó csőcselék is a sárga földig issza magát az iszonyattal.

Jó félni. Apró adagokban elősegíti az emésztést, mint a kávé és a dohány, izgat, mint az éter, és nyugtat, mint a morfium. Nincs okunk tiltakozni e darabok ellen se, amiket a félelem nagyiparosai gyártottak. Meg tudjuk érteni, hogy a durvább idegű és műveletlen tömegre kellemes csiklandásként hat az az inger, amely a mi idegskálánk alá esik. Mindnyájan egyformán keressük a félelmet. Ha perverznek nevezik a borzadó tömeget, könnyen rámutathatok az antikokra, akik még lázasabban hajszolták. Csak komikusnak tűnik így, szervezve és vállalatra építve, de emberi, nagyon emberi szükség, s elfogultság lenézni azokat, akik kielégítik. Figyeljük meg önmagunkat. Nem tudunk kimenni az erkélyre, hogy ne kacérkodjunk a mélységgel, egy épülő ház faállványa alatt nem tudunk elhaladni, anélkül hogy ne gondoljunk a halálos veszedelemre, s ha revolvert vagy méregüvegcsét látunk, szeretettel megállunk előtte, és mesterségesen idézzük magunkba a félelmet. Félünk és játszunk. Ezzel azt az illúziót szerezzük magunknak, hogy a halál játékszer, s mi vagyunk a játszók. Valójában pedig ő a játszó, s mi vagyunk a játékszerek. Itt a félelem vonzóereje s erre van alapozva az a párizsi színház is, amely napról napra sok embert fogad magába, s exaltánsokkal, életörömmel látja el a tömegeket. Igaz, hogy a mulatság gyerekesnek és parvenünek látszik. De ez csak onnan van, hogy a mi félelmünk egyéni, a tömegé meg általános.

Nietzsche az unalom ellen egy frappáns receptet írt: haragudjál, pörölj, veszekedjél.

A szegény tömeg nem ismeri a félelem lélektanát, de a legbelsejében érzi, hogy új, titkos életörömek szunnyadoznak benne, s enged az ösztön szavának, amely a fásultság, a sivárság, a szomorúság ellen ezt a receptet diktálja: félj.

Világ, 1911. május 14.

KALAP ÉS KESZTYŰ

A párizsi rejtély

Egy kalapot és kesztyűt találtak egy kis párizsi hídnál. A hozzávaló ember hiányzott. Ebből a két igénytelen ruhadarabból pedig egy titokzatos, furcsa és érthetetlenül zagyva hajsza keletkezett, amely már napok óta bosszantja a párizsi rendőrséget, és próbára teszi minden lélekbúvár türelmét. Nem találják a gyilkosokat. Azt se tudják, gyilkosság történt-e. Csak annyi bizonyos, hogy az áldozat Abbadie d'Arrast, régi francia nemes, hithű katolikus, lelkes royalista, aki az ő délfrancia városkájában, Evreux-ben, a társadalmi mozgalmak élén állott, jó keresztény volt, a katolikus iskolák gyámolítója, a patronage-ok támogatója, mindenképpen derék és becsületes férfiú.

De az ügy titokzatos. Nagyon titokzatos. Annyira titokzatos, hogy kipattan a rendőri krónikák rovatából, s mindnyájunk érdeklődését izgatja. A jámbor hivő, az evreux-i pápa, pár napra felutazott a francia fővárosba. Ezt mindenki megteheti. De a nyomozás során kényes adatok derültek ki róla. Az eltűnése napján ingatag, habozó és határozatlan. Egyik barátjának délután azt mondja, hogy a rokonaihoz megy vacsorára. A rokonai pedig este egy kis kék táviratot kapnak tőle, amelyben lemondja a vacsorát. Velük azt hiteti el, hogy egy pakkot kell elvinnie valahonnan, mielőtt hazamegy, s a pakkot a nyomozás nem találja, de arra se tud fényt vetni, hol vacsorázott azon az estén az eltűnt vezérférfiú. Mi történt vele? Ki babonázta meg a detektívek szemét és kezét? Ki volt az, aki ennyire összegubancolta a vizsgálat szálait? Semmi kétség, hogy maga az áldozat.

Az áldozat hazudott. Mert míg néhány apacs csendben készítette a bosszú tervét, nagystílűen és ravaszul, ő is szőtte a hazugságok hálóját, szőtte, kötözte, bogozta, kisstílűen és ravaszkodva, nem is sejtve, hogy önmagát fogja meg benne. Ez a vidéki francia - minden valószínűség szerint - egy görbe napot akart csinálni magának. Minden jel arra vall, ezt mondják a detektívek, és a rokonok is ebben az irányba óhajtják terelni a vizsgálatot. Hisz a kalap és a kesztyű mellett egy másik jel is útba igazít bennünket. A jegygyűrű, az a jegygyűrű, amit a korrekt családapa, szalmaözvegyek szokása szerint, otthon felejtett, nem is egészen öntudatlanul, és bizonyára nem vallásos szándékkal. Vonatindulás előtt, gondolhatta magában, betér egy chambre separée-ba. Ártatlan dolog, csak az Isten tudja, és ő személyes barátja neki. Egy gyónás majd helyreüti. Egészen igaza volt. Ki gondolhatta, hogy nem lesz rá ideje. Ki gondolhatta, hogy míg sürgönyöz, leveleket ír, hazudozik fűnek-fának, és egy kis vidám estét készít elő, tulajdonképpen a vesztébe rohan, és nemcsak az életét játssza el, de talán örökre lehetetlenné teszi, hogy a rendőrség valaha is nyomára jusson, és a Szajna vizében vagy valamely mulatóban megtalálják a holttestét?

Ezen a ponton új perspektíva tárul elénk. Nem a bűnügyi nyomozás érdekel már. De az, hogy mi dönti el a sorsunkat. Abbadie d'Arrast hazudott. Mindnyájan hazudunk ennyit. Folytonosan hazudunk, tapintatból, kényelemből, ügyességből, s ezek a kis hazugságok eltűnnek, örökre megsemmisülnek a másodpercek percegésével. Néha azonban megnőnek. Meg kell halnunk miattuk. Haláláig jó családapa és korrekt katolikus maradt volna Abbadie d'Arrast is, ha nem éppen most hal meg. Sokszor egy turpisság miatt halnak meg az emberek, sokszor csak azért, hogy egy turpisságuk kisüljön. Neki is ez volt a végzete. Bolondos bújócskát játszott vele a sors, s ő egy esti találkáért annyira összekavarta az ügyeit, hogy nemcsak a hozzátartozóit tévesztette meg, de most a halálos katasztrófa detektíveit és rendőrfőnökeit is. Lehet, hogy sohase akadnak rá. Néhány hazugság miatt sírja se lesz neki.

Csak két bizonyíték maradt utána és belőle: a kalapja és a kesztyűje, amely a gyilkosait vádolja. Otthon pedig egy pikáns bűnjel, amely őt vádolja: a jegygyűrűje.

Más semmi.

Világ, 1911. május 18.

MÉG EGY ERŐFESZÍTÉS

Meg egy erőfeszítés, mondják az aviatikusok. Még egy felbuzdulás, és minden készen van. Még egy utolsó, nagyszerű nekilendülés, s akkor nyugalomra térhetünk, de addig harc és munka velünk. Egy kiáltvány jelent meg. Ebben a kiáltványban az aviatikus egyenesen az emberiséghez, a világhoz fordul, noszogatja a bágyadt fantáziát, kapacitál, szónokol, rámutat az aviatika eredményeire, s nem titkolják el azt se, hogy meg kell újhodnia, mert másképpen kátyúba jut. A repülő ember körülbelül hároméves. Voltak sikerei és kudarcai. Napfény és babér ragyogott a fényes homlokokon, s vér festette a sárga arcokat. A siker is, a kudarc is kicsit színpadi. Ezt éreznünk kell most, egy ünnep előestéjén, éreznünk kell, hogy már nem látványosság a repülőgép, s nem cirkuszi produkció, mikor felnyilall a levegőbe. Legyünk türelmetlenek. A tevékeny türelmetlenség, az ideges extázis új csodákat fog hozni. Mert valami hiányzik.

Mi hiányzik? Nem tudjuk. De még sincs okunk megvetni ezt az anyagtalan lelkesedést. Hisz az a repülőgép, amely diadalmasan szeli a levegőt, éppily tárgytalan lelkesedésből született meg, abból a vágyból, hogy repülnünk kell, repülni akarunk. Most valami mást keresünk. Talán egy szeget, egy csavart, egy új motort, egy benzintartályt, amely egyszerre megold mindent, amely az úri sportot demokratizálja, amely után mindnyájan fellélegzünk és mosolygunk, nevetünk a balgaságunkon, hogy eddig nem jöttünk rá, pedig olyan átlátszó, egyszerű és természetes volt. Egy ötletért kiált most az egész emberiség. Akárki hozza, legyen áldott. Pattanjon ki egy kovács agyából, hozza, egy napidíjas vagy egy foltozó varga, fundálja ki egy falusi lakatos, mindegy, igazán és valójában övé a repülés dicsősége. Ezt a tizenkettedik órában mondjuk, a beteljesülés küszöbén. Egy akarattal, egy lázzal meg kell feszítenünk az agyvelőnket. Imponáló ez a hang, megható, hogy a legnagyobb aviatikusok hirdetik, nagyszerű, hogy sikerek, diadalok, rekordok után maguk ellen hívják ki a végzetet. Haljon meg az aviatika, ha csak játék volt. Utoljára azonban forduljunk még egyszer mindenkihez, s tegyük próbára az erőnket. Azok a pillanatok, midőn az aeroplánnak kinőttek a szárnyai, s felemelkedtek a hangárfészkükből, szenzációsak voltak. Most azonban halálos, feszült csendben várunk valamit. Egy csodát, amelynek mi vagyunk az öntudatlan hordozói, egy vihart, amely felelni fog erre a rekkent némaságra, a kérdésre egy kacagó, harsogó, győzedelmes felelet.

Ez a pillanat fenséges.

Világ, 1911. május 21.

ÚJ IGE

Jegyezzük le mi is, hogy 1911. május 20-án egy új ige született a francia nyelvben, s a párizsi közönség gúnykacaja közben már be is vonult a szótárba. A sznobokról van szó. Annyira elszaporodtak, annyit szerepelnek mindenütt, hogy végre szükségessé vált, hogy a cselekedetüket is megbélyegezzük egy új igével. Ilyen szavak folytonosan születnek a párizsi aszfalton és a szalonok teaestélyén. Az akadémia pedig, amely már századok óta figyeli a nyelv legkisebb rezzenését is, eléje siet a közönségnek, s reáüti az új szóra hivatalos bélyegzőjét. Érdemes az új igével foglalkoznunk. Azt hiszem, minálunk is hamar népszerű lesz. Ott viszket a nyelvünk hegyén a nap minden huszonnégy órájában. Eddig csak nem tudtuk, vagy nem mertük kimondani.

Ki tehát a sznob?

A sznobnak van családfája. Ősapja a smokk. Ez német eredetű. Kevesen tudják, hogy ez a szó Freytag Gusztáv egy vígjátékában fordul elő, ahol is egy fontoskodó, panamázó, nyegle újságírónak a tulajdonneve. Azóta ezer és ezer smokk akadt a világ minden részében, nálunk is. A smokk kicsit alapos, kicsit német, s nem szabad tőle megtagadnunk a jóindulatunkat. Hosszú a haja, s tanulni is vágyik. A smokkembrióból fejlődik azonban a sznob! Ő már veszedelmesebb. Nem tudnám jellemezni röviden és egyszerűen, mert éppen az jellemzi, hogy nincs egyénisége, s minden, amit mondunk, lecsurog róla. Hirtelenében tehát csak pár szokását firkantom ide. Ebből a kis kátéból az olvasó tájékozódni fog, mikor használja jogosan a csecsemőigét.

A sznob borotváltatja a bajszát. A sznob zavaros és üres. A sznob fitymálja az anyanyelvét, s idegen nyelven akarna beszélni, de egy szót se tud más nyelven. A sznob nem meri bevallani, mi tetszik neki és mi nem, s mindig az ellenkezőjét mondja annak, ami a meggyőződése. A sznob nevet azon, amin mi sírunk. A sznob piros ruhában megy a temetésre, s az esküvőre gyászfátyolt köt. A sznob fel akar tűnni, rabja a divatnak, s eredetieskedő, mert éppen nem eredeti. A sznob az, aki nem tudja Beethoven nevét, Wagnert vén hülyének nevezi, de az első sorba vált jegyet a Strauss-premierre. A sznob az, aki a villamoskalauznak mindig borravalót ad, ezzel a sóhajjal: „Fogja, barátom." A sznob az, aki nem olvas semmit, de tudja, hol isszák a modern írók a délutáni piccolójukat. A sznob nem tudja, mi az a lélektan, de Freudnak és az összes pszichopatológusoknak törhetetlen híve. A sznob leköpi a tisztességes asszonyokat, s himnuszt dalol a bordélyházhoz. A sznob egy elvetélt lázadó. A sznob jobb csillagzat alatt talán hadvezér, ma csak katonaszabadító. A sznob tragédiája az, hogy mindnyájunkat el akar képeszteni az eredetiségével, s mi a legtermészetesebbnek találjuk minden tettét. A sznob nem is egészen ellenszenves, alapjában a legjobb emberanyag, amelyből mindent lehetne faragni, írót, festőt, szobrászt, de mégse lehet se író, se festő, se szobrász, mert csak a kultúra mellett él. A sznob a kultúra és a művészet iskolakerülője. A sznob analfabéta és mégis író, ha süket, akkor zenekritikus, ha pedig vak, akkor okvetlenül képbíráló. A sznob egy sánta futóbajnok. A sznob utálja a konzervatívokat, de a forradalmárok viszont őt utálják. A sznob olvasó is, de nem az a *nyájas olvasó,* akihez a negyvenes évek írói fordulnak, de a cudar, komisz, aljas olvasó. A sznob különvéleményeket gyárt és paradoxokat okádik. A sznob közvetlen is tud lenni, de ezt a tükörből tanulja. A sznob egy rosszhiszemű automata.

Mától kezdve tehát ennek a sok cifra, badar és émelyítő szokásnak van már neve is, s ha valakiről ez a benyomásunk, minden további nélkül rámondhatjuk, hogy sznoboskodik.

Egy francia lap mintáját is szolgáltatja az új igeragozásnak:

Je snobe, tu snobes, il snobe...

Azaz mégse. Csak te vagy sznob, és ő sznob, csak ti vagytok sznobok, és ők sznobok. Én sohase vagyok sznob. Mindig másvalaki a sznob.

Világ, 1911. május 23.

LÉGY

Ma délután az íróasztalom fehér papírján ünnepélyesen végigszaladt az első légy. Nyár van, gondoltam magamban. A második gondolatom pedig az volt, hogy ez a picike állat egy cikktémát hoz nekem. Miért ne beszélnénk róla? Hiszen mától fogva öntudatosan vagy öntudatlanul mindnyájan foglalkozunk majd vele, mindennap legalább öt percet. Nagyszerű művésze az időrablásnak ez a cingár rovar. Szemtelen stréber, de néha imponál az állhatatossága. Írjuk ki az újságba a nevét, a személyi hírek között, hisz szereplési viszketegben szenved. A légy megérkezett. Mással is megtesszük ezt. Ő talán inkább megérdemli. Végre heroikus hit kell ahhoz, hogy századokon át, generációk óta ugyanazt folytassa, bár a tapasztalata már régen elcsüggeszthette volna. Jól tudja, hogy őt mindenki gyűlöli. Egy okkal több, hogy egy kis szeretettel nézzük.

Lám, mostan nem is tetszik olyan ellenszenvesnek. Mióta rászegezem a szemem, mulatságos is. Csak akkor bosszant, ha nem akarjuk észrevenni, és csak azokra haragszik, akik a foglalatosságuk fontosságával hencegnek. Még a muzsikája se kellemetlen. Vékony, szomorú zene, amely bennem régi emlékeket kelt. Nyári délutánokon az elfüggönyzött hálószobában hányszor hallgattam ezt a zenét és a csend dongását, és szép volt, mert nem volt más zene. Mégis mennyit vétettem ellenük. Vérszomjas kegyetlenséggel kitéptem a szárnyukat, letörtem a lábukat, kettévágtam a fejüket. Ecetes vízbe fullasztottam őket. Odaragasztottam a légysüveg ragadós gyantájához. Ennek a kis légynek az ükapái méltán vádolhatnának. Hogy szitkozódtam, mikor alvás közben zavartak. Ma már tudom, hogy félig-meddig nekik van igazuk. Semmi se oly fontos.

Egy német filozófus őket is érvül vette a pesszimizmusához. Micsoda hitvány teremtmény az ember, mennyire semmi a természetnek, minő kevésbe vesz bennünket, hogy a gondolatunkat megbolygathatja egy ilyen pirinyó féreg. Nekem most úgy tetszik, hogy nem volt igaza. Igaz, hogy Anatole France se tud írni, ha véletlenül a fülére ül egy légy. De hány írót serkent, hogy rövidebben írjon, és ne legyen terjengős. Valóságos irodalmi jelentősége van. Aztán ez az egyetlen állat, amely tetőtől talpig demokrata. A többi nem. A kutya lakáj. A macska arisztokrata. Egyedül a légy áll az általános egyenlőség alapján. Neki az istálló szurtos kocsisa éppúgy nem tekintély, mint a miniszter. Bizony csak a homlokára száll, csiklandozza mind a hat lábával, csikarja a gyűrűs potrohával, és macskazenét dudál a fülébe. Mert ő született ellenzéki. Ma délután nem fogadhat senkit a kegyelmes úr? A kereveten alszik őexcellenciája? Megtiltotta, hogy fölkeltsék? Mindegy. Őt fogadnia kell. Fontos a mondanivalója. Neki mindenüvé van szabadjegye.

Így gondolkoztam ma délután. A légy helyeslőleg zümmögött hozzá. Aztán hirtelen a tollamra szállt:

- Fejezd be a cikked - mondta -, mert unalmas lesz...

Világ, 1911. május 28.

A BOT

A Zsilinszky-pör tárgyalásán a következő párbeszéd folyt le az Elnök és Achim Ilona között:

- Volt a Zsilinszky fiúknál valami?

- Az egyiknél vastag bot volt.

- Nagyon vastag?

- Mint egy kard.

- Ez talán nem olyan vastag? *(Felmutatja a bűnjelként becsatolt barna botot.)* - Ez volt az?

- Nem, hanem egy vastagabb.

- Jól emlékszik?

- Igen.

- Ilyen volt a színe?

- Nem, barnább volt...

Álljunk meg itt egy pillanatra. A tárgyalás később valószínűleg tisztázza ezt az ellentmondást, amely bármilyen jelentéktelennek látszik, pszichológiai szempontból kimagaslik a tárgyalás mozgalmasabb és izgatott részleteiből is. Íme, a tanú ismét nem ismeri fel a bűnjelet. Ez majdnem minden gyilkossági pör tárgyalásánál megismétlődik. A jelenlevők a gyilkosságot - öntudatlanul - a velük született emberi hajlamnál fogva egy mítosszá varázsolják, s rejtélyesnek, csodásnak érzik a tárgyakat is. Hányszor láttam, hogy a tanú kicsinylőleg rázta a fejét egy revolver láttára. Nem ez volt. Hogyan is olthatná ki egy ember életét egy ily picike gép, ez a hideg, szimpla, csavarra járó szerkezet, ez a tárgy. Az a másik, ami az izgalom delíriumában feketén és vörösen villámlott, más volt, az maga a gyilkosság volt, az a rombolás istenostora volt, az nem is lehet azonos ezzel. A tárgyak mind megnőnek. Ne csodálkozzunk tehát, ha a tanúk meg se ismerik, amint békésen és ártalmatlanul, megszámozva és leltározva a tárgyaló-terem asztalán pihennek. Azok a bűnjelek valaha vadállatok voltak. Most pedig megszelídítették őket. Egykor zúztak, rontottak és éltek. Hihetetlen, hogy így egy gyékényen áruljanak az elnök előtt levő szelíd vizespalackkal és tálcával. Minden tanú egy romantikus illúzió szétfoszlása ellen tiltakozik ilyenkor. A gyilkos berontás oly rendkívüli, annyira idegenszerű és hihetetlen, olyan kevéssé emberi, hogy tűzfénybe von mindent, amivel érintkezésbe jut, s rajta hagyja túlvilági jegyét, salakját, pernyéjét. Lám, a Zsilinszky Endre polgári és barna sétabotja is beleesik a borzalom varázskörébe. A fantázia másnak látta abban a pillanatban. Abban a pillanatban rettenetes volt, egy dorong volt, egy haláleszköz volt, s a tanú igazat mond, mikor nem azonosítja azt a botot ezzel a bűnjellel, és a tévedése érthető, becsületes, jóhiszemű. Hisz az a bot egy lázas káoszban hadonászott. Az a bot tett. Az a bot egy életet intézett el, büntetett vagy vétkezett, de mindenesetre ítélkezett. Ez pedig csak egy bűnjel. Figyeljék meg a tanúk vallomását. Mindig tévednek, és mindig ebben az irányban tévednek. Nem domború, de homorú tükrön nézik az eseményeket. Mindig nagyítanak. Bármilyen törpe a gyilkos, megnő pár nap alatt, és egy hét múlva okvetlenül óriássá válik. A fantázia felbokrétázza és megnöveszti, lerakja köréje a maga csillogó kristályait. Így lesz egy polgári tárgyból legenda. Hasonló dolog történt nemrégen a Haverda-pör tárgyalásánál. Midőn először megláttam a nyápic és alacsony Jánossyt, elcsodálkoztam. Tudtam, hogy kicsiny, olvastam a személyleírását, de erre mégse voltam elkészülve. Deák Olga pedig, az a tizenhat éves szabadkai leányka, aki szemtanúja volt a gyilkosságnak, a tanúvallomások során, a szembesítéskor

hasonlót mondott. Kissé nagyobbnak látta a gyilkost. Valóban, a gyilkos mindig nagy. Itt kapcsolódik össze Achim Ilona és Deák Olga vallomása. Nem perdöntő jelentőségűek, csak epizódok, de becses adatok, hogy néha mennyire negligáljuk a valóságot, és mennyire úr fölöttünk a fantázia, a saját lelkiéletünk, még akkor is, ha józanul és ridegen igazat akarunk mondani. Még a gyilkosságoknál is mesét szövünk. Se Achim Ilona, se Deák Olga nem mondott igazat. Mégis mind a kettőnek igaza volt.

Világ, 1911. június 21.

EGY ÉRZÉS DIAGRAMMÁJA

Pillanatkép a földrengésről

A szeizmográf finom készülék. De az én idegrendszerem, amit feketekávé rontott, dohányfüst pácolt és finomított: még finomabb készülék. Akkor, amikor a szeizmográfok inogni kezdtek, az idegeim is sejtelmes ábrákat rajzoltak a szoba sötétségére és reszkettek, és végtelenné nagyították a rengő föld hullámát. A messinai katasztrófa oly természetesnek tetszett és minden tengertornyosulásával, pokolszínével is hidegen hagyott, egy vagy több újságcikk volt előttem, világszenzáció volt, de ez a csöpp földrengés oly visszhangot keltett, amely mostan is tovább zeng bennem. Mert a szereplője voltam. Sietve szeretném megrögzíteni ezt az érzést. Valahogy lerajzolni az érzés diagrammáját, ahogy a földrengési obszervatórium gépei lerajzolják a földlökések krikszkrakszait. Most már csak egy ijedt város képe mered elém. Kivilágított ablakok mindenütt, reszkető emberek, a hotel vendégei szandálban, nyakkendő nélkül, és ott távol a kapuban egy józsefvárosi csoport, a házmester és a lakók, többek közt egy öregasszony, kibontott ősz hajjal, pongyolában. A kávéház most eléggé nyugalmas. Itt a derengő ég békéje alatt, bádoglombok és üres asztalok árnyában talán sikerül visszaidéznem az érzés különös ízét, csak le kell hunynom a szememet, és össze kell ráncolni energikusan, görcsös erővel a homlokomat. Emlékezni próbálok.

Milyen volt a földrengés? Arról beszeljenek mások. Mit éreztem én? Erre próbálok felelni, s ezt próbálom most rekonstruálni. Két órakor éjjel egyedül ülök a szobámban, és a sötétben szivarozom. Ekkor egyszerre mintegy tréfaképpen összerándul a szobám, recseg a parkett, csikorog az ágy, és én az első másodpercből világosan látom, hogy ez földrengés. Pedig először érzem életemben. Egy másodperc milliomod része alatt arra gondolok, hogy ravaszul elhitetem magammal, csak képzelgés az egész. De erre nagyon különös dolog történik. A feltevésem ékesszóló, parancsszerű cáfolatát kapom. Hogy ez nem tréfa, nem képzelgés, de az egyetlen komoly dolog, ami történt velem. Most már hallani is. Suttogást hallok, mintha a mezőn rövidre nyírt, sűrű fűszálak között babrál a szél, suttog és remeg az egész szobám, nyöszörög a megrémült föld. A földrengést a levegőben szálló madarak is megérzik. De most megérzik a bútorok is, amelyek évek óta engem szolgálnak, és szinte már gyökeret eresztettek a padlóba. Üzenetet kapnak a földtől. A telluris áram végignyilall rajtuk, a vén székek podagrás lábán, az asztalokon, amelyek a tölgyerdőkre gondolnak, ahonnan polgári használatra erőszakosan kiszakították őket, s ide helyezték raboknak, egy szobába. Nekem pedig csak az nyilvánvaló és bizonyos, hogy a földgolyón vagyok. A József körút, amit megszoktam, unok és szeretek, az is a földgolyón van, most nincs más igazság, és én sem vagyok budapesti és magyar és huszonhét éves, de a Föld és Naprendszer legnyomorultabb polgára vagyok. A föld idegessége végigbizsereg rajtam, s tudom, ami eddig csak frázis volt előttem, hogy én ennek a vén, hisztérikus asszonynak a fia vagyok. Beléje fogódzkodom, a szoknyája mellé bújok, és várok, mást nem tehetek.

Várom a második lökést. Felkelek, egypár lépést teszek előre, de ösztönszerűen ledőlök az ágyra, és eldobom a szivaromat. Eszembe jutnak mindazok a részletek, amiket a fizikai professzorom mesélt a földrengésről, a nagy lisszaboni földrengésről, amikor az állatok vakogtak, házak dőltek, és egész fasorok megváltoztak. Budapest egy világkatasztrófa központja. Nem valószínű, a tudomány ellene beszél, de a világkatasztrófák nem tekintenek a tudományra, és nem hivatkoznak precedensre. Ájulatos rémületben érzem a második lökést is. Az arcom a sötétben nagyon sápadt lehet. Bújni akarok. Nem tudom hová, az ágy alá, az ajtó mellé, de bújni, elbújni valahová. Nemsokára azonban leteszek erről a struccpolitikáról. Határozottan

tudom, hogy ekkor egy krajcáros lap képe jutott eszembe, amely egy embert ábrázol, aki a messinai földrengésben kitárt kezekkel menekül az ajtó mögé, és ott ütik agyon a romok. Nem. Inkább megvárom békésen, itt, az ágyon, de nem szolgálok modellül egy másik krajcáros lapnak, bátor leszek, holmi pózolt és utált hősiességgel. A négyemeletes kőház mozog, mint egy hadihajó valamely titáni földhullám ormán. Hová megyek? Egy egérke megadásával lapulok le a párnámra, és várok, engedelmesen, alázatosan, oly alázattal, ahogy eddig sohase vártam.

Még egy pillanat. Most talán süllyedünk. A hullámvölgybe billen minden, egy fél milliméterrel bukok lefelé, de én millió mérföldet érzek magam alatt. Mert a tollszáram, amit lámpaoltás után az íróasztal peremén felejtettem, lebukfencezik a padlóra, és gurul-gurul. Ilyen lenne a halál? A tollam elgurul, és vége mindennek. Másképpen gondoltam. Egy fehér párnán láttam a fejemet, a tífusz delíriumában vagy egy párviadal hajnalán vagy egy betegszobában, őszen, ráncosan és csúfon, csak most nem, éppen most nem akarok tudni róla, pedig talán-talán ez az a pillanat, az igazi, a nagyszerű, a kérlelhetetlen. Ma még örültem, hogy egy új kifejezést találtam, és szerettem a Media szivart és a meggyfagylaltot habbal. Annyi gondom van, holnap tárgyalnom kell egy kávéházban, egy cikket kell írnom az újságba, és most jönne. Ez lehetetlen. Akárhogy suttog az éjszaka, nem hiszem el.

A keltőórámat pont kilencre igazítottam be. Az jut eszembe, hogy ez az óra - megbízható hivatalnok -, akármi is történik, holnap tört tükrök és dúlt bútorok között pontosan csörömpöl, reggel kilenc órakor.

Világ, 1911. július 9.

NAPFÜRDŐ ÉS HOLDFÜRDŐ

A napfürdő délelőtt 11-től 2-ig van. Ekkor kifekszenek a kőgátra a fiatalemberek, intenzív színekben, piros és kék úszónadrágokban, s a bennük megmaradt pogány vággyal imádják a napot, a leányok pedig, akik szőkék és halványak, hasonlóan nekidűlnek a hőségnek, és udvaroltatnak maguknak a sugarakkal. Majdnem mind ismerem őket. Ez a balatoni fürdőhely egész művészkolóniát szállásol el. A barátaim ezek a szerecsenek, akik télen a lámpa glóriájában írnak. Most alig látni rajtuk, hogy kicsodák. Egy sörényes zeneszerző, akinek ideges és heroikus ütemeit tavaly a szimfonikusoknál hallottam, tar koponyával fekszik itt, mint egy hős, dagadó bronzmell, feszülő vasizmok. Amott egy festő, mint egy római harcos. Itt a túlfinomult esztéta, egy barbár keménységével. Láthatóan örülnek a változásnak. Órák hosszat feküsznek és izzadnak és szomjúhoznak, hogy csak egy árnyalattal is barnuljon az arcuk. Amint előttem van ez a sok-sok arc a napsugár ecsetje alatt, a fotográfus másolórámáit látom, az érzékeny papírokat, amelyeket csak a nap ragyogtat fel az élet egészséges színeiben, és arra gondolok, hogy talán ők is tökéletesebb életképet, egészebb lelket, egy új fotográfiát várnak a természettől. Egyszerre beleugranak a tóba, és eszembe jut a fotográfus aranyfürdője. Ők mostan egy új képet fixíroznak. Át kell alakulniuk teljesen. Le kell vetkőzniök mindent, a szokásokat, a művészi cafrangokat, a ruhát, az inget, a régi bőrüket, a beteges, városi színüket is. Hatalmas vágy ez. Az ember szeret öltözködni. Egy öltözködési mánia sarkallhatja őket arra is, hogy új színt kapjanak. Valahogy szabadulni akarnak a múlttól. Megfigyeltem a nyaralókat, s ezen a ponton mindegyiket egyformának találtam. Játszanak és az ellenkezőjét játsszák annak, ami az életük. Minden nyaraló: színész. A virilista az erdőben kés és villa nélkül ebédel, a kishivatalnok beül a grand hotelbe, és vasárnap este a családjával együtt elpezsgőzi az összekuporgatott filléreit. Logikátlanok és boldogok. Feltűnt egy lipótvárosi leány, aki most simán fésüli a haját, és Jókai-regényeket olvas. Azok pedig, akiket a színházakból és a hangversenytermekből ismerek, az atléták dresszét öltik magukra. Olyan édes egyszer játszani, hogy mások vagyunk, erősek, boldogok, szabadok, és édes a napfürdő után gázolni a kavicsot és a férgeket, barbárul a fejünkbe csapni a panamát, mint egy sisakot.

Este pedig 11-től 2-ig van a holdfürdő. Ennek is van közönsége. Az, amelyik nem volt ott a napfürdőben. Ilyenkor a művészek a fáradtságtól részegen horkolnak a párnákon. De kimásznak a partokra mindazok, akiket délelőtt hiába kerestem. Leülnek a padokra, a fűbe, a homokba, a jegenyefák közé, és süttetik arcukat az ólomfényű holdvilággal. Azt akarják bizonyára, hogy kicsit megfehérüljön a pirospozsgás arcuk, és puhuljon a kérges lelkük, és köd lopóddzék nagyon is határozott, merész és éles szemeikbe. Ők is kúrát tartanak. Az idő néha nagyon kedvez nekik. Láttam egy ily estét. Felhők között emelkedik a hold. A tó az ezeregyéj tündérjátékait játssza. Messze, valahol a tihanyi partoknál, ahol az ekhó alszik, világoszöld reflexben tündököl a víz s a badacsonyi szőlőhegyek felől idetévedt szél énekhangokat, illatot, bódító neuraszténiát hoz. A társaságot csak a cigaretták és a szivarok kis lámpásai világítják meg. Látom azonban, hogy mind egészségesek és túltápláltak. Hallom, hogy mind szentimentálisok. Egy vidéki bíró el van ragadtatva a természet szépségétől. A főhadnagy, aki egész évben káromkodik és marsol, erre az estére érzelgős parfümöt locsol az atillájára, a költészetet dicséri, és fejét ájultan tartja a beteg égitest felé. Egy sikkasztó az idealizmusról beszél. Egy panamista könnyezik. Egy vénlány nyavalyatörés verseket dadog. Így várják az éjfélt. Ekkor a hangulat tetőfokára hág. A villákban kilobbannak az ablakok, a kerti lámpákban csonkig égnek a gyertyák, és csak az ég világít. Összeolvad az éj és a tücsökzene, a békakuruttyolás és a holdfény, a víz és a cigaretták illata. A szentimentalizmus tobzódik. Hallhatóan emészt az egész társaság, viharosan, mennydörgésszerűen forrong a gyomrokban a dús vacsora, és sírnak

az elérzékenyedéstől. Egy hájfejű képviselő kéjesen forgatja hyppopotamus-szemét. A tábornokné lassan kitárja karjait. Színtelen és hervadt szája, amely valamely hernyóhoz hasonlít, megindultan mozog, reszket a deres parókája, és aranyfogai csillognak a holdfényben. Egy vasgyúró is tántorogva áll a gyönyörűségben. Mindegyik között azonban egy budapesti fűszerkereskedő viszi a főszerepet. Kidülled a nádszékből. Átadja magát a poézis varázsának. Mély meggyőződéssel sóhajt. Arcán iszonyú könnycseppek gördülnek. A hold pedig megaranyozza, megezüstözi, glóriába fonja a nadrágtartóját és a kidüllesztett hasát.

A Hét, 1911. augusztus 13.

AZ UTOLSÓ NYARALÓ

Az utolsó nyaraló végigment a körúton. Külföldről érkezett, miután összejárta a hazai összes fürdőhelyeket, és fürdött a balatoni vízben, források kristálytükrében, békanyálas tavakban, és sót és fenyőillatot, éles hegyi levegőt lélegzett a felföldi tájakon. Nyáriasan volt öltözködve. Arcáról még mindig nem kopott le egészen a drága bronz. Idegesen nézte a villanyt, amely lármás hullámokban csapkodta az esteledő várost. Különös ember volt ez a nyaraló. Megviselten, lesoványodva, agyonhajszolva érkezett meg a nyári üdüléséből, kék karikákkal a szeme alatt. Otthon pedig remegő orrcimpákkal szívta magába a szobák állott illatát és az ősz parfümjét, a naftalint. Valahogy tisztába akart jönni magával. Lehorgasztott fővel állott két óriási angol bőröndje előtt, az üres erszényére gondolt, számolt, latolgatott és erőlködött, hogy hamarosan megcsinálja magában a nyaralása mérlegét.

Mit láttam? - gondolkozott magában, és leült egy székre. Az utazás közönyössé tesz az új impressziók iránt. A földgolyó a hosszú vonat-túrák után olyan, mint egy térkép, apró pontokkal, kék és barna pacsmagokkal, itt-ott egy folyó vagy egy csermely hajszálvonalával. Mit ért, hogy mindenütt voltam? Csak jelentéktelen dolgokra emlékezem. De ezek kedvesek. Itt, a szobámban, egészen egyedül, bevallhatom például, hogy Svájc a hegykolosszusaival mondhatatlanul untatott, s egy piros virágot bámultam, amely eléggé közönséges típus, nálunk is ezrével nő. Egész berlini tartózkodásom alatt csak egy emberarc impresszionak. Ezt hazahoztam magammal, és elteszem a ritkasággyűjteményembe. A körúton égnek fordított arccal egy félbolond dalolt. Emlékszem azután sok más dologra, fűszálakra, amelyeket a gyorsvonatból láttam, melltűkre, katonasapkákra, egy pohár sörre, amit egy német nagykereskedő ivott, rézbandák banális valcerére, csónakkirándulásokra, egy fehér teniszlabdára, amely egy teniszgrund fölött repült hajnalban, egy grófnő rakettjéből. Mindenre emlékszem, csak arra nem, ami az útikönyvekben olvasható. Egyszer éjjel a hálófülkében, félálomban hallgattam, hogy beszélt két vasutas a nehéz szolgálatról, a fizetésemelésről, az adóról és a gyerekekről, valaminő kis horvát állomáson.

Végtelenül érdekelt. Minden csak általam lett fontossá és élménnyé. Alapjában nagyon kevés a tallózásom. Ha odaülök a kávéház ablakába, talán egy félóra alatt is sikerül ennyi lelki értéket összekotorni.

Azután fáradt is vagyok. A pihenés nagyon kifárasztott. Ezt is ki kell pihennem. Itt, a régi bútorok között azonban jól érzem magam. Vén dívány, szelíd, engedelmes háziállat, köszönöm, hogy vártál rám. Derék oroszlánbőr, öreg asztal, és te, nyugalmas villanylámpa, nektek is jó estét. Csak köztetek lehet élni. Így talán elhiszem, hogy az élet állandó valami, és ha nem robogok folytonosan előre vonatokkal és hajókkal, megmarad a hitem, hogy haladok gondolatban, valami cél felé. Olyan édes kifújni ennek a nyugalmas szivarnak a füstjét az ablakon, az őszi levegőbe. Talán csak ezért a pillanatért, ezért a füstmacskáért robotoltam két és fél hónapig. Mert a naptárom, íme, még mindig június elsejét mutat. Szakítsuk le ezeket a henye lapokat. Repüljön az idő. Egy mozdulattal két és fél hónap a semmibe roskad. Ez nagyszerű. Úgy rémlik, hogy most az időt egyszerre megnyertem, átéltem, eltüntettem.

Ez a legbecsesebb úti impresszióm.

Világ, 1911. szeptember 17.

A FEJETLEN SZOBOR

Egy szobor tűnt fel mostan, amelyet - ha akarom - a nőiség bús szimbólumának is tekinthetek. A szobor el van törve. A két karja lehullott, amint a századokkal tusakodott. A feje sincsen meg. Mégis sokáig bámultam ennek a szobornak a képét, és csodálatomnál, amelyet a vonalak puha hullámjátéka szült, talán csak egy észlelésem ereje volt hatalmasabb, az az érzés, hogy ebbe a csodálatba semmi csonka, idegen, zavaró motívum nem vegyül, jóllehet egy tört szobrot bámulok, és egy olyan nőnek szól a hódolatom, akinek a feje hiányzik. A sinaessai Vénusz a fürdőből kel ki. Lábaira laza redőkben borul a lepedő. Torzója boldogan és kéjesen piheg. Két gyönyörű melle álmosan csüng. Sok percig nézi az ember a képet, s akkor hökken meg a gondolattól, hogy a fejére, az arckifejezésére, a szája mosolygására nem is gondolt. Igaz, ezt egészen elfelejtettük.

De a szobron ott van, hogy minő arccal nézhetett a világba. Valószínűleg mosolygott. Hiszen mosolyog a gyengéden párnázott térde, a hasa, a válla, a melle bimbója, mosolyog a test, mosolyog minden gesztusa. Majdnem azt írhatnók, hogy az egész testen egy diadalmas arckifejezés ül. Úgy érezzük, hogy a csonkasága ellenére is egész. Ha férfiból eltörnek egy darabot, béna lesz. Hányszor állottunk a múzeumokban, fejetlen márvány- és ércvitézek előtt, érdektelen arccal, és továbbmentünk, mert a fejét, az épület komoly kupoláját, a dacos szemöld és a haragos száj fönséges ornamentikáját eltüntette előlünk az idő. Ezeket az egyéni férfifejeket semminő fantázia se rekonstruálhatja. A test a férfinál csak talapzat és pillér, építésállvány és vastraverz, az agyvelő és a koponya hordozására. A nőnél - most a szoborral kapcsolatban érezzük - nem az.

Nézzék csak, ennek a csodálatos istennőnek valami szépséghibája van. Egy ékszerrel, egy gyémánttal, egy bizsuval kevesebbje van, hiányzik a feje, de azért szép, és mosolyog, és egészen nő. Itt maga a természet beszél. A fejetlensége ellenére pedig annyira hiánytalan, mint az erdő és a folyó, a hegy és az ég, amelynek egy kis része is az egészet jelenti, és egy facsoport, egy hullám, egy kőtömb és egy kevés kékség erdőt, folyót, hegyet és eget szimbolizál.

A másik Vénusznak, amely az emberiségnek évezredek óta szépségideálja, csak a tiltakozó karját törte le az idő. A sinaessai Vénuszt lefejezte. Így áll ott, a nápolyi múzeumban. Azt hiszem, ez a legszebb nőszobor. A XX. század kiábrándult múzeumlátogatója pedig megállhat és bámulhatja és imádhatja, és tömjént gyújthat neki, és mondja csak rá, hogy gyönyörű, mert egy halálos paradoxot fejez ki, ami a mi filozófiánk is, mondja rá, hogy csonka és tökéletes, fejetlen és isteni.

Világ, 1911. szeptember 19.

A FEKETE MACSKA

A párizsi fekete macska, amely ott pukkaszkodott a kabaré tetőnyílása felett, most már a múzeum megszámozott, leltározott darabja. Nem tudom, mi a kabaré jövője. De ez az esemény azt mutatja, hogy a párizsi kabaré percei meg vannak számlálva. Ez a morcos kandúr a kackiás bajuszával, a felborzolt farkával s a karmaival a montmartre-i költők szent állatja volt, az istentelenek, az átkozottak, a kivertek bálványa és a pohos burzsoák réme. Most pedig az árva kabarécégér a múzeumban kap szállást. Egy gyékényen árul az egyiptomi macskaszobrokkal, a bebalzsamozott macskamúmiákkal, amiket a szent kelet istenül imádott.

Álmodott-e erről a szörnyű Aristide Bruant és a kacagó Allais? Hitte-e ezt Tinchat, a kuplészerző, midőn a zongoránál ült, és hosszú ujjaival ördöngös futamokat kavart a billentyűkön? Gondolt-e erre Steinlein, hogy a sörfoltos asztalra egy utcalány beteg és törékeny vonalait vetette? Alig hiszem. A forradalom azonban célhoz ért. Elnémult az a zsivaj is, ami a kabarékat kísérte. Ma már briliánsok ragyognak a páholyokban. A polgárság birtokába vette. Pezsgőt és feketét isznak az olcsó sör és zöld pálinka helyett. Az irodalmi forradalmárok kimásztak a rongyaikból, a füstből, az éjszakából, és megvénhedtek. Velük vénhedett meg a fekete macska is, amely köré boldog lázzal sorakozott a szegénység, a tehetség, a rongyos és boldog bohémség.

Ne becsüljük le ezt a macskát. Mindnyájunknak valami köze van hozzá. Ő jelezte először azt a forradalmat, amely a polgári irodalomból a mai modern irodalmat formálta csapszékekben, gőzben, rekedt kocsmai kiáltozások közepette. A mérges, titokzatos, selymes irodalom hirdetője. Forradalmat jelentett, mint a romantikusok lobogó, piros nyakkendője. Nem csodálkozom, ha tíz év múlva könyvet írnak róla. Professzorok vitatkozzanak fölötte, és kerüljön a tankönyvekbe a boszorkánykonyhával, a kávédarálóval, a mozsárral és az üstökkel együtt. A fekete macska sokról beszélhetne. Egykor hősi éjeket élt át. Oly vérengző volt, mint egy kis tigris. Hallotta a fiatalság őrjöngő örömét. Látta a dekadenseket az asztal alatt horkolni, és ismerte az éhenkórászokat, akik ma - kissé meghízva - zöld frakkban olvasnak fel az Akadémia asztalánál. Az, amiért a revolúció megindult, valósággá vált. Minden megtalálta a gazdáját. A bitang irodalom, az útszéli dal, az argot diadallal vonult be a szalonba, a folyóiratokba, a nyomorgó költők meggazdagodtak, az énekesnők férjhez mentek, a lumpok meghaltak.

Most ő is megadta magát az időnek. Házicicává változott. Fekete szőre lekopik, zöld szemei lassan kialszanak. Mától fogva a múzeumban dorombol.

Világ, 1911. szeptember 24.

A LEVELET!...

Vasárnap este, későn, végignéztem egy mozielőadást. Kevesen voltak a kis, fülledt nézőtéren, vidám és boros emberek, akik beszállingóztak a körútról, kispolgárok a családjaikkal, akik ezzel adták meg módját a vasárnapi mulatásnak. Fesztelen volt a hangulat. A zongorás nem sokat törődött már a keresztekkel és a bé-kkel, kalapálta a billentyűket a fáradt ujjaival, ahogy isten tudni engedte neki, a lámpák utolsó villanyukat pazarolták, a szőke cukorelárusító lányok is hazakészülődtek. Ebben a helyzetben azonban kitűnően meg lehetett figyelnem a budapesti moziközönséget.

Valami végzetes szerelem, züllési dráma, férjcsalás forgott a filmen. A bonyodalom abból keletkezik, hogy a hűtlen nő leejti a levelet, amit a csábító írt neki. És megtörtént. A fehér levélpapír leröpült a padlóra. Ebben a pillanatban azonban zúgás morajlott fel a nézőtérről, tiltakozó emberek emelkedtek a plüssdíványról, kezek hadonásztak, kacajok és viccek röpültek, és a nézőtér játszani kezdett a mozgóképpel párhuzamosan. Egyik néző, a legbátrabb, valahol a hátulsó padon, megszólalt. Hogy a kinematográf-nő a levelet leejtette. Igen, igen, mondták a többiek kórusban. Nem látja? Ott van ni, a lábánál van, vegye fel, nagyságos asszonyom, tudjuk, hogy a férje megtalálja, ne árulja el magát. Később kicsit előrejön a nő. Valamit igazít a ruháján, belebotlik a levélbe, de nem veszi észre. A közönség most már nevet a naiv suskuson. Egyszerre feláll egy fiatalember, és lázasan gesztikulál, mutatja a képnek a levelet, hátul megmozdul a padsor, és már-már az egész mozi kapacitál, integet, köhög és kuncog, hogy a levelet, a levelet ne felejtse el itt, bármennyire szüksége van erre a mozidarabírónak. Ilyen eszközökkel a budapesti moziközönségre már nem lehet hatni. Egy egész percig tartott ez a jelenet. A nézők gesztussal és szóval vitatkoztak a képpel, az íróval, groteszk együttesben táncoltak és mozogtak vele, kacagva, csúfolódva, pisszegve. A nézőtér megelevenült, mint egy másik mozikép.

Mi volt ez? Kritika. Íme egy dokumentum, hogy a budapesti ember pár év alatt minő kultúrát szedett magába, valóságos mozikultúrája van, és nem hajlandó többé a régi naiv mozifogásokba belemenni, ami ellen az intelligenciája és az ízlése is tiltakozik. Tessék újat, eredetit, valószínűt kigondolni. Pár évvel ezelőtt még kaviár, ma csak sablon. Ezt pedig egyenesen, becsületesen visszautasítja. Én még sohase láttam rokonszenvesebbnek, jókedvűbbnek, imádandóbbnak a mi publikumunkat. Egy pillanatra megfeledkeztem magamról, s azt hittem, hogy egy kis szűk olasz színházban ülök, önálló és bátor nézők, jókedvű, intelligens gaminek, kedves, melegszívű emberek között, akik fütyülni és kukurékolni is mernek. Mennyire szeretném magammal vinni ezt a közönséget a kőszínházakba, a rossz premierekre, hogy ottan is fütyüljenek, pisszegjenek és ordítsanak.

Világ, 1911. szeptember 26.

A CSÁSZÁR

Most fojtsuk vissza a lélegzetünket és figyeljünk, mert a szemünk előtt csodálatos színházat játszik a történelem, amely aeroplánok repülése idején legendába és mesébe hajlik át. Nincs másról szó, minthogy II. Vilmos császárról drámát ír Octave Mirbeau. A császár, félelmes bajuszával és zord sisakjával, csizmásan és harciasan, megjelenik a színpadi lámpák glóriájában. Ezek a lángok csak nagyon ritkán sütnek az élőkre. Fantomokat, elképzelt légi alakokat aranyoznak be, vagy halottakat elevenítenek meg, akiknek a húsuk régen elrohadt, s a csontjuk is porrá hamvadt valamelyik királyi temetkezőhely márványkriptájában. A legendának, a költészetnek valahogy távolságra van szüksége. Kell, hogy kissé elfeledje azt, akiről regélni fog. Csend kell neki. Ez a csend sokszor századokig is eltart. Hosszú századokig kavarog, formálódik, zajong, amíg az elemek egyensúlyba helyezkednek, és a valóság fixpontja köré lassan lerakódnak a képzelet apró kristályai, a hazugság megszépítő szemcséi, oly csillogón és szépen, hogy az eredeti alakot alig-alig ismerjük föl.

De a kemény és gőgös, hepciáskodó és komikus Hohenzolernt nem feledtük el. Még minden héten megjelenik az arcképe - nagyon szigorúan - a *Woche*-ban és a *Leipziger Illustrierte*-ben. A *Simplizissimus* hetente vörösbe, kékbe, sárgába festi. Theodor Heine és Gulbransson pajkos ceruzája mulat rajta. Olvastuk a verseit. Hallottuk a bicegő taktusait. Nevettünk a naiv és lelkes ítéletein, amiket egy színdarab, egy zenemű alkalmával kockáztatott meg. Ismerjük az életrendjét, a menüjét, s tudjuk, hogy a gégerák nemegyszer fenyegette. Mégis legendás alak. Már mostan az. Octave Mirbeau, ez a reális és cinikus író, amint végigtekint az európai fejedelmek gyülekezetén, nem talál nála méltóbb, izgatóbb, érdekesebb sujet-t, és nem a Bourbonokat, nem a westminsteri apátságban nyugvó hercegeket, bíborosokat és királyokat mintázza, hanem őt. Még él, és már szoborba öntik az életét.

Mi lesz azután? Kétségtelenül növekedni fog a híre, szépülni fog a legenda az ellenségei ellenére is, és a németség pár század múlva úgy fog tekinteni erre az ugrándozó, fürge reklámistenre, mint a hősköltemények ködös alakjaira. Még nem tudjuk, hogy nagy-e vagy kicsi. Korán lenne eldönteni még, hogy nagy politikus-e, vagy csak jó zsurnaliszta. De annyi bizonyos, se a vicclapok, se a saját versei nem tudták csökkenteni a presztízsét, távlatban látjuk körötte már most is a történelem, a hősi mítosz levegőjét fújdogálni. Egyik alattvalójának automobilkürtjét - pár évvel ezelőtt - rendeletileg letiltotta, mert olyan hangnemben rikoltott, mint az övé. Azt mondják, hogy pózol. A pózt azonban egész életében - okosan, szívósan, következetesen - megtartotta, és ezt most majdnem nagy dolognak érzem. Nem magának élt, de a történelemnek. A történelem fotografáló gépe előtt kuksolt folytonosan. Álarcot viselt. Úgy ült az ebédlőjében is, mintha dörgedelmes fellegekre könyökölne. Játszotta, mímelte, pózolta az istent.

Ez nem maradhat hatás nélkül. Íme, már 1911-ben drámát írnak róla.

Világ, 1911. szeptember 28.

ÖLD MEG!

Egy szőke fiatalember, akinek karikagyűrű van az ujján, a gyilkos főhadnagy mellett foglal állást. Egy másik fiatalember, akinek nincs karikagyűrű az ujján, ellenben négy-öt asszonyszeretője van, a szegény áldozatot védi. Micsoda tehát önnek a véleménye?

Nekem, kérem, mind a kettőétől eltér a véleményem, de az első igazságosabbnak, a második emberibbnek tetszik. Nem tartozom azok közé, akik Dumas ósdi morálfilozófiája alapján szeretnének ítélkezni, s úgy óhajtanának megoldani mindenféle szerelmi perpatvart, hogy a csábítót egyszerűen kikapcsolják a drámából, és minden felelősséget a nőre hárítanak. Újabban, amint a rendőri hírekből látom, éppen az ellenkező történik. A megcsalt férjek és szeretők világszerte elfordulnak ettől az egykor oly népszerű szállóigétől, és nőt csak a legritkább esetekben ölnek, ellenben egyre gyakrabban bosszulják meg - brutálisan és véresen - a csábítót. Talán belátták, hogy a hűség és az állhatatosság nehéz terhét hiába is bízná magára a nőre. Mindenféle véleményen lehetünk a nőről, de annyiban mindnyájan megegyezünk, hogy a hajszálfinom idegei folytán roppant szuggesztibilitásra hajlik, és bárgyúság a morál nevében felelősségre vonni. A bohózatok legmulatságosabb figurája az a férj, aki így cselekszik. A nő most ezt az atillát látja, és tündökölve tükröződik benne vissza. Mikor azonban eltűnik az atilla és a hordozója, akkor egy másik atillát tükröz, amely éppen előtte van. A tükörnek sincs emlékezete.

Ezek a brutális revolvercsattanások, amelyek a csábító koponyáját átlyukasztják, új irányba terelték az öröktől fogva vajúdó férfi és nő vitát. Egy vasterrort akarnak megvalósítani, amely a szerelem, a hűség konzerválására van hivatva. A mai férfiak úgy látják a nőt, mint egy jelenben élő boldog impresszionistát, és kihagyják a játékból. Azt hiszik, hogy a múlt kizárólag férfifogalom. Csak a férfi tud igazán emlékezni a csókokra, fogadalmakra és katonaparancsra. Nem akarok vitatkozni ezzel a teóriával, mert úgy látom, hogy szükség van rá, s az általa megalapozott ősi rend talán sokkal szilárdabb és biztosabb alapot biztosít, mint a mai hazugságokból és ideális szócafrangokból szőtt szerelemfelfogás, amelyben kölcsönös bizalom, eskük, kegyes szólamok viszik a vezérmotívumot. Természetesen, mindez a szabad szerelem csődjét jelenti. De ki híve a szabad szerelemnek, ha róla van szó?

Egyelőre tehát úgy áll a probléma, hogy a női eskü mellé egy revolver is kell. A mai kor pedig jobban bízik a revolverben. Azért mi is remélünk egy szebb, szabad és tiszta jövendőt, de ennek a létrehozásában, a szerelmi anarchiában rendet teremtő revolvernek lesz a legnagyobb része. Mert csakis a férfiak oldhatják meg a nőproblémát. Egymás között, közös elhatározással, terrorisztikus eszközökkel. Kalandot keresel? Nem érdemes meghalnod érte, drágám. Halálosan szerelmes vagy? Szeresd a feleségemet, és azután megöllek. Nem vesztesz sokat a játékon, mert az nem igazán szerelmes, aki a halált a nőnél kevésbé szereti. A hisztérikától pedig félj, mint a revolvertől.

Brutális elvek? Kegyetlen teória? Barbár igazságszolgáltatás?

Lehet. De a szerelem se változott a barbár idők óta.

Világ, 1911. október 3.

A SOFŐR HALÁLA

A párizsi autóbuszkatasztrófa epilógusát akarom megírni. Elkéstem vele, de örülök neki, mert most a kezem között van minden adat, és egy friss adat is, amely csak a napokban derült ki, és új fényben tünteti fel a szerencsétlenséget. A lapok részletesen, lerajzolták a katasztrófa térképét. Megmagyarázták, hogy biccent és nyekkent a jármű-masztodon köveken, árkokon-bokrokon át a vízbe. A sofőr holttestét is megvizsgálták. Úgy érte a halál, a kötelességteljesítés hősi pózában, mint a pompeji katonát, aki a bömbölő lávaorkánban se hagyta el őrhelyét, és állott, amíg a kardja markolatára kövült a keze. A párizsi ember halálában is egy láthatatlan automobilt hajtott. Jobb karja kissé be volt görbülve. A csavart - az utolsó pillanatokban - a harmadik sebesség őrjöngő prestissimójára igazította. De a csavar jól működött. Vajon mit felejtettek el számba venni?

Eddig sötétben tapogatózott mindenki. Most azonban jön egy kis távirat, egy petit hír jelenik meg a lapokban, és egyszerre mindent megértünk, és csodálkozunk, hogy eddig nem gondoltunk erre. Minden csavarok és rugók, hajtókerekek és gépezetek között egyedül a sofőr szíve volt megrontva. A katasztrófa előtt való napon halt meg a felesége. Öt árva gyermeke sírt otthon. Alig temették el a feleségét, a sofőr a temetőből a hivatalába ment, és alig huszonnégy óra után már a bakon ült, a csavaron pihent a keze, és parancsot osztott a benzinnek. Ki törődött ekkor vele? A gép rohant, utasok jöttek és mentek, a kalauz szorgalmasan szedte be a nagy réz-sou-kat, minden rendben volt. Senki se sejtette, hogy az ördög szekerét egy bódult ember szíve hajtja.

A sofőr szíve pedig halálos indulót vert. Együgyű arccal bámult maga elé, és a koporsóra gondolt, amelyet órákkal ezelőtt hantoltak el az őszi földben. Körülötte a párizsi körút lármája, füttyök és hahoták, reklámcédula-osztogatók, rikkancsok, bolondok süket zsivaja. A sofőr nem látott, és nem hallott, csak azt érezte, hogy repül. Keze tétován babrált a csavaron. Biztatgatta az autóbuszt. A gép vígan szökdelt, táncolt, ugrált, és ő a következő monológot mondta:

- Várj csak, kedves Marie, ma még találkozunk. Én pontos hivatalnok vagyok, de téged mégis jobban szeretlek, mint a hivatalomat. Ezek a jól öltözött urak elkísérnek engem, és tisztelegnek nálad. Már gyúlnak az ívlámpák. Cifra lángok furcsa koszorújában úszik a por. Itt nem jó lenni. Micsoda kábító zűrzavar. Könnyeim a torkomba folynak, nem látok semmit, azt hiszem, hogy álmodom. A te bánatos fejedre gondolok. Ha mostan tenném meg, amire tegnap éjjel gondoltam. Mi lenne akkor? Igen, lapok, különkiadások, vizsgálat, mentők, de senki se jönne a titok nyitjára. Azt hinnék, hogy közönséges baleset történt. Hiszen a kezem úgyis reszket, a szemem csillagokat lát, a fülembe lármázik a zsibbadt vér. Repüljünk. Mit bánom én. Még egy forduló és ott vagyunk. A kocsiban most valaki észrevette, hogy rohanunk. De a többiek még nem sejtenek semmit. Még egy perc. Már ide vöröslenek a híd lámpái. Nem tudok mást tenni. Nekieresztettem a gépet, csak száz méterünk van, és most, ha mégúgy akarnám, se változtathatnék rajta, és nem változtathat rajta se az ég, se a pokol. Itt a víz. Ó, zöld víz, abszint, részegség és feledés...

Világ, 1911. október 7.

NE REPÜLJETEK!

Winston Churchill angol belügyminiszter a hendoni repülőtéren betiltotta a vasárnapi repüléseket. Határozatát azzal indokolta, hogy a motorok éktelen lármájában, a gépek pöfögése és tüszkölése közben az ájtatos hívek nem tudnak imádkozni, az imák nem képesek felrepülni az Úr zsámolyához. A rendelet pikáns. Abból a szempontból pedig feltétlenül érdekes, hogy az egyház először áll most szemközt a technika legújabb és legfiatalabb vívmányával. Lehetne ugyan néhány ellenvetést megkockáztatni a rendelet ellen is, és lehetne azt is leszögezni, hogy az aviatikusnak minden pillanatra éppoly szüksége van, mint a hívőknek, és a pilóta orrának éppoly mámorító illat a benzin, mint a papénak a tömjén. Ha a templomot bántja az utcai lárma, az automobilok és teherkocsik zaja, nem emelhet óvást. De a madarakat, a jövő sasait, íme, elhesseli. Első eset, amelyre még nem volt precedens, és jogászok vitatkoznak, kinek van igaza.

Nekünk csak egy szempont fontos. Az, hogy a múlt felkomorló vára, a templom, hadat üzen a repülőgépnek, és egy véletlen ötletéből - természetszerűen - ellensége lesz neki. Eleinte is húzódozott tőle, mint az ember mindenhatóságát hirdető technika minden igazságától. Valamikor a mosdást hirdette bűnnek, mert szemérmetlenségre és bujaságra csábít. Ma még a legájtatosabb hívőnek is szabad mosdania. A templomokba sokáig nem merték a légfűtést és a villanylámpát alkalmazni. Féltek mind a kettőtől. Így volt a repülőgéppel is. Midőn az első felrepült, egy komoly, külföldi klerikális lapban cikket olvastunk ellene, hogy hátha nem igaz, és a sorok közül kiéreztük az aggodalmat, hogy mi lesz az emberből, akinek most übermenschi szárnya nő, és mi lesz az egyházból, amely még mindig forsponton kocog? Időközben azonban az egyház is beadta a derekát. A pápa a Vatikán nyitott ablakából áldást szórt Beaumont hadnagy repülőgépére. Félve és bizonyos tépelődés után határozta el magát erre. De hiába. A templom sejti, hogy a repülőgép ellensége, és egy napon valami fantasztikus csatában megostromolja tornyait, zugait és színes ablakait. E sejtelme miatt kellett most tágítaniok az angol aviatikusoknak. A konzervatív és ideges egyház nem tudja elviselni, hogy künn a levegőben bátor madarak, hősi ércmadarak száguldoznak, és nem tudja meghallani, hogy ezek is csicseregnek és dalolnak - az Isten dicsőségéről, az ember istenségéről dalolnak -, mint egykor a Szent Ferenc madarai.

Világ, 1911. október 12.

KIS ANGOLOK ÉS NAGY ANGOLOK

International Federation of English Teachers

Egy angol lapban böngészgettem múlt este, és akkor ütötte meg a szemem ez a különös cím. Ott, a brit szigeteken, az angolok nyugtalankodnak távolba szakadt fiaik sorsán, a korrekt, szegény gentlemanek a fakószőke, magas ladyk miatt, akik külföldön kamatoztatják gutturális hangzóikat. Meghatottan tettem le a lapot. Minő naiv, kedves, családias intézkedés. És minő imponáló. Ez az ország azt akarja, hogy az a talpalatnyi föld, amit az idegenbe tévedező gyermekei tapodnak, egy darab angol föld legyen. Az egyesület védeni fogja a tagjait, érdekeiknek szószólója lesz, harcol, pöröl, veszekszik értük. Úgy látják az angol politikusok, hogy minden angol ember katona. Most, hogy növekszik az angol szó ázsiója, nem lehet magukra hagyni őket, és a háborúba elemózsiát, muníciót is kell küldeni.

Talán nem érdekelne ennyire ez a hír és a melléje írt glossza, ha nem ismertem volna néhányat az idegenben élő angol nyelvtanítók közül. Önök természetesen egy kockás ruhájú, világjáró angolt képzelnek el vagy mosolygó hölgyet. Nem ilyenek. Minden idegenek között ők a legszomorúbbak. Szenvednek a jóságuk, a tájékozatlanságuk miatt. Az általános szeretetlenség közepette valami bántja őket, amit nem nevezhetek meg, mert tipikus angol betegség. Honvágy, írhatnám, de általánosságot mondanék, és hazudnék is, hiszen ők mindenütt jól érzik magukat. A betegségük neve talán inkább családvágy. Mondhatatlan szentimentalizmussal rajzolják le az angol réteket, az angol ködöt, az angol cserépkályhát, amely minden más kályhánál melegebb. Mindenre emlékeznek. Emlékek között tébolyognak. Ismertem egy angol nőt, aki sokáig Londonban mosatta a fehérneműit, és csak hónapok múltán jött rá, hogy ebben a rideg és gúnyos városban is mosnak. Karácsonykor pedig pudingot, ezüst diót és angyalkákat kapott hazulról. Mindent felfedeztem ebben a nőben, csak az angolszász praktikus érzést és hidegvért nem. A másik angol, akivel a sors az ideérkezése első napjaiban hozott össze, halálomig hű barátom, mivel egyszer megmutattam neki, merre van az Andrássy út. Egy eltévedt, félénk gyerekhez hasonlított. Az volt róla az impresszióm, hogy esténkint - a leckék után - sír a szobájában. Láthatják, hogy ez a szövetség nemcsak politika, de gyerekvédelem is.

Most azonban fellélegzem, és boldogan gondolom el, hogy az én angoljaim nyugodtan alhatnak. Anglia, a hatalmas és pompás delnő, hadiflották és gyarmatok árnyában még ráér arra, hogy megvédje őket. A szervezkedés nem innen, a barátságtalan külföldről indul ki. Otthon csinálják tekintélyes emberek, boldog és gazdag politikusok. A külföldre érkező nyelvtanítót eztán nemcsak a konzulátus karolja fel. Kalauzolják, tolmácsa lesz, nem kell bajlódnia a barbár idiomával, nem kell állás után futni, apróhirdetni és kilincselni, nem kell szállodákban laknia, idegen és tisztátalan szobában, mert egyenesen az *english home*-ba érkezik, ahol otthoni szó, úri kényelem, meleg víz és szappan várja. Ne nézzetek tehát görbén a félénk, kedves, szomorú teacherekre. Becsületemre, internacionális politikai zavar kavarodhatik belőle és még szétbombázzák a házatokat. Mert Anglia a legkisebb angolnak is édesanyja. Ezután pénzt is küld a fiainak, angol süteményt és angol teát, amelyet a gyarmaton fekete szerecsenek szedtek, és melléje sok-sok tanácsot és sok-sok értékes biztatást. Néha pedig egy otthoni párnát is, hogy szépeket álmodjanak rajta.

Világ, 1911. október 13.

APRÓ BOSSZÚSÁGOK

A budapesti ember naplójából

A budapesti ember, aki a serdülő Budapest naplóját írja, s szereti és gyűlöli a fővárost, egy nap eseményeiről így számol be.

Ma reggel fütyörészve keltem fel. Tíz órakor kellett a hivatalba mennem, s addig megírtam egy hosszú levelet, és becsomagoltam néhány könyvet, hogy a postára adjam. Ismerem a lelkiismeretes és gondos postásokat. Azért tehát a csomagot jól összekötöttem, és a spárgát lepecsételtem szép piros pecséttel. Kilenc órakor már ott voltam a postásketrec előtt.

Nem mondhatnám, hogy a postás túl barátságosan tekintett volna rám. Úgy nézett, mint az, aki ketrecben ül. Petőfi versére, *A rab oroszlán*-ra gondoltam. Ha szét találja zúzni tömlöcét, mondogattam magamban, és csendesen beálltam a várakozó libasorba, a tizennegyedik embertársam háta mögé. 9 óra 10 perc. Fejenként két percet számítva, huszonnyolc perc múlva az ablak előtt vagyok, s akkor még marad idő a csomag feladására is. Később kiderült, hogy a kalkuláció nagyon is optimista. Egy úriember három levelet adott fel. Az előttem álló bankszolga tizenhárom levelet. 9 óra 45 perckor álltam a postás előtt. Bélyeget kértem a levélre. A hivatalnok azonban mosolygott, és egy megsemmisítő gesztussal a harmadik ablak felé mutatott. Oda kellett mennem, fel kellett adnom a drága helyemet. De a bélyeges kisasszonynak csak bélyege volt, visszaadó aprópénze nem. Egy tőzsdébe kellett szaladnom, váltani. A harmadik tőzsdében csakugyan felváltották a húsz koronát. 9 óra 55 perc. Ekkor azonban újra tizenketten állnak a ketrec előtt. 10 óra 35 perckor adtam fel az ajánlott levelet.

Én voltam a tizenharmadik.

A csomag?

Nevetve vette kezébe a postás. Megnézte a pecsétet, s észrevette rajta, hogy nem a saját pecsétnyomómmal bélyegeztem le, de egykoronással, amelyen a király imperátori mása ékeskedik. Ezt a pecsétnyomót csak a királynak van joga használni. Felszaggatta a spárgát, a pecsétet, a szolgához futottam, aki újra bepakolta, s egy korona borravalót kellett neki adnom, 10 óra 59 perc. Elkéstem a hivatalomból, de most már mindegy. Újra odaálltam a libasorba. Egy kecskeszakállas úrral afférom támadt. 11 óra 32 perckor, mikor végre rám került a sor, elém ugrott. Holnap párbajozom vele.

A hivatalomba 12 óra 3 perckor érkeztem. Húsz korona büntetésre ítéltek. Az ügyeim rosszul állnak. Valószínűleg elcsapnak.

Sokat gondolkoztam a történteken. Mindez nem lett volna, ha automaták veszik fel a leveleket, vagy ha a hivatalnokok úgy működnének, mint a pontos automaták. De a budapesti a leggyámoltalanabb ember. Nem tud követelni. Nincs önérzete, és nem látja be, hogy a hivatalok az ő érdekeit szolgálják, s kellő pillanatban nem tudja felemelni a hangját. Az időnket nem becsülik. Mi magunk se becsüljük. Figyelem a budapesti járókelőket. Mennyire nem tudnak járni, kitörni, kerülni. Mindnyájan tipegnek, mint a csecsemők. Ha átmennek a kocsiúton, riadtan tekintgetnek, mert nem vették maguknak a fáradtságot, hogy megjegyezzék, a kocsik a bal oldalon mennek, és a jobb oldalon jönnek. Igaz, hogy a kocsisok se tartják be a

rendeletet. A villamos-megállóhelyek előtt pedig minden alkalommal megújul a harc. Nem engednek leszállani, holott a felszálló tudhatja, hogy a fizika törvényei szerint egyik szilárd test ugyanabban az időben nem kerülhet a másik helyébe, és előbb nekem kell kiugranom, hogy helyet adjak a többieknek. Sírva és dühöngve kell emlékeznem arra, milyen zseniális belátással, ihlettel és együttérzéssel él, mozog, cselekszik a francia, az angol tömeg, amelynek nem is a tudatában, de a vérében, az idegeiben vibrál a leleményesség.

A városunk megnőtt. Mi azonban vidékiek, falusiak maradtunk. Nem tudjuk a főváros ábécéjét sem. Nekünk hiányzik az a hatodik vagy hetedik érzékünk, amivel a párizsi, a londoni tájékozódik. Egy finom idegszálunk hiányzik, amit ezennel fővárosi idegnek *(nervus suburbanus)* keresztelek el. Ezért csetlünk-botlunk folytonosan, ezért fizettem ma egy kerek korona borravalót, húsz korona büntetéspénzt, nyeltem ingyen annyi gorombaságot, ezért csapnak el a hivatalomból, és ezért öl meg párbajban holnap az a kecskeszakállas úr, akit a postarács előtt felpofoztam.

Világ, 1911. október 17.

A TERASZ

Korán reggel, a ködben és a sötétségben, négy munkást látok dolgozni a kávéház előtt, akik kalapáccsal és feszítővassal nekiesnek a terasznak, lekefélik a bádoglombokat, mint a kertész az ágról a levéltetűket, s aztán a dobogót döngetik. Homályosan rémlenek az alakok. Távolról úgy tetszik, hogy valami tiltottat és gonoszat mívelnek. Ezek a kék zubbonyos pompes-funèbres-emberek rontást végeznek most, s néhány budapesti ember általuk tudja meg, pár nappal hamarább, hogy vége van a nyárnak, és a kávéház, a füstös és villamos kártyaszobával, az összeszorult, fázó reggelizőkkel, egyszerre októberi képet ölt. A terasz a kávéház szelepe, naptárja és időjelzője.

Elismerem, hogy banális a hangulat. Már évtizedek óta írják krónikásaink, hogy a budapesti őszt nem az avarból érezzük meg, hanem a naftalinból, és ezeknek a bádoglomboknak a hervadásából. Mégis meghatottan és naiv melankóliával nézem a pusztulásukat. Múltkor erre sétáltam, és láttam, hogy a kávézók hogyan ragaszkodnak hozzájuk és a nap utolsó, édes melegéhez. Őszi kabátban ültek. Arcukat átmelegítette a napfény. Ennek a terasznak egy regénye volt. Ezt is megfigyeltem. Tavasz óta, hogy felállították, a színes ernyők árnyékában két szerelmes ember bújt meg. Izgalommal kísértem a regényüket. Délután fél háromkor mindig megjelentek, boldogan vagy szomorúan, izgatottan és sápadtan és határtalan daccal. A nyári hőségben hajnalig beszélgettek itt. Egy fagylalt, egy vizespohár volt előttük, és a nő arca rózsaszínű lett a málnaszörp reflexétől. Még tegnap is találkoztam velük. Lerongyolódva gubbasztottak a régi helyükön, ritkán beszéltek, kelletlenül gesztikuláltak, s látszott, hogy már meg van számlálva annak a perce, amiért oly mohón összejöttek. Utoljára a napfény még egy hatásos tableau-t csinált. A fiatalember sovány ujján villámlott és tündökölt egy hatalmas aranygyűrű. És a kegyes október bezománcozta arcukat, megaranyozta fáradt kezüket, és becukrozta meleggel, fénnyel, sugarakkal a feketekávéjukat. De minden másképp volt, mint azelőtt. Éreztem, hogy elválhatnának már, és nem is igen tekintenének hátra. A nő külföldi illusztrált lapokat kért, és a szája elé tartotta finom, kesztyűs kezét, hogy el-elfojtson egy ásítást. Ez a halál - mondtam magamban.

Mi lesz velük? Erről gondolkoztam a barátságtalan reggelen. Bizonyos, hogy minden a teraszhoz fűződött, csak ez tartotta bennük a lelket és késleltette a csúnya véget, a hosszú és unalmas haldoklást. A szokás külső szimbóluma volt a terasz, az ismert ernyő, a kedves, régi asztal, amely tele van firkálva érthetetlen jelekkel. Ezektől a tárgyaktól kaptak olykor éter-injekciót. Amikor az akaratuk utolsó roncsával görcsösen, de energiátlanul belekapaszkodtak a történtekbe, a terasz döntött. Most a dolgok szabadjára vannak hagyva, és az történik, aminek az élet kérlelhetetlen rendje folytán történnie kell. Talán jobb lesz így. Talán rosszabb. De ezután a terasz már nem szónokol a múlt mellett, és ha a percek szeszélyétől sodortatva, véletlenül erre jönnek, nem kapacitálja őket többé semmi kegyelet és belátás. Cselekedni fognak a logikájuk szerint. Az aszfalton egy piszkos sáv marad, mely huszonnégy óra múlva teljesen eltűnik, s egy ködfolt lesz a terasz is, amelyet fantasztikus virágokkal és ismeretlen lázakkal aggattak tele.

Ma délután már nem találnak itt semmit.

Világ, 1911. október 18.

A BELGA SZOBOR

Egy brüsszeli táviratból olvasom, hogy Ferrernek a belgák szobrot állítanak a fővárosukban. Ez az első szobor. Alig másfél év múlt el a halála óta. A szobor hirtelen nő. Valami rendkívüli élesztő keleszti. Hányan vetnek el eszméket, kötetek százait és tetteket, anélkül, hogy láttatja volna. Ferrer azonban perc-magokat vetett. Csak egy csatát vesztett és szobrot kap. Azok, akik csatát nyernek, talán nem kapnak szobrot. Hogy mit művelt ez a spanyol forradalmár, az kitetszik a szűkszavú táviratból, amely egy új kultusz és vallás megszületését jelzi, és arra mutat rá, hogy a halál utolsó hősi gesztusa mint hat vissza reánk ma is. Szobrot emelnek egy embernek másfél év múlva, és benne szobrot kap a szabadgondolat és a jövő. Azok az inkvizítorok, akik a vallás nevében elnémították, nem is sejtették akkor, hogy csak félmunkát végeztek, és a nevéből lobogót csináltak, belőle egy fogalmat, amelybe belebűvölték mindazt a sok erkölcsi erőt és kemény energiát, amely legendateremtő erővel támad fel. Ferrer szabadgondolkozó volt, politikus volt, cikkíró volt. Most valaki más, aki sokkal veszedelmesebb.

Engem különösen egy gondolat kap meg. Az, hogy belga földön áll az első szobra. A belgákat nem mondhatom valami forradalmi embereknek. Ismerem őket. Kedvesek, szelídek, elegánsak. Flamand vér sápasztja a román voltukat, s ez a germánvér-beömlés mindenükön meglátszik, a nyakkendőcsokruktól kezdve egészen a kertjeikig és a kávéházaikig. A kávéházaikban francia likőrök, itt-ott egy pohárban az abszint zavaros-zöld itala, de a másik asztalon már ott a német kuglóf, amit a belga nő a kávéjába aprít, és a pékek, a cukrászok kirakataiban is egyre gyakrabban látni a polgári germánságnak ezt a tipikus tésztáját, apró szőlővel vagy mazsolával tarkítva. Jámbor és édes nép. Szerények és látszatra nem veszedelmesek. A költőik álmodozók. Egy családi állólámpa sugárköre ömlik a költészetükre. Azon a nézeten vannak talán, hogy az élet egy nagy idill. Egyik templomból a másikba tévedek, és mindegyik templom egy múzeum, a XV. és XVI. század primitív művészetével, csodás ötvösmunkákkal, vézna aszkétákkal és kisírt szemű, félszeg nőkkel. A szentelt víz és a tömjén illata lebeg a városon. Házaik komorak, ódonak. Az egész város fekete és arany. Mereven áll, mintha az időbe gyökeret eresztett volna, s az átutazóban azt a hitet kelti, hogy itt az egyetlen igazság a konzervativizmus, és az egyetlen zene a harangzúgás.

Ebbe a miliőbe helyezik Ferrert? Nem tudok neki jobb miliőt. Kell, hogy a múlt impozáns dobogóján álljon ez a jövőbe törő lázadó. Ha a mi fiatal városunkba jönne, talán nem is tudná megvetni a lábát, talán besüppedne súlya alatt a gyenge és megalapozatlan talaja. De a belga föld, a belga főváros pompás piedesztál. Itt feleselhet az ellenségeinkkel. A régi város mártírjai között fog állni az új mártír. Nem vérrokona a belgáknak, és nem is nemzeti hőse. Nincs más közük hozzája, minthogy Ferrer is ember volt. Annál biztatóbb a jel, és nagyszerűbb az elismerés. A mai ember a gondolatok, a vágyak, a célok egész összességét látja benne, minden földrajzi szélességi fokon és minden nemzetben. Brüsszelből eddig hiányzott valami keménység. Ötletnek is nagyszerű, hogy a belgák a puha kultúrájukba és bazárjukba Ferrer nemes ércprofilját viszik, új ékességnek.

Világ, 1911. október 20.

A GYILKOS

A gyilkosság után tíz perccel láttam Krén Jenőt, aki az Abbázia-szálloda 34-es szobájában megölte a kedvesét. Véletlenül arra jártam, s éppen akkor érkeztem, mikor a hullaszállítók fekete koporsóban elcipelték az áldozatot. A gyilkos cingár, elegáns fiatalember, ottan áll az olcsó vaságynak támaszkodva, és halkan, zavar nélkül felel a fogalmazó kérdéseire. Jól van fésülve. A borotvált bajsza után valami kisebb kabaré kezdő művészének látszik. Később tudom meg, hogy jogász, és hogy huszonegy éves. Keresem az arcán a szörnyű tett nyomát, de első pillanatban nem találom. A szobát összerakták, az ágyat megvetették, a szerelmi tivornya zavarát eltüntették, és ő is éppily takarítást végezhetett magában. Gyorsan, nagy erőfeszítéssel rendbe hozta a vonásait, pár pillanat alatt hozzászoktatta magát a gondolathoz, hogy ez a megváltozhatatlan, ez már a múlt. Az arca azonban megdöbbentően komoly.

Csak itt tekinthet beléje a kíváncsiság. De az, aki látta az arckifejezését, nem felejti el soha. Látni lehetett, hogy ez az ember tíz perccel ezelőtt gyilkolt, és látni lehetett, hogy ő is meg akart halni, hogy még nem ocsúdott fel a halál közeli szenzációjából. Ha van érv mellette, a tekintete, a közönyös hangja, a szilárdsága az érv, amely öt perc múltán egészen elmosódik. Szívesen tanúskodom most mellette az impresszióm mal és ezzel a cikkel. Naivul áll szegény, és beszéd közben a gyűrűjét nézegeti. Látszik, hogy még nem jutott teljesen a tudatába a tettének, a hebehurgya véres ostobaságának. Mert a motívumai lazák és ostobák. Egyenesen csak egy szánalmas figura. Ha latra vetem, miért gyilkolt, nem tudom megérteni, a ponyvaregényekre, újságcikkekre kell gondolnom, amelyek megkótyagosították, és abban a pillanatban súlyt adtak az elhatározásának. Hány ember volt már hasonló helyzetben. Ezer és ezer közül éppen ezer revolver nélkül intézte el. Neki azonban nem volt elég kritikája. Akárhogy forgatom a dolgot, csak szánalmat tudok érezni iránta.

Megvárom, amíg a szobából kivezetik. Fejére nyomja puha kalapját. Aztán az utolsó pillanatban még jobban a szemére húzza. Mert először viselkedik úgy, mint a gyilkosok. Fáj neki a sok kíváncsi tekintet. A szűk, hosszú aszfaltudvaron megy előre, amely mint valami fogházudvar, barátságtalan és szomorú, és a kapuig hosszú az út, mert a 34-es számú szoba épp az utolsó. A többi kis szobák még üresek. Vasárnap délután van, minden csendes, a szálloda személyzete búsan lézeng a nappali világításban. Egy magas kőrisfa nyújtja ágait az édes, ideges őszi levegőbe. Ez a tavaszba forduló csalóka idő is bűntársa lehet a szegény, félszeg jogásznak, aki most zavartan lépdel a kapu felé. Mielőtt azonban kimegy, még egyszer megnézi a kőrisfát, az udvart, a gyilkosság színhelyét. Künn az utcán rengeteg ember várja. Banális garni-gyilkosság, gondolom magamban, egy kis riport, semmi egyéb. De kétségbeejtő, hogy a kis riport egy ember életében a legfontosabb esemény, hogy a nyomott aszfaltudvart, a kőrisfát, a szürke vasárnap délutánt soha, sohase fogja elfelejteni.

Világ, 1911. október 24.

COOK HÍVŐT KERES

A kálváriája egyik állomásán megállott a gyorsvonat, és Cook halálsápadtan, izgatottan ugrott a közönség pisszegő és röhögő sorfala elé. Benn a rendőrség pedig már intézkedést tett, hogy megtarthassa a felolvasását. Rendőri asszisztenciával olvas fel tehát a körülrajongott Északi sark-felfedező, aki egykor pezsgős bankettek villanyfényében sütkérezett, mert attól tartanak, hogy a hallgatóság még elagyabugyálja, és a torkára forrasztja a szót. Álljunk meg egy pillanatra e kép mellett. A koppenhágai fogadtatás talán az utolsó, a legutolsó érzelmi megnyilatkozás ez érdekes, szerencsétlen szélhámos iránt, aki nem tud belenyugodni a megváltozhatatlanba, abba, amit maga is tud, hogy szélhámos. Egy év múlva valószínűleg egészen napirendre térnek felette. Addig azonban házal, izgat, szónokol. Cook hívőt keres.

Vajon mi hajtja őt erre? Mi diktálja neki, hogy fejjel menjen a falnak, a népszerűtlenségnek, a rosszhiszemű kajánkodásnak, és mi ad energiát, hogy mindezt véghez is vigye? Az idegrendszerében bizonyára rendkívüli változások mentek keresztül. Alig hinném, hogy most is szélhámos. Az első fogadtatások diadalordítása, az ünneplés szuggesztiója végzetesen hathatott reá, és ma bizonyára hiszi is a hazugsága kilencven percentjét, és emlékszik olyan dolgokra, amelyek sohase történtek meg. Másképpen nem tudom megérteni a heroikus kitartását. Hiszen elvonulhatna, békében élhetne, a markába nevethetne. Nem fedezte fel az Északi-sarkot. Ez azonban már sokunkkal megesett. De ő megveti a töredelmes vallomást, és hitet akar. Nemcsak felolvasásokon, körutakon, memoárokban koldulja ezt. Cook hosszú leveleket ír. Fűnekfának firkál, híveket toboroz, ismeretlen embereknek magyarázgatja, hogy egykor az északi fehérségben, a távolságok és a szelek delíriumában állott. Ez már tragédia.

Én nem tudom kárörvendve vagy közönyösen nézni ennek az embernek a hosszú-hosszú haldoklását. Akár igaza van, akár nem, ma már szánalmat érdemel, mert az átkok átka verte meg, a hitetlenség. Azt a hitet vontuk meg tőle, amely a levegőnél, a kenyérnél is szükségesebb. Ha mondom, hogy az Andrássy úton sétáltam, és ti nem hiszitek, a vállamat vonom. De ha még egyszer kétségbevonjátok, már nyugtalankodom. És ha semmit se hisztek el nekem, akkor elvesztem lábam alól a talajt, kitépitek az életem gyökereit, és megőrülök, elpusztulok. Az állatnál aljasabb az, akinek nem hisznek. Hiába beszél: néma. Hiába beszél másokhoz: azok süketek. Reá nézve megszűnt a világ, a törvény, az élet. Nem csodálkozom, hogy a szegény Cook pokoli kínjaiból kifelé menekül, a külvilágba, emberek közé, felolvasások zajába. Már nem keres sikert. Csak egy nagyobb kínt akar elcserélni egy kisebbért. Egyetlenegy embert keres, aki teljesen higgyen agyrémeiben. Nekünk az ügye már nem fontos, a tudománynak se fontos, legfölebb egy illúzióval lett volna szegényebb, ha Cook csakugyan kitűzi zászlaját a jegesmedvék és a hókupacok között. Egyedül Cooknak fontos az ügy. Lámpájával keresi a publikumát, mint a rossz író, aki félrehív és orvul felolvassa a novelláját. Mert addig, ameddig más is hisz az őrületemben vagy a hazugságomban, még nem vagyok őrült és hazug. Később leszek az, ha teljesen magamra maradok. Cooknak még van néhány embere. Néhány fantaszta, néhány jó barát, néhány szélhámos. Nemsokára ezek is elhagyják. Akkor aztán betelik a végzete, és nagyon hasonlít majd ahhoz az eszelős koldushoz, aki az utca aszfaltján hever, és üti a mellét, hogy ő is volt háborúban, és látta - igen - látta Napóleont...

Világ, 1911. október 26.

A KÁRTYÁS PÉNZE

Kerguézec francia képviselő a kamarában indítványt nyújtott be egy kártyástörvény létesítésére. E szerint a kártyát progresszív adóval sújtják, s a játéktermek előtt az állam - személyesen - áll őrt. A jövedelem, természetesen, az állami kincstárba sétál. Tisztességtelen, de okos spekuláció. Elvégre az állam piszkosabb pénzek szagát is elviseli, s ha az alkoholista munkás és a gégesorvadásos dohányzó halála nem szárad a lelkén, semmi oka sincs, hogy facér gavallérok aranyai miatt szemrehányást tegyen magának.

Az indítvány azonban más szempontból is okos és megszívlelendő. Valahogy meg kell fizettetni azt, hogy valaki az élet horribilis esélyeivel kacérkodjék. Minden kártyaterem egy sziget. Itt megszűnnek az ész és az értelem törvényei. Anarchia van itt. A sétáló, aki esténként nyugodt bérházak, pompás paloták, hatalmas üzletek mellett megy el, ahol reggel óta folyik a napi munka három, két és egy koronákért, nem is sejti, hogy mellette talán egy ugrásra egy füstös kártyabarlang terpeszkedik, amely a maga külön anarchisztikus törvényeivel fumigálja, nevetségessé teszi a külső életet. Mert a kártya egyszerűen feldönti a pénz ősidőktől fogva belénk rögződött értékét. Künn, a kártyaterem küszöbén, még tudjuk, hányadán vagyunk a pénzünkkel. Vehetünk rajta egy konzoltükröt és gesztenyét a gesztenyéskofánál. De mihelyt átlépjük a végzetes küszöböt, minden idegen fényben rémlik. A vörös és kék hasú bankók csak színes papírok, az ezüst- és rézpénzeket úgy bámuljuk, mint a vademberek. Elvesztik a praktikus hasznukat. Mintha egy bűvész átvarázsolta volna, csak egy viszonylatban tudjuk értékelni. A pénz nem az, mint azelőtt. Az ezres és az egykoronás majdnem egy. Mert az egykoronás nem száz fillért jelent, nem egy sajtvacsorát, kenyérrel és sóval, de a kombinációk sorozatát, esetleg egy vagyont, a lehetőségek szédítő végtelenjét. Az ezres pedig koldusbotot is jelenthet. Ez a pénz lázadása. Az állam, amely oly gondosan vigyáz, hogy a pénz mindig törvényes formák közt mozogjon, itt elveszti a fejét, és az aranyban szunnyadó energia elementáris erővel csillog, gyilkol s garázdálkodik. Derék, becsületes uzsorások börtönben ülnek a szerény húszszázalékos kamatért. A kártyahősök pedig egy este száz és ezer százalékra adják ki pénzecskéjüket, és továbbra is korrekt gentlemanek maradnak. Hol itt a raison?

Az állam erre nem felelhet, s talán nem is kell felelnie. Mindenkinek joga van arra, hogy a saját szenvedélyével ölje meg magát. De a francia képviselő indítványa mégis bölcs. Egy államrendelettel enyhített anarchiát akar megteremteni, és a száz és ezer százalékból legalább néhány percentecskét óhajt ellopni közcélokra, az állam javára, így eléri azt is, hogy a pénztelen emberek végleg lemondanak a kártyáról. Ha a kártyatermek fölé ezt biggyesztik: fizess, sokan bizonyára még a küszöbnél visszafordulnak. Pokolfeliratot a kártyatermek szemöldökfáira, s az ajtó mellé egy vicsorgó állami cerberust, hogy még idején elriassza a veszendő, szegény embereket.

Világ, 1911. október 31.

„A PORNOGRÁF ÍRÓ”

Milyen könnyen lesz valakiből „pornográf író”! Csak meg kell váltania egy jegyet, négy óráig kell utaznia, és mire Bécsből Budapestre érkezik, már „pornográf író”, nevét pikáns levelezőlapokkal és orfeumi malacságokkal kapcsolatban nyomtatják le. Ez a „pornográfíró” Hermann Bahr. Közölnöm kell ezt azokkal, akik ismerik őt. Most azok ítélkeztek felette, akik nem ismerik. Közönyös lenne nekünk a vita, ha az a két lap, amely megtámadja, nem épp a mi cikkünket használja érvül, és reá se térnénk, ha nem a *Világ* nyomdafestékével maszatolják be előkelő vendégünket. De ezt tették. Így azt kell hinnünk, hogy nem is Hermann Bahrban van a hiba, nem is a támadókban; de bennünk, illetve abban a cikkben, amelyben az író téves színben tüntette fel Hermann Bahrt, alkalmat adva mindkét lap támadására, s arra, hogy az érdekeltek újra egy kis irodalmi botrányt kavarjanak.

Ki a pornográf író? Jöjjünk tisztába a fogalmakkal, uraim, mert az önök frazeológiáját nem értem, s úgy tetszik, hogy a vádjuk hamis, a fogalmazásuk helytelen, és másokat vádolván, önnönmagukat cáfolják meg. Nos tehát nincs pornográf író. Az író előttünk sokat jelent. Egy embert, aki magán keresztül, harmonikusan látja a világot, művészt, akinek szentség az élet és szentség a tolla is. Erre az emberre - akármit ír is - nem tudom alkalmazni azt a jelzőt, amit önök bizonyára könnyelműen alkalmaztak. A pornográf író - nem író. Ha pedig valaki író, semmiképp se lehet pornográf, hisz az írás mindig öncél, öncél akkor is, midőn egy meztelen nőt állít elénk, vagy egy hotelgarnit rajzol le. Minden attól függ, hogy az íróban van-e annyi művész, hogy meztelen sujet-jét irodalmivá tegye és elfogadtassa, s ha van, akkor író. Ha nincs, akkor agyon kell ütni. Nem a rendőrségnek, de a kritikának. Aretino, aki a klasszikusan sikamlós szonettjeiben, a volume segreto-ban, a lehetetlent kísérelte meg, nem pornográf író.

De Ohnet György az. Az mindenki, aki rossz író, lapos és unalmas, mert a toll és papír világában külön etika van, és eszerint csak a léleköl banalitás erkölcstelen és szentségtelen. Willy kényes történeteket ír. Nemcsak a hálószobáig merészkedik, de tovább is, és még annál is tovább, mégis ki meri könyveit a ponyvára vetni? A legelőkelőbb napilapok és folyóiratok közlik, s Lemaître könyvét, amelyben kis kokottokról, hastáncosnőkről és egyebekről cseveg, egyenesen a francia tudományos akadémia koszorúzza meg. Legtöbb esetben a közönség a hibás. Higgyék el, hogy a pornográfiát nem az írók terjesztik, de a közönség, azok, akik Wedekindet és Else Jerusalemet megkékceruzázzák, mint a kisdiák a szótár *disznó* szavait. Itt az van: csók, itt az: ágy, itt az: meztelenség. Jaj, mily pikáns. Az elfogulatlan szemlélő szánja ezeket az embereket és szánja az erkölcscsőszöket, akik az agitációval - talán öntudatlanul - szaporítják a számukat. Múltkoriban láttam egy vén korhely Zola-könyvét, amelyet a kellő „pikáns” helyeken telefirkált csodálkozó kérdő- és ujjongó felkiáltójelekkel. Néhányan így szóltak: mily erkölcstelen. Én azonban azt mondtam, mily ostoba.

Érthetetlen, hogy a vád éppen Hermann Bahrt éri, és éppen egy oly idézetből kifolyólag, amelyet a *Világ* közölt le. Ebben az van, hogy az érzékiségtől felgyújtott nő *szent*, és a nemi kapcsolat az egyetlen lehető *önzetlenség* az emberek között. Micsoda enthuziazmus. Hisz itten Hermann Bahr egy új kultuszt, új vallást teremt, és ennek a kultusznak, ennek a vallásnak középpontja éppen a nő. Az erotika metafizikáját hirdeti. Az *Alkotmány* és a *Budapesti Napló* azonban csak egy érzékcsiklandozó masszőrt lát benne, és tiltja olvasóinak, hogy elmenjenek az előadására. Igaz, hogy Bahr inkább pogány. Szereti a tengert, a napfényt, a vidámságot. Szimpátiája nemigen billen sem a katolikus, sem a protestáns klerikalizmus felé. Ezért különkülön haragudhat rá az *Alkotmány* is, a *Budapesti Napló* is. De egy idézet után egyenesen pornográf írónak feltüntetni, legalábbis felületesség. Az, aki ezért a mondatért hátat fordít

neki, kérje a rendőrség felügyeletét a milói Vénuszra, égettesse el az összes orvosi könyveket, és hirdesse, hogy a világ legpikánsabb embere - egy bőrgyógyász.

Világ, 1911. november 5.

TITÁNOK HAJÓJA

Hogyha inspiráció kellene a tollamnak, semmi esetre se mennék egy óceánjáró szalonjába, egy luxusfülke íróasztalához. Itt, a szárazföldön, a tintatartóm mellett, sokkal jobban el tudom képzelni a veszélyt, amely elpusztította a titánok hajóját, s látom az Éjszakát és a csillagos Eget, a fekete, jeges Vizet, hallom kétezer torokból a halálos ordítást és a hullámok egyhangú kórusát. Sehol se érezzük kevésbé a katasztrófát, mint azokban az acélvárakban, amelyeket a gyárak kormos titánjai kovácsoltak. A hajó egy mikrokozmosz, amelynek szilárdságában pár óra múlva feltétlenül hisz az utas. Összeforr vele. Úgy lélegzik, mint a hajó hatalmas acéltüdeje, és az ütőerei a dugattyúkkal, az emelőrudakkal egy ütemre vernek. A víz közönyös előtte. Kajütjében a mosdótál vizét majdnem többnek látja, mint a körötte örvénylő óceánt. Nyáron egy csöpp tavon, békanyál és sás között, egy rozoga lélekvesztőn, végigéltem a régi tengerészek minden rettegését, akik - hatalmas gesztussal - ég és víz között hányódtak. Az Adriai-tenger hajóján csak a kényelmet bámultam, a szalon virágvázáit és a liliomokat, s a tengeri katasztrófa esélyénél sokkal inkább bosszantott, hogy a tea ízetlen volt, és egy lírát szedett érte a talián hajó.

A kábeltáviratokat mindnyájan sápadtan olvastuk. Ezerhatszázharmincöten haltak meg a titánok hajóján. Érzik-e, hogy mi ebben a jelentős? Nem a nagy szám, nem a tömeghalál, nem a hullák ezrei, hanem csak az, hogy meghalt egy ember, akit nem ismertünk. Ezerhatszázharmincöt ember, és mindegyiknek halála egyéni volt. Háta mögött egy múlt, véghetetlen és intim, mint minden élet, előtte egy jövő, tele tervekkel, célokkal, reményekkel, határtalan esélyekkel, amelyeket csak sejtünk. Gondolják el, hogy mindegyik embernek sajátos a haláltusája, más és más a taktikája a hideggel, a jégheggyel, az émelyítő és keserű tengervízzel szemben, amely mohón ömlik a szájába, és mindegyik másképpen úszik, liheg, kapkod a biztos halál felé. Mennyi ismeretlen gesztus. A katasztrófa krónikája megemlékezik pár ember halálküzdelméről. De a többi, az ismeretlen, a nem említett, a halál közkatonája, a harmadik osztályos családapa, a lakatos, az ács, a gépész hogyan halt meg? Mit imádkozott a Láthatatlanhoz? Mit ordított a Sötétségnek és a Víznek? Ez az ismeretlenség, ez a rejtély teszi apokaliptikusan iszonyúvá a katasztrófát. A víz sivatagjain, egy határozatlan ponton vagyunk, ahol a világ kezdete óta nem játszódott ilyen mozgalmas szcéna, legfeljebb csak hajók rohantak el száguldva, lángoló kéménnyel, villogó tűzsörénnyel. Most pedig ez a Vizek legvégzetesebb kerülete. A halak felriadnak százados nyugalmukból, s tág, üres szemmel asszisztálnak az éjféli színjátékhoz, és hallgatják az ájult koncertet.

Egy momentum szinte érthetetlen: az, hogy a nők és a gyerekek majdnem mind megmenekültek. Hiszen fejetlenség volt, a fegyelem felbomlott, az első tiszt a parancsnoki hídon főbe lőtte magát, a kapitány pedig röptében lövöldözte a mentőcsónakokba ugráló utasokat. Öt évvel ezelőtt a *Bourgogne* nevű francia hajón a nők és a gyermekek majdnem mind odavesztek. A mentőcsónakra kapaszkodó asszonyok kezét véres ronggyá pacskolták az evezőlapátok. Itt a férfiak haltak meg. Mi ennek a magyarázata? Egyes-egyedül a temperamentum. Ne feledjük el, hogy az utasok zöme angol volt. A kapitány, mielőtt főbe lőtte magát, beleordította a szócsőbe a fűtőknek, a hajóslegényeknek, a matrózoknak, az utasoknak, mindenkinek, hogy britek, angolok és hősök. Az angolt durvának és kíméletlennek ismerik. Ez a katasztrófa azonban illusztrálja, micsoda különbség a betanult francia és a született angol udvariasság közt. A

lovagias francia a bálteremben engedi előre a hölgyét. Az angol azonban inkább mentő-csónakot kínál neki.

Élet, 1912. április 28.

1912. MÁJUS 23

Május huszonharmadikán stb., stb. - mondja majd a történelem, az a fennkölt és unalmas márványhölgy, akit régi szoborművekről ismerünk, és kezében aggályosan bús közönnyel egy kőtáblát tart. Nekünk azonban nincs kőtáblánk és márványplajbászunk. Mi elrongyolódott papírra írunk, ideges kézzel, táncoló tollal, és láttuk a véres utcát, a mi dobhártyánk cseng azoktól a revolverlövésektől, melyek a mellékutcákon megreszkettették a levegőt. Eleven anyagai voltunk a forradalomnak. Vajon ez-e a forradalom?

Csak lassan szokunk bele az izgalmakba. A forradalom, melyet iskolakönyvekből, festményekről és színházi jelenetekből ismerünk, a képzeletünkben görögtűz és életkép, és amint a közvetlen közelünkben morajlik, nem tudjuk azonosítani azzal, amit hallottunk és olvastunk róla. Helyes, a történelem színpadán vagyunk, de mi vagyunk a történelem színészei. Lámpalázunk van. Néhány kép - izgalmas és villámló moziszcéna - beleragad az események sodrába. Délelőtt tizenegy órakor látok rohanni egy kétfogatút, szokatlan izgalommal. Szőke nő ül a kocsiban, fehér ruhában. Arcát elhagyta a vér. Tétován tekint jobbra-balra, finom fejét kapkodja, mintha golyók süvítenének körötte, ibolyaszemét sötétre festi az izgalom. Mellette egy férfi, gumiköpenyben. Bármennyire mai ez a kép, eszembe jut egy XVIII. századbeli rézkarc. Fehér parókás arisztokraták ülnek egy delizsánszon, rémülten vágtatnak az országút porában, felpuffadt nyakkal zihálnak a lovak. Címe: *A menekülők.* Ezek tehát a mai nap menekülői. Egy pillanat múlva kocsira akarok szállni. A kocsis röhögve tuszkol le, holott a zászlócska *szabad*-ra van állítva, amikor pedig tiltakozom, olyan szavakkal illet, melyek egyébkor a budapesti kocsisszótárban sincsenek meg. Belekerültem a nap anarchiájába. Már hallani a revolúció muzsikáját. A villamosok üvegeit porrá zúzzák, felgyújtott kocsik, huszárok, rendőrautomobilok. Lehúzzák a kávéházak vasredőnyeit is. Sok sebesültről beszélnek. Mindenütt folyik a csata. Egy bolgár kertész már vértanúhalált halt a demokráciáért. Úgy látszik, hatalmas a forradalom. Mert már nemcsak százezer munkás küzd, de velük küzd, az élükön egy halott is.

Egy órakor teljes a tánc. Minden öt percben halljuk a mentőautomobilok füttyét, és akkor is halljuk, mikor nem fütyülnek. Mindenkinek a szíve többet ver, mint rendesen. A beszéd üteme gyorsabb. Több oxigén van a levegőben. Maga a fakókék májusi ég, a tavasz párázata egy oxigénes búra, mely elveszi rendes logikánkat, és gyorsabb verésre serkenti ütereinket. Lázongóbbak a színek. A fekete szemek feketébbek, a kékek kékebbek, a hangok élesek, minden mozdulat végzetesen ünnepi. Ha egy párizsi ülne a kávéház teraszán, megállapítaná, hogy a körúton nagyobb a forgalom, telibb és zajongóbb az élet, mint a boulevard des Italiensen vagy a boulevard des Capucins-en. Május, a szerelmesek, a forradalmárok hónapja őrjöng és habzik. Nézzétek az emberek arcát. Rózsaszín, piros és sápadt, mint a színezett moziképen. Csak a szívbajosok járnak ennyire bizonytalanul. Hiába, a mi siheder városunk nem született bele a forradalomba. Mindenki ideges. A gyalogság gúlába rakja fegyverét, a gyalogság megmozdul, a gyalogság feltűzi a szuronyát, a gyalogság tölt. Megindul egy mellékutca felé. Utána kék dolmányos huszárok. De minden mozdulat, minden hang rémületbe ejt bennünket. Menekülők százai rohannak a kapualjakba. Budapest gyáva.

A város meg van bénítva. Senki se tudja, hová rohanunk. Azok az izomszalagok, melyek végighálózzák az utak testét, a villamossínek, tétlenül állanak, és érzőidegeink, a lapok, melyek máskor minden órában működnek, felmondták a szolgálatot. Az utcagyerek is „hiteles" hírforrás. Arról beszélnek, hogy ötszázan haltak meg. Nincs okunk el nem hinni. Délután kissé csillapodik az izgalom. Egy óráig különös csendéletet látunk. A közönség ebédel, szivarozik, tereferél, az asztalok mellett. Szuronyos őrizettel pikkolózik a törzsvendég. De

azért a pincértől világos, száraz Mediát kérünk. Most már kocsira szállhatunk, hogy végignézzük a várost, melyet kissé elkábított a szenzáció, és most emészt. Üvegszilánkokon, téglákon, romokon gurul a kocsi. Félénk kíváncsiak leskelődnek. Egy vajkereskedésben félig leeresztett vasredőny mellett tátott szájjal, elalélva alszik egy kövér asszony. A csend azonban ijesztő. Tudjuk, hogy ez a szegény-szegény beteg, melyet a hivatalos politika felcserei és lódoktorai ólompirulákkal és tűz-zuhannyal kezelnek, estére rosszabbul lesz, újra megjön a láza és delirizál.

Azt mondták, hogy estére nincs világítás. A lámpák azonban meggyulladnak, és a forradalom is meggyújtja a kátrányoshordóit, a petróleumoscsöbreit, hogy lássa célját, s egy gyáracskát is felgyújt rakétának, mely a Nyugati pályaudvar körül vérvörösre festi az eget. Fáklyák lobognak az utcán. Sötét csibészek keringenek, akik hosszú, panaszos füttyel kísérik a hangversenyt. A nyomor hámorjából kerültek elő, ismeretlen vackokról, a külvárosok viskóiból, de hogyha egy hétig tartana az ostromállapot, előre kellene nekik köszönni. Szegény asszonyok, munkások feleségei vasárnapi ruhában, fájdalmas eleganciával flangéroznak. Éjfél felé jár az idő. Az izgalom visszahatása, a forradalom ájulata úr mindenütt.

A Duna-partra megyek, és cigarettára gyújtok. Nyugodtan feszülnek a házak, csakhogy éppen több villany ég, mint egyébkor, a korzó pedig elhagyott, katonák állnak készenlétben, egy tiszt dől a vaskorlátra, derekán a szolgálati sárga-fekete bojt, s bámulja a vizet, a hegyeket, az aszfaltot. Olyan a katonaság, mint a közönyös oroszlán. Egy proletár anya leül a villamossínekre, a gránitkockákra, a korzó máskor legforgalmasabb pontjára, határtalan dölyffel és biztonsággal. Kiveszi nyiszlett mellét, és a csecsemője szájába dugja. Tudja, hogy nem jöhet villamos. A kis proletár dőzsöl a tejen. Fölötte holdas végtelen, mögötte egy izgalomtól beteg város. Az anya piros kontya messze világít a sötétben. Budapest, hagyja, hadd üljön ott a legárvább leánya, hadd boruljon gránitmellére, és higgye - legalább huszonnégy óráig -, hogy föld és az ég mindenkié.

Ebben a pillanatban övé a város.

A Hét, 1912. május 26.

MAGYAR SZIMFÓNIA

Kinek van ereje a magyar ünnepen ódon motívumokból új szimfóniát kavarni? Kell, hogy a krónikaíró az egész nyarat a tollában érezze. A királyról kell írnia, akit a népe gyászos öltözetben kívánt, könnyes ábrázattal, évtizedek múltán is, s ma is kívánja őt, már többé nem sajgó visszaáhítással, hanem mint benne élő, életet fakasztó erőforrást. Mert a *sanctus rex Stephanus*-nak két arcképe van. Az egyiket Marcus krónikájából ismerjük. Itt arany aureolával áll, kezében egy karddal és az ország almájával, s vézna és merev lábát a legyőzött ellenség mellén pihenteti. Ez a fehér körszakállas, kék szemű király a háborúk győzője, a krónikaíró barát hőse, akiről minden história egyformán megemlékezik. Van azonban a királynak egy olyan arcképe is, amely láthatatlan, és a vonásait mégis elevenebbül látjuk, a színeit mégis erősebben érezzük, mint azokat, amelyeket a középkori ecset írt papírra.

Titokzatos és mélységesen bűvös ez a második arckép, amelyet szemek nélkül is érzünk. Akkor szoktunk elmélkedni róla, amikor a termést learattuk, és a magyar föld a termékenységtől áldottan, gabonarendek terhétől roskad. Úgy látjuk a régi királyt, mint egy második honfoglalót, aki ledöntötte az utolsó bálványt, mint egy forradalmárt, aki bennünket az európai keresztény kultúra jegyesévé tett, merészen, zseniálisan és energikusan lelkiséggel telítette életünket. Nem kézzelfogható ez a portréja, testtelen, mint egy több évezredre szóló és kiható eszme. Arca talán bronzos és kemény, hódító kardja is talán még a pogány főnökre, Vajkra vall, de a szemei már tele vannak a jóság harmatával és az ima illatával. Hasonlatos az alakja Michelangelo titáni kereszténveihez, akik atlétamellel, görcsös izmokkal állnak egy templom tömjénfelhőjében szoborba öntve, félig hősök és gladiátorok, félig pedig szentek, erős és energikus szentek, a lélek atlétái. A szoborhoz a pogány hegyekből vitték a követ, de egy új lélek és egy új hit véste ki, adta meg neki az áhítatot, a mélységet, a vonalak égbe törtető, röpülő grációját. Ilyen az első magyar király alakja és műve. Magyar energia és keresztény kultúra sugárzik belőle. A szerencsés összeolvadás tette őt nemzeti eszmévé, nemzeti szimbólummá, a mienkké. Sok mindenről lemondhatunk az idők változásai közepette. Hozzá azonban mindvégig ragaszkodnunk kell, mert példája tanítja, hogy a kereszténység és kultúra, a finomság és a bátorság, a hit és a tett egy.

Erős és jó kezét talán ezért hagyta reánk örökül. A muzulmánok jelképe egy égből lehullott kő, másoké egy kard, egy lobogó, egy fegyver, de a miénk egy kéz, amely valaha szigorúan és jóságosan uralkodott. Ez a fekete és összetöpörödött múmiakéz a mi kardunk, lobogónk és fegyverünk. A magyar jelkép nem valami holt tárgy, hanem az élet egy része, egy jó király jobbja, amelybe ma is láthatatlan gyeplők futnak össze, és bármennyire összekuszálódnának az életünk szálai, ez a kéz rendet teremtene. Villamos erő lüktet benne. Hogyha üzenni kellene, a szívek mindenütt egy pillanatban kapnák meg villamos üzenetét, éjen, tengereken keresztül, mintegy Marconi-gráfot, és a titkos sürgönyt nyomban kibetűznék és megértenék. Hányszor látjuk fenyítésre emelkedő mutatóujját a napi lármában, a politika zűrzavarában. Sokszor azt éreznők, hogy nincs senkink. Ez az érzésünk azonban alaptalan. A miénk ez a kéz. Mindnyájunké az ő keze. Valaha egy nép vágya növesztette ki a sírból. Ezek a csodatévő erők ma is élnek. A végtelen szeretet csodája tette azt, hogy a halott király keze megmozdult, és kinyúlt a nedves hantokból egy jó apa keze, amely áldani és oltalmazni akar a halál után is, és összekulcsolódik mindnyájunk kezével egy végzetes parolára, egy örökkévaló kézfogásra.

Élet, 1912. augusztus 18.

SZOBORMOSDATÁS

Délután a Múzeum-kertben sétálunk. Micsoda érdekesség van itt? Még nem jöttek vissza a diákok, még nem járnak szerteszét a litografált jegyzetekkel, mozgó szájjal, lázasan tanulva az őszi vizsgákra, a francia nevelőnők is máshová vezetik a kis bébéket, még minden elhagyott. A fák lassan, fázékonyan zúgnak. Künn a körúton még augusztus van, de ide már beszállt az ősz.

A csendben egyszerre csak mozgolódás támad, ott, ahol márványtalapzatán komolyan és közönyösen trónol a bronz Arany János. Két szolga jelenik meg a kertben. Az egyik kezében csöbör, tele vízzel, a másikéban sörtekefe. Figyelem, mit tesz a két ember. Lassan és óvatosan felmásznak a szobor kőalapzatára, s kicsit szégyenkezve s zavartan megállnak ott, közvetlen Toldi Miklós és Piroska mellett. Most ők is mellékalakjai a szobornak. Látszólag érzik a dolog fontosságát, és miután félszegen feltűrték a kabátjuk ujját, belemártják a keféket a vízbe, és aztán nosza, nekiesnek a szobornak. Az érdes súrolókefe harsog, a szutykos lé csurog lefelé, a csöbör átlátszó vize feketévé válik. Keményen dolgozik a két legény, hogy szinte izzad belé. A borbélynak az a szerencséje, ha a király borostáit borotválja. Vajon tudja-e ez a két fővárosi szolga, hogy kit mosdat?

Nézem tovább a groteszk jelenetet. A szobor, mintha karikatúrává válnék, csupa víz, szinte tüszköl a mosdástól. Végigmosták már a lábát, a bronzruháját, a karját, az arcát és a tömzsi bajuszát. Nagyon poros volt az idei nyár. A nyári viharok piszka most leolvad róla, és a szobor, mintha gőzben pácolódnék, vastag csöppeket verejtékezik. Egy-egy vízcsöpp gurul le a szájáról, az álláról, a mellényéről. Olyan szomorú és komikus ez a szobor. De annyira illik a jelenet a költőnek a fájó humorához és melankóliájához, hogy az ember mosolyogva, sokáig élvezi, és érzi benne magát a vaskos kontrasztokat kedvelő, nagyon is földi és nagyon is emberi poétát. Bizony, a csizma elszakad, és az örökkévalóság kosztümjét is csak meg kell tatarozni. Egész csomó ember bámulja. A szolgák pedig tovább sikálják, fürdetik, subickolják a bronz költőt, hogy a derült őszi napokon és a havas téli reggeleken comme il faut ruhában fogadhassa tisztelőit.

Egy kisdiák tátott szájjal áll előtte. Arra gondol bizonyára, hogy az iskolában, az irodalmi órákon másképpen képzelte el a halhatatlanságot.

Világ, 1912. augusztus 25.

GYÖRGY HERCEG

Szegény Karagyorgyevics Györgyről annyi furcsát és cifrát jegyeztek fel már a magyar tollak, és szinte fáj most a hír, hogy a szerb princet szépen beszállították a párizsi bolondokházába, s ott hideg zuhannyal és brómmal gyógyítják uralkodói ambícióját. Egy időben nálunk nemzeti humoralak volt. Nevetve böngésztük a lapokat, vajon mit tett megint a belgrádi Caligula? Kétségtelenül, nemigen hordott fehér kesztyűt, és az életben cseppet se finomkodott. Egy antik uralkodó hóbortja élt benne, s valami még az őseiből is, akik disznópásztorok voltak, és a gazdag szerbek aranyait csínján összeharácsolták maguknak. Az udvari bálon a *kolo* nevű bús táncnál kissé illetlenül fogta meg a táncosnőjét, aki véletlenül egy előkelő diplomata leánya volt, aztán halálra rugdosta a tiszti szolgáját, és az engedetlen katonákat - télvíz idején - a zajló folyamba dobatta, behűtötte őket, mint a pezsgőspalackokat. Az apjától is gyakran kapott püspöki pofonokat. Mindegyik pofon nyomában egész Európa kacagott, a humoristák és az újságírók prédája lett. Csak kevesen gondolkoztak rajta komolyan. Ezek azonban már akkor is látták, hogy ez a szerb herceg nem olyan humoros, ahogy festik, s a nép, amely mögötte áll, igenis szerette őt. Vasenergia és bolond hit lüktetett benne. Hogyha ehhez az energiához és hithez lett volna neki tengeri flottája, arzenálja, sok-sok milliója, akkor a durvaságát mindenki megbocsátja, és egy reneszánsz embert, egy modern *Übermensch*-et lát benne. Így csak operettherceg lett, szegény, aki a világ legfényesebb nemzetéhez ment elzülleni, párizsi táncosnők, pezsgőző arisztokraták közé, és felejteni azt, hogy a tóból sohase lesz tenger.

A népe már régen nem nevet rajta. Amikor a szerb háborút lefújták, a háborúval, a magas és lázas aspirációkkal együtt őt is eltemették, s az, ami utána következett, egészen természetes és előrelátható. Ennyi vérbőség és energia és akarat nem való egy rongyos, árva liliputi országba. Pusztítsa el szépen önmagát, de ne az országát. El kellett tehát hagynia a Duna-parti fővárost, a bús Belgrádot, amely az apró fehér házaival, rongyos népével, bűzös és részeg kocsmáival neki mégis a hazája, a kirepítő fészke, a Korzikája volt. Párizsba ment, de nem örült a fényes cserén. A megbukott trónörökös sírva ölelte meg a tisztjeit, az utolsó híveit. Azt mondják, hogy a szíve könnyen lobbanó, becsületes és meleg. Az arca is rokonszenves. Két évvel ezelőtt láttam egy magyar állomáson, amint a szalonkocsijából kihajolt sovány, érdekes feje. Az arca nemes és határozott metszésű, a keze finom, az ujjai arisztokratikusan hosszúak. Szeme fürge és mozgó, mint egy vércséé, de melankolikus. Az arca pedig sápadt, nagyon sápadt. Azt hiszem, hogy ez a szegény dekadens fizikum a vágyai végtelenségében őrlődött meg, és ha módja van hozzá, nagy uralkodó lesz, nem kerül idegszanatóriumba és a kroki írók tollára. Egy kis nép tragikus imádata a végzete. Mindent az entuziazmus sötétbíbor fényében látott. Ma megint trónuson ül. A delírium fényében szerb zászlókat lát maga előtt, millió és millió masírozó katonát, és Szerbia határát egészen a párizsi elmegyógyintézetig terjeszti ki.

Világ, 1912. augusztus 28.

ÜNNEPEK ÜNNEPE

Bécsen, a boldog és fényes császárvároson, aranyhullámokkal hömpölyög végig a katolicizmus ünnepe, az ünnepek ünnepe. Méltóbb helyet alig tudunk neki. Ez a város mintha mindig ünnepelne. Télen, amikor a házai fehér prémet kapnak, s a zúzmarás ágak közt vakítóan süt át a Ring ívlámpája, van benne valami szűzies. A kertjeinek zöld békéje, lógó szobalámpáinak rózsaszín ernyője, a szolidsága, a csendessége, az egyensúlyozott és biztos élete, fejedelmi pompája és nyugalma egészen idillivé teszik, s ez rokon velünk, rokon a katolicizmussal. A katolicizmus is a lélek és a jóság idilljét akarja. Ebben a harmonikus környezetben bont zászlót a hit. A monarchia összpontosítja lelki katonáit, seregszemlét tart felettük, és hangsúlyozza, hogy határai között a szellem katolikus, és ha vannak is olyanok, akik más hitet vallanak, az atmoszféra, amely mindent átölel, a talaj, amelyből láthatatlan energiát merítünk, a forrás, amely felvillanyozza erkölcsi életünket, a katolicizmus.

Ha valaki most végighalad a bécsi utcákon, azt hiheti, hogy ott egy titokzatos színjáték folyik. Színjáték ez? Igen, egy isteni színjáték, az isteni dráma egy fejezete. A középkorban a spanyol szerzetesek játékokat írtak, amelyekben az Oltáriszentség volt a főszereplő - a dráma mozgatója, értelme és mélye -, s ehhez a drámához az egész világ csak staffázs, és mindenki - a királyok is csak mellékszereplők. Ilyen dráma, ilyen *autosacramentalis* folyik most az osztrák fővárosban. Hogy a szent ostya köré csoportosul mindenki, annak mély értelme van. Az *ευχαριστία* mindenkor a katolicizmus mivoltát emelte ki. Ami a protestantizmusnak csak emlék és szimbólum, nekünk élet, a legigazibb valóság, hatóerő. Velünk van, köztünk van, bennünk van az Isten, a teste a testünkké válik s a vére a vérünkké. Ennek örömére fújjuk meg az ünnepi harsonákat. A zenészek neki hangolják a hegedűket, a festők neki keresik a színt a palettán, a teológusok az ő dicséretét mondják gyémántszavaikkal és aranyajkaikkal. Ő a láthatatlan főszereplő, aki mindenütt jelen van. A titokzatos dráma, amely naponta, a nap minden órájában megtörténik az oltár fehér térítőjén, hogy földi köntösbe öltözik a láthatatlan, most csak ünnepi akcentust nyer, csak jobban érezzük, hogy mi is részesei, boldog mellékszereplői vagyunk ennek a drámának. Hogy ez a dráma egyúttal a jóra, a nagyra, az égbe törő lelkünk drámája is.

A színes precesszió pedig mind csak az ő ruhájának az uszálya. Nincsenek ott mások, csak lovagok, az Oltáriszentség lovagjai, akik mint a modern időktől megújhodó katolicizmus hívei - lelki életre és testi halálra, mint Grál lovagjai - harangoznak, tömjéneznek, tündökölnek, ágyaznak a testté vált eszme misztériumának. Csak szolgák vannak ott. Mert ezen az ünnepen az is kifejeződik, hogy a király is csak szolga, alázatos, kicsi cselédje az isteni titoknak. Ez az értelme ennek a fényes panorámának. Fény és illat, pompa és ceremónia, minden az ő cselédje. Mindnyájan az ő cselédjei vagyunk. A nők csak azért aggatják fel tüzes függőjüket, gránátszínű ékköveiket, villámló briliánsaikat, hogy ancillának ajánlkozzanak a templomában, s a főpapok violaszínű talárja, a bíborosok komoly vörös-fekete eleganciája, a hercegek díszkardja, a királyok palástja, jogara és koronája is csak arra való, hogy a harangzene zivatarában, a tömjén fullasztó-édes felhőjében, a porba repüljön azelőtt, akinek ez a hódolat csak szegénység és fakóság. A diadalmas katolicizmus lovagi tüntetése ez a szent ostya mellett. Egykor a katakombák forradalmi katolikusai vasperemű üvegtokban félénken a mellükön rejtegették a szent ostyát, hogy a börtönben, a vesztőhelyen ennek az ostyának életízével várják a halált. A szívük fölé, a ruhájuk alá dugták. Ma felmutatjuk. Az égbe nyújtjuk fel, a fénybe, a szabad levegőbe, hatalmasan. Olyan hatalmasan és ünnepélyesen, mint ahogy az égbolt kék monstranciája mutatja fel a napot.

Élet, 1912. szeptember 15.

ÍVLÁMPA ÉS MÉCS

Valaki künn a tükörablakok előtt megkérdezte, mennyiért mennék be ebbe a kávéházba. Nyolc és tíz közt volt az idő, este, vasárnap. Bemegyek én ingyen is, kötelességből. A hivatásomnál fogva, nyakig kaucsukköpenybe bugyolálva, jártam már kolerás barakkban is. Csak nem sokkal rosszabb egy ilyen kávéház?

Távolról csillogás, tükörfény és füst, közelről azonban a kép talán valamivel emberibb. Töprenkedtem, micsoda az oka annak, hogy ezek az okos és tisztes polgáremberek vasárnap este egymás hátán ülnek, puncsot isznak, és úgy kiabálnak, hogy a saját szavukat se értik. Zöld és piros italok állnak előttük. Nem hiszem, hogy jól mulatnak. A hőségnél és a megsavanyodott szivarfüstnél jobban fojt az öntudatlanságuk, az, hogy nem tudják, miért vannak itt. Az egyik asztal hallgat. Egy szomorú családi kör ül ott, majdnem kisírt szemmel, és az ívlámpák fényébe, a márvány asztalon kiteregeti lelki szennyesét. Már egyetlenegy embernek sincs hely. A zaj ott kóválygog, magasan, a plafonon. Izgatott pincérek szökdösnek ide-oda, lázas szemmel, verejtékezve. A lárma elviselhetetlen. Még egyre ontja az ajtó az új vendégeket, akik élethalálharcot vívnak egy székért, családapák jönnek, apró kisleányok fehér ruhában, leeresztett hajjal, akik kíváncsian tekintgetnek ide-oda. Az asztalok egymást nézik. Úgy látszik, ezen mulatnak. Van egy asztal, mely mindenkire rávigyorog. Egy negyedóra szenzációja az, hogy észreveszik, ott a nagy tükör alatt ül egy nő, akinek tízezer koronás gyémántbuton villog a kipirosodott fülcimpájában. Közben minden elvész egy káoszban. Az emberek kérdeznek, a kérdésre nem kapnak feleletet, hozzák a lapokat, meg se nézik, a kisleányok csokoládét majszolnak, az anyák haja belelóg a tartárszószba, a tányérok csörömpölnek, az infernális egyveleg búsan, nagyon búsan dong, az öntudatlanságig és a megbolondulásig. Ez a budapesti vasárnap este.

Láttunk máshol is vasárnap estéket. Ott a családok ablakai fényesek voltak. Nálunk csak a kávéházak ablakai fényesek, a város sötét, az utcák feketék és szomorúak. Azokon a helyeken, ahol mély és tiszta lelki kultúra van, mécsek gyulladnak ezen az estén, a vasárnap örömére, az egész várost egy csendes és meleg illumináció öleli körül. Ez az egyetlen nap, amikor igazán a magunkéi lehetünk. Az örömmécset kellene meggyújtanunk. Két gyertyát a zongorán, ahol a kedves hangjegyeink hevernek. Egy lámpát egy kis kép alatt, amely igazán a miénk. Egy drága könyvet kellene kinyitnunk. De van ennek a publikumnak zenéje, van lelki kultúrája? Alig hisszük. Divatja és kávéházi kultúrája van. Nincs mécse, csak ívlámpája van. Fél a magánytól. Retteg attól a gyönyörű *tête-ā-tête*-től, amikor egy elhagyott szobában magára marad, és pár óráig szembenézhet önmagával. Dolgozni csak becsület, de pihenni - harmonikusan és nemesen - művészet. Igen, ezek a szegény mulatók, ezek a kávéházi száműzöttek menekülnek a vasárnapi zajba, felejteni jönnek ide, önmagukat, egytől egyig ennek a semmin se csodálkozó városnak a hajótöröttjei, akik hat napig tudnak még dolgozni, de a hetedik napon, hogy a munka zakatolása nem zsongítja idegeiket, öntudatlanul új izgatószereket keresnek, zajt és bort és cigányzenét, nehogy végigtekintsék az életüket. Egy szigetet nekünk, szegény hajótörötteknek, egy kávéházat. Az a nő, aki ott zöld gyémántját villogtatja, egész héten kulcskötegeket csörgetett, és a zsírosbödönök közt forgolódott, a férfiak pedig, akik fásan meresztgetik szemüket az illusztrált lapokra, számokat fejtettek, könyveket vezettek, verekedtek a kenyérért. Annyi idejük van a pihenésre, hogy ide jöttek? Csak a maguk számára, a csöndre és az áhítatra nincs idejük. A kávéház sokszor elborul a füsttől és a zajtól. Ilyenkor úgy tetszik, hogy ezek a fényes és ünneplő emberek betegek. Szeretnének leheveredni a márványlapokra, mint egy operatőrasztalra, hogy az öntudatlanságba süppedjenek, álomba ringassa őket az

ívlámpák darázszümmögése, és fejükre csapják a kloroformos sisakot. Úgy mulatnak és mosolyognak szegények, fejükön egy kloroformos sisakkal.

Élet, 1912. október 6.

HALOTTAK

Halottak feküsznek a sírokban. A földön is, amerre a szem ellát, halottak feküsznek. Huszonnégy óráig - a halottak napján - mindenki az emberiségnek arra a nagyobb részére gondol, amely koporsókban alszik. Az idén azonban nemcsak egy nap az övék, úgy tetszik, hogy az egész hónap a halottak hónapja, és az év, amely sötéten köszönt felénk, a halottak éve. Csak sürgönyök érkeznek hozzánk mindennap: száz halott, ezer halott, tízezer halott. Ki gondol e szörnyű szám előtt arra az egy emberre, aki a fájdalma végtelenségével búcsúzkodik az élettől, és a földbe vájja körmeit? Határunktól a reges Isztambulig és a kemény Drinápolyig rothadó testekkel van párnázva az út. Hogyha nézzük a balkáni mappát, a színeit szeretnénk kicserélni, s mindent-mindent bemázolni karminnal és vörös tentával, minthogy vörös az idei ősz, vörösek a hegyek, vörös a folyók vize, még a levegő is lázvörös. Öt ország egy boncterem. Mi, akik egy halottas ágynál is lehorgasztjuk a fejünket, csüggedten állunk e sötét panorámánál, minden embert külön-külön akarnánk elsiratni, mert ebben az iszonyú tömeghalálban mindenki a maga halálát halta, egyénien. Az egyik talán felemelte a kezét. A másik az átlőtt szeméhez kapott. A harmadik némán - gesztus nélkül - fordult a pocsolyába. A negyedik a próféta zöld zászlaját látta. Az ötödik egy sziklára koppant. Számoljátok velem - lassan-lassan - ezerig... tízezerig... húszezerig...

Azt mondják róluk, hogy hősök. De így a halálban talán inkább gyerekek. A szájuk pityereg, sápadtak és fázósak, minthogyha egy takarót keresnének merev kezükkel, és a szemük, amely kialudt, bámul az őszi égre, még egyszer magába öleli a dombok képét, a napfényt, az eget. Ellenségnek nevezik a kis katonákat, minthogy piros vagy kék az uniformisuk. Vetkőztessétek őket anyaszültmeztelenre, s akkor azt mondjátok, hogy a testvéreitek. Testvéri kis halottjaink ők, akik félrebillent fejjel alusznak a balkáni sziklákon vagy egy fa alatt, minthogy ha elszenderedtek volna egy pohár tej után az anyjuk mellén, az ágyacskáikon, ártatlanul, nagyon ártatlanul. Minden halott ártatlan és tiszta és olyan, mint egy gyerek. Már megint semmit se akarnak. Csak a ruhájuk téveszt meg, amely nem tartozik hozzájuk, a messzire dobott puskájuk, az elgurult sisakjuk, a maskarás lószőrbokréta, amelyet a fejükre biggyesztettek ezeknek a huszonkét éves gyerekeknek, hogy vicsorgó és gyilkos, tomahawkot rázó kannibáloknak lássanak. Valaki igaztalanságot tett nekik. Az örökre megállott huszonkét éves szívecskék nem ezt akarták. Ők akartak mosolyogni és sétálni, dalolni és egy pohár bort inni, könnyezni és megcsókolni egy testvéri szájat. Akartak élni, amíg a hajhagymáikból kikopik a festék, és a színtelen, fehér hajuk inti őket az alvásra. Szegénykék, az idei nyáron még félve jártak a réteken, nehogy a lábuk eltaposson egy szentjánosbogárkát. Egy pillét nem öltek volna meg, amely csendesen leszállt a török mezőkre, a tamariszkfákra.

Ma reggel átmentem egy téren, ahol hatalmas állványokra rakták a koszorúkat, hogy a halottak napján minden síron legyen eleven virág vagy olcsó és festett pléh. Itthon a padláson leporolják a fekete sírlámpát, amelybe holnap gyertyát tűznek. Mit küldjünk mi nekik? Egy divatos hazugság azt diktálja, hogy a szamotrákiai barbár angyalt kívánjuk útjaikra, egy indulót ordítsunk feléjük *tempo marciale,* és koszorút küldjünk, rengeteg koszorút, tölgylevelekből. Mi azonban nem hiszünk a hazugságokban. Úgy gyászoljuk őket, mint a kis testvérkéinket. Szeretnénk mindegyiknek egy fehér halottingecskét küldeni és egy csókot és egy pici-pici koszorút, szentimentális virágokból, kék nefelejcsekből, mint a kétéves gyerekek koporsójára, akik mosolyognak és játszanak - katonásdit játszanak -, azután egy napon meghalnak, és nem tudják, hogy miért.

Élet, 1912. november 3.

HÁBORÚS STRÓFÁK

Régi rege szerint galamb hozza az olajágat. Ma már ez a rege is elavult. Azóta lett komoly az aggodalmunk, mióta a hadügyminiszter mozgósította a galambokat is, a fehér és szelíd postásokat, amelyek gyorsan és biztosan viszik a hétpecsétes leveleket egyik hadtesttől a másikig. Ezek a szerelmes madarak is bevonultak már az aviatikai osztályba. Egy hivatalos kommünikéből megtudtuk, hogy már a galambok se a mieink, de a hadsereg akármelyik pillanatban lefoglalhatja közcélra, légi szolgálatra, és odasorakoztathatja őket az acélkarvalyok, a bombát és halált hozó aeroplánok mellé. Ó, háború galambjai, ti jelentetek meg először a sötét horizonton.

Mi pedig lassanként megtanultunk félni. Ez a város, amelyet még nem rázott össze egységes riadalom, ez a csecsemő korát élő, heterogén elemekből összerakott embersokaság, a kaszárnyaudvaron, kezében a behívójeggyel egyszerre megszerette egymást, megismerte azt a félelmet, amelynek eddig a nevét se tudta, a *neurasthenia belli*-t. Bujkáló, alattomos izgalom ez. Minden gesztusunkban ott lappang. Állandóan eszünkbe hozza azt az embert, akit akasztani vittek, és feltűrte a gallérját, nehogy náthát kapjon. Ebben a perspektívában az életünk karikatúrává torzul. Komikus az, hogy esernyőt viszünk az esőben, az, hogy még bújunk a léghuzattól, az, hogy a torokgyulladástól való félelmünkben nem merünk jeges vizet inni. Kedves polgártárs, ne féltsd úgy magad. Most meg kell tanulnod, hogy a galamb, amelyet tiszta búzával etettél, nem a tiéd, a ló se, a katonai műveletre alkalmas föld se, sőt a saját kezed és a fejed se a tiéd. A kezedet is csak kölcsönkaptad, egy időre, hogy más híján gyalulj, foltozz, vagy szobrokat faragj vele, de a kezeddel és a fejeddel és mindeneddel tartozol valakinek, s rögtön vissza kell szolgáltatnod, akár a pénzt a banknak, hogy ha megvonják tőled a kölcsönt.

Egy bécsi lap megírta, hogy a budapestiek félnek, és a bécsi bürger széles röhejjel meséli, hogy mi mindannyian gyávák vagyunk, degenerált, sápadt fickók, síró anyámasszony-katonák, akik a háború szelétől is megrettenünk. Ez a város tényleg betegebb. Betegebb és intelligensebb. Mi a háborút már nem látjuk romantikus fellegekben, a csataképek vonzó glóriájában. Mi tudjuk, hogy a háború egy a betegséggel, a kolerás mocsárral, a pestissel, az éhséggel, kékre gémberedett ujjakkal, a hosszú és ájult várakozásokkal, mi olvastuk a muszka katonaorvos könyvét, melyben leírja az orosz-japán háború szcénáit és a „hős”-ök utolsó görcsös gesztusait, akiknek a sortűz alatt vacogott a tagjuk, összecsattogott a foguk, az ingre fagyott a félelem halálverejtéke, és csak azért lettek hősök, mert pompásan tudták takarni a gyávaságukat, a haláluk pillanatáig makacsul gyávák tudtak maradni.

A rettegésünk pedig nemcsak önző. Hogyha sorkatona vagyok, és ott fekszem az árokban, az ellenséges csövek és srapnelek előtt, amelyek a csatateret úgy teleszórják tűzzel, mint az utcaöntöző tömlő a kövezetét vízzel, még akkor se biztos a halálom. Hiteles statisztikai adat szerint a legvéresebb csatában is csak harminchárom százaléka marad ott a legénységnek. Háborúba menni tehát körülbelül annyi, mint tífuszban megbetegedni. Ez a veszély is állandóan fenyeget, de közel se félünk tőle annyira, mint egy háborútól, holott a tífuszbacilus és a puskagolyó egyformán öl. Ilyenkor igenis másokért is „drukkol”-unk. Az emberiség máskor holt szó, üres fogalom. Most eleven és gyengéd valósággá válik.

Különben ki vagyunk fáradva, idegesek és álmosak vagyunk. Egy hónap óta állunk már poszton az európai diplomácia ajtai előtt. Akármi történik, mi már drágán megfizettük a hadisarcot, aranyban is, de mindennél drágább izgalomban. Eddig még nem hullott egy csöpp vér sem. De hullottak könnyek, amelyek talán vérnél is sósabbak és forróbbak. A külpolitikáról pedig csak egy a nézetünk. Az, hogy már szeretnénk egyszer mélyen és nyugodtan aludni.

Élet, 1912. december 8.

LAPP ATYAFIAK

Eljöttek hozzánk lapp fajtestvéreink - az állatkertben lehet náluk vizitelni, közvetlen a jegesmedvék mellett. Itt mutogatják magukat bizarr sátrak alatt, egy füstös kondérnál, a havon, csónakszerű szánjaikon, melyeket a rénszarvas, a turáni mitológia csodaszarvasa húz szelíden, könnyező szemmel. Az angol-német, a spanyol-francia barátkozás villanyfényes termekben, pezsgős bankettekkel kapcsolatban zajlik le, a mi ismerkedésünk csak itt. Első pillanatra csakugyan nagyon idegenszerűek. A szemük keskeny és vakoskodó. Ahol ők élnek, csak fél évig süt a nap. A nyelvük, melyet mi kínos verejtékezéssel tanulhatunk az összehasonlító finnugor nyelvészeti órákon, merően különös, csak pár szavuk egyezik nagyjában, és csak a fülünk érzi, hogy ez a zene ismerős, régen, nagyon régen hallottuk. Néhány kisfiú már tisztán gagyogja a magyar szavakat. A rokontalan magyar ezt is örömmel hallja. Pöttöm lapp kisasszonyok botorkálnak a hóban vastag szőrmebundában és bocskorban, szőkék, kék szeműek, piros arcúak, igazi skandináv babák, és a fa mellett egy gyerek énekel valami lapp dalt, lallázva és szöveg nélkül. Pajkos dal lehet, de rám úgy hat, mint egy temetési ének. Ezek volnának az én rokonaim? Akkor inkább rokonom a bécsi pincér, a német rakodómunkás vagy a holland paraszt, aki villával piszkálja a fogát.

A lappok azonban szerződtetve vannak, s elgondolom, hogy otthon, a földbe vájt vityillóikban, bizonyára másképp élhetnek, és az ő itteni szereplésük nagyon hasonlít ahhoz, hogy ha pár hortobágyi csikóst díszmagyarba öltöztetnénk, s azonmód kiraknók őket egy bódé színpadára, idegen tekintetek prédájául. Ez csak egy álnépszínmű. De szerencsére láttam őket - előadás után - egy pincében enni. Vajat ettek, késsel és villával, finom pesti margarinos vajat, a család az asztal köré telepedett, a lapp menyecske állva, szorgalmasan sürgölődve osztotta szét az ételt, és az öreg lapp levette fejéről - lassan és ünnepélyesen - a rénszarvas kucsmát, s megmutatta kérges, olajzöldre cserzett arcát. Éhesek voltak, de nem siettek. Ezek a műveletlen vakondokemberek szemérmesek és úriak. A férfiak mozdulatlanul nézték, hogy készítik az asszonyok a vacsorát. Amikor minden készen van, a legöregebbik maga elé téteti a kenyeret, egészen közel hozzá, hogy kényelmesen szeghessen belőle, és a poharat is egész közel, hogy ne kelljen méltóságbontó, nagy mozdulattal utána nyúlni. Mindenük merően különös és északi. Az anyanyelvükön kívül angolul és norvégul selypegnek, mint a mi parasztunk németül, aki azt tudja, hogy *nix-dájcs*. Az öreg lappnak az a mozdulata azonban ismerős volt, testvéri és rokoni, s a másik pillanatban már az egész társaság az volt, a pisze és majszoló gyermekcsoport, az almaarcú szelíd menyecskék is, akik a fejükön piros kendőt viselnek keleti virágmotívumokkal, magyar motívumokkal. Elszakadtak tőlünk, a vaksi északi fokra, a féléves sötétségbe, a szavaik elsatnyultak és a felismerhetetlenségig ficamodtak, az étlapjukon csak a kenyér, a halzsír szerepel a szemük lenkék lett, de a nyugalmuk és a taglejtésük beszél, ezt nem felejtették el, s az önfeledtség pillanataiban úgy mozognak, mint a szegedi paraszt, aki áhítatosan és ünnepien megszegi a kenyeret. A néző pedig érzi, hogy leülhet közéjük. Ezzel a társasággal valaha, kétezer évvel ezelőtt, mi is együtt vacsoráztunk.

Ugye, öreg lapp bátya, Anders Persen?

Élet, 1913. január 19.

A SZERB NEMESEK

Azt olvassuk, hogy a szerbek nemsokára nemességet kapnak. Már a kutyákat is fogdossák a belgrádi utcákon, hogy a bőrükre rárójják a nemesi diplomát, arannyal és török vérrel - mesterségesen - egy siheder arisztokráciát neveljenek. Eddig nem tudtunk a szerb arisztokráciáról. A régi nemessége megszökött, árulóvá lett és kivándorolt. Ez a különbség az ő arisztokráciájuk és a mienk egy jó része között, amely szintén árulással szerezte a vagyonát, de nem vándorolt ki. Hogy kik voltak az arisztokratái? Mikor pár évvel ezelőtt sétáltam a belgrádi korzón, s bámultam oroszosan öltözködő gömbölyű nőiket s lakkcipős, rongyos és sápadt férfiaikat, gyakran foglalkoztatott ez a gondolat, de csak abban tudtam megállapodni, hogy a szerb tömeg két részre oszlik. Az egyik az, amelyiknek jó kabátja van. A másik pedig az, amelyiknek nincs jó kabátja. A jó kabátos miniszter. A rossz kabátos nem miniszter. Egy közeli ismerősöm - egy bácskai fiskális - már gyermekkorában kiszakadt a szerbek közé. Mire megnőtt szép hosszúra a szakálla (mint Pasicsé), az Obrenovics-dinasztia alatt kultuszminiszter lett belőle, ami nagyon méltányos volt, mert hibátlanul tudott írni, is, olvasni is. Ez volt az egyik szerb arisztokrata. A belgrádi képtárban megismerkedtem a szerbek legnagyobb festőjével, aki füstölgő, vérpárás csataképeket, dísz-szerbes portrékat, narancsszínű és lila alkonyokat festett. Egy újvidéki úrihölgyé a dicsőség. Ő is a szerb arisztokráciához tartozik. A harmadik szerb arisztokrata, akit ismertem, egy hórihorgas és zseniális költő, modern poéta, formarobbantó és újat hirdető, aki nyolc nyelven beszélt és írt folyékonyan - magyarul is -, és annak idején, amikor a budapesti egyetemre is betévedt, egy új poézist vártunk tőle. Kiírom a nevét: Petrovics Vjelko. Nekem, amikor vad és szeszélyes sorait olvastam, eszembe jutott, hogy már volt egy másik Petrovicsunk. Később egy szarajevói szerb lapot szerkesztett. Ki tudja, hol van most és mivé lett ez a legnemesebb és legkülönösebb szerb arisztokrata, aki a balkáni virágos bozótokról, egy kis nép forró szomorúságáról énekelt?

Rokonszenves volt a felemás, értékes és értéktelen arisztokrácia. Demokrata vágy lüktetett benne. Most azonban kiderül, hogy a szerbség csak a kultúrszegénysége folytán volt demokrata. Íme, mihelyt megrészegedtek a vértől, már írják a nemesi almanachjukat. A szemünk előtt alakul ki egy „történelmi osztály". Szerbia történelmet játszik és nemesít. A disznópásztorok és az ökörhajcsárok erős, szép és tehetséges fiai megtanultak mindent, az arcuk verejtékével szerezték meg maguknak a nemességet, de az unokáik már egy háború, egy hőstett, egy hazugság véres tőkéjéből élnek. A fajta gyönyörű. Izmos, mint az oroszlán, büszke, mint a sas, és mohó, mint a vércse. De alig kapott erőre, máris degenerálódik. A kumanovói szabó, aki a harc véres gombolyagában magasra rázta a zászlót, fiakat és unokákat fog nemzeni, akik beleülnek a kényelmes állásokba, és belefekszenek a panamák puha ágyába. Az udvari bálokon rosszul szabott frakkban illegnek. Ringy-rongy érdemjel fityeg majd a mellükön. Akárcsak nálunk. Ezzel pedig egy hosszú, messzire nyúló bomlási folyamat indul meg, amely késő századokban is éreztetni fogja a hatását, s megint egy új generációnak kell születnie valamikor, hogy legyőzze ezt a háborúnál is rosszabb és butább ellenséget. Mit szólsz ehhez, agg és süket Petár, disznópásztorok ükunokája, aki genfi diákkorodban tagja voltál a szocialista pártszervezetnek, és mindig szorgalmasan fizetted a pártadót?

Egy dolog azonban kétségtelenül érdekel: látjuk a történelmet embrióban. A heraldikusok tanulhatnak. A nemesítés mindenütt a titkos és varázsos múltban történt, amikor nem voltak fürge lapok, távírók, vasutak és telefonok. Ha van valami bája és értéke a címereknek, a pecséteknek és a nemesi diplomáknak, a múlt titokzatosságában van. Nem ismerjük a múltat, és úgy hat ránk, mint egy mítosz. De a szerbek ismerik. Ők ötszáz év múlva is kiböngészhetik

az elsárgult napilapokból, hogy az ősük hány törököt lőtt le, melyik napon és a nap melyik órájában. Ez már nem lesz mítosz. Csak egy hentesi tény szigorú és pontos megállapítása. Talán az utód kicsit fázik is majd az oklevelétől és a címerétől, amelyben - mint a mi régi címereinkben - egy török koponya lesz, egy félhold és egy lobogó, a próféta zöld lobogója. Ó, régi emlékek. Kumanovo, Monasztir, Dibra. Régen volt. 1912-ben...

Világ, 1913. február 2.

TRAGIKUS BANDITÁK

Azok a gyilkos urak, rablók, orgazdák és pénzhamisítók, akik most a párizsi esküdtszék előtt állnak, szellemesek. Rímet mondanak a guillotine-ra, amely nemsokára lenyisszenti a nyakukat. Az egészséges és az igazi erkölcs paradoxonját hirdetik. Hisznek a rosszban? Nem, még erre sem képesek. Csak színházat játszanak, a múlt elavult formájában, a tíz évvel ezelőtt letűnt irodalmi divat szerint, amely a szellemességet és a szellemeskedést kutyakötelességévé tette mindenkinek, s így alapjában kópiái az Oscar Wilde-i színpadi hősöknek, akik az igazságnak mindig a fonákját mondják, szellemességből. Akasztófahumoruk van. Még a vádlottak padján is vitatkoznak a törvényszékkel, hogy nincs joga ítélkezni fölöttük, rendreutasítják az elnököt, az egyik pedig sóhajtva említi meg, hogy - sajnos - elmúlt a fiatalsága, nem volt ideje gyilkolni, de elvben azért hű anarchista maradt. Félművelt emberek. Balkörmű szabadgondolkozók, akik könyveket írtak a társadalom ellen, homályos szociológusok, akik egy anarchista lapban hányták ki fekete epéjüket, féltudósok és félművészek, akik egész életükben tajtékoztak, toporzékoltak és nemet mondottak. Szomorú gipszszobrai a tagadásnak. A franciák *tragikus banditák*-nak keresztelték el őket. Mennyire nincs igazuk. Ahhoz, hogy valaki tragikus legyen, mindenekelőtt öntudat, tisztaság és egyszerűség szükséges. Még nem is bonyolultak, csak színészek, komikus ágálók, akik zagyva tanoktól, meg nem emésztett paradoxonoktól rúgtak be. Sznobok. A gyilkosság smokkjai, az anarchizmus szalonapacsai, a bűn dandy-jei, a romlás szánandó ficsúrai és akasztófavirágjai. Szeretik a nagy gesztust. Le Bargytól, a *Comédie Française* művészeitől s a francia forradalom hőseitől tanulták, akik egy viccel hullajtották le fejüket a fűrészporos kosárba. Irodalmi áldozatai az erkölcsi sznobizmusnak. Így függ össze Bonnot és a bon mot.

A párizsi közönség kissé felül nekik. Gyémántbutonos hölgyek, komoly urak naponta érdeklődéssel nézik végig a horpadt koponyájú és karimátlan fülű banditákat, akik egészen kizökkentek a pozitív erkölcs vágányaiból s valahogy mentséget keresnek a számukra. A *raison* nemzeténél ez érthető. Idegenül bámulja a rendbontókat, akik kaotikus sötétségben gyűlölik mindazt, ami van, és cselekszenek, anélkül, hogy tudnák, mit akarnak. Ezek nekik imponáló különcségek. Párizsban él a legjámborabb, legtakarékosabb és a legkövérebb nyárspolgár s a legvadabb apacs. Akadémikus festői hallatlanul népszerűek. De a futuristák, a formák garabonciásai, a színek apacsai sehol olyan nagy sikert nem arattak, mint ott. Arisztokrata hölgyei, akiknek családfája XI. Lajos korába visszanyúlik, szeretik parfümül keverni választékos stílusukba az argót. A francia ember teste és szelleme rendben van. Ez azt jelenti, hogy zseniális. A rend a zseni. Ha rendben van a lelkem, akkor jó vagyok, az etika zsenije. Aki a gondolatait pompásan rendezi el, az tudós, aki az érzéseit ragyogóan selejtezi, az művész. Innen lehet magyaráznunk, hogy ezek az éretlen féltudósok és félművészek a franciákra éppen az ellentét ereje folytán hatnak, és egy pillanatra művészi szenzációval szolgálnak nekik. Tragikus banditák? Nem, inkább a morál analfabétái, a zseni antipódusai, a társadalom vízfejűi, az élet butái, a van tagadói és a nincs félkegyelmű szofistái.

A szellemességük, a vitájuk, a gonoszságuk a mi szemünkben csak szánalmas. Nem tudjuk, hogy mit akarnak. A külsejük egy pillanatra talán még imponál, mint a vadállatok külseje. Álltak már az állatkertben a jávai tigris ketrece előtt? Az állatok e hercege, a fenevadak e ragyogó maharadzsája csupa erő és nagystílűség, a bundája fejedelmi, a teste karcsú, a foga, mint a gyöngy, a szája, mint a rózsa, egész mivolta grácia, kecses hajlékonyság és okosság, mindaddig, míg a szemébe nem tekintünk. A szeme azonban buta. Buta és szánalmas. Szánalmas és komikus. Az a barna, vérszomjas szem olyan lelketlen, mint egy üveggolyó.

Mellette erősebbnek és nagyobb stílűnek látjuk a galambot, a szentjánosbogarat, a hangyát, amely egy zsemlyemorzsát cipel apró házikójába.

Élet, 1913. február 16.

A PESTI GYILKOS

Gyilkosok szerepelnek a porondon és az újságok hasábjain. Alig csapódott be egyik mögött a börtönajtó, két másik gyilkos lépett a törvényszék elé, hogy zárt ajtók mögött igazat tegyen rajtuk az igazságszolgáltatás. Cingár, sápadt és ideges emberek. Egy új típus, amelyet tíz-húsz évvel ezelőtt nem is ismertünk. Akkoriban a gyilkostípus a paraszt volt, vérben forgó szemekkel, horpadt koponyával, egy analfabéta nyomorult, egy tajtékzó vadállat, akit a csendőrök kötelekkel és láncokkal összekötve adtak a rendőrség kezére. Az utóbbi évek bűnkrónikájából azonban kiderül, hogy ez a régi típus - akárcsak a betyárok és a haramiák - eltűntek, s helyettük újfajta gonosztevők szerepelnek, színinövendékek, nyomdászok, fogtechnikusok, akik már nem tudatlanok, inkább betegek és elfinomultak, felfokozott idegéletet élnek, és a gyilkosság gondolata először is finom idegszálaikon cikázik át. Öntudatosan ölnek. Abba a kávéházba járnak, amelybe mi, azokat a lapokat olvassák, intelligens munkát végeznek, öltözködni is tudnak, látszatra semmi különbség sincs köztük és a többi emberek közt. Kígyóravaszsággal eszelik ki a terveiket, és a terep ismeretével egérutat is találnak maguknak. Tudják, hol a legközelebbi zálogház. Ismerik a menetrendet. A gyilkosság elkövetése után mellékutcákon lopakodnak előre, nem sietnek, nehogy elárulják magukat, flegmatikusok és fásak, óvatosan megtörölik véres kezüket a zsebkendőikbe, s mielőtt lefekszenek, egy kivilágított éjjeli kávéház fakó számlapján megnézik, hány óra. Ez a pesti gyilkos.

Emberi motívumot, amely legalább felébressze a szánalmunkat, alig találunk bennük. Az a vánnyadt és szomorú csavargó, aki megölte a kilencéves kisleányt, még az életét, még a bűnét sem tudta megértetni. Lelkében nincs igazi megbánás, a szeme száraz, az arca csak az ijedelemtől fakó. A vallatók pedig kétségbeesetten keresik az érzéseit, amelyek valahogy teljes fénnyel világítják meg a tettét. Mennyire hálásak vagyunk egy meleg szóért, egy emberi felzokogásért. A gyilkos elmesélte, hogy gyermekkorában szerette a verklit. Egy forró nyári délután annyira megbűvölte ez a koldusi hangszer, hogy - öntudatlanul - utána ment, eltévedt, s akkor kapta az első büntetést, a verkliszóért, egy szomorú és szegényes ábrándért. Ez az egyetlen, benső vallomása. Ha tovább folytatja így, és a lelke, az elsüllyedt élete mélységeiből emeli ki könnyes szavait, akkor a gyónása igazságában egészen megtisztul. Egyszerre azonban cinikusan elzárkózik a lélek szava elől. Az üres erszényre, az üres gyomrára hivatkozik. Nem meri bevallani, hogy a szíve volt üres és oltártalan. Semmit se tud magyarázni és menteni a szívével. Az ésszel, az okosság és a pénz pogány logikájával még kevésbé. Azok a gyilkosok, akik utóbb gyilkoltak, annyi pénzt se raboltak, hogy abból a menekülésük költségét fedezhették volna, gyilkoltak magáért a gyilkosságért, a vér szagáért, a bűn varázsáért. A régi típusú gyilkos gazdag kastélyokba tört be. Az új gyilkos nyomortanyákat fosztogat, rongyos abroszokat, elviselt cipőket, zálogcédulákat rabol és bosszú nélkül ártatlan báránykákat áldoz a bűnnek.

Az embert, aki a lapok riportjait olvassa, elfogja a szédület. Egy sötét embertömeg él itt mellettünk és közöttünk, amely ezeket a típusokat szolgáltatja. Hitetlen és koravén. Sárga arccal ül valamelyik zugkávéházban, a füsttől megvakult tükrök visszfényében, egy piszkos piccolo-findzsa előtt. Idegesen reszketnek hosszú, vékony ujjai. Utolsó fillérjei most gurulnak el. Szeme ravaszul hunyorog. Ki tanítja meg őket a jóság bölcsességére, a szeretet nagyszerű szavára? Hogy szeretnénk felnyitni a szemüket a fényre, az igazságra, az egyetlen célra. Hogy szeretnénk megsimogatni hideg homlokukat, melyben bús tervek főnek. Hogy szeretnénk a szíveikben - ezekben a fekete és csillagtalan szívekben - apró és tiszta oltárokat építeni.

Élet, 1913. március 2.

TÖRTÉNELEMVÁRÓK

Amikor ezeket a sorokat rójuk, nem tudjuk, hogy a következő órában, a következő percben mi fog történni. Lehet, hogy az írásunkat hirtelenül inaktuálissá teszi egy fordulat, a történelem, amely az ajtókon - most még - igénytelenül és bátortalanul kopogtat. Talán már a szedő kezébe se kerül ez a papír, melyet sietek teleróni apró betűkkel. Az is lehet, hogy a szedő még kiszedi, a mettőr is szépen kiformálja belőle a maga ólomkalácsát, de mire elkészül, a rotációs megáll, és - egyszerre - sok ezer kézből kihull a szerszám. Akárhogyan lesz, írjunk. Az olvasók, mire e sorok hozzá érkeznek, már biztosat tudnak. Mi azonban ne várjuk be a biztosat. Ezek a gerjedő és csírakeltő pillanatok, melyekben a jövő alszik, a történelemnek ez a várása, kezünkben az órával, a találgatások, az izgalmak és a sejtések ez órája még a biztosnál is érdekesebb, s hogyha az írásunk így el is veszti információ értékét, legalább hű momentfotográfiáját adja a percnek, amelyben született.

Szemben velem az ablakban minden öt percben félrehúzzák a függönyt, kikukucskálnak az utcára, hogy állnak-e már a barikádok. Asztalomon minden percben csöng a telefon. Rám nyitják az ajtót. Ismeretlenek, vadidegen emberek, akikkel tegnap még nem tudtam beszélni, de ma már megteremtődött köztünk egy modor, egy új stílus, így várjuk a históriát. Régente megszülethetett, anélkül, hogy ügyet vetettek volna rá, felnőtt, megizmosodott, s akkor, mikor már képes volt az életre, és erejével sorsokat kötött és oldott, az emberek megismerkedtek vele. A modern ember érzi a történelmet. Eléje utazik. Még az idő méhében van, de máris hallja halk, határozott szívhangjait. Ünnepien várja, mint a főhercegi csecsemőt a tudós doktorok és a bábák puha vattával, teknővel, szappannal, langyos vízzel és lánglisztel. A csecsemő első nyikkanása talán egy telefonkagylón hallik. Résen vagyunk, mert már belénk edződött az új kor öntudata, s idegünk, testünknek ez a sürgönyhuzala érzékenyen és gyorsan röpíti a gondolat elektromosságát, a levegőben szunnyadó szikrákat mohón gyűjti és feltranszformálja. Alattunk a város ájultan izgatott, de csöndes. Valamit les. A történelmet lesi.

Vajon szebb-e, nagyszerűbb-e a régi ember, aki öntudatlan-vakon serken arany hajnalokra és véresen zengő hajnalokra? Nekem úgy tetszik, hogy semmi se szebb és nagyszerűbb, mint ez a kor, amely tudja, hogy mi történik vele, és az utolsó pillanatban is szigorúan figyeli önmagát, az élet és a történelem eleven anyagát. A régi ember káprázó szemmel és dongó agyvelővel állott egy új világ küszöbén, értetlenül és boldogan, a tudatlanság fényes rajongásával a szemében. Nekünk azonban van egy új romantikánk, amelyet az utca lármája, a szenzációs esti lapokat áruló rikkancsok ordítozása se tud lerombolni, egy költészetünk, amely csupa eleven prózából, az élet értékeiből van összerakva. Budapest fás, ásító, hitetlen, szomorú város. Ezekben a történelemváró napokban szerettük meg. Amint a változás és a jövő nagy lelke lebegett fölöttünk, éreztük a közösségünket, s azt is éreztük, hogy kellő pillanatban egy nagy célért tudnánk együtt menni, képesek lennénk egy grandiózus történelmi elhatározásra, lenne erőnk históriát csinálni. Az izgalom megtermékenyítette az életünket. Hogy mi lesz? Ülünk az asztalnál, a zsebóránkat bámuljuk, a lassan sétáló nagymutatót és a kismutatót, amely fürgén kocog apró köröcskéjében, mintha versenyt futna. Egyelőre - csodálkozva és borzongó sejtéssel - az írómappánkra írjuk, többször egymás után:

1913, március 4.

Élet, 1913. március 9.

RÓZSAVÍZ

Ki lát ma már rózsavizet? Alig hiszem, hogy a fővárosi gyógyszerészek elfáradtak volna húsvét hétfőjén. Vidékre kell menni, egy csöndes magyar városka házai közé, hogy viszontlássuk a gyerekkorunk mulatságát, oda kell állnunk a fodormentaszagú patika üvegajtajába, végignézni a locsolókat, akik ibolyás mellénnyel, felrózsázott kabáttal jönnek a patikába, és rózsavizet kérnek. Ennek a zavaros fehér folyadéknak ott még mindig nagy a varázsa. A kopasz és humoros patikus is a régi. Nem egészen üzletember, félig tréfamester, az ünnep szertartásos rendezője, félig rejtélyes és kedves bűvész. Hasas üvegekbe, sokszor borosflaskókba bugyogtatja az illatos vizet. Ha a vevő tüllel parancsolja, beköti az öntözőüveget, és a tüllt szépen körülvágja a patika ollójával. A dugót pedig maga rovátkálja ki a zsebkésével. Úgy látszik, a patikust is szórakoztatja a húsvéti mulatság. Nyurga gavallérok érkeznek, akik zöld és sárga parfümöket is kérnek, az üvegre boszorkányos illatszivattyúkat, gumilabdával vagy ravasz illatszerszámokat, revolvert, melyből orchidea- és heliotropillatot lehet fecskendezni, tőröket, melyekből lila orgonaparfüm fröccsen. A vidéki kisasszonykák hajnalban ébrednek. Nem egészen azok már, akik gyerekkorunkban voltak. Sokat utaztak és sokat olvastak, jól zongoráznak, nyelveket is beszélnek, de ezen a napon korábban kelnek, mint egyébkor, a tisztaszoba asztalát megterítik, édes süteményeket raknak rá, s a hajukba - ábrándosan és finoman - sárga nárciszt tűznek. A szobából egyszerre kacagás hallatszik. Megérkezett az első locsoló, és a kisasszony fehér nyakán végigpatakzik a rózsavíz permetege.

Az, aki huszonnégy órára érkezik erre a vidéki ünnepre, csodálkozva és kissé értetlenül bámulja. Ezek az emberek ma mind játszanak. A játék pedig kötelesség. Akik a játék szereplői, hétköznapokon komoly és okos és igen értelmes emberek, leányok, akiknek tudományos, művészi műveltségük van, férfiak, akik nehéz értékes munkát végeznek. Mégis egész szívvel és teljes áhítattal játszanak. Van stílusérzékük. Értik a játék szertartását. A vidéki ember játékos és jelképek között él. Szimbólumait pedig, melyeket egy gazdagabb és kényelmesebb élet helyett kapott cserébe, tiszteli. Kellő alkalmakkor teljesen alárendeli magát ennek az etikettnek, melyet valaha - homályos korokban - a nép képzelete szabott meg, és e formák közt örül és szomorkodik, mint egy régi elfeledett szertartás naiv és öntudatlan szereplője. Nekünk úgy tetszik, hogy ez az élet komolyabb, súlyosabb, kulturább, mint a mienk. Ezekben a percekben pihen és elmélyül a létük. Ha pedig barbár életről van szó, akkor inkább a mi józan, jelképek és ünnepek nélkül való fővárosi életünk látszik barbárnak, mint ez. A japánnak, ennek a *par excellence* kultúrfajnak nem egy ilyen ünnepe van, de száz és száz. Azok a kis sárga emberkék, akik három-négy európai egyetemet végeznek el, hazamennek, és ott az ázsiai földön tovább játsszák azokat a társasjátékokat és családi szertartásokat, melyek éppen hatezer évesek. Van nekik egy teazsúrjuk, mely vallásos családi misztérium. Leülnek az asztalhoz, szigorúan megállapított, ódon szöveg szerint társalog a leány és a férfi, s bambuszpálcikákkal kanalazzák a virágból főtt teát. A naivság és a kultúra egy. Nekünk azonban elvették a játékainkat és a szimbólumainkat. Széttörték a rózsavizes üvegeinket. Az üvegbe a silány polgári okosság, a nyárspolgári *raison* kotyvalékát s a cinizmus vitriolját öntötték. Mit kaptunk a rózsavíz helyébe? Üres kézzel állunk, bámulunk, és szegénynek érezzük magunkat.

Én azonban felhoztam a vidékről a rózsavizes üveget az íróasztalomra tettem - már múzeumi ritkaság -, és nézem, amíg írok.

Élet, 1913. március 30.

HAMIDIE

Hamidie, kísértetek hajója, tengerek bűvésze, te mozgó csodapalotája a bizonytalan vizeknek, hová tűntél?

Ezen a héten újra láttak a görög vizeken, te acélkalandor. Sötéten bukkansz ki a tenger domború színéről. A parton levők haja az égre szökken, szemük fehérén a rémület ül ki, a szájuk vakog, hogyha meglátják a füstöd bokrétáját, és a földön henteregnek amely nem egészen szilárd a bánatuk terhének az elviselésére. Vizek akrobatája, gladiátor, csodatévő török hajó, szárnyas griffje a hullámoknak, merre röpülsz?

Azok, akik a földről látnak, úgy beszélnek rólad, mint egy antik csodáról. Éjszaka pirosan lobog lángból való sörényed. A görög pásztor, aki Júliáival az attikai vagy a peloponnészoszi lankákon bolyong, egy pillanatra megpillantja árnyékodat a habokon, és sejtő idegein a régi tragédiák borzalma cikáz át, arca eltorzul, mint a nagy görög hősé, mikor a lernai hüdrával viaskodott. Xenophón tízezer katonája nem vágyakozott úgy a nyílt tengerre, mint a te vitézeid. Dareiosz fia, Xerxész, a mesés perzsa, aki vesszőkkel verette el a makacsos tengert, nem bátrabb a katonáidnál, akik az akaratukkal vesszőzték meg az óceánt.

A csodát bűvölted közénk, amelyről már azt hittük, hogy megszűnt. Gőzzel röpülsz és a gyors villanyos szikra röpíti hozzánk a haditetteidet, de azért mi mégis érezzük a lehetetlent megnyergelő akarat mitikus erejét és 1913-ban mítoszt írunk rólad, Hamidie.

Utolsó szigete te a török aranykornak, a középkori szultánok és basák legutolsó acélvára, keleti tündérrege, becsület szigete. Ágyúid moraja tompa és fájó, mint a haldokló oroszlán ordítása.

A nyugati csodák rugókra járnak, lendítőkerekek hajtják, gépészek vezetik, s a matematikusok és a csillagászok másodpercekre kiszámítják az útjukat, és a csodájuk nem csoda. De nincs az a csillagász, aki megjósolja a te visszatérted. Egymás után látott Cira, Prevesa, Malta, Antivari. Keleti csoda vagy, amely csupa meglepetés és hihetetlen varázs, gyengék ereje, koldusok kincse, te, az óceán vörös csillaga, szeszélyes üstököse a háborúnak és a rontásnak.

Néha játékosan jelensz meg, s egy délután végigbombázol egész partvidékeket, felpörkölsz szigeteket, lángba borítasz nyugodt városokat, te bajkeverő, te rettenetes és kaján tréfamester.

Nem is hajókovácsok ácsoltak össze téged, de a próféta álmodott meg. A szelíd, babonás és ideges próféta, egy tikkadt délután, a pusztában, mikor síró szemét szúrta az arab homok, és arcára reáterítette zöld köpenyét, hogy a júliusi verőfénytől átfűlt agyvelejét és vízióktól, hallucinációktól beteg lelkét kissé hűsítse. Akkor írhatta a Koránnak azt a *szúrá*-ját, amely terólad szól, Hamidie: „Földrengés lészen, a tenger mozog, mint a hegyek, a hold kettéhasad és gonosz sötétségbe temetkezik, s az emberek úgy ugrálnak, mint a riadt szöcskék.” Az iszlám harcias lelke, karddal hadakozó hite van veled.

Röpülj, Hamidie, és ne térj vissza soha. Maradj legenda. Törd össze az iránytűt, amely visszakalauzolna a pusztulás színterére, a hazátlan hazába, a bús török partokra. Dobd a hullámokba a kormánykereket, légy egészen a kísértetek hajója, vágtass bele a lehetetlenbe, a hetedik mennyországba, a tenger kék őrületébe.

Röpülj, Hamidie, röpülj.

Élet, 1913. április 6.

A SÜKETNÉMA VÁROS

Három-négy nap óta megnémult és megsüketült ez a város, amely különben alig-alig tudja használni az érzékszerveit. Vakondokéletet élünk. Nem szólnak a telefonok. A kaucsuktölcsérek úgy merednek ránk, mint a néma szájak, és a kagylók, mint a süket fülek. Elnémultak a csengettyűk is, hiába beszélünk a telefonba, akárcsak egy halott fülébe súgnánk szavainkat, amelyeket már nem fognak fel az éber és munkás idegek. Mi már láttuk a várost a vaksága idején. Akkor, amikor pár órára kilobbantak a villamoskörték, a körúton elaludtak az ívlámpák, a kávéházakban gyertyákat gyújtottak és az utcákon végig feketedett az ablakok végtelen sora, nem volt ilyen szánandó a város, a defektusa nem ennyire fájó, a nyugalma nem ennyire idegesítő. Úgy érezzük, hogy a város minden idegét paralízis érte, már nincs meg az a kapcsolat, amely összeköt a sok ismeretlennel, nincs meg a biztosságunk, a keménységünk, a tömegöntudatunk. Visszaroskadunk a régi ember bús magányába. Az a rengeteg fül, amely a távoli tömegek szívdobogását hallgatja, az új ember titáni hallószerve, a jó és rossz hírek kürtje, a telefon megsüketült.

Miért panaszkodunk? Vannak filozófusok, akik most végigheverednek a díványon, békés szivarszónál belesüppednek a sötét csöndbe, lubickolnak benne, és boldogok, hogy senki se zavarhatja őket. A telefon alapjában indiszkrét szerszám. Vendégeinket kidobathatjuk a cseléddel. Az érdes, goromba és sáros hangok azonban kopogás és névjegy nélkül jönnek be, nem is az előszobán át, de egyenesen a legbelsőbb szobába, a fülünkbe és a szívünk pitvarába csiripel a lárma. Lehet, hogy a telefonnak megvannak a maga idegbetegei. Annak azonban, hogy nincs telefon, rövid időn belül még több az idegbetegje, s az a nyugalom, hogy most nem zavarnak, csak öncsalás, a csönd nem csönd, de süketség. Mert a telefon érzékeny huzaljai máris szervesen belekapcsolódtak az idegrendszerünkbe. A telefon tisztázta és egyszerűsítette a lelki életünket. A telefon megadta a modern embernek azt a biztos tudatot, hogy mindenhalló. A telefon megteremtette az abszolút jelent. Valaha még létezett a múlt, amely már megtörtént, de még nem tudtunk róla, tűzvészek, halálesetek és gyilkosságok, amelyek terhét órákig, napokig, hetekig viselték az emberek öntudatlanul, sejtések és előérzetek alakjában, de ezek a sejtések, előérzetek mind felszabadultak, megsemmisültek a szárnyas szó által. Általa a múlt öntudattá, valósággá, örök és boldog jelenné vált. Ebben a jelenben él - biztosan és bátran - az új ember, aki zseniális rovarként sok-sok mérföldre nyújtja ki tapogató csápjait, s mindaddig, míg a virrasztó hatodik érzéke nem nyikkan, biztos az egészsége, a nyugalma, a vagyona dolgában, éppoly biztos, mint akkor, ha nem zúg a füle, ha nem lát idegent a szobában, ha a kezével megtapintja a testét, és az érzékei megbízható és nyugtató közléseit tudomásul veszi.

Tessék elhinni, hogy e három-négy nap alatt számos egészséges ember máris neuraszténiássá vált. Alig észrevehető változások történtek bennünk és az életünkben. Nemcsak az üzletemberek kárát értem. Nyugtalan lelkünk botorkál a sötétben, a csücskén ott csüng annak a múltnak a kölönce, amely már megvan, és amelyről csak egy-két óra múlva értesülünk. Messze a városon kívül lakik egy barátom, aki késő éjszaka szokott hazamenni, egyedül. Mióta ránk borult az újfajta egyiptomi istenverés, minden lehetőt el tudok képzelni, talán meg is gyilkolták egy éjjel, talán eltűnt rejtélyesen és megmagyarázhatatlanul - talán elutazott messze földre, s többé sohase láthatom. Az emléke egyre távolodik, az arca egyre ködösebb és halványabb, a távolságok egyre nőnek. Sohase voltunk ily közel a miszticizmushoz. Nem a termékeny miszticizmushoz, amely abban áll, hogy mindent jobban és világosabban látunk másoknál, inkább ahhoz a ködhöz, amelyben a babonák virágzanak, ahhoz a középkori sötétséghez,

amely maga a tudatlanság és a butaság. Nem intézzük el a teendőinket. A józsefvárosi kávéház messze van, a klubba fáradságos felnézni, a budai ember várjon, mondjuk magunkban bölcsen, s a gondok mégis rajtunk csörömpölnek, bosszantanak és nyugtalanítanak. Életünk - gyors, és fürge életünk - pedig elszélesedik. Ma reggel a posta háromszor annyi levelet hozott, mint egyébkor. Akik máskor pár szót váltottak a dróton keresztül, most leveleket írnak, hosszú-hosszú leveleket, majdnem a régi memoárok stílusában, amelyeket - bizonyára - a telefon szorított ki. Látogatásokat kell tennünk. Este vendégek érkeznek. Naponta egy-két órát elvesztünk a levelek olvasásával, a vizitekkel, a vendégek fogadásával. Már a régi patriarchális élet romantikája bontakozik ki most egy kis vonalzavar miatt.

Kiírok egy évszámot a kézi lexikonomból: 1876. Ekkor fedezte fel Graham Bell a telefont. Csak ekkor? Az élet elképzelhetetlen nélküle. Ez teremtette meg a mi múlt nélkül való életünket, ez ölte meg a hamis titokzatosságot, ez járatta le a szószátyár írókat, ez alkotta meg a rohanó epigrammstílust, ez gyorsította a vérkeringésünket és a drámáinkat, ez nyugtatta meg az idegeinket, ez végezte el alkalmilag a freudi pszichoanalízist, ez semmisítette meg a fecsegő leveleket, ez volt fölösleges aggodalmaink villámhárítója, a henye szavaink, a formát nem öltött és elvetélt terveink, a lassú és tétova kétségeink, a lelkünk pár óra alatt felgyülemlett szennyének könnyítő kloákája. A svédeket sok mindenért irigyelhetjük. Most azonban nem a hitükért, a józan megbízhatóságukért, a kultúrájukért irigylem őket, nem azért, hogy nincs náluk analfabéta, és nem is azért, mert nem isznak alkoholt, hanem azért, mert ott a telefon olcsó, évente alig húsz korona, és mindenkinek van jó és pontos telefonja, a gyárosnak éppúgy, mint a hordárnak, a külvárosi kovácsnak és a vincellérnek. Náluk a telefon olyan, mint a mosdó és a szappan. Lelki köztisztasági ügy. Áhítatosan gondolok arra az időre, mikor nekünk is lesz amerikai telefonunk, a zsebünkben hordjuk a hangtölcsért, a kagylót, az összes szavak lehetőségét, ráállunk a villamossínre, a testünk elektromos teleppé válik, beszélhetünk akárkivel, aki - valahol messze - egy másik villamossínen áll. Csak utópisták álmodtak ilyen szépet. Hogy állandó közösségben legyünk mindazokkal, akik élnek, hogy egy fél másodpercig se áporodjanak el lelki gondjaink, hogy folyton valljunk, kérdjünk, gyónjunk, minden percben új, tiszta, egészséges helyzetet teremtsünk. Mennyi idegorvost tenne fölöslegessé egy ily technikai vívmány. Ez a közösség a költők ábrándja, az, ami megint felragyogtatná e szót: *emberiség,* az egy akol és egy pásztor bibliai álma.

Egyelőre azonban, nagysád, kedves nagysád, mégis kössön össze a barátommal, a kiadómmal, a szabómmal, a fogorvosommal, kössön össze a jelennel, az ég szerelmére kössön össze: az élettel.

A Hét, 1913. április 20.

DER, DIE, DAS

Néha furcsa és fájó nézni a budapesti publikumot, amint a bécsieknek tapsol. Már egy hete látunk német színészeket, két színházban játszanak, az egyikben a berliniek, a másikban a bécsiek. A berliniektől ne féljünk. Ezek mély és csillogóan hideg, súlyos kultúra vértezetében járó poroszok, akikkel sohase tudnánk összemelegedni. De a bécsiek majdnem veszedelmesek. Puha, gömbölyű, édes dialektusuk úgy csiklandja a fülünket, mint a langyos víz. Mindenki érti őket. A tüdőnk viszket, a gyomrunkból, a torkunkból bugyborékol elő a nevetés, amely apró kuncogássá töredezik a levegőben, a budapesti ember lelkesen veri össze a tenyerét, mint egy paprikajancsi, amelynek kezére lármás cintányérok vannak aggatva. Ah, a bécsieknek nincs párjuk. Vidámok, gazdagok, kövérek. Primadonnájuk, a csodálatos és zseniális Hansi Niese, a legnagyobb osztrák színésznő, félig huncut, diákos kisleány, félig pedig jól táplált bécsi mama, aki asszonyos és bájos, fürge és meleg, s - azt képzeljük - világos kávét iszik, sok habbal és szőlős kuglófot aprít beléje. Először látjuk, de úgy tetszik, hogy régi ismerősünk. Nekünk valaha nemzeti fülemülénk volt, aki este énekelt. Ó az osztrák pacsirta, aki a tiroli hegyek fölött, a szagos erdők hajnalában csattog vidám és érces dalokat. Ez ma is hat ránk, és határtalanul imponál nekünk. Minden árnyalatot röptében kapunk el. Maholnap talán ő lesz a mi pacsirtánk is.

Tudjuk a *der, die, das*-t? Az új generáció jórészt már könyvekből tanulta, keserves és verejtékes németórákon, és sokszor azt hittük, hogy teljesen elfelejtettük. Itt azonban kiderül, hogy Budapest még mindig ijesztően jól tud németül, azaz bécsiül. Aki elfelejtett, az visszaemlékezik. Amíg a ruhatárból a nézőtérre ér, már nagyszerűen ért mindent, a németül beszélő ősök, a nagyapák és nagyanyák tudása visszatér az agyába és a szívébe, s az is eszébe jut, hogy valaha a deszkákon csak bécsi sanzonettek ugrándoztak, az orfeumokban csak az volt a jó, ami osztrák, a kereskedő bécsi kereskedőben, az iparos bécsi iparosban, a nagybeteg pedig csak bécsi orvosban bizakodott. A józsefvárosi, ferencvárosi és budai élet ma is egészen bécsi. Semmi meglepetés sem éri a magyart az osztrák fővárosban. Pont azok a szokások, etikettek, társasjátékok, kávéházak, azok a vendéglők, ételek, cukrászsütemények, mint itt, az embereit, az íróit, a színészeit senki se kapiskálja oly könnyen, mint a magyar. Kissé elfelejtette őket egy generáció, de az új generáció gyorsan visszaemlékszik reájuk. Az élet feltételei azonosak a miénkkel, s így a budapesti legkönnyebben appercipiálja a bécsi viccet, a bécsi kávét és a bécsi szeletet. Hiába keresztelték el Wiennek. Nekünk Bécs marad örökké, a régi, varázsos, gazdag, meleg kedélyű és imponáló császárváros. A vendégjáték alatt oly intenzíven éreztük ezt, hogy szinte beleborzongtunk. *Der, die, das* - selypítette hibátlanul a néző, még az is, aki az iskolában megbukott németből. Egyszerűen azért, mert budapesti. A közönség nem éljenzett, hanem bravózott. Felvonásközökben a páholyokban és a zsöllyékben óbudai típusokat, józsefvárosi szőke lányokat, öreg ferencvárosi polgárokat láttunk, akiket a *Psütt-Karikaturen,* a *Muskete* és a *Fliegende Blätter* lapjairól ismerünk. A práteri kupléknak viharos a hatása. Megdörzsöljük a szemünket, körülnézünk, s azt kérdezzük, nem Bécsben vagyunk-e? Nem, itthon vagyunk. A bécsi lapok pedig azt írják, hogy náluk *magyar invázió* van.

Mindenesetre kísérteties és groteszk látvány: a színházi lámpák világában minden este feltámad a liget táján, a magyar fővárosban a régi Ofen-Pesth.

Élet, 1913. április 27.

NIKITA

Operettkirály? Ó, dehogy. Az operettkirálynak lötyögős a lába, degenerált és paralítikus, a fején ferdére taposott korona van, amelyet még az ágyába is magával visz. A fekete hegyek ősz és köpcös uralkodója, a hetvenkét éves aggastyán, aki most az európai színpadon elvégezte rövid vendégszereplését, sohase viselte hivalogva a koronát, és fütyült a romantikus pózokra. Nem ment fejjel a falnak. Róla legalábbis tízezer viccet hallunk, de egyik se illik rá. Mert öntudat, rókaravaszság és kígyóbölcsesség szunnyad benne, amelyek igazán nem operett-tulajdonságok. Azon a nézeten van, hogy a frázisoknál szebben csengenek az aranyok. A háborút pontosan megjátszotta a börzén, egy internacionális filmtársaságtól előleget kért a harci felvételekre, és csak azután dördült el az első montenegrói agyú, mikor az előleg a zsebében volt. Csavaros parasztesze van. Az uralkodók és a diplomaták túlfinomult körében néha talpraesett bon-mot-kat mondott, mint egy körmönfont paraszt. Louis Napóleon párizsi líceumban neveltette, de egész életében megérzett rajta, hogy nem empire szalonokban mozgott, és parasztkunyhóban született, Cetinje mellett. Póni lova által húzott kis fogatján atyai mosollyal gördül végig szirtes hazájában, s roppantul tetszhet neki a királyi uniformisa, az arannyal és bíborral ékes kabátkája, a szürke nadrágja és az oroszos sapkája, éppúgy, mint a parasztjainak. Az apja falusi bíró volt, aki igazat tett a csernagorcok közt. Hozzá kevéssé hasonlít. Nikita mint okos politikus mindig csak a saját igazát kereste, azzal paktált, akit a história homloktérbe hozott, hol a franciával, hol a némettel, hol az osztrákkal, hol a szerbbel. Inkább az anyjára emlékeztet, erre az egyszerű parasztasszonyra, aki tojásoskofa volt, és a fekete hegyekből tojásokat és aprófát vitt a cattarói vásárra, s ott jó pénzen eladta. Nikita kofakirály. Szkutarit is szájaskodva licitálta. Nem akarta odaadni se vérért, se aranyért, még az élete árán se, most pedig odaadja vér és arany nélkül, ingyen, mert az okos parasztesze úgy diktálja. Az élete csak a külsőségében patriarchális. Néha - forró nyári délutánokon - ingujjban pipál az ámbituson. Belül azonban ultramodern uralkodó. Nem bántotta, hogy nincs pedigréje, amit nem adott meg a múltja és a születése, ésszel pótolta, s a fiait jól házasította meg, és a leányait kitűnően adta férjhez. Tíz gyereke született. Azt akarta, hogy a famíliája megtollasodjék, minden ia-fia kiskirály legyen. Milica, Anasztázia és Hora nagyhercegnők a szentpétervári udvarban nevelkedtek, az atyuska gyémánt collier-t adott nekik, drága bundákat, gyöngyös fogukon át szívták az orosz fagyot, s néha, boldog órában megadatott nekik a ritka kegy, hogy reáhajoljanak a fehér cár sápadt és titokzatos kezére. Ipa az olasz király. Kölcsönlopta Ausztriától a mottót: *tu felix Nikita nube...* Késő öregségére egy kukucskáló ablakot akart a tengerre, Szkutarit. Nem sikerült. Nem esett kétségbe, mert Nikita rossz költő és gyenge drámaíró, de jó politikus. Álmokat sohase kergetett, mindig tudta, hányadán van, s amikor az európai hadihajók megjelentek az ablaka előtt, nyugodtan hátat fordított nekik, élvezte pünkösdi királyságát, tovább szundított. Ebből az álomból csak most ébredt fel. A kudarca talán fáj neki, de nem erősebben, mint ahogy logikus. Jobban szenved a családapa, az ambiciózus paraszt, mint a király. Mert két hajadon lánya, aki a háborús bonyodalomban királyi férjet remélt, most már biztosan sohase megy férjhez. Ó, édes kisasszonykák, Xena és Vera, ti vagytok az áldozatok, drága szláv szivecskéim, ti, kik pártában maradtok és megvénültök, ott a fekete hegyek közt, egyedül, egyedül, egyedül. Nektek nem jut már egy nagyherceg sem. Ásítva jártok majd a királyi palota szobájában. Előveszitek a francia kártyát, s pasziánszot játsztok. Később pedig a macskák nyakára kék szalagot köttök, papagájt neveltek, és - téli estéken - asztalt táncoltattok.

Élet, 1913. május 11.

KOLDUSOK

Mit művel a modern koldus, hogyha nincs elég alamizsnája? Leteszi a szegénysége szimbólumát, a görcsös és aszott koldusbotot, mint a kőműves a malteroskanalat vagy az asztalos a gyalut, és sztrájkol. Koldusnak lenni elég passzív dolog. A sztrájkoló koldus azonban még arról a csöpp aktivitásról is lemond, hogy kérges és elmeszesedett kezét a járókelők felé tárja, s rozsdás filléreket és penészes kenyeret kérjen züllött kalapjába. Nekünk a koldus szó a legmélyebb mélységet jelenti. Olyan mélyen fekvő pont ez, a nyomorúságnak olyan szilárd bázisa és utolsó állomása, mint a föld, amelyre az elbukó leesik, s azután már mélyebbre nem zuhanhat. Az ő szemük azonban békatávlatból látja a sarat, a vackokat, a rongyokat. Árnyalatokat különböztet meg. Ez magyarázza, hogy a nagykanizsai koldusok ezen a héten sztrájkba léptek, kimondták, hogy az, aki méltó a *koldus* névre, napi kilencven krajcárért nem koldulhat, legyen, aminek lenni kell, de ők tovább nem szolgálhatják a kellemesen bizsergető sötét hátteret a gazdagság aranyához, vígan elporzó hintajához és piros-telt arcához. Tessék megpróbálni. A gazdagok is belátják, hogy ennyiből még koldulni se lehet. Nekik is többe kerül.

A nagykanizsai koldusforradalom, a koldusok szociális öntudatának ébredezése, a patriarchális világ végét jelenti. Bármennyire groteszk ezeknek az embereknek az ostroma, akik lázongva feltárták sebeiket, hadonásztak a mankóikkal, s nyugodt polgárok orrába fújták szurtos pipájuk kapadohányfüstjét, ők az első igazi tiltakozók, akik érzik, hogy jogtalanság történik velük akkor, mikor állami vagy városi szegényházak könyvelik el őket, és a szegénységet intézménnyé akarják tenni. Mindig voltak és lesznek koldusok. A régi, patriarchális koldus azonban mártír, egy lármás, piros seb. Mindnyájan a magunkénak tekintettük. A falu az öregapjának tartotta, s úgy érezte, hogy szegről-végről rokona. Amint ajtóról ajtóra járt, úgy köszöntötték mint egy családtagot, s ha alamizsnát adtak neki, az adakozók a filléreken otthagyták a kezük melegét és a jóság balzsamát is. A modern társadalom talán bőkezűbb, szegényházakat épít, intézményeket létesít, de kényelmes, s a szegények ügyét nem egyénien - a szíve szerint - intézi el, hanem sommásan. Ismerjük a szegényházakat. A legjobb is nem sokkal rokonszenvesebb a börtönnél, ahova a boldogabbak a cifra, bús és könnyes szegénységet internálják. A gazdagok lelkiismeretén mindenesetre segít. A szegényeken alig. Mert az intézményes és szentesített nyomor e kirakatában minden koldus páriának érzi magát, idegessé válik, és sok ezer társa nyomorúságát is a hátára veszi. Ó, azok a reménytelen folyosók, ahol a petróleumszag, a rongyok és legalább a krumplifőzelék áporodott illata ölelkezik össze, és síró emberek kuksolnak az ablakokban, vágynak ki az életbe, hogy mindnyájan a maguk módján legyenek koldusok, a temetőben, az aszfalton vagy a templomok küszöbén. A koldus született bohém és született romantikus. A nagykanizsai koldusok sem a napi kilencven krajcárt keveslik, szegények, csak az életüket kérik vissza a szegényháztól, hogy kevesebb pénzen, önállóbban nyomoroghassanak, s biztos koldussors helyett csodatévő reménységet akarnak. A jótékony intézmények csak takarók, szépségflastromok, amelyek a társadalom tályogait maszkírozzák. Nincs intézményes jóság, csak ihletés, ötletes és egyéni jóság van. Jónak lenni nem tudomány. Jónak lenni nehéz, jónak lenni finom és nagyszerű munka, jónak lenni művészet.

Élet, 1913. június 1.

MONOLÓG

Részletek egy el nem küldött levélből

...Félszeg gesztussal veszem kezembe a tollat, hogy feleljek önnek, akivel tíz évvel ezelőtt chiantit ittam a római osteriákban, s azután párizsi kávéházakban rajzolgattuk a világ térképét, és külpolitikai rébuszokkal gyötörtük egymást, ön a francia és én, a magyar. Félek a találkozástól. Attól is, hogy a leveleink találkoznak. Mert úgy érzem, az utóbbi évek alatt mélyen devalválódott ennek a szónak az értéke: magyar. Mit írjak? A történelmi korszakokat előzik meg ilyen ájulatok, ilyen álmos csend és szédület, ilyen halálos fáradtság, amilyen most nálunk van. Csak tengünk-lengünk, a pállott levegő ráfekszik a tüdőnkre, de a viharkakasok még nem csikorognak. Mindig azt hittük, hogy ez az utolsó perc. Öt év óta azt hittük. Ennek az országnak a háromnegyed része belebetegedett az izgalmakba, a várakozásba, az álmatlanságba, az idegeit összetépték a meddő hajszák, a céltalan mozgások, amelyek jobbra és balra lökték, sohase előre. A harcosaink elfanyarodtak, megecetesedtek, humanisták lettek. Már a nép is csak nevet. Egy budapesti játékbazárnak az az ötlete támadt, hogy a helyzetünkre való tekintettel rózsaszínű pápaszemet hoz forgalomba, rózsaszín zselatinnal vonta be a pápaszemek drótvázát, és rövid hónapok alatt több százezer ilyen játékot adott el. Mindenki a zsebében hordja a buta, rózsaszín pápaszemet. Az orra nyergére teszi. Azután némi akasztófahumorral olvasni kezdi a lapjainkat és nevet...

...Apró emberek szaladgálnak most nálunk, s alig van köztük, akinek fejét ércből vagy carrarai márványból kivéshetné az utókor. Stíltelen és szobortalan kor ez. Az öklökből hamarost tenyerek lesznek. Már az íróink is megtanultak egy virágnyelvet, mint valaha a negyvenes években, s nemsokára talán megint példázatokat, allegóriákat írnak, az olvasó pedig minden rejtett célzást elért majd, nem azt olvassa, ami írva van, de ami a sorok közt lebeg...

...Kisebb és nagyobb kakasviadalokat látunk. Előttünk azonban a múlt jelenetei elevenednek föl. Széchenyi István a politikája bukása előtt sápadtan, álmatlanul jár-kél, egy homályos teremben farkasszemet néz Kossuth Lajossal s a revolvere ravaszát felhúzza. Mind a ketten elsápadnak, a szívük dörg, az ajkuk elfehérül. Két férfi áll a revolver előtt, a rettenetes dilemma előtt, a történelem előtt, s érzik, hogy a tett végtelen és a hivatás több, mint az élet. Ki érti ma ezt a szcénát?...

...*A nagyszerű halál*-ról is sokat beszéltem önnek. A kis népek tragikus magányáról s elborult és harsány vágyáról, lendületéről, a könnyek és a fájdalmak végtelenségéről, amit csak egy kis nép fia hordoz magában. Nem, ma nem haldoklunk. A láz, az élet és a tett ragyogó láza nem őrli a csontjainkat. Mindnyájan a kisszerű haláltól félünk. A *beteg ember* meghalt, s most mi vagyunk a beteg ember. Náthásak vagyunk, évek óta krónikus nátha gyötör egy egész nemzetet, s attól tartunk, hogy ez a nátha mégiscsak megöli, és a népek milliói majd kacagnak rajta...

Élet, 1913. június 15.

PESTI MULATÓ NAPFÉNYNÉL

A Dohány utcában lebontanak egy házat, melynek homlokán évekig egy latin istennő neve ékeskedett. A szépség és a szerelem istennőjéről, Venusról nevezték el ezt a házat és a szállót, ahol nem vidékről felérkezett fáradt öregurak szálltak meg, s a vendégek nem hetekre, napokra, de még csak órákra is ritkán vettek itt lakást. Futó és bujdosó vendégek voltak ezek, akik erősen szemre húzott kalappal osontak be az ajtón, és még sietőbb lépésekkel jöttek ki a házból, melynek a szépséghez, a latin istennő márványvonalaihoz bizony édeskevés köze volt. Pesti hely volt ez, és búsan-humorosan fityegett rajta ez a klasszikus név: *Venus*.

Mostan lebontják, már csak a falai meredeznek a levegőbe, a por és a száradt vakolat selyemfinom permetege szitál rá, a kalapácscsengés közt pedig látni lehet a feldúlt belsejét, az egész ház keresztmetszetét. Ó, halálosan szomorú dolog nézni ezt a házat, pőrén, a szerelemnek ezt a kiérdemült népkonyháját, a vágy és a nyomor temetőjét, ahol olcsó szerelmet mértek, éhező gyógyszerészsegédek bújtak meg, és gyakran revolverdörrenések riasztották meg az ablakokon alvó éjszakát, és vér csurgott a padlóra fekete, sűrű sugárban. Mennyi titka volt ennek a háznak. Gyilkosok aludtak itt, az utolsó éjszakán, mielőtt a detektív lefülelte volna őket, hosszan és egészségesen aludtak egy decemberi éjszakán. Az az idill, ami a Ligetben vagy az Üllői úton kezdődött, itt végződött be, rendőri segédlettel. Masamódlányok, színésznőkké előlépett cselédek, állás nélkül való bölcsészek, munkások voltak a vendégei, s vendégkönyve nem volt, a kútba dobták réges-régen. Nincs itt semmi kedves és megható, mint más mulatókban, a Montmartre és a Piccadilly helyein, az emlékek is iszonyúak és füllesztőek, ez a pesti kálvária, ez a szörnyű pesti ház csak sötét, szutykos és szegényes, ez a pesti mulató.

A szobái kicsinyek, aprók, alig-alig állhat fel ebben egy ember, két ember, alig-alig fér benne el két bútor, egy bútor, egy ágy. Falait valamilyen régi tulajdonos cselédfantáziával, erotikus célzattal rózsaszínűre pingáltatta. Rózsaszínű szerelem, vajon jártál-e valaha ezen a szörnyű, szívszorító helyen? Az utálat fojtogatja a torkunkat, hogy végignézzük ezeket a szerelemcellákat, melyek most már nem titkolóznak, átadják magukat a napfénynek, a szabad levegőnek, az utca szeleinek, és boldogok, hogy vége tompa zugéletüknek. Átkozott szobák ezek, s átkozott a levegő is, mely belőlük árad. Mit láthattak ezek az átkozott szobák, mennyi emlék súlyosodhat rájuk, micsoda ármádia telne ki a vendégekből, akik itt jártak, egy gyászos, hosszú és bús hadsereg, mely egyszer rátette a kezét erre az ajtókilincsre, erre a porzó padlóra lépett, ezeken a téglákon járkált, ezt a magányosan álló kőrisfát nézte, elhagyatottan. A pesti mulatóhely a pesti temetőhely. Örömtelen és sivár, kedély és jókedv nélkül való, sötét, mint ez a város. Rongyos tapétáin végigcsurgott a petróleum, a falain penészrózsák nyílnak, a piszok, a sár, a szemét nem fekszik rá súlyosabban, mint az életek és sorsok emléke, melyek itt zajlottak le. A falak tégláit egyenként veszik ki a kőművesek, mint fogorvos az odvas fogakat. Csorbán sütkéreznek, a déli csöndben. Senki se jár erre. Bemegyek az udvarra, a furcsa és ijesztő szobák közé, s úgy érzem, hogy a falak most az égre ordítják fájó emlékeiket, és végre kibeszélik magukat, elfecsegik és elharsogják boldogtalan titkaikat. Jó, hogy eltűnik innen ez a terhes múltú ház. Benn a nedves udvarban a kanális mellett egy patkány surran el, felpislog a napra, és megint beoson a kanálisba. A falhoz egy rozoga söprűt támasztottak. Éjfélkor reákaphat egy öreg banya és a holdba röpülhet rajta.

Világ, 1913. július 24.

MADÁR A HÁZ FÖLÖTT

Én sokszor néztem a madarat, amelynek a lelke benzinből van, a szárnya vászonból, a csontja acélból - itthon is, külföldön is -, de soha olyan impressziót nem tett rám, mint múltkor, egy váratlan pillanatban, mikor elhívtak az íróasztalomtól, és töltőtollal a kezemben kiszaladtam a gangra. Egy pesti házat láttam magam előtt, keresztmetszetben. Cselédszobaablakokat, konyhaajtókat, amelyek a ház sötét életét és titkait rejtik. Lenn egy levegőtlen aszfaltudvar. Fönn ugyanekkora kék folt az égből. Ebben a kék foltban lengett a madár. Lengett és csattogott - az érc fülemüle -, zihált a motorja, bejelentette, hogy vizitel nálam, leadja a névjegyét azoknak, akik eddig sohase láthatták őt. Azon a levegő-terrénumon lebegett, ahol soha, mióta a világ áll, még nem járt ember, a szűz, a tiszta, a meddő levegőben.

Le kell rónom ezt az izgató impressziómat, meg kell gyónnom, mit éreztem a néhány másodpercben, míg a gép fejem fölött énekelt, már nem félelmesen, de otthoniasan, intimen, mint egy dalos madár. Kalickában énekelt. A házunk fala volt a kalickája. Megszelídült a ragadozó. Már legalább száz-kétszáz aeroplánt láttam egymás után siklani, kanyarogni, nekibillenni egy versenyen, de ott, a repülőtéren, a fehér sapkás aviatikusok, a versenybírák előtt volt az egészben valami mutatványos, és belőlem, aki huszonhét évig nem hittem a repülő emberben, nem láttam aeroplánt, még mindig nem irtódott ki az a barbár csodálat, amelyet a pápua érez egy aeroplán megpillantásakor. Eddig sem volt miénk az aeroplán, csak a technikáé, a tudományé, az aviatikusé. Ezen az intim délutánon lett a miénk, hogy észrevétlen szállott felénk, és a falak közé ékelt falfehér lakókból az ekszтázis piros kiáltását csalta ki. Mit dobjunk felé? Virágokat, aranyat, a szívünket. Most egyszerre száz évvel vagyunk idősebbek. Így közeledik majd hozzánk egykor a postás, a villamosszerelő, a sürgönyhordó, az orvos vagy a pap, akit telefonon hívtak egy haldoklóhoz. Drága, bűvös perspektívák. Tegnapelőtt egy kávéház teraszán ültem, a fejem fölött húzott el egy aeroplán, majdnem hogy a kávéscsészémbe pottyant.

Dúlt arccal állunk a gangon. Egy furcsa gesztussal. Fejünket az égre szegezzük. Megfájdul a nyakunk. Még nem szoktuk meg. Az unokáink majd megszokják.

A fehérvarrónő, cérnával a szájában, nyújtogatja sovány nyakát.

Egy vékony, öreg nénikét zöld párnás széken tolnak ki a gangra.

Nem tud járni. A madár azonban elszállott hozzá. Pápaszemét felteszi. Könnyes kék szemmel bámul utána.

A sánta vicéné kibújik a benyílóból, az égre néz, és hangosan nevet.

Egy diák kinyitja az ablakát, a harmadik emeleten. Raszkolnyikov-arc, sötét haj, borostás áll. Sápadtan figyel.

Fönn a negyedik emeleten egy tót szolgáló. Ujjain a gyúrt tészta sárga morzsája. Majdnem pityereg a meghatottságtól.

A harmadik emeleten a székely lány nézi. Mosolyog. Szállj le, szállj le ablakomra, madár.

Mellette egy magyar cseléd. Az arca mintha fából lenne, olyan merev és figyelmes. Száját kitátja. A kezét feléje nyújtja, mint mikor a galambokat búzaszemmel csalogatja.

Mintha ezt mondaná: madár, szép madár...

Élet, 1913. szeptember 7.

HOMUNCULUS

A mozi - néma barátunk, akit évek óta bámulunk - csütörtök este megszólalt. Beszélt, de úgy, mint a néma, akinek egy órával ezelőtt operálták a nyelvét, még recseg a szava, jeges vízzel öblögeti a sebét, és minden szó után véreset köp. Tagadhatatlan azonban, hogy az operáció sikerült. A beteg a körülményekhez képest jól érzi magát. Még kissé papagájízű a beszéde, még dadog, hebeg és selypeg, de máris csodagyermeknek mutatkozik, s nemcsak a tökéletes beszédet ígéri, de zongorázik, hegedül, sípol, cseng, kukorékol, ugat és bugyborékol is. Egy óra alatt - szegény néma - el akarja hadarni mindazt a titkot, amely évekig nyomta a szívét. Mit mondasz, kisfiam? Ha pösze is a szavad, megértjük, az apáid vagyunk itt egytől egyig, drága kis ember, tudománytól lelkezett magzatunk. Egy találmány sorsa és értéke nem azon múlik, hogy mit produkál az első két órában és az első két évben, de azon, hogy micsoda jövőbe mutat, micsoda gondolatokra serkent, micsoda perspektívába állítja az új embert. A telefonról is csak egy emlékem van. Gyerekkoromban az apám két fadobozból, spárgából, néhány villamos batériából összeütött egy kezdetleges telefont, amellyel száz méterre beszélhettem az öcsémmel, a kert egyik végéből a másikba, s hogy mi a telefon, azt ma is ebből a primitív örömből és elcsodálkozásból tudom, s nem abból, hogy már beszéltem Abbáziával, Belgráddal, Berlinnel, és sok száz mérföldön át röpült a szavam. A beszélő mozi is abban nagyszerű, hogy perspektívát tár elénk.

Engem se maga a kész találmány izgat. Az igazi szenzációm akkor kezdődött, mikor otthon, szivarra gyújtva, egy karosszékben, gondolkozni kezdtem, milyen lehetőségeket hordoz magában ez az új találmány, amelynek megindulásánál - ünnepi szívvel - asszisztáltam. Amíg a vászon előtt ülök, észreveszem a hibáit, olykor-olykor fülembe hasít a gramofon polgári nyekergése, és legföljebb csak a „történelmi pillanat" hat meg, hogy most én is hasonló vagyok azokhoz, akik valaha az első mozdonyt látták megmozdulni, vagy hallották, hogy a rozoga telefonkagyló mint bizsereg egy távoli emberi hang energiájától. Ezek azok a súlyos pillanatok, mikor az ember a jelenben már érzi a múltat. Apró varietéjelenetek peregnek. A vászon egy egysíkú színházzá változik. Még nem eléggé merész a kinetofon új rendezője. Azt hiszi, hogy a varieté és a színpad jobban érdekel bennünket az életnél, s a varietét és a színpadot másolja. Mi pedig éppen a parasztéletre vagyunk kíváncsiak. A rendező mesterkedésénél, a francia színész orrhangjánál, az angol leány hegedűjátékánál, a spanyol táncosnő kasztanyettalármájánál és színpadi mozdulatainál sokkal jobban vonz egy közönyös esemény, egy bot lendülete és zöreje, egy utca cifra gesztusa és tagolatlan zaja, egy vízesés basszusa vagy akár egy sétáló öregúr is, aki az aszfalton kopogó cipősarokkal járkál, és a sétabotjával a lépései ütemét veri ki. Az élet változatlan képét kell hoznia a beszélő mozinak, a múlandóságnak belénk rögzött gondolatát kell megcáfolnia egy illúzióval, csalni kell neki, hogy elhiggyük korlátolt életünk korlátlanságát. A költők szerepe az övé. Egyelőre azonban a beszélő mozgó csak színház, színészek, dekorációk és hangszerek nélkül.

A moziszínész eddig komikus volt. Lázas, rezgő, túlfűtött életet élt, a szeles, süketnéma gesztusaival kapkodott és ijedezett, még a diszkrétebb aktorok komédiázásán is érzett valami tökéletlenség, az, hogy nem szólhattak, egy érzéküktől meg voltak fosztva, s a karjukkal, az ujjukkal, a fejükkel és a lábukkal voltak kénytelenek beszélni. A mozi szó maga is leereszkedően becéző. Szájunkon halvány mosoly volt, mikor beléptünk a moziba. Szerettük a mozit, de kicsit mosolyogtunk rajta. Én pont a legkomolyabb jeleneteknél éreztem a komikumot. A tragikus pácban fölő mozihősök nagyon hasonlítottak azokhoz a szegény verebekhez és

békákhoz, amelyeket egy oxigénes búra alá állítanak, s parázsló tüdővel repkednek és hápognak, és mikor láttam ezt a vergődésüket, nem a konfliktusukra gondoltam, de arra, hogy szegények nem beszélhetnek. A beszélő mozi színészei már higgadtabbak. Mihelyt felvágták a nyelvüket, nyugodtan mozognak, fölényesek, emberiek, biztosak. A találmány elsősorban nem is ránk, nézőkre, hanem a színészekre vonatkozik. Eddig az összes művészek közül csak a színész volt halandó. A beszélő mozi egyenrangúsította a többi művésszel. Mától fogva a színész ázsiója kétszer akkora. A beszélő mozi a színészetet demokratizálta, olyan tökéletessé tette, mint az irodalmat, és tökéletesebbé, mint a piktúrát vagy a szobrászatot, melyet másolni és sokszorosítani nem lehet. Igaz, hogy ezzel szemben a mozi internacionalizmusának is vége, s a moziszínészet éppoly nemzetien nyelvhez kötött, mint az irodalom vagy a közönséges színészet. A színész azonban nyugodtan alhat. Amíg a kávéházban ül, egyszerre ágál és beszél ezer moziban, a hősnek nem kell félnie a füttytől és a hagymakoszorútól, a fiatal színésznőt pedig előadás után az öltöző előtt nem zaklatják az aszfaltbetyárok. Már a színész is a *hálás utókor*-ra appellál. Dosztojevszkijt akarja ismerni? Itt a könyve. Turnerre kíváncsi? Menjen el a londoni múzeumba. Beethovent szereti? Hangjegyeit akárhol megveheti. Praxitelész izgatja; Tessék a Louvre-ba fáradni. És Duse és Grasso és Mounet-Sully? A munkájuk, a művészetük, a halhatatlanságuk - a testük és a lelkük - fel van csavarva egy kinetofon filmjére és egypár hanglemezre. Méltóztassék a múzeum tisztjéhez fordulni.

A régi mozi megsemmisítette a távolságok, az egzotikus helyek, az utazás romantikáját. Hatvan fillérért láttuk a Niagara-vízesést, az afrikai sivatag sziesztázó oroszlánjait, az indiai dzsungelek kígyóit. A beszélő mozi a híres emberek varázsát és megközelíthetetlen voltát rontja le, az ismeretlenség romantikáját. Egy józsefvárosi moziban hozzánk jön Anatole France - és Vilmos császár a császári mozdulataival, a császári hangján elszavalja új versét.

A természettudomány arra tanított, hogy az ember nem fontos. Mindenem, az asztalom, a pénzszekrényem, a töltőtollam szilárdabb és tartósabb matériából van, mint a testem, amelyet baktériumok ostromolnak, és egy októberi szél is elfú. Leibniz-cel szemben a mai orvosok azt hiszik, hogy az ember ebben a lehető legrosszabb világban a lehető legrosszabbul van megkonstruálva. Most azonban a természettudomány adja vissza a hitünket, azt az álmot, hogy az élet és minden rezzenése fontos, végzetes és nagyszerű, s ezt olyan erővel hirdeti az új találmány, a beszélő mozi, mint a régi tragikus költők pátosza. Semmi se közönyös, ami történik, minden mozdulatom és szavam beleívelődik az örökkévalóságba, s a gesztust, amivel elejtek egy fillért, a szót, amit a fogaim közt mormolok, úgy jegyzik le a boszorkányos gépek, mint a tudósok a bolygók pályáját.

Nézzétek, ott a vásznon beszél a középkor ábrándja, a hústalan és vértelen örökkévaló ember, amely csupa fény, hang és elektromosság: a homunculus.

A Hét, 1913. október 5.

VÉR

Meg-megújul a régi vád,
Azt mondják, vért iszik apád,
S ha felnősz, egykor, ott ahol,
Majd te is, te is vért iszol.

Kiss József

1913. október 9. Ezen a napon, ma, kezdődött a kijevi tárgyalás. A vérvádak történelmi dátumok. 1882, 1891, 1899 és 1900 mellé sorakozik 1913. A gettó sárga foltját levetették a zsidók. Az új barbarizmus rafináltabb, ennek nincs szüksége a régi jelképre, a sárga rongyra. Piros foltot rak az áldozataira, amelynek minden rostja tüzes, gőzölgő embervérben ázott. A piros folt, a vércsepp, az új zsidó szégyenbélyege. Amíg e sorokat írjuk, százharmincmillió ember mozdul meg, egy kolosszus fészkelődik, a kijevi kövezeten kozák lovak patkója szikrázik, az analfabéta muzsik, a babonás orosz asszony remegve zárja éjszakára az ajtaját, a zsidó pedig megtépi a ruháját, mert a halál közeledtét érzi. Egy tárgyalóteremre néz a világ szeme. Az ajtókon kívül tömeg áll, amelyet már évekig itattak a gyűlölet borával és a fanatizmus éterével. Sokkal szomorúbb azonban az, ami a tárgyalóterem ajtai mögött folyik. Itt egy pört tárgyalnak, az igazságszolgáltatás komoly, szigorú formái közt, egy modern boszorkánypört, középkori minta szerint, tetemrehívást rendeznek egy fiatal orosz fiú holtteste fölött. Azóta a legnagyobb államférfiak szólaltak fel, hogy megcáfolják az adatok zagyva halmazát. Azóta tudósok vetették latba a tekintélyüket, a legelső európai sebészek és törvényszéki orvosok emelték fel hangos szavukat a vérvád ellen, a londoni orvosi kongresszuson és legutóbb a bécsi természettudósok gyűlésén is. Azóta a világ jogtudósai összerakták minden tudásukat, hogy az igazságot kiderítsék. Azóta pszichológusok, írók, becsületes emberek százai jelentkeztek. Ma, a XX. században, belementek egy szégyenletes, minuciózus bizonyításba, és valószínűvé tették, hogy az orosz fiút az anyja ölte meg és a mostohaapja, akik csak a halála után juthattak a fiuk nevére deponált pénzhez, akik a fiuk halála után mosolyogva sétáltak, és akiket annak idején le is tartóztattak. Ennyi érv, ennyi hit, ennyi tűz. Azonban mind kárbaveszett. Ma megkezdődött a kijevi főtárgyalás. Mert vannak még olyan államférfiak, olyan orvosok, olyan pszichológusok, akik azt hiszik, hogy inkább öl egy szegény zsidó minden lélektani törvény ellenére, ok nélkül, mint két agyafúrt paraszt, aki a gyilkosság útján pénzhez jut. Hogy mint folyik le ez a tárgyalás, bennünket kevésbé érdekel. Ma este is táviratokat kapunk arról, hogy a védelmet megbénították, lapokat koboznak, leveleket sikkasztanak. Úgy indul ez a pör, hogy az érvek serpenyőjébe a hatalom akármikor beledobhatja a kardját. Mindez közönyösen hat ránk. Az azonban, hogy ezt a boszorkánypör-tárgyalást, ezt az istenítéletet egyáltalán megkezdhették, megdöbbentő és lázító, az fel lesz jegyezve a nagy és bús Oroszország bús történetébe. Ez Oroszország *grande affaire*-je. Már két év óta tart. Nem, ez a pör legalább ezeréves.

Az élet ámulatos perspektívákat tár fel. Tegnapelőtt láttam egy aeroplánt a fejem fölött. Most itt ülök a szerkesztőségi íróasztalnál. A papíromat villamos körte világítja meg, amelynek légüres terében vékony szénvonalakon izzik az engedelmes elektromosság. Mellettem van a telefon, amellyel idegen országokba beszélhetek. Itt, a villanyfényben, a telefon tőszomszédságában, az aeroplán korában, kezemben egy modern szerkezetű, amerikai töltőtollal betűket kell egymás mellé vetnem, hogy egy vád sötét szövedékét szaggassam, és arról írjak, hogy az ember különbözik a tigristől. Még az utcán a XX. század járdáját tapostam. De most, hogy a

kijevi tárgyalás bevezető strófáját olvasom, kialszik a villamos körtém, elnémul a telefonom, visszazökkenek egy korba, amelyben csak kísértetek és álarcos fantomok vannak, és már én se beszélhetek többé a modern természettudomány nyelvén, lélektani érvekkel, logikával. Ez az a kor, mikor a hisztériás nőket nem az idegorvoshoz küldték, hanem beültették forró boszorkányüstökbe. Ez az a kor, mikor a kolerát, a bús asszonyt, nem a fertőtlenítő intézet kocsija várta, de terített asztalok, virágos abrosz és mézes torták. Ez az a kor, mikor az elmebetegeket - szegény ördöngösöket - tőrrel szúrdosták, és a vérző körmük alá szögeket kalapáltak. Mi már hittünk az emberiség lelkében. Abban a nagy lélekben, amely jobban körülabroncsolja a világot, mint a telegráfdrótok... a vasúti sínek és az aeroplánszárnyak. Amerikai és francia könyveket olvasunk, s mi egy szobában, tengereken és mérföldeken át is érezzük idegen testvérünk életét, és a rokonszenvünk, az emberi közösségünk érzése könnyé alakul át. Valahol, egy laboratóriumban, a mikroszkóp fölé hajlik két tudós, az egyik európai, a másik ázsiai, az egyik német zsidó, a másik japán, ők ketten az ember nagy ellenségét gyűrik le, amelynek már több áldozata volt, mint a gépfegyvernek. Csodálatos ez a szellem. Ilyenkor azonban - mint áramzavar idején - nem érezzük edző energiáját. Valaki elvágta a drótokat, megrongálta a vezetéket, amely hozzánk röpítette.

Ki az áramrongáló, a dróttépő, a szikraoltó? Ó, ne kovácsoljunk új vádakat. A rossz szelleme műveli ezt, amelynek zsebpolitikája, hogy a vér és a könny örök forrása sohase duguljon be. Ha keressük a végső okot, az ősi butaság vigyorgó maszkja jelenik meg, amely belekapaszkodik a rohanó küllőkbe, az egészség helyett a betegséget, a béke helyett a háborút, a tej helyett a vért akarja. Áldozatok, rongyos zászlók kellenek. A dogmatikus kereszténység elveti a barbár vádat. Pápai bullák - ex cathedra cáfolják. Valaha épp a keresztények voltak a vádlottak, azok a forradalmi keresztények, akik a pogány pengék elől a katakombákba menekültek, és ott daloltak az ismeretlen Istennek. A kínai kuli azt hiszi, hogy a misszionárius gyenge csecsemőhúst eszik és vért iszik rá. Kézről kézre jár ez a vád a történelemben, fegyver az erősek kezében a gyengék ellen. Gyenge, nagyon gyenge fegyver. Az ördögsziget után jöhet egy pokolsziget. A közösséget azonban nem ronthatja le, amelyben a mai kultúremberiség él. Mi már tudjuk, hogy mindnyájunknak fáj a kés, hogy percenkint minden ember ütere hetvenet ver, hogy az ostorcsapásra mindnyájunk szeméből kiserken a könny, és a lélek, amely összeköt, közös. Ezt a lelket hiába akarják elszigetelni. A bennünket egybeforrasztó kapcsot elvághatják gyilkos fenegyerekek. Beszélünk azokkal, akik üldözöttek, a bennünk rejlő energiákkal, drót és szó nélkül, láthatatlan Marconi-gráfokkal. Ahol nincs híd, ott híd feszül, távolságok végtelenjén. Ma is láthatatlan hidak vezetnek a kijevi tárgyalóteremhez, a világ minden részéből, millió és millió igaz ember szívéből. A cikk, amit írunk, ez a cikk is híd. Az apró betűk, amiket rovunk, a kis ólombetűk, amiket a szedő keze majd egymás mellé sorakoztat, egy hidat formál, amely a vérző igazsághoz, szuronyok közt nyögő, szenvedő embertestvéreinkhez ível.

Ezen a hídon száll hozzájuk a lelkünk.

Világ, 1913. október 9.

AZ IDEGEN

Levél a Daily News főszerkesztőjéhez

Az a szélhámos, aki múltkor nálunk volt, pórul járt. Benn ül a rendőrségen, várja a kényszerútlevelet vagy a dutyit. Valami nagyon halvány hibát követhetett el, meglazult egy csavara, egy aprócska szöge hibbant meg, és most a zseniális szélhámos csekély motorhiba miatt kénytelen leszállni a szelekből, amelyekben oly boldogan hajókázott. Mert a taktikája majdnem tökéletes volt. Én kezet fogtam a szerkesztő úrral (the redactor of *Daily News*), beszélgettem vele, mielőtt lefülelték volna a detektívek, s váltig azon csodálkoztam, milyen egyszerű, közvetlen, gyerekes egy amerikai lap szellemi irányítója, a politikai akciók főrendezője, a tüneményes üzletek hadvezére. Egy félig nyitott esernyővel jelent meg a szerkesztőségben, és az íróasztalom peremére ült. Nem tagadhatom, hogy erősen hasonlított egy szélhámoshoz. Éppen ez tévesztett meg. A tapasztalataim könyvébe rögtön beiktattam az új tanulságot, hogy nem mindenki szélhámos, aki annak látszik, és a gyors amerikanizmus egyáltalán nem törődik a formákkal. A többi szélhámos úgy öltözködik, mint nyárspolgár és egy mediatizált herceg, meggyszínű harisnyát, lakkcipőt, hamis gyémántinggombokat, vakító plasztront ölt, és a gomblyukába alélt krizantémot tűz. A mi szélhámosunk pont úgy öltözött, mint egy szélhámos. Kihívta a gyanúnkat, és nyomban meg is félemlítette. Huszonnégy óra alatt annyi barátja volt, mint a pelyva. A másik huszonnégy órában megnyergelhette volna az egész várost. Ha ez sikerül, a harmadik huszonnégy órában már uralkodhat, fogadhat és törvényt diktálhat. A gazdag barátjainak azzal imponált, hogy nincs pénze, a szegényeknek, hogy egy négyezer koronás csekket mutogatott, az újságíróknak haditudósításokat mondott gyorsírói ceruzájuk alá, a soknyelvű embereket elbűvölte, hogy a németet angolosan, a fogai közt szűrte, a nyelvtudatlanok elámultak, hogy franciául, olaszul, spanyolul, törökül egyformán tud, és flegmatikusan köpi ki az ógörög igék második aorisztoszát, a gyógyszerészeknek pilulát kevert, a gyógyszerészkisasszonyt csak úgy kutyafuttában szakszerűen, fájdalom nélkül, antiszeptikusan megoperálta, két panama közepette. Csínján haladt előre. Egy előkelő gyógyszerész nyomban meghívta diner-re, de ő inkább evett titokban két tojást pohárban, nem fogadta el a meghívást. Kemény koncepciók szunnyadtak az agyában. Ma, természetesen, nevetünk rajta, mert egy kávéházban, született amerikai létére, a whiskyt porcukor nélkül itta.

A taktika pedig, mélyen tisztelt főszerkesztő úr - ismételjük -, helyes volt: ezt a várost így kell meghódítani. Egy esernyővel és gyengéden görgetett amerikai accent-nal. Az amerikai accent helyett jó a francia orrhang is. Mert megtébolyulunk a kéjtől, hogyha a villamosban valaki a tyúkszemünkre hág, és utána azt mondja, hogy *monsieur.* Mi budapestiek utáljuk egymást. Orvul leszúrjuk a testvéreinket. Szadisták vagyunk. Hallatlanul imponál azonban az idegen megvetése. Ebben egyenesen mazochisták vagyunk. Kétféle idegen van. A francia megvető gesztussal, *sale étranger*-ről beszél, az angol hideg udvariassággal *distinguished foreigner*-ről. Van azonban egy harmadik kázus is. Ez a budapesti idegenszemlélet. Budapesten minden idegen szent. Városunkat egy csapással meg lehet nyerni és verni azáltal, hogy valaki merőben különbözik tőlünk, *homespun* ruhát és dupla talpú amerikai cipőt vagy Henri IV.-szakállat és párizsias, ízléstelen mellényt hord, mindenekelőtt pedig nem tud magyarul. Németül se ajánlatos tudni, kérem, legalábbis törve kell beszélni, mert ez a második anyanyelvünk, a mostohaanyánk nyelve. Egyáltalán főtörvény az, hogy ne utánozzanak bennünket, ne próbáljanak hozzánk alkalmazkodni, megérteni az életünket és a szokásunkat. Valaha a magyar glóbuson éltünk. Ma csak idegen glóbust ismerünk. Másutt az idegen gyanús, bizalmatlanság és zárt ajtó fogadja, a gesztusa komikus, az erkölcse furcsa, a beszéde utálatos, a ruhája ízléstelen, a

bőrtárcája, amit kihúz a zsebéből, rossz szagú, még a kedvessége is ellenszenves és nyálkás. Nálunk nincs piszkos idegen. Ha véletlen piszkos az idegen, mi merésznek tartjuk, és édespiszkos idegennek nevezzük. Meg kell vetni bennünket, mert mi is megvetjük magunkat. Ez a föld kevés kenyeret termel a fiai számára. Még a szélhámosai is éhen halnak. Biztos vagyok azonban abban, hogy egykor mindent egy idegen szélhámos arat le, akinek semmi képessége, semmi talentuma se lesz, csak az idegenség presztízse. Ami nekünk kopár tarló, az neki aranyföld és gyémántmező. Ön, kedves főszerkesztő úr, mielőtt megtisztelt volna a látogatásával, alaposan tanulmányozhatta ennek a városnak és a benne élő embereknek a lélektanát. Tudta, hogy parvenü városba jön, és mint parvenü érkezett meg. A németeknél köpenicki egyenruhát húzott volna termetére. Nekünk elég egy bő felöltő, egy irodalmi lapalapítás terve, néhány jól ejtett angol szó.

A rendőrségen aztán kiderült rólad, hogy nem vagy Park Davis, a *Daily News* főszerkesztője, csak Leibowitz Jakab, egy szegény román, diplomája fosztott, elcsapott orvos, egy világjárt és börtönviselt szélhámos. Bocsáss meg, hogy tegezlek, de már az első detektív is tegezett. Régi ismerőse vagy a hatóságoknak, amelyek az egész világon egyformán szigorúak. A világ börtönrendszerét úgy ismered, hogy nyugodtan tanulmányt írhatnál róla valamelyik jogtudományi közlönybe. Ehhez is bizonyára úgy értesz, mint mindenhez. A kémiában forradalmat csinálhatnál, felfedezhetnéd a rák szérumát, új kutakat fúrhatnál, megreformálhatnád a nyelvtudományt, és közben feltalálhatnál egy új villamos lámpát, egy új repülőgépet és egy új kézelőgombot. Mert nem sokat tudsz, hanem mindent. Az edinburgi egyetemen megtanultad az orvostudományt és az angol nyelvet, de te tudsz úgy beszélni angolul, mintha német, és németül, mintha angol lennél, s ha kell, egy perc alatt teljesen elfelejtesz minden grammatikát. Bevallom, hogy bennem is felébredt a nyárspolgár, és egy darabig azon gondolkoztam, micsoda ravaszsággal foghatná le a társadalom a zsenidet, de most látom, hogy a magad szempontjából neked van igazad, akinek szüle ez a világ, és nem elégszel meg elsején folyósított fizetéssel, lakbérrel, állandó lakással és a polgári cserkoszorúval. Igaz, hogy a társadalomnak is igaza van. Mert egy reggelen esetleg minden ok nélkül felrobbantanál néhány házat, és megmérgezné a vízvezetékünket, csupa passzióból. A társadalom tehát megmarad konzervatívnak, és te megmaradsz szélhámosnak. Neked minden ház és minden asztal kell. Mindenütt otthon akarsz lenni. Azt akarod, hogy egy hónap múlva a kanadai grand hotelben terített asztal várjon. Tiéd a mesék *terülj asztalkám*-ja. A városunkat elhagyod. Itt, ahol kis panamisták bájosan csúszkálnak a paragrafusok kacskaringóin, nincs helyed. Zseniális vagy, és veszélyezteted a konkurrenciát. A *Daily News* főszerkesztője felültetett, és pogányul lenézhetett bennünket, amíg feladtuk rá a kabátját, lestük a szavát, és boldog mosollyal fogadtuk el amerikai meghívását. Ezért még most is haragszom rá.

Téged azonban szeretlek és sajnállak, Jakab.

A Hét, 1913. október 12.

A KÖVÉR CSALOGÁNY

A látcső kis üvegkörén megjelent egy kövér nő. Százhatvan koronás páholyokból, negyvenkoronás zártszékekből néztek feléje a szemek, hangját finom fülek hallgatták, amelyek briliánsokat csillogtattak, és pirosra gyulladtak az izgalomtól. Várták, hogy az első benyomás megváltozzon. Mert az ember nem szívesen válik meg attól az illúziótól, amit évekig nevelt magában. Tetrazzini, az amerikai csalogány, olyan volt, mint egy hízott lúd. Térdig érő fűzője porhanyó kövérséget szorított. Két trilla közt asztmásan lélegzett. Leülni alig tudott, lábait mereven tartotta a fűző páncélja, és csak azután, a széken egyenesedett ki. Szemtanúk beszélik, hogy három operai öltöztetőnő rángatta fűzőpántlikáit, amíg testét valahogy belepréselte a halcsontokba és a kapcsokba. Így jött ki a színpadra, hogy a hervatag és beteg kaméliás hölgy áriáját énekelje. A frakkos urak és a diadémos hölgyek, a hercegek, a bárók és a pénzarisztokraták úgy érezték, hogy szél süvít el a fejük fölött, a levegő egyszerre kihűlt, a fülcimpák elhalványodtak, a briliánsok már nem szikráztak többé, a primadonna megbukott. Az, akiről évekig olvastunk, az, akihez a párizsi, moszkvai, berlini operacsillagokat mértük, leesett talapzatáról, a karján, a mellén, a fülében égő gyémántokkal együtt zuhant lefelé a szakadékba, a mélységbe, a semmibe. Már nem is figyeltünk az énekére. Kezünkkel egy diszkrét ásítást takartunk el. Némelyek pedig megállapították, hogy a primadonna pont százhúsz kilót nyom.

Korántse akarunk nekrológot vagy ódát írni róla. Bizonyos, hogy még minden nyikkanása arany, minden lélegzetvétele száz-kétszáz korona, minden trillája egy új briliáns. Aztán a vereség látása megérte az árát, a csatavesztésben is van olyan grandiózus momentum, mint a sikerben. Jó dolog teremteni, de éppoly jó dolog ölni is. Jellemző azonban a budapesti közönség, amelynek zöme nem képes megkülönböztetni a dúr-skálát a moll-skálától. Ide kellett jönni hozzánk, mi közöltük vele, hogy a csillaga hanyatlóban van. Másutt az emberek kétkedtek volna. Aki sokat tud, az sokat kétkedik. Nálunk semmiben se kétkednek. A mi közönségünk barbár, de őszinte. Semmitől se engedi befolyásolni magát, legkevésbé a művészettől. Aki ért a zenéhez, ezen az estén is észrevesz egy hűs zenei kultúrát, méltányol egy árnyalatot, kiemel egy puha és bársonyos hangot, amely legalább tartózkodó tapsra készteti. Minket csak a külső illúzió veszteget meg. Ha ez a primadonna negyven kilóval könnyebb, akkor a hangja is ragyog, és felzúg körülötte a siker lármája. A művészet ezen a földön még nem él és nem élhet külön életet. Most véletlenül igazunk is van, lévén a szó színésznőről és színészetről, amely testi művészet, s minden rostjával a húsunkba, a csontunkba, minden idegével az életbe kapaszkodik. Joggal panaszt tehetnének azonban a többi művészeink. Ki szeret itt egy vonalat magáért a vonalért? Ki szeret itt egy szómelódiát a zenéjéért? Ki szeret itt egy hangot magáért a hangért? Nem ismerjük a művészet izgató fáradalmát és kultúráját, ítélkezni készek vagyunk. Tessék egy irodai tintanyaló, egy pikkoló-doktor, egy lóverseny-ember elé tenni egy képet, egy verset vagy egy tudományos értekezést, nyomban kitalálja az ítéletét. Könnyen és biztosan bírál, mint a gyerek, mert nincs semmi kultúrája. Szegény primadonna, igazán a vesztére jött hozzánk.

Nem találják jellemzőnek, hogy e város - és ez ország - művészei többé-kevésbé mind szép emberek? A közönség még abban a romantikus korban él, hogy személyes ismeretséget tart velük, és a belvárosi fényképkirakatok előtt, ahol a művészek bűvös pózokban ülnek, hosszabban időzik, mint a művészetüknél. Úgy olvassa az író könyveit, hogy hallani akarja a hangját, és látni akarja az ingmellét, a kézelőgombját és az ívelt szemöldökét is. Kérem, kösse meg a nyakkendőcsokrát, a könyveiben aztán pucéron is járhat. Ha színésznő akarsz lenni, előbb

sétálj szorgalmasan a korzón. Az író járjon a kávéházba, fejtse ki az asztaltársaságoknak a filozófiai elméletét, mondjon előszót összes műveihez, és akkor már meg se kell írni összes műveit, anélkül is író. Minden írás csak személyes közlés. Öntől megint néhány szomorú verset olvastam, mondja, kérem, mi baja, kivették a vakbelét, leégett a kártyán, vagy elhagyta a szeretője? Szeretem *A megfagyott gyermek*-et. Azért, mert oly megható dolog egy megfagyott gyermek. Szeretem Szinyei-Merse Pált. Azért, mert kedvenc virágom a pipacs. Körülbelül ez a budapesti művészi kultúra. Itt Garrick, az alacsony óriás nem nőhetne nagy művésszé, a kopasz D'Annunzio nem lehetne költő, a kövér és csúnya Flaubert-nek felkopna az álla, Tetrazzini pedig kardalos leánynak se kellene, minthogy ez a fiatal és szerelmes város csak daliás férfiakat, nyúlánk és kecses nőket akar látni, ösztönös barbársággal, csak az ép és szép emberektől vár művészetet. Az impresszárió elvétette a dolgot. Ha a budapesti gyorsvonaton együtt utazunk vele, feltárjuk neki a város lélektani titkait, s lebeszéljük arról, hogy potom huszonhatezer koronáért megkockáztassa az utat és a bukást. A csalogány nekünk kissé kövér. Előbb talán egy kis soványítókúrát venne.

Szomszédjai vagyunk a bécsieknek, de lélekben, kultúrában senki se esik oly távol tőlük. A bécsiek áhítatosak, reszketve ülnek le a színházba, a színlapot lepréselik, és majdhogy az imakönyvükbe nem teszik, az íróikat pedig nem is akarják látni, nehogy csalatkozzanak testi mivoltukban. Itt a művészet szuverén. A jó, naiv párizsi nép - ki tudja, hogy a világ legnaivabb népe? - nyáron a szemünk előtt tapsolt olyan színészeknek, akik nálunk évekig szerződés nélkül rostokolnának a ripacskávéházakban, és trüszkölve nevetett olyan kabarémókán, amelyen a hatodik gimnazista is szánakozva mosolyogna. Nyugaton minden morzsányi művészetet, ötletet, akaratot, erőt és erőlködést méltányolnak, mert nagyon sok kultúrájuk van, és tudják, mit ér belőle egy morzsácska is. Budapest azonban veszedelmes talaj. Ide ne hozzanak olyan művészetet, amelynek hája van. Csak elemi erőkkel lehet hatni, mint a barbárokra, a fehérrel, a feketével, a végletekkel, vagy mint a csecsemőre, akinek a fotográfus tüzet gyújt, cintányért csendít, tapsol, hogy egy pillanatra elámuljon. Nekünk más kultúránk van.

Hogy milyen a kultúránk? Az operai est után, amelyről beszéltünk, a lépcsőházban két nagyon előkelő, nagyon művelt hölgy haladt le a mályvaszín szőnyegen, az előcsarnok felé.

- Nagyon kövér - mondta az egyik kifogástalan magyarsággal.

- Comment? - kérdezte a másik, kifogástalan franciasággal.

- Zu fett - mondta az egyik kifogástalan németséggel, míg a másikra felsegítette a kabátját.

- Thank you - szólt a másik könnyedén, kifogástalan angolsággal.

A Hét, 1913. november 9.

AZ ÁZSIAI BÖLCSŐ

A svéd akadémia az idén a legnagyobb irodalmi díjat egy indus költőnek ítélte oda. Ázsiai költő eddig még nem kapta meg. Rabindranath Tagore az első. A világlapok hűvös és fanyalgó jegyzetekkel kísérik a nevét, és amíg átadták neki a százezer forintot jelentő aranykoszorút, mindegyik - szíve szerint - egy hagymakoszorút is nyújtott az ismeretlennek, a bozótok és kígyók közt élő idegennek, az ázsiainak. Pikáns dolog követni a betűk közt bujkáló néma ellenszenvet és féltékenységet. Az európai ember a kultúra fölényével szereti az ázsiait, amíg távol van tőle, de mihelyt az érdekkörébe lép, felébred benne az arisztokrata, és hajlandó egy fakírral elegy barbár csepűrágót látni benne. Ezeken a napokon gondolkozni kezdtünk, vajon örök marad-e az európai kultúra egyedárusága? Be kell vallanunk, hogy nem jutottunk teljesen kedvező eredményre. Egy ázsiai ül az európai trónon. Kissé megveregetjük bágyadt európai kezünkkel az öreg pogány vállát. Vén Ázsia, számíthatsz ránk. A fiaid, ezek a kétlábú emlős lények pompás gyerekek, és ha nem is tartjuk őket mindig embereknek, néha még ordót is kaphatnak tőlünk. Úgy jártunk velük, mint a négerekkel az angolok, akik évszázadokig békésen árultak meg egy gyékényen, a négerek az udvar küszöbén aludtak, mosdatták a lordokat, de mihelyt felszabadították őket, és orvosi, ügyvédi diplomát, irodalmi nevet szereztek, az angol orr észrevette, hogy van szaguk. A mi európai orrunk is érzi már az ázsiaiak szagát.

Mit jelent ez? Azt, hogy az európai lelkiismeret ocsúdik. Eddig csak egy tűszúrásnyi lelkiismeret-furdalást éreztünk, akkor, mikor a japán fegyverek győzelméről vettünk hírt, és a sárga veszedelemről beszéltünk. Ma lokálpatrióták vagyunk, s ez a szó, *európai*, amely olyan tág kategóriát jelentett, hogy csak papirosfogalom volt, eleven tartalommal telik meg. Hata doktor tudománya után Rabindranath Tagore költészete. Érezzük, hogy a jövőben - a konkurrencia folytán - még jobban kell majd hangsúlyoznunk európai együvétartozásunkat. A szomszédos városok és országok határvillongása eltűnik, nem a bécsi és a budapesti futballisták fenekednek, nem a skandináv és a francia művészek néznek farkasszemet, hanem a vén Ázsia és a fiatal Európa gyermekei, s a spanyol, a norvég, a magyar nemcsak a szűk nemzetiséget látja, de a tág európaiságot is. Paul Claudel, aki évekig élt Kínában, valahol a rizsföldek táján megpillantott egy fakeresztet, ez elég volt neki arra, hogy az idegen világ szorító gyűrűjében otthon és európainak érezze magát. Így edződik még ma is az európai öntudat. Mert az európai tudományos és művészi monopólium megszűnik. Az impresszionisták a japán teásdobozok rajzaiból termelték a pikturájuk ábécéjét. De mit tudunk róluk egyébként, az ötezer éves kultúrájukról, a döbbenetes szokásukról, a szakácskönyvükről, amelyben a mi durva ínyünknek élvezhetetlen, bűvös, izgató ételek szerepelnek, a nyelvükről, amelyet billió és billió ember csiszolt, mit tudjuk, hogy a bengáli nyelv, amelyen a koszorús indus költő ír, negyvenötmillió ember anyanyelve, és mit tudjuk, hogy a négyszázmilliót számláló kínai nép leereszkedő mosollyal néz arra a kis hangyabolyra, amelyet angol és német népnek neveznek, olyan mosollyal, mint mi az osztjákokra és zürjénekre? Az ázsiai vendégeink udvariasak. Otthon azonban - egymás közt, az anyanyelvükön - bizonyára lesajnáló gesztussal intik le felületes gőgünket. Valaha magyar glóbusról beszéltek. Ők azt mondják, az *európai glóbus.*

Ázsiát pedig nagy kegyesen elkereszteltük *a kultúra bölcsőjé*-nek. A szent Keleten nőttek a datolyák és a pesszimizmus keserű magvai. Mindig azon voltunk, hogy ez a bölcső maradjon is bölcső, szerettük volna, hogy akik ott henteregnek, sohase nőjenek meg, maradjanak törpéknek, csecsemőknek, dudlit nyomtunk a szájukba, és csörgőt adtunk a kezükbe. Ez kényelmes érzés volt. Az európai dajkák ringatták a kisdedeket, tente-tente szépen. Néha megdicsértük, néha megpirongattuk őket. Nem akartuk észrevenni, hogy ez a bölcső már rég nem bölcső.

Most azután forradalmi meglepetésben van részünk: egy óriás emelkedik ki belőle, és kirúgja a bölcső oldalát.

Élet, 1913. november 30.

KÉT KIS BARNA ÜVEG

Egy berlini orvos kivett szerény utazótáskájából két kis barna üveget, és odatette egy budapesti kórház asztalára. Véletlenül tanúi voltunk ennek a jelenetnek. Amint a szikár, kék szemű, szőke hajú német orvostársainak számot adott az oltási eredményéről, felcsillantotta a gyógyító nedvet, amelyet a tuberkulózisbacilusok által fertőzött teknősbékák véréből vett, s - kétkedés és kérkedés nélkül - kimondotta, hogy a tüdővész szérumát fölfedezte. Koch óta mindnyájan óvatosak vagyunk. Akkoriban olyan láz rázta meg az emberiséget, hogy a hatásából ma sem gyógyult ki. A fölfedezés hírére zarándoklás indult meg mind az öt világrészből - csupa sápadt, horpadt mellű, köhögő hivő - a berlini professzor háza felé, ellepte a szállókat, annyira, hogy sokan az utcán háltak, és ott is haltak meg. A világszenzációt csöndes és fásult világmelankólia követte. Ma már minden fölfedezőnek küzdeni kell: nemcsak a problémájával, de azokkal is, akik a csalódáson okulva semmiben se hisznek, és minden tüdővész-szérum felfedezőjében szélhámost sejtenek. Friedmann professzor, aki Koch után érkezett, eddig is kemény harcokat állott. Neki hitet kellett koldulnia attól az emberiségtől, amelynek hitet és egészséget akar adni. Inkognitóban érkezett hozzánk, rozoga egyfogatún és zaj nélkül, rozoga egyfogatún tűnt el a szürke esőben.

Az emberiség hatvan százaléka - több mint fele - tuberkulotikus. Ha egy napon rájönnének arra a titokra, amellyel mindenki kétszer akkorára hosszabbíthatná az életét, ha föltalálnák a motor, a gép nélkül való repülést, s az ember pusztán a karjaival szelhetné a levegő hullámait, ha a szegénység és gazdagság közt való ellentét elsikkadna, az nem volna olyan forradalmas újság, nem jelentene annyit az emberiség életében, mint a láthatatlan bacilusnak a halála, amellyel szemben eddig a tudomány, a hadsereg, a világ összes arzenálja tehetetlen volt. Szédületes perspektívák tárultak elénk. Láttuk a betegek ostromát, a lázrózsák kinyílását a halvány arcokon, a könnyes mozdulatot, amellyel a páciensek meg akarták csókolni a professzor kezét, amíg az oltótűt a karjukba döfte. Csodák már történtek. Már másnap jelentkeztek bénák, akik kinyújtották fekélyes lábukat, de az ilyen fölfedezés nyomában mindig történnek csodák, a betegek hisztériája csalódásig híven utánozza az egészséget. A tudomány vár, a kórházi lámpák világában visszafojtott lélegzettel nézi a hőmérőt, kopogtat és hallgatja a tüdők zörejét. Nekünk nem szabad mondanunk se igent, se nemet. Mindenekelőtt pedig nemet nem. Mert az ilyen fellendülésekre szükségünk van, még akkor is, ha kudarc jár a nyomukban, szükségünk van, hogy az embernek az egészségre, a győzelemre való jogát és igényét hangsúlyozzák. Az ilyen intuíciókból születnek meg az igazi csodák.

Ne vegyük el a keresők hitét. Ha kiderül, hogy csak haszontalan víz csillog a két kis barna üvegben, a tudomány majd kimondja a kritikáját. Addig azonban higgyünk. Mert ha már most széttörjük a professzor üvegjeit, akkor annyi energiát rombolhatunk szét, amennyi eddig nem volt sem a tudományban, sem a föld dinamógépeiben, sem az óceán összes hullámaiban.

Élet, 1913. december 14.

CSENGETTYŰ

Gyermekkorunkban egy játékot játszottunk, s onnan emlékszem erre a szóra: *cinglingling.* Az angyal csönget be így, és vele szemben az ördög morcosan, a fogai között dörmögi: *dur-dur-dur.* Ma jutott eszembe ez a két szó, hogy végighaladtam egy téren, mely fenyőkkel volt telerakva, mintha a gránitkövekből karácsonyfaerdő serkedne, s a friss és egyben nehéz terpentinillat távoli eszmetársulásokat keltett bennem a karácsonyról, a régi sütemények ábrájáról, a tükörbe hajló ágak panorámájáról, az eloltott viaszgyertyák füstszagáról és a gyermekversikék tündéri harangozásáról is, melyeket már régen elfeledtem. Úgy érzem: a karácsony gyermekünnep. Egy hangulatot hevesen és egészen csak egyetlenegyszer élhetünk át. Mindenki emlékszik egy télre, mely a hazárd örömével, a szánkáival, a korcsolyás délutánjaival - a színeivel és a szagával - elfeledhetetlenül beleégette magát a lelke érzékeny lemezére, és számára a Tél volt, egy nyárra, mely a sárga búzatáblákival és a piros pipacsaival a Nyarat jelentette, és egy karácsonyra, mely minden ünnephangulat jelképe, egy suttogó és szalmahintő éjre, mely a lángoló és parfümös pompájával lobog az emlékezetünkben, egy énekre, mely a túlvilágból hangzott, egy karácsonyra, mely a Karácsony volt.

Az, aki a karácsonyról szól, mindig emlékezik. Mielőtt írni kezdek, előveszem az iskolai füzeteimet, melyeket eltett az anyám, és kikeresem azt a kis dolgozatot, melyet kilencéves koromban írtam. Akkoriban nagyon meg voltam vele elégedve és - mit tagadjam - ma is kissé büszke vagyok rá. *Írassék le a karácsony:* ez volt a feladat. Ha felületes szemmel olvasom, minden sorát banálisnak találom. Mélyebb szempontból tekintve azonban most is remekműnek kell hinnem, mert minden betűje az érzések fölöslegéből szökkent ki, és a szépségektől aléló gyereklelkem állott mögötte, mely a banalitásokba gazdag víziókat és csodás hallucinációkat olvasott bele. Az első mondat: „A hó hull." Még ma is érzem, hogy játszottak ezen a mondaton a képzeletem ultraviolett sugarai, mennyire eredetinek hittem az ötletemet, micsoda tájképeket, zúzmarás mezőket, borzongó és kékes fehérséget láttam, mikor leírtam. „Könnyű szánok csilingelnek a síkos úton." Akkor még nem tudtam, hogy a szánok csengőit a boltban - a vaskereskedésben - veszik, muzsikáló gyöngyvirágkelyhekre gondoltam. „Meggyújtjuk a karácsonyi búzában a faggyúgyertyát, és a lángocska átvilágítja az asztalon álló piros bort." Ezekben a szavakban van az idill, a béke, az ünnep. Kis dolgozatom egyszerű szeptimenakkorddal végződik: „Az angyalok énekelnek és csengetnek: *cinglingling."* Elolvasom még egyszer, amit valaha, kilencéves koromban írtam, de egy árva szót se tudok hozzátenni, vagy elvenni belőle, a csenevész hangulatok eltöltik a lelkemet, úgy olvasom, mint a naiv olvasók ezrei a náluk is naivabb írók munkáit, melyekbe ők szolgáltatják a költészetet és a saját gazdagságukat bámulják bennök. Mert ők maguk költők.

Mit tegyek? Megcsendítem a csengettyűt, a gyermeklíra cérnahangú énekét, az angyal édes, együgyű csengettyűjét: *cinglingling.*

Élet, 1913. december 21.

HAJDU ÚR

Ebben a számban mindenki emlékezik. De mire emlékezzék az, akinek semmi emléke sincs? Amikor *A Hét* első részét tördelték és nyomták, én a szabadkai magányomban azzal voltam elfoglalva, hogy a magyar nyelv alapelemeit megtanuljam egy parasztpesztrától, s közvetlen tapasztalat alapján győződtem meg arról, hogy a tűz meleg, a víz hideg és a macska nemigen szereti, ha a farkánál fogva emelik fel. Maga a lap is kortársam. Pár évvel vagyok csak idősebb nála. Legfeljebb csak öcsém. Nem illik a memoáríró öregúr szerepét játszanom. Egy olyan férfiúról írom az *éloge*-omat, aki huszonöt évvel ezelőtt is öreg volt, akkor is olyan lehetett, mint ma, a haja, a bajusza, a rövidre nyírott császárszakálla akkor is deresedett, és akkor se tudott egészen beleőszülni a munkába. Némely embernek annyi dolga van, hogy a szokott stílusban megöregedni se ér rá. Csak megkopik a haja, sárgássá, zöldessé, ezüstössé, az arca, a keze kissé összezsugorodik, s aztán mindig ebben a stádiumban marad. Nem érkezik műfogakat csináltatni, vattafehér szakállat és zúzmarás bajuszt növeszteni, aminő a családi galériák képein látható. Egyéb elfoglaltsága miatt csak jelzi a korát, és az öregséget úgy viseli, mint jó-rossz színpadi maszkot. Hajdu Sándor, akit az irodalom röviden, de kellő reverenciával csak Hajdu úrnak nevez, ilyen. A névjegyén az áll, hogy *A Hét* kiadóhivatali igazgatója. Aki azonban ismerős nálunk, az érzi, hogy a definició gyatra. Mert ő nemcsak kiadóhivatali igazgató. A sors nemigen adott neki címeket és rendjeleket, de most, egy belső házi ünnep alkalmával el lehet árulnunk, hogy a munka határtalan hatáskörrel és jogokkal ruházta fel. Kezeli a pénzt, átveszi és behajtja a kéziratokat, telefonon szigorú intéseket küld a lusta tollú íróknak, hirdetőkkel tárgyal, a címszalagokat ünnepi csokorba köti, a kánikula legizzóbb hónapjaiban pár óráig helyettese a segédszerkesztő helyettesének, és mind e bokros teendői mellett arra is ideje marad, hogy érdeklődjék a munkatársak egészségi állapota iránt, s a kis kifutófiút elküldje ásványvízért és paprikáért. Patriarchális, régi kötésű mindenes, direktor és betegápoló, szárnysegéd és vezérkari főnök, az irodalom öreg honvédje. Nemcsak azt tudja, mit főznek az irodalomban, de azt is, mit főznek délben Kiss József konyháján.

Hajdu úrnak irodalmi hivatása van. Igazán nagyon kíváncsi lennék a memoárjaira, s ha megírná, én lennék az első prenumeránsa. Végre is huszonöt év íróival szemtől szembe állott, és intim pózban láthatta őket, mert mindegyiknek pénzre volt szüksége. Az embereket a pénz és a szerelem őszintévé teszi. Hány írót látott keletkezőben. Látta Ignotust, Kóbor Tamást, Ambrus Zoltánt, Molnár Ferencet, és nem tudta, vajon ezek a gyerekemberek visszatérnek-e még egyszer a szobájába, és azt se tudta, lenyomtatják-e másodszor, tízezredszer a nevüket. Van azonban érzéke az írók ázsiójának a megállapításához. Hogy mi az irodalompiaci értéked, azt nem a fanyalgó kritikákból tudod meg, de az ő mosolyából. Tud beszélni diplomatikusan, és tud hallgatni is. Kiss József nem fogad mindenkit. Hajdu úrnak cerberusi feladata az, hogy az oda nem valókat - az udvariasság formáján belül - elnógassa. A mellőzött írók az ő atyai keblén sírják el keserű könnyeiket. Tőle kérdezik meg, van-e még valamicske remény, jobb-e ez az írásuk, mint az, amelyiket múltkor visszautasítottak. Hogyne, csak a befejezés gyenge, a *megírás* nem eléggé jó, csak a torka véres. A kifogások különben az idővel és az irodalmi ízléssel változtak. 1888-ban még azt mondta: *Nem őszinte*; 1895-ben: *Nem eléggé elegáns*; 1905-ben: *Az életből merítsen*; ma pedig talán így szól: *Nincs benne elég meglátás.* Istenem, a kor halad, és ő is kénytelen bizonyos koncessziót tenni az időnek, anélkül, hogy az üzleti principiumait, egyéniségét, és mindennél szilárdabb meggyőződését, amelyet velünk sohase közölt, elárulná. Nem tudom, olvassa-e a cikkeinket. Valamelyik napilapnak volt egy szedője, aki állását vesztette, mert a kéziratokat egy titkos író szerelmével böngészte, a tárcák annyira meghatották, hogy mélázva nézett maga elé, könnyek szöktek a szemébe, és elfelejtett szedni.

Hajdu úr aligha tartozik ebbe a tragikus kategóriába. Ő a kéziratot becsüli, mint a jó kereskedő a portékáját. Vastag cukorspárgájával megméri, milyen hosszú, és más véleményt sohase kaphatunk tőle, elég hosszú-e, vagy sem. Ez is a világszemléletéből fakad. Megható azonban, hogy annyi időn át egyetlenegy sor se kallódott el a kezén, úgy vitte át a nyomdába a sok feketére karmolt papírt, mintha százasbankókat cipelne, az irodalmat, amelyet sokan fitymálnak, a maga módján tiszteli azzal, hogy olvasatlanul is respektálja, és vigyáz rá.

Kérem, ne vegye rossz néven, hogy most leleplezem, és elámulok az Ön nem csekély szoliditásán. A külseje - a sohase változó arca és ruhája - jelképe belső szilárdságának. Ön, uram, egy negyedszázadig ült egy helyben, egy széken, először egy petróleumlámpa, azután egy gázláng, majd egy villamos körte mellett, s közönyösen nézte, hogy táncol el mellette az irodalom. A nyugalma imponál nekem. Nem exponálta magát egyik irányért sem. E kusza és lihegő emberek közt egyedül Ön maradt nyugodt. Ha a kávéházi asztaloknál új istenek nőttek, és új irányok emelkedtek, Ön a kis kiadóhivatali szobájában mosolyogva várt. A nemzeties költők még kaptak Öntől pénzt. Jöttek a fővárosi elegáns poéták, affektált nyakkendőkkel, akik a kisasszonyokhoz zsúrra voltak híva, és zsúrverseket írogattak, később toprongyosan áhítottak be az új kor dalosai, a realizmus és a naturalizmus jegyében, és végül megjelentek a szimbolisták is, akik egymás közt és a verseikben Ön számára érthetetlen nyelvet beszéltek. Ön pedig mindnyájunknak egyformán fizetett. Nem kérdezte, miért fizet, és azt se kérdezte, mire kell nekik a pénz. Hogy nőre kell-e vagy kártyára, szafaládét, rumot, aszpirint vagy brómot vesznek-e rajta? Nem merjük analizálni, mi marad meg a változó irányokból és a változó emberekből, annyi azonban bizonyos, hogy túl a nacionalizmus, naturalizmus, szimbolizmus divatján, az Ön kötelességtudása és munkája el nem vesző, a konzervativizmusa bámulatos. Bölcsen tette, hogy egyik szektával se tartott. Ha holnapután új irány jön, akkor is fiatal és modern marad. Emlékezem, mikor először láttam - tíz évvel ezelőtt -, egy Kuba szivart szívott. Akkor kifejtette nekem, hogy a Kuba a föld legjobb szivarja. Irigykedve bámultam a szivar kék füstjét, mert nekem akkoriban csak két és fél krajcáros Portorikóra futotta. Azóta megpróbáltam a Kubát, a Mediát és sok más szivart, de egyik mellett se tudtam megállapodni. Az Ön szájában pedig most is egy öreg Kuba füstölög. Ki tudja, tíz-húsz év múlva nem látom-e be, hogy ebben is igaza volt, mint mindenben.

Életemben először írok pénzügyi kapacitásról, s remélem, nem érti félre tisztán irodalmi intenciómat. Úgy gondoltam, hogy most, mikor *A Hét* jubilál, Önnek is jubilálnia kell, mert negyedszázada - egy kapkodó korban - mindig és igazán a helyén állott, több hasznára volt az irodalomnak ott az aprópénzes asztalkájánál, mint azok az írók, akiknek a kiadóhivatalban sincs helyük. Kultúra, igazi kultúra, amit csinált. Meredekek a Parnasszus garádicsai. De Ön, aki öreg lábaival naponta megmássza a Népszínház utcai ház három emeletét, nagyon jól tudja, hogy még meredekebbek a modern bérházak emeletei. Ebben a helyzetben üdvözlöm - régimódi pohárköszöntőstílusban - amint fejében kéziratgondokkal fölfelé halad, a kis szobája felé. Adjon az ég Önnek sok (jó hosszú), korán érkező kéziratot, sok *Innen-Onnan*-t, *Króniká*-t, és annyi Kuba szivart, amennyit csak kíván.

A Hét, 1913. december 28.